פדיריטש גדול

מז׳יריטש גדול

בבנינה ובחורבנה

מזיריטש גדול
בבנינה ובחורבנה

ערוך בידי
בן־ציון ח. אילון—בראניק

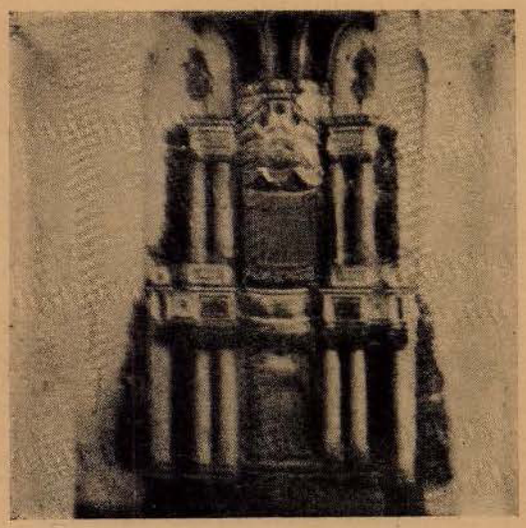

Digitized by Project Zikaron
Touro University-NY Libraries
www.zikaron.tourolib.org
2026

בהוצאת אירגון עולי מזיריטש בישראל
ובסיועו הפעיל של ה„לנדסמנשפט" המזיריטשאי בויניפג
תשט"ו — 1955

MEZHIRITCH (WOLYN)

IN MEMORY OF THE JEWISH COMMUNITY

EDITOR

BENZION H. AYALON — BARANICK

כל הזכויות שמורות
נדפס בישראל תשט"ו
דפוס משה שהם בע"מ, תל־אביב
גלופות: צינקוגרפיה ארצישראלית
PRINTED IN ISRAEL 1955

Digitized by Project Zikaron
Touro University-NY Libraries
www.zikaron.tourolib.org
2026

PUBLISHED BY

"IRGUN OLEI MEZHIRITCH", TEL AVIV, ISRAEL
ACTIVELY ASSISTED BY THE "LANDSMANSHAFT" IN WINNIPEG

פרק א

בשערי הספר

אקדמות ומבואות

פתח דבר — מאת העורך. / מגמתנו — מאת ועדת הספר. / דעת הקוראים: 1. ציון ומורה דרך — נ. פלדמן: 2. לנו ולבנינו אחרינו — מ. כספי־כ"ץ. / מפת העיר מז'יריטש — פ. גורנשטיין. / ממעמקים — ש. זבדי.

פתח דבר

מתוך הכרת חובה מלאה וידיעת אחריות גדולה, אך לא בלי היסוס ונקיפת לב, קבלתי עלי תפקיד העורך של ספר־הזכרון לקהילת מז'יריטש. לא נעלם ממני הדבר, שלא הרי סתם ספר או כתב־עת בעלי מטרה וצביון מסוימים, המסורים בידי העורך כחומר ביד היוצר, כהרי ספר־זכרון, הבא להציב גלעד לקהילה יהודית שחרבה ולהשאיר לה שם וזכר לנו ולבנינו אחרינו, לעיני כל ישראל ועמי העולם, ועל הכל לפני השופט העליון הוא שר ההיסטוריה.

וכגודל החשיבות והאחריות כן מדת הקשיים ואבני הנגף בדרכי הביצוע של ספר מסוג זה. אם במקרה ראשון קם העורך ומוצא הכל מוכן לפניו עובר לעשיה: כתבי־יד כשרים לעריכה, מגמה ברורה, ועל הכל הרשות המלאה להשתמש בזכויות עורך לקרב ולהרחיק, להרחיב ולקצר וכו', הרי בספר־זכרון העורך מתמנה על הרוב כשאין בידו אלא החלטת ועד בדבר הוצאת ספר בלבד, ואילו העיקר — החומר — חסר מן הספר.

מכאן ואילך מתחילים לבטי העורך בקשר להשגת החומר, המתקבל באורח מקרי ובלי סדר והתאמה כלשהם לתכנית הספר. אולם, כידוע, „הכל תלוי במזל, אפילו ספר — — —", וכאן הקושי העיקרי, שהרי רוב החומר מסוג זה בא מידי אנשים, שאינם מושכים בעט סופרים ועל העורך להוציא יקר מזולל. עליו להצטייד בסבלנות לאין שיעור, וביחוד

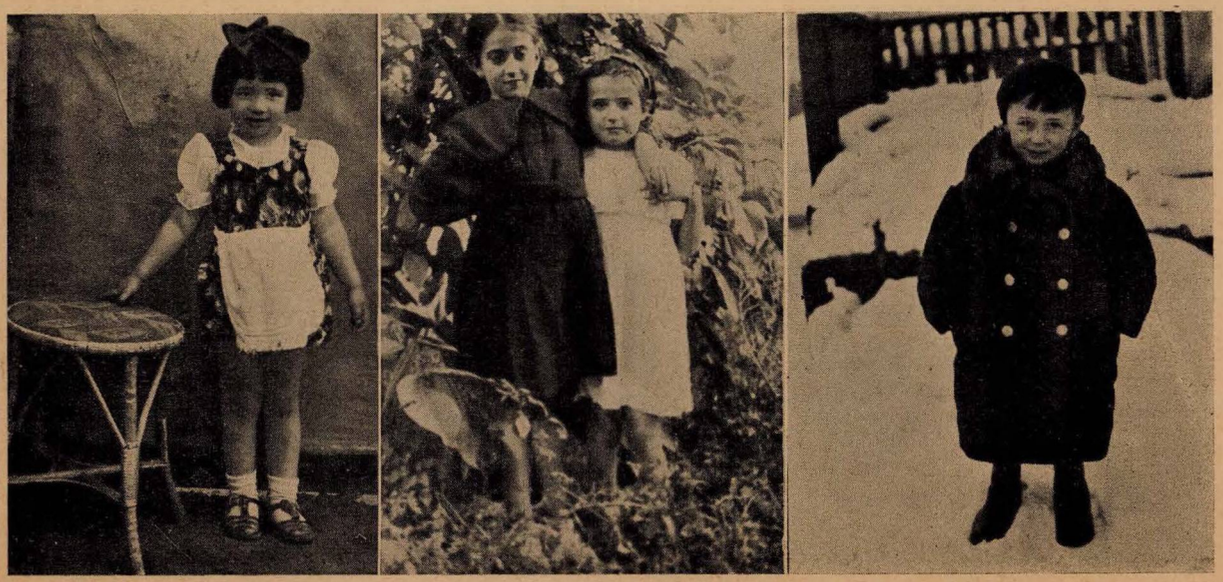

— — — על ילדי מז'יריטש האלמונים, שאין מנחם להם...

להתיחס באהבה רבה לכל פיסת נייר, למצות ממנה את הפרטים החשובים ולדורשם כמין חומר.

אגדה אחת מאגדות החורבן מספרת, שירמיהו הנביא, המקונן הגדול, הלך בנתיב היסורים של גולי יהודה. ראה והנה השביל מלא דם והארץ מרובצת בדם הרוגיה. ראה פרסות רגלים של יונקים ועוללים, גחן לארץ ונשקן באהבה. בדרך חזירתו לארץ ראה אצבעות ידים ורגלים מקוטעות ומושלכות בהרים, היה מלקטן ומגפפן, מחבקן ומנשקן. על אותה שעה קונן הנביא את קינתו הגדולה, ובזאת תיבחן גם גדולתו של ספר־זכרון. אם עלה בידי העורך להשתחרר ממסגרת מקצועו המקובלת ולסגל לעצמו מתכונותיו של המקונן — לחונן פרסות רגליהם של יונקים ועוללים בנתיב היסורים שלהם אל בור הקבר; ללקט ולחבק כל ידיעה ופרט — תהיה צורת הגשתם מה שתהיה — לתקנם ולהכשירם בחיבה יתירה ולשבצם בחרדת־קודש במסגרת ספר־הזכרון למען תתו כתר גבורה וקדושה על ראש קהל־קדושים כראוי לכבודם וליקרם.

תמונה מחרידה ואיומה של קהילה עתיקה הנעקרת משורשה עוברת כבמחזה לנגד עינינו. מגילת־חיים של מז׳יריטש היהודית, המאירה לנו בעברה המפואר, בחושה המושרש ליושר ולצדק, בנאמנותה לקודשי ישראל הדתיים־מסורתיים והלאומיים־מודרניים, ובכל גילוייה עד סופה המר, מקופלת בדפי ספר־הזכרון הזה. מצומצמות מדי היו האפ־שרויות האובייקטיביות שעמדו לרשותנו, כדי לתת תיאור מלא ונאמן לקורות הקהילה המיוחסת בשלשלת העיירות היהודיות בווהלין, על אישיה ועסקניה, תנועותיה ומוסדותיה, חוויותיה ומאוויה, בעוד בניה־בוניה בחיים חייתם. אך דלה מאד היא שפת האדם בכלל, כדי לתת ביטוי עז ונמרץ לשואה האיומה, שניתכה כחתף על ראשם של כ־3000 תושביה, אנשים ונשים, זקנים וטף, שעונו על קידוש השם ועם ישראל והושמדו באופן כה אכזרי.

אולם יחד עם זאת חזקה אמונתנו בלבנו השבור והדווי, שעשינו כמיטב יכולתנו להשאיר שם עולם לקדושינו היקרים על דפי ספר הזכרון. ישמש נא ספר זה גלעד לנו ולבנינו אחרינו, שבזכותו ישאו בגאון את זכר מקור מחצבתם, ונר־תמיד לעילוי נשמת קדושי מז׳יריטש, שיזהיר כזוהר הרקיע ויקרב יום נקם ושילם.

עם העלאת נר־התמיד נציין ברגשות מעורבים את המאורע ההיסטורי הגדול של עצמאות ישראל, שזכינו לראות ולהשתתף בתקומתה, אך מה מאד ידאב לבנו על שהגורל המר מנע מקהילת מז׳יריטש לחזות עין בעין בהתגשם חזון הדורות ומשאת נפשם יחד עמנו, אשר במותם ציוו לנו את החיים.

ובסוף דברי אראה חובה נעימה לעצמי להרים על נס את עזרתם הנפלאה של חברי הועד, שעמלו עם הציבור בסבלנות רבה לשם קבלת החומר (תרתי משמע) וגם עמי, שנמצאו לי בעת ובטרם הדרשם. לשבח מיוחד ראויים: ה׳ מרדכי מצמן, הרוח החיה בועדת הספר ובועד הארגון של עולי מז׳יריטש, שמשך בעול העבודה מתחילתה ועד סופה; הגב׳ אסתר זינמן, שבהבאת ביכורי עבודתה רבת ההיקף ועשירת הידיעות הניחה את היסוד לבנין הספר; ה׳ שרגא זבדי, שהגדיל לעשות בהשלמת כל דבר חסר כיד זכרונו וכשרונו הטובה עליו. ולגב׳ לאה׳קה אלפרין־אייזנברג בקנדה ייאמר כל שבחה שלא בפניה וברכת „יישר־כוח" לבבית שלוחה לה בדרך זאת מאת העורך על כתיבתה הכשרה לעריכה והראויה לדפוס.

כן יעמדו על הברכה: ה׳ משה קיפניס, שתרם מאוספו הפרטי תמונות רבות וחשובות; ה׳ א. קליגר, הסדר הראשי, ה׳ ד. אוסנהולץ, מדפוס משה שהם בע"מ, על יחסם הלבבי ועזרתם המקצועית; ה׳ משה ורניקוב מהצינקוגרפיה הא"י־ית על עזרתו החשובה בהכנת הגלופות הנאות; ה׳ מ. אונגרפלד, מנהל „בית־ביאליק" וה׳ ש. רוגוף, על שהעמידו לרשותי כל המקורות שהיו דרושים לי לרגל עבודתי.

העורך

מגמתנו

מאז שנת 1943, עת נקרע הלוט מעל פני הטרגדיה הגדולה ביותר בדברי ימי עמנו, שבה ניספו והושמדו מאות ערים ועיירות יהודיות באירופה המנואצת, ונודע גורלה המר של קהילת מז׳יריטש מכורתנו, שנגרפה במבול של דם ואש, קיבלו עליהם שרידי מז׳יריטש בישראל להתכנס שנה שנה בחוה״מ של סוכות, הוא יום ה„יארצייט״ לחיסול גיטו מז׳יריטש, כדי להעלות את זכרם הקדוש ולהתיחד עם נשמותיהם של קדושינו היקרים, שנפלו בידי צוררים ומרצחים טמאים וארורים.

אולם לא אמרנו די בפעולה זאת בלבד. הרגשה מיוחדת מילאה את לבותיהם של שרידי מז׳יריטש המתכנסים מדי שנה לאזכרה, כאילו נשמותיהם הטהורות של חללינו היקרים מרחפות מעל לראשינו בחלל האולם ודורשות את תיקונן. עינינו נישאו למרחקים, מקום שם תחת ישוב יהודי חי ותוסס עומד עכשיו חלל ריק ומחולל, ובלבנו הדווי נתבשלה ההחלטה להציב שם וזכר עולם לקהילת מז׳יריטש ע״י הנצחתה בספר־זכרון.

לשם כך הוטל על ועד האירגון של עולי מז׳יריטש בישראל, ואולי יותר נכון, קיבל על עצמו תפקיד הכבוד להוציא אל הפועל את משאלת הרבים. ועד זה, שבהרכבו היו החברים: ברוטמן גדליהו, גורנשטיין פרידל, זינמן אסתר, זבדי שרגא, מצמן מרדכי, סבוראי־טייצ׳ר ישראל, צוייג אברהם, קוצ׳ר יוסף, רוטלמן (בן־ישראל) בלומה ושולמן ישעיהו, בחר מתוכו ועדת־הספר ונוסף עליה נבחרה ועדת־ביקורת מהחברים: כוכבי־שטרנשיס יצחק, ליטבק פניה ורובינשטיין אליעזר. החברים מסרו לעצמם דין־וחשבון אמיתי ומלא על הקשיים השונים, העלולים להיות למכשול להם בדרך פעולתם. אך בהעריכם כראוי את חשיבות המפעל, לא נרתעו מפני שום מעצור ומתוך הרגשת אחריות וחובה קדושה ניגשו במרץ רב לעבודה. נשלחו חוזרים תכופים, שבהם הוזעקו ונדרשו אנשי מז׳יריטש בארץ ובחו״ל להרים את תרומתם בחומר וברוח למען ספר־הזכרון. אם כי בתחילה ההיענות היתה אטית וגם לא כללית וקבלת החומר התנהלה בעצלתים, הרי בדרך כלל יש לציין בקורת רוח מיוחדת, שרעיון ספר־הזכרון נתקבל ברצון בחוגי אנשי מז׳יריטש בכל מקום שהם.

המטרה שהצבנו לעצמנו בגשתנו לעבודה היתה מצערה, בהתכוונו לפרסם קובץ צנוע בהתאם לאפשרויות החומריות והספרותיות שעמדו לרשותנו. אך בעקבות מאמצים נוספים, שהשקענו בהחדרת רעיון הספר וחשיבותו, חלה תזוזה רבת משמעות בקצב העבודה ובהיקפה. החומר התחיל להכנס במרץ וברציפות יתר וזה איפשר לנו ואף אילץ אותנו להרחיב את היריעה עד כדי ספר בעל היקף נכבד וראוי לשמו. וכאן מקום אתנו להביע את רגשי הוקרתנו והכרתנו לעורך, הוא ידידנו הסופר מר בן־ציון ח. אילון־ברניק, שכיהן בזמנו כמורה בבית־הספר „תרבות״ בעירנו. בזכרו לנו חסד־נעורים זה הוא ראה את עצמו כבן־עיר ובתור שכזה עבד את עבודתו מאהבה ומתוך יחס לבבי מיוחד ולא חסך כל עמל, כדי להוציא מתחת ידו דבר מתוקן ונאה.

והנה כי כן מונח לפנינו ספר מז׳יריטש ערוך ומסודר לפרקיו ולמדוריו השונים, בעברית ובאידית, שישמש זכרון־

ועד האירגון וועדת הספר
יושבים (מימין לשמאל): מרדכי מצמן, אסתר זינמן, בן־ציון, ח. אילון, שרגא זבדי (זבודניק).
עומדים (מימין לשמאל): ישראל סבוראי (טייצ׳ר), ישעיהו שולמן, פרידל גורנשטיין, אברהם צוייג, יוסף קוצ׳ר.
חסרים: גדליה ברוטמן, בלומה רוטלמן (בן־ישראל)

עד ונר־נשמה לדמות דיוקנה של הקהילה בחייה ובחורבנה, על תושביה ועסקניה, על בניה שומרי גחלת העבר והנוער התוסס, שהכשיר עצמו לקראת העתיד, על בתי־כנסיותיה ומוסדותיה ועל כל ההווי המגוון והמוכר לנו כל־כך מ„בית־אבא" בעבר הלא־רחוק. אולם יחד עם זאת צר לנו מאד על שמספר אנשי מז׳יריטש טרם המציאו את החומר למדור הנצחת המשפחות למרות הפצרותינו ותזכורותינו התכופות, ואם על־אף מאמצינו להשלים את החסר בכוחות עצמיים נמצא מדור זה לקוי, יש להצטער על־כך, אך על־כל־פנים אין לתלות את הקולר בצוארנו.

אין אנו באים להחזיק טובה לעצמנו על העמל הרב שהשקענו בביצוע החלטת הרבים, אך מצד שני הננו מעריכים כראוי את הזכות הגדולה שנפלה בחלקנו לגמול חסד אחרון וקדוש לקהילת מז׳יריטש, למען ייזכר שמה הטוב לנו ולבנינו אחרינו ולכל עדת ישראל. ובהתעטף עלינו נפשנו מרוב צער וגם ברגעי שמחה בבתינו, נדפדף באוסף זכרונות זה ונתבונן בתמונות הרבות שבו, ותצופנה ותעלינה לנגד עיני רוחנו דמויותיהם הזכות והמעונות של קדושינו היקרים ויונח לנו מעט מעצבנו ומאבלנו הכבד. ובדעתנו, כי עשינו כמיטב יכולתנו להקים את המצבה, והיה זה שכרנו.

אנו מביעים בדרך זאת את תודתנו העמוקה לכל יוצאי עיירתנו בארץ, ששיתפו עצמם במפעל זה וביחוד לאנשי מז׳יריטש בקנדה, שהושיטו לנו את עזרתם המלאה בחומר וברוח בביצוע עבודתנו.

בשם ועדת הספר
מרדכי מצמן

דעת הקוראים

נ. פלדמן

1. ציון ומורה דרך

יזמה ברוכה הטילו על עצמם שרידי קהילת מז׳יריטש, שטיפלו ללא ליאות בהוצאת ספר זה, שמטרתו להנציח את זכר יקירינו, שהושמדו ע״י מרצחים אכזריים על לא אוון בכפם. מה שנראה עוד תמול־שלשום מציאות חיה אינו היום אלא היסטוריה טראגית. עיירה שוקקת חיים יהודיים, שבעבר הלא רחוק מצאו בה מחסה 3000 נפש מישראל, והיתה היום קבר אחד גדול. שכולים ויתומים נשארנו כולנו. אבותינו, אחינו ואחיותינו וכל הקרובים לנו מצאו את סופם המר בארץ נכריה ואיש לא ידע את קבורתם, אך במעמקי נפשנו נשא את קברם הפתוח ועל לוח לבנו יישאר חרות זכרם הקדוש לעולם.

בחלוף שלוש־עשרה שנה למן אותם הימים המזעזעים של רצח וכליון, סיוט ואימה, מצווה עלינו להקים מצבת־נצח לנעדרים, אשר בנפשם ובדמם כתבו את הפרקים המחרידים ביותר בתולדות האנושות. מחובתנו היא לדפדף בספר־הזכרון הזה וללמוד מהדפים העקובים מדם לקח ומוסר השכל. ערכו של ספר זה נעוץ בכך, שבעזרתו נוכל לתאר לבנינו את אכזריותם ועריצותם של עמים מרצחים ואת פרשת הגבורה וקידוש השם של אבותינו. בדרך זאת נשכיל לקרבם אל צור מחצבתם, שיכירו וידעו את סביהם וסבתותיהם הנאהבים והנעימים, שמסרו נפשם על יהדותם.

אלו הן המטרות הנעלות, שהיו לנגד עיניהם של טובי בני מז׳יריטש בישראל, שהשקיעו מהונם ומאונם להוצאת מגילת־מות זאת. בשורותיה המעטות ישיח כל אחד מאתנו את צרת נפשו ויתן פורקן למכאובו האנוש. כל אות כתובה בדם לבנו תצטרף לאות ותו לתו והיו לקינה אחת גדולה על קהילת מז׳יריטש, שכתבה את הפרק האחרון של קורותיה בדם ואש ותמרות עשן. אין איש מאתנו בקי באמנות החיבור והתיאור, אך אין הספר הזה נועד לשמש אכסניה למאמרים מלוטשים ונמלצים של סופרים או לדברי הגות מוקצבים של משוררים. את לבנו השבור והדווי נשטח על גבי הנייר ונביא קרבן עולה לקהילת מז׳יריטש וקדושיה, וזה משווה לספר־הזכרון את צביונו האמיתי וערכו.

ולא למען ההיסטוריה בלבד נועד ספר זה. ספק גדול הוא אם ההיסטוריון, שיבוא לכתוב על החורבן הגדול ביותר בכל הדורות, יקדיש תשומת לב מספקת לעיירה זו או אחרת בין מאות הקהילות היהודיות שנימחו מעל פני האדמה. ביחוד צריך לשמש ספר זה ציון ומורה דרך לדור הצעיר, שישאב מדפיו הרוויים בדם אבותיהם תורה ולקח מנסיון העבר ותקוה ועידוד לעתיד, כשם שהשכילו לעשות חכמינו בדורות הקדומים, בהעלותם על הספר „זכר ליציאת מצרים", שהיה יסוד מוסד לקיום העם במשך כל הדורות.

משנה חשיבות יש ליחס לספר מז׳יריטש, שישמש חולית קשר וגשר בשלשלת הדורות שלא תינתק. בתום כל הדור הזה, פליטי החרב האכזרית, ומסורת יום־הזכרון השנתי תיפסק, יטלו בנינו ובני בנינו מדי פעם את ספר־הזכרון לידם ויתיחדו בדרך זאת עם קרבנות המשפחה והעיירה, ועל ידי כך יתגדל ויתקדש שמם וזכרם בעולם.

מ. כספי־כ"ץ

2. לנו ולבנינו אחרינו

אם כי אין זו דרכי ואף לא בכוחי לכתוב דברי כיסופים וכלות הנפש על זמנים עברו, אך ביחס לעיירתנו מז'יריטש שאני, כי על־כן יש בזה משום קיום מצוות „זכור את אשר עשה לך עמלק". שומה על כל אחד מאתנו להעלות על הנייר זכרונות על העיירה שבה נולד וגדל ברוח אהבת־ישראל ובה נתחנך ופעל בשטח ציוני־סוציאליסטי ושהושמדה בידיהם הטמאות של הנאצים ושותפיהם האוקראינים. חשוב מאד בשבילנו, שבנינו אחרינו ידעו להעריך באור הנכון את אבותיהם ומעשיהם בארצות הפזורה, שבמותם הטראגי על קידוש השם ועם ישראל ציוו לנו את החיים. כן חשוב מאד ע"י בני־הנוער, ובסופו של דבר היתה מז'יריטש כולה, בנעריה ובזקניה, ציונית ולאומית.

למרות העובדה שמז'יריטש היתה עיירה קטנה וההבדל בין האמידים וההמונים הדלים היה ניכר ביותר, שררה בשורות ארגוני הנוער רוח של אחדות שלמה ונאמנה, כי לא זו בלבד שהמטרה המשותפת טשטשה לחלוטין את ההבדלים המעמדיים ולא ניכר שוע בפני דל, אלא היתה בעבודה משותפת זו גם השפעה מבורכת על ציבור ההורים, שנמצאו מלוכדים ומאוחדים אף הם. היה בזה משום קיום החזון הנבואי בזעיר־אנפין של „והשיב לב אבות על בנים ולב בנים על אבותם".

אסיפת אזכרה בחג השבועות 1946 בהשתתפות שרידי מז'יריטש שהגיעו הראשונים ארצה:
אסתר זינמן, ישראל זינמן, אהרן אוטניק, מרים רוטלמן, שלמה גילפיקס

להשאיר לדורות הבאים תמונה שלמה ונאמנה על דמותו האצילה של אותו יהודי העיירה, שרץ כצבי מדי בוקר לבית־המדרש להתפלל על המחיה ועל הכלכלה ואשר עיקר דאגתו היתה חינוך בנים לתורה ולמעשים טובים, להציב יד ושם לאם היהודיה, שאין בעמים דוגמתה, אשר מסרה נפשה על צער גידול בנים; מצבת־זכרון לאחים ואחיות שהצטיינו בחיי שלום־בית ואהבת הבריות. כל אלה הנאהבים והנעימים בחייהם ובמותם לא נפרדו, אשר מצאו את קצם הטראגי בכל מיני מיתות משונות ואכזריות, על לא עוול בכפם, אלא באשר הם יהודים. —

מה נכבד זכרונם של בני הנוער היקרים, שרוח לאומית־ציונית היתה נר לרגליהם תמיד. בין כל ארגוני הנוער שלהם — השומר־הצעיר, גורדוניה, בית"ר, פרייהייט ואחרים — לא היה אפילו אחד שלא היה ציוני. החינוך הציוני מילא את לבותיהם של הנוער המז'יריטשאי, ואפעפ"י שההורים, שמעשי אבותיהם בידיהם, היו רחוקים מכל הרעש הזה של הסתדרויות, מפלגות וזרמים, לא מיחו בידיהם מלעסוק בשטח תחית העם והארץ בהכירם לדעת את דרכם הישרה וכנות לבם הטוב. יתירה מזו, לאט־לאט קבלו ההורים השפעה והשראה ממעשי בניהם ותמכו בקרנות הלאומיות ובמפעלים הציוניים שהתנהלו

למען המטרה הנעלה שהזכרתי יש לראות כחובה קדושה וכפעולה רבת־ערך העלאת זכרונם של אישיות ודמויות ממז'יריטש, שהקדישו את עצמם לעסקנות ציבורית לשיפור תנאי החיים בעיירה בכלל ולטובת הנצרכים בפרט. אולם זאת לדעת, כי יקר ונכבד לי זכרונם של כל אנשי העיירה אחד אחד ללא יוצא מן הכלל, החל מ ה ר ש ל ט ש י ק מה„זסטאוויה" ועד פ י נ י ז ו ל י ע ר עם אמו הזקנה על־יד בית־הקברות בעיר החדשה. כולם כולם נחרתו בזכרוני בעבותות אהבה שאין לנתקם והם ומעשיהם הטובים לא ימושו מלבי ומלב זרענו אחרינו עד עולם. אין לי, איפוא, אלא להשאיר לאחינו בני מז'יריטש האחרים מקום להתגדר, שבודאי ידאגו לכך ש„בספר זכרונות" זה יוצבו ציון ונפש לכל עסקני העיר ולכל בעלי שאר־רוח, אשר בפעולתם הברוכה, אם ברב ואם במעט, עזרו בעיצוב החיים היהודיים בעיירה הערה והתוססת.

כללו של דבר, ראויה מז'יריטש בעלת העבר המיוחס והמפואר, ראויים אבותינו התמימים והישרים וראויים כל צעיר וצעירה, שכולם זכויות רבות להם בתחית העם והארץ ושלא זכו לעלות ולחיות עמנו פה, שיצררו בצרור החיים בספר־הזכרון הזה שיהיה גלעד לזכרם הקדוש לנו ולבנינו אחרינו עד עולם.

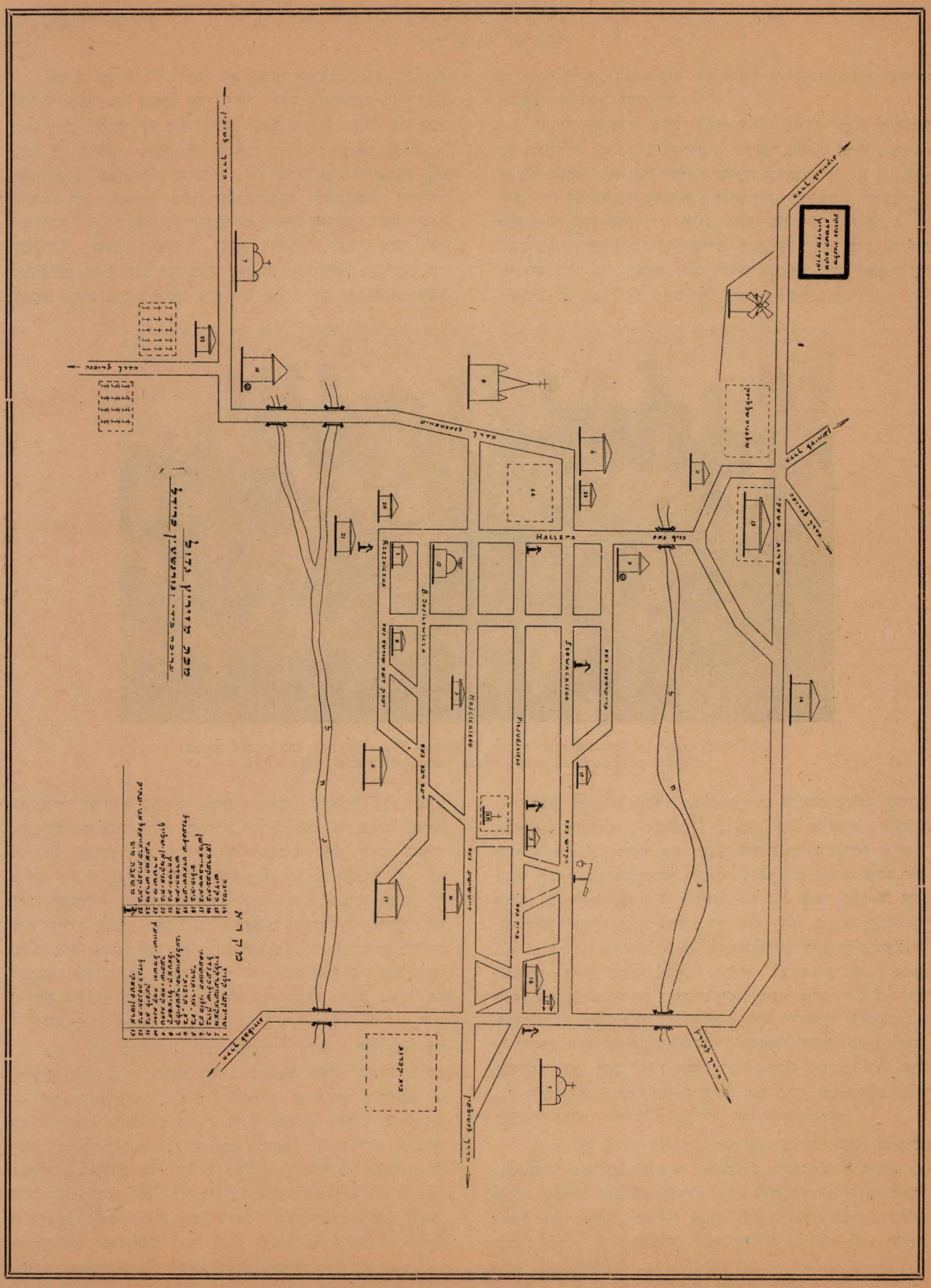
HALLEMA

שרגא זבדי

ממעמקים

קינה על קהילה קדושה מז׳יריטש

הנה אני פותח את קברותיכם,
והעליתי אתכם מקברותיכם,
והבאתי אתכם על אדמת ישראל — — —
(יחזקאל, ל״ז)

בלילות ישימון נדודים ואפלים, בתעלומת מצולת הדממה,
בחזיונות התקופה האיומה, בדמדומי הבלהות והזועות, ואחזה רק שכול ואבדון.
מחזה איום: מז׳יריטש הקדושה שקעה בגיא צלמות ולא תוסיף קום,
גופות קדושינו בלי רוח חיים מתגוללות באשפתות ובמעיני התרעלה.
רבה המבוכה, השמש דעך ביום, ויחרדו הכוכבים ממסילותיהם בלילה,
ובעמק הבכא חרב משכלת, בכל בית שממה וחדלון, ואימת מות שולטת בחלל.

וצופים אנו: הורינו ואחינו צועדים בסך לקבר הפתוח המוכן לבלעם חיים.
בתום לבבם הדווי, בטוהר אמונתם — „נצח ישראל לא ישקר״, שמים לדרך פעמיהם,
ב„שמע ישראל״ נדמו הקולות לעולם, וחסל! אין אמר, ואין דברים, בלי נשמע קולם.
ונדמו הקולות. לא תנועת יד אדם, אין אנחה ואין קשב, וגדל הישימון.
ועתה, מה לנו שם ומי לנו שם? רק שדמות התופת וקברי המונים,
יללות חרישות בכל קצוות העיר, ילל תנים ישמע בחלל, בכל בתי ישראל יונה הומיה.

איכה? איכה הושטנו בלי התנגדות קלה את צוארינו לטובחים האכזריים,
בדממה, ברעדה ובפלצות! וכבר אורגים קורי רשתם העכבישים בחנויות השדודות.
במרכז העיר נדם המסחר, ושותקה נקישת הפטישים על ה„ברוק״ וכלתה כל המלאכה.
חמישה בתי־כנסת מבקשים את תקונם, כי ירדו תהומה יחד עם מבקריהם.
מקדשי אל נעורינו, אניות תרשיש, אתכם יחד נעקר משוש לבנו לנצח.
צללי תלמידי־חכמים, היושבים באהלי שם, רק בחלל ירחפו.

מחנה אלהים, עם נהדר בקודש איכה נגדעתם?!..
צללי אנשי העמל, שומרי המוסר והטוהר, שומרי אמונים לתורה מורשה, איכם?
וקול ילל אלינו יגונב ... אל אזני הנשארים לפליטה:
אל דמי לכם! אודים מוצלים מאש, שתו בצותא מכוס היגונים...
דמנו הנשפך על לא פשע ועוון לא ישקוט ולא ירגע לנצח, לנצח,
כי יד גוי ואלהים היתה בנו להשמידנו ולמחוק זכרוננו מעל האדמה!..

קול דמי ר׳ יצחק אהרון הישיש צועקים אלינו מן האדמה הטמאה,
וללבנו הפצוע והשותת דם הטיח שר הטבחים דברי שטנה ורעל.
בעמדם על סף הכליון הטיח להם מוסר בחוצפה איולת לאמר:
„כל פרח ושושן יניב ויפרח, כל ירק השדה יציץ ויצמח, כי תור האביב הגיע כעת.
ואתכם גמרנו, וגורלכם נחרץ, ולעולמי עד אביבכם מת.״
„קדורנים ושחוחים בלעם המות, על אדמת הטמאים נפלו חללים, שדודים, שדודים״...

וקללותינו נמטיר על ראשי רוצחים, שודדי אחינו ואחיותינו,
כי לשוד מאורגן כתיתם אתיכם לחרבות, לגזל עמל דורות,
ובגרזני עבודה השתמשתם לערוף זרע אל חי.
האלה והקללה במז׳יריטש הטמאה! אל טל ואל מטר בשדמות ניבירקוב,
כי לא נשאר אחרי קדושינו לא קדיש, לא גואל ולא יתום נדח.
ברוחנו נכתיר את קברותיכם בפרחי המולדת הנגאלת;

ואת גופותיכם נעטוף ונפאר בדגל ישראל המשוחררת
וכיתומים נאמנים נקיים את דברי בן אמוץ, לאמור:
ונתתי לכם יד ושם־טוב בביתי ובחומותי מבנים ובנות,
וברוחנו נביא את עצמותיכם לקבר־ישראל בישראל למנוחות,
ובלב דווי אנו אומרים: יתגדל ויתקדש שמיה רבה,
וכל פזורי מז׳יריטש בתפוצות יענו כולם: אמן!..

ישעיה־יוסי — „דער קאָטלער" — מישישי העיר

מז׳יריטש בבנינה

פרק ב

אלה תולדות מז׳יריטש

זכרונות מימים ראשונים

ר׳ דוב־בר „המגיד ממז׳יריטש״ — ב״צ ח. אילון. / מז׳יריטש גדול — א. זינמן. / מקומה של מז׳יריטש ויחוסה — ב״צ בר־עקיבא. / ממראות העיירה — י. פוליש.וק. / אנשי מז׳יריטש היקרים — י. סבוראי (טייטשר). / באוירה של אנטישמיות ופוגרום — מרדכי מצמן. / מז׳יריטש־רובנה — א. אבטיחי. / זכרון למז׳יריטש בספרות — ב״צ ח. אילון.

בן־ציון ח. אילון

רבי דוב־בר בר׳ אברהם „המגיד ממז׳יריטש״

(תס״ד־ע — י״ט כסלו תקל״ג)

למלואת מאה ושמונים שנה לפטירתו.

א. ייחוסו וחשיבותו

רבי דוב־בר המגיד ממז׳יריטש, שגאוות כל תושבי העיירה וייחוסם עליו, נודע בעולם החסידות כתלמידו המובהק וממלא מקומו של הבעש״ט וכמיסד החסידות ומפיץ תורתה ברבים.

ר׳ דוב־בר נולד בעיירה טורטשין[1]), הסמוכה לעיר לוצק שבווהלין, בשנת תס״ד־ע (1704־10) לאביו ר׳ אברהם פרידמן, מלמד עני אך מיוחס גדול, שלפי עדותה של „מגילת יוחסין״[2]) נמשך ייחוסו מ„רבנו הקדוש״ מחבר המשנה. גם אילן הייחוס של אמו היה גבוה מאד וראשו מגיע עד ר׳ יוחנן הסנדלר. בקשר לכך מספרים עובדה מאלפת מתקופת ילדותו של המגיד. — פעם פרצה דליקה בעיירה ובית אביו הדל עלה באש. בראות הילד, שהיה אז כבן שמונה שנים, והנה אמו התעצבה אל לבה מאד, אמר לה: — כלום יש להצטער כל כך על בית שנשרף? אמרה לו: — חס־ושלום, לא על הבית שנשרף אני מצטערת, אלא על כתב־היוחסין שלי שנשרף, ואילן הייחוס שלי היה עולה עד ר׳ יוחנן הנדלר. השיב הילד ואמר: — אם כן, יתחיל ייחוס חדש ממני.

ואמנם התחיל ייחוס חדש מר׳ דוב־בר. אביו שלח את בנו זה, שחונן בכשרונות בלתי מצויים לישיבות שונות, כדי ללמוד בהן תורה. בישיבה הגדולה של הגאון המפורסם בזמנו ר׳ יעקב־יהושע, אב״ד בלבוב ובעל „פני יהושע״, השתלם בידיעת התלמוד ושמו הלך לפניו כלמדן גדול בקי וחריף. מחיבוריו הרבים הוציאו תלמידיו אחר פטירתו רק חלק, והם: ספר „מגיד דבריו ליעקב״ (סופי תיבות דו״ב), שהוצא לאור ע״י תלמידו ר׳ שלמה מלוצק עפ״י רצונו המפורש של המגיד לפרסם קובץ דרשותיו התורניות והחסידיות על פסוקי התורה ומאמרי חז״ל, כפי שהעיד

ר׳ שלמה בהקדמתו לספר זה; ספר „אור תורה״ — רמזי תורה, שיר־השירים, תהילים ואגדות חז״ל, וספר „ליקוטי אמרים״. הוא אצל מרוחו הגדולה על תלמידים

[1]) נ״א לוקאטש, [2]) סוף סי׳ מים חיים.

רבים, שהסתופפו בבית־מדרשו, ושהם מצדם נתפרסמו במרוצת הזמן בגדולת תורתם ויראתם, שכל בנין החסידות נשען עליהם.

מגדולי תלמידיו, שמנו את ייחוסם, תורתם וחסידותם מהמגיד ממז׳יריטש והפיצו אותם ברחבי תפוצות ישראל, היו: רבי שניאור־זלמן מליאדי, בעל מחשבה פילוסופית ומחבר ה„תניא" וה„שלחן־ערוך"; האחים הגאונים גדולי ההלכה, ר׳ פנחס הלוי הורוויץ אבד״ק פרנקפורט ע״נ־מיין ור׳ שמואל־שמלקי הלוי הורוויץ אב״ד ור״מ בניקלשבורג; ר׳ לוי־יצחק אבד״ק ברדיטשוב, בעל „קדושת לוי" והנודע כסיניגורו הגדול של עם ישראל בפני הרבש״ע; האחים „עורכי הגלות" ר׳ אלימלך מליזנסק ור׳ משולם־זושא מאנו־פולי; ר׳ יעקב־יוסף בר׳ יהודה־ליב (רב ייב״י), מגיד מישרים בעיר אוסטראה ומחבר ספר „רב ייבי", ורבים אחרים שמספרם מגיע עד ארבעים.

ב. אורחות חייו והתגלותו

בטורטשין נשא ר׳ דוב־בר בת תלמיד־חכם לאשה וכדי למצוא מחיה לביתו אחז במקצוע אביו והיה למלמד בכפר הסמוך. בבדידות הכפר ההוא היתה שעתו פנויה להשתלם בלימודי הקבלה בכלל ובשיטת האר״י בפרט, התחיל לצום ולסגף את גופו ובכלל פרש מן החיים [1]). בכפר סבל מחסור גדול והמשיך במלמדותו בטורטשין ואחר זמן מה עבר לעיר רובנה לגור וללמוד שם. על־כך מספרים את העובדה הבאה: פעם התאכסן בטורטשין ר׳ יוסקה בעל „יסוד יוסף", חתנו של הרב ר׳ אהרן מרובנה. שמע ר׳ יוסקה מעבר למחיצה קולו של מלמד המתעסק בשני תלמידים, נהנה מאד מהסברותיו החריפות של המלמד ולא נתקררה דעתו עד שנכנס אליו וקיבל את פניו. כשחזר הביתה סיפר לחותנו, שמצא בטורטשין תלמיד־חכם גדול ויחיד במינו. הרב ר׳ אהרן שהיה עשיר גדול ומחזיק ותומך בלומדי תורה, שלח להביאו אליו. ר׳ דוב־בר לא יכול לעזוב את תלמידיו באמצע ה„זמן", אולם אחר־כך נאות לעבור לרובנה. ר׳ אהרן נתן לו דירה ב„רחוב הכביש" ומזונות קצב לו די סיפוקו, למען יוכל לשבת במנוחה על התורה ועל העבודה.

ביקש ר׳ דוב־בר לישב בשלוה קפץ עליו רוגזו של הדוכס אדוני העיר רובנה. הלה תיקן תשלום מס גבוה על מלח ולא היתה דעתם של ר׳ אהרן ור׳ דוב־בר נוחה מתקנה זו. משהגיעה השמועה על־כך לאזני הדוכס, רצה להענישם במלקות, ושניהם עקרו רגליהם מרובנה עד יעבור זעם. ר׳ דוב־בר ישב ישיבת ארעי בעיירה הקטנה קריפה (גורי־ינגרוד) הסמוכה לרובנה. נתקבל בתורת מגיד בערים קוריץ ודובנה וכן נסע ועבר בערים שונות של ווהלין ופודוליה ודרש בפני קהל בבתי מדרשות. ברגש ובהתלהבות אך בענווה רבה ידע להוכיח את העם כך, שמעולם לא פגע בכבודו של איש. וכך היתה דרכו בקודש: „כשתוכיח את האדם אל תוכיח לנוכח פן יתבייש, אלא תוכיח לאדם אחר שהוא נקי וצדיק מהעבירה ההיא. באופן כזה נמצא שבעל־העבירה ירגיש בכך אך לא יתבייש בתוכחותך".. [2]) מענין לציין, שאם כי ר׳ דוב־בר מצא את פרנסתו משך תקופה מסוימת מהמגידות, לא ניתן לו הכינוי „מגיד" אלא לאחר שנתקבל כמנהיג תנועת החסידים. היה זה מנהגם של „צדיקים" ראשונים לקבל „מגידות" בעיר מושבם והכינוי „מגיד" שימש להם מעין „תואר" במקום „צדיק", שטרם היה חזון נפרץ בימים ההם. וזהו נוסח חתימתו של המגיד: „דוב בער במהו׳ אברהם זלה״ה מ״מ דק״ק מעזריטש גדול ודק״ק קאריץ".

אחרי פטירת הבעש״ט עלה ר׳ דוב־בר על כסאו ויבחר במז׳יריטש למושב לו, שבה חי ופעל במשך שתים־עשרה שנה (תקכ״א—תקל״ב) בייסוד החסידות ובהפצת תורתה ובה קנה את עולמו ואת שמו „המגיד ממז׳יריטש", ובזכות ישיבתו בה קנתה לה גם העיירה את שמה — „מז׳יריטש של המגיד".

אולם סאת נדודיו של „המגיד" לא נתמלאה עדיין. מסיבות שונות, וביחוד בגלל הרדיפות והחרמות מצד המתנגדים, נאלץ היה בסוף ימיו לעבור ממקום למקום. אחרי ישיבה נוספת ברובנה חי בימיו האחרונים באנופולי ושם נפטר בי״ט כסלו תקל״ג ושם נטמן. מסורת זקני חסידים מספרת, ש„המגיד" עשה הסכם־חליפין עם ר׳ יעקב מאנופולי, אף הוא מתלמידי הבעש״ט, שלפיו ר׳ יעקב נקבר במז׳יריטש והמגיד — באנופולי. מסורת זאת שימשה מקור לגירסת בני מז׳יריטש על חליפין עם ר׳ זושא מאנופולי, שאין לה יסוד מאחר שגם ר׳ זושא נפטר ונטמן באנופולי. מסורת זקני אנופולי מספרת, כי בעבור ר׳ מרדכי׳לה מצ׳ר־נוביל על יד אנופולי התבטא, שריח גן־עדן עלה באפו מציונו של המגיד הטמון שם.

על ציון קברו של המגיד ממז׳יריטש בבית־העלמין העתיק באנופולי היתה חרותה הכתובת הבאה:

[1]) שבחי הבעש״ט, [2]) „אור תורה", אמור.

פ״נ

אדמו״ר רשכבה״ג המאוה״ג.
הגאון בנגלה ובנסתר. כל רז לא אנס לו.
הנשר האלהי. בוצינא קדישא. איש מופת.
הלא הוא מורנו ורבנו מו״ה ר׳ דוב
בר׳ אברהם זללה״ה. נפטר
שנת תקל״ג י״ט כסלו.

ג. מיסד החסידות ושיטותיו

ביסודה היתה תורת החסידות, כידוע, מעולפת סודות ורזים ופעלה על דמיונם של המוני העם ע״י זה שדרשה במופלא מהם. לא כן המגיד ממז׳יריטש, שלא היה בעל־דמיון כבעש״ט רבו. מלבד היותו למדן גדול ובקי בספרות הקבלה ומלבד פרסומו כמטיף־מגיד מהיר, אשר בדרשותיו הנפלאות בדרכי החסידות הצליח להביא את שומעיו לידי התפעלות, הצטיין בשכלו הבהיר ובתכונותיו המיוחדות. הוא היטיב להכיר את הלך רוחם של המוני העם וצורכיהם הנפשיים ואף ידע את האמצעים היאך לפעול עליהם, כדי לשעבד אליו את לבם ורצונם. גם בתואר־פניו ובהליכותיו עורר יראת־הכבוד בלב בני־אדם ואף גדולי־תורה ומחשבה הושפעו על־ידו. כל הסגולות האלו הכשירו אותו יותר מכל שאר תלמידי הבעש״ט להיות לראש התנועה החסידית אחרי פטירת רבו. ואמנם עוד בחיי הבעש״ט ידעו כולם שעתיד ר׳ דוב־בר בזמן מן הזמנים לעמוד בראש החסידות.

ככל הלומדים שבדור ההוא היה ר׳ דוב־בר כרוך אחרי שיטת האר״י בעיון ובמעשה. התעניות והסיגופים, שהיו הרגליו מנעוריו, החלישו את כוחו עד מאד ובסופו של דבר גרמו לו חולי ממושך ברגליו. מענין יהיה לציין, שעליו נתאמת מאמר הז״ל: „רגלוהי דבר אינש אינון ערבין ביה, לאתר דמתבעי תמן מובילין יתיה״, כלומר רגליו של בן־אדם הן ערבין לו, למקום שהוא נצרך לשם מובילות אותו. — כידוע נחלקו הדעות ורבו הגירסאות בדבר אופן הפגישה וההתקרבות בין הבעש״ט והמגיד, אולם ביסודן של כל הדעות והגירסאות הרווחות, רגליו של המגיד היו שהובילו אותו אל הבעש״ט לשם בקשת רפואה, אחרי שלא עלתה לו ארוכה מידי הרופאים והמרחצאות בקרלסבד מדי שנה בשנה.

הפגישה ההיסטורית הזאת איראה בשנת תקי״ז בערך והבעש״ט עשה על המגיד רושם גדול כזה, שכתוצאה מכך נטש את שיטת האר״י וסיגל לעצמו את שיטת הבעש״ט, שהטיף נגד התעניות וסיגופי הגוף ובמקומם הורה „עבודת אלהים״ מתוך שמחה. המגיד מצדו עשה על הבעש״ט רושם חזק בתורתו ובהליכותיו בקודש, וכל ימי שהותו במז׳יבוז׳ הראה לו הבעש״ט חיבה יתירה ואף קבע לו תמיכה קצובה למחיתו. הבעש״ט שמח מאד בתלמידו החדש וריפא את גופו וגם את נפשו עד שהיה לאיש אחר. וכך אמר פעם לאחד ממקורביו: „ראיתי״ אותו מזה כמה שנים והיו לי געגועים עליו שיבוא אלי, ואמנם בא [1]). והמורה הכין בעצמו את מי שעתיד היה להיות ממלא מקומו, וכפי שר׳ שלמה מלוצק מספר בהקדמתו לספר „מגיד דבריו ליעקב״, סיפר לו ר׳ דוב בר, שהבעש״ט לימד אותו סודות השמות הקדושים והייחודים, כתב המלאכים, שיחת עופות ודקלים וכו׳ וכו׳.

כעבור המנהיגות לידי ר׳ דוב־בר היתה החסידות בראשית צמיחתה, אך הוא התיחס במלוא האחריות ל„ירושה״ הגדולה שנפלה בחלקו. בנאמנותו ובמסירותו לרעיונות שקבל מרבו הקים בנין איתן על היסוד שהשאיר הבעש״ט ועל־ידו קבלה החסידות את צביונה האמיתי. בכוח השפעתו הרבה נאספו אל דגלו תלמידים רבים אנשי־שם, מהם רבנים וגאונים מפורסמים, שהוקירו את „המגיד ממז׳יריטש״ והעריצוהו עד מאד, כפי שיעידו דברי ההכרה שרווחו בפי חסידים ראשונים [2]). חבריו, שאתו יחד שאבו את תורתם מפי הבעש״ט, אישרו „שאותם מעינות החכמה, שהיו הולכים להבעש״ט, הולכין להרב המגיד״. כן היו מוסרים, כי „בבית הרב המגיד היו שואבים רוח־הקודש בהין והמופתים היו מתגוללים תחת הספסלים״ [3]).

נוכח התפשטותה של תנועת החסידות בקרב העם התעוררה ה„התנגדות״ בקרב הרבנים, שחרדה לשלומה של אחדות ישראל ולשלימות תורתו ועוד בחיי הבעש״ט נשמעה התמרמרות נגד תורה חדשה זו, אך היתה זאת התנגדות סבילה בלבד. אולם בימי „המגיד״, עם שגשוג התנועה, יצאו בקולות אזעקה, הפיצו כתבי־פלסתר מלאי חירופים וגידופים נגד ר׳ דוב־בר וחסידיו. ולא נתקררה דעתם עד שבחודש ניסן תקל״ב השפיעו הרבנים על הגר״א מוילנא לחתום על ה„חרם״ [4]) נגד ראשי החסידים וכל הנוהרים אחריהם.

המאורעות האלה, אם כי לא פגעו במפעל חייו של ר׳ דוב־בר, מררו את חייו מאד והשפיעו לרעה על גופו החלוש בלאו הכי ותוך זמן קצר נפטר בנכר שבע רוגז ונדודים. אחרי מות המגיד ממז׳יריטש ירש את כסאו בנו ר׳ אברהם, שהיה מהולל בפי כל כקדוש וטהור ונקרא בשם הלואי „המלאך״, שרבבות החסידים והרביים־הצדיקים בראשם סרו למשמעתו. פעילותו של ר׳ אברהם כמנהיג החסידים אחרי פטירת אביו „המגיד הגדול״ אינה ניכרת בדברי ימי החסידות. ברבות הימים עזב את מז׳יריטש ונתקבל אחר כבוד כרב בעיר פאסטוב, אך לא ארכו לו ימי שבתו על כס־הרבנות ונפטר שם.

ד. עיקרי תורתו

אחדות אלהים

העיקר הבעש״טי בדבר אחדות האלהים והיצירה והאלהים שבאדם היה יסוד מוסד לתורת המגיד, שעליה נבנתה החסידות כולה. בכול הוא ראה גילוי אלוהי וגם במדרגה הפחותה שבגשמיות. אפילו בדברים הרעים שבעולם יש חיות רוחנית וניצוץ אלוהי, ויש להתדבק, איפוא, ולהתאחד אחדות גמורה עם האלהים השרוי בכול. זה הכלל: בכל דרכיך דעהו, גם בטוב וגם ברע, כי כל הבריות והכול הם הוא בעצמו יתברך, שהכול ברא לכבודו והכול צריך לעבודתו. ואלו דרכי החסידות, שבהן יגיע האדם לידי השגת השגחתו ברוך הוא המלובשה בכול: אהבת השם ויראתו, שמחה והתלהבות, תפילה ודביקות, שפלות וענווה, צדיק ועוד [5]).

גילוי שכינה

משל לאב ואם האוהבים את הבן בשוה אך הבן אינו מתנהג בשוה ח״ו. אזי אעפ״י שאוהב אותו האב אינו מראה

---

[1]) שבחי הבעש״ט, [2]) החסידות והחסידים לש. א. הורודצקי, [3]) שם, [4]) הראשון. החרם השני הוטל אחרי מותו של המגיד, [5]) החסידות והחסידים.

אהבתו ומכה אותו, אולם האם מרחמתו ומנשקתו ומקרבתו אל אביו. כך עתה בגלות: מדות הקב״ה כביכול אינן מגולות, רק מדות השכינה מגולות.

שורשי יצירה

אין לך דבר למטה שאין לו שורש למעלה, ושורש כל השורשים הוא הרצון הקדמון, שעלה ברצונו לברוא את העולמות. והם ב׳ בחינות: כוח־הפועל וכוח־הנפעל. והנה כל שעשועם וחשקם ושלימותם (של הנפעלים) הם כשבאים אל שורשם, כמו שאנו רואים שהחשק לשעשועי התינוק הוא כשבא אל אמו, וגם חשק ושעשועי כוח־הפועל הוא לבוא אל שורשו. משל לחייט שלקח חתיכה שלמה וחותכה לחתיכות. מי שאינו אומן אומר שהוא מקלקל, אך מי שמבין אומר, שזאת החתיכה היא לבית־יד או דבר אחר. קודם הבריאה היה הוא לבדו ית׳ ואח״כ ברא העולמות, כדי שיכירו גודלו.

סוד הצמצום

קודם בריאת העולמות היה הוא לבדו ית׳ אור אין־סוף ולא היו יכולים העולמות להתהוות, כי לא היו יכולים לקבל בהירותו. וירא אלהים את האור כי טוב — איתא בזוהר: כי טוב לגנוז. מחמת גודל אהבתו יתברך לבריאת העולמות צמצם עצמו כביכול ופינה מקום לברוא את העולמות, באותם המקומות רושם קדושה. בצמצום ראשון עדיין לא היו יכולים העולמות התחתונים לעמוד מפני הבהירות הגדולה, עד שהוכרח לעשות ד׳ צמצומים שהם ד׳ עולמות: אצילה, בריאה, יצירה, עשיה הידועים עד שבא לכלל עוה״ז.

* *
*

מה הוא רחום אף אתה רחום, כי אותיות רחום אותיות חומר. רצה לומר, כי הקב״ה אי אפשר לו לרחם על חומר עכור, רק אם יצמצם עצמו ית׳ להיות חומר אז ירחם עלינו. ומהיכן בא הצמצום הזה? — אם האדם הוא רחום הריהו פועל שהקב״ה מלביש עצמו בלבושים ומצמצם עצמו לחומר ואז מרחם עלינו. משל לאב המצמצם דעתו ושכלו בשביל בנו ועושה מעשי נערות בשביל בנו שיהא לו תענוג, מפני שאין בנו משיג את שכלו הגדול, כך הוא ית׳ מצמצם עצמו בשביל שיהא לנו תענוג.

יסוד האמונה

האמונה היא יסוד כל דבר.

האמונה טובה היא לאדם. למשל מי שאכל בשרא דתורא יודע שיש טעם בדבר ואינו צריך לאמונה, רק מי שעדיין לא טעם צריך להסביר לו באמונה, כי בכל כוח הדיבור אי אפשר למסור הרגשת הטעם. האמונה נקראת רגלים. כמו אנשים שאינם יודעים את התורה איך לעבוד ד׳ אבל עושים מצד האמונה והוי כמו רגלים שעומדים עליהן ואין צריכים להשכל, כן יש קיום באמונה אפילו בלא שכל.

כוח התפילה

התפילה היא זיווג עם השכינה. המתפלל הוא השושבין המביא את השכינה להקב״ה. אינו יכול להתפלל כראוי אם אין לו אור מקיף אותו מכל צדדיו. התפילה שהיא בשמחה גדולה בודאי יותר חשובה ומקובלת לפניו ית׳ מתפילה בעצבות ובבכיה. צריך להתפלל בכל כוחו עד שיופשט מהגשמיות ויתפלל בהתקשרות ובהתלהבות.

* *
*

חסד גדול הוא שאדם חי אחר התפילה, שלפי דרך הטבע היה לו למות מחמת הפסד כוחו שנותן בתפילה.

אהבה ויראה

אהבת ד׳ היא כמו האב שאוהב לבן מעצמו. ולא יאהב שום דבר רק את ד׳ ומצוותיו, ויאהב את אשתו כמו התפילין שאוהב רק בשביל מצוות ד׳ ולא יהרהר אחריה. העובד את הקב״ה מאהבה מביא התגלות הקב״ה בעולם האהבה. הקב״ה ברא את העולמות בשביל שיתגלו המדות, כי כל המדות כמו אהבה ויראה וכיו״ב כלולים תחילה במחשבה. משל לאדם שבא לפניו בנו החביב ומתעוררת בו אהבה, והרי מקודם היתה לו ג״כ מדת אהבה, רק שלא נתגלתה עד עכשיו.

* *
*

יראת ד׳ היא יראת הרוממות ולא יראת העונש, כי מחמת שהוא ירא מפני רוממות המלך הוא אוהב את המלך יותר. מה ד׳ שואל מעמך כי אם ליראה (דברים י׳) — רצה לומר, כי אהבה שהיא למעלה ממדרגת היראה נותנים לך מן השמים, אך היראה תהיה מעמך.

צדיק יסוד עולם

הקב״ה ברא את העולם כדי שיהיה לו תענוג מהצדיקים. הצדיק מעורר רחמי הקב״ה על כל ישראל ורצון הצדיק הוא רצונו יתברך. צדיק נקרא זה שיש לו התקשרות להקב״ה בתפילתו ובתורתו שלא יוכל להפרד ממנו בכוח דביקותו. משל לבן שיש לו געגועים ואהבה יתירה אל אביו ואינו רוצה לזוז מפני אביו אפילו פסיעה אחת לחוץ, כך האדם הצדיק תמיד מחשבותיו קדושות ואינו בטל אפילו רגע אחד. צדיק ד׳ בכל דרכיו (תהילים קמ״ה) — פירוש, מי שהוא צדיק ויש לו התקשרות הבורא, ד׳ בכל דרכיו. משל למלך שהגלה את בניו והיה אחד מהם חכם שהיה לו צער ובזה נתעוררו רחמיו על כל הבנים מכוח החכם, כך הצדיק מעורר רחמיו של הקב״ה על כל ישראל.

דרך המשל [1]

המשל הוא כלי להשכל. כשאדם אומר לחברו איזה דבר וחברו אינו מבינו, הוא מוכרח להטעים הדבר לחברו ולהלבישו במשל. נמצא, כי עיקר המשל הוא מלבוש הדבר, שיכנס הדבר באזני חברו ובשכלו.

---

[1]) ר׳ דוב־בר היה ממשל המשלים היותר גדול בקרב החסידים. משליו הלקוחים מחיי המלך, מאב ובניו, ממלמד ותלמידיו וגם מן הטבע, תפסו מקום חשוב בתורתו.

ה. מכתבי ידו

1. סמיכות לשחיטה

המגיד קרא אליו אחד מתלמידיו וצוה עליו ללמוד שחיטה. לאחר זמן בא התלמיד לפני המגיד וחלפו בידו. בדק המגיד את החלף ובהעבירו את האצבע עליו קרא: „איי!". נטל השו״ב את חלפו, פנה לחדר הסמוך ותקנו. בדק המגיד שנית ושוב קרא: „איי!" וכן היה בשלישית. כשראה השו״ב כך אמר: רואה אני שהרגשתי לקויה ואיני כדאי להיות שו״ב. — חס ושלום, אמר המגיד, בדקתי רק את האמת שלך ורואה אני על חלפך שם הויה ובאותו מעמד נתן לו כתב־סמיכות הבא:

התורני המופלא מוהר״ר יום־טוב במ״ו מנחם־נחום בא לפני וסכין בידו, סכין וממשמשין, שהוא בקי במשמוש ידא דטבחא בהרגשת הסכין קולע אל השערה שערי ב״ד בי דינא דטבחא, כלם יעידון ויגידו ויתנו עידיהן ויצדקו אותו שבקי באימון ידים, וכל דיני הלכות שחיטות ובדיקות שגורים בפיו ומתנהג כשורה. ובכן אמרתי כל מן סמיכו לנא להיות סומך על יום־טוב בשתי ידים לזכות את הרבים לאכול מזבחי שלמי יום־טוב, ובתנאי גמור שיקיים מה שקיבל על עצמו לחזור על למודו תמידין כסדרן כל משך שנה ראשונה פעם אחת בכל שבוע ושבוע, לסיים כל דיני שחיטות ובדיקות, ומשם ואילך פעם אחת בחודש תמידין כסדרן בחק ולא יעבור. ולא ישתה משקה המשכר ביום שהוא צריך לשחוט, ולמראה עיניו ישפוט שלא לבדוק שום בהמה בפנים ולסמוך על זה, כי אם להוציא הריאה לחוץ ולבדוק שנית. כל זה קיבל על עצמו בפני, ואם ככה יתנהג ויהיה זבחו קודש וכל בר ישראל מותר לאכול משחיטתו ובדיקתו. ומחויב לבוא לפני מורה צדק ובעל נפש בכלות שנה לתהות על קנקנו אם לא אבד חזקתו וזבחי צדק יחפוץ.

הכ״ד החותם למען הדת והאמת היום יום ה׳ כ״ג אדר ראשון תקכ״ז לפ״ק פה ק״ק מעזריטש רבתי.

נא׳ דוב בער במהו׳ אברהם זלה״ה מ״מ דק״ק מעזריטש גדול ודק״ק קאריץ.

2. המלצה לר׳ לייב שרה׳ס

הנני מן המודיעים נידון האיש הנוכחי ה״ה התורני הרבני מוהר״ר יהודה לייב בהר״ר יוסף, איש הנקרא בפי כל רבי ליב שרה׳ס מראווני, העוסק במצוה רבה שאין

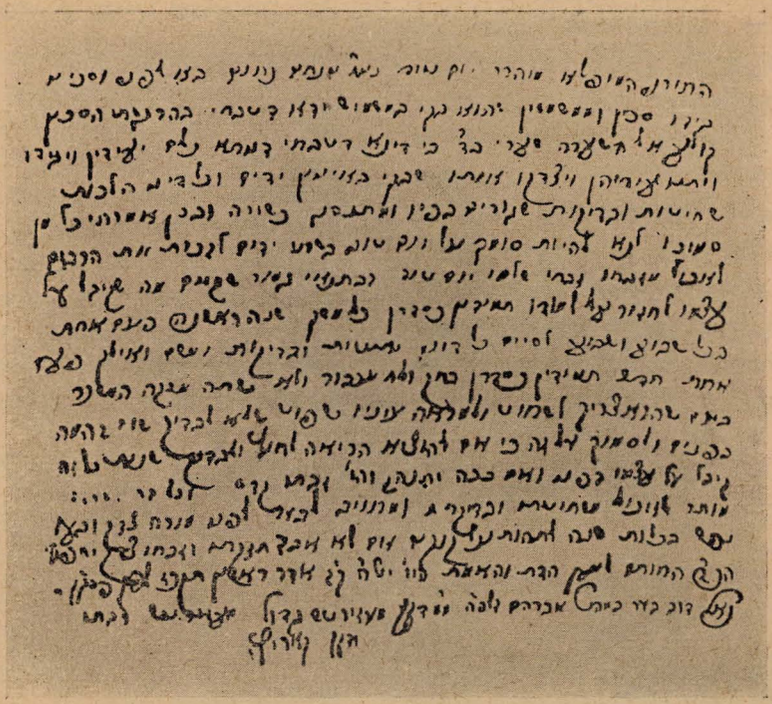

פקסימילה של כתב־סמיכות כתוב בידי „המגיד"

למעלה הימנה, כאשר יפרש שיחתו באר היטב פה אל פה, דברים שאין להעלותן על הכתב. בכן אם יראוהו אנשים המקשיבים לקולי וסרים למשמעתי עצתי אמונה להיות לו לעזר ולסעד ולהתאמץ את עצמו בכל מיני התפעלות הן בגופם הן בממונם, כי מעיד אני עליו שאין בדבריו שום נפתל ועקש ועולה לא נמצא בשפתיו וירא את ה׳ מרבים ואין לך מצוה גדולה מזו. ונבון יבין לאשורו להיות מן הזריזין המקדימין ובודאי שכרו יהיה כפול.

ולאשר שבטוח אני במדת טובים, לדברי המועטין יחזיקו כמרובין, אמרתי לקצר, וכל טוב מהם לא יבצר, וה׳ הרועה אותם מעודם, יברכם כנפשם ומאודם.

כ״ד דורש שלומם הטוב

דוב בער במהור״ר אברהם זלה״ה

מ״מ דק״ק מעזריטש ודק״ק קאריץ.

אסתר זינמן

מז׳יריטש גדול

סקירה כללית

ידיעות גיאוגרפיות ומראות העיירה

העיירה מז׳יריטש היתה נודעת ברבים בשם „מז׳יריטש גדול", כדי להבדילה מהעיירה „מז׳יריטש קטן" הסמוכה לאוסטראה. בזמן שלטון הפולנים האחרון בווהלין כונתה העיירה רשמית בשם „מז׳יריטש הסמוכה לקוריץ", כדי להבדילה מעיירות אחרות הנושאות שם דומה והנמצאות באזורים אחרים בפולין.

העיירה שכנה בסמוך לגבול הפולני־סובייטי, במרחק עשרים קילומטר מהעיר קוריץ וכארבעים וחמישה קילומטר מהעיר המרכזית רובנה. מהישובים הקטנים בסביבת מז׳יריטש נודעו העיירות ברזדוב, הושטש, טוטשין, סלישטש ואה. בהתקרב למז׳יריטש בדרך בואך מרובנה נגלו מרחוק שלושת הבנינים הגדולים של העיירה: בית־הכנסת הגדול, בית־הספר העממי הפולני והכנסיה (קושציול). ממול לבית־הכנסת, בירכתי הרחוב, השתרעו בניני הארמון של ה„פריץ" סטצקי, בעל אדמות העיירה. כפי שנמסר מפי זקני העיירה, אחוזת מז׳יריטש נפלה לסטצקי לנחלה בעקבות משחק קלפים עם הנסיך לובומירסקי מרובנה, שהפסיד במשחקו.

שמה של מז׳יריטש יצא לתהילה ברחבי העולם היהודי בגלל „המגיד ממז׳יריטש" ר׳ דוב־בר, שהתגורר ופעל בה לפני כמאתים שנה ושבזכותו ובזכות תלמידיו הגדולים, שפעלו עמו ואחריו, יצאו מוניטין למז׳יריטש כמרכז החסידות בווהלין, פודוליה וגליציה. מבחינה טופוגרפית העיירה נפרדה לשני ראשים: העיר הישנה והעיר החדשה, שהקשר המחבר ביניהן היה „רחוב הכביש" (ברוק־גאס), שממנו הסתעפו רחובות וסימטאות צדדיים מאוכלסים בעלי־מלאכה יהודיים. מלבד בית־הכנסת הגדול, שעמד על תלו במרכז העיר הישנה, נמצאו שם ה„קלויזים" הטריסקי והמאקארובי, בית־מדרשו של „המגיד", בית־הספר הפולני, הכנסיה, הקולנוע, בית־המרקחת וכן כל החנויות, והלאה מזה נמצאו בתי־הספר „תרבות" ו„אור תורה". מהעיר הישנה ירדה הדרך ל„גמינה" (מועצה מקומית), לארמונותיו של סטצקי, לבית הדואר וכן לתחנת האוטובוסים. בשטח העיר החדשה, שגם שם התגוררו יהודים רבים, נמצאו בית־החולים, שני בתי־בד של שמן ושל גריסים, רכושם של מרדכי זינמן ואהרן קמינשיין. גם בית־כנסת מיוחד היה שם.

מראה העיר בדרך בואך מרובנה עם בנין בית־הכנסת הגדול המתנוסס לתפארה

כנזכר נמצאה העיירה על אדמת סטצקי, וכל תושביה, כיהודים כגויים, שלמו לו „טשינש״, היינו דמי חכירה. גביית דמי החכירה הופקדה כנהוג בידי יהודים, שמזה מאות בשנים נודעו כחוכרים ומוכסנים וכנושא לפרקים שלמים ונכבדים בדברי ימי היהודים, שבהם השתקפו יחסיו הטובים, ולעתים קרובות יותר הרעים והאכזריים, של „הפריץ״ כלפי נתיניו היהודיים בכלל וכלפי ה„מושקה״ס שלו בפרט. חוכרי המס האחרונים היו חיים־ברוך „חיימעניס״, שהיה גובה מסים וממלא שרותי קשר בין הארמון ובין התושבים היהודיים. אחריו תפש את מקומו משה ברובשטיין, שטיפל בגביית המס, ואילו בקנית היבולים ומכירתם עסקו אפרים זינמן ובן־ציון שטרנשיס. אחרי מותו הפתאומי של משה ברובשטיין מילאה את מקומו אשתו פאני, שאף היא חלתה ונפלה למשכב כעבור זמן קצר

גם למכת־מצרים, זה החושך ירושת הדורות הקיץ הקץ, ובזכותם של אברהם שבץ ורוציה גורביץ יצאו תושבי המקום מאפילה לאור גדול. ברשותם היתה טחנת־קמח בעלת כוח חשמל, ובהתקינם מנוע נוסף עלה בידם לספק מאור חשמלי בכל בית וגם ברחובות. באופן כזה שונו פני העיירה תחת השגחתם החמורה של השלטונות עד בלתי הכר: רחובות נקיים ומוארים מלאי מסחר ומלאכה ביום והומים משאון בני־נוער עליזים בערבים.

האוכלוסיה היהודית ועיסוקה

אוכלוסית המקום הגיעה לפי הספירה הרשמית בשנת 1847 למספר של 1808 נפש יהודים; בחמישים השנים עד שנת 1897 גדל המספר והגיע עד 2704 נפש, ובשנותיה האחרונות של העיירה מנתה האוכלוסיה הכללית למעלה

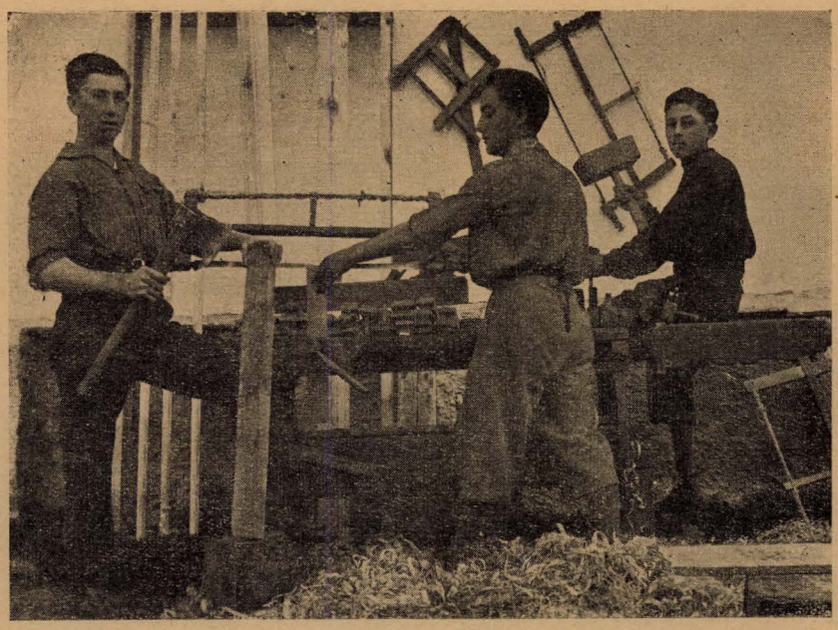

תעשיית ארגזים (קופרטן)
הנגרים בתמונה (מימין): נתן שטרנשיס, משה פולישוק, ברוך פרומן

והמשרה הזאת עברה לידי חתנו של יצחק־אהרן גיפ־שטיין — הרשל־צבי יאבקה, שהחזיק בה עד בואם של הסובייטים בשנת 1939.

העיירה, שמעולם לא הצטיינה בנקיון מיוחד בכל ימות השנה, סבלה בעיקר בתקופות הסתיו והאביב, עת הרפש והבוץ גאו במידה כזאת, שאי־אפשר היה לעבור את הרחוב. לידי סכנת נפשות ממש הגיע המצב בערבים, בזמן שחושך־מצרים שרר ברחובות בהעדר אור חשמל או כל מאור אחר. בשנת 1921־2, כשהוצב באזור ווהלין קו הגבול בין פולין ורוסיה הסובייטית, נתן השלטון הפולני את דעתו לרפש ולחוסר הנקיון ששררו בעיירה מימים ימימה. הרחובות הראשיים רוצפו באבנים, מדרכות הותקנו ליד הבתים וכל התושבים נדרשו לטאטא את הרחובות, איש ליד ביתו. חוליות שוטרים נשלחו לרחובותיה של העיירה לשמור על הסדר והנקיון, ועל כל עבירה מסוג זה היה צפוי עונש חמור.

מ־5000 נפש, מהם כמחציתם אוקראינים ופולנים ויתרם כ־3000 נפש יהודים או 500 משפחה.

מרביתם של יהודי מז׳יריטש עסקו במסחר זעיר ומספר ניכר של תושבים התפרנסו ממלאכה ומקצוע ועבדו בשביל התצרוכת המקומית ואף לצרכי „יצוא״, כמו: חבלים, כפפות־חורף, ארגזים (קופערטען) וכד׳. אחרי שנערי המקום למדו ב„חדר״ מספר שנים, לכל היותר עד גיל „בר־מצוה״, העסיקום הוריהם כעוזרים במסחר וכשוליות במלאכה, איש איש במקצועו.

מצבם הכלכלי של התושבים היהודיים בתקופה שלאחר המהפכה היה קשה ביותר בגלל חילופי השלטון התכופים. אך בזמן שלטון הפולנים, עם ייצוב תנאים פוליטיים נורמליים, ניכר שינוי לטובה גם במצב הכלכלי. הפולנים הרשו את המסחר החפשי, והיהודים ניצלו חופש זה עד גבול האפשרות, ובדרך כלל נהנו מחיי שלום ושקט בשנים הראשונות של השלטון הפולני המחודש. מספר יהודים אף הועסקו במשרות ממשלתיות,

מי כמורה בבית־ספר ומי כפקיד בדואר, וכן הופיעו כעורכי־דין בבתי המשפט של המדינה.

מצב זה ארך עד שנת 1937, עת חל במדיניות הפנים הרשמית של פולין מפנה לרעה ביחס ליהודים. בד בבד עם המצב הפוליטי השתנו גם התנאים הכלכליים והתחיל „קורס" אנטישמי בולט, שהחריף והלך יותר ויותר, עד שדרדר לא רק את האוכלוסיה היהודית אל סף החורבן, אלא הוריד לטמיון גם את השלטון הפולני העצמאי. בתור ראשון הורחקו כל הפקידים היהודיים ממשרותיהם הממשלתיות, אחרי זה חולקו לנוצרים רשיונות לפתיחת חנויות, במטרה לדחות את הסוחרים היהודיים מעמדותיהם הישנות, ולבסוף הופעל מכבש המסים, ביחוד נלחץ עמוק בבשר גופו של מעמד הסוחרים היהודיים והביאו לידי כליון.

הדרקון האנטישמי, שמעולם לא היה אורח זר בפולין, הרים ראש באופן רשמי. בחוצות העיירה נראו העלונים הידועים לשמצה: „לא לקנות מיהודים", „היהודים רמאים"

עסקנים ומוסדות ציבוריים

בשטח העסקנות הציבורית לא נראו סימני־חיים מזה דורות. פרט לאי־אלה פעולות מסורתיות, כמו: מעות־חיטין לפני הפסח, מעות־עצים בחורף, קיבוץ נדבות ב„מטפחת אדומה" לצרכי הכנסת כלה וכד׳ לעת מצוא, לא היה קיים במקום שום מוסד ציבורי ראוי לשמו. רק עם שיבוץ העיירה בתחומה של ווהלין הפולנית החלו להתפתח החיים החברתיים והציבוריים ובעקבותיהם קמו המוסדות הציבוריים הראשונים.

אולם לא בבת אחת קמו והיו מוסדות אלה, מחוסר עסקנים ומחוסר נסיון ארגוני, ועל הרוב נפל עול החזקתם על שכמם של אנשים ספורים ולעתים אפילו של איש אחד בלבד. כן לא הוגדרו התפקידים של כל מוסד ולעתים קרובות קרה, שגוכח ריבוי הצרכים הדחופים נטל על עצמו מוסד אחד תפקידים רבים ושונים בבת אחת.

דוגמה לכך שימש מפעל „הכנסת־אורחים" בטיפולו של יצחק־אהרן גיפשטיין, שהיה אחד מהעסקנים בצורכי

הרחוב הראשי במז׳יריטש

וכד׳. בעלי־הבתים היהודיים נדרשו לתקן את חזיתות בתיהם, שעל הרוב לא היה ביכולתם לעמוד בהוצאות אלו, ובעקבות הדרישות השרירותיות נעקרו גדרות, הורדו מרפסות ואף נהרסו בתים שלמים וכיוצא באלו פעולות־נקם אכזריות. ולבסוף בא תורו של איסור השחיטה המפורסם, שזיעזע את כל הציבור היהודי ושלהבעת זעמו העמוק הוכרזה תענית־ציבור מיוחדת: התושבים היהודיים בכל הארץ קיבלו עליהם לא לאכול בשר במשך שבועיים. איסור זה נשמר בקפדנות יתירה, אפילו ע״י חולים וזקנים, נשים ותינוקות. בזאת הוגדשה הסאה והעונש הראוי לא איחר לבוא. — עם תום ה„צום" היהודי עברו צבאות־השודדים של היטלר את הגבול הפולני. ורבים מבין הפולנים ראו בזה, אם כי באיחור רב, גמול ועונש למעשיהם הרעים כלפי היהודים.

ציבור באמונה. במסגרת מוסד זה באו על תיקונם גם צורכי ביקור־חולים, הכנסת־כלה, גמילות־חסדים וכיוצא באלו פעולות סוציאליות. רק במקרים של ריבוי עבודה היה מספח אנשים שונים לפעולותיו, שנענו לקריאתו והושיטו לו ברצון יד עוזרת.

כתוצאה ישירה מקרבנות המלחמה והפרעות ביהודים, קם בהשפעת המרכז הגלילי ברובנה „ועד לטיפול ביתומים", שהשתתפו בו מספר נשים עסקניות. כן היה קיים מפעל „לינת הצדק", שרוב תושבי המקום היו חברים פעילים בו.

ביזמתו של משה זילברשטיין ובהשתתפותם של עסקנים אחרים נפתחה במז׳יריטש קופת גמילות חסדים, שהעניקה הלוואות לחנוונים, בעלי־מלאכה וסתם נצרכים.

העוסקים בצרכי ציבור באמונה (מימין): יצחק־אהרן גיפשטיין, אברהם־ברוך מצמן, ?

השכלה ומוסדות חינוך

ההשכלה והחינוך במז׳יריטש, בדומה למצב הדברים בעיירות ווהלין אחרות בימים ההם, עמדו על שלושה יסודות: ה„חדר", מלמד הגמרא וה„שרייבר". בתקופה הפולנית, כאשר ילדים רבים קיבלו בפעם הראשונה בדברי ימי מז׳יריטש השכלה עממית תקינה בבית־הספר העממי הפולני, צמח גם הרעיון של בית־ספר עברי „תרבות", ובמרוצת הימים הושפעו גם החוגים הדתיים בעיירה, שיסדו בית־ספר דתי „אור תורה". לשבחם של מז׳יריטש ייאמר, שהרעיון של בית־ספר מודרני נולד כאן הרבה לפני היות בתי־הספר מטעם „תרבות". יש המפליגים עד שנת 1908, ועכ״פ בראשית המאה הנוכחית, נוסד בית־ספר עברי בביתו של שמריל זסלבסקי, שהתקיים בהצלחה זמן מסוים. השתתפו בפעולה זו: איטה גורנשטיין, פייגה גוז, חיים־דוד גלזר ואח׳.

אחרי שנים מספר של קיום השכלה עממית עברית תקינה ומסודרת התפתחה דרישה טבעית גם להשכלה תיכונית. אולם מעטים מבין ההורים השיגה ידם לשלוח את ילדיהם לגמנסיה עברית או פולנית ברובנה, אוסטראה או ערים אחרות בסביבה. אך מה שהחסירו מוסדות ההשכלה במקום מילאו הסתדרויות הנוער, שפיתחו במסגרת עבודתן החינוכית את השאיפה החזקה להשכלה עצמית. ואמנם הצטיינו בשטח זה בני הנוער, שהרחיבו ע״י קריאה והשכלה עצמית את ידיעותיהם, שהועמדו מצדם לרשותו של הנוער המקומי כולו. בלטו בשטח ההשכלה ראשוני האינטליגנציה הבאים: אסתר רובינשטיין, רוזה רובינשטיין איטה רובינשטיין, פרדל ינובסקי, פייגה גוז, לאה׳קה רויטלמן, יהושע הימברג, ברוך זילברשטיין, ישראל זילברשטיין ואח׳, שמהם הבנות קיבלו השכלה מסודרת בבתי־ספר מחוץ לעיר.

ה„מלמדים", שהיו ידועים בשנותיה האחרונות של העיירה היו: דוד המלמד, שניאור, גרשון — מלמדי דרדקי, שב„חדרים" שלהם למדו כל ילדי העיירה. מהמלמדים „הגדולים" נודעו: שלמה יעקב־איצים, שמחה רבין וחיים־דוד גלזר. האחרון היה מתקדם יותר וניהל „חדר מודרני", שבו התלמידים למדו גם לכתוב. בנות העיירה לא הלכו כמובן ל„חדר", אלא למדו להתפלל בסידור מפי שיבה׳ניו הרבנית, ואילו חכמת הכתיבה למדו אצל מורה פרטית.

בשנת 1924 נוסד ביזמתם של קבוצת הורים ועסקנים ציבוריים בית־ספר „תרבות". בתחילה נפתח בית־הספר עם מאה תלמידים ותלמידות בביתה של פייגה רובינשטיין בעיר החדשה ובמשך שנים מספר התפתח המוסד במידה ניכרת. כאשר מספר התלמידים גדל, העתיקו את מעונו לבית המרווח יותר של שאול שטיינדל, אחר־כך הוסיפו חדרים בבית סמוך וכאשר כל זה היה צר מהכיל את כל התלמידים הוחלט על הקמת בנין מתאים מיוחד לצרכי בית־הספר שהתרחב.

הסתדרויות ותנועות

בחלקה בהשפעת אוירה של „תרבות" וכן בעקבות גורמי חוץ נפוצה במז׳יריטש תנועה ציונית מסועפת ומבורכת בכל אותם הזרמים והפלגים המפורסמים בימים ההם, הן בין חוגי המבוגרים והן — ובעיקר — בין הנוער. נאספו תרומות לטובת הקרנות הלאומיות ולמטרות ציוניות אחרות, התנהלה עבודה ציונית ערה בשטח ההכרה הלאומית והמפלגתית, גם בכוחות עצמיים וגם ע״י כוחות מהמרכז, שלמטרה זו עמדו אתו בקשר הדוק ומתמיד. בדרך כלל הפיחה העבודה הציונית רוח וענין בחייה האפורים של העיירה, וביחוד בין שורות הנוער, וחשפה לפניהם אופקים חדשים מלאי תקוה לחיים חדשים.

בין הכוחות המקומיים הצטיין לאחרונה כעסקן פעיל אהרן גובר מן. הוא הקהיל אסיפות שבועיות, שבהן ניהל פעולות־הסברה בין הנשים, בעיקר בשאלת הגדלת הכנסותיה של הקרן הקיימת, ואסיפות דומות ניהל גם בחוגי הגברים למען קרן היסוד. באופן כזה נאספו הסכומים הניכרים שהוטלו על העיירה לגבות לטובת הקרנות הלאומיות. ביחוד — ואולי לא היה זה פחות וחשוב — נתחממו לבבות יהודיים נוכח התקוה לעתיד טוב יותר בבית לאומי יהודי.

הנוער, כמשפט הימים ההם, נתפלג לזרמים שונים, שאם כי לכאורה כולם ראו אידיאל אחד לנגד עיניהם, שאף כל אחד למטרה הסופית המשותפת בדרכים המיוחדות לו. באופן כזה קמו והיו במז׳יריטש בשורות התנועה הציונית הכללית תנועות ובנות תנועות, כמו: החלוץ, החלוץ־הצעיר, השומר־הצעיר, השומר־הדתי, בית״ר, הת־אחדות, פועלי־ציון, גורדוניה, פרייהייט וכו׳. את כל זה אפשר היה לא לראות בעין רעה, אדרבה, זה משמש סימן מובהק לחיים ולהכרה, אלמלא הופר שלום הבית ביניהם ואלמלא הפריעו אחד את השני בעבודתם, ולעתים אף יצאו הדברים מכלל ויכוח־דברים והגיעו לידי מלחמת־ידים. אולם כחצי נחמה תשמש העובדה, שתופעה מעציבה זאת היתה צרת הרבים, מכה כללית בכל רחבי המדינה ולעתים קרובות, לצערנו, אף בהשפעתם ובניצוחם של גורמים ארץ־ישראליים.

בן־ציון בר־עקיבא

מקומה של מז׳יריטש וייחוסה

במערב אוקראינה משתרע חבל ווהלין, איזור פורה ופורח, המכוסה בחלקו יערות־עד והגובל בצפונו עם חבל פוליסיה, ובו שני נהרות: האחד במזרח ושמו סלוטש והשני במערב ושמו הורין. הקרקע השחור והשמן שבין הנהרות הזורמים לנהר פריפט מוציא צמחי־תרבות, החשובים ביותר לקיומם של בני־אדם, כגון: חיטה, שיפון, שעורה, שבולת־שועל, סלק, סוכר, תפוחי־אדמה ופשתן, כן עשיר אזור זה בגידולי גני־פרי ובעדרי בקר.

במרכזו של חבל ווהלין שכנה העיירה מז׳יריטש, שפירושה בסלאבית בין־הנהרות [1]). יש טועים המחליפים את העיירה מז׳יריטש בעיר אחרת בעלת שם דומה והיא מז׳יריטש פודלאסקי, עיר גדולה בפולין שהיתה ידועה במסחר העוויות ושער החזירים. עיירתנו היתה נודעת בכינויה „מז׳יריטש גדול״. כדי להבדילה מ„מז׳יריטש קטן״, עיירה קטנה בקרבת אוסטראה עירו של המהרש״א.

מז׳יריטש גדול תפשה מקום מכובד ביותר בתולדות החסידות וגאות תושביה היתה על רבי דוב־בר תלמידו ויורשו הרוחני של הבעש״ט והמכונה „המגיד ממז׳יריטש״, שבה חי ופעל במאה ה־18 בהפצת תורת החסידות. בזכותו של המגיד בעל „מגיד דבריו ליעקב״ וספרי חסידות אחרים נתפרסמה מז׳יריטש בעולם כמרכז החסידות אחרי שערישתה עברה ממז׳יבוז׳ עם פטירתו של הבעש״ט. סופרים, היסטוריונים וחוקרי החסידות מזכירים בספריהם את מז׳יריטש בקשר עם שמו של המגיד.

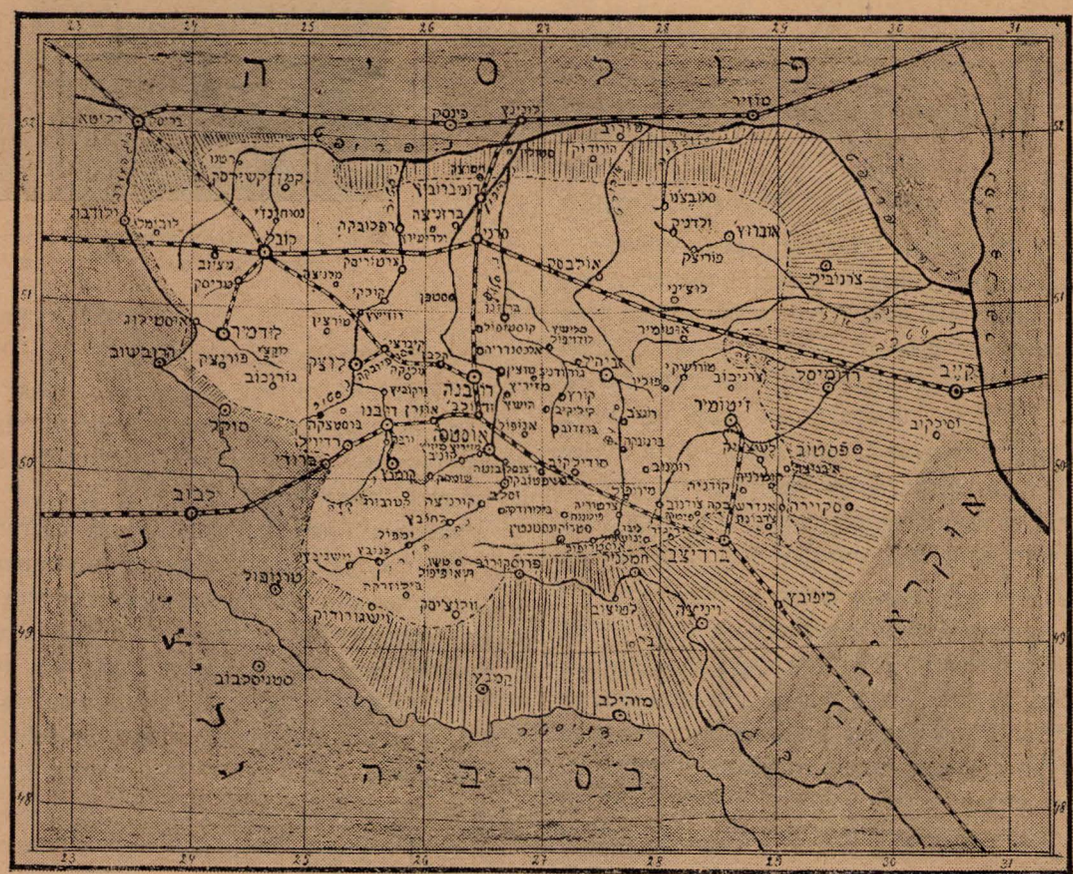

במרכזו של חבל ווהלין שכנה העיירה מז׳יריטש

בשנת תקכ״ד (1764) בקרו במז׳יריטש רבי שניאור־זלמן מליאדי ורבי ישראל מקוז׳ניץ, שבאו להתרועע עם בנו יחידו של המגיד, המכונה רבי אברהם „מלאך״ בעל הספר „חסד לאברהם״, והושפעו ממנו השפעה רבה. אחרי פטירתו של המגיד ירדה מז׳יריטש מגדולתה, כי בנו עזבתה והתישב בפאסטוב. במקומה נתפרסמה רוז׳ין, כי בנו של רבי אברהם „מלאך״, רבי שלום, היה אביו של רבי ישראל מיסד שושלת

[1]) יש אומרים שהכוונה היא לשני נחלים הזורמים משני עברי העיירה.

רוז׳ין. אבותינו החסידים הצטערו צער רב על צאתו של רבי אברהם את העיירה ואגדות שרווחו בין זקני החסידים בעיירה רמזו, כי מן השמים נענש הגזע של המגיד על שבנו ר׳ אברהם עזב את מז׳יריטש: אחד מבני בניו, גם כן בשם דוב־בר, התקרב למשכילים. הדבר קרה בשנת תר״ט 1849. הנ״ל היה אחיו של רבי אברהם־יעקב מסדיגורה בן ר׳ ישראל מרוז׳ין בן רבי שלום מפסטוב בן ר׳ אברהם־מלאך בן המגיד ממז׳יריטש.

אזכיר עוד את הצדיק רבי זושא „אנופולר״, שעצמותיו נטמנו בבית הקברות של העיירה ועל קברו עמד „אוהל״ *). כמה דמעות ספגו קירותיו של „האוהל״ שנשפכו מעיני הבאים לבקרו ממרחקים בחודש אלול מדי שנה בשנה. בבקרי פעם בירושלים על יד „הכותל המערבי״ ובראותי את מבקריו על ידו, נזכרתי באוהל של רבי זושא עם מבקריו. תמימים וישרים היו אבותינו במז׳יריטש והאמינו באמונה שלמה, כי בזכותו של הצדיק הנ״ל נצלו יהודי מז׳יריטש מכל הפורענויות שעברו על אחינו בימי מלחמת העולם הראשונה, מידי פורעים שונים ופטלורה בראשם, ועל מז׳יריטש פסחו. באוהל של רבי זושא דלק תמיד פתיל בשמן שנשמר בקפדנות שלא ידעך. ייזכר עוד מאורע „הקוויטלך״, שהרבנים ממז׳יריטש היו מוציאים וערכו של כל קוויטל היה חצי גרושן. הם שימשו לצדקה בשביל העניים המחזרים על הפתחים. עליהם היה כתוב בצורה עגולה: צדקה לעניים דק״ק מז׳יריטש גדול בהתימת רב. בזמנם העליל איזה גוי שהיהודים מדפיסים כסף בנגוד לחוקי המדינה ואחרי משפטים שעלו בכסף רב, חסלום ולא הוסיפו להדפיסם.

לפני מלחמת העולם הראשונה ביקר ש. אנסקי במז׳יריטש לרגל עבודתו הארכיונית. ענינו אותו המצבות העתיקות שבבית־הקברות, אלה המצבות עם אותיות עבריות שאיש לא יכול לפענחן. אמרו שנכתבו בשפה הכוזרית וגילן 900 שנה. בגלל שמרנותם של זקני העיירה נמנעה ממנו העזרה הדרושה לעבודתו החשובה והוכרח לעזוב את העיירה בלי שיפעל ויש להצטער על כך ואין להשיב.

יהודי מז׳יריטש הצטיינו בשמרנותם וכשסללו את הכביש הגדול קיוב־ורשה בסוף המאה שעברה סימנו המהנדסים־הסוללים שהכביש יחצה את העיירה. אך בהודע הדבר לזקני העיר נתחלחלו והחליטו לאחוז באמצעי התנגדות לכביש הנ״ל. אספו כסף ביניהם ובו שחדו את המהנדס הראשי שהואיל ברוב טובו להיעתר לבקשת היהודים וכוון את סלילת הכביש מספר קילומטרים מערבה. התוצאה מכך היתה שבימות הגשמים והפשרת השלגים גרם הבוץ לסגירת העיירה ולא פעם התהווה מצב של „אין יוצא ואין בא״, ואם נמצאו מתלוננים על מעשי זקני העיירה שפעלו להטית הכביש, היו הללו מסבירים, שלא מתוך בערות עשו מה שעשו אלא מתוך ראית הנולד. ואכן נוכחנו לדעת שצדקו בדבריהם, כי בימי מלחמת העולם הראשונה לא סבלה עיירתנו מהגייסות כמו העיירות השכנות, שבגלל הכביש שבתוכן שמשו מעבר לכל מיני פורעים ורוצחים שעשו שמות בהן. אך הזמן עשה את שלו ורוחות חדשות התחילו נושבות בעולם הגדול. התחלפו השלטונות ובמקום ממשלת רוסיה קמה הרפובליקה הפולנית שעיירתנו נכללה בגבולותיה וקילומטרים אחדים דרומה נמתח הגבול עם הבולשביקים, שנחשב היה למסוכן ביותר, והצד האסטרטגי דרש להרבות ולתקן כבישים סלולים בשטח הנ״ל, ולפי ראות עיניהם של אנשי מיניסטריון ההגנה הוחלט, שהעיירה שלנו לא יכולה להשאר בימי הגשמים מנותקת מהעולם. בזמן ההוא היה כבר כותב הטורים האלה בארץ, אך שמע מפיהם של אלה שעלו ארצה, כי סוף־סוף נסלל כביש בתוכה ובמקום בזבוז של שתי יממות לצורכי נסיעה לרובנה, היו יוצאים וחוזרים באותו יום הביתה. העיירה גדלה ונבנתה, שגשגה ויפתה עד שבא כליונה החרוץ מידי צוררי ישראל.

---

*) זאת גירסתם של אחדים מיוצאי מז׳יריטש, המסתמכים על המסורת העממית, שלפיה הוסכם בין ר׳ זושא ור׳ דוב־בר להתחלף במקומותיהם לאחר פטירתם. אולם הנכון הוא, ששניהם נטמנו באנופולי, כפי שהעידו על־כך שלוש מצבות עתיקות גדורות אוהלים בבית־העלמין של אנופולי: האחת של המגיד, השניה של הכהן מטוצ׳ין והשלישית של ר׳ זושא.

זקני אנופולי ידעו לספר על גוי אחד, שלפני שנים רבות הלך להשתטח על קברו של ר׳ זושא, שבזכותו ישוחרר בנו מחובת השירות בצבא ושנדר נדר בזו הלשון:

יאק וויבערעש מאהא סינקו
פאסטאוליו טאבי כאטינקו

כלומר: אם תשחרר את בני אקים לך אוהל, ונראה שהתפילה נתקבלה והנדר קוים, ועל קברו של ר׳ זושא הוקם האוהל הראשון וממנו ראו וכן הקימו אוהלים גם על קברותיהם של המגיד ממז׳יריטש והכהן מטוצ׳ין.

אין להכחיש אמנם את מסורת החליפין, אך לפי מקורות אחרים ההסכם נעשה בין המגיד ממז׳יריטש ור׳ יעקב מאנופולי, שהיה מתלמידי הבעש״ט. ואשר לגירסתם של אנשי מז׳יריטש המעידים על קיום קבר ואוהל עליו של ר׳ זושא הנמצא בבית העלמין שם, אינו אלא של חסיד חשוב בשם ר׳ זושא שבטעות החליפו אותו בר׳ זושא מאנופולי.

העורך.

יעקב פולישוק

ממראות העיירה

העיירה נחלקה כידוע לשלושה אזורים: המרצפת (דער ברוק), השוק והירכתים (די אונטערשטע גאס). אם כי העיירה כולה לא היתה גדולה נבדלו האזורים זה מזה והצטיינו בתכונותיהם המיוחדות. —

ירכתי העיירה, כפי שנאה ויאה לעיירה יהודית טיפוסית, היו „המרכז הרוחני" ולבה של העיירה, שכן התרכזו שם הרבנים, השוחטים, בתי המדרשים ולהבדיל המרחץ, בשר כשר, מצות לפסח, הספריה ואפילו הממונה על „טהרת המשפחה" שכנה ברחוב זה. רחוב זה נבדל משאר חלקי העיר ע"י גבול טבעי, המבדיל בין קודש לחול. במורד ההר היו משרכים תושבי העיר את דרכם למקום זה, כאילו ניתנה להם האפשרות להרהר בתשובה ולמסור לעצמם חשבון הנפש, בחינת „לאן אתה הולך?!.."

לעומת זאת היה השוק מרכז חיי הגשמיות. — יארידים, ימי שוק, סתם אכרים עם עגלות עמוסות עצים ועבודות עץ, מעשה קדרה, עופות, פטריות, תבואות, פירות וירקות וכיו"ב מוצרי כפר. כן התרכזו בחלק זה של העיר החנויות למיניהן והסתובבו פה סוחרים ורוכלים וסתם הולכי שווקים, שטבעם למשש בכל עגלת אכרים ולהכנס בשיחת גישוש עם כל איכר ואיכרה, ספק תזדמן עיסקה כלשהי וספק ייפטרו מהם בדבר הלכה, או „אידי קטשורטו" בלשונם...

רחוב המרצפת ריכז בתוכו את בוץ העיירה לפי הפשט והדרש גם יחד. אם כי לפי משמעותו חייב היה רחוב זה להיות מרוצף ונקי רצה הגורל שמעשרת הקבין של בוץ ורפש שירדו

איש את רעהו יעזרו הנפחים,
מחליק פטיש את הולם פעם...

לעיירה לקח רחוב זה תשעה קבין, שתושביו שקעו והתבוססו בו רוב ימות השנה. אין זאת אלא שאדריכל העיירה חמד לו לצון וקרא לו „המרצפת" בלשון סגי נהור.

ברחוב זה נקבצו כל בעלי המלאכה למיניהם, בעלי עגלות, סוחרי סוסים, חסרי משלח־יד ברור וסתם קבצנים ואביונים מכל המינים. מכל הדלתות והחלונות הפתוחים לרווחה בקעו ועלו קולות מכונות התפירה של החייטים, הלמות הפטישים של הסנדלרים מלווים קול זמרתם הנוגה של האומנים המסלסלים ב„אדם יסודו מעפר" ושל השוליות והתופרות המשמיעים בהשתפכות לתוך חללו של הרחוב „א בריוועלע דער מאמען". הרעש הבלתי פוסק של המכונות והפטישים, ששימש בערבוביה עם הזמרה הבוקעת ושאר מיני קולות אחרים, עלה באזני העובר ושב כרעש המון הגלגלים על פני מרצפת אבנים, כמבקש „לשבר את האוזן" על שום מה השם „דער ברוק"...

אם כך ואם כך הבוץ היה עובדה קיימת ברחוב זה ששמו הטוב הלך למרחקים, ומחג הסוכות ועד ימי הכפור של טבת היתה פינה זו כיריחו בשעתה „סוגרת ומסוגרת", אין יוצא ואין בא. וכאשר תושב העיירה או סתם אכר שתה לשכרה ונפל לתוך הבוץ של ה„ברוק" היה צורך לקשרו בחבלים אל רתמתו של סוס ולמשותו משם. אך מימי טבת ואילך, אחרי שהכפור כסה את הארץ, הקיץ הקץ גם על הבוץ והשלוליות של ה„ברוק", ובני ישראל הלכו ביבשה בתוך הבוץ כמו „על כביש"...

בשוק שכנו כבוד רוב מנינם של הסוחרים והחנוונים, הרופאים והרוקחים, מורים, בעלי טחנות קמח, חוכרי יערות ומזפתות וסתם בעלי־בתים יפים, שנשותיהם מקושטות, בניהם גאים על ירושת אבות ובנותיהם משכילות.

בשבת אחר־הצהרים או בימי חג התישבו בעלי־הבתים שברחוב־השוק בהרחבה ובגדלות של האדם הנמנה עם „החברה הטובה" והתבוננו בהנאה במטיילים שמרחוב ה„ברוק" שעברו על פניהם וברכום ב„גוט שבת" וב„גוט־יו"ט" בהכנעה רבה ובדרך־ארץ. בני המשפחה, שעמדו ליד הוריהם כשפניהם מפיקים זיו ונוגה, קבלו את הסברת פניהם של המברכים כדבר המגיע, אך נהגו „כבודה בת־מלך פנימה" ועקרו רגליהם מלטייל ברחוב ה„ברוק" מפני פחיתות הכבוד.

בשעה זו ישבו גרי רחוב ה„ברוק" על פתחי בתיהם הדלים והנקיים ונהנו ממנוחת השבת כדרכם. הגברים קראו ב„פרקי אבות" והנשים ב„צאינה וראינה", מי שאמר תהלים ברוב כוונה ומי ששתה תה של שבת והקשיב לסיפורי נפלאות מתוך ספר „קהל חסידים" או סתם „מעשה־ביכל" מפי אחד הצעירים הבקי באותיות הזעירות.

ישראל סבוראי (טייצ׳ר)

אנשי מ׳זיריטש היקרים

בחרדת קודש אני ניגש לכתוב על עיר מולדתי ואנשיה שהיו ואינם עוד.

יהודי העיירה היו אנשים ישרים, עמלים כדבורים כדי למצוא את קיומם.

מז׳יריטש היא עיירה יהודית טיפוסית בלי בתי־חרושת ובלי מעמד פועלים. רובם ככולם חנוונים ובעלי־מלאכה שעבדו ועמלו מבוקר עד ערב בשביל לספק פת לחם לילדיהם. תמיד שמחים בחלקם, בעלי אמונה ובעלי בטחון. נוסף לפרנסה דאגו לעניני צבור, כגון: חברת „לינת הצדק", מוסד שדאג לחולה (בתי־חולים לא היו בעיר), טיפל בו וכו׳.

גמילות חסדים בין אחד לשני היה דבר מקובל מאד. גם יצרו קופת „גמילת־חסד" שנתנה הלואות לנצרכים בלי ריבית.

אך עיקר דאגתם של היהודים היתה לחינוך הילדים. כל המאמצים והאמצעים היו מוקדשים לזה, כל אחד לפי השקפתו, מי לתלמוד־תורה ומי לבית־ספר. בשנים האחרונות למדו רוב הילדים בבית־הספר העברי מיסודו של „תרבות". קם דור של צעירים שכל שאיפותיהם היו להיות בין בוני המולדת. מאסו בהיי הנוון של הגלות ורצו לחיות חיי חופש בארצנו. אז קמו הסתדרויות נוער חלוציות שזיקתם היתה ל„החלוץ" בגולה ולהסתדרות העובדים בארץ.

מיטב הנוער התרכז מסביב להסתדרויות הנ״ל.

רובם היו בני בעלי־בתים (בעלי־בתישע קינדער), שהתעסקותם היחידה היתה עזרת מה להורים ובטלנות. רק ב„החלוץ" הם מצאו ערוץ למרץ נעוריהם ובדביקות חסידית התמסרו לעבודה. הדבר הראשון היה לפרוץ את הקיר ולשנות את היחס לעבודה פיסית.

שעורי ערב לעברית ע״י „החלוץ"
במרכז יושבים (מימין): י. סבוראי־טייצ׳ר — יו״ר הסניף, פרלמוטר — המורה

בשיר „העבודה היא חיינו" התפרצו לרחוב היהודי לחפש עבודה, ולא מאסו בשום עבודה: חטיבת עצים, נקוי הרחובות והשווקים. הלכו לעבוד לאכרים הפולנים וללמוד את החקלאות. היהודים וגם הגויים הסתכלו על זה בהשתוממות רבה. בהתחלה צחקו ואמרו שזה מין ספורט והשגעון יעבור במהרה. אך כשראו שהבחורים והבחורות התמידו בעבודתם וגם התחילו לעזוב את בית הוריהם ולצאת לקבוצי הכשרה, השתנה היחס והעבודה כבר לא נחשבה להתעסקות בזויה.

לאור העבודה והשאיפה לא״י התחנך כל הנוער בעיר. רוב הילדים דברו ביניהם עברית וההורים שבעו נחת מהם.

במשך הזמן באו גם חילופי המשמרות ב„החלוץ"- המבוגרים עברו להכשרה ועלו ארצה ויוצאי תנועת הנוער מילאו את שורות היוצאים.

כשעלה מי מהחברה ארצה היה חג בעיר. כל היהודים, ובעיקר הנוער, באו ללוותו, כי ראו בו מפלס דרך בשבילם.

הסתדרויות הנוער היו הפאר של העיירה:

„השומר הצעיר" — ריכז בשורותיו את בני האמידים שבעיר, חינך אותם לעבודה ולחלוציות.

„גורדוניה" — גם בשורותיה התרכזו בעיקר בני האמידים שהיו רחוקים מעבודה. התחנכו לעליה לארץ ולעבודה.

„פרייהייט" — ריכזה בעיקר את בני בעלי־המלאכה ודלת העם, הרחיבה את השכלתם הכללית וחינכה אותם ברוח א"י עובדת סוציאליסטית.

„החלוץ־הצעיר" ריכז את הנוער מכל השכבות שבעיר ומגיל צעיר דאג להשכלתם הכללית, הרחיב את ידיעותיהם, פיתח בהם יחס רציני לעבודה, להכשרה בגולה ולקבוץ בא"י.

אהה, נוער יקר זה! כמה זמן, כוחות, אהבה ומרץ הקדשתי לו. קויתי להפגש אתכם בארץ בעבודה, בהגנה, בבנין וביצירה.

אך בא פתאום האסון, הושמדתם מעל פני האדמה ולא זכיתם להגיע למטרתכם.

אודים המוצלים שניצלו מהתופת וזכו להגיע הנה, רובם ככולם אנשי עבודה ועמל, מי בהתישבות ומי בעיר, אכן החינוך לא הכזיב.

מרדכי מצמן

באוירה של אנטישמיות ופוגרום

אוירה של „פוגרום" בארצות הגולה שימשה מאז ומתמיד סימן למשטר כושל ואות מבשר לנפילתו. גורם זה בא לידי ביטוי גלוי ערב שקיעתה של פולין שלפני מלחמת העולם השניה.

שכבת ה„פריצים" בעלי האחוזות, שגאוה לאומית מופרזת יקדה בקרבם כיקוד אש, רדו בנתיניהם היהודיים בפרך ואף ב„יהודי החצר" לא נמנעו מלהתעלל, כדי לספק את הרגשתם החולנית של עליונות. לא טוב יותר היה היחס של

הלווית שושנה גכמן, קרבן האנטישמיות הפולנית

היחסים בין הפולנים לבין שכניהם ההיסטוריים „בני דת משה" היו, כידוע, מעין מטבע בעל שני צדדים. העם הפולני בתור שכזה הצטיין מתמיד בשנאת ישראל במהדורות שונות.

ה„שליאכטה" ליהודים. שכבה זאת, שעל הרוב היו בבחינת „יורדים", שלא נשאר להם מגדולתם לשעבר אלא היחוס בלבד. יחוס זה לא היה מטבע עובר לסוחר בתוך עמם, כי בעלי־האחוזות רמי היחס הביטו עליהם מלמעלה למטה, ואילו

בינם לבין עצמם לא רחשו כבוד מיוחד אחד ליחוסו של השני, ואכולי גאוה מושפלת יכלו להפגין את ערך „הדם הכחול" הנוזל בעורקיהם רק ע״י ליבון רגשי בוז ושנאה לגבי היהודים.

יחס זה בא לידי ביטוי באפיזודה המפורסמת, שרווחה בפי היהודים: מעשה באיש ה„שליאכטה", שבנוסו מפני מבקשי נפשו חיפש מפלט בארובת העשן שבבית יהודי. אחרי שהסכנה חלפה, יצא ממחבואו כשהוא מפויח, וכל עוד נפשו העלובה בו הרים את קולו בגאון כלפי היהודי מצילו: „ז׳ידזיה, צ׳אפקה!.."

גם המוני העם הפולני, אלה שלא תואר ולא הדר להם, אלא זכרונות על שיעבוד גופני לבעלי האחוזות, לא פיגרו ברגשי שנאתם ליהודים ותמיד מוכנים ומזומנים היו לשפוך את מרירותם שנצטברה בשל מצבם הדל על ראשם של היהודים ולפרוע בהם בכל שעת כושר, אם ע״י הסתה והשפעה מגבוה ואם על דעת עצמם. פרט ליוצאים מן הכלל מעטים ונדירים — וזה בשעה שהפולנים והיהודים היו שותפים לצרה — הרי שהעם הפולני על שכבותיו השונות רשם בדברי ימי עמנו דפים שחורים רבים של נגישות ופגיעות בגוף וברכוש. מדה זאת היתה להם למסורת, שיצאו לה מוניטין בעמים, וכאשר תוכננה ע״י הגרמנים ההשמדה הטוטאלית של היהודים עשו את פולין בית־המטבחים המרכזי ליהודי כל ארצות כיבושיהם, כי שם קיוו ואף מצאו שותפים נאמנים להלכה ולמעשה.

פרק בפני עצמו הוא יחס השלטון הפולני ליהודים. מלבד השקפות מפלגתיות ופוליטיות כלליות, שהטביעו את חותמן על היחסים לגבי הנתינים היהודיים, שרר גם הכלל הידוע של „נובלס אובליג׳". כדי להיראות בעיני העולם החיצוני כמדינה מערב־אירופית, שומרת חוק וסדר, השתדלו לרסן את היצרים של העם ולשמור על יחס הוגן כלפי האזרח היהודי, פרט להגבלות המקובלות שנתקדשו כמסורת מזה דורות ושגם היהודים עצמם התרגלו אליהם כאל דבר המובן מאליו. כך, למשל, קיימו וקיבלו, שמשרה ממשלתית ואפילו של דוואר היו „מחוץ לתחום" בשביל יהודי וכו׳.

אך למרות ההגינות הרשמית לשם אקספורט ניתן מפעם לפעם פורקן לרגשות ההמונים, שערכו פה ושם פרעות ביהודים, בלי שהשלטון יתערב לטובתם במדה הראויה למניעתן. הצטיינו בכך האינטליגנציה הפולנית, שנזונה מהעתונות האנטישמית, וביחוד הסטודנטים הצעירים, שהש־תמשו לרעה בזכויותיהם המיוחדות, כדי להכות ביהודים ביחידות ובציבור. כשם שבדור הקודם הסטודנט היה נושא הקידמה ומבשר הדרור בכל מקום, כן היה הסטודנט בדור האחרון סמל ה„כוליגניזם".

ההשתוללות האנטישמית הגיעה לשיאה ערב שקיעתה של פולין, עת הנגישות והפרעות ביהודים היו ל„קורס" רשמי של הממשלה, כדי לשאת חן וחסד בעיני הגרמנים ולהיות בני בריתם הראויים להם. אך מקרים של פגיעות בודדות ביהודים היו לחזון נפרץ גם בשנים שלפני כן.

זכור המקרה המעציב, שקרה במז׳יריטש בשנת 1932, כאשר חייל פולני שיכור הרג ביריה את הצעירה שושנה גכמן, בשבתה שאננה בביתה ליד שולחן המשפחה בלי לחשוש לשום דבר. ההלויה ההמונית, שנערכה אז לקרבן האנטישמיות השאירה רושם מדכא על כל תושבי העיירה. ביחוד שימש מקרה זה אות מבשר רעה ופקח את עיניהם של בני הנוער היהודי לראות, שאין להם תקנה אלא לעזוב את גיא ההריגה בטרם תיפתח הרעה בקנה־מדה טוטאלי. ואמנם הוגברה העליה במשנה מרץ, שהביאה לארץ עשרות עולים. יש רק להצטער על אלה, שלא עלה בידם לעשות כן בעוד מועד ונשארו עד לשואה הגדולה, שבה הושמדו ביחד עם כל קדושי מז׳יריטש.

אריה אבטיחי

מז׳יריטש — רובנה

קשר תמידי היה קיים בין מז׳יריטש העיירה ובין רובנה העיר מדורות, ושרשיו נעוצים בגורמים רוחניים וכלכליים. לא הקרבה של העיירה לעיר ולא הסחר שלה שהיה תלוי ברובנה ואף לא ההשפעה החילונית שהושפעה העיירה קשרו אותה כל השנים לכרך זה, אלא העבר, והאישיות של אותו צדיק שדרך רובנה הגיע למז׳יריטש, תקע בה יתד וממנה הפיץ תורה נגלית ונסתרת, זרע גרעיני חסידות והדביק התלהבות באמצעות תלמידים נאמנים ורבים שהסתופפו בצלו. הכוונה לר׳ דוד־בר המגיד הנודע בעולם היהודי בכינויו „המגיד ממז׳יריטש".

לדברי זקנים ואנשי מסורת ישב ר׳ דוב־בר תחילה בקלויז הישן ברובנה, שם למד יומם ולילה ושם יצק מים על ידיו ר׳ זושא אנופוליר תלמידו וכמה אחרים שהיו אחר־כך מגדולי החסידות (מניחים שאף בעל התניא היה ביניהם), וישנם הטוענים שבשעת ישיבתו ברובנה חתם בשם המגיד מרובנה. עד הדור האחרון הראו בקלויז על מקום המקוה של ר׳ דוב־בר ועל מקום ישיבתו בקלויז.

אין לקבוע מה היו המניעים שגרמו לעזיבת המגיד את רובנה וחילופה במז׳יריטש. יתכן שבחר בה בגלל השקט והשלוה שבמקום קטן ומרוחק משאון קריה, ואפשר היו לו ברובנה צרות מכת המתנגדים, וחסידים סבורים שע״פ רמז מלמעלה עשה את הדבר. אך ברור שעיקר גדולתו ופירסומו יצאו דוקא ממז׳יריטש, בה עלה למדרגה הנעלה של הצדיק. ממז׳יריטש זרחה שמש החסידות והתפשטה ועד פינסק הקרובה

לליטא הגיעה ועשתה נפשות לתנועה זו. תורת המגיד מצאה הד במז׳יריטש עצמה ובכל סביבתה ומקרקע פורה זה כבשה לה החסידות לבבות ההמונים. אפשר לאמר ללא הפרזה שבזכות הצדיק נתפרסמה מז׳יריטש בעולם היהודי.

קראו לה למז׳יריטש זו מז׳יריטש גדול לא על גודלה המיוחד אלא כדי להבדילה ממז׳יריטש קטן הסמוכה לאוסטראה, שהפכה בתקופה האחרונה לפרבר העיר אוסטראה, אך היא גם לא היתה קטנה וביחס לרובנה הופיעה כישוב יהודי ניכר בן אלפי נפשות, ישוב מפותח מבחינה ציבורית, רוחנית, ציונית ומסחרית. שליחים מרובנה היו מבקרים במז׳יריטש ומדריכים את הנוער מכל הזרמים שהתכונן לעליה חלוצית ארצה ובעיירה התקיימו ארגוני נוער שונים, ציונים חולמים ושואפים להגשמת כיסופי לבם הלאומי שינק משורשי החסידות וממסורת אבות.

אמנם קרובה היתה העיירה לקוריץ הסואנת, אך נמשכה תמיד בעניני תרבות ורוח ובעניני מסחר וכדומה דוקא לרובנה המטרופולין, עיר המוסדות הגליליים, התיאטרון, בתי־הספר העבריים, העתונים, הכינוסים והתנועה הצבורית התמידית, ואשר לצד החומרי — הרי כמעט כל הסחורות הובאו לעיירה מרובנה המרכנתילית. לפנים היו עגלות עמוסות תוצרת כפרית יוצאות מן העיירה לרובנה וחוזרות מלאות סחורות שונות, בדים, חמרי בנין, מכולת וכדומה שנרכשו בעיר בשביל העיירה וסביבתה. לרוב לוו הסחורות באותן העגלות ע״י בעליהן, אך באחרונה היו הנוסעים משתמשים במכוניות ששרתו את הקו רובנה־מז׳יריטש.

עם התקדמות העיר ופריחתה, התקדמה גם העיירה והיתה תמיד השפעת גומלין בין שתיהן עד שעלתה היד הארורה של טמאי הדור והביאה כליה על יהודי העיר והעיירה גם יחד.

בן־ציון ח. אילון

זכרון למז׳יריטש בספרות

רשימה ביבליוגרפית

למרות זכויותיה הרבות ומעלותיה הטובות של מז׳יריטש, שמנתה מאות שנים של קיום ושתושביה היהודיים הצטיינו בחסידותם ובצניעותם, במדותיהם התרומיות ובנועם הליכו־תיהם עם אלהים ואדם, לא היתה שונה בדרך כלל מעשרות עיירות אחרות שבפלך ווהלין, שכולן כאילו במתכונת אחת נבראו ומדפוס אחד יצאו. אף האוירה המסורתית העסיסית והרוח הלאומית התוססת לא היה בהן כדי לציין עיירה זאת על פני עיירות אחרות שבאזור, שכן יהודי כל העיירות הווהליניות מצוינים היו במדותיהם הטובות, ביהדותם העסיסית וברוחם הלאומית שפיעמו אותם, ולא היה בין עיירה אחת לחברתה אלא מרחק קילומטרים בלבד.

השוני המהותי היחידי בין עיירה אחת לשניה, שהובלט באנציקלופדיות הכלליות, היה בעיקר מספר האוכלוסין וחלוקתם ליהודים ושאינם יהודים וכן משלח־ידם שנבעו מגורמים כלכליים שונים. אולם רושם תולדותיה וזכרונותיה של כל עיר ועיירה מבחינה יהודית תלה את גדולתה ותפארתה באכסניות של תורה ובגדולי ישראל בתורה ובחכמה שהיו מצויים שם. כך למשל נתפרסמו הערים וולוז׳ין, מיר וראדין בזכות הישיבות המפורסמות שהיו שם, ווילנה ע״ש הגר״א, אוסטראה ע״ש המהרש״א, הרש״ל וגאונים אחרים, קרמניץ ע״ש הריב״ל וכו׳.

זכתה מז׳יריטש, שהמגיד ר׳ דוב־בר בחר בה להיותה למושב לו, ובזכותו יצאו מוניטיה בעולם היהודי כעירו של „המגיד הגדול״ מיסד החסידות. ומבחינה זאת לקחה מז׳יריטש מיד ההיסטוריה שבעתיים בכל זכויותיה. לא זו בלבד שהחסידות המעשית נפוצה בכל רחבי העולם ויחד אתה נתפרסמו גם „המגיד״ מיסדה ומז׳יריטש עיר מושבו, אלא שתנועה זאת היתה לגורם חשוב ביותר בדרך התפתחות היהדות בכלל. משום כך שימשה החסידות נושא לכל היסטוריון ורושם רשומות, לכל אנציקלופדיה ולקסיקון, ואין צורך לאמר לחוקרי התנועה החסידית במיוחד.

פרק גדול בפני עצמו קובעת הספרות החסידית לסוגיה הרבים, כגון: ספרי יסוד ועיון, חידושי תורה, סיפורי נסים ונפלאות וכו׳ וכן המדור בספרות הכללית, שדרשה את החסידים והחסידות כמין חומר. מובן על־כן, שהביבליוגרפיה על מז׳יריטש היא מבין העשירות ביותר ואין כל אפשרות טכנית לתת רשימה מלאה ועדכאנית של כל הספרים לסוגיהם וללשונותיהם, שבהם העיר מז׳יריטש או המגיד ממז׳יריטש נזכרים ברב או במעט.

לצרכי הקורא בספר־זכרון זה יצוינו פה לפי סדר א־ב רק שמותיהם של חלק מהמקורות העיקריים בלבד, שישמשו מדריך ומורה־דרך למעיין, הרוצה להרחיב ולהבהיר את ידיעותיו על מז׳יריטש או לברר ולהשוות פרטים מסוימים המובאים בספר. —

אור הגנוז, מ. בובר, ירושלים, תל־אביב תש״ז
אגרא דפרקא, ר׳ צבי אלימלך מדינוב
אור המאיר, ר׳ זאב־וולף מז׳יטומיר, קוריץ תקנ״ו

אוצר ישראל, אנציקלופדיה, י. ד. אייזנשטיין
אמונת צדיקים, ורשה 1900
אנציקלופדיה כללית יזרעאל, תל־אביב
אנציקלופדיה יודאיקה, קלצקין־אלבוגן, ברלין
בוצינא קדישא, ר׳ ברוך ממזיבוז
דגל מחנה אפרים, ר׳ משה־חיים־אפרים מסודילקוב
דברי ימי ישראל, צבי גרץ, כרך ו׳
דברי ימי עם עולם, שמעון דובנוב, כרך ז׳
דמויות גדולי החסידות, מאיר שצרנסקי, ת״א 1945
דער גראססע מגיד, (גרמנית) מ. בובר
דרכי ישרים, ר׳ מנדיל מפרמישליאן, לבוב, תרכ״ב
החסידות, אהרן מרקוס (ורוס), ת״א תשי״ד
החסידות והחסידים, ש. א. הורודצקי, ספר ראשון
הדרשה בישראל, הרב גליקסברג, תל־אביב ת״ש
השלוח, שנת 1901
ווסחוד (ע״י דובנוב), שנים 1888—1893
זכרון לראשונים, מ. ח. קליינמן, פיעטרקוב
יברייסקאיה אנציקלופדיה (רוסית), ברוקהאוז־עפרון, פטרבורג
יידישס לקסיקון (גרמנית), הרליטץ־קירשנר, ברלין
ילקוט ווהלין, אבטיחי־אילון, כרכים א־ב
יידישע ענציקלאפעדיע
מדור דור, מ. ליפסון
נועם אלימלך, ר׳ אלימלך מליזנסק
ספר הדורות החדש, מתלמידי הבעש״ט
ספר החסידות, אברהם כהנא, ורשה תרפ״ב
ספר החסידות, יצחק ורפל, תל־אביב תש״ז
עירין קדישין; עירין קדישין תנינא, ברטפלד תרס״ז
עשר אורות, ישראל בר׳ יצחק־שמחה, ורשה תרע״ג
רביד הזהב, ר׳ ישראל דוב־בר גלרנטר, פשמישל תרל״ו
רשומות, כרך א׳, א. דרויאנוב, אודיסה תרע״ח
שלום על ישראל, אליעזר צווייפל
שם הגדולים החדש, אהרן וואלדן, ורשה תר״ל
שרי המאה, הרב י. ל. פישמן, חלק א׳
תולדות ישראל, זאב יעבץ, חלק י״ג
תולדות החסידות, שמעון דובנוב, ספר ראשון
תולדות המקובלים, השבתאים והחסידים, דוד כהנא, אודיסה תרע״ג
תולדות הקבלה והחסידות, גוטלובר, זיטומיר 1870
תולדות יעקב יוסף, ר׳ יעקב יוסף הכהן מפולנאה
תורת המגיד ממז׳יריטש, ש. א. הורודצקי, ברלין תרפ״ג

בעוד לא נותקה השרשרת...

נוער הזהב שואב השראתו בלהט ה„הורה" החלוצית

פרק ג

מקרוב ומרחוק

זכרונות מימים אחרונים

תחת שני כיבושים — א. זינמן; / באחת מאלה הערים הברוכות — צ. מצמן; / מז׳יריטש עיירתי — ז. פדרמן־קיפרווס; / פרקי זכרונות — י. פולישוק; / לקח השביתה הראשונה — ש. זבדי; / עיירתי מה אהבתיך — י. יזרעאלי; / הכרזת חרם — ש. זבדי; / ממז׳יריטש עד א״י — צ. פיסצקי־זב.

אסתר זינמן

תחת שני כיבושים

עונשה של פולין

כתום צום השבועיים, שיהדות פולין הכריזה בתורת מחאה נגד איסור השחיטה הכשרה וגזירות אחרות, באותו יום של אחד בספטמבר 1939 חצו מחנותיו של היטלר את הגבול הפולני. אלמלא תוצאותיו הטראגיות של הכיבוש הגרמני בשביל היהודים, אפשר היה לראות בכך אצבע אלקים ותגמול על יחסה האכזרי של הממשלה הפולנית לגבי האוכלוסיה היהודית. ואמנם כך ראו זאת הפולנים עצמם, אך מאוחר מדי ואף לא על מנת לחזור בתשובה, אלא כדי להעמיק את שנאתם ליהודים, שבכוח תעניתם ותפילותיהם המיטו כביכול אסון על ארצם.

הסובייטים פנו רשמית לממשלה הפולנית ובקשו רשות מעבר, כדי למנוע כיבוש ארצם על־ידי הגרמנים. אולם על־כך השיבו הפולנים בלאו מוחלט והדגישו שכל עוד העם הפולני חי לא תדרוך כף רגל רוסית על אדמתם. הוכרז על גיוס כללי במטרה להתיצב נגד הכובשים משני הצדדים, אך עוד בטרם הספיקו להוציא את צבאם לשדה הקרב והגרמנים סיכלו את כל טכסיסיהם הצבאיים הנחשלים של הפולנים. במשך שבועיים ימים בלבד הגיעו צבאות המחץ של הגרמנים בטכסיס־בזק משוכלל עד לגבול על־יד הנהר בוג, שנקבע מראש בהסכם חשאי עם רוסיה הסובייטית. גם הסובייטים מצדם לא עשו „שהיות ארוכות״ ותוך הזמן הזה כבשו את כל האזורים שנפלו בחלקם עד לקו הגבול שנקבע. ופולין הגאיונה, שנהגה בגבורה גדולה לגבי היהודים החלשים וחסרי האונים, רבצה תחת מגפי הברזל של קלגסי היטלר מצד אחד ושל אויבה הרוסי ההיסטורי מצד שני, וגאוותה הלאומית מושפלת עד לעפר.

שלטון הסובייטים

בבוקרו של שבעה־עשר בספטמבר 1939, בלי שציפו לכך, הגיע למז׳יריטש הצבא האדום, שחצה במפתיע את הגבול הסובייטי־פולני והתקדם במסעו אל הנהר בוג. רק כוח קטן נשאר בעיירה, כדי לקבל לידיו את השלטון ולהכניס בה משטר וסדר. האוכלוסיה היהודית קבלה את בואו של הצבא האדום, שבעתיד רשמה לזכותו הצלת חייהם של יהודים רבים, ברגשות מעורבים. הכובש הגרמני הצליח בערמומיותו להסתיר עד בוא הזמן את כוונות הרשע והזדון כך, שאף לא חסרו חסידי הכיבוש הגרמני.

ראשית מעשיהם של השלטונות הסובייטיים במקום היתה תפישת המוסדות הממשלתיים. אסרו את השוטרים שנמצאו אותה שעה בתחנה וסילקו את הפקידים הפולניים במוסדות ומלאו את מקומם באוקראינים וביהודים מאנשי המקום. מובן שלא אחרו להכניס סדרים בארמונו של סטצקי: את בעל־האחוזה אסרו, את אשתו וילדיו הגלו לסיביר ודירותיו המרווחות נמסרו לצרכי גימנסיה רוסית בד בבד עם פתיחת בית־ספר אוקראיני במקום בית־הספר העממי הפולני.

אחרי ביצוע פעולות הבטחון נתנו את דעתם לארגון החיים החברותיים על־פי נוסח סובייטי. כל אלה שנקבעו כאויבי המשטר הסובייטי נאסרו ומשפחותיהם הוגלו לסיביר. גורל כזה נפל בחלקן של משפחות אחדות שביניהן היו: חיים קרמר, שבדרך זאת ניצל יחד עם בני־ביתו (כעת בישראל), עו״ד שטילרמן, קליקה, נפתלי קרמר, בקרמן ואחרים. בתור ראשון התחילו לטפל במעמד הסוחרים בסיסמה: „פרודוקטיביזציה של החברה״. העסקים הגדולים נתפשו מיד

ועל הקטנים יותר הקשו את קיומם במדה כזאת עד שבהדרגה נתחסלו מאליהם. בעבודת „שידוד המערכות" היו פעילים אחדים מעובדי מחלקת הפספורטים, שירדו לחייהם של תושבי המקום. באופן שרירותי נקבע כל סוחר זעיר כבורגני ובתור שכזה צוין בפספורט שניתן לו ואשר מנע מבעליו משרה כלשהי, פרט לעבודה שחורה.

לעומת זאת לא חל שינוי ניכר במצבם של בעלי־המלאכה, אשר התארגנו בקואופרטיבים ובארטלים והמשיכו לעבוד איש איש במקצועו במסגרת הדרישות הארגוניות של הקואופרטיב. בעלי זכויות יתר נתמנו כמנהלי מוסדות, פקידים, זבנים וכו׳ והשאר יצאו לעבודה שחורה. נעשה גם נסיון לארגן „קולחוז" יהודי על „ההר הקרח". וכך זרמו להם החיים איך שהוא במשך שנתיים במסלול של עבודה מיוחדת במטרה לטכס עצה איך להעביר את רוע הגזירה. על־פי החלטת האסיפה נשלחו שתי בקשות לשלטונות המרכזיים וכן שוגרה משלחת ל„ציר העמלים" ברובנה, שבהרכבה היו: ברל קנטור, אסתר זינמן ושיבה קופרשמיד, והלה הוציא הוראה לפתוח כיתה מקבילה, שבה יהנו כל הילדים בלי יוצא מן הכלל מהשכלה תיכונית. העיירה, וביחוד הילדים, שמחו לבשורה הטובה והודו למשלחת על פעולתה המוצלחת.

ההתנפלות הגרמנית

מצב תקין זה לא האריך ימים. בשנת 1941 חצו מחנות היטלר את הנהר בוג והתחילו נעים במהירות במסעם על רוסיה. בעיירה קמה מהומה גדולה וכל תושביה היהודיים

יהודי מז׳יריטש בעבודת חובה במצוות השלטונות הפולניים

וסדר, ולאט־לאט התחילו להתרגל ולהסתגל למשטר החדש עד שהכובשים הגרמניים הביאו בעקבותיהם בשנת 1941 את משטר ההשמדה והשואה.

פרק בפני עצמו קבעה שאלת החינוך, שהסובייטים כידוע מיחסים לה חשיבות מיוחדת, בתקוה לחנך מחדש את הדור הצעיר ולגדלו לאזרחים סובייטיים בעלי הכרה. בבתי־הספר המקומיים נפתחו מוסדות חינוך ממשלתיים ששפות ההוראה בהם היו: רוסית, אוקראינית ואידית. בתחילה התערבה „הועדה לשידוד מערכות", שהרחיקה את בני העשירים מהגמנסיה וכן את אלה שלמדו בעבר בבתי־הספר התיכוניים ברובנה וגזרה עליהם לצאת לעבודה שחורה. אולם הוראה זאת לא יצאה מן הכוח אל הפועל. נקראה אסיפת הורים גבוכו. השלטונות הסובייטיים הכריזו על גיוס כללי ושלחו צבא רב לחזית בקוותם להניס את הגרמנים.

המגויסים האוקראיניים, שהגיעה לאזניהם סיסמת הגר־מנים: להשמיד את כל היהודים וליסד אוקראינה עצמאית, מסרו עצמם בהמוניהם לידי הגרמנים, רק היהודים נלחמו בגבורה לחיים ולמות. אולם הכשלון היה בלתי נמנע. חלק גדול של הצבא האדום וכן היהודים נסו מן המערכה והביאו בשורות איוב משדה הקרב, והמהומה והמבוכה בעיירה גדלו לאין שיעור.

הסובייטים ניחמו את האוכלוסיה, והיהודים אף הם חפצו להאמין מאין ברירה שיניסו את הגרמנים, אולם

המציאות לא הועילה בהרבה להרגעת הרוחות של האוכלוסיה היהודית המבוהלת. החזית הלכה וקרבה במהירות, כבר הגיעו הדי הפצצת לוצק, רובנה וערים אחרות. במהירות הבזק התפתחו המאורעות והמצב הרצין משעה לשעה. המשטרה ומוסדות ממשלתיים אחרים התחילו לארוז את חפציהם, הפקידים היהודיים וכן הנוער התכוננו לברוח לפנים רוסיה, רק זקנים, חולים וילדים השליכו את יהבם בחסד הגורל ומיאנו להאמין שהיטלר ישמיד את כולם.

הוכנו צרכי אוכל נפש לזמן ממושך, חפצי־ערך הובאו במחבואים, ובלב שבור ורוח נכאה ישבו וציפו לגורל הבלתי־נודע. דומית־מות שררה ברחובותיה של העיירה, שנתרוקנו מכוחות הצבא והמשטרה, דלתות וחלונות הוגפו בקפדנות נואשת, ויהודים מבוהלים התקבצו בבתים על־יד מקלטי הרדיו, שפלטו ללא הרף את קולות הפרא של הרוצחים הגרמניים, אשר הריעו בשחצנות על נצחונותיהם ובשרו את השמדת היהודים הבאה בעקבותיהם. ברגע האחרון, אחרי שכבר נודע על כיבוש רובנה הסמוכה, עוד נמצאו רבים שהחליטו לברוח, אך כבר איחרו המועד. כל הדרכים בסביבת רובנה הופצצו ללא הפוגה ורוב הפליטים נפלו בנוסם. גם אלה שנשארו בעיירה חיו באימה ופחד מפני השכנים האוקראינים, שעלולים היו להתנפל על היהודים במטרה של שוד ורצח בשעה זו של לית דין ולית דיין. הוחלט על־כן שכל הגברים יסיירו כל הלילה ברחובות העיירה על משמרתם, כדי שהנשים והילדים יוכלו לנוח ולהחליף כוח לקראת הצרות של יום המחרת, אך הנשים לא יכלו להשאר בבתים והצטרפו אף הן למשמרות. אולם דוקא במקרה זה נהגו האוקראינים בזהירות והוכיחו מדת התאפקות ומשמעת ולא עשו דבר עד בוא אדוניהם הגרמנים.

שלטון הגרמנים

ב־2 ביולי 1941, בשעה 8 בבוקר הופיעו בעיירה האופנועים הגרמניים הראשונים, שלמראהם קפא דמם של התושבים היהודיים מפחד, וכדי לפייסם, ואולי יותר כדי לחזק ולאמץ את לב עצמם, הוחלט לקבל את פניהם בלחם ומלח. למטרה זאת נבחרו 4 יהודים נכבדים: הרב ר׳ שלמה, משה טייטשר, דוב קפלן וסני שטרנברג.

לא עבר זמן מועט והעיירה נתמלאה חיילים גרמניים רכובים על אופנועים ואחרים. חלק מהם נשאר לחנות במקום ויתרם הלכו למסעם קדימה. ביחד עם הגרמנים, כאילו לפי הוראה, הגיעו לעיירה גויים מכפרי הסביבה ושקים בידיהם לשלול שלל ולבוז בז. מיד פתחו את החנויות היהודיות וכן את הקואופרטיבים הסובייטיים, מילאו את השקים סחורות ומצרכי מזון והוציאום. מובן שהיהודים ההמומים לא חשבו להתנגד, אלא סגרו את עצמם כל אחד בביתו.

כאשר השודדים כילו את מלאכתם בחנויות המשיכו לטפל בבתי המגורים. לראשונה עוד היה חסר להם האומץ והעוז וכמבוישים לקחו כאילו לנסיון וביד קלה: מצרכי מזון, לבנים וסתם דברים שנתקלו בהם ללא חיפוש מיוחד. אך בהדרגה גדלה חוצפתם של הגרמנים ומלוויהם האוקראיניים וביקוריהם הבאים הצטיינו כבר בגסות יתירה ולווו במעשי אכזריות. התחילו לקצץ זקנים, למי כולו ולמי מחציתו, וכיוצא באלו מעשי התעללות. קרבנות־זקן ראשונים היו: יצחק השוחט וסני שטרנברג.

אחרי כן התחילו האוקראינים לשדוד בבתי היהודים על דעת עצמם, לקחו מכל הבא ביד ואפילו את האינסטלציה החשמלית עקרו ולקחו עמם. אם כי טרם נגעו בנפש היה המצב לבלתי נשוא וציפו בכליון עינים לתיכון שלטון וסדר, שאמנם בא זמנם אחרי אנרכיה של שבועיים. מובן שלא היה כל יסוד לקוות לישועות ונחמות מהממשלה החדשה. מיד בבואם הקימו קומנדטורה אוקראינית עם אנדריי בילו־אושקה מכפר חריטשה בראשה. ההוראה הראשונה שהוצאה על ידו היתה שכל התושבים היהודיים, אנשים ונשים, מגיל 14 עד 60, יתאספו ברחבת בית־הספר העממי. בנקיפת לב מפחד מילאו היהודים אחרי ההוראה ולשעה הקבועה התאספו כל התושבים וחיכו לגורלם הבלתי נודע. לפקודתו של הקומנדנט סידרו השוטרים האוקראיניים את כל היהודים בשורות ובמצב זה החזיקו אותם בשמש הלוהטת עד אפיסת הכוחות. מחשבות בלהות עברו במוחותיהם של היהודים העיפים, מי יודע אם אין אלו שעותיהם האחרונות... סוף סוף הועמד שולחן על־יד קיר בית־הספר, שכולם נקראו אליו להירשם. בו במקום קיבלו הוראה לשמור על השקט, למלא אחרי כל ההוראות, לעבוד בנאמנות ולענוד סימן „מגן־דוד" על הזרוע השמאלית וכן לציין כל בית יהודי ב„מגן־דוד".

ההוראה השניה שהוצאה ע״י הקומנדנט האוקראיני היתה בדבר בחירת „יודנראט" (מועצת היהודים), שתשא באחריות כלפי השלטונות, שכל הפקודות תתמלאנה בדיקנות. אם כי מאד חרד לבם של היהודים ביחס לעתיד הצפוי להם, אך הפחד מפני תוצאות האסיפה הראשונה היה גדול יותר, ומשיצאו בשלום מהנסיון הראשון נשמו לרווחה ובחרו ב„יודנראט", שבהרכבו היו: אברהם שוועץ (חתנו של מאיר „דער ווייסער") נבחר כקומנדנט וכחברים נבחרו: אקרמן, חיים קראמר (שמשון׳ס), ישעיה רובינשטיין, ניסיס „דער לערער" (חתנו של גלוזבנד), ואליהם נקבעו מספר שוטרים יהודיים.

למחרת היום החלה פרשת הפקודות וההוראות, שהוצאו על־ידי הגרמנים באמצעותו של ה„יודנראט":

1. להזעיק ולהביא כל פרה וכל עז שברשות היהודים אל הרחבה שלפני הקושציול לצרכי החרמה.

2. למסור סוסים, עגלות, אופניים וכל כלי־רכב אחרים הנמצאים בידי היהודים.

3. למסור במשרד הדואר המקומי כל מכשירי הרדיו.

4. להביא לביתו של משה זילברשטיין ולמסור לידיו של הקומנדנט הגרמני זהב, כסף וכל דבר ערך.

על אי־מילוי ההוראות הנזכרות היה צפוי עונש מוות. אספו היהודים כל רכוש שנשאר בידיהם והביאו למקום המיועד ובלבד שהנפש תישאר להם לשלל. התיצבו בשורה

ובסדר גרמני מובהק נלקח מהם הכל. ביחד עם כולם עמדו בשורה שמשי בתי הכנסת, דוד המלמד ויהושע׳לי השמש, שהביאו שקים כבדים עמוסי פמוטים, כתרים של ספרי־תורה ותשמישי קדושה אחרים.

עודם נאנחים מן הפקודות הראשונות וגל של פקודות וגזירות רעות הכה כברד על ראשם של יהודי מז׳יריטש:

5. להתיצב בפני הקומנדנט היהודי ולקבל ממנו נגד תשלום שני טלאים צהובים, שחובה לשאתם, האחד על החזה והשני על הגב.

8. להביא כל כלי נחושת ונחושת־קלל, מערכות־כלים וכלי־בית אחרים.

וכך גזירות רדפו גזירות, חדשות לבקרים. לא היה עוד מה לתת, אך הדרישות לא פסקו. אברהם שוועץ, קומנדנט ה„יודנראט", נאלץ היה למלא אחרי כל הפקודות, ובלב כבד היה מהלך מבית לבית, תבע וניחם כאחת, באמרו: יהודים, תנו להם את הרכוש והנפש קחו לכם, ואם נזכה ונחיה נרכוש לנו דברים אחרים.

ואחר שהרכוש היהודי אפס עד הסוף בא תורה של

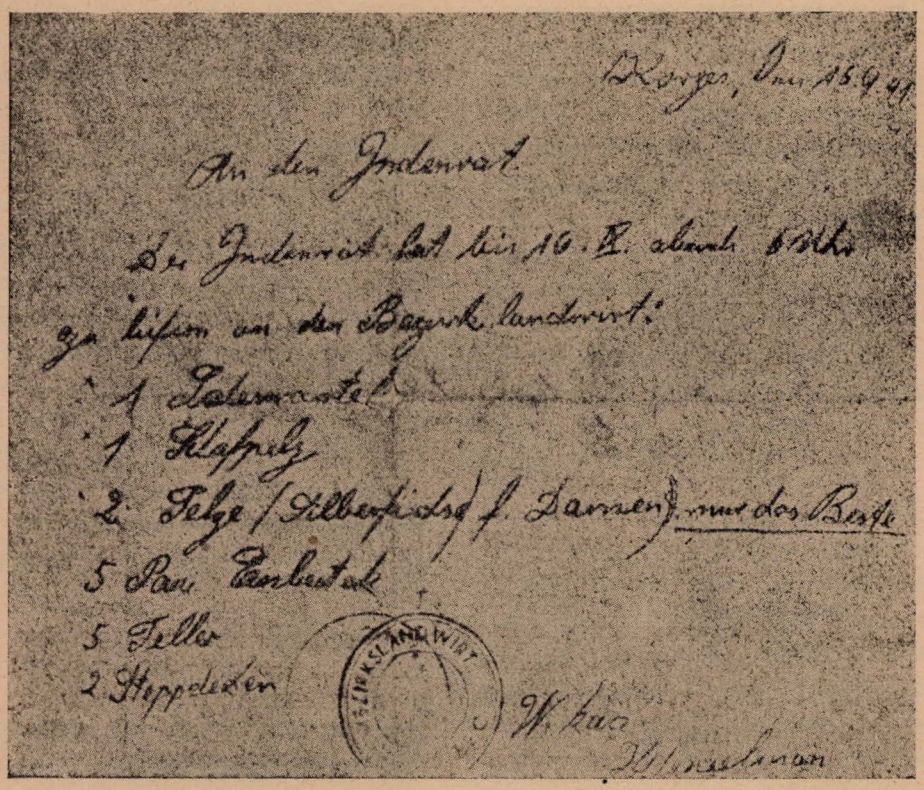
Korgas, den 15.9.41

An den Judenrat

Der Judenrat hat bis 16. IX. abends 6 Uhr

zu liefern an den Bezirkslandwirt:

1 Ledermantel

1 Klappelz

2 Pelze (Silberfuchs) f. Damen, nur das Beste

5 Paar Fußbekleidung

5 Teller

2 Hoppedeken

Wikas

Wisselman

פקסימילה של פקודת ה„קרייז־לאנדווירט" למחוז קוריץ *)

6. למסור לידי השלטונות פרוות של גברים ונשים, כרים, שמיכות וסדינים.

7. בגדי גברים ונשים, שהם במצב טוב, וכן גרבים טובים הנמצאים ברשות היהודים יימסרו.

הנפש. יום אחד יצאה הפקודה להעמיד לרשותם 160 איש, צעירים ובריאים, כדי לשולחם לקיוב לעבודה. האנשים הבינו שמשמעותו של הדבר הוא 160 קרבן, וה„יודנראט" ראה את עצמו בצרה גדולה. במה אפשר עוד לנחם את הבריות ובאיזו דרך ייבחרו האנשים?! אך זמן רב לשיקול לא נשאר להם, כי חזקה עליהם פקודת השלטונות למהר ולהחיש מעשיהם. וכך נערכה הרשימה והאנשים נשלחו ברגל לרובנה ומשם הוסעו בקרונות־משא כבהמות לקיוב.

משלוח ראשון זה העיק כאבן כבדה על לבו ומצפונו של אברהם שוועץ ולא נתן לו מנוח. נוסף על כך צבאו על ביתו אמהות, נשים צעירות וילדים, שבכו ותבעו ממנו דין נפשות. הוא נשבר כליל ולא יכול עוד לעמוד בנסיון, ובלי שים לב לתוצאות מיאן למלא אחרי הפקודות, עד שבוקר אחד מצאוהו מת בחדרו — איבד עצמו לדעת ברעל. מ־160 איש שנשלחו ניצלו בבריחה אחרי תלאות

*) מיסמך זה, שהועתק מ„ידיעות יד ושם" מס׳ 3 מחודש דצמבר 1954, הוא בעל חשיבות רבה בשבילנו, וזה מהטעמים הבאים:

א) בדרך כלל נזהרו הגרמנים מלהוציא פקודות כאלו מתחת ידם בכתב, כדי לא להשאיר אחריהם מיסמכים, העשויים להעיד על מעשי השוד שלהם בבוא יום־הדין. רק בדרך מקרה נפל מסמך מקורי זה לידי המהנדס גילדמן, שפעל כפרטיזן בסביבות אלו תחת השם „דיאדיא מישא", ושנמסר על ידו לרשות „יד ושם" בארץ.

ב) פקודה זו מוסיפה משקל וערך לדברי העדות של א. זינמן בדבר מעשי השוד, שהגרמנים ביצעו באמצעות ה„יודנראט" במז׳יריטש, שהיתה בתחום שיפוטו וסמכותו של ה„קרייז־לאנדווירט" למחוז קוריץ.

העורך

רבות וקשות רק 2: חיים שטרנשיס ויאשה קוזיול (כיום בישראל) ומיתרם לא שרד זכר.

אחר מותו הטראגי של אברהם שוועץ נבחר לתפקיד הקומנדנט של ה„יודנראט" ישעיה רובינ־שטיין. גם מנת חלקו לא שפרה מזו של קודמו. הקומנדנטים, הגרמני והאוקראיני, התחרו ביניהם בדרישותיהם ותביעותיהם מהיהודים, עד שלא היתה עוד כל אפשרות למלא אחריהן. הגיעו הדברים לידי כך, שבשעת הוצאת פקודה קשה אסרו את ישעיה רובינשטיין, שהוחזק כבן־ערובה למילוי הדרישה. אחרי הנסיון עם שוועץ חרדו היהודים לשלומו של רובינשטיין ועשו מאמצים גדולים, כדי להציל את חייו.

אולם בזאת לא נתמלאה עדיין סאת הסבל והיסורים. והנה יצאה פקודה, שערב־ערב יתיצבו בפני הקומנדנט האוקראיני 20 יהודים, שבמשך כל הלילה עונו ולמחרת נשלחו לבתיהם נחבלים ופצועים, נקועי ידים ורגלים ונקורי עינים. עם זאת נאסר עליהם להזכיר מה שקרה אותם בלילה ואף לא הורשו להזמין רופא שיטפל בהם, רק מים חיים שימשו תרופה יחידה ומזור לפצעיהם האנושים. אולם, כפי שנודע אחר־כך, עונו והוכו, טולטלו והושלכו ככדורים, נאלצו לשיר ולרקוד, אך לשיא ההתעללות הגיעו חזירי הבר כאשר אילצו את קרבנותיהם להכות אחד את השני. מובן שפקודה זאת לא נתמלאה ואז הראו להם פריצי החיות את נחת זרועם ולימדו אותם פרק בהלכות מכות. וכך יצאו היהודים מידיהם הרוגים למחצה. יותר מכולם שכב על ערש דוי חיים־דוד גלזר, שלא יכול לשוב לאיתנו מעוצמת מכותיו.

כגודל אכזריותם של הגרמנים, בבצעם בדם קר את הפקודות השטניות, שתוכננו מראש בדייקנות גרמנית לכל פרטיהן, בה במדה הצטיינו בפראותם עוזריהם האוקראיניים, ששמו להזדמנות שניתנה להם לשוב ולמלא באכזריות בהמית את יעודם ההיסטורי־לאומי ומקצוע הקצבות שלהם על גופותיהם של בני־אדם, אחרי הפסקה ארוכה מאז ימי חמילניצקי, גונטה ופטלורה (שם רשעים ירקב). אולם עד בוא שעתם ביום המר והנמהר השביעו לפי שעה את האינסטינקטים השפלים, בהעבירם את קרבנותיהם העתידים בכור של כל מיני יסורים אכזריים, שהמציאו בדמיונם המטורף והחולני.

אחרי לילות הבלהות עם הגברים, אספו זקנים וזקנות ברחבת בית־הספר, החזיקו אותם שעות רבות בשמש עד אפיסת כוחם ואחרי כן אילצום השוטרים האוקראיניים לשיר ולרקוד, לקפץ ולמחוא כפיים ולהכות אחד את השני לשמחתם של קהל הצופים האוקראיניים. פראותם ואכזריותם הלכו וגדלו מיום ליום וכן היו גם פקודותיהם. ההוראה הבאה היתה, שכל ההורים שילדיהם ברחו עם הסובייטים לרוסיה, יביאו לקומנדנט האוקראיני את בגדיהם ונעליהם של הילדים. אם כי לא הרבה נשאר אחרי בריחתם, אספו מה שיכלו והביאו, בהכירם לדעת, שאין זאת אלא אמתלא להתגולל עליהם ולהתנפל עליהם. ואמנם כאשר ניבא להם לבם כן היה. התחילו פעולות חקירה ומעשי נקם. השליכו את כולם למרתף ביתה של רחל סמולה (המילדת), ולשם נשלחה קבוצת שוטרים, שהיכום ועינום באופן אכזרי ביותר.

עבודת הכפיה

המעשה השפל ביותר, שבוצע בידי הגרמנים לגבי היהודים הנדונים על־ידיהם למוות, היא עבודת הכפיה. בשומרם באמתחתם גזר־דין מוות טוטאלי, שתוכנן מראש להוציאו לפועל על האוכלוסיה היהודית במועדים ובמקומות קבועים ומדויקים, ספסרו בינתים בגופיהם ובנשמותיהם של היהודים, שראו בעבודה צל של תקווה.

המשטר שהונהג על־ידיהם היה לא רק כמחנה של עבודת־כפיה, אלא כמו מחנה־עבדים אפריקאי, שבו ערכו של האדם ירד עד לדרגה של בהמה וחיה. בכל שעה עלול היה כל אדם להיירות, אם רק נראה לו ל„שומר העבדים" האוקראיני, שאין הוא כשר עוד לעבודה, או אפילו סתם ככה להנאתו, כדי להפחיד על־ידי כך את קרבנותיו האומללים ולשמור על האוירה הפסיכולוגית של כניעה, הדרושה לצרכי תכניות הרשע הבאות.

צרכי אוכל נפש לא היו עוד מצרך חפשי הניתן לקניה. ראשית נשדדו מהיהודים כל אמצעי הקניה, כמו כסף ודברי־ערך, ושנית נאסרו בתכלית האיסור כל קניה ומכירה של מצרכי מזון. כדי לשמור לתקופה קצרה על כושר עבודה כלשהו, חולקו מנות־רעב של 200 גראם לחם, אך קבלתן היתה כרוכה ביגיעות רבות ובהשפלות, שלעתים היו גם לשוא. שעות ארוכות עמדו נשים בתור בשלג ובכפור, בהיותן צפויות לתעלוליהם של כל שוטר ובליעל אוקראיני, אשר מדי ראותם אשה צעירה הפילו אותה וגלגלוה בשלג ככדור או חבית.

יום־יום הוציאו את היהודים לעבודות שונות בשדות ובגנים או לעבודות־בית, כמו כביסת לבנים, שטיפת רצפות, ניקוי בתי־שימוש וכו'. גברים נרתמו לעגלות במקום סוסים להובלת עצים ותבואה. שוטר טוב יותר נתן ללכת לעבודה לפי הכוחות הדלים, אך מרביתם האיצו ודרבנו ללכת למעלה מהכוחות, וכל המפגר אחת דינו מכות רצח. יום העבודה ארך מזריחת השמש ועד שקיעת השמש. לכל אחד נקבע שטח קצוב, ומי שלא הצליח לעשות את מכסתו נעצר עד שעה מאוחרת בלילה. במיוחד התנקמו בנערות הצעירות, שעונו בעבודה קשה כך, שבחזירתן היו רגליהן נפוחות ואברי גופן מאובנים. הובלת האנשים מן העבודה היתה אכזרית ביותר, ולעתים קרובות לא חזרו אחדים, שהשוטרים צמאי הדם המיתום בדרך.

בשעות שכל היהודים היו בעבודה, היו בתיהם פתוחים לשוד ולביזה, במדה שנשאר עוד משהו. כנופיות של אכרים בליווי שוטרים או גרמנים שוטטו בין בתי היהודים, סתרו קירות, פתחו רצפות וחיפשו באופן יסודי אחרי דברי ערך, ואם רק הצליחו לגלות דבר־מה שמו בעגלות שהיו מוכנות לשם כך.

גם בשעות המעטות שלאחר העבודה היה המצב ללא נשוא. חרפת הטלאי הצהוב היתה גדולה מאד. כל גוי צחק למשבתם של היהודים, ואם קרה שמישהו לבש בחיפזון בגד

אחר בלי הטלאי הצהוב הריהו ספג מכות נאמנות מכל הבא לקראתו. כן נאסר על היהודים להלך במדרכה, אלא באמצע הרחוב כבהמות. בעקבות הגזירות הקשות הללו בחרו לשבת בבית, שהיה ריק מכל דבר אוכל. לעתים רחוקות מאד נכנסה בגניבה איכרה אוקראינית עם ככר לחם או בקבוק חלב, שדרשה בגד טוב תמורתם, אך אוי ואבוי היה לזה שנתפש בכך. גם עצי ההסקה נלקחו מבתי היהודים, כדי למנוע אפשרות בישול או חימום.

צבי מצמן

„באחת מאלה הערים הברוכות"...

משהפציע אור שכלנו עמדנו בפתח השער של היכל התורה וקראנו: „בראשית ברא אלהים את השמים ואת הארץ".

וכך הצטיירה בעיני רוחנו ראשית היצירה: פני השמים, אלה המכסים את עין מז׳יריטש, נוגים וברוב ימות השנה עמוסים עננים כבדים, קודרים וזועמים — שמי נכר; והארץ, אשר מז׳יריטש השתרעה עליה, דרכיה דרכי בוץ ורפש, שהובילו לפרברי שיכורים, אל כפרי פורעים ומאורות מרצחים.

ברגלים כושלות, ביראה ופחד, התהלכנו על פני הארץ הזאת, כי על כן אדמת נכר היא.

רק מקומות בודדים היו שם, שבהם צעדה רגלנו בטוחות: בית הכנסת ובית המדרש, ה„קלויזים" וה„שולעכלעך", שכאן רוממתנו רוחנו מעל לארץ וקרבתנו למלכות שמים.

אכן לא מצאנו על אדמה זאת מנוח לכף רגלנו, ובשעה שהתחוללה שואת החורבן על קהילת מז׳יריטש לא נכמרו רחמי שמים עליה...

* * *

פנה היום ובא הערב, אשר מטרתו לטהר, לגאול ולזכך את הנפש. בבתי הכנסת כילו להתפלל מנחה ומעריב. בלי לבזבז זמן יקר פרשו המתפללים לפינת הספרים, התישבו ליד שולחנות ארוכים, — איש איש ונר וגמרא בידו.

בבית־הכנסת הטריסקי מגיד השיעור הוא שלום ליסק. איש צנוע ורב פעלים, בעל מדות טובות ומלא מצוות ותורה כרמון. הוא מסביר, מטעים ומפרש, והמסובים שקועים בנפשם ומאודם בדפים הבלים אשר מלוא כל העולם נצטמצם בהם.

קורה גם ושלום ליסק, הגר בקצה השני של העיר, נעדר מפאת תקלה כל שהיא. אז מחליפו לעתים יהושוע׳קע השוחט, אברך המשי, שקולו נאה, הליכותיו נאות וכל ישותו ומעשיו נאים. לפרקים תופש מקום כבוד זה אברהם־ברוך מצמן, הגבאי והש"ץ של בית הכנסת, יהודי גאה ואציל רוח שכל חייו קודש לצרכי ציבור ועבודת אלהים.

בבית הכנסת המאקארובי יושב בראש הלומדים שלמה גרשקעס ולעתים הרב שלמה גורדין.

בבית המדרש מגידי השיעור המשמשים בקודש לסירוגין הם: משה באבעס, שלום פיגה מרים׳ס או לוי ריבה׳ס.

אור הנרות, האור של התורה ואור הנשמות מתלכדים יחד בפנה זו של הוד ונצח.

על הקירות והבמה, על פני התיבה, ארון הקודש והפרוכת נחתו צללים, צללי העבר. הם מתנועעים, עומדים על בהונות רגליהם ומטים אוזן להקשיב, מתוכחים בלי לדובב את עצמם ומשתחוים, משתטחים ומרקדים. בהשמע קול תורה הצללים מופיעים ובעזוב אחרון הלומדים את פתחי המקום הקדוש הם נסים ונעלמים.

* * *

היום יום ראשון בשבוע, שבו היו עומדים מעגלים של יהודי העיר ומשיחים לפי תומם על המהפכה הבולשביסטית, על המתרחש בחנות והמתבשל בקדרה של תושב זה או אחר. הנועזים מבין הקהל מתכבדים וחוטפים שיחה ידידותית עם קצין או חיל מן הצבא האדום החונים בעיר והמטיילים להנאתם בראש חוצות קבוצות קבוצות. אחד הקצינים לבוש חולצה צבעונית ומכנסים אדומים מתפאר בפני אנשי שיחו בהצלחה שהאירה לו פנים בחנותו של לייזר לאנעס: אחרי חפירות מעטות הוציא מתוך האדמה סיר־ברזל מלא בנקנוטים של מאות רובלים. התקרב לאט־לאט יהושוע רודעשעס, סבו של שמואל נכטנשיין וענה לו בשקט ובנחת: חבר קצין! הלא תבין, כי אחרי שנקבר הצאר ניקולאי באדמה היה זה מן ההגינות והיושר להביא גם את כספו של ניקולאי לקבורה.

* * *

האשנב היחידי, שבעדו השקיפו תושבי העיר אל העולם הגדול והנעשה בו, היו העתונים „היינט", „מאמענט", „הצפירה" וכו׳, שסופקו על־ידי הסוכן בן־ציון זלצמן. הואיל והעתונים היו מתקבלים בקוצר רוח ובסיפוק רב, רכש לו המפיץ גם כן את חיבת הקהל והצליח עוד לחזקה ע"י הלצותיו ודברי חידודיו. לא הספיקה סבלנותם של הקוראים לחכות לבואו של זלצמן, וכאשר רק נשמעה מרחוק צפירת מכונית התחבורה החוזרת מרובנה, רצו והתאספו כל החותמים ליד בית קופילכץ ובמשך רגעים ספורים חילק הסוכן את כל עתוניו. התרגשות מיוחדת מילאה את לבות האנשים בזמני מאורעות גדולים כגון: פתיחת האוניברסיטה העברית בירושלים, ימי קונגרס ציוני, תאור חגיגות פורים בתל־אביב, נאומי צירים יהודיים בסיים הפולני וכו׳. מתיחות עצומה עוררו הידיעות על

מאורעות הדמים בארץ־ישראל והדם זיעזע את העיר. המתהווה מקרוב היה אז רחוק ותפל והמתרחש מרחוק היה כה קרוב ועיקר. היו תקופות שנה והמכונית לא הגיעה העירה, מפאת שלגים או ביצות, וחנתה בכפר ברניוו אשר 7 קילומטרים חסרי כביש הבדילו בינה לבין מז׳יריטש. אז התגיסו מתנדבים מבין הקוראים ויצאו ברגל לכפר להביא את העתונים והם גם באו על שכרם, כי היו הראשונים שזכו לעיין בכל העתונים גם יחד.

קרה פעם וזלצמן חזר מרובנה ובידיו האוצר של חבילת העתונים. מתחנת הכפר עשו אז נוסעי המכונית את דרכם העירה בעגלת החורף של יצחק בעל העגלה. השעה היתה מאוחרת בערב, סופה ושלג מילאו את האויר והדרך נשתבשה עד כדי יאוש. פתאום התהפכה העגלה על נוסעיה וזעקות „גוואלד" ו„שמע ישראל" פרצו בערבוביה. כל אחד בדק את עצמו וחפש את חפציו, זלצמן צלל לתוך השלג לגשש אחרי העתונים ולגודל שמחתו מישש בעומק את החבילה והוציאה, אך בבואו הביתה מה רבה היתה האכזבה, כי במקום העתונים העלה חבילה מלאה מטפחות ורדידי משי.

* * *

צעדים מספר מבית הכנסת המאקארובי עומד ביתו היפה של חיים־צבי עפעל והוא הומה מרעש ותנועה.

הנכס היקר, הנותן טעם לחיי הבנים והבנות של העיר, ספרית „תרבות", שוכנת בבית זה. נוער צמא דעת נועד כאן כדי להחליף ספרים וגם דעות על כל מאורע וזרם של ספרות ורעיון. עומדים על יד הבית, על מדרגות הגזוזטרה ועל הגזוזטרה ובחדר הקריאה הגדול ומתוכחים, מתדינים וחולקים דעות מתוך השראה עליונה ולשם שמים. כאן נשמעים צלילי השפה העברית הקורנת באור יקרות וכאן מתבשרת בשורת החזון והגאולה, בשורת ציון.

מרחק של כמה בתים מבדיל בין בית עפעל לבית הימברג. הזוהר והשלוה, שכל בית בעיר נתברך בהם רק בלילות שבת, שוררים כאן בכל לילות השבוע. זאת היא זכותה הגדולה של בעלת הבית, לאה, עסקנית ציבורית למופת, אשר בדמותה המופלאה נתגלמו החן והקסם היהודי עתיק היומין. לב זהב היה לה ומפניה שפע אור של אהבה ומסירות לכל יופי, טוב ונעלה. כחנה אשת אלקנה, אשר קידשה את בנה שמואל לאלוהים, כן חינכה והקדישה לאה את בניה יהושוע ודוד לעבודה הקדושה למען גאולת ארץ־ישראל. הבית נעשה למבצר של ציונות והבנים מגדליו לתלפיות. הצעיר דוד היה עדין, מסור ושקדן. הוא ניהל את המזכירות של קן השוה״צ. כתב ידו היפה, סדר עבודתו המופתי ודיקנותו המוחלטת הוסיפו כבוד לו, לאירגון ולעיר. חוץ מעבודתו זו נרתם לעזרה לתפקידיו המסונפים של אחיו הבכור יהושוע,

בנות מז׳יריטש האמונות עלי מחול:
(למעלה) פרומה פלוסקר, (למטה) סוניה ברוטמן, (מימין) איטקה קנטור,
(משמאל) רבקה טסלר

אשר ריכז וארגן את כל הפעולה הציונית בעיר. יוזמתו ופעילותו הברוכה של יהושוע הכתירו בהצלחה כל מפעל וכל מגבית. ביושרו הגדול ובטוהר מידותיו היה ה„אורים ותומים", הסמל של עסקן הראוי לאמונו המלא של הציבור. ביושר לבו ובשאר רוחו ידע לצוד את לבות טובי האינטליגנציה של העיר ולהכניסם למעגל העבודה הקדושה. זוליער וגובר מן, הרשל חסיה׳ס וקופל פלוסקר, ברל ונעחע קנטור, שרה גלוזבנד והאיזנברגים, הרויטל־מנים והזילברמנים, הזילברשטיינים, הפינ־קלשטיינים והרובינשטיינים, הגלמנים וה־מאליארים — את כולם הדביק במרצו והפעיל לתרומות ועבודות למען בנין הארץ.

שמע העיר הגיע למרחקים, וכמו שהפרפרים נמשכים אל האור כך נמשכו והגיעו שליחים לעירנו ומצאו בית וחמימות, עידוד וברכה בביתם של הימברג. יותר משהשפיעו הושפעו והתבשמו מתום וחום לבם של בני העיר, פעילי העיר והמשפחה הציונית המפוארת משפחת הימברג.

* * *

התסיסה של התחיה הלאומית על כל גווניה גוברת והולכת. בבית גיסיה עטיע׳ס מתקיימים קורסים לשפה וספרות עברית. מעטה השלגים הפשיר והפך לביצה גדולה ועמוקה. מכל קצות העיר נוהרים לכאן בודדים וזוגות עם פנס ומקל ביד להאיר את האפלה ולגשש ולמצא משען אבן או עץ לכף הרגל.

המורה מוגילנסקי נתון בעולם אשר אין בו שמץ מן הסובב אותו. הוא מנגב את זגוגיות המשקפים אחת אחת ומרכיבם מחדש מבלי להסב תשומת לבו מן הענין שהוא שקוע בו. עיני כל נשואות אליו, כל אוזן קולטת וצר על כל מלה יקרה אשר לא תשמר בזכרון.

„סקול יסקל הנביא כי נביא הוא"!

כל רעיון מסיפורו הנפלא של פרץ נחטב ומוסבר בעמקותו ה„ליטאית" של המורה ויוצא מפיו מלוטש ומושלם כפנינה יקרה. השקט הוא חגיגי, פני הכל משולהבים, העינים נוצצות, הנאה רוחנית גדולה באה והשתלטה על הכל, מרגישים בעליל שנגעו בשולי האור הגנוז.

* * *

בבית משפחת גלוזבנד מורגשת תכונה חגיגית. ימים ספורים נותרו לסיום ההכנות לנשף פורים המסורתי הגרנדיוזי, שאליו מתכוננת העיר בציפיה ומתיחות. קבוצת בחורות, חניכות השוה"צ, התארגנה בלהקת בלט ומתכוננת בהופעתה הפומבית לגוון את תכנית הנשף. סוניה ברויטמן האצילה והעדינה, רבקה טסלר הבת היחידה להוריה, המפונקת והענוגה, איטקה קנטור ברוכת הכשרונות, השקטה והנעימה ופרומה פלוסקר היפה והעליזה (כעת בקנדה) מהוות השורה הראשונה. בחריצות ובזריזות בלתי רגילה גזרו את התלבושות בצבעי כחול לבן והכינו גלגלי נוי עם פעמוני כסף אשר ינעימו לאוזן את קצב המחול. הגמישות והגרציה של התנועות, ההרמוניה של השירה והריקוד המבוצע בטכניקה אמנותית גבוהה, הצלילים המתכ־תיים של הקולות הערבים המתמזגים עם צלילי הפעמונים הופכים את הביצוע לשלמות וירטואוזית.

מאיזה מקור שאבו הבנות הרכות האלה את ההשראה, היכולת והרמה, את היוזמה ואת המעוף?

אין זאת כי כוחות רוח ויצירה עצומים טמונים בהן וחוש אסתטי דק ומפותח וטעם מעודן להן לכל יופי ונשגב.

זהבה פדרמן (גולדה קיפרווס)

מז׳יריטש עיירתי

(פרק זכרונות)

רבים ויפים לאין ערוך הם זכרונותי מהעיירה, בה נולדתי וגדלתי, אך יפים שבעתיים הם הזכרונות הקשורים בנופה ההדור שבסביבת העיירה, בה בליתי ימי נעורי ובה ספגתי לתוך דמי הצעיר אהבת מולדת מהולה בבושמי הטבע מרגיני הלב.

מחוץ לעיירה זרם נחל, אשר מימיו הזכים השתפכו לתוך הורין הנהר, ואשר מדי קיץ בקיצו התרחצנו בו להנאתנו וגם דגנו דגים, ואילו בחורף, כשמימיו קפאו והיו לקרח, החלקנו עליו במחליקים והשתעשענו בעגלות חורף. בעבר הנהר השתרע כר מרעה נרחב וממנו והלאה שדות הגויים הזרועים תבואות שונות. מה נעים היה לטייל שם בימי הקציר באויר הצח והספוג ריח ניחוח העולה מהחציר והקציר.

ממרכז העיירה יצא שביל לגן הגדול של סטצקי, הוא הפריץ בעל אדמות העיירה. בין עצי הגן התנוסס הארמון לבית סטצקי, ואילו הגן עצמו נמסר בחכירה ליהודים לשם ניצול יבול פירותיו. החוכרים משך כל השנים האחרונות היו האחים השותפים נפתלי ואהרון זבודניק שראו ברכה רבה בפרי הגן.

מקובלתני מפי אבי ז"ל, שיחסי כבוד ואימון הדדי שררו בימיו בין היהודים ובין הארמון, עת שכן בו כבוד הפריץ הזקן. הוא ידע להעריך את ערכם של יהודיו מחזיקי אדמותיו כגורם מיישב ומכניס ואף כיבד את אורח־חייהם הישר וההגון וביחוד את מדת יראת השמים שבהם. כאות ובטוי לרגשותיו אלה קם ובנה להם בית־כנסת גדול לתפארת בדיוק מול

ארמונו ובבוא היהודים בשבתות ובחגים לבית־הכנסת היה הפריץ יושב ביציע ביתו ומכוון דעתו אל רינתם ואל תפילתם.

עשרים וארבעה כפרים של גויים היו סמוכים לעיירה והשתרעו כזר ירוק סביב לה. מלבד הפרקמטיה שיהודי העיירה עשו עם אכרי הכפרים, השתקעו אחדים מהם בכפרים עצמם, מי כפונדקי ומי כחנוני, והתפרנסו בכבוד ובשלום. הכומר שומסקי שבכפר זסטאביה, הסמוך ביותר לעיירה, היה אוהב ישראל והתיחס בכבוד ובידידות ליהודי מז׳יריטש. זכורה אשת הכומר, שהיתה בקיאה מאד ברפואה המעשית שלמדה מפי שני אחיה הרופאים, שהושיטה עזרה רפואית ליהודי העיירה חינם אין כסף ובמסירות רבה.

אולם כל זה חלף־עבר עם מותו של סטצקי הזקן, שהש־פעתו הטובה היתה ניכרת בכל הסביבה. בנו אדם סטצקי, שהיה חניך הזמן ותמורותיו, הצטיין בגסותו ובשנאתו ליהודים. בימים ההם גורשו היהודים מתחום הכפרים וגם בערים התפשטו הגזירות והרדיפות שהגיעו אף לפרעות גלויות. הפריץ הצעיר אמנם נאלץ היה לשאת ולתת עם היהודים,

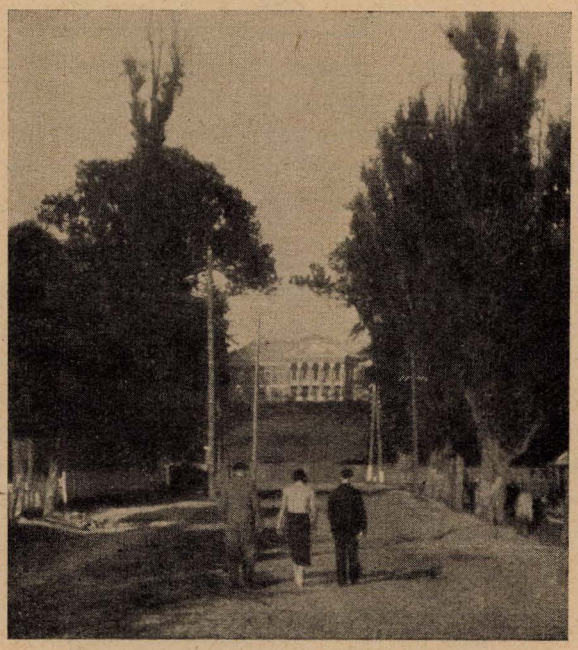

ארמון סטצקי הנשקף מתוך הגן הגדול שמשני עברי רחוב ה„הויף"

אך לא זו בלבד שלא ניסה להסתיר את יחסו העוין אליהם, אלא אף השתדל להפגינו בכל הזדמנות שבאה לידו. — הנוער היהודי רגיל היה מימים ימימה לטייל בשבתות אל השדרות שליד גן הפריץ, כדי ליהנות מהאויר הצח, אולם משרתי הארמון חזקה עליהם פקודתו של הפריץ הצעיר לשלח בהם את כלביו ולגרשם.

הימים „הטובים" של הפריץ הזקן חלפו ללא שוב...

* *
*

אחרי מלחמת העולם הראשונה, בזמן שהבולשביקים נלחמו עם הפולנים על השלטון בחבל ווהלין, עברו על מז׳יריטש תלאות רבות וקשות עד שסוף־סוף הוצב קו גבול קבוע ומז׳יריטש והסביבה נפלה לידי הפולנים. והנה איך שנחרתה בזכרוני הפגישה הראשונה עם הכובש הפולני. — כאשר הבולשביקים יצאו את העיירה בפעם האחרונה בשרו מיד את בואם של הצבאות הפולניים החונים בכפר אנדרסיאב והמתקרבים לעיירה. הרב דמתא, הוא „הרב הטריסקאי", הציע לקבל את פניהם של השליטים החדשים בספר תורה כמנהג היהודים. כמובן שכל אותו הלילה, שהיינו שרויים בציפיה לבלתי־נודע, לא עצמנו עין, ורק עם עלות השחר שמענו בהכנסם. לא עברו רגעים מועטים ודפיקות חזקות נשמעו בדלת ביתנו בליווי צעקות „פרושה פאנא". אבי ז״ל פתח את הדלת והראשון שנכנס בקש מים לשתות, ועד שאבי מזג לו ספל מים התפרצו חיילים רבים פנימה, פתחו את הארונות ואת המגרות, שדדו כל מה שמצאו והסתלקו.

* *
*

לאה׳קה רוטלמן, שנפלה בידי הנאצים, היתה חברת נעורי ועל ידה נתגלגלה לי הזכות להכיר את ההווי החסידי במז׳יריטש. אביה, ר׳ חיים רוטלמן ז״ל, היה מחסידיו הנלהבים של ר׳ יעקב־לייבינו, הרבי מטריסק, ובביתו היה הרבי מתאכסן בפקדו את העיירה מדי שנה, משנודע דבר בואו התחילו חסידי העיירה בהכנות לקבלת פניו, אך ביחוד היתה התכונה רבה בביתו של ר׳ חיים: פינו וערכו „חדר מיוחד" בשביל הרבי, אפו ובשלו, הכינו משקאות וכו׳.

בכליון עינים חיכו וציפו בעיירה לסעודת ליל־שבת. רוב תושבי העיירה צבאו על הבית לשמוע „קידוש" מפי הרבי וכן זמירות וניגונים שונים. גם סעודת יום השבת ו„שלש־סעודות" נערכו ברוב עם, בשירה ובזמרה ובדברי־תורה. כל יום השבת היתה השמחה במעונו של ר׳ חיים ובימים שלאחריו באו חסידי העיירה לתת „פדיון" ולבקש ברכה מפי הרבי.

ביקורו של הרבי מטריסק וכן של אדמו״ר־ים אחרים היו מאורעות חשובים בעיירה, שהאירו את הימים האפורים של כל ימות השנה ורישומם היה ניכר ימים רבים אחריהם.

* *
*

מנהג נהגו צעירי הקלויז המאקאהובי, רובם חבריו של אחי לייב, לערוך מנין שמחת־תורה בביתנו. מהקלויז הובא ספר־תורה שקראו בו וערכו הקפות עמו בליל שמחת־תורה ולמחרתו תוך שירים וריקודים. ביניהם היו: שמחה ברויטמן, דוד שפיגלמן, קופל פלוסקר, יצחק פרייארמן, בן־ציון מצמן, נחום אייזנשטיין, גצל מיסטר, יוסף פולינסקי, צבי שטרנשיס ואחרים. צבי שטרנשיס שהיה אברך משכיל ובעל כשרון, היה בעל־הקריאה ואחרים הראו את כחם בחזנות. אחרי התפילה ערכו קידושא רבה כנהוג וצבי שטרנשיס אמר את ה„קידוש לשמחת־תורה" המפורסם והשמחה היתה כדת.

* *
*

הקב"ה מקדים רפואה למכה. — מפני שיהודי העיירה היו תלושים מחיי הטבע, התפרנסו בנס ורבו העניים בישראל, קמו רחמנים בני רחמנים שנחלצו לעזרתם של הנצרכים הרבים. מי אינו זוכר את הישיש ר' יצחק־אהרן, שקיים מדת הכנסת אורחים כאברהם אבינו בשעתו? המפה לא ירדה משלחנו כל היום ותמיד היו עניים וסתם עוברי־אורח סועדים בביתו. מעשה בעגלון מהעיירה סלישט שסוסו ועגלתו נשרפו באורוותה של שיינדל מליאר בדליקה שפרצה באחד הלילות. מיד התעורר ר' יצחק־אהרן לפעולה, קיבץ תרומות בין התושבים וקנה בהן סוס ועגלה חדשים ונוסף על זה מעיל־דרך. היו גם כאלה שעשו מעשי צדקה וחסד בסתר. כזה היה בריל „נרייבקר" נושא משרה אצל סוחרי יערות. ביתו היה סמוך לביתנו והיה ידידו הטוב של אבי. הפקיד בריל סכום כסף בידי אבי שישמש קרן לגמילות־חסדים לכל נצרך ותנאי התנה עם אבי שהלווים לא ידעו למי הכסף. תמהו הבריות מנין לאבי כסף שמור לגמילות חסדים לכל דורש, אך כמובן זה נשאר סוד כמוס בביתנו.

יעקב פולישוק

פרקי זכרונות

א. מה טובו אהליך...

לאט ובשקט זרמו להם החיים היהודיים בערוצם הרגיל מזה דורות. שום מאורעות מיוחדים לא הוציאו אותם מגדרם ושום הפרעות רציניות לא העכירו את רוחם ואין פרץ ואין צוחה. מימי המגיד ז"ל, ואף למעלה מזה, מסורת אבות נאה שימשה נר לרגליהם של תושבי העיירה הווהלינית הטיפוסית, וסדרים קבועים ומדות יהודיות ממטבע שטבעו חכמים היו להם לקו ולמשקולת בחיי החולין והקודש, בחיי הכלל והפרט.

העדה הקטנה בת כמה מאות משפחות הכילה בראש וראשונה, כרגיל בימים ההם, רבנים, שוחטים, חזנים וסתם כלי־קודש, חסידים משושלות טריסק ומקארוב, שהטביעו את חותמם הרוחני על העיירה, ומצד שני רוב מנינה ורוב בנינה של האוכלוסיה הורכב מסוחרים זעירים ומבעלי־מלאכה שונים, שנשאו ונתנו באמונה משך כל ימי השבוע ונהגו מזיו הקדושה בשבתות ובחגים.

רעש הפוליטיקה של העולם הגדול ודברי ריבות של מפלגות היו מהם והלאה, ומדי הגיע צהרי יום ששי, אחרי שהגברים רחצו בבית־המרחץ את זוהמת ששת ימי המעשה, ועקרות הבית גמרו את מלאכת האפייה והבישול וטמנו בתנור את מטעמי השבת, — נסתלקו והלכו להן כל דאגות החולין יחד עם השמש הבאה אל מעבר לאופקים של תחומי העיירה, ומלכת השבת באה לשכון כבוד במשכנות ישראל המצוחצחים והנקיים והמוארים בנרות השבת שקסמו ורמזו באור עליון של עולם שכולו טוב.

בית־הכנסת הגדול והבנוי לתפארת השקיף ממרום קדשו בהוד מלכות על שאר בתי התפילה שנתמלאו מתפללים, אנשים, נשים וטף שבאו אל הרינה ואל התפילה, מקום שם נזדככו ונתקדשו, וכאילו זרם חשמלי עברה הנשמה היתרה בכל רמ"ח אברי הגוף בשאיפתה אל הניצוץ העליון, מקור מחצבתה. כן תרמו תרומה גדולה לקדושת היום סעודות השבת על שלחנות ערוכים מאכלות דשנים, ומכל בית בקעו ועלו קולות ה„זמירות":

„ברוך ד' יום־יום יעמוס לנו ישע ופדיום,
ובשמו נגיל כל היום — — —"

שאויר העיירה התבשם מהם ונתמלא שמחה. ביחוד קורא לשבת עונג כשרבי בא לפקוד את העיירה וחסידיו הסבו אל שלחנו לטעום מה„שיריים" ולשמוע מ„אמרות פיו". הניגונים נישאו אל־על באין מעצור, וביחוד „הניגון החדש", שהיה „מסמר השבת" וטעמו עמד בו עד ביקורו הבא של הרבי.

ואיזהו העשיר שהיה בידו לשלם בעד מצוות „שינה בשבת תענוג", שכל אחד קיים אחרי סעודת היום ברוב כוונה! ומי יספור וימנה את שאר התענוגות, כמו: „אמירת פרק" המתובלת ב„תה של שבת" השמור מאתמול, בחינת תלמידי ה„חדר", לימוד מדרש ואגדה מפרשת השבוע בבתי התפילה ושנסתיים ב„סעודה שלישית", שנתמשכה והלכה עד לאחר צאת הכוכבים. גם אמות ישראל, שכל כך הרבה טרחו בערב שבת, לא קופחה זכותן בשבת, עת ישבו הדורות ומקו־שטות ונהנו מקריאה ב„צאנה וראינה", שעה שהבנות הצעירות טיילו להנאתן ברחובותיה ההומיים של העיירה.

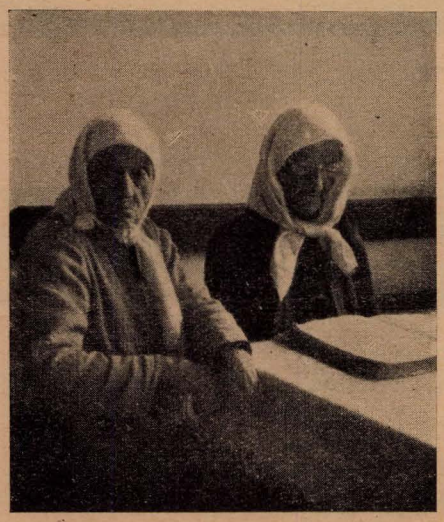

עונג שבת ליד ה„צאנה־וראינה"

חוט של חן וחסד, שהיה משוך על פני כל אחד משך יום השבת, פינה לאט־לאט מקומו לכיסופים אין־סופיים עם צאת השבת, ביחוד אצל בעלי־המלאכה ופשוטי העם לבושי הארוכים ועטורי הזקן והפאות, ששאבו חיזוק ועידוד בקדושת השבת למען יכולת עמוד בסבלות ששת ימי המעשה החדשים הבאים לקראתם.

כל ההווי הזה של חיי מסורת ומורשת אבות מדורי דורות בא לידי ביטוי משך כל ימות השנה הספוגים־ספונים אהבת ישראל ויראת שמים, חינוך בנים לתורה ולמעשים טובים, מדות נאות של כיבוד אב ואם וכיבוד הבריות, שלום־בית, מעשי צדקה וחסד, שהשבתות והחגים במעלת קדושתם היתירה היו להם לגולת הכותרת. בכל זה נראה היה בחוש „והנה סולם מוצב ארצה וראשו מגיע השמימה" ותושבי המקום בדמות מלאכים „עולים ויורדים בו"...

ב. פעמי גאולה

שנת 1917 הגיעה והביאה בכנפיה בשורת הגאולה בדמות הצהרת בלפור. העיירה היתה כמרקחה. יהודי העיירה מן הקצה אל הקצה, זקנים וגם נערים, ראו בזה אתחלתא דגאולה ופעמי המשיח ונתעוררו לפעולות למימוש רעיון שיבת ציון. נתאספו לאסיפות במקומות ציבוריים ובבתים פרטיים, הרימו על נס את גודל השעה, חיפשו ומצאו ראיות והוכחות מכתבי הקודש שאין זאת אלא אצבע אלהים ואף מצאו במלחמות האחרונות רמזים ברורים למלחמת גוג ומגוג שבעקבותיה תבוא הגאולה השלמה עם משיח צדקנו.

וכאשר הרשיל פודליסקר פתח את נאומו בבית הכנסת בדברי הנביא „בעת ההיא אביא אתכם ובעת קבצי אתכם, כי אתן אתכם לשם ולתהלה בכל עמי הארץ, בשובי את שבותכם לעיניכם" — נדנדו בראשם גם לומדי התורה והחרדים לאות הסכמה. ומשהרגיש הנואם בעיני הלומדים ויראי־השמים הנשואות אליו, כמו: שלום פייגה מרים׳ס, לוי ריבה׳ס, שלום ליסק ואחרים, התלהב ביותר והוציא מאמתחתו פסוקים ומאמרי חז"ל, הלכות וגמטריאות כיד הבקיאות הטובה עליו, וברוב התלהבות שעברה את כל הקהל נתקבלה החלטה לארוז את הרכוש ולעלות ארצה ישראל „בנעורינו ובזקנינו", מי ברכב ומי ברגל.

וחנוך לנער על־פי דרכו. — באסיפות נוער מיוחדות מצא אותו הרשיל דרכים נאותות אחרות איך לחרוש על תלמי לבם. הוא תיאר לפניהם את דמויותיהם של הרצל, נורדאו, אחד־העם וביאליק, תורתם ודרכי השפעתם. גם באסיפה זאת הגיעו לידי מסקנה של עליה המונית ולשם כך הוחלט ליסד מיד הסתדרות ציונית כללית, שתשמש קשר בין העולה ובין הארץ ושתשרת כל עניניו. מיד נמצאו האנשים שקבלו עליהם להוציא את ההחלטה מן הכח אל הפועל. יהושע הימברג ויעקב זילברשטיין התחילו לרשום חברים להסתדרות האמורה, „כתוב וחתום" כדת וכדין.

והנה נתעוררו בעלי־המלאכה ויהודי „עמך" וקנאו את קנאת העמלים. נקראה אסיפה מיוחדת בבית־המדרש שב־„ברוק־גאס" ושם נשא את דברו פיניה קומבילים ואמר: „תורתם תורתנו וארצם ארצנו, לא נסכים שבעלי־הבתים והסוחרים „יחטפו" לעצמם את כל הארץ ואנחנו בעלי־המלאכה נשאר בנים חורגים לעמנו ולארצנו. גם לנו חלק ונחלה בארץ־ישראל, אולם עלינו להלחם בעד תכנית המבוססת על יסודות התורה, המוסר והעבודה". אחריו החרה החזיק מוטל דייטש והוצע ליסד הסתדרות נפרדת של עמלים, ושוב נמצאו חסידים נלהבים, שמחה בורשטיין ויעקב מילשטיין, שהתנדבו מיד לרשום חברים להסתדרות „פועלי־ציון".

הצד השוה ביניהם, שכולם היו מוכנים לקום ולעלות לציון...

ג. הגנה עצמית

שנת 1918.

הגייסות של פטלורה וכנופיות מרצחים אוקראיניים, ששרצו בימים ההם ברחבי ווהלין, הפילו אימה ופחד על היהודים. „פוגרומים", שחיטות ועינויים אכזריים, לפי נוסח אוקראיני ידוע לשמצה, עברו כמגפה מעיירה לעיירה וגם על מז׳יריטש לא פסחו. הואיל והכנופיות נתנצחו ונתחלפו חדשות לבקרים נתחדשו גם תביעותיהן לכסף, לתכשיטים, לבגדים וכו׳ שעל הרוב נסתיימו בגל חדש של מעשי שוד ורצח וחוזר חלילה.

הדור הישן, שמעשי אבותיו בידיו, נתן את לחיו למורטים ואת רכושו לבוזזים, בתקוה שע"י כך נפשו תהיה לו לטרף. אולם בני הנוער, שכבר רוח אחרת היתה עמם, החליטו שיש להגן על כבוד ישראל, על נפשו ועל רכושו. צעירים אחדים ואברהם זבודניק בראשם, ששרתו בצבא וידעו להש־תמש בנשק, נחלצו לפעולות. — בשבת אחת עיכבו קריאת התורה בכל בתי־הכנסת ואחרי הסברת המצב דרשו מהציבור להצטרף מיד לקבוצות ההגנה העממית, כדי לשים קץ למעשי ההתעללות ביהודים.

לקול הקריאה נענו בהתאם לצו השעה ורצינותה, ומכל בית־כנסת נבחרו מספר האנשים הדרושים. ממחרת השבת בהיות הבוקר נתאספו למקום המפגש שמאחורי בית־הכנסת הגדול ארבע קבוצות ובראשם יהושע שטרנשיס, יענקל רפאל׳ס, אברהם קפטניק ודוד טסלר, שחיכו לפקודה מאת מטה הפעולות אשר ב„פלוש" של הקלויז הטריסקי. עם הנתן הפקודה יצאו ארבע הקבוצות ונשק בידם והתיצבו הכן על משמרתם והחברים שכנא קרמר, אשר גיפשטיין, גרשון לאגער ויוקה רובינשטיין משמשים קשרים ביניהן ובין מטה הפעולות.

ביום ההוא הופיע מהכפר בלודוב שודד ידוע, שהציג את עצמו כבא־כוחה של כנופיה, ותבע כסף, מגפיים, פרוות וכו׳. אחרי שקיבל הכל לפי דרישתו התקרבו לעיירה אנשי כנופיתו במגמה להוסיף כדרכם לשדוד ולהכות ביהודים. אולם בעיבורי העיירה חיכתה להם הפתעה בלתי צפויה מראש — קבוצות ההגנה שעמדו על משמרתם ערכו להם „קבלת־פנים" חמה והניסו אותם בחרפה.

תוצאות הפעולה הראשונה של ההגנה העצמית נתנו את אותותיהן. הפחד מפני יהודי מז׳יריטש הגבורים נפל על האכרים של כפרי הסביבה, שלא העיזו יותר לחרוש מזימות שוד ורצח. בעיירה השתרר שקט גמור, אך אנשי ההגנה לא נטשו את משמרתם ושודדי הסביבה, בהכירם לדעת שלא ינום ולא יישן שומר ישראל, לא זו בלבד שלא הוסיפו להתנפל על העיירה, אלא אף התחילו להתייחס בדרך ארץ ליהודי המקום היודעים להגן על עצמם בנשק ביד.

ש. זבדי

לקח השביתה הראשונה

בשנת 1905, עת בשורת המהפכה הגיעה לעיירות הקטנות, הופיע בקוריץ מארגן תנועת המחתרת והתחיל בפעולה מהפכנית. לראשונה הוא נסה לארגן את ה„בונד" במקום, אולם המזל לא האיר לו פנים. אך לא אמר נואש — הקהיל אסיפות חשאיות, ארגן שביתות והפיח בלבם של המוני הפועלים „החשוכים והמשועבדים" רוח של התנערות ותקוה לשחרור.

ה„ציציליסט" או ה„בונטובציק", כפי שכינוהו בעיר, התחיל בפעולה ספרותית והלך מן הקל אל הכבד. בתחילה קרא לפני הנאספים „מעשה בארבעה אחים", אחר־כך „על מה יחיה האדם" לקרל קאוטסקי וכיוצא בזה. מובן שהאסיפות האלו נערכו בשבתות אחרי־הצהרים, והעמלים היגעים, שכל ימות השבוע לא יכלו להיפנות לכך מקוצר רוח ומעבודה קשה, שתו בצמא כל מלה ומלה. הוא גם לימד אותם שירי דרור, שימם בפיהם למען תהיה להם השירה הזאת מקור עידוד בשעת העבודה. כן הפיץ ביניהם את שני הספרים של שירי דרור שהופיעו בעת ההיא: „בלומען און פונקען" (פרחים וגצים) ו„פרייע הארפע" (נבל החופש), שכל פועל החזיקם בחשאי מאחר שנדפסו בלי רשיון הצנזור. ואמנם בזכותו הדהדו בבתי־המלאכה ובסדנאות שירי הדרור הידועים כמו „השבועה" לאנסקי ואחרים.

אולם יחד עם זאת לא השיג תוצאות של ממש, עלה בידו לקצר את יום העבודה רק בענף הרצענות בלבד, שהעובדים האלה גילו כח־רצון גדול וגם אומץ־לב דרוש להיערך למלחמה ממושכת ועקשנית על יום עבודה של 12 שעה — „סטרוקציה" — שבסופו של דבר הוכתרה בהצלחה, ויהי הדבר לנס ולדוגמה לכל מעמד הפועלים ויחד עם זאת גם למשטרה שהתחילה לחפש אחרי המארגן, שעקר את רגליו מקוריץ ועבר למז׳יריטש.

לפני גשתו להמשכת „פעולתו" במקום החדש דאג להסחת דעתה של המשטרה מנוכחותו, שכן כל אדם זר עורר את חשדם. לצורך זה קבל משרת עוזר (בעלפער) אצל דוד המלמד ותפקידו היה לשאת את הילדים על שכמו אל החדר והביתה ובשכר זה אכל על שלחנם של ההורים איש יומו. אחרי שביסס את מעמדו ואת מצבו הבטחוני השליך עצמו במרץ רב אל העבודה המהפכנית שלו. הוא יגע ומצא שה־„אלמנט" התקיף והתוסס ביותר במז׳יריטש הם פועלי המחט וביניהם מצא מקום להתגדר. הוא אסף אותם לאסיפות והסיתם לעבודת „סטרוקציה", היינו 12 שעה ביום, והואיל ואברהמ׳ל החייט היה בעל בית־מלאכה גדול באופן יחסי והעסיק מספר ניכר של פועלים, הוחלט לפתוח אצלו בפעולה הלכה למעשה.

ועד החייטים היה מורכב מהחברים הבאים: אברהם „טעמע דער סארווערינ׳ס", יוסל „השחור", איציקל „המשומד" ונחמן „דער בעלפער". ובהגיע עונת ערב פסח התיצב הועד לפני החייט ר׳ אברהמ׳ל „פאסאלקע" וקרא לפניו את האול־טימטום הבא: להעלות את שכר הפועלים ב־25 אחוזים ולקצר את יום העבודה עד 12 שעה. שאל אברהמ׳ל: — ומה יש לאל ידכם לעשות לי באם לא אסכים? ענו חברי הועד: — בזאת תיוכח אחר־כך, אך להוי ידוע לך, כי מהיום הוכרזה „סטרוקציה". ענה ר׳ אברהמ׳ל: — לדידי, אוכל לפזר את „„החדר" עוד היום אם אין ברצונכם לעבוד ולהשתכר לחג הפסח ואני אמשיך לעבוד בלעדיכם. לי בלי עין־הרע בית מלא בנות שאינן שולחות ידן במים קרים, רק אוכלות ומתדשנות. די להן לאכול לחם חינם, אנהל שלחן אתן וכל הרווחים של ערב פסח יהיו לי ולבני ביתי. הראיתם מימיכם, זרקו לי „קניש" בפני!.. וועד החייטים הלך כלעומת שבא.

עבר שבוע ימים, שש בנותיו של אברהמ׳ל ישבו ותפרו במלא המרץ, ואילו אנשיו הולכים בטל ואין להם לשבת ועל אחת כמה וכמה לחג הפסח הממשמש ובא. החליטו חברי הועד לאחוז בכל האמצעים כדי לחסל את השביתה, ובבוקרו של יום ראשון התיצבו לפני ר׳ אברהמ׳ל ושאלוהו למצב הענינים ואם יתנהו לבו היהודי להשבית חגם של כמה משפחות. ענה אברהמ׳ל והודיע להם, כי אותו לא יעבירו מחיטותו ולואי ויכבד לבם מבלי להכנע ויוכלו להתבטל כל ימי חייהם והוא עוד יזכה להעניק להם נדבה לשבת ביד רחבה.

אחרי דברי כבושין אלה עלתה חמתם מאד וציוו את בנות אברהמ׳ל להפסיק את העבודה, ואחד מהם נזדרז וחטף מידי בתו יוטה את המגהץ והשליכהו ארצה. לאות הזה התנפלו שאר החברים על מכונות־התפירה, עקרו אותן ממעמדן ונפצון, שברו את המניקנים ובתגרת הידים שפרצה אף הרסו קיר לבנים. אברהמ׳ל פרץ החוצה וצעק בקול יאוש: — גוואלד, יהודים הצילו, שודדים עלי, „פאגראמשציקעס"!.. לקול צעקותיו סגרו החנונים את חנויותיהם והתקהלו בביתו של אברהמ׳ל החייט, גם ה„בעלי־בתים" של העיר הצטרפו אליהם ויחרד לבם למראה החורבן הגדול, ובשעת ריתחה החליטו קול אחד שיש ללמד את ה„ציציליסטן". פרק בדרך־

ארץ, גזירה שמא יישנה הדבר גם אצל בעלי־בתים אחרים. קמו והודיעו על המקרה ל„פריסטב" מטוטשין אשר הופיע למחרת היום בלוית עשרים וחמשה „סטראז'ניקים" (שוטרים). אחרי ערכם חקירה יסודית בביתו של אברהמ'ל יצאו השוטרים מבוהלים ודחופים בדבר ה„פריסטב" לתפוש ולהביא את ארבעת המורדים שבינתים נעלמו עקבותיהם. טשיזיידע, ה„סאטניק" המקומי (ממונה על הבטחון), ענד את פחית הנחושת שלו והצטרף לשוטרים בשמשו להם מורה דרך בעבודת החיפושים. וברצות יהודים בני־רחמנים לשמור על העיר מאסון שעלול היה לרדת עליה בעוון המורדים לחשו על אזנו של טשיזיידע שראו אותם נמלטים לבית ההקדש. שומרי החוק השיגו אותם שם והובילו אותם בכבוד גדול ברחובות העיר בחלקם להם בדרכם מחמאות ומתנות־יד כיד המסורת הרוסית הטובה עליהם עד שהביאום אל בית מועצת העיר ושם כלאום.

רווחו שמועות בעיר, כי ישימו שלשלאות ברזל בידיהם ויגלום לסיביר, אך לא הצטערו על כך, נהפוך הוא — היו שגילו את דעתם שכך נאה להם, כדי לקיים „ובערת הרע מקרבך". אולם לא כן חשבו נשי הנתפשים למלכות אשר החליטו להרעיש עולמות למען שחרורם. משנודע ל„טעמע די סארוועריך" דבר גזר־הדין העומד להחרץ על בנה אברהם וחבריו, צרפה לעצמה עוד שכנות אחדות היודעות לפתוח פה בעת צרה והמסוגלות ב„מענה לשון" שלהן לבטל כל גזר־דין. — לראשונה באו ל„סטאראסטא" (ב"כ הקהל בפני השלטון) בצעקה: אל תדמו בנפשכם, שאת בנינו ישלחו ל„סימביר" ואתם תשבו שאננים בבתיכם ותשלטו בקבצנים בזרוע נטויה. אנחנו בחרנו בכם ואנחנו גם נמאס בכם. אתם עוד עתידים ליתן „דינעם חשבון" (דין וחשבון) על מעשה־סדום שלא נשמע בעולם כולו, למסור יהודים חפים מפשע בידי הגויים. מביתו של ה„סטאראסטא" רצו אל „נגידי" העיר החשובים ולאחרונה לרב והוסיפו כהנה וכהנה דברים נמלצים היוצאים מן הלב של אם שכולה.

הרב, שלא יכול לראות בצערה של האם, קרא לאסיפה את חשובי העיר, כדי לטכס עצה כדת מה לעשות במצב שנוצר, והוחלט לעשות כל המאמצים להצלת היהודים הנדונים. לצורך זה שמו עיניהם ב קאפל כ"ץ שילך וישא־ויתן עם ה„פריסטאוו" ויעשה לשחרורם. ה„פריסטאוו" הביע את הסכמתו לשחררם בתנאי שארבעת המורדים יועמדו לדין־תורה בפני הרב שידאג להרחקתם מן העיר ומובן תמורת רח"ש של מאה רו"כ. איסוף הכסף ל„פדיון שבויים" נמסר לידיו הנאמנות של איציק־אהרן המנוסה בכגון זה ועד ערוב היום כבר היתה מכסת הכסף המלאה ולארבעת היהודים קורא דרור.

ממועצת העיר הובלו ישר לבית הרב מקום שם חיכו שבעת טובי העיר שבנוכחותם נחרץ דינם: נחמן בעלפער הסרסור לדבר עבירה הושב מיד בעגלתו של רפאל בעל־העגלה והוסע לרובנה על חשבון הקהל. איציק משומד הוגלה לזויהיל עיר מולדתו ואת אברהם טעמעס חיבו בשבועה שיכתוב לאחיו באמריקה שידרוש אותו אליו. רק יוסל השחור, שהוא יתום ועזוב ללא אח וללא גואל, עמד להם כעצם בגרון, לא להקיא ולא לבלוע. בית הדין ראה את עצמו נאלץ להשאירו בעיר, אך מכיון שאיש לא יקבל אותו לעבודה בעטיו של ה„ציציליזם" הוציאו עליו פסק דין כזה: לתת על שכמו את המשרה מטעם הקהל להעיר את תושבי העיר עם שחר לאמירת תהילים ולהטיל על הרשיל השדכן החיגר למצוא בשבילו זיווג ולשים ריחים על צוארו, כדי להשכיח מלבו את ה„ציציליזם".

יוסל השחור מלא אחרי פסק־הדין באמונה כל ימיו, ועד בוא השואה הגדולה על העיירה מידי הצוררים העיר בהשכמת כל בוקר את יהודי מז'יריטש לאמירת תהילים.

יפה יזרעאלי

עיירתי, מה אהבתיך!

בך נולדתי וגודלתי, בך ביליתי כל שנות נעורי. שם עמדנו על דעתנו ושם הרגשנו שמשהו מעיק על לבנו והתחלנו לחשוב על תעודתנו בחיים. החלטנו לארגן קבוצה שתקבל על עצמה ליסד סניף ציוני. בלי כל עזרה מהחוץ ובלי שום מטען עצמי נגשנו לעבודה. בעת ההיא בא שאול זילברשטיין והציע לנו להכנס להתאחדות. בלי שום וכוח או התנגדות מאיזה צד שהוא נתקבלה הצעתו. הרי ממילא לא ידענו להבדיל בין מפלגה למפלגה, בחרנו בועד הראשון שאליו נכנסו החברים: שאול זילברשטיין — יושב־ראש, יהושע הימברג — מזכיר, הח"מ, לאה'קה רוטלמן ויעקב זילברשטיין — חברי הועד. ארגנו קרנות, הטלנו מס־חבר והקהל החל להמשך אחרינו. יסדנו קורסים (שעורי־ערב) לילדים עזובים ולילדי־עובדים. פתחנו ספריה במבחר ספרים קטן שהיה ברשותנו ושארון קטן הכיל את כל ספריה.

שדה הפעולה שלנו הלך והתרחב. פנינו לרובנו, התחלנו לבוא בקשרים עם המרכז והתחלנו לקבל כל מיני חוברות והוזרים. אז התחילו להצטרף אלינו גם יותר מבוגרים. במקום הח' שאול זילברשטיין שעזב את מז'יריטש בא צבי גילמן. אספותינו נערכו בכל שבת בבית פיגה גוז. זה היה בתקופת הפולנים, בזמנים שעקבו מאד אחרי תנועות הציונים ועלינו היה לעבוד במחתרת. לא פעם עזבנו באמצע הישיבות ורצנו עם כל החומר להסתתר אצל מרשלק... בלי לדעת מפני מי בעצם אנו מפחדים. בצורה כזאת המשכנו זמן מסוים, אחר־כך שכרנו בית־ועד אצל עפיל ז"ל.

האמונה שבמז׳יריטש שלנו לא יקרה שום דבר הגיעה עד כדי כך, שכל העריקים מהסביבה וממקומות יותר מרוחקים באו להסתתר במז׳יריטש. על כל פנים התקופה ההיא היתה מענינת ביותר. בעזרת יצחק „ישיבה־בחור" מקוריץ התחלנו לארגן חוג דרמתי, שגם אני השתתפתי בו, וכל חודש הצגנו הצגות לטובת הקרנות ולטובת הספריה. ככה חיינו בעיירתנו חיי נוער מענינים־מאד. הרגשתנו היתה שזמננו אינו עובר לריק, שאנו פועלים משהו, אם כי בלבנו הרגשנו, שצר לנו המקום. התארגנו קבוצת חברים־ות ויצאנו לקיוב ללמוד, כי אחרי־הכל לא היה מקום במז׳יריטש להרחיק־לכת. החלטנו ויצאנו בתקוה לחזור בעוד חדשים אחדים לביתנו ולעבודתנו. באותו חורף קרה שהגויים מהסביבה — אין אני זוכרת איזה משטר אז התחלף — ערכו שוד גלוי ובזזו את כל חנויות העיירה עד תומן, קבלנו מכתב מאת ברוך זילברשטיין, שבו תאר את המקרה לפרטיו. אנו, שעוד לא התנסינו באסונות יותר גדולים, ראינו בזה האחרון אסון גדול ביותר, והחלטנו: יעבור עלינו מה — אנו מוכרחים לנסוע הביתה, לראות במו עינינו מה שקרה. כשבאנו נתברר לנו שעוד באותו יום הכול הסתדר על כנו. פזרו את המתנפלים ושוב אין שום פחד, כי הרי האמונה במז׳יריטש שבה לא יקרה שום דבר־רע, עברה כל גבול. למי יכול היה לעלות על הדעת, שאת, מז׳יריטש, כל כך צבועה ואת רק מחכה להזדמנות של רגע מתאים...

האמנו בך ממש עד הרגע האחרון, כשהזוועה כבר התפשטה על פני כל אירופה, ומסביבנו כל הערים והעיירות אדמו מדם יהודים, עוד ישבו אנשינו ולא זזו מהמקום בתקוה כי אין מקום יותר בטוח ממז׳יריטש. הרי הגויים „שלנו" בעצמם יגנו עלינו... וכשבא הרגע האיום, את מז׳יריטש, הורדת את המסוה מעל פנייך וגלית לנו פרצופים צמאי־דם יהודי ובלעת אותנו חיים!.. שפלות!.. רמאות!! ארורה תהיי כל ימיך. ארורה!! את הנפשות העדינות והיקרות לנו בלעת בקרבך ואת נשארת על תלך, דומה שאני שומעת את קולותיהם של הקרבנות הצועקים מן האדמה. את הזקנים העטופים בטליתותיהם ובקיטליהם־הלבנים, את רצון החיים שבהם, ויד הרשע מקצרת וגודעת את פתיל־חייהם. את צעקות הילדים שלנו שטרם טעמו טעם חיים, בהושיטם את ידיהם הרכות בבקשת עזרה...

אנחנו בראשים מורדים ובשקט קבלנו את האסון הגדול ללא־נשוא וממשיכים... אמנם בלב שבור ורצוץ, אך כגבורים לבנות את ארצנו, מוכנים למסור את כל היקר לנו בעד בנינה וקיומה, כדי שהיד הפושעת לא תורם שוב לכלותינו בצורה כה טרגית. מקור נחמתנו היא התקוה, שכאן ביתנו האמיתי והבטוח, והדור הבא אחרינו לא יתנסה שוב בצער, ודם יהודי לא יזל כמים.

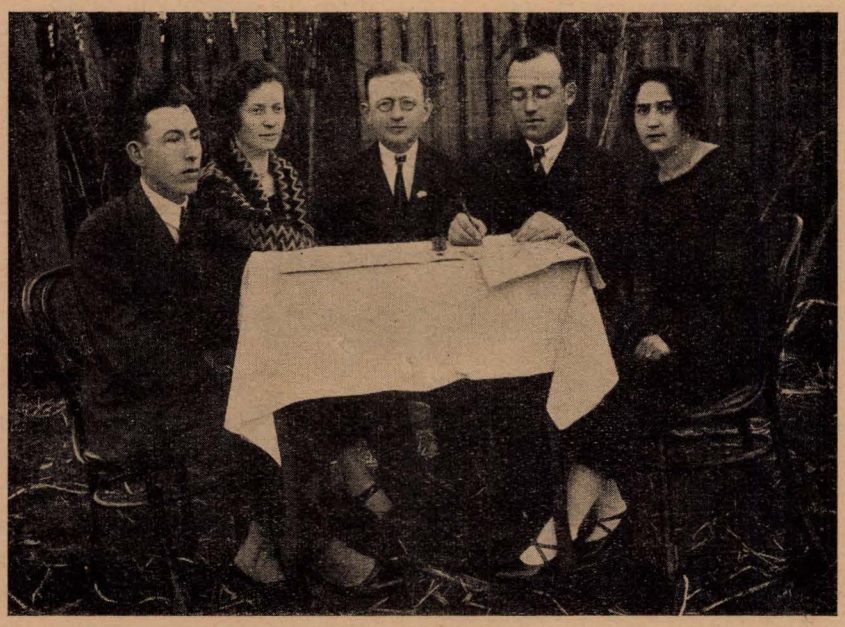

ועד ההסת׳ הציונית „התאחדות"
(מימין): לאה׳קה רוטלמן, יהושע הימברג, צבי זוליר, יפה ברוטמן, זאב זילברשטיין

ש. זבדי

הכרזת „חרם"

בימי מלחמת העולם הראשונה (1915), כשנלחמו הרוסים עם הגרמנים ובזירת הקרבות חזרו חלילה נצחונות וגם מפלות, וחיילי רוסיה החלו לסגת מהחזית והתקרבו בבריחתם לתחומנו, מלאה מז'יריטש חיילים אשר לא ראתה כמספרם תמול־שלשום. החיילים התחילו זעיר פה זעיר שם לשדוד את היהודים השלווים ואתם גם הקוזקים המפורסמים באכזריותם. ומשפנו שתדלני העיירה אל מפקדי הצבא בתלונה על אי־הסדר וההפקרות השוררת בעיירה מידי אנשי הצבא, קבלו מהמפקד תשובה סרבנית ואיולת בזו הלשון:

קודם־כל תדעו, יהודונים, שאינכם בסדר כלל. עירכם זה עתה נחשבת לאיזור צבאי ועליכם למלא אחרי פקודותי. — הנני גוזר שיהודי מז'יריטש יפתחו את החנויות גם בשבת והנני אוסר למכור כל משקאות חריפים (אלקוהול). ואם במשך שלושה ימים לא תמלאו אחרי פקודותי, אשליט עליכם משטר צבאי ומרה תהיה אחריתכם. השתדלן העירוני הקשיב לדבריו החדורים שנאה ואיומים ופנה אל ועדת־החירום ויגולל לפניהם את דבר הגזירה.

התאספו ראשי הקהילה בהשתתפותם של שני רבני העיירה, הרב הישיש ר' ישראל הנקרא דער טריסקער רב וגם הרב הצעיר ר' אשר זילברשטיין, והרבנים פקדו לפתוח את החנויות גם בשבת ולקיים „עת לעשות לד' הפרו תורתך" ולמכור רק לחיילים ולא לאזרחים. הרבנים פרסמו קול קורא לאנשי העיר באזהרה חמורה לא להתעסק במכירת יי"ש וכל משקאות חריפים. לפקודת הרבנים לא נחפזו התושבים לשמוע ועל פתיחת החנויות בשבת שמרו באופן חלקי בלבד, ואילו המסחר ביי"ש ובמשקאות חריפים התגבר ביתר שאת. אנשי צבא השיגו את זה לא בקושי והשתוללו מבוסמים ברחובות ושלחו את ידיהם בשדידת סחורה מהחנויות מכל הבא ביד. וכשראשי הועדה באו בתלונה בפני המפקד על חייליו, התמרמר המפקד ואמר שאם לא ייפסק מיד המסחר ביי"ש ייסר את העיירה בעונשים קיבוציים חמורים ואיומים.

הפקודה האחרונה עשתה לה כנפים בקרב ועדת החרום שהחליטו ביחד עם הרבנים כדברים האלה. — ביום החמישי אחר תפילת מנחה קוראים הרבנים לבטול מלאכה וכל תושבי העיירה מתאספים לבית־הכנסת הגדול להכרזת חרם. באותו יום חמישי הורגש בעיר כמו בערב יום־הכפורים ושעה קלה לפני שעת תפילת מנחה התיצב חבר הועדה בשוקה של העיר ובקולו האדיר הכריז: יהודים, התאספו לבית־הכנסת הגדול בגזירת הרבנים לשם הכרזת „חרם".

כל פני העיר מגדול ועד קטן מהרו לבית־הכנסת וגם עזרת הנשים נתמלאה מפה לפה, ואחרי שהתפללו כולם תפלת מנחה פתחו את ארון הקודש ור' דוד הדליק שני נרות שחורים ושני הרבנים לבשו טליתות ועלו על הבימה. הרב הישיש ר' ישראל כבד את הרב הצעיר ר' אשר'קה בקריאת החרם. הרב הצעיר פתח את פיו בדברי מוסר על פריצת גדר נגד שומרי החוק והחיים של היהודים, העלולה חלילה וחס להמיט אסון על תושבי העיירה. הוא פנה לכל מוכרי המשקאות האסורים מטעם החוק והתורה הקדושה והזהירם, שכל מי שלא ישמע וימרה את פיו ורבצו בו האלה והקללה הכתובות בספר התורה וקרא כמה פסוקים מה„תוכחה" מפרשת „כי תבוא". כל העדה עמדה בחרדת קודש לשמע דברי החרם היוצאים מפי הרב. ותיפסק מאז לגמרי מכירת המשקאות החריפים, ויהי החרם הזה לאות ולמופת נגד מפירי החוק.

צפורה פיסצקי (זב)

ממז'יריטש עד ארץ־ישראל

...בגיל רך הצטרפתי להסתדרות „השומר הצעיר", שהיתה תנועת־הנוער היחידה במז'יריטש בשנת 1931. רוב ילדי העיירה נמשכו אז להשה"צ, כי רעיון העליה לארץ־ישראל קסם לכל נער ונערה מישראל והציונות כבשה את הלבבות, ועד שהופיעו תנועות־נוער אחרות בעיירה — עמדו רובם בשורות השוה"צ. מהקן נשמעו שירה וריקודים וחלומות נרקמו שם על חיי עמל ודרור במולדת.

הורי, שהיו יהודים חרדים, כרוב יהודי מז'יריטש, לא היו מרוצים מכניסתי להשוה"צ, וביחוד התנגד לכך אבי גדליהו. כמוהו כן רוב האבות עינם היתה רעה בתנועת השה"צ, ובחלקי נפל ללחום תמיד ולהגן על עמדתי. לא מעט סבל נפל בגורלי משך 4 שנות היותי חברה בהשה"צ, אך אמונתי לוותה אותי שכל זה כדאי למען האידיאל הנשגב ולמען רעיון העליה לארץ־ישראל להיות בבוניה שנעשה חלק מחיי ועתידי. כל דרך אחרת לא ראיתי לפני ואף לא בקשתי.

לשם עליה לארץ היה צורך לעבור הכשרה ממש, על חלוץ להכשיר את עצמו לחיי חברה ועבודה. ואני, הרכה בשנים, גמרתי בלבי לעשות צעד זה. ידעתי שהורי לא יתנו לי לעזוב את הבית ולצאת להכשרה ובפרט ע"י השה"צ. בתקופה זו חושלה בלבי ההכרה החלוצית והבטחון בכוחותי,

בינתים ירדה גדולת השה״צ בעיירה ותנועת „גורדוניה״ משכה אליה רבים מהנוער שלנו. פניתי להורי והבאתי לפניהם את תכניתי והודעתי שאלך למקום הכשרה של „גרדוניה״. כמעט ששכנעתי אותם והם לא הראו התנגדות יתירה, בהבינם לרוחי ולשאיפותי. אמי מיכליה דאגה לסידורים הכרחיים לדרכי למקום החדש, הבטחתי לעמוד בקשרים קבועים ויצאתי להכשרת „גורדוניה״ בפאביאנץ.

היה זה בשנת 1935, הייתי אז החלוצה היחידה מ„גורדוניה״ במז׳יריטש, שיצאה להכשרה וידעתי להשלים עם כל קושי בחיים ובפידורים שנפלו בחלקנו בהכשרה במשך כל שנת שהותנו בפאביאנץ כחלוצים. משם עברה קבוצת חברים וחברות שלנו לחוזוב להמשכת ההכשרה. גם עם התנאים שבמקום החדש השלמנו ושם עברו עלי עוד כשלוש שנות חיים בהכשרה לעליה. היו אלה שנות עמל וסבל, אך גם של חלומות על עתיד וחינוך לקראת החיים בארץ. בינתים החלו מאורעות בארץ־ישראל ב־1936 והאדמה בערה תחת רגלינו, קשה היה להשאר בגולה.

וכאן, באמצע שנת 1937 ניתנה לי הזדמנות לבקר את הורי במז׳יריטש. נשתנתה במקצת עיירתי, חל מיפנה ביחס לארץ־ישראל ולעליה לארץ, אך הורי עוד לא השלימו עם עלייתי, קשה היתה עליהם פרידת בת ורבה היתה דאגתם, נוכח המצב הפרוע וימי הדמים שבארץ. אך הם הבינו שלא אשנה מדעתי. נפרדתי מהבית ומההורים בתקוה שעוד נתראה בקרוב, אך הגורל רצה אחרת. מאז לא יספתי לראותם.

זרם המתפרצים לעליה גבר והלך, חלוצים ובכלל עולים דפקו על דלתות משרד העליה וסרטיפיקטים אינם או שמגיעים במספר זעום ומצומצם. הארץ כמעט היתה נעולה בפני הכוחות המתפרצים והמצפים לגאולתם־לעליתם. באין ברירה נאחזים בדרך העליה הבלתי־ליגלית. ומאחר שהמחנק ליהודים בפולניה גובר, הקרקע הולך ונשמט תחת הרגליים, והציפיה לעליה חזקה, נאחזנו גם אנו בדרך זו ועשינו מאמצים לעלות בדרך הבלתי חוקית, ובלבד לעלות ולהצטרף למחנה המגינים, הבונים והיוצרים במולדת.

אחרי שבועות מספר נתבשרנו בבוקר אחד שהגיע תורנו לצאת לדרך. התכנית אמנם לא היתה ברורה לנו כיצד נגיע לארץ, אך לא התעמקנו ביותר, ובלי שהיות וללא חקירה מיוחדת מהרנו לדרך. השמחה היתה רבה ושכחנו עולם ומלואו, הקץ לגלות!

מהורי לא יכולתי לקבל ברכת פרידה, כי הזמן לא הספיק, ביחוד שהיציאה היתה סודית ומבוהלת. על טילטולי הדרך משך חודשים ועל המכשולים והסכנות שפגשנו לא נזכיר, לאחר שהצלחנו להגיע למחוז חפצנו וכף רגלנו דרכה על אדמת המולדת הנכספת. קבוצתי, חברי „גורדוניה״, נקראה ישר לישוב החדש „מעלה־החמישה״, מקום נפילת חמשת חברים מתנועת „גורדוניה״ על משמר העבודה בנטיעת עצים בהרי ירושלים בצד קרית־ענבים. הצטרפנו לקבוצת מעלה־החמישה וקשרנו את חיינו למקום זה.

לא נשאר לי הרבה לעמוד בקשרים עם הורי ובני משפחתי בפולניה, בעטיה של המלחמה שפרצה בספטמבר 1939, וגורלם היה גורל כל יהודי מז׳יריטש בשואה הנאצית.

קן „השומר הצעיר״, תרצ״ב—1932

פרק ד

באוהלה של תורה

בתי תפילה, חינוך ותרבות

בתי־הכנסת ובעלי־בתיהם — י. ח. קאשקע. / חדרים ומלמדים — מאת העורך. / מלמדים במז׳יריטש — א. צווייג. / זכרונות מהחדר — ג. ברוטמן. / יהודים של שבת, יהודים של יו״ט, יהודים של נשמה יתירה — צ. מצמן. / משעורי־ערב עד בי״ס עברי — ב״צ בר־עקיבא. / בית־הספר הראשון לבנות — ב. פרנקל־מיכאלי. / גן הילדים במז׳יריטש ומיסדיו — ב. רוטלמן (בן־ישראל). / בית־הספר העברי „תרבות״ — א. זינמן. / הנוער העברי ובית־הספר העברי — א. רובינשטיין. / בית־החינוך הדתי „אור תורה״ — מ. אופשטיין־אריון. / חיי התרבות בקרב הנוער — א. צווייג. / בשולי הבעיה של חינוך הנוער — מ. כגן־זבודניק. / תזמורת המיתרים במז׳יריטש — א. צווייג.

חיים בר׳ נטע קאשקע

בתי־הכנסת ובעלי־בתיהם

בית־הכנסת הגדול

ה„פריץ״ הזקן, סטעצקי, בנה מכספו את בית־הכנסת הגדול מלבנים ומאבנים. עובים של הכתלים היה שתי אמות ועוביו של היסוד חמש אמות. שמעתי מפי איש זקן, ר׳ שלמה־דוב קצב ע״ה, שבנית בית־הכנסת היתה בימיו, שאדון סטעצקי נסע במרכבתו הרתומה לארבעה סוסים „נאשפיץ״ על היסודות. באולם הגדול של בית־הכנסת היו ארבעה עמודים עגולים עשויים אבן והתקרה היתה בנויה לבנים מעשה קמרון (סקלעפ). במבוא בית־הכנסת היתה חצר גדולה ובשלוש או ארבע מדרגות ירדו להיכל התפילה על־שום „ממעמקים קראתיך ד׳ ״. מצד החצר היו חדרים ששם התפללו ערב ובוקר בכל ימות השבוע, אמרו תהלים ולמדו משניות, ואילו באולם הגדול היו מתפללים רק בשבתות ובחגים. בצדו של בית־הכנסת היתה „עזרת נשים״ ויציע (גלריה) בשביל נשים חשובות. ארון־הקודש, שתפש כמעט את כל כותל־המזרח, נעשה ע״י שמואל שניצר מברדיטשוב, מעשה חיטוב ופיתוח של אריות, נשרים וצפרים. לכל אורכו של הרחוב, מבית־הכנסת ועד לבית סטעצקי, שנקרא „גרעבלי״, היו נטועים אילנות ובשבתות הקיץ אחר־הצהרים טילו בו תושבי העיר עד לגנו של סטעצקי לשתות ממי המעין הזכים והצ־לולים שהיו מפכים שם.

החזן בבית־הכנסת היה ר׳ יצחק שוחט ואחרי מותו — ר׳ אלתר שוחט, השמש היה ר׳ זלמן ואחרי מותו — ר׳ מנדל־הירש, ור׳ אברהם־יצחק היה בעל־שחרית ובעל־קריאה. „עמוד״ היה קבוע סמוך לכותל המזרח ששם היו מתפללים מנחה של ערב שבת ושחרית עד „שוכן־עד״, ואילו קבלת שבת, שחרית ומוסף היה החזן הגדול מתפלל על האלמימאר (בילעמער).

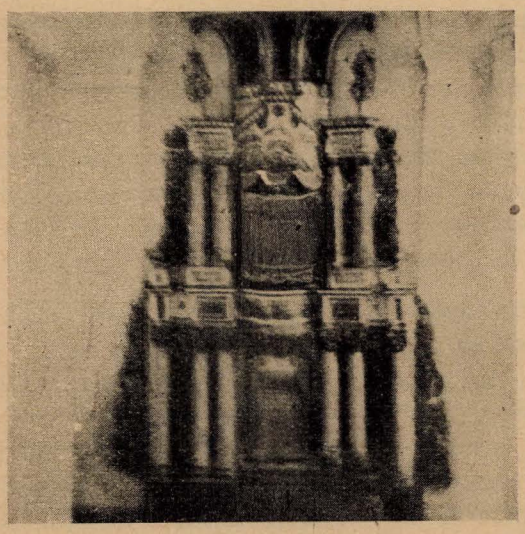

ארון־הקודש של בית־הכנסת הגדול שנחשב בין המהודרים בווהלין

ואלה שמות בני מז׳יריטש ממתפללי בית־הכנסת הגדול, בעלי־מלאכה יראים ושלמים: הזקן אברהם׳קע אהרן׳ס חייט, חיים בצלאל חייט, קלמן חייט, הזקן אנצילע

סנדלר ובנו יונה, גרשון „דער בלינדער" חייט, חיים פיצעס, פיצע, יוסף קירזשנר, מאטיל בייגל, חיים קירזשנר, אברהם קירזשנר, אברהם בר׳ יוסף, מאיר לייב, יהושע חיים צאליס, אברהם סנדלר (בעל גמילות חסדים) ואחרים.

זכורני דבר־פליאה בקשר לפטירתו של ר׳ אברהם־יצחק, שאני בעצמי הייתי עד לכך. כחמישה ימים לפני מותו נפל למשכב. ביום ו׳ בבוקר הלכתי עם הרב ר׳ אפרים מאוסטראה לבקרו ואמר לנו ר׳ אברהם־יצחק בזו הלשון: „געלויבט איז גאט, איך האב אויסגעלעבט מיינע יארן און ס׳איז מיר קעווען פונקט אזוי גוט ווי משה ריוועס. ער האט געגעסן שבת עוף און איך האב געגעסן קישקע מיט לונג, איז נור בשעת עסן האט ער געפילט א בעסערן טעם, אבער נאכ׳ן עסן זיינען מיר געווען ביידע זאט". ותוך כדי דיבור אמר להרב ר׳ אפרים: — צא מן החדר, כי אתה כהן ואני הולך למות. אמרנו לו בהתרגשות: — מה אתה סח? ועל זה ענה לנו: — אני מבין גדול, קול נגינתם של ה„כלי־זמר" הגיע לאזני, ותוך עשרים דקה נפטר כצדיק גדול.

בית־המדרש הגדול והקלויז „הטריסקאי"

בית־המדרש הגדול היה נודע לתהילה בזכותו של המגיד הגדול ר׳ דוב־בר שלמד שם עם החבריה יומם ולילה. בתחילה התפללו שם בצוותא חסידי טריסק וסטולין, אך משנתרבו המחלוקות ביניהם קם הגביר ר׳ מרדכי חאריטשער ונדב אלף רובל לבנית קלויז טריסקאי על המגרש הסמוך לבית־המדרש. בשבת הראשונה בא הרה״צ ר׳ יעקב־לייבינו לחנוכת הקלויז והשמחה היתה גדולה במעונם. אך כעבור שבועות מספר בא ה„פריסטאוו" (מושל המחוז) וה„אוריאדניק" עוזרו ונעלו את הקלויז בחותם המלכות בטענה שנבנה בלי רשיון. משך חמישה חדשים התנהל הבירור בבית־משפט הגליל ברובנה עד שקם גוי אוקראיני בשם מיקיטא, מבין היושבים בדין ופנה ליו״ר בצחות לשונו האוקראינית: „יאקטא מאזשע בוטע, קראסטי נע מאזשנא אי באהו מאליטיסיא טאקזשע נע מאזשנא? זשידי כטיאט מאליטיסיא — נעכאי מאליאטסיא!" *) וכך יצא פסק־הדין לפתוח מיד את הקלויז, וכל השומע יצחק לאמר: מיקיטא פתח את הקלויז...

ה„בעלי־בתים" מתפללי הקלויז היו כולם אנשים חשובים ולומדי תורה, כמו: ר׳ משה ריוועס עם בנו וחתנו, ר׳ שאול וחתנו לוי, שמואל ריוועס עם בניו, ר׳ נפתלי ובנו בצלאל, ר׳ וועלוועל נפתלי שלמה׳ס ובנו אפרים, ר׳ אלתר ר׳ אשר׳ס ובנו חיים, הערשילי מאכליס, יוסף מאכליס, לייזר סופר, גדליה מלמד וחתנו מוניש, כל השוחטים וכו׳. בימים ההם שימש בכהונת רב טריסקאי ר׳ אפרים מהורוכוב.

*) הא כיצד, לגנוב אסור וגם להתפלל אסור? היהודים רוצים להתפלל — שיתפללו!

הקלויז „המקארובי"

גם בקלויז המאקארובי התפללו חסידים ולומדי תורה: הרב ר׳ ישראל־אהרן ואחיו שלמה, ר׳ אברהם־חיים ואחיו ר׳ יצחק־אהרן, ר׳ משה׳קע אברהם־חיים׳ס עם בניו, אברהם חייסעס, ר׳ יעקב־יצחק מלמד ובנו שלמה וחתנו יהונתן, שלמה בר׳ ישראל אשר נחום׳ס ובנו נחום, וולף נחום׳ס, פיצע נחום׳ס, יהושע קאשניק ובנו ישראל, ר׳ אברהם נטע׳ס וחתנו הערשעל, לייבע קאשניק, חיים בן־ציון, חיים הערש יוסיל׳ס, הערשעל אבא׳ס, טבל שכנא׳ס, שמשון, דוד, נפתלי. מבין שאר הבעלי־בתים היו: ר׳ שלמה מאנוסעס, גרשון מאנוסעס ובניהם וחתניהם, יצחק זייגרמייסטר, ר׳ חיים שמואל ובנו הינך וחתנו אברהם־הינך, משה בר׳ אברהם־הינך, גם אבי ומורי ר׳ נטע ובעל הטורים היו ממתפללי הקלויז. החזן בקלויז המאקארובי היה בזמן ההוא ר׳ אלתר מלמד והשמש יהושע בר׳ משה.

בית־הכנסת ד„עיר חדשה"

בבית־הכנסת שבעיר החדשה התפללו הבעלי־בתים החשובים האלה: ר׳ מאיר פינעס ובניו פסח והערשעל, ר׳ איציק ברקה׳ס ובניו מנחם וישראליק, יעקב ישעיה׳כעס, אברהם יעקב־בערס, הערש אנשילס וחתנו משה, יודיל אנשילס, שמעיה קאטלער ובניו יעקב, צביוולף, ר׳ לייזר מרדכי ובניו, ישראל פלעצעלס ובניו, אברהם קאטלער, ישעיה יוסף קאטלער, משה יעקב בער׳ס, משה בריינדילס, בן־ציון סטאלער ובניו מאטיל ואפרים ואחרים.

* * *

בשנת 1914 עזבתי את מז׳יריטש ונסעתי עם משפחתי לאמריקה והתישבתי בעיר הארטפורד. שם מצאתי מתי מעט מיוצאי מז׳יריטש וביניהם: גיסי יוסיל, שלום, זוסיע וגיסתי קריינה, פסח בר׳ יצחק ואחיו שמואל והערשעל וגם הערשעל לייזר־מרדכי׳ס. אחרי המלחמה הראשונה באו לעירנו מאנשי הועד המז׳יריטש׳אי בבוסטון ובקרתי עמם אצל כל אנשי מז׳יריטש בעירנו ואספנו שבעים וחמישה דולר לטובת נצרכי עירנו. כעבור שנים מספר עברתי עם משפחתי לבוסטון והצטרפתי לארגון המז׳יריטשאי וגם שימשתי בו מזכיר במשך כמה שנים.

אחר המלחמה השניה, כאשר כמעט כל אנשי מז׳יריטש, אנשים, נשים וטף נהרגו על קידוש השם, חקרתי ודרשתי בכל העתונים וגם פניתי במכתבים לישראל, וכאשר נודעו לי שמות אנשי מז׳יריטש שזכו לברוח מהיטלר הרשע ימ״ש, קראתי לאסיפת־חירום את כל אנשי מז׳יריטש בבוסטון. כשישים במספר, אנשים ונשים, נענו לקריאה ותרמו למעלה ממאתים דולר לטובת השרידים. פנחס־לייב בנה של טעמע די סארווערין היה הגזבר.

ואסיים בתודה לאל, שזכיתי לבקר בישראל ולראות בעיני את המספר הקטן והיקר של אנשי העיר מז׳יריטש, ששם נולדתי וגרתי יותר ממחצית ימי שנותי.

„חדרים" ו„מלמדים"

כמנהג הימים ההם בכל הקהילות בתפוצות ישראל, החינוך העממי במז'יריטש התחיל ב„חדר" המסורתי, שהיה מעין בית היוצר לנשמת הילד היהודי. ה„מלמד" היהודי מעולם לא הצטיין בידיעות יסודיות במקצועו או בהכשרה כלשהי בפדגוגיה. ה„טייטל" וה„קאנצ'יק" שימשו להם מכשירי־לימוד וה„קנעלונג" — מנהג אבותם בידיהם. כן היתה מעין מסורת שניה, שאין יהודי מתמנה מלמד לבני ישראל, אלא אם הוא עני ואביון, ביתו דל ו„חדרו" צר, אולי כדי לקיים „כך דרכה של תורה"... לעומת זאת הצטיינו המלמדים במדה גדולה של יראת־שמים ועשו את מלאכת־הקודש שלהם באמונה ובמסירות. כל מגמתם — ואף מגמת ההורים — היתה להוציא מתחת ידם יהודים טובים, שומרי מצוות וממשיכי מסורת אבות בתורה ובדרך־ארץ.

למרות הנאמר „ולא הקפדן מלמד", חייבים היו המלמדים להצטיין במדה מסוימת של קפדנות, כדי לשלוט ב„צאן קדשים" שלהם, ואמנם רבים נעזרו למטרה זאת ב„קאנצ'יק" וב„קינה" (קארצר, צינוק), שאם לא כן הילדים השובבים הרגישו בחולשתו של ה„רבי" וירדו להייו במעשי־קונדס שונים. אם כי היו ביניהם, ביחוד בין מלמדי הגמרא, כוח.ת חינוך יעילים ומכובדים על הבריות, הרי משום־מה נהפך השם „מלמד" לכינוי הניתן לאיש תמים וסתם לא־יוצלח. אך למרות הכל בכמה חיבה וחום זכרו החניכים את ימי ה„חדר", ששם בילו את רוב נעוריהם ושם עוצבה נשמתם והוויתם.

על מדת החיבה וההערצה, שהעם העניק ל„חדר" ול„רבי", יעידו שירי העם הרבים המעלים אותם לדרגת יסודי עולם וחזות הכל. ביחוד בא לידי גילוי היחס הלבבי החם בשירו של מ. ורשבסקי, „האלף־בית", שהיה מושר בפי כל ושלזכר צליליו הלבביים נעורים בקרבנו רגשות חמים ביותר ל„חדר" הקטן, הצר והתמים.

עם הרוחות החדשות שהתחילו מנשבות ברחוב היהודי בערים ובעיירות, בעקבות התפתחויות הרות עולם, שהתחוללו בדור האחרון, כמו המהפכה שלאחר מלחמת העולם הראשונה, הצהרת בלפור וכו', הדרו ההשפעות גם לתחומה של מז'יריטש ונבעו פרצות ב„חדר", שהיה מבצר עוז לחינוך היהודי במשך דורות. רעיון בית־הספר המודרני, שרכש לבבות בכל מקום, לא פיגר בהתפתחותו גם במז'יריטש, אם כי לא דחק עדיין את רגלי ה„חדר" והמלמד.

ואלה ה„מלמדים", שנשארו על כנם ועל משמרתם במז'יריטש בשנים האחרונות לקיומה:

העורך

אברהם צווייג

„מלמדים" במז'יריטש

1. ר' שניאור

ר' שניאור המלמד או, לפי כנויו בפי הבריות, ר' שניאור עם העז. כל זאטוט בעיירה, שידע אך בקושי להריץ את רגליו הפעוטות, נשלח אל ר' שניאור למלא את כרסו הקטנה גירסא דינקותא, והלה הפעיל את כל כשרונותיו „הפדגוגיים", כדי ליצור בסיס חינוכי לחניכו הרך. מובן, שבתורת אמצעי חינוכי בדוק, לפי מושגי הימים ההם, שמשה הרצועה — „קאנצ'יק" בלע"ז, ואין לך ילד, שמראהו של מכשיר זה לא הטיל עליו אימה ופחד.

משכנו של ר' שניאור לא הצטיין ברחבות יתירה. — זו היתה בקתה דלה ורעועה ורק בקומה כפופה הצלחת לחדור אליה. ובאם נסיונך לא עמד לך ולא שמת עין פקוחה בעמדך על מפתן הבית, ונפגעת פעמיים. פעם בראשך, ע"י חבטה הגונה בתקרה הנמוכה, המשולבת בגזרי עץ מיושנים עם הגג, שגם זה האחרון הצטיין בזקנה מופלגת, ועשבי הפרא שעליו העידו על כך. אגב, ליצני העיירה היו מתבדחים על חשבון זה באמרם: „אפשר לערוך קציר תבואה על גגו של ר' שניאור היכולה לספק את מזונותיו בשפע וגם מזונות עזיו". ושנית עלול היית ליפול מלוא קומתך ארצה, כלומר להשתטח בכל ישותך על רצפת העפר שבחדר מגוריו, מפאת היותה נמוכה במידה הגונה מפני הרחוב וגם מחמת אפילת חללו שסנורה את עיניך.

אולם מי שם לב לקטנות אלה? הרי לא לשם מותרות נוצר בית זה. תפקידו היה יותר נעלה, היינו, לשמש אכסניה ראשונה לתינוקות העיירה, שהקמץ־אלף וה„טראף" בקעו שם מגרונותיהם הצעירים כל היום.

ר' שניאור בעל העיזים על שום מה? — על שום שמאז בא לעיירה מנהג הטיפול בעיזים, האכלתם, חליבתם וכדומה... מצאה חן בעיניו של ר' שניאור מלאכה זו ושימשה לו כעין „הובי", הן מתוך חיבה מיוחדת לחיות־בית תמימות אלה והן משום עזרה ניכרת לכלכלת ביתו. ואל יפלא בעיניך אם עיזיו של ר' שניאור עלו בגודלם ויופים על כל עיזי העיירה, כי זה נבע מתוך טיפול מסור שהושקע בהם ע"י כל בני ביתו לרבות הדרדקים, מובן, לפי הוראותיו ובהדרכתו האישית

הקפדנית. ואל תתמה גם אם עיזיו אלה שמשו לו בנות־לויה מתמידות בלכתו לבית־המדרש ולהבדיל לבית־המרחץ... ואם נזדמן לך לפגוש את עיזיו גם בשוק שביום „היריד" בודאי גם בעליהם ר׳ שניאור עמהן, כשהוא מחטט בשקי האכרים ובלשון ה„גויש" המגומגמת, שחציה „אידיש" וחציה רמזים ותנועות רגלים וידים משונות, מנסה הלז לנהל משא־ומתן עם האכרים על מכירה של חבילת חציר לעיזיו או שק בולבוסים לצרכי ביתו וכדומה... וכשכרעה אחת מעיזיו ללדת ותרב השמחה במעונו... אז הופיע ר׳ שניאור ברגשנות יתירה, ובמשנה דאגה ומסירות התהלך בין היולדת והרך הנולד, וכמובן שבאותו פרק זמן שוחררו תלמידיו ממשנתם הרגילה. אטו מלתא זוטרתא היא — יצור רך שאפשר לענג בו את העין ולקיים בו גם מצוות משישה ולטיפה כהלכה.

עיקר התאמצותו הפיסית באה בהגיע הסתיו עם הביצה המפורסמת ועם שלוליות המים המרובות. הימים ימי סתיו קצרים ודלוחים ומן ההכרח להמשיך בלימודים גם אחרי הדלקת עששית הנפט. זה היה, כמובן, מנת חלקם של הגדולים, לומדי „החומש". ואף „גדולים" אלה נאלץ היה ר׳ שניאור ללוות הביתה. בהזדמנות זו מראה הלז את כושרו ויכלתו באקרובטיקה „ביצתית". — מפשיל את שולי קפוטתו ותוחבם באבנטו, מקפץ ומדלג מאבן לגזרת עץ הטובעת ביון הביצה, כשהוא אוחז בזרועותיו בגופות הזאטוטים ומעבירם בשלום לביתם. וגם יקרה שגם הוא במחילה מכבודו יכשל בפסיעה בלתי זריזה וזהירה ואז... אין לקנא ברבנית בתוספת הטרחה המוגשת לה, וגם בזקנו ופאותיו אין לקנא, כי הללו קלטו לתוכם מנה גדושה של רפש וכיוצא בזה.

ובהגיע ימי האביב, תקופת הפסח, חלונות החדר נפתחו לרווחה, אחרי היותם סגורים משך כל החורף. ואווירה של חג ריחפה בין כותלי החדר שהעבודה בו מרובה. יש לאוורר ולנקות את החדר מהאבק הכבד שרבץ עליו במשך השנה. והעיקר, „שיר השירים" בניגונו המסורתי בוקע מגרונותיהם של הילדים כשפעית העיזים מצטרפת למקהלה. ור׳ שניאור בקולו הערב מנצח על כל אלה כש„הטיטל" בידו משמש לו כעין שרביט ניצוח. ר׳ שניאור, נוסף לתפקידו בתור מלמד דרדקי, היה יהודי בר אורין והצטיין בכשרון הסברה של דף התלמוד שהיה מפעילי חוג זה. זקני העדה ומכובדיה הקשיבו קשב רב להסברותיו השנונות והמפולפלות. מקומו של ר׳ שניאור בקלויז דטריסק היה בין המקומות הגובלים עם ה„פלוש", ובזה התבלט בענותנותו היוצאת מהכלל.

בין המלמדים הידועים בעיירה — ר׳ קלמן הירש, שמש הקלויז, ר׳ שלמה יעקב איצי׳ס, אחד ממניחי יסוד התלמוד בקרב הנוער שבתקופה ההיא, ר׳ שמחה רבין, בעל החריפות ורב השנינות, שמעטים בין תושבי העיירה ירדו לסוף דעתו ולפירושיו השונים לסוגיות התלמוד החמורות וכן ר׳ יצחק אנופוליר — מלמד גמרא.

2. רב שמחה רבין — „דער לערער"

רב שמחה רבין המורה, שהצטיין בבקיאות וחריפות בלימוד התלמוד. יהודי צנום פנים, שחוורון תמידי על קלסתר פניו. חי חיי דחקות בלתי פוסקת, ביחוד בלט מראהו העגום בתקופת החורף והגשמים עת הקור והרטיבות חדרו לעצמותיו והוא, עטוף במעיל קצר שדהה מרוב שימוש, נחפז מבית לבית להרביץ תורה לתלמידיו. רב שמחה, המורה לתלמוד בנוסח המודרני בתקופה ההיא, הקיף בלימודיו כמעט את כל הנוער שבעיירה, וביחוד אלה שמצאו בלימוד קודש זה שתי מטרות: האחת, שכולה לשמה בבחינת „והגית בה" והשניה, חדוד המוחין גרידא.

רב שמחה, שנטש את ה„חדר" בצורתו המיושנת, העדיף מתן שעות, כי זה, לפי דבריו, מאפשר לו ביתר צלילות להתמכר לחריפותם ולשנינותם של הסוגיות החמורות למיניהן, ולשחות ביתר בטחה בים התלמוד הגועש. זכור לי היטב נוסח ניגונו האופיני בזמן התעמקותו בויכוח האין סופי של „התנאים". ומה שמח ורחב לבו, כשאחד מתלמידיו הצליח, לפי בטויו, לצלול לתהום של ים זה ולדלות ממנו את פניניו היקרות.

היה גם דורש בבית־הכנסת הגדול מידי פעם בפעם בפרשת השבוע. בטוחני כי מתי מספר בלבד הבינו פרושי דבריו העמוקים. רק נדנוד ראשם העיד בהם, כי בוטחים הם ברב שמחה, כי פרשה זו תצא מפורשת מפיו כהלכה.

כל קהל תלמידיו בארץ יוקירו את זכרו של רב שמחה רבין בעל הנפש העדינה.

3. חיים־דוד גלזר — המורה

מר חיים־דוד גלזר, המורה לעברית וביחוד למקצוע החביב עליו ביותר — הדקדוק. מי מהנוער המז׳יריטשאי לא יזכור את מידת קפדנותו על „קוצו של יוד"? הדקדוק, לפי גירסתו, הוא אבי בנין השפה העברית על כל נפתוליה וסיבוכיה, ודוקא הדגשים והשואים למיניהם, התמצאות יסודית ומהירה בכל צבא הניקוד הזעיר הזה מוכיחים לפניו את סגולותיו וכושר תפיסתו של התלמיד בשפה. ואוי לו לתלמיד שנכשל בכל אלה, ויהא זה אפילו כשלון קל, מיד קפצה עליו רוגזו של מורנו זה ופיו מלא תוכחה והבעת מוסר באזני הנכשל ואין לקנא בשומע הלז. הודות קפדנותו זו הצליח להשריש באופן יסודי את השפה אצל הרבה מתלמידיו.

מר גלזר היה בעל נפש רגישה מאד. זכורני כיצד לא יכול לעצור זרם דמעות שפרץ מעיניו עת הקריאו תלמידיו אחד מהספורים בעלי תוכן של טרגדיה אנושית מזעזעת. אנחנו במבטי תמיהה הסתכלנו בפניו הרגישים והקמוטים שצלקת מיוחדת בלטה בהם ולא הבינונו את פשר הזעזוע הנפשי הזה. גם סבלות ורדיפות בלתי פוסקים מטעם המשטר הפולני היו מנת חלקו. הרשות דרשה ממנו רשיון הוראה וזה לא היה ברשותו. התאספנו באחד המקומות הנידחים שבעיירה, בחדר אפל למחצה, וכל אושה קלה או תנועה כלשהי מבחוץ גרמה לו יסורים ללא נשוא מיראה פן יתפסוהו „בקלקלתו". לנו תלמידיו שהיינו עדיין בגיל רך, עורר כל זה צחוק ולא פעם גרמנו לו פחד שוא ע״י מעשי־קונדס שלנו.

בהיוסד בית הספר „תרבות" שהוכר ע״י השלטונות קבל המורה שלנו משרה מכובדת בתור מורה לעברית, תנ״כ ודקדוק ויד הרדיפות פסקה ממנו ונשם לרוחה. לא היה נער בעיירתנו, שלא קבל את יסוד ידיעותיו בעברית מפי מורנו החביב והמסור מר חיים־דוד גלזר ז״ל.

גדליהו ברויטמן

זכרונות מה „חדר"

את ה„א" הראשונה למדתי ב„חדר" של הרבי קלמן־הרש, יהודי טוב־לב שהשתדל לחדור לתוך לבו ונפשו של כל ילד ולהקנות לו ידיעות כמיטב יכולתו. גם הילדים שלו למדו אתנו יחד. דירתם היתה בתוך בית־המדרש של חסידי טריסק (טְריסקער קלויז). למרות זאת שהבית היה מלא תלמידים, פרנסתו לא היתה בשפע, מכיון שהתשלום היה

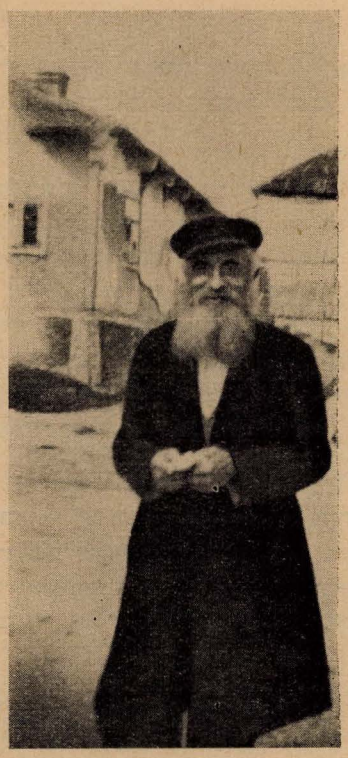

ר' שלמה יעקב איציס, אחד המלמדים הידועים בעיר

קטן ולא הגיע בזמן ולעתים לא הגיע כלל. אולם הרבי לא היה מקפיד על כך והיה אומר: „אם אין לאב פרנסה אין הילד צריך להיות עם־הארץ, אם־ירצה־השם ישלם בפעם אחרת".

והרבנית, שהיתה מתפללת כל היום, היתה מוסיפה לילד עני פרוסת לחם מרוחה בדבש או כוס חלב, ואם הילד התביש וסירב לקחת היתה הרבנית משדלתו במלים עד שנענה ואכל.

ממלמד הדרדקי עברתי ללמוד אצל שלמה יעקב־איציס, ששם למדנו גם בערב וחזרנו הביתה עם פנסי־יד להאיר לפנינו את חשכת הרחוב. הרבנית היתה אשה חלושה, והתלמידים עשו חולשתה אמתלא להיבטל מתלמוד־תורה. מדי פעם בפעם באו התלמידים בריצה והודיעו: „רבי, הרבנית מתעלפת!" מיד נפסקו הלימודים והרבי עם התלמידים רצו „להציל" את הרבנית.

אחרי־כן המשכתי את לימודי ב„חדר" המודרני של המורה חיים־דוד גלזר. היה זה מעין בית־ספר או „חדר מתוקן", ששם למדנו עברית, חשבון וכד' ובזמן הלימודים דברנו עברית. אולם לא היה לו רשיון־הוראה ותמיד היה בא שוטר להפסיק את הלימודים, אם כי מטרת בואו היתה בעצם סחיטת כסף. כל התלמידים היו מתיישבים אז על הרצפה עד שהשוטר קיבל את ה„לא־יחרץ" והסתלק לו.

בימות החורף היינו הורסים גדרות, כדי להסיק את התנור בחדר. בכל ראש־חודש, כשהתלמידים היו מביאים שכר־לימוד ולבו של המורה היה טוב עליו, היה מספר לנו על סופרים עבריים, כגון: ביאליק, טשרניחובסקי ואחרים. כמה דורות של תלמידים העמיד במז'יריטש, שהקנה להם ידיעות בעברית ובמקצועות אחרים.

צבי מצמן

„יהודים של שבת, יהודים של יו"ט, יהודים של נשמה יתירה"...

„ימים נוראים" בקלויז המקארובי

בעל התקיעה שלמה יעקב־איצ'יס, מופלג בתורה, ירא וחרד עומד על הבמה מכונס בתוך טליתו ושופר עתיק מוצנע על ידו ומתכונן לקראת הבאות.

מימינו ניצב כאריה לפני זינוקו שלמה גערשקה'ס, איש תם וישר וטליתו פרושה מעל לראשו. על פניו נסוכה השראה עילאית, שירדה עליו ממרומים. לבו מלא הגות בגודל השליחות, שהטיל עליו הקהל, העומד בחרדת קודש ומתיחד עם בוראו.

הרשל חסיה'ס, פאר העדה וגאותה, ניצב משמאלו וספר־תורה בידו. בחלל האויר המלא כבוד המקום מהדהדים עוד האקורדים האחרונים של „למנצח לבני קורח מזמור"...

למעלה ב„עזרת הנשים" נישאים קולות דממה דקה, רחש איושת בגדי משי ונהי בכי חרישי של סבתא, אמא או אחות.

הרשל אבא׳ס, תמים וצנוע, תפארת אדם עומד ליד כותל המזרח. לבו צר מהכיל שפע רב כזה של קדושה, ואנחה עמוקה פורצת מתוכו ומרחפת בחלל הקודש.

בן־ציון מצמן, אציל הנפש ויקר הרוח והמעש, מכנס במחיצתו את בניו ופורש עליהם חסותו כנשר על גוזליו בשעת הרת עולם זו, בה נחתכים גורלות של יחיד ועדה, עם ועמים...

— — — — — — — — — — — — —

„ע־לה א־ל־הים בת־רו־עה, ד׳ בקול שופר"... קולו הרועד של שלמה גערשקהס מטפס ועולה ובוקע שחקים.

— — — — — — — — — — — — —

סערת כל לב ונפש גוברת, ידי שלמה יעקוב־איצי׳ס רועדות מרוב התרגשות ומעוצם האחריות המוטלת עליו. נשמעה התקיעה הראשונה. בהירה, זכה וצלולה, מרטיטה נפשות ומרעידה לבבות. תרועה ותקיעה ועוד תקיעה ותרועה, והנה מעשה שטן... חדל השופר מתקוע. בעל התקיעה נושף וחוזר ונושף, אך ללא הועיל. הוא אוזר כוח, מנסה בעוז ועובר למתינות, אולם נבצר ממנו לעשות דבר — התקלה בעינה עומדת. הקהל עומד וחרד בציפיה הולכת וגוברת ומיחל להצלחת התקיעות. התוקע מסיר קמעה את הטלית מעל פניו ונראה כלאחר־יאוש. פתאום נצנץ רעיון במוחו. הוא מנסה פעם נוספת וכפרץ מים אדירים בוקעים קולות התקיעה והתרועה והשברים.

המתיחות רפתה, ותפילת הלחש של המתפללים נשמעת כמשק כנפי מלאכים...

השעה הגדולה של הש"ץ הרשל חסיה׳ס הגיעה. בעל מזג טוב ונפש עדינה, מחונן מידי שמים ואהוב על הבריות, בר אוריין ומשכיל, נעים הליכות ומכובד בעיני גדול וקטן; עטור בעטרת הכסף של טליתו ונצמד אל ספר התורה שבידיו נראה היה כאילו שני ספרי־תורה כרוכים ודבוקים יחד.

פניו אורו ובנעימה גואלת, רצופת חן ואהבה פתח ב„אשרי העם יודעי תרועה"...

כהמית המון גלי ים רועשים ענה קהל המתפללים אחריו. הציבור חש שהגה הספינה עבר לידים ברוכות. בלב מלא הוד ורוממות הוא מפליג עם הש"ץ על גלי ה„יתגדל", ה„שמונה־עשרה" ו„ונתנה־תוקף" בבטחה ונועם. כל תפילה מרגינה לבבות ומקסימה בהדרה. הש"ץ מפליא בשירתו הערבה ובגווני צליליו הזכים והנעימים.

— — — — — — — — — — — — —

והימים ימי פרעות והתעללויות ביהודים. המלחמה טרם שקטה. צבאות רוסיה התפוררו, כנופיות מזוינות השתלטו חליפות על העיר והחיים נתונים בסכנה בכל עת ובכל שעה.

העיר כבושה בידי ההידמקים. מפקד הכנופיה, צורר יהודים, רכוב על סוסו ומצויד בכלי נשקו פרץ בדהרה לתוך בית־הכנסת ותאות הרצח בוערת בו...

המתפללים התעלמו מנוכחותו של הטמא שחדר לתוך הקודש ובהתלהבות משנה שפכו לבותיהם בתפילה.

מופתע מברק הזוהר המאיר את פני המתפללים ומזיו ההוד של קדושת המקום, פער הצורר את פיו, עמד רגע על עמדו כמאובן, סובב את סוסו ונפחד ומבוהל נמלט כל עוד נפשו בו...

רזא דשבת

קטנה היתה העיר ונידחת, והחיים בה אפורים כל ימות השנה, אולם תושביה הצליחו להאציל מרוחם עליהם ולפארם, כדי לתת טעם וחן לקיומם.

מבין הסממנים המועילים לגיוון הקיום ראוי לציין את הזמר והניגון, דור דור וזמירותיו, יום יום ושירתו, איש איש וניגונו. — את ברכת הדלקת הנרות ו„א גוט־שבת קינדערלאך" היתה אמא מביעה בנעימה, שהיתה בה מזיגה של חמימות לב אמא ואושר קדושת השבת. במוצאי שבת קודש, עם צאת הכוכבים, היתה אמא לוחשת את תפילת „גאט פון אברהם" וקוראת „א גוטע וואך" בניגון מלא עצב, רצוף צער וכאב על הפרידה מ„שבת המלכה".

כאשר פתח אבא ב„שבת שלום ומבורך" וב„שלום עליכם מלאכי השרת", הידהד הניגון החגיגי בכל פנות הבית, כשהוא מלווה רשרוש כנפי מלאכי השלום הטובים. זמירות ליל השבת של אבא היו שופעים קדושה עליונה ורוממות הנפש. אושר אין סופי השתרר בחדרי לבם של המסובים אל השולחן בליל המחמדים.

באשמורה השלישית, בזמן שנרקם מיטב החלום והעינים היו דבוקות תנומה ערבה, חדרה קרן זמרה והשתפכה בכל הישות הרדומה. כאילו ממרום בקע מן הדממה קול שירתו של „יוסעל דער שווארצער", המעורר לתהילים והקורא בקול מתרפק ומתחנן: „שטייט אויף יידעלעך לעבודת הבורא"... וגעגועים עזים ומתיקות עצומה עטפו את הנפש, הכמהה בעת ובעונה אחת גם לנועם השירה שלא תיפסק וגם למנוחת השינה שלא תחדל — והעבירוה לעולם שכולו טוב וכולו נועם...

„המוכתר"

אור של הדר ואצילות היה נסוך על פני מאיר „המוכתר" והאיר גם על זקנו הלבן כשלג שבגללו כינוהו „מאיר הלבן". קראו לו גם „מאיר נושא המכתבים" על שום שכיהן בתפקיד זה שנים רבות. ישר היה ותמים דרך ובאורח מופלא התמזגו בו תכונות לכאורה מנוגדות. — שומר מצוות קלות כחמורות ועם זאת משכיל מושלם, אזרח בעל דעות שמרניות וגם ציוני נלהב, טוב לב וקפדן, אוהב בני עמו ובעת ובעונה אחת מקובל ונאמן גם על הגויים. ברטט של קדושה היה נוהג לדבר על ד"ר הרצל אשר זכה להכירו

בימי הקונגרס הראשון. היה בין חותמיו הנאמנים של „השלוח" וספריתו הכילה כרכים רבים של ספרות ההשכלה. בדיקנות ובסדר ממלכתי היה מנהל את פנקסי הלידות, החתונות ומקרי המוות של הקהילה והיה מקיים יום־יום מגע עם השלטונות, אשר הטילו עליו לפרסם כל צו ופקודה בין האוכלוסיה.

הזמן המתאים לפירסומים היה בשבת לפני קריאת־התורה בכל בתי־הכנסת אשר בעיר. הופעתו בשעה זו היתה מעוררת סקרנות בקרב הקהל הרגיש לגזירות חדשות. בשעה שהגיעו להפסקה בתפילה עלה יהושוע'לה השמש בעקבותיו של מאיר, על הבמה ודפק בידו שלוש פעמים, אות לדריכות וקשב, ואחרי שהשתררה דומיה קרא מאיר בשקט את התקנות החדשות שקיבלו במעמד זה תוקף רשמי. קרה ותושב העיר החליט להעתיק את מגוריו לכרך או להרחיק נדוד ליבשת אמריקה, היה זה מוסר למאיר את השליחות להכריז על מכירת רכושו בזמן הפירסומים של שיגרה. והנה הטיל מאיר הכרזה סואנת שר' שאול זילברמן, הנגיד של העיירה בעל חנות־לאריגים מכניסה ובעל־בית מן המפוארים בעיר, החליט לחסל את כל רכושו ולעלות עם משפחתו לארץ־ישראל. קדמה לכך הכרזתו של מאיר על חיסול רכושו של יוסף הנפח, שגם הוא עזב עם משפחתו את העיירה בדרכם למולדת. כאז כן גם עכשיו נרגש מאיר ונפעם מתוכן דבריו של עצמו ודמעות נוצצות בעיניו כאבני־חן יקרות. כל הקהל היה כמרקחה, נזדעזו מיתרי לבבות, שמהם נפתחו מעיינות תקוה וגעגועים לארץ האבות. רק התחילו להתווכח על המאורע ומאיר החיש את פעמיו לבית־כנסת שני, כדי לחזור על ההודעות וההכרזות.

שומר שבת כדת מחללו...

בין סעודת צהרי השבת לבין תפילת המנחה נהגו לחטוף שינה קלה — „שינה בשבת תענוג". מפה ומשם עוד הגיעו

ר' יהושוע'לה — השמש והרוח החיה של הקלויז המאקארובי

קטעי ניגונים שתכליתם האדרת פני שבת קודש. שכנא מרדכיס, ישראליק ודוד מיכל מאירס, וולף יאכעס, הרשל אבעס ופרויקע רחל יעקב־לייבס היו הראשונים שהתעוררו. הם תפסו מקומם בפינות מרוחקות בקלויז ושנו בתענוג את שיעור השבת בניגון ערב, תוך סילסול וריאציות מעודנות, הנוגעות עד לב ונפש. גלי הניגון הולכים ומתפשטים בחלל הקלויז ובדרכם מנפצים את קרני השמש השוקעת, מרקידים את רסיסי אורם העליז ומשרים רוח של נשמה יתירה במקום.

בקרן זוית יושב ר' יצחק השוחט ומזמר מזמורי תהילים. בין לילה הפך מאיש אמיד לעני ואביון, ומעשה שהיה כך היה: בליל שבת, בעלות כל אנשי הבית על יצועם, התהפך נר דולק והאש אחזה בכל פינות הבית. המשפחה קמה בבהלה ואשתו ובנותיו נחפזו להציל מה שאפשר, אולם ר' יצחק אסר עליהן לנהוג לפנים משורת הדין. הוא הציל רק את תיק הטלית והתפילין, את החלף וחלה אחת למזון שתי סעודות. גם מספר ספרי קודש התיר להוציא, אך כל הבית וכל הרכוש, עמל של דורות, ירדו לטמיון. הוא עבר לקלויז המקארובי הסמוך לביתו ולפני צאת הכוכבים אינו חוקר ואינו דורש, גם אינו מתעצב אל לבו, רק עוסק בתפילה ובאמירת תהילים בניגון חודר לבבות.

שפע של אמונה ודבקות מפכה מן הניגון הזך של זמירתו, ובטחון מלא באל החסד שלא יטשהו ולא יעזבהו לאנחות...

הניצוץ העליון

ביתו היפה של ישעיה ספוז'ינר נמצא בקצהו הקדמי של גנו הפורח ורחב הידים. עצים מלבלבים מקיפים את הגזוזטרה, שבה יושב לו ישיבה של נחת־רוח בעל־הבית המכובד כשהוא חבוש כיפת־משי שחורה לראשו. מתוך הרחבת הדעת הוא לוגם מהתה של שבת, שאשתו יהודית, שהיתה נודעת במעשיה הטובים, הגישה לפניו, ומעיין ב„פרקי אבות", בהנעימו לעצמו את הכתוב בקול חרישי ונלבב:

„כל ישראל יש להם חלק לעולם הבא — — —"

מתוך חלון החדר הסמוך נראה הבן יענקל, שחזר מן הלימודים בגמנסיה שבכרך לחופשת הקיץ. הוא פוסע בחדר הלוך וחזור ומשנן בעל־פה פרק מהשיעורים בלשון הרבית ובניגון הגמרא.

אחד הוא השורש של נשמות הדורות, ואם לרגע ידמה שהדרכים נפרדות כביכול, הרי מבחן הניגון הספוג כיסופי דורות המגלה את שורשן החבוי והשואף לניצוץ העליון...

שומר, מה מליל?..

כשם שקשה לחלץ יונק משדי אמו כך קשה היה ליהודי עירנו להינתק מ„רזא דשבתא" ולהכנס לחיי החולין של ששת ימי המעשה. השעה כבר מאוחרת בלילה. קבוצת בחורים, המענים את נפשם במגמה לעקוף את גזירת שרות הצבא, מתקהלת סביב ר' אשר יאכעס שומר הלילה. יהודי העיר רגישים לאימת הגנבים ומבטיחים את עצמם בדרך כפולה. ערב ערב נושאים כל בני המשפחה את הסחורות מן החנות

אל הבית ובוקר בוקר מן הבית אל החנות וכך חוזר חלילה. ליתר בטחון משלמים סכום חדשי לר׳ אשר יאכעס והוא מתהלך כל הלילה לאורך ולרוחב בניני החנויות ודופק במקלו על הדלתות, שתי דפיקות „אחת ואחת״ ושלוש דפיקות בהפסקות קצרות. העבודה היא בלתי רגילה, כל אחר במקומו היה מת משעמום. מה עשה הקב״ה? הקדים רפואה למכה וחנן את ר׳ אשר בקול ערב ובכושר שירה להפליא והודות לסגולות אלו משתנה כבר המצב מיסודו.

עומד ר׳ אשר נשען ליד עמוד הפנס, מחליק את זקנו הנה והנה ופותח: כ־ב־ק־ר־ת ר־ו־ע־ה ע־ד־ר־ו... והחברה עומדים מסביבו כחתולים ליד קדרת השמנת ומושכים את הטון. ממ..... יהודים רגילים לשמוע אל הרינה ואל התפילה בין כותלי בתי כנסת, אבל פה במרחב תחת כיפת הרקיע מול הירח והכוכבים באישון לילה, זה נסיון נועז והנסיון הצליח. עשרות בחורים שלא נמנים עם ה„פריזיוניקים״ נלוים גם הם למעמד ונהנים. כולם מפצירים בר׳ אשר שיחזור פעם נוספת ועוד פעם עד שהוא מתעייף ולא נעתר יותר לבקשות. אז החברה מתפזרת ושומר הלילה פוסע לכל ארבע הפינות ודופק במקלו, — אם אפילו לא יפחיד את הגנבים, הרי לפחות יגלה עדות לבעלי החנויות שהוא עומד נאמן על משמרתו ומרויח ביושר את לחמו.

אלה ברכב...

בחוץ מיללת הרוח וזועמת. הכול נעול סגור ומוגף ואין נפש חיה נראית ברחוב... לא עברו רגעים מועטים וצבא פטליורה חדר לתוך העיר ברעש וקריאות פרא לשוד וביזה. חיים בן־ציון גולדמן, שלא הספיק לחזור לביתו, פרץ בבהלה ונשאר תקוע בבית בן־ציון מצמן. כנהוג במצבים כאלה מסתתרים בפינת הבית ועוקבים בנשימה עצורה אחרי כל קול, תנועה ותנודה המגיעים מן החוץ. בינתיים רד היום. העיזו בן־ציון וחיים בן־ציון להתקרב ולהציץ בעד החלון מתוך פחד... חיילים רוכבים עברו בדהרה וחרבות שלופות בידיהם. חיים בן־ציון פנה לבן־ציון ואמר: „אלה ברכב ואלה בסוסים ואנחנו בשם ד׳ אלהינו נזכיר״, ושניהם פתחו בלחש בתפילת מנחה...

מול הרבי

עיירתנו, שהמגיד ר׳ דוב בר, האציל מרוחו עליה, ידעה לשמור לאורך השנים והדורות על צביונה החסידי. מזמן לזמן זכתה בביקורו של „רבי״, שהיה מופיע בלוית הגבאי ומתאכסן בבית ר׳ שאול זילברמן (כעת בארץ), בבית ר׳ חיים־צבי אפעל, בבית ר׳ חיים רויטלמן או בבית אבי ז״ל. בימים ההם היה הבית מתמלא הוד וקדושה. חסידים באו בהמונים לקבלת־שלום, לסעודת שבת ול„תורת״ הרבי. בדמדומי השבת היוצאת הפזמונים של החסידים וההתעלות של הרבי רוממו את הנפש לספירות עליונות ולחוויות עמוקות שאין לתארן ולהשיגן כלל. פעם הרהבתי עוז, ואני אז בשחר ילדותי, ופסעתי כמה פסיעות לכיוון הרבי ר׳ שמואל׳קל מברזנה ופניתי אליו בשאלה: רבי! מה עושה ברגע זה הקב״ה בשמים? הרבי הציץ בי בעינים מביעות טוב לב ורוך, החליק על לחיי וענה, מה שענה...

חומר ורוח

עיירתנו היתה נוהגת כבוד ומעדיפה את הרוחניות על הגשמיות. יהודי מז׳יריטש היו „יהודי שבת, יהודי יו״ט, יהודי נשמה יתירה״. מספרים על חנווני מכובד של העיירה, אשר ישב בחנותו שקוע כולו ב„ספר הזוהר״, שנכנסה אצלו לקוחה לקנות צרכי מכולת. נתרגז החנווני שהופרע מעיונו ורטן עליה בתרעומת: כלום אין עוד חנויות בעיר, שרק אותי מצאת לגרום לי ביטול זמן?

מן החדר

נפש הילד בעיירה היתה ספוגה אוירה רוחנית ועטופה תעלומות ומסתורין. בחדר של שלמה יעקב־איצ׳ס בשעות בין הערביים שרר שעה ארוכה החושך עקב הקימוץ בנפט. הילדים נדחקו בפינת החדר וסיפרו סיפורי־מעשיות על גזלנים ומכשפות עד שהשערות סמרו על הראש מרוב פחד. בשעה מאוחרת בערב, כשהגיע הרגע המאושר של גמירת הלימוד המיגע, התעטפו הילדים במלבושיהם החמים, הדליקו פנסיהם, עבודת ידם מנייר משוח בשמן, ויצאו ברעש ובזמר. נפש חיה לא נראתה בשעה זו ברחובות העיר. אור חלש בקע מחלונות הבתים שסביבו התרכזו מי לעבודת חולין ומי שקבע זמנו זה לתורה. רוח זועמת הכתה בפנים וצבטה באזניים. הירח רץ ברקיע כשהעננים מתחרים בו במירוץ האין־סופי. משהגענו לקרבת בית־הכנסת תקפו עלינו רגשי חרדה, פיק ברכיים ודפיקות לב. ידוע ידענו שאותה שעה נוהגים המתים להתכנס לתפילה בבית־הכנסת. מעשה בפלוני שנקלע בשעה זו בקרבת המקום והנה שמע את שמו שנקרא לעלות לתורה. האיש התאזר עוז ונכנס פנימה ובסיימו את הברכות פרחה נשמתו ולמחרת מצאוהו מת על הבמה. בפחד ובלי אומר עברנו בריצה וקפיצה את הדרך ובהגיענו הביתה, היו פנינו לבנים כסיד. הדלת נסגרה אחרינו ברעש, וזמן רב לא יכולנו להשתחרר מן הרגש שרודפים אחרינו.

סיפורי־נפלאות

המלמדים התאמצו לחבב על הילדים את התורה ותיבלו אותה במשלים, אגדות וסיפורים. בשטח זה היה שמחה רבין הארי שבחבורה. הוא הגדיל לעשות בסיפוריו על הרב מאפטה ועל הבעש״ט ז״ל, איך שציוו לרתום סוסים ובקפיצת הדרך הגיעו לתושבי המקומות הנדחים והגישו עזרה בעת צרה. הילדים שמרו לו תודה על סיפורי הנפלאות וכינוהו „מורה״ לאות חיבה. כשרק הוציא המורה סיגריה מכיסו מיד קמו כולם והדליקו גפרורים, שתמיד היו שמורים בכיסיהם למטרה זו. המורה נהנה הנאה מרובה מיחס כבוד זה. פעם עמד על הויכוח המתנהל בין הרבש״ע וכנסת־ישראל. הרבש״ע טוען: שובה עד ד׳ אלוהיך ישראל, וכנסת ישראל טוענת: השיבנו ד׳ אליך ונשובה, חדש ימינו כקדם. משל למה הדבר דומה? — לאיש עשיר שירד מגדולתו. הפקיד שארית נכסיו בידי אשתו וירד למדינת הים. פרצה דליקה בעיר וכל רכושה של האשה אבד ונשארה בחוסר כל. מרוב צער ובושה עזבה את עירה ונדדה ממקום למקום לקבץ נדבות. באחת העיירות הנדחות כלו כוחותיה והובאה לבית־ההקדש. בינתיים עלה הבעל לגדולה ויהי לעשיר בעל הון רב. הוא

חזר לעירו ולאשתו ופה נודע לו גודל האסון. הוא החל להתחקות אחרי עקבות אשתו עד שבא לעיירה הנדחת ולבית־ההקדש. וכך מתאר שמחה המורה בניגון מסולסל את הפגישה: „ויבוא הבעל בנעליים של לכה, בגרביים של לכה, באפולטים ובאלקטרה וצועק: אוי אשתי! והאשה צועקת: אוי בעלי!" וכן יהיה בביאת הגואל כשישובו ישראל לארצם ולתפארתם.

מן הישיבה

ב„ישיבה" שבבית־המדרש היה חבר המרצים והבוחנים מבין לומדי העיר שהתנדבו לתפקיד נעלה זה. על קירות בית המדרש שרטטנו קוים לפי מהלך קרני השמש. וכך נקבע שעון שלפיו חולק סדר הלימודים וסיום יום התורה. בבוא השמש היינו מסתכלים מחלון הישיבה בטקס תפילת ערבית של הצפורים. הן היו מתכנסות עדות עדות, מקיפות ג׳ פעמים את מקום בחירתן, עומדות בצותא על הגבעה הירוקה ומתרוממות בשקשוק כנפים ומתפזרות למנוחת הלילה. אז גם אנחנו ערכנו את תפילתנו ושרכנו דרכנו הביתה.

בערוב היום

בשעה זו היו חוזרות הפרות מן המרעה וגועות במין עצב יהודי קורע לב. הצפרדעים מביצות הנחל התחילו לקרקר ולעומתם ענו להם בקרקור צפרדעי שלוליות המים שמעבר השני של העיר. רד לילה מלילות עיירתנו ספוגי התוגה, השירה והמתיקות. מגני הגויים אשר בפרוורי העיר נישאו באויר ריחות העוזרד, הלילך הלבן והלילך הכחול שהיו משכרים את החושים. הגנים היהודיים הבודדים אשר בגיא על יד הנחל תרמו אף הם מניחוחם לשכרון הלילה. מגזוזטראות הבתים היתה בוקעת שירתן הערבה של בנות העיר שהיו מתכנסות אשה לחברתה. קול שירתן של האיכרות החוזרות מעבודת השדה הדהד ממרחקים והצטרף כנעימה שונה וזרה למקהלת הלילה. אכן היה חן וקסם רב לפינתנו מז׳יריטש, אולם מין צער של נכר היה ממלא את נימי הנפש וכאב של יתמות חדר לקירות הלב. ערגה וגעגועים היו תוקפים עלינו געגועים לאין סוף ולבלתי נודע.

בן־ציון בר־עקיבא

משעורי־ערב עד בית־ספר עברי

בהתחלת המאה הנוכחית, כשפרצו התמרדויות בסדר הישן של שליטי מדינת רוסיה, התעוררה התשוקה בלבות טובי בני העיירה ומשכיליה לעקור את הבערות שדבקה בחלק מתושביה, בלי הבדל מעמד, ולמטרה זאת התאספו והחליטו על ייסוד שעורי־ערב ללמד ילדי העניים קרוא וכתוב. אלה היו על פי רוב ילדים שהוריהם, מתוך מצבם הכלכלי הירוד, ידם לא השיגה לשלם שכר לימוד בניהם. אמנם נמצאו אנאלפא־ביתים גם בין ילדי המעמד הבינוני, שמתוך בערות הוריהם לא מצאו הללו צורך לטפל בחינוך נכון של ילדיהם, אך מארגני שעורי־הערב חשבו בכל זאת, כי אלה ההורים היכולים לשלם שכר־למוד עליהם החובה לעשות כן. ובניהם לא נכללו בין תלמידי שעורי־הערב.

תוצאות הפעולה הזאת היו טובות עד אין לשער. במשך זמן קצר לא נמצא בעיירה נער או נערה שלא ידעו קרוא וכתוב. ואני מאמין שכיום נמצאים בארצות אמריקה יוצאי עיירתנו שזוכרים אותם השעורים לטובה בזמן קריאת ספר או כתיבת מכתב.

הנה אחרי פעולת שעורי־הערב לא אמרו המארגנים די, בא הצורך בספריה ציבורית שחסרונה היה ניכר בעיירה ומתרומות שנאספו מהמעוניינים נרכשה כמות ספרים בשלוש השפות: עברית אידיש ורוסית. פה נתקלו מארגני הספריה בהתנגדות מצד קנאי הדור הקשיש, שחששו שהספריה תזיק לאדיקותה של העיירה וחסידותה ולא פעם איימו בשריפת הספרים „האפיקורסיים" שהובאו לספריה (ואיזה ספר לא נחשב לאפקורסי?). לא פעם הייתי עד שמיעה לויכוחים סוערים בקלויז „המאקארובי" על הנושא הזה. עם זאת יש לציין שגם בין הקשישים היו משכילים בסתר, ואלה חייבו את ייסוד הספריה, וסוף סוף נוסדה הספריה. בין הספרים העבריים שנרכשו בלטו ספרי מאפו: אשמת־שומרון, אהבת ציון ועיט צבוע, ולא נמצא צעיר שלב ער פעם בקרבו, שלא קרא את הספרים האלה וגם הושפע מהם.

בתחילת המאה העשרים, עת התחילו לנשב רוחות מתקדמות במדינת רוסיה המתמרדת, לא פסחו הרוחות האלו על העיירה שב„תחום המושב". לעיירתנו, ששכנה לצדי הדרכים, רחוקה מרכבת, חזרו לביתם בחורים אחדים, חניכי ישיבות, שנוכחו לדעת שלא די לו לאדם מודרני בידיעת התלמוד בלבד והחליטו ליסד בית־ספר עברי שיתן לבני הנוער ידיעה אלמנטרית בדרכי החיים, כמו: חשבון, קריאה וכתיבה בשפת המדינה וכד׳. כדי לספק את רצונם של האדוקים הבטיחו המיסדים להקצות מקום נכבד ללמודי התלמוד ולמטרה זאת מינו למורה את מר חיים־דוד גלזר. אם כי לא הסכימו אז האדוקים שמורה לתלמוד יהיה גלוח זקן, אך לא הצליחו לשנות והלה נשאר בתפקידו. בין מיסדי בית הספר הברי בעיירה היה מר ליב ליסיצה, שאחר כך מילא תפקיד חשוב בגמנסיה „תרבות" ברובנה. מוצאו היה מהכפר פודליסק הקרוב לעיירה, יתום מקטנותו ובן עניים. משפחה זאת הוציאה בנים אחדים שיש להתגאות בהם. עוד מורה לעברית נתמנה לבית־ספר זה, מר יום־טוב פלון,

מהעיירה הסמוכה הושטש, שכותב הטורים האלה חייב לו תודה על הידיעה המעטה בתנ״ך וספרות עברית שהנחיל לו. גם לרוסית, שפת המדינה ששלטה אז, נתמנה בן העיירה בשם יוסף מינדיס, בנו של השמש מנדל־הרש. בהיותו תלמיד הגמנסיה הרוסית העירונית ברובנה הגיע לכתה השישית ומחוסר אמצעים לא יכול להמשיך והיה מוכרח להפסיק את לימודיו, התעסק בהוראה ובסופו של דבר היגר לקנדה ששם הוא מתגורר עד היום. בגלל עמלו הרב שהשקיע המורה לרוסית קם מספר ניכר של בני נוער מתלמידי בית־הספר העברי, שידעו לקרוא את כתביהם של טולסטוי, פושקין ודוסטויבסקי במקורם ואלמלא מלחמת העולם הראשונה יתכן וערכו של בית־הספר ההוא היה עולה ומגיע לגמנסיה עברית, אלא קרבת החזית והגיוס עשו שמות במורים ובא הקץ לבית הספר. בעולם שמעבר לים נמצאים חניכיו שלא נפלו בידי היטלר וזוכרים ומעריכים את בית־הספר העברי הראשון במז׳יריטש לטובה.

בית־ספר עברי ראשון במז׳יריטש משנת 1903

ברכה פרנקל (מיכאלי)

בית־הספר הראשון לבנות

האסון האיום שניתך על אלפי קהילות והקיף מיליוני יהודים, אנשים, נשים וטף, החריב גם את עיירתנו מז׳יריטש. הרעיון לכתיבת ספר זכרונות לזכר החללים הוא מאד נעלה וגם חובה עלינו לפקוד את כל אישיה ומוסדותיה של קהילתנו ולהציב להם יד ושם לדורות הבאים.

בית־הספר הראשון לעברית בביתו של ר׳ חיים רובינשטיין היה מוסד צנוע, שרוב חניכיו היו ילדות, מפני שהילדים למדו ב„חדרים". רק אחרי החגיגה הראשונה של ט״ו בשבט התחילו להתענין במוסד החשוב, שהיה אחר כך למקור תרבות וחינוך. לחגיגה קבלנו שקיות ועליהן כתובת מודפסת: „שי לט״ו בשבט חג לאילנות בארץ־ישראל". מהדברים הטובים שבשקיות היו: חרובים, שקדים וצימוקים, העשויים לשמש זכר למולדת ומקור ראשון למגע ישיר בין הגולה לא״י. אין לתאר באיזו מסירות נפש לאין גבול החזקנו את המוסד, מתוך מגמה ברורה להפיץ את הלשון העברית

והרעיון הציוני בין הנוער. כל חברי ההתאחדות עמדו על העיקרים החשובים, והם: אחיזה בבית הספר, איחוד כל הנוער, וחיזוק העמדה מבחוץ.

וברוח זה התגברו על כל המכשולים והמעצורים והניחו את היסוד לבית־הספר לעתיד, מהם ראו וכן עשו אלה שבאו אחריהם, שהמשיכו והשלימו את המפעל שהלך וגדל.

יסדנו גם ספריה בבית ה.צ. אפעל ואספנו כספים לרכישת ספרים. בהשתדלות החבר מר צבי גלמן, שלקח חלק ופעל הרבה בעסק הספריה וגם החברה החרוצה גולדה רובינשטיין, שעשתה ופעלה באיסוף כספים, כי בנועם דיבורה היתה מעוררת רחשי כבוד והערצה בעיני כולם, ואפילו הקנאים נאלצו לתרום כפי חפצה.

בלומה רוטלמן (בן־ישראל)

גן־הילדים במז'יריטש ומיסדיו

ועדת נאמנים נלהבים ומסורים היתה במז'יריטש, שפעלו ועשו למען התרבות והחינוך העברי במקום ושנודעו בשם „ועדת התרבות". חברי הועדה היו: זולר־צבי, פרייר־ארמן יצחק ורחל, יהושע וייסברג, לאה'קה רוטלמן ויעקב זילברשטיין. הם שידעו והוכיחו לכולם, שלא תיתכן תקומת עמנו בארצנו עד אשר לא נחנך את ילדינו בתפוצות בשפה העברית וברוח הלאומית. ואם הותיר לנו אלהים מתי־מעט אחרי חורבן עירנו, הרי זה בגלל החברים הנאמנים האלה שעשו במסירות רבה למען ייסוד גן־הילדים ובית־הספר העבריים והתפתחותם.

יום אחד בא אלי החבר יהושע הימברג והודיע לי, שועדת־התרבות במז'יריטש הטילה עלי את התפקיד האחראי לנסוע לרובנה, כדי להתבונן בעבודת הגן לדוגמה שם. כן פנו במכתב מיוחד אל הגננת מלכה בוסליק, שתדריך אותי בעבודה המעשית של הגן וכל ההוצאות הכרוכות בכך תשולמנה על־ידי הועדה. קבלתי את ההצעה. במשך שבוע ימים הסתכלתי בעבודתן של הגננות ברובנה, וחזרתי הביתה כשלפני מטרה ברורה: להקנות לילדים שפה, שאין שומעים אותה לא בבית ולא ברחוב, לנטוע על תלמי לבם אהבה לארץ הרחוקה מהם ומהבנתם ולחנכם לעבודה גופנית מעשית ופוריה...

עם שני ספרי־עזר ביד ועם כל חברי ועדת־התרבות לעזרתי ניגשתי לעבודה, והיתה לי ההרגשה, כאילו את אבן־היסוד לבנין ארצנו אני מניחה. לא עברו ימים מועטים וגן עצי הפרי של אברהם זבודניק המה מילדים ומילדות, שהופיעו כל בוקר לגן, כשהם מרקדים ומזמרים, והשיר הוא עברי והריקוד — ארץ־ישראלי. המגמה העיקרית היתה לקשר את הילד בקשרי אהבה לארץ־מולדתו, הרחוקה בשטח והקרובה לנפש, ואותו קשר־אהבה גדל במדה שגדלו הילדים והיוו את היסוד לבית־הספר „תרבות" במז'יריטש, שחינך דור של חלוצים בעירנו. ראוי לציין, שבכוונה שכרו אצל זבודניק את הגן והחדר, שגבלו עם חצר בית־הספר „תרבות", שמשם תישמע המלה העברית וכן כדי שנרגיש את עצמנו שם כאילו בארצנו...

גן־הילדים
במרכז יושבות (מימין): בלומה רוטלמן הגננת הראשית, מניה זילברשטיין — גננת

שליח מארץ־ישראל שבא למז׳יריטש לעשות למען הקרנות הלאומיות וכו׳ מצא אכסניה נאמנה ואוירה מתאימה בגן־הילדים ובבית־הספר. ראינו אותו כאילו הביא לנו ד״ש ממקום הקרוב לנו והאהוב עלינו. כקטן כגדול הקשבנו לכל מלה שיצאה מפיו: על ילד וילדה עבריים, על חלוץ וחלוצה בעבודתם ובכלל על החיים בארץ, שאליה נכספנו בכל נימי נפשנו לחיות בה חיי עם חפשי ולהיות בין בוניה, מקימי חורבותיה. כל שיר שהביא לנו השליח מארץ־ישראל נתקבל בהתלהבות רבה ורשמנו את המלים והתוכן לא רק על לוח העץ, אלא גם על לוח לבנו...

שירי־הילדים הארץ־ישראליים הושרו לא רק בגן ובבית־הספר, אלא מכאן עברו ללשכות „החלוץ״ ו„השומר הצעיר״ ולכל קהל המבוגרים. הגן שלנו היה באופן כזה המקור, שממנו יצא האור, שחדר והאיר את חיי העיירה כולה...

ילדי מז׳יריטש היקרים! בעיני רוחי אני רואה אתכם גדולים ואמיצים נוטעים כרמים שעליהם שרתם ונהנים מחרות ישראל שעליה חלמתם. בכל לבכם ובכל נפשכם קויתם „להיות עם חפשי בארצנו, ארץ ציון וירושלים״. אך לדאבון לבנו כוח אכזרי מנע מכם לגדול, לעלות ולהגשים את חזונכם. דוניה׳לה, רחל׳ה ופרידה׳לה, חנה׳לה, לאה׳לה ושפרה׳לה, מונציה וגדליה, גופותיכם הרכים הושלכו על־ידי רוצחים אכזריים אל בור־קבר יחד עם הוריכם שומריכם ומוקיריכם, וחוטי הזהב של חלומותיכם הבהירים והזכים באמצע נפסקו. אך נספר מדור לדור על ילדי ישראל זכים וטהורים כזוהר הרקיע מזהירים, ששאפו לארץ מולדת ולחיי דרור, שאם כי בגופם אינם כאן — רוחם וזכרם צרורים בצרור החיים יחד עם כל קדושי ישראל, שמסרו נפשם על קידוש השם, העם והארץ.

אסתר זינמן

בית־ספר העברי „תרבות״

ביזמתם של קבוצת הורים ועסקנים ציבוריים נוסד במז׳יריטש בשנת 1926 בית־הספר העברי „תרבות״, כמתכונת בתי־הספר העבריים, שהוקמו בכל עיר ועיירה בווהלין, בהשפעתו של המרכז הגלילי של „תרבות״ ברובנה ובהדרכתו. אך יותר מהדרכה ועזרה מוסרית לא היה לאל ידו של מרכז זה לתת. העול העיקרי, מימון הקמת בית־הספר והחזקתו, נפל כולו על שכמם של ההורים במקום, נאמני החינוך העברי המודרני. מבין פעילי „תרבות״ במז׳יריטש היו: אהרן גוברמן, יצחק פרייארמן, דוב קנטור, צבי זולר, ישראל צווייגנבוים, יהושע זינמן, צבי גלמן, יוסף קוטשר ואח׳.

עם הסתעפות העבודה לרגל גידול בית־הספר והתפתחותו נמשכו לועד ביה״ס נשים עסקניות וביניהן היו: אסתר זילברשטיין, רחל פרייארמן, חאסיל גורביץ, נחמה גולדמן, ריבה טסלר, איטה גורנשטיין, ריבה גורביץ, אסתר זינמן, נכה קנטור ואח׳. כן הצטרפו לפעולה גם כוחות נוער, שהשליכו עצמם לעבודה לאומית זו בכל להט הנעורים שלהם והביאו תועלת רבה. מביניהם ראויים לציון: פרידל גורנשטיין, אליעזר קמיניק, ישראל זילברשטיין ועוד.

הורים בעלי הכרה הבינו מעצמם את התועלת הרבה, שתצמח מחינוך עברי לאומי, והסכימו ללא היסוס לשלוח את ילדיהם לבית־הספר ולשלם את שכר־הלימוד ככל אשר יושת עליהם. סוג אחר של הורים הסכימו למסור את הילדים אחרי פעולת הסברה מקיפה, אולם לא חסרו גם הורים כאלה, שראו בבית־ספר „תרבות״ מין „שקאלע״, הבאה להתנכל בחינוך היהודי המסורתי של ה„חדר״ ולעשות את הילדים ל„גויים״.

התנגדותם של המעטים לא השפיעה במאומה על התכנית בכללותה, שהוצאה מן הכוח אל הפועל בהצלחה רבה. בביתה של פייגה רובינשטיין בעיר החדשה נפתח בית־הספר עם מאה תלמיד ותלמידה, שהלך והתפתח בקצב מהיר. תוך שנים מספר גדל מספר התלמידים כך, שהועד ראה צורך לשכור בשביל בית־הספר מעון גדול יותר בביתו של שואל שטיינדל.

כוחות הוראה מעולים, ביחוד בעלי רשיון־הוראה, לא נמצאו במקום ונאלצו לדרשם מן החוץ, פרט למורה המקומי הותיק חיים־דוד גלזר, שזכות ותקו, נאמנותו ומסירותו עמדה לו ללמד בבית הספר, שהוא היה בין מחוללי רעיונו ומיסדיו מגלגוליו הראשונים של בית־הספר ועד כה. בין המורים שבאו מן החוץ היו: גב׳ פרוכטר — המנהלת האחראית בפני שלטונות החינוך הממשלתיים ושעל שמה הוצא הרשיון לבית־הספר, ה׳ ז. רבינוביץ ואשתו ב. רבינוביץ, ה׳ אילון (ברניק) מאוסטראה ואח׳.

אם כי מסיבות טכניות ואישיות התחלפו המורים מדי פעם, לא פגע הדבר בדרך כלל ביעילותם של הלימודים, שהתנהלו לפי התכנית המאושרת. בית־הספר קנה לו שם אצל שלטונות החינוך הממשלתיים והעבריים, וביחוד יצאו לו מוניטין בין ההורים, שראו פרי הילולים בעמלם שהשקיעו מאונם ומהונם. הורים אחרים, שעד כה עמדו מן הצד, אם מתנגדים ואם סתם אדישים, הצטרפו ברצון למוסד חינוכי זה, שהקיף את כל תלמידי המקום.

עקב ריבוי התלמידים גם הבית של שטיינדל היה קטן לצרכי בית־הספר ושכרו חדרים נוספים אצל זבודניק וגדליה זעוו. ולבסוף, כאשר כל זה לא היה מספיק די הכיל כל התלמידים, הוחלט על הקמת בנין פרטי ל„תרבות". נקנה מגרש ונעשו הכנות ראשונות לבניה, אך לדאבון לבנו לא זכו עסקני „תרבות" לראות בבנינו של בית־הספר מחמת מלחמת ההשמדה ומוראותיה.

בית־הספר „תרבות", לא זו בלבד שהיה מוסד חינוכי מועיל, רבה לאין ערוך היתה השפעתו מחוץ לכתליו. השפה העברית יצאה מהחוג הצר של מבצר־עוז זה והיתה לנחלת כל הנוער המקומי ואף של רבים מההורים, והרוח של „תרבות" עברית לאומית שררה בזכותו בכל חיי העיירה.

תכנית הלימודים בבית־הספר היתה עשירה מאד. נוסף על החינוך ועל הלימודים הכלליים השתדלו המורים, לא בלי הצלחה, להקנות לדור החדש אהבה לארץ־ישראל והבנה לשאלה הלאומית בכלל. חולקו חוברות בולים של הקרן הקיימת לישראל בין הילדים, שהתחרו ביניהם מי יקדים למלא את חוברתו. גם הקופסה הכחולה של הקהק"ל מילאה תפקיד חינוכי חשוב בשטח זה. ואמנם התקשרו הילדים בקשרי אהבה לבית־הספר, למורים, ללימודים, לארץ־ישראל ולכל דבר שהוא יהודי ולאומי כך, שהפרוטות שהוקצבו להם לשם קניית דברי מתיקה נחסכו על ידיהם ונמסרו תוך הבנה והכרה למטרות נעלות יותר, כגון לקרן הקיימת וכו'.

ילדי בית־הספר השתתפו גם־כן באוספי הכספים בעיר לטובת מפעלים לאומיים שונים. ההורים שמחו לראות שהש־קעתם ועמלם הוכתרו בהצלחה. כל פעם, שההורים נקראו לבית־הספר לשם קבלת ידיעות על מהלך הלימודים של ילדיהם, היה זה בשבילם יום חג. לבושים בגדי־יו"ט ובפנים קורנות משמחה הופיעו לאסיפה כאל מאורע חגיגי ביותר.

ביחוד היתה השמחה במעונם, כאשר בית־הספר זכה להוציא את המחזור הראשון. לרגל מאורע זה נערכה מסיבה חגיגית להורים ולועד ליד שלחנות ערוכים. נישאו נאומי ברכה נלהבים ע"י המורים וההורים וגם התלמידים הבוגרים הראו את יכולתם בנאומי תודה בשעת קבלת תעודותיהם. מבין הילדים, שסיימו את בית־הספר „תרבות", נשלחו בעלי היכולת והמוכשרים לגמנסיות ברובנה ובאוסטראה לשם המשכת לימודיהם.

התלמידים גויסו מכל שכבות האוכלוסיה ושיעורי שכר־הלימוד נקבעו לפי דרגות, החל משכר מלא ועד שחרור מלא. שכר הלימוד היה בדרך כלל מקור הכנסה בלתי מספיק לאיזון התקציב, ולשום תמיכה — ממשלתית, עירונית וכו' — אי אפשר היה לצפות. לא נשארה איפוא דרך אחרת, אלא לטפל בהשגת מקורות הכנסה צדדיים, כמו הצגות, מסיבות־תה, הגרלות, מנין של יו"ט וכיו"ב.

כל מי, שרגש ציבורי לאומי פעם אותו, הצטרף לועד בית־הספר והושיט עזרתו כפי יכולתו.

רבים מחניכי „תרבות" עלו ארצה והשתתפו בבנין הארץ בחומר וברוח ומספר ניכר מהם תופשים עמדות חשובות במשרדי הממשלה, בחינוך ובשטחים חשובים אחרים.

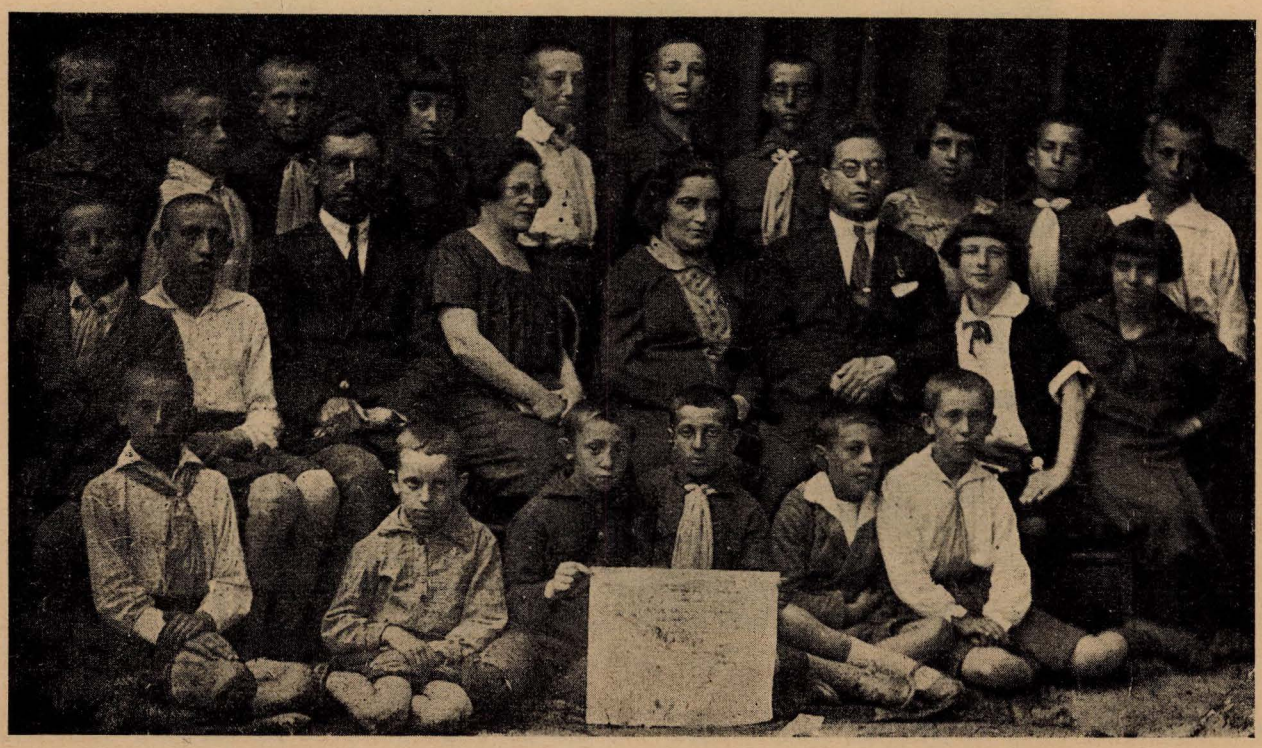

כתה ד' של בית־ספר „תרבות" במז'יריטש בשנת הלימודים תרפ"ז—1926/27
במרכז התמונה יושבים (מימין): זאב רבינוביץ, בלה רבינוביץ, גב' פרוכטר, חיים־דוד גלזר

אליעזר רובינשטיין

הנוער העברי ובית־הספר העברי

(מתוך נאום בעצרת־אזכרה לקדושי מז׳יריטש)

בבקשי למצוא במקורותינו ביטוי מתאים לרוחו של הנוער המז׳יריטשאי, הגעתי למימרא הידועה „ישראל ואוריתא חד הוא", המתאימה לנדון בשינוי נוסח, היינו: הנוער העברי ובית־הספר העברי חד הוא. הנוער העברי, עתידם וסברם של ישראל, ובית־הספר העברי, מבצר תורתו ורוחו של ישראל־סבא, כרוכים זה בזה מאז ימי עולם.

לא אכנס, על־כן, לפרטי יתר בדבר המבנה הכלכלי, הסוציולוגי וכו׳ של ציבור תושבי מז׳יריטש, וביחוד של שכבת הנוער שלה, שכן מבחינות אלו אין מז׳יריטש שונה משאר העיירות שבחבל ווהלין, שתושביהן הם על הרוב מעמד אחד וגוש אחד של אנשי עמל, שמסורת אבותיהם בידיהם, ואיחד כאן את הדיבור על בית־הספר והנוער והשפעת הגומלין שביניהם.

בית־הספר „תרבות" בכל מקום וכן במז׳יריטש היה כידוע במצב של כעין מלחמה קרה עם שלטונות החינוך הממשלתיים, שהתכחשו והתנגשו באופן מתמיד בבית־הספר ע״י דרישות ותביעות פדגוגיות וסניטריות, שקשה היה לעמוד בהן. אולם בנוגע למצב פורמלי־חיצוני זה ידעו כולם, שגזירה היא ויש לקבלה. קשה שבעתיים היה המצב מבפנים, החל מפעולות ההסברה בין ההורים, שיואילו לשלוח את ילדיהם לבית־הספר, המשך בקושיי החזקתו וגמור בלבטי התכנית, ספרי־הלימוד, הציוד וכיו״ב — כל אלה היו אבני־נגף בדרך

בחצר בית־הספר „תרבות"

של בית־הספר העברי, שכל קיומו היה מוטל בספק אלמלא נחלץ לפעולה הנוער העברי, שראה — ובצדק — בקיום בית־הספר ערובה והצדקה לקיומו שלו.

המורה בבית־הספר העברי, שעל הרוב משורות הנוער ומדריכיו הרוחניים בא, חילק את יומו ואת אהבתו בין שניהם. בבוקר נתן מחלבו ומדמו לעיצוב בית־הספר ותכניתו ולהכשרתו לבית־היוצר לנשמת הילד, העתיד להיות היהודי החדש, החדור רוח לאומיות ובונה החברה היהודית החדשה הראויה לגאולה; ואילו שעות ערבו קודש היו לארגוני הנוער, לחנכם ולהדריכם להלכה ולמעשה, שאין הדיחוי סובלם.

זאת ועוד. בית־הספר העברי, לא זו בלבד ששימש מעין קלט להכשרת „קאדרים" חדשים של נוער ומדריכים, כדי להגביר בעתיד את תנועות הנוער הקימות, אלא ייעוד נועז נוסף היה שמור לו — לפקוח עיני ההורים האדישים לכל פעולה לאומית ולקרבם למעשי בניהם. המורה העברי שימש כמליץ בין אבות לבנים, שמלחמה נצחית היתה נטושה ביניהם כידוע, להשיב לב אבות על בנים ולב בנים על אבותם, עד שיהיו גוש אחד ומלוכד, דור אחרון לשיעבוד ודור ראשון לגאולה.

ואמנם כן משימה משולשת זו, רווית עמל ויזע עד אין שיעור, נתנה פרי הילולים. תחית השפה העברית, חינוך יסודי על מקורות ספרותנו ודברי ימי עמנו המפוארים הפיחו בלב הנוער רוח של גבורה וגאוה לאומית ושאיפה להידמות לגיבורי ישראל. המבצעים המיוחדים לטובת הקרנות והמפעלים הלאומיים בארץ־ישראל, טיפוח החגים והמסורת היהודית במהדורה חדשה לפי רוח הזמן — חינכו לפעולות מעשיות וריאליות, להוצאת הרעיון הלאומי מן הכוח והחזון אל הפועל והמציאות.

קשה ומרה היתה המערכה, בה עמדו בני־הנוער הצעירים וחסרי הנסיון, בהתמודדם להרים בכוח התלהבותם בלבד משא כבד של גאולת עם, אך קשה שבעתיים היתה מלחמתם נגד השאננות והאדישות, שהשתרשה בצבור כמורשת דורות. תנועות הנוער ובית־הספר קראו למרד גלוי נגד הישן והתפל, לעקור ולשרש מנהגים ישנים, משפטים קדומים ואמונות תפלות; מלחמה נגד הגלות, ליקוייה הגופניים והנפשיים, שיפנו את מקומם לרגשות נעלים של שחרור הפרט והכלל, תחית העם והארץ.

הנוער במז'יריטש רשם דף מזהיר בדברי ימי התנועה הציונית. רבים מהם צירפו מחשבה טובה למעשה ועלו ארצה לחונן עפרה ואף זכו לחזות בהתגשמות שאיפתם. אך אין שמחתנו שלימה, כי לבנו דווי על אלה שבוששו לעלות עם העולים עד שהורמה עליהם יד הכורת. אולם זאת נחמתנו, שבהושיטם את צואריהם לתליין האכזרי הכירו לדעת, כי יש שכר לפועלם וכי חבריהם לתורה ולעבודה השאירו להם ניר ושם טוב בארץ משאת נפשם.

משה אופשטיין־אריון

בית־החינוך הדתי „אור תורה"

(זכרונות אישיים)

כאחד מחניכיו הנני רואה חובה לעצמי להעלות מקצת זכרונות על בית־החינוך הדתי „אור־תורה", — „הישיבה" בפי אנשי מז'יריטש.

לפני היוסד בי"ס זה למדו בני מז'יריטש בבית־הספר העברי „תרבות", ב„חדרים" וב„פובשכנה" הפולנית. היתה בעיירה שכבת „בעלי־בתים", מן האמידים, שראו בעין רעה ובחרדה נפשית גדולה את המגמה החילונית־האפיקורסית של בית־הספר „תרבות". נוסף על כך היו „החלוץ" ותנועות הנוער „השומר־הצעיר" ו„גורדוניה" פעילות מאד בבית־הספר „תרבות", שרוב מנין תלמידיו השתייך לתנועות־נוער אלו (חברי „החלוץ־הצעיר" ו„פרייהייט־דרור" למדו רובם ככולם ב„פובשכנה"). כל זה עורר בקרב חרדי העיר רצון לייסד בית־ספר אחר, שיחנך את ילדי העיר ברוח דתית־חרדית. מימרה היתה שגורה בפי בעלי־בתים אלה: יספיקו בנינו להתפקר עם התבגרותם, אבל גירסא דינקותא חייבת להיות ברוח המסורת.

כן יש לציין גורם נוסף לייסוד ביה"ס הדתי „אור־תורה". — חלק מסויים מהורי התלמידים בביה"ס „תרבות" לא היה מרוצה מהסדרים הנהוגים בו ובעיקר מהועד, שברובו הגדול היה מורכב מבעלי־בתים, בני השכבות האמידות בעיירה, ומאנשי האינטליגנציה והמקצועות החפשיים (במדה שהיו מצויים כאלה בעיירה). עובדה זו לא נשאה חן בעיני ה„אונ־טערשטע געסלעך" במז'יריטש, שרוב תושביהם היו בעלי־מלאכות, בעלי סדנאות קטנות, חנונים זעירים, בעלי־עגלות, פועלים שחורים וסתם קבצנים, — בקצור, השכבות „הפ־רוליטריות". חלק ניכר מאד מבני השכבות הללו שלח את בניהם ובנותיהם ל„פובשכנה" המקומית ומיעוטם ל„תרבות". אולם ייצוגם בועד ההורים ובמינהל ביה"ס היה זעום למדי. מובן, שאי־שביעת־הרצון גררה בעקבותיה תסיסה ומרירות ורצון לייסד בי"ס עברי אחר, „פרוליטרי" יותר בהרכבו. לא ברור לי אם הגורמים הנ"ל השתלבו במכוון ועפ"י יוזמה הדדית עם העומדים בראש ישיבת קוריץ, או שיד המקרה היתה בדבר. בכל אופן, אנשי ישיבת קוריץ ידעו יפה את

המרירות שהצטברה בלב ההמונים, והוציאו את הרצון לייסד בית־ספר דתי מן הכוח אל הפועל.

באחת השבתות של חודש אלול תר"ץ (התאריך איננו מדוייק) הופיעו בעיירתנו שני צעירים, בוגרי ישיבת קוריץ, שאחד מהם היה יודל בשקין, אחיו של הרב בשקין מקוריץ. שניהם נשאו מדברותיהם באחד מבתי־הכנסת בפני קהל שומעים. עיקר דבריהם נסב על הרעיון לייסד „ישיבה": אי־אפשר לה „למז'יריטש־גדול", עיר ואם בישראל, עיר „המגיד", שבניה יצאו לתרבות רעה, שיתפקרו ר"ל! מובן, שדבריהם מצאו הד בלבות רבים מבני השכבות „הפרוליטריות" מצד אחד והאמידים החרדים מצד שני, נתקיימה פגישה בין הדרשנים לבין נציגי הבלתי מרוצים והוחלט על פרישה מבית־הספר „תרבות" ועל ייסוד בית־ספר דתי. מגמת הדרשנים היתה לייסד „ישיבה" ממש בלי לימודים חילוניים בכלל, ואילו המז'יריטשאים הציעו פשרה: בית־ספר דתי שיילמדו בו כל המקצועות החילוניים כמו בבית־הספר „תרבות" ולפי דרישות תכנית־הלימודים הכללית. המז'יריטשאים הדגישו שרק בי"ס כזה יהווה משקל־שכנגד ראוי לשמו במאבק נגד „תרבות".

הוכרז על רישום תלמידים לביה"ס הדתי. העובדה שבית־הספר החדש יחנך גם „צו גאט" וגם „צו לייט" השפיעה השפעתה על הורים רבים. ואמנם חלק ניכר מילדי בית־הספר „תרבות" וכן מתלמידי ה„פובשכנה" הוצא ונרשם בבית־הספר החדש.

כדאי לציין, שייסוד ה„ישיבה" עורר תסיסת־נגד מצד תנועות־הנוער החלוציות בעיקר. כל חברי התנועות התכנסו בגנם של גלמן־רובינשטיין, ושולקה טייצ'ר נשא נאום חרוץ נגד החרדים וקרא את הנוער לערנות ולהתנגדות. אברהם גיסיס (נדמה לי) חיבר אז פזמון מלעיב על ה„ישיבה", שהושר כמה וכמה שנים בפי ילדי ביה"ס „תרבות" לשם הקנטת ה„ישיבה'ניקעס".

ואלה מלות השיר:

חבריא, חבריא,
מה נעשה בלי ה„תרבות"?
ואיפה, ואיפה נלמד?
ב„פובשכנה" — פולנים,
ב„תלמוד־תורה" אין תורה,
ב„ישיבה" — בטלנים!
ואיפה נתלמד?!

העיקר, העיירה היתה „על גלגלים", האוירה היתה מתוחה, מרים ונוקבים היו הויכוחים בבתי־הכנסת ובתנועות־הנוער. לא היה כמעט בית, שהויכוח על שני בתי־הספר העבריים לא תפש שם מקום נכבד ואף על ביתנו לא פסח. אבא ע"ה שהיה אדוק נטה, כמובן, לצד ה„ישיבה", אך לא עמד בתוקף על עזיבתי את בית־הספר „תרבות", ואילו אמא ואחיותי ע"ה אף התנגדו בחריפות לעזיבתי. אינני יודע עד עתה להסביר לעצמי מה השפיע עלי, אך מבלי להודיע דבר בבית הלכתי לבית־הכנסת הגדול להרשם ל„ישיבה". הרושמים, יודל בשקין ומשה סגל (המכונה („ראטשעווער"), שהיו מורי בשנים שלאחר־מכן, השתוממו שבאתי להירשם לבדי ומשנודע להם, שאני עושה זאת על דעת עצמי, עודדוני בכל לשון של עידוד ועשאוני ממש לגיבור ה„ישיבה"... הייתי לשיחה בפי העומדים בראש ה„מפעל". ברור, שהכבוד הגדול בו נתכבדתי הגביר את רצוני ואת עקשנותי: לא לעזוב את „שדה המערכה" ויהי מה!

הצגת „דוד וגלית" ע"י תלמידי בית־החינוך הדתי „אור־תורה"

החלו הלימודים ב„ישיבה", שמחוסר בית מתאים התנהלו זמנית בבית חיימונצה קראמר. נחבאתי לברוח מביתי והלכתי ללמוד, אך לא עברה שעה קלה ואמא הרגישה בהיעדרי. לא קשה היה לה להיודע מקום המצאי ואיפה אנחנו לומדים. בואה לבית קראמר הפתיע והדהים אותנו, החזיקה בידי מבלי דבר דבר והובילתני הביתה כהוביל תינוק שסרח. מורי משה סגל ניסה לדבר על לבה, גם אמו של דוד קראמר, ברכה, ניסתה לחטוף שיחה עם אמא, אך תגובתה היתה שתיקה מוחלטת של סירוב. נצטויתי והוזהרתי ע"י אמא, שלא להוסיף לבקר ב„ישיבה", אך דבריה לא מצאו אוזן קשבת. נתעקשתי ו„דיבוק" נכנס בי, התחמקתי שוב מן הבית וחזרתי לכתתי החדשה. זכיתי, כמובן, להערצת יתר מצד מורי וגם מצד חברי. בינתיים היו נטושים ויכוחים מרים מאד בבית ואני ספגתי את מנת המכות הנאה והיאה לסרבן שכמוני עד שלבסוף השלימה גם אמא עם העובדות ויצאתי מן המערכה וידי על העליונה!... המשכתי בלימודי בבית־הספר החדש, שבינתיים עבר לבית חיים קראמר (להבדיל מחיימונצה) — מול ביתם של המילשטיינים.

ברצוני לעמוד עתה על המיוחד שהיה בבית־הספר „אור־תורה" ועל חוויות מספר בכותלי ביה"ס ומחוצה לו, שרישומן היה ניכר בנו בימים ההם. קודם כל על הגוון הדתי של ביה"ס, שייחד אותו מ„תרבות". היינו מתפללים בציבור תפילות שחרית, מנחה וערבית. למדנו הרבא גמרא ומפרשים, כן הרבינו לעסוק בתנ"ך. הממונים על המסורת והדת בבית־הספר היו יודל בשקין ומשה סגל הנ"ל, ואילו שאר המורים, שלימדונו עברית, תנ"ך, פולנית, היסטוריה, חשבון וכו' לא הקפידו כלל־ועיקר על דתיותנו ואף לימדו מקצועותיהם שלא מתוך גישה דתית מובהקת. לא כן המורים הנ"ל וכן שמחה רבין שלימדונו חומש ורש"י, גמרא ומפרשים, שעמדו על המשמר והקפידו קפידה יתירה על נפשותינו יום־יום ואף שעה־שעה.

חוויה מיוחדת היתה בשבילנו לעבור לפני התיבה בימי־חול ובשבתות. כל אחד מאתנו התאמץ להיות הש"ץ ותענוג גדול היה לנו להופיע כ„חזנים" מסלסלים בקולותיהם ומתגדרים בכך.

מאבק נפשי החל להתחולל בנפשנו לעתים אפילו בלא־יודעים — בין הזיקה לדת ובין קריאת החולין. בבואה נאמנה לחוויותינו אלה מצאנו אצל פייארברג ואצל ביאליק, ומשום־כך נעשו לנו כל־כך קרובים וכל־כך יקרים. אף אנחנו שמענו מתוך פנימיותנו את הקריאה „לאן?", שהדהדה בנפשותינו הרכות בהכרה ובתת־הכרה, ביודעין ובלא־יודעין. בשנים ההן גברה הכרתי הדתית על החולין של הרחוב ושל תנועת־הנוער. למורת־רוחי היה לי כל ויכוח על נושא זה, שהשתמטתי ממנו ברוב רוגז וצער גם יחד. בעת ההיא רבו היסוסי גם ביחס ל„השומר־הצעיר" ובהשפעת מורינו והורינו ראינו בפעולות התנועה משום חילול־שבת ופסקנו מלהשתתף בהן. את החלל שנוצר בחיינו לא יכלו למלא לא „השומר הדתי", שאליו השתייכתי זמן־מה, ולא „בית"ר" לאחר־מכן... לא פעם התקנאתי בחברי „השוה"צ" בשל הפעולות הצופיות הנאות והמושכות כל־כך את בני־הנוער. משהתבגרנו הרגשנו גם בחסרון הבנות בבית־ספרנו ובחברתנו בכלל, אך היה מאוחר מדי: העקשנות והגאוה עשו את שלהן ולא חזרנו.

מורינו היו מרוצים מאד מזה שעזבנו את „השומר־הצעיר", שהיה לצנינים בעיניהם, אך למרבה צערם לא גברה אדיקותנו ע"י כך. המאבק בין החולין והדת נמשך והלך והוא גבר משנה לשנה. בזוטות בלטו הדברים. בחורף היינו מחליקים במחליקיים ובמגררות על־גבי הקרח והשלג. אינני זוכר תענוג גדול יותר מתענוגות החורף בשבילנו. עמדו מורינו והזהירונו הזהר היטב שאסור בכלל להחליק בשבת, ולא כל־שכן במחליקיים ובמגררות החורצים חריצים במקשת הקרח או השלג. ולא סגי באזהרה, יצא מורנו משה סגל לעקוב באחת השבתות אחרי ה„עבריינים" ומובן שתפס את רובנו בקלקלתנו. למחרת באה הטפת המוסר הרגילה והשכיחה, אך ללא הועיל, כקליטתה כן פליטתה והקרח ניצח את הקודש!

מרובות ותכופות היו ההתנגשויות בין הדת לבין החולין וקצר המצע מהשתרע ומגולל את כל גורמי ההתנגשויות.

משהגענו לכתה ז' ועמדנו לסיים את בית־הספר שוב לא היינו „ישיבה'ניקעס" ולא נתגשמה בנו המטרה שלשמה הוקם בית־החינוך הדתי „אור־תורה", המכונה „ישיבה".

ואלה שמות מורי בית־הספר „אור־תורה":

שמחה רבין, משה סגל, יהודה באשקין, מאיר ויינברג, גב' מורמן, רוציה מוצ'ניק, שרה זילברשטיין, ישראל צוקרמן, פרידה גוניק, חיים שפילברג וטיסמניצקי.

אברהם צווייג

חיי התרבות בקרב הנוער

בית־הספר העממי הפולני לא סיפק את מזונותיו הרוחניים של הנוער. רובן של בנות העיירה בקרוהו ובו רכשו יסוד נרחב בחינוך עממי אלמנטרי. יש לציין את כושר סבלן של בנות אלה בהתגברן על הנעימה האנטישמית שלא חסרה בו.

צמאה נפשו של הנוער בכללו לתרבות עברית. קמה הספריה אצל ר' חיים־הירש, ופעמיים בשבוע, יום ג' ומוצאי־שבת, יכולת לראות כיצד זורמים אליה בני הנוער על כל שכבותיו ומחטטים בתשומת לב רצינית למדי בכל הקטלוגים למיניהם, כדי לבחור להם את הספר הרצוי להם,

וניגשים לרושמו אצל לאה׳קה רוטלמן. אם הצלחת בספר שלפי רוחך, כי אז יכולת לבלות את מרבית לילותיך בקריאתם על מנת להפיק ממנו מכסימום של תועלת הן ברכישת יסוד בשפה העברית והן גם לשם חידוד המוחין.

גם משפטים ספרותיים נערכו, ורובו של הנוער זרם להשתתף, כדי לשמוע את הוויכוחים הללו, בין מקטרגי ומסנגרי גבור ספרותי זה או אחר. אמנם כל זה נערך על טהרת האידיש, אולם באם מטרת כל אלה היא התפלספות ספרותית לשמה, כדי להחדיר לתוך נפש הנוער את היחס החיובי לספר — דיינו.

אפילו הצגות הלהקות למיניהן, „ספקטקלים" בלע״ז, שימשו לא רק לשם מטרת בידור גרידא, כי אם בראש וראשונה התענינות רבה בנושא הספרותי המתואר על קרשי הבמה, הווי חיים מסוים מהמציאות הגלותית. הצגות בתיאטרון העיירה לאו מילתא זוטרתא היא, לקראתה התכונן הנוער שבועות מספר לפני כן ושמש נושא לשיחה ערה זמן רב אחריה. טרם עלות השחר לא עזבת את אולם ההצגה, למרות העובדה שלא תמיד הצטיין בנוחיות אלמנטרית ולהוסיף על זה כיברת דרך הגונה שהתכבדת בהליכה הלוך וחזור.

בעיני המבוגרים נראה כל זה כמעשה נערות חסר כל תועלת ותכלית. „כי מה ההתרוצצות והחפזון הזה לספקטקלים שלכם, מקום שם אנשים בריאים משתגעים ומראים עקמומיות קלסתר פניהם שיעורר צחוקכם, או יגולו לפניכם איזה שהיא טרגדיה בדויה כדי להזיל דמעה מעיניכם, מה טעם בכל אלה?" — כך טענו ההורים. אך הנוער, שצמאונו לדעת היה רב, עמל וטרח בכל נפשו ובכל מאודו, כדי לרוות צמאונו זה בכל מה שידו השיגה.

בהופיע תנועות הנוער ובראשן „החלוץ" שאיחד את כולן, גברה התשוקה שבעתיים להרחבת אופקים. זכורני, עת קמה תנועת „החלוץ". בלשכה הופיעו מטובי הנוער בהרצאות מקיפות ושיחות ערות על כל בעיות העולם והארץ. וביחוד בשאלת התנועה הקיבוצית, על ניגודי ההשקפות בתנועה הקוליקטיבית, כלומר הקיבוץ והקבוצה וכדומה.

בעית הסוציאליזם תפסה מקום ניכר בסבך כל הבעיות שניסרו בחללו של עולם הנוער, שראה בדמיונו עתיד חייו הקשור במשטר יותר צודק ויותר ישר. כמובן שתושבי העיירה המבוגרים לא ירדו לסוף דעתם של יוצאי חלציהם. „היתכן שינוי פני הדברים המקובלים, שהם נחלת הדורות הקודמים, שעברו בירושה להם ולבניהם אחריהם?".

זכורני גם החוג לספרות עברית, שהוקם ע״י תנועת החלוץ בשם „חוג עברי לתרבות עבודה". חוג זה התנהל על טהרת העברית והיה מתכנס בו נוער העיירה כשאחד מדריך את חבריו, ובצורה הדדית קלטו לתוכם תרבות עברית לקראת חיים מחודשים בארץ ישראל, שאלה היו כל מאווייהם.

ימי השואה גידעו את הענפים הרכים הללו...

מרים כגן־זבודניק

בשולי הבעיה של חינוך הנוער

היה זה בשנים 20—1919, אחרי שחלק ניכר מחבל ווהלין ומז׳יריטש בתוכו נכבש ע״י פולין. העיירה חידשה את פניה מבחינה כלכלית, תרבותית, חברתית וכו׳. ראשית צעדיו של השלטון הפולני במקום היה — אם מפני שראה את עצמו כנושא תרבותה של מערב אירופה בכלל, ואם מטעמים פולוניזטוריים שחבל הספר גרמם — לקדש מלחמה בבורות, שהכתה שורשים עמוקים בעיירה כמו בכל האזור מזה דורות רבים. אולם תהיה אשר תהיה כוונתה האמיתית של הממשלה הפולנית בימים ההם, עובדה היא שבמסגרת חינוך החובה יסדה במז׳יריטש בית־ספר עממי פולני („פובשכנה"), ששעריו נפתחו לרווחה לכל הנוער בגיל הלימודים אשר במז׳יריטש וסביבתה, נכרים ויהודים יחד.

אם כי עצם חינוך הילדים היה חובה ולא היה אדם בן־חורין להיפטר ממנו אלא ע״י לימוד בבית־ספר אחר מוכר ע״י שלטונות החינוך, נחלקו יהודי מז׳יריטש בדעותיהם ביחס ל„פובשכנה". היו הורים שסרבו לשלוח את ילדיהם ללמוד יחד עם ילדי הגויים, אחרים חששו מפני חילול שבת והיו גם רבים שטענו בכלל נגד „שקאלע" ורצו לקיים מנהג אבותיהם בידיהם: חדר ומלמד עד גיל מסוים ואחר־כך מלאכה ומקצוע.

לא יפלא, איפוא, שתלמידי בית־הספר מבין היהודים גויסו על הרוב לא מהמעמד הבינוני, אלא מבין ילדי בעלי־המלאכה, שהיוו רוב מנינה ובנינה של העיירה. אולם בדרך כלל בהעדר פעולה תרבותית מכוונת ומסבירה בין ההורים והנוער, הוסיפו ילדי בעלי־המלאכה להיות צמודים לסדנאות ההורים, אחרי עוזבם בגיל צעיר את החדר, או שהיו בטלים מתורה ועבודה בכלל. מצב ענינים זה נתן עד מהרה את אותותיו. עם חדירת תנועת „השומר הצעיר" לעירנו מצאה את הנוער היהודי בלתי מוכשר לקבל את הטוב והמועיל, שתנועה חינוכית ורבת־היקף זו טמנה בחובה.

בדרך כלל היתה תנועה זאת מגייסת את חבריה מבין הנוער הלומד. אך מצד אחד מצאה מחנה של תלמידי ה„פובשכנה", שהגורם הציוני־לאומי לא דיבר אל לבם אחרי שרעו במשך זמן בשדות זרים, ואילו מצד שני נתקלה במחנה

גדול של תלמידי החדר והמלמד, שמבחינה זאת לא היה מצב הכשרתם טוב יותר.

אך תנועת „השומר הצעיר" בימים ההם, שינקה השראה והדרכה ממרכזים מאורגנים בגליל ובמטרופולין, לא אמרה נואש ובמשנה מרץ ניגשה למלאכת ההסברה וההשפעה בקרב הנוער. בימים ההם התארגנו במז'יריטש גם „החלוץ", „החלוץ הצעיר" ותנועות נוער אחרות, אשר ביחס למומנט הלאומי והתרבותי העבריים היו שותפים טבעיים ל„השומר הצעיר", ובכוחות משותפים עלה בידיהם לשבור את הקרח מכאן ומכאן ולגבש את רוב הנוער בעיר ולהכשירו לקליטת חינוך לאומי בשורות התנועות הציוניות ואשר שימשו מעבר להמשך הטבעי, הוא בית־הספר העברי.

ואמנם לא ארכו הימים והתוצאות לא איחרו לבוא. רעיון התחיה הלאומית חדר בצינורות שונים, וביחוד בעקבות פעולותיהן של תנועות הנוער, אל חוגי ההורים, שקיבלו על עצמם את העול הקשה של פתיחת בית־ספר עברי „תרבות", ואחריו בית־ספר דתי „אור תורה" ואחריהם גם גן־ילדים עברי. בבית־הספר הפולני, אם כי החינוך בו ניתן חינם אין כסף, נתמעטו התלמידים היהודיים, שעברו לבתי־הספר העבריים במקום ומהם אף יצאו לבתי־ספר תיכוניים בערים אחרות.

וקנאת בתי־ספר תרבה חכמה. במשך זמן קצר כמעט שלא נמצא בעיירה נער או נערה שלא קיבלו חינוך מסודר בבית־ספר בכלל, וביחוד שחינוך זה היה עברי ולאומי ברובו. בתי הספר ותנועות הנוער השלימו זה את זה בחינוך הנוער ובהדרכתו. אנו רק תוהים ותמהים ולבנו דווי על שנוער יקר זה לא עלה עם העולים בעוד מועד, עד שעלתה עליו יד הכורת להשמידו.

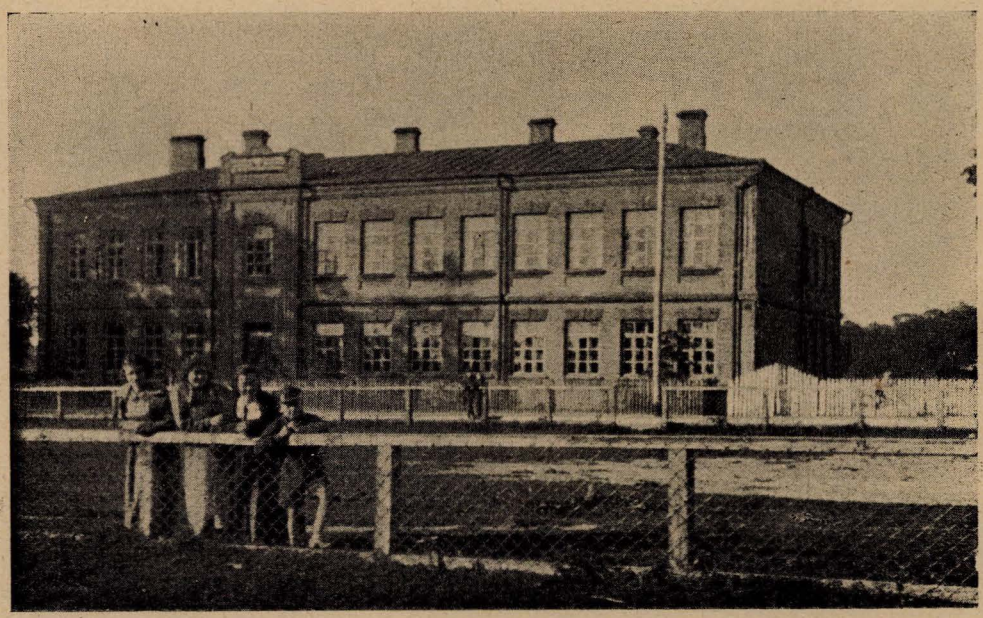

בית־הספר העממי הפולני „פובשכנה"

אברהם צווייג

תזמורת המיתרים במז'יריטש

בין כל מוסדות התרבות שבעיירה תפשה מקום חשוב תזמורת המיתרים. אל תהיה תופעה זו קלה בעיניכם, כי גם בזה ניכר היה הרצון הדינמי של חלק מהנוער יודעי נגן לנטוע בקרבו רגש החיבה למוסיקה ולפתח את ההבנה ליופי ולעדינות שבנפש. לכאורה מוסד כעין זה היה מתמיד לנחלת הגויים, אך הודות לפעילותם העקשנית רבת היוזמה של כמה ממנגני העיירה כגון: הצלם פרלצויג, הספר הוכמן, שמואל נכטנשטיין ויבדל לחיים פרידל

גורנשטיין היתה התזמורת לעובדה קיימת. האחרון השקיע במיוחד הרבה עמל ומאמץ כדי להכשיר קבוצת מנגנים זו ששליטתם על כלי הנגינה היתה קלושה למדי והיה צורך באימון אינטנסיבי ממושך, כדי שכל כוחות הנגינה יהוו חטיבה מוסיקלית מושלמת.

ואמנם התזמורת בעיירה היתה לשם דבר. מי מאנשי העיירה, כנער כזקן, לא יזכור את השירים העממיים הערבים לאוזן, שהשמיעה בחזרותיה ובהופעותיה הפומביות. עונג מיוחד גרמה לזאטוטי העיירה בימות הקיץ, שבשעות בין השמשות התזמורת השמיעה את נגינתה. היו צובאים על פתח הבית וחלונותיו גם מבוגרים ובקורת רוח מיוחדת במינה טיילו להנהתם על המדרכות בקרבת הבית לקולות הנגינה המשכיחים לרגע קט את טרדותיו ואת דאגותיו של איש העם הפשוט.

התזמורת כאמור הצליחה לרכז סביבה גם את הזאטוטים שצהלו מרוב התפעלות ודמיונם הילדותי התלהב ביותר: לו רק לגעת בקשת הכנור או להקיש בתוף ניתן להם כי אז מי ידמה להם ומי ישוה להם. ניגנה התזמורת בזמן הצגות התיאטרון בין מערכה למערכה. גם לחצרות הפריצים לא פעם הוזמנה, כי הרי לא תתכן נשפיה בלי תזמורת מיתרים הראויה לשמה, שיש בה גם קורטוב של מוסיקה מודרנית. זו האחרונה אזרה עוז והופיעה בכל סגולותיה וכשרונותיה המוסיקליים לפני שמנה וסלתה של החברה הלא יהודית. ואלה פיהם מלא שבח ותהילה על כושר הארגון וההתמדה הרבה שהושקע במוסד זה והיו גם מיודעי נגן שבחברה הנ״ל שנבאו למוסד עתיד מזהיר. מכל הקבוצה הנ״ל נשארו בחיים: פרידל גורנשטיין, אייזיק צנטר הממונה על התוף וכותב הטורים האלה.

חברי תזמורת המיתרים
עומדים (מימין): ח. קופרשמיד, א. צווייג, צ. שטיינשניידר, ז. גורנשטיין,
יושבים (מימין): י. מולביץ, י. הוכמן, מ. סטלר, חיים חיטרמן,
המנצח: פרידל גורנשטיין

פרק ה

בשדה התחיה הלאומית

א. התנועה הציונית לפלגותיה

אגודת „בני־ציון" — ב. פרנקל־זילברמן. / צעירי־ציון ופועלי־ציון — ב"צ ברעקיבא. / מפלגת „פועלי־ציון" והסת' הנוער „פרייהייט" — י. קוצ'ר. / תנועת „השומר הצעיר" — מ. מצמן. / הרהורים על הקן — י. פרנקל. / זכרונות מימי החלוץ — י. כוכבי. / הסת' הנוער „גורדוניה" — א. צווייג. / קיבוץ הכשרה „קדימה" — צ. גילברג. / בית"ר — ח. שטרנשיס. / בזכרנו את ציון — צ. מצמן.

ב. מפעלים ומוסדות ציבוריים

עסקנים ומוסדות ציבוריים — א. זינמן. / בנק קרדיטובי — ב. ז. כ"ץ. / אלו דברים שאין להם שיעור — ש. זבדי. / על מפעלים ומוסדות ציבוריים — י. קוצ'ר. / עסקנות ציבורית מעשית — א. ש. כספי.

א

ברכה פרנקל־זילברמן

אגודת „בני־ציון"

עם כיבוש חלק של חבל ווהלין ע"י הפולנים והענקת חופש ההתארגנות החברתית והמקצועית וכו', ניתן האות לאגודות הציוניות למיניהן במחתרת, שבה פעלו בחשאי בערים רבות, לעלות לאור היום, להתארגן ולפעול בגלוי בהתאם

שעורי־ערב לעברית ע"י אגודת „בני־ציון"

יושבים (מימין): צביה זבודניק, גוטה זילברשטיין, הינדה צווייג, לאה גון, אסתר אייזנברג, נחה גלוזבנד.
עומדים באמצע (מימין): דוד הימברג, מרים זילברשטיין, בוזיה זילברמן, שאול זילברשטיין (המורה), בילה רויטלמן, עדה'ל פולישוק.
עומדים מאחור (מימין): אלתר ווייסברג, ברוך אייזנברג, שפרה גלוזבנד, חיה ליסק, גיטל ווייסמן, טוביה ווייסברג, גציה רויטלמן, רחל קנטור.

לחוק. אולם הבדלי המפלגות והזרמים טרם נודעו בימים ההם, ביחוד במז׳יריטש, שמחתרת ציונית לא היתה קיימת בה כלל, ושנת 1918 מצאה את כל הנוער המז׳יריטשאי כשהוא מאורגן באגודה אחת בשם „בני־ציון".

ארגון זה טמן בחובו את הניצנים הראשונים של התנועה הציונית לפלגותיה בעתיד. מטרותיה של אגודה זאת היו חינוכיות ומעשיות כאחת: לימוד השפה העבריות, קריאת ספרות ציונית וכללית, אוסף תרומות לקרן הקיימת וכיוצא באלו פעולות כלליות. כל חבר בארגון שילם דמי־חבר ובכסף הנכנס רכשו ספריה קטנה, חתמו על הירחון העברי „שיבלים" ושלמו שכר־דירה בעד הלשכה.

שעורי הערב הראשונים במז׳יריטש נפתחו ע״י אגודה זאת בשנת 1918 עם המורה שאול זילברשטיין, שהיה מראשוני יודעי עברית בעיר. התלמידים היו מבין חוגי הנוער הבוגר, חברי האגודה ושאינם חברי האגודה כאחד. תכנית הלימודים עלתה בד בבד עם רוח האגודה בכלל, היינו: נוסף על לימוד הלשון העברית הקנה המורה בכשרון רב למאזיניו את החיבה לציון ולנכסי הרוח הגדולים של העם.

ואכן, יותר משהאגודה ארגנה והחזיקה בהם, שעורי־הערב עזרה לארגונה וחיזוקה של האגודה, שכל חבריה שאפו לעלות ארצה ולהיות בין בוניה, אך לדאבוננו לא כולם זכו לכך...

ב״צ בר־עקיבא

צעירי־ציון ופועלי ציון

קשר הדוק היה קיים בין הספריה, שנוסדה בעיירה בימי „בראשית" של ההתעוררות לפעולה חינוכית־הסברתית לבין ארגון „צעירי־ציון", שקם והיה כ„פועל־יוצא" ישיר מהשפעה מבורכת זאת. אם כי מועד ייסוד הארגון פיגר מעט אחרי פתיחת הספריה, מחמת מלחמת העולם הראשונה, שפרצה בינתיים, והגיוסים לצבא, הרי אין ספק, ש„צעירי ציון" התכוונו מלכתחילה לתת ביטוי מוחשי לכל אותה תורה, שקראו ולמדו, ולתרגמה הלכה למעשה.

אולם לדאבוננו מן השמים עיכבו בם ושאיפתם הטובה וכוונתם הרצויה נשארו מעל. כתוצאה מהגיוסים התכופים כמעט כל חברי „צעירי ציון" חיבלו בגופם, כדי להשתחרר מחובת השירות בצבא הצאר ניקולאי השנוא עליהם. ובהיותם בעלי־מום, חסר היה להם הכוח הפיסי הדרוש להיות מוכשרים לתפקידי בנין הארץ.

וכאן מקום אתי להזכיר את הארגון המתחרה „פועלי־ציון", שחבריו ינקו מאותו מעין, אך משום־מה ראו צורך לעצמם להפריע ולהתחרות ב„צעירי־ציון", כאילו ראו בזה את יעודם העיקרי וזכות קיומם. בעקבות החיכוכים התמידיים נטשו עד מהרה עיקר תורתם והתחילה ביניהם תנועת הגירה לאמריקה וקנדה, ששם היו להם קשרים משפחתיים.

הצד השווה ביניהם הוא, שבשני הארגונים לא נמצאו מתעוררים, שיקומו ויאזרו כוח לעלות ארצה ולעורר אחרים לעשות כן. עלייתם של כותב הטורים האלה ושל דוד כספי (זילברמן) בימים ההם לא בזכותם באה, אלא מתוך יוזמה פרטית.

מספר ניכר למדי של צעירים וצעירות מבני עיירתנו, חניכי ארגוני־נוער שונים, כמו: החלוץ, השומר הצעיר, גורדוניה וכו׳ עלו ברבות הימים ארצה ונאחזו בה. אך הלב ידאב לאותם מאות החברים והחברות היקרים, שלא עלה בידם להגיע לארץ משאת נפשם בזמן, ויד הכורת היתה בהם לכלותם ביחד עם כל בני העיירה.

יוסף קוצ׳ר

מפלגת „פועלי ציון" והסתדרות הנוער „פרייהייט"

זוכר אני את המפלגות במז׳יריטש וביחוד את המפלגה „פועלי־ציון" (צ.ס.), שהיתה לי הזכות להיות בין מארגניה ומנהליה. במפלגה הזאת היו בני בעלי־מלאכה זעירים ובני עניים, כי בני המעמד הבינוני היו אז במפלגות „התאחדות" ו„השומר הצעיר". וזאת לציין, כי „השומר הצעיר" היה אז לא כל כך שמאלי כמו היום. הלשכה של המפלגה היתה לחברים שלנו בית־נופש אחרי העבודה והם חיכו בכליון עינים לערב בו יוכלו ללמוד ולקרוא. הם בילו את הזמן בלשכה כמו במקום קדוש, ולמרות ההבדל האידיאולוגי שהיה בין המפלגות, היו כולם מלוכדים בזמן שהיה צורך לארגן איזה שהוא מפעל למען א״י כגון קק״ל, קה״י וכו׳. כולם עבדו בהתחרות כדי להכניס יותר למען המפעל. זוכר אני מפעל למען קרן היסוד, שהטילו על החברים להכניס סכום מסוים למפעל, שלא היה ביכולתם לעמוד בו. אז החליטו,

שחברי המפלגה יקבלו עבודה ציבורית, שתמורתה תהיה קודש למטרה זאת. כאיש אחד הלכו כולם לעבוד במאפיה של מצות ובהתלהבות מילאו את חובתם והמפעל הצליח. במפלגה קבלו את הסרטרפיקט הראשון לעליה. השמחה היתה עד אין לשער. אולם לדאבוננו הרב לא כולם זכו לעלות ארצה, כי נחשול השואה עבר עליהם.

המפלגה הציונית הסוציאליסטית „פועלי־ציון"

שמעו הרצאות על הנעשה בארץ, על ההסתדרות ומוסדותיה וכל שאיפתם היתה רק איך לעלות ארצה. ואיזה חג היה בעיירה כאשר אחד מהחברים, הח' ו ר א ו ל צ ב י ורעיתו,

חוג הנוער „פרייהייט" היה שכבת נוער על־יד מפלגת פועלי־ציון צ.ס. חוג זה שגויס מבין ילדי העובדים המחונכים ברוח ציוניסטית סוציאליסטית עמד על גובה ראוי. הלשכה

הסתדרות הנוער „פרייהייט" שליד „פועלי־ציון"

של המפלגה שהיתה גם לשכתם היה המקום היחידי, שמשם קבלו את החינוך הרוחני והמוסרי, כי רבים מהם, שהוריהם היו מחוסרי אמצעים, לא יכלו לקבל את החינוך בבית ספר. בגלל זה בית המפלגה היה יקר להם מאד, הם בילו שם את זמנם החפשי. הם השתתפו בכל המפעלים הלאומיים, כמו קק״ל, קה״י וכו׳. חלקם בכל המפעלים היה די ניכר ומילאו את שליחותם בשלימות ובשמחה, רבים מהם נכנסו ל„החלוץ״ ויצאו להכשרה ועלו ארצה.

אך לגודל הצער רבים מהם, מחמת הצמצום בסרטיפי־קטים, לא זכו לעלות ארצה ונשמדו ע״י הנאצים.

מרדכי מצמן

תנועת „השומר הצעיר״

לזכותה של תנועת השוה״צ יירשמו הדפים המפוארים ביותר בתולדות הנוער במז׳יריטש. מאות בני־נוער בעיירה התחנכו על ברכי התנועה. בשביל מיסדי הקן המבוגרים היתה התנועה רק תחנת מעבר לעבודה ציבורית במוסדות ציוניים וסוציאליים, (קק״ל, קרן־היסוד, קפא״י, החלוץ, „יתומים־קאמיטיעט״ וכו׳), אך הצעירים בגיל 14—13 נקלטו בתנועה והמשיכו את דרכם בהכשרה ובעליה ארצה.

בשנת 1923 הגיעו שליחי ההנהגה הראשית, ביניהם שטרן ויצחק מז׳יריצ׳יסקי מקוריץ ויסדו קן השוה״צ במז׳יריטש. בין שכבת הקשישים והמדריכים הראשונים נמנו: אליעזר קמיניק, פסח גולדמן, אריה קולינר, יהודה וינר, דוד הימברג, ברוך אייזנברג, אסתר אייזנברג, חיה ליסק, בלומה רויטלמן ומלכה אייזנברג (שלוש האחרונות נמצאות בארץ, ברוך אייזנברג מת מהרעלת־דם בשנת 1925, כל השאר מצאו את סופם הטראגי בהשמדה ע״י הנאצים).

ההופעה הספורטיבית והתלבושת הצופית משכו את הנוער בעיירה לשורות התנועה. הקן גדל וכבר בשנת 1926 מנה כ־150 חבר. בשנים ההן היתה זו תנועת־הנוער היחידה בעיירה. הנוער, שהיה קשור כל היום לספסל הלמודים בבה״ס, מצא פורקן למאוויי החופש בקן: במסדר תחת כפת השמים מחוץ לעיר, בתרגילי סדר, במשחקי הספורט, בשירה בציבור ובהקשבה דרוכה להרצאות המדריכים על ציונות וארץ־ישראל. התקיימו קורסים ללימוד היסטוריה וספרות עברית. תנועת השוה״צ השלימה מה שהחסיר ביה״ס. תלמידי ביה״ס הממשלתי־פולני מצאו בקן גם קורסים ללימוד השפה העברית ובמשך הזמן הפכה השפה לשפת הנוער בביה״ס,

מיסדי קן „השומר הצעיר״ במז׳יריטש

בקן וברחוב. רבות עמלו המדריכים, כדי לרכוש לעצמם כל אותם הערכים שמחובתם היה להקנות לחניכיהם.

חויות מיוחדות במינן היוו הטיולים וההפלגות ליערות הסביבה: „בודה", „מציובקה" ו„זליזניצה". כמה פעמים במשך הקיץ היו מפליגים חברי הקן לשלושה ימים ליער סמוך כדי לחיות בחיק הטבע, להנזר מחיי־החולין ולהפליג בדמיון לארץ הנכספת, לא"י. ההורים לא רצו להשלים עם החינוך החדש וניסו לכבול את ידי ילדיהן, לקשרם למסורת, לתפילה ולבית־הכנסת, אך הנוער לא אבה עוד לשמוע בעצת הוריו. השפעת הקן גברה על התנגדות ההורים, לא הועילו האיומים והמכות של אבא, הנוער התפרץ מד' האמות של הבית המעיק, ומצא את הפתרון לכל בעיותיו בקן. המדריכים עצמם מחוסרי־הנסיון הרבו להשתלם, ללמוד ולחקור.

האספות המענינות ביותר נערכו בעלות השחר, בחיק־הטבע. בין היתר עסקו חברי הקן בגני־ירקות, כדי להתרגל לעבודה חקלאית. זה היה דרך לשמש פרוזדור לחיי חקלאות בא"י.

ה„יומן" האישי ו„ספר־החיים" של כל קבוצה הרגילו את הנוער להביע את מחשבותיו על כל מיני נושאים בכתב. כל שנה התקיימו בחינות והחניך קבל סימן „גור" או „כוכב", כעין דרגה בעד התקדמות בכל שטחי הפעולה בגדוד.

במשך הזמן, כשהתנועה התחילה לדרוש גם את ההגשמה המעשית של כל פרט בחיי קיבוץ והכשרה, עזבו רבים מהמיסדר וקשישי הקן את התנועה, אולם החניכים הקודמים היו למחנכים. הדור החדש לא ראה כל עתיד בהמשכת החיים הבעל־ביתיים בעיירה, תלושים מכל בסיס כלכלי. וכך יצאו כמה עשרות צעירים לקיבוץ ההכשרה. בתנאים קשים ובעבודה מפרכת התכוננו כמה עשרות צעירים בקיבוצי ההכשרה בקוסטופול, ברזנה, צ'נסטוחוב וביאליסטוק לעלות ארצה. במשך הזמן רבו תנועות־הנוער בעיירה, וגדולה היתה ההתחרות לשם שמים ביניהן. ההתחרות בין תנועות־הנוער הגבירה את המאמצים למען הקופסה הכחולה, ותמיד צעד קן השוה"צ בראש ההכנסות למען הקק"ל.

פרשה מיוחדת משמשת פעולת חברי השוה"צ בזמן הכיבוש הסובייטי. עדי ראיה מספרים איך התכנס קומץ צעירים ונשבע להמשיך בחיי התנועה גם במחתרת. בתנאי סכנת־גרוש לסיביר היו מקשיבים לשידורי קול ירושלים, ממשיכים להתכנס מחוץ לעיר ומתוכחים על בעיות הציונות וארץ־ישראל.

היחידות ממיסדי הקן שהמשיכו בהכשרה ועלו ארצה הן בלומה רוטלמן, חיה ליסקומלכה אייזנברג.

יעקב פרנקל

הרהורים על ה„קן"

אינני מתכוון לכתוב את ההיסטוריה של קן „השומר־הצעיר" בעיירתנו, רק ציון זעיר לאותה תנועה, שמשנת 1924 עד שנת 1940 לא במעט השפיעה על חיי הנוער וחינכה מאות חברים לחיים חדשים. עלינו לזכור, שהאפשרויות בעיירה היו מוגבלות, מחוסר מוסדות תרבות, תנועת פועלים, בתי־חרושת וכו', ותנועת „השומר־הצעיר" הטילה על עצמה את התפקיד המכובד לשמש מעין „הכל לנוער". הלשכה היתה בית חם, שהנוער מצא בו את הכול: מקום לימוד ותרבות, בילוי, ספר, עצה והדרכה.

... זה עתה נגמרה מלחמת רוסיה־פולין. הפצעים מהפוגרומים טרם נגלדו, והשלום המפוקפק לא פתר את הבעיות הבטחוניות והכלכליות של היהודים, ולא כל־שכן של הנוער היהודי. הקלויז לא משך יותר את הנוער, שנשאר תלוש בלי תוכן, תכלית וטעם בחיים.

והנה קרה הנס, קמה תנועת „השומר־הצעיר", שריכזה את מיטב הנוער בעיירה מסביב ל„קן" והלשכה. קמה מהפכה בהלך המחשבה של הנוער ורוח חדשה נשבה ברחוב. אספות, טיולים, יציאה לשדה, למרחב. ה„ציגלניה" החלה לתפוס מקום מרכזי בחיים: אספות בשעות הבוקר המוקדמות וגם בשעות הערב המאוחרות. השירה הארץ־ישראלית שבקעה בחללה של העיירה שינתה כמעט את פניה. אמנם לא מעט הצטרכו להילחם בהורינו שראו בהם פורצי גדר, לא באים לתפילה ב„קלויז". עד היום אינני יכול לשכוח את הקבוצה הקטנה של אנשים, שהביאו את המהפכה הזאת והניחו את היסוד להבראת הגוף והנפש.

התנועה חיה אז את חייה האינטסיביים ביותר: תערוכות, הפלגות, אספות, נשפים וכד'. היא היתה פעילה גם בחייה הציבוריים של העיירה, הדריכה את כל הפעולות הלאומיות, כגון: „קק"ל", „קרן־היסוד", „תרבות" והשתתפה גם במפעלי צדקה שונים.

עם חילוף המשמרות ועם ההשפעה הגוברת מארץ־ישראל התחילו בוגריה לצאת להכשרה ולעלות ארצה. נכנסנו ל„החלוץ" והיינו כוח משפיע בו. אם כי לא חסרו ויכוחים מדיניים

סוערים על דרכי הנוער, הקן עמד תמיד במבחן. זכות עדיפות בשאלת ארגון הנוער תמיד היתה לו.

במשך כל ימי קיומו וגם בימי המלחמה האחרונה חבריו עמדו במבחן בכבוד ובגאון.

גדוד „בלפור" של „השומר הצעיר", תרצ"ז (1937).

יצחק כוכבי

זכרונות מימי „החלוץ"

בימים ההם, כשהרעיון הציוני התחיל לחדור למוחות הנוער היהודי בעיירות הקטנות, הגיע רעיון הביצוע החלוצי גם למז׳יריטש. החלוצים הראשונים שעלו ממז׳יריטש היו: שלומקה ברובשטיין, דוד כספי, ליזר ליסק, שלומקה קמיניק, יוסף גלאטשטיין, פייביש זבודניק, אשתו חנה וגולדה אחותה. קשה לתאר בכמה אהבה, אמונה וכבוד ליוו אנשי מז׳יריטש את חלוציהם הראשונים לא"י. זכורני כמה אומץ־לב דרוש היה אז מחלוץ, שהתחיל להכשיר עצמו לחיי עבודה בא"י. והנה שלומקה בן לוי קמיניק מטפס על גגות הבתים ולומד פחחות, וכי מילתא זוטרתא היא? וכי זוכרים את השיירה שהיתה יוצאת לאור הבוקר לטאטא את רחובותיה של מז׳יריטש וביניהם מאיר מצמן, ישראל טייצ׳ר, מיכל זילברשטיין, יעקב מאירזומן ועוד... הם צריכים היו להסתגל לעבודה קשה ומי ישיגנה אחרת? וכי אפשר לשכוח את נשפי „החלוץ", שהכנסתם היתה מוקדשת לקופת קפא"י. והנה עומדת לפני עיני רוחי דמותה החלוצית של מוציע איגר (כעת בארץ), המופיעה בפני קהל רב ומשמיעה את שירו של ביאליק „הכניסיני". וכי אפשר לשכוח את הוכוחים על נושאים אקטואליים בערבי שבתות בלשכת „החלוץ" בזמן שסיעת השומה"צ היתה צריכה להתגונן מול התקפותיהם של „החלוץ הצעיר" ו„גורדוניה" על שחבריהם בארץ בזמן יצירת הקבוץ־הארצי עזבו את התנועה ופנו שמאלה. כמה מרץ וענין השקיעו בכל דבר שהתרחש בארץ.

בזה טפוסים אחדים של חלוצי מז׳יריטש: הנה יעקב מאירזומן, החוזר מקיבוץ קלוסובה הביתה לחופשה, בלורית ראשו נשקפת מתחת לכובעו, חולצה רקומה ופרומה, זקוף קומה ורחב גרם, מגפיו מצוחצחים וכולו אומר כבוד.

הסתדרות „החלוץ" במז'יריטש.

החלוץ הצעיר — 1933.

יושב הוא בין הערבים בפינה בלשכת „החלוץ" ומסביבו חלוצים, והנה הוא פותח בשיר־חסידי אוי.. אוי.. באיזה מין דביקות וקהל החלוצים מתמוגגים מרוב תענוג ויעקב חוזר אוי אוי.

ישראל טייצ׳ר, האידיאולוג של „החלוץ", הטרוד תמיד בישיבות עד שבקושי רב עולה בידי אמו שיטעם טעם אוכל, אין לו פשוט זמן. אחיו ברל גם כן אין לו מנוח בלילות, תמיד ויתרוצצו, הלא הוא ב„גורדוניה". ישראל מאירזומן, שחקן הוא מטבעו, אולם גם בו אי אפשר להטיל ספק ביחס לכשרותו החלוצית. אמנם חשקה נפשו בחלוצה פרל פלוסקר שהיגרה לקנדה, ואף הוא בכך, והוא הבטיח וקיים! הוא נוסע לא״י דרך קנדה וככה גם עשה. וגם החלוצות הן ללא דופי, הנה לפניכם בלומה רויטלמן, שכולה מסירות לתנועה, אסתר אייזנברג, אסתר גרשמן, רבקה קנטור, מרים זילבר־שטיין ואחרות. באם מי שהוא ביש מזל העיז לחזור מא״י, הרי היה ממש מנודה מכל חברה. כמה שהלה יצא מכליו והסביר את תנאיה הקשים של הארץ והעבודה המפרכת בה לא היו שומעים לו ונמשל היה לעריק שברח מהחזית.

מקור לא אכזב היתה עיירתנו בה גדל דור של חלוצים. בעקבות הראשונים קם לנו דור צעיר שופע מרץ חלוצי, שנמצא אתנו כאן, אולם ברובו הושמד ע״י היד המרשעת ולא זכו להיות כאן אתנו.

קבוצת חברי „החלוץ".

אברהם צווייג

הסתדרות הנוער „גורדוניה"

דומני שאין לך נוער שהיה נתון להשפעה חלוצית ציונית כנוער המז׳יריטשאי. נוער זה, שמסגרת התנועה שימשה בשבילו לא רק מכשיר להקנית חינוך חלוצי־ארץ־ישראלי בלבד, כי אם שימשה לו גם אמצעי חשוב לרכישת ידיעות אלמנטריות וכלליות, ביחוד בשטח לימוד השפה העברית, לאור העובדה שמוסדות השכלה וחינוך כה מעטו בזמנים ההם בעיירה. לא נתמה, איפוא, כי גם הסתדרות „גורדוניה" הופיעה ברחוב העיירה, על אף האיחור בזמן, ותפסה את מקומה הראוי לה בין הסתדרויות נוער אחרות.

— „הבה ונדון באפשרות יצירת גרעין להסתדרות גורדוניה במז׳יריטש" — בנוסח זה פניתי בבוקר לא עבות אחד לדוב טייטשר ז״ל. הלה הקשיב בקשב רב לרעיון

זה ובהסכמה הדדית התכנסנו יחד: דוב טייטשר ויבדלו לחיים שמואל קפלן, יצחק שטרנשיס, יעקב פיקסמן וכותב הטורים האלה ונוצר הועד הראשון להסתדרות זו. תפקידנו לא היה קל ביותר, הואיל ורובו של הנוער כבר היה בשורותיהם של הסתדרויות אחרות. החילונו לעשות נפשות מבין אלה שבדרך מקרה לא נקלטו עדיין בתנועות הקיימות. הרבה עמלנו וטרחנו על זה, אך לא הניגודים האידיאולוגיים כביכול גרמו לחוסר מועמדים צעירים שיסכימו להתחנך לאור

שלב אחרי שלב החלה הסת׳ זו רוקמת עור וגידים וקבלה צורה ריאלית. השתתפנו בפגישות אזוריות למיניהן, שמענו על כל סוגי החינוך והאמצעים השונים שיש לנקוט, כדי להחדיר רעיון זה ללב הצעירים והקשישים יחד. אמנם לאחר כינוסים אלה ידענו לעקור אי אלה ליקויים חינוכיים וטכניים ולהכניס במקומם יציבות חינוכית בת־קימא והסת׳ „גורדוניה" ב־מז׳יריטש יצאה מחיתוליה ותהי להסת׳ נוער ככל ההסת׳ האחרות שבעיירה. גם בקבוצות ההכשרה חלקנו היה די ניכר.

קבוצת „מגשימים" של הסתדרות הנוער „גורדוניה".

תורה חדשה זו, אלא בראש וראשונה אמצעים חינוכיים רבי השפעה, שבכוחם להלהיב ולהעשיר את דמיון החניך הרך, חסרו לנו. האמת ניתנה להאמר, שגם המיסדים והמחנכים עצמם חסרו כל מושג שהוא כיצד לגשת ולעסוק בבעיה עדינה זו, ביחוד חסרנו כושר של תחרות מתמדת מול הסת׳ נוער אחרות שנסיונן רב בהרבה משלנו.

אולם לא נרתענו מקשיים אלה ולא אמרנו נואש, נהפוך הוא, אמרנו לעצמנו: „קנאת סופרים תרבה חכמה". התקשרנו בקשר הדוק עם המרכז שבלבוב וזה האחרון המציא לנו חומר הסברתי וחינוכי כאחד ששימש לנו כעין שלב ראשון ליצירת הגרעין. ביחוד הושפעו מכשרון הסברתו של חבר המרכז לובינקר. דבריו המשכנעים עשו את פעולתם.

אני הייתי הראשון שנענית לקריאת ההגשמה לצאת לקבוצת זגנסק המרוחקת מהעיירה מהלך יממה ומחצית היממה ברכבת ואחרי יצא גם יצחק שטרנשיס.

אין ספק כי עובדת היותנו לא רק נאה דורשים אלא גם נאה מקיימים הטביעה את חותמה החינוכי החיובי על השכבות הצעירות והקשישות גם יחד. גם בתוך העיירה עצמה התקיימה נקודת הכשרה מיסודם של חברים יוצאי העבר השני של פולין, שהיוותה חלק בלתי נפרד מההסתדרות המקומית. הודות לכל הגורמים האלה היתה הסת׳ גורדוניה במז׳יריטש לעובדה קיימת. השפעת א״י העובדת גדלה לאין שעור על כל חבריה צמאי ההגשמה, אלא שרבים מהם לא זכו... והועלו על המוקד וכמיהת הגאולה בפיהם.

צבי גילברג (טוצ'ין)

קיבוץ הכשרה „קדימה"
מיסודו של החלוץ המזרחי

בשנת 1934 נוסד במז'יריטש קיבוץ הכשרה „קדימה" ע"י החלוץ המזרחי בפולין ומטרתו: להכשיר חלוצים דתיים לעבודה וחיי חברה ברוח דתית לקראת עליתם לארץ.

אני הייתי בין החלוצים הראשונים שיצאנו למז'יריטש ליסד את הקיבוץ, כביכול „לכבוש" את המקום. נתקלנו בקשיים שונים: א) ענין דירה — בקושי מצאנו חדר בשביל הקיבוץ אצל ר' בן־ציון שורצמן, בהיותנו אז ארבעה חברים וחברה אחת וגם חיים שורצמן ז"ל בכלל זה. 2) השגת עבודה — תושבי מז'יריטש היו יהודים רחמנים בני רחמנים ולא יכלו לסבול שנער יהודי יבוא לביתם לחטוב עצים בקור ובחורף החזק. לדעתם היתה זו עבודה בשביל גוי, עד שעלה בידינו להשפיע עליהם שלא זו היא הרחמנות אלא ההיפך. סוף־סוף הצלחנו לשכנע אותם במדה כזאת עד שהתרגלו לרעיון, שהקיבוץ הוא חלק מהחיים בעיירה ולא עשו שום עבודה בעיר בלי עזרת חברי הקיבוץ, כמו חטיבת עצים, עבודות צבוריות, שמירה בשוק ובנין. אפילו בימי השוק שהתקיימו כל יום חמישי בשבוע גם כן הזמינו חברים מהקיבוץ לסחור בסחורה לשם רווחים.

כדאי לציין במיוחד את ר' לוי קמיניק ור' חיים רויטלמן, שקירבו את חברי הקיבוץ בתור בחורים בני־תורה ומדי פעם בפעם הזמינו את החברים פנחס גכטמן (כעת קהתי) ואת יצחק ליכטש (נרי) לנאום בשבת אחה"צ ב„טריסקר קלויז", שהיה מלא מאזינים מפה לפה. ובעניני עבודה כדאי לציין את ר' לייבוש אופשטיין, שהעסיק באופן קבוע כמה חברים בעבודות הבנין, וצבי מריל, הנמצא כיום בארץ, שעמד תמיד על המשמר, שרק חברי הקיבוץ יעבדו אצל ר' לייבוש בתור מגישים וכו'. לא פעם ניסה גם מריל ללמד אותם את מקצוע הבנאות והטיחות. אחרי העבודה בילו חברי הקיבוץ את זמנם החפשי בעבודות תרבותיות שונות. כל ערב קוימו שעורים שונים בתורה, משנה, דינים, תולדות הציונות וכו'. כל שבת נערכה מסיבת עונג־שבת, שבה השתתפו רוב הנוער המז'יריטשאי מימין ועד שמאל. המסיבות האלו השאירו רושם עז על כולם ומדי שבת נתוספו משתתפים. אז כבר גרנו בדירה רחבת ידים שאצל ברויטמן ע"י ה„מקרובר קלויז" והקיבוץ מנה אז כארבעים חבר.

אחרי שעברתי תקופת הכשרה בדצמבר 1935 זכיתי לעלות ארצה יחד עם אשתי חוה ובעקבותי עלו עוד כעשרה חברים הנמצאים כיום בארץ.

חברי קיבוץ ההכשרה „קדימה".

חיים שטרנשיס

בית"ר

כל המפלגות וההסתדרויות במז'יריטש קדמו לבית"ר. עד שנת 1933 כבר פעלו בעיירה במלוא המרץ והתנופה הסתדרויות הנוער, כמו: „השומר הצעיר", „גורדוניה", „החלוץ", „פועלי־ציון" וכד', רק בית"ר טרם יהיה בעיירה ואף מושג ברור על טיבו ומהותו לא היה.

בשנת 1933 הגיעו מקוריץ שני בחורים חסונים במדים חומים מקושטים בכפתורי כסף ובתבניות המנורה, שם האחד ניונקה זאפראן ושם השני יוסף צימרמן. הם הקהילו קהילות ברבים ודרשו בשבח הבית"ר וקראו לייסד סניף. קמה מחלוקת בחוגי הנוער בין מצדדי הבית"ר ומתנגדיו, מלווה חירופים וגידופים הדדיים, וכנהוג בימים ההם בסימן מכות צוין ייסודו של סניף בית"ר במז'יריטש.

הלשכה הראשונה נפתחה בביתו של אשר איציק־אהרן'ס בהנהגת אליעזר רוזנדורן, פיניק זאבארין, חנה סמוליאר, מוזי פינקלשטיין. נערים ונערות רבים נרשמו לתנועה החדשה. אחרי תקופה קצרה מנה סניף הבית"ר על שלוש דרגותיו לקשישים ושכבות הצעירים ביחד כשמונים נער ונערה. מפקד הקן היה אברהם'טשיק גורדין, בנו של מוטיל הרב.

בעת ההיא נוסדו גם „ברית הצה"ר" בראשותו של שמואל'קה אוטשניק ו„ברית החייל" בפיקודו של ברילי'ה נפתלי'ס. שני מדריכים אלה גילמו בתכונותיהם את המשמעת החמורה, שתנועה זו הצטיינה בה, ופקודותיהם בוצעו במלואן וללא ויכוחים. פעמים בשבוע נערכו האסיפות של „ברית הצה"ר" כשעל סדר יומן הרצאה, דברי הדרכה וכד'. ואילו „ברית החייל", שגם אבי יהושע שטרנשיס נמנה על חבריו, היה מתאסף בכל שבת עם שחר בבקעה של שלום מהמלבנה ועסקו באימונים שונים.

במרוצת הזמן מספר החברים גדל במדה כזאת עד שצר היה המקום מהכיל את כולם והבית"ר עבר לביתו של ישראל־אהרן. לעתים באו פעילים בית"ר־יים, שהטיפו לטובת התנועה והדברים הגיעו להפרעות מצד השמאליים, אך למרות הכל נתחזק מעמדו של בית"ר במז'יריטש. אזיע קרמר, שעבר קורס מיוחד בורשה, ניהל אימוני־שדה, לימד אותנו בעזרת דגלים וכד'.

ברבות הימים התרחב הבית"ר וקבע את מעונו בביתו של חיים הירש יוסיל'ס בשני חדרים. בעת ההיא היה ב„ישיבה" מורה רביזיוניסט בשם חיים שפילברג (?), שהיה מקדיש מזמנו ומלמד את הבית"ר־יים הקשישים גיאוגרפיה ארץ־ישראלית ובכלל בית"ר־יות וכל החברים שתו בצמא את דבריו. בעת ההיא שימש בכהונת מפקד בית"ר יענקל סיטרעמן, שהצטיין בכשרון מיוחד לניהול אסיפות, ביחסו המפותח ובמסירותו לעניני התנועה בכלל.

בשנת 1936 הגיע סניף הבית"ר במז'יריטש לדרגת בגרות ונעשו הכנות גדולות ל„הנפת הדגל" של הקן המז'יריטשאי. לקראת המאורע תרם שמואל אוצ'ניק שתי חבילות בד „דרעליך" בשביל מדים למאה ועשרים חברי הבית"ר. והכינו דגל יקר ומפואר. באו נציגים וחברים רבים של הסניפים רובנה, קוריץ, סלישטש, טוטשין, ברזנה ועוד, כדי לקחת חבל בחגה הגדול של מז'יריטש. התהלוכה החגיגית שצעדה ברחובות ושבה השתתפו כאלף וחמש מאות איש לבושי מדים ונושאי דגלים ושירי לכת בפיהם, הרהיבה את העין והרנינה את הלב.

אחרי התהלוכה נערכה מסיבה חגיגית בביתו של ה„שטריקנדרייאר". נענו להזמנה המיוחדת מפקד המשטרה ואישים אחרים מטעם השלטונות, שכובדו כמנהג בהכנסת מסמרי זהב וכסף לדגל. במשך הזמן חלה התפתחות ניכרת בבית"ר המקומי והנערים והנערות שהיו מראשוני חסידיו התבגרו בגוף וברוח וקבלו לידיהם את הנהלת הענינים. זכורים הטיולים ומסיבות התה שנערכו לעתים קרובות ושעברו בהצלחה רבה.

בשנת 1937 פתחו הבית"ר־יים בהכשרה חקלאית ויחד עם זאת התחילו בהכנות לקראת העליה לארץ־ישראל. פעולות אלו נמשכו זמן רב ועלו בכסף לא מעט אך לא הוכתרו בהצלחה, כי בינתים פרצה מלחמת העולם ששמה לאל את כל התקוות. שלושה בית"ר־ים צעירים הגיעו כבר עד לים השחור, אך פרוץ המלחמה הקדימם ונאלצו לחזור הביתה.

עוד הספיק להגיע שליח רביזיוניסטי מארץ־ישראל שאירגן במז'יריטש „ארגון צבאי לאומי" שמנה 25 חברים־ות. ארגון זה ערך אסיפות חשאיות מחוץ לעיר וחבריו היו חדורי תקוה לגאולה עצמית ולגאולת העם והארץ, אולם לצערנו ולדאבון לבנו לא זכו לכך וניספו בשואה הגדולה יחד עם כל קדושי מז'יריטש.

צבי מצמן

„בזכרנו את ציון"

את רחוב ה„הויף" פותחים הבית המפואר של משה באבעס מצד ימין, ואילו מצד שמאל הבית והגן של משה נבירקובר. מכאן מתחיל מורד, הנמשך מרחק של כמה בתים וממנו והלאה — דרך־מישור ארוכה, שממולה נשקף במרום הגבעה ארמון הפאר של סטצקי.

את צדי הדרך מקשטים שדות־עשב נרחבים ומתוכם קורצים פרחי־נוי למיניהם.

שום „גוי" לא יתעה בדרכי העיר ביום השבת, שבו מתפשט התחום היהודי וכולל לתוכו גם את רחוב ה„הויף", המהווה ביום זה רשותנו הבלעדית של המטיילים. חבורות בוגרים ונוער מטיילים להנאתם לאורך הרחוב, פוסעים בו פסיעות דקות, כשרווח מועט מבדיל בין קבוצה לחברתה.

מרחוק נראה „חוג החובבים" ההומה. הופעות ה„ספעק־טאקל" של החוג הכו גלים וזמו להצלחה ניכרת בעיר. אין בית, אשר הצעירים לא יחקו שם את תפקידיהם של גבורי ההצגות ולא ישירו את הקופלטים והדואטים, שנתחבבו מאוד על הקהל צמא האמנות.

מבין הקבוצה נבדלים הקולות והתנועות של שמואל׳קע אוצניק וחיים רויטצימרינג. שניהם מתווכחים על ה„רעפעטיציע", על ה„סופליאר" ועל הצביון, שעתידים לשוות לשיר, „א תורה׳לה א סחורה׳לה", וכל אחד מדגימו לפי נוסחו וטעמו.

במרחק צעדים מספר תופשת את מלוא רוחב הרחוב חבורת ה„אינטליגנציה". כאן בולטות הדמויות: פייגה׳לה משה באבעס הצוהלת, ברוך משה באבעס המתון והעליז (כעת בקנדה), פייגה׳לה גוז המשכלת והרוח החיה בחוג, חוה׳לה צביטובסקאיה הקוצרת הצלחה בחברה (כעת בארה"ב), הרשל גלמן המשכיל והעסקן הציוני ואיטה גלמן השופעת מרץ ויוזמה (שניהם בארגנטינה), אסתר רובינשטיין המרוכזת והמעוררת כבוד, וואווע זילברשטיין שתורה ומעשים בידיו, פרדיל יאנובסקי בעלת השאיפות הנעלות (כעת בקנדה), שלומקה ברובשטיין המארגן והפעיל (כעת בארץ), מניה פינקלשטיין החובשת המצטיינת, מינדל חיימניס אשר אך האידיאלים של השכלה וציונות לנגד עיניה, רחל רובינשטיין האחות הרחמניה הנאמנה בכל לבה לתפקידיה, יהושע הימברג המחייך תמיד מתוך טוב לב, אליעזר ליסק מהראשונים שמימש משאת נפשו והגיע למולדת, רוזה רובינשטיין האופטימיסטית והעליזה (כעת בארגנטינה), לאה׳קה אייזנברג המסורה (כעת בקנדה), סוניה וצענע סרולביץ הלבביות (כעת בארץ), לאה׳קה רויטלמן החברותית, שיינדל ברויטמן החותרת בלהט נפשי למטרה (כעת בארץ) ואח׳ — כל אחת ביטוי של חן, השכלה וחדוות חיים.

מתנהלת שיחה ברוח גבוהה־גבוהה: על „הריבולוציה" ועל „סאנין של ארציבאשוו", על ה„בילו"י־ים ועל ד"ר תיאודור הרצל, על שאלת ה„עמיגראציה" ועל ה„אוטואמנסיפציה". מתווכחים בהתלהבות, אך בטאקט ותוך ויתורים ודרך־ארץ כיאות לחוג זה העוסק בדברים העומדים ברומו של עולם.

הבינוניות האפרורית, שהעיירה מסוגלת להעניק לאנשי החוג, לא סיפקה את רוחם. כל „נשר פורש כנף" פרץ לו דרך למרכזי ההשכלה, אודיסה או קיוב, לרוות שם את צמאונו לדעת. הם עשו לילות כימים בשקידה על לימודיהם וחיו על לחם ומים. לעתים הפתיעתם חבילה שמצאו בה דברי מאפה, שומן־אווזים, ריבת שזיפים, כמה רובלים והרבה מאוד אהבת אם ודאגת אב. במרוצת הזמן „היו לאנשים" וחזרו הביתה, מקום שם הוריהם היו מהלכים סביבם על בהונות רגליהם וממלאים כל משאלותיהם ומוצא פיהם.

תכופות היו נועדים בגן של ישעיה ספוז׳ינר או של יענקל יאניווקער ושופכים לבם בשירי געגועים ורגש רוויי צער ועצב. כמשב רוח מלבב ומרענן וכבשורת אביב חמה נעמו לכול הצלילים של שירי ציון המושרים בפי חוג זה בפאתוס וברטט דתי:

גרויסער גאט, מיר זינגען לידער,
אונזער הילף ביסטו אליין,
נעמט צונויף די סנאפעס ברידער
ביז די זון וועט אונטערגיין.

מובן מאליו, שהחוג „נאש בראט" מקומו בשעות אלו בין המטיילים. כרגיל צועד בראש ישראל׳יקל משה באבעס העליז, המתלוצץ תמיד והשרוי בכל עת במצב רוח מרומם ומרונן (כעת בקנדה), בוזיע רוזומובסקי הער לכל ענין ציבורי, דוד זילברמן הראשון שמצא עוז בנפשו לעלות ארצה ולשמש מופת לחבריו, יענקעלע גולדמן בעל ישוב הדעת בדיבוריו ובמעשיו, אברהמ־ילי שטרנשיס ה„גמרא־קעפל" שנתפקר קצת, ישעיהו רובינשטיין בוגר הגמנסיה בדנציג בעל חיוך שובב כובש לבבות, ולידו העתידה להיות רעיתו בתיה בעלת התרבות והפקחות השנונה, יענקל אייזנברג הנאור והנלבב, גולדה רובינשטיין השופעת מתח אהבת חיים ותשוקת לימודים, משה ישראל אהרון׳ס המבלה רוב הימים ביערות ובשדות אביו — עתיר הנכסים, שרה גלוזבנד בעלת הנימוסין, גיטל ווייסמן העדינה, שפרה גלוזבנד הרצינית, ביילקה רויטל־מן החיננית ובוזי זילברמן הפעילה (כעת בארץ) ואח׳.

אנשי החוג מתלוצצים ומספרים אניקדוטות, מתבלים דברי הומור בדברי תורה וחכמה, בחינת שיחת־חולין של תלמידי־חכמים. הם היו בין הראשונים בעיר שלמדו לשיר במקהלה. זכור יום מתן הצהרת בלפור, כאשר נערכה בעיר תהלוכה לביטוי השמחה שתקפה את כולם לרגל המאורע הגדול. בתום המיפגן עלו חברי חוג זה על המעקה של בית הימברג ושרו בהתלהבות את „התקוה". היה זה מעמד בלתי נשכח. אנשים נשים וטף, שמילאו אז את הרחבה בכו מהתרגשות.

בין המטיילים לא נפקד גם מקומו של הנוער, העתיד בבוא הזמן, לקבל לידיו מנהיגות של תנועה, תנועת „השומר הצעיר". נראו ביניהם אליעזר קמיניק, פסח גולדמן, אידל ווייינר, ברוך אייזנברג, לייבוש קולי־נר, מלכה אייזנברג (כעת בארץ), חיה ליסק (כעת בארץ), אסתר אייזנברג, דוד׳ל הימברג ובלו־מה רויטלמן (כעת בארץ).

צעירים וצעירות אלה, שוקקים עליזות ותוססים עלומים. הם מתבלטים בדרך הילוכם, דיבורם, אופן מחשבתם והת־נהגותם. ניכר בהם גזע חזק המבטיח גדולות. ברבות הימים מילאו אמנם צעירים אלה תפקיד מכריע בעיצוב דמות הדור בעיירה. בלהט נעורים ובסערת איתנים הצליחו לפזר את עלטת הערפל של נוף העיירה ולהאירו באור התחיה הלאומית. הם ידעו ליטול מזמרת הארץ, לשותלה שתילים נאמנים בנשמות צעירות ולהדליק בלבבות שביבי אהבת מולדת, שהפכו לשלהבת גדולה של כיסופים והגשמה.

רעש המטיילים גובר. נוער פז, מאוגד בחוגים מקבילים, מוסיף וזורם וארשת חגיגית נסוכה על פניהם.

בצדי הדרכים, בתוך מרחב של עצי נוי ועצי פרי, מסתתר הבית השלו והצנוע של משפחת ליסק, שהמטיילים בחרו בו להיות להם תחנת־ביניים. אם המשפחה גולדה התמימה והישרה, מלובשת בפשטות חגיגית — מטפחת־משי לבנה לראשה ומשקפיים רכובים על חוטמה. היא יושבת ליד שולחן־השבת הערוך במפה צחורה ולפניה פתוח „טייטש־חומש" עתיק, שדפיו הצהיבו מיושן ובמקומות רבים אף ניכרים בהם שרידי דמעה תועה.

היא שקועה בקריאת הפרשה בניגון שיש בו הוד קדומים ובקצב שמורגש בו הד הלמות לבן של שרה, רבקה, רחל ולאה. בהשמע שאונם העליז של שוחרי ביתה, היא מפסיקה את קריאתה ובשמחה שבהכנסת־אורחים היא יוצאת לקדם את פניהם של הבחורים והבחורות, שהזדרזו בינתיים והעלו מן הבאר דלי מים צוננים. היא מגישה להם כלים לשתיה ומחליפה אתם שיחה תוך קירבה לבבית והשראת מנוחה של קדושת השבת.

קבוצת בחורות מחוג „נאש בראט"
שפרה גלוזבנד, גיטל ווייסמן, בוזי זילברמן, גולדה רובינשטיין, ביילה רויטלמן, שרה גלוזבנד

מכאן עולים המטיילים למעלה ההר לאורך הגן הגדול של סטצקי, אשר ממנו נשמעת צריחת עורבים צורמת אזנים. בהגיעם למרומי הגבעה פונים ימינה ולעיניהם משתרעת השדרה הנכספת, שדרת־קסמים.

איתרע גורלו של נוער זה להיקלע לתקופת „תוהו ובוהו". —

כל ערכי היסוד, שעליהם הושתת קיומם, נדבך אחרי נדבך, הלכו ונתערערו בתקופה זאת של „בריחה מבית־המדרש". העבר וההווה איכזבו, ובכל חריפותה הוצגה השאלה הנוקבת „לאן"?.. את שלילת הקיים קשרו עם חיי הניוון של העיר וראו ברפש ובדלות של הווי העירה אות וסמל למעמסת הדורות וחובה להשתחרר ממנה.

בחיפושי דרכים צץ הרעיון של „שיבה אל הטבע", שעלה בקנה אחד עם החזון של „שיבת ציון", ובלבטים הגורליים נאחזו בו כבקרש הצלה. הוא סימן ציון־דרך בתהליך השיבה לחיי טבע תקינים במולדת. השדרה במעלה ההר, המקבילה לגן סטצקי, היתה מקום אידיאלי להתייחדות עם הטבע, ומכאן כוח המשיכה הגדול שהיה לפינת קסם זאת על הנוער.

עצים מגזע עתיק סוככו על מרחב שדה דשא ולחשו רזי פלא. הציפורים, שקיננו בהם, צייצו צלילי כיסופים ונסכו בלב הרגשת דרור ואושר. בהגיע חבורות המטיילים למקום זה, נפסקו השיחות של בדיחות הדעת, ונדהמים ומוקסמים עמדו מול שלוות ההוד והקסם שאפפו את הנוף המופלא. כעבור רגעי ההתפעלות הראשונים החלו לפרוש ממחטות על הדשא שמתחת לעצים והתישבו קבוצות קבוצות, מוכנים בכל הוויתם החולמת לספוג לתוכם את הדר הטבע. על נבכי השקט התעופפה דבורה והשמיעה זמזום חד. היתה זאת מוסיקה חרישית, בחינת „תפילה־זכה", הנאמרת בלחש. פרפרים עפו הלוך ושוב והפגינו לאור קרני השמש משחק צבעים מרהיב עין. אחד היושבים חילק זמורות כחלית ופתחו בהתחרות בירור פרחים בעלי שלושה או חמשה עלי־כותרת. על כנפי הדמיון הפליג כל אחד למרחקים אשר מעבר לימים, מקום שם נבנית ארץ ונולד עם, מקום שם נטווים חוטים חדשים לחיי דרור ואושר בחיקה של טבע שאין בארצות מושלה...

ב

אסתר זינמן

עסקנים ומוסדות ציבוריים

החברתיות היהודית בערים ובעיירות הווהליניות לא הראתה סימני חיים מזה דורות של השלטון הרוסי הישן. רק עם צירוף חבל זה לאזור השיפוט הפולני נוצר הגרעין הראשון של חיי־חברה יהודיים, שמצא קרקע פורה לצמיחתו ולגידולו, ועד מהרה נתן פרי הילולים בדמותן של השכלה ותרבות, התפתחות לאומית, חינוך חברתי, מוסדות־ציבור שונים וכו׳. אולם לא ארכו הימים וכל זה נדרס במגפים האנטישמיים הגסים. על המוסדות היהודיים, שהיו אך במצב התהוותם, ניתכה מכה ניצחת, שעשתה אותם בעלי־מום. ובמצב של חיי ניוון, כמתכונת מוסדות־־„הקדש" של ימים ראשונים, נשארו למעצבה עד חורבנם הגמור עם השואה הכללית.

ועד לטיפול ביתומים. — כדי לבוא לעזרתם של ילדי העניים, וביחוד של היתומים היהודיים, היה קיים „ועד לטיפול ביתומים" בהנהלתן של הנשים בתיה הלפרין, איטה גורנשטיין, רבקה אוטשניק, בתיה רובינשטיין, אסתר רובינשטיין, נחה קנ־טור ואח׳. בכספי התרומות שילם הועד שכר־לימוד בעד ילדי העניים והיתומים, קנה בשבילם ספרים ומחברות לצרכי הלימודים. מפרק לפרק דאגו להלבשה ולהנעלה בשבילם ובחודשי הקיץ המיגעים שלחו את החלשים בין הילדים לקיי־טנות, שבהם בילו את תקופת החופש באויר צח ובתנאי תזונה מבריאים

הכנסת־אורחים. — בהתאם למסורת היהודית של צדקה וחסד היה הטיפול בעניים, אם מקומיים ואם עוברים ושבים, ראש דאגתה של הקהילה. בראש הפעולה הזאת במז׳יריטש עמד יצחק־אהרן גיפשטיין. מעולם לא ישב לסעודת־שבת בלי אורח, וכן בשאר מנהגיו והליכותיו שימש דוגמה ומופת לאחרים. תמיד הוא יגע ומצא פרנסתו של מי אינה מספקת, בריאותו של מי לקויה ואין במה לרפאותה, מי ומי צריך להשיא בת ובשל חוסר נדוניה השידוך עומד להתבטל וכו׳. הכל ידע יצחק־אהרן, כי רצה לדעת, ולכל המציא תרופה ומזור ובכלל היה מעוז לדל. מדי שבוע בשבוע היה מחזיר על פתחי הבעלי־בתים ומאסף תשלום שבועי לצרכי „ביקור־חולים", „הכנסת־כלה", יולדות חולות ועניות וכיוצא באלו נצרכים. למטרה זו הוא משך לפעמים את לאה הימברג, שעזרה לו באיסוף כספים, בטיגון קונפי־טורות לצרכי חולים, בהספקת חלות לשבת לבתי עניים וכד׳.

מכספי התרומות הוא יסד „בית הכנסת אורחים", שמדי בוא עני העירה יהיה לו מקום להניח ראשו ללינת לילה. יום־יום חילק את האורחים בין בעלי־הבתים ל„סעודת־יום", ובימים שרבו העניים בעיר משך לעזרתו את הלל רייזל׳ס שטיינוורצל, שרגיל היה להושיט ליצחק־אהרן יד עוזרת במעשי החסד שלו.

לינת־הצדק. — מלבד מפעל „הכנסת־אורחים", שבעצם מילא תפקידים של מוסדות חסד רבים, כמו „ביקור־חולים", „הכנסת־כלה" ואח׳, היה קיים במז׳יריטש מוסד „לינת־הצדק" מיוחד, שמרבית תושבי העיירה לקחו חבל בפעולותיו. מתפקידיו של מוסד זה היו: לינת לילה לפי התור ליד מטת חולה, הספקת תרופות ומכשירים רפואיים לחולים מחוסרי אמצעים וכד׳.

גמילות־חסדים. — כנזכר לא הצטמצם יצחק־אהרן בשטח מסוים אחד. פעילותו התרחבה על שטחים שונים ולכל תפקיד משך אנשים אחרים. בין עוזריו הנאמנים מן הראוי להעלות את זכרונה של ריקלה ספוז׳ניק, אשה חשוכת בנים שהתעסקה בחנותה מן הבוקר עד הערב. מעולם לא

נתנה לאיש לצאת מחנותה בלי נדבה הגונה, וביחוד לא השיבה ריקם את פני יצחק־אהרן שבא לבקש מתת־יד לטובת עניים או מוסד כלשהו. כאשר זימן המקרה ליצחק־אהרן „לקוח" מיוחד ועליו היה לתומכו בסכום ניכר, היה פונה לעזרתם של בתי־הבנק הפרטיים שלו, כמו ריקלה ספוז'ניק, מיכל גולדמן ואח'. משהגיע זמן הפרעון היו יוצאות בשליחותו שתי נשים עסקניות, מדי שבוע זוג אחר, שאספו את הכסף הדרוש לתשלום החוב, כדי לשמור על שמו הטוב של יצחק־אהרן להבא.

כמוצא שלל רב שש יצחק־אהרן על פתיחת קופת גמילות־חסדים ע"י משה זילברשטיין, שהיתה לתועלת רבה לתושבי העיירה. הוא היה כמובן בין לקוחותיה הקבועים של הקופה ונעזר בה לא מעט לטובת הנצרכים „שלו". קופה זאת נוסדה בעזרת תמיכה אמריקאית, ומלבד משה זילברשטיין, שהקופה היתה בביתו, השתתפו בה משה הורביץ, צבי שטרנשיס, יצחק רויטלמן, יודל ווינר ואח'. משה הורביץ נדב גם מכונה לאפית מצות, שכל הכנסותיה היו קודש לקופת הגמ"ח.

קופת גמילות־חסידים
יושבים: (מימין) משה זילברשטיין — יו"ר, (משמאל) יהודה ווינר — מזכיר,
עומדים: (מימין) ?, משה קילמכר, ברוך קרפ, אברהם הנדלר.

ברוך (זיידל) כ"ץ

בנק קרדיטובי

בחודש יולי 1928 נתקבלה החלטה במעונם של ארגון הסוחרים הזעירים ובעלי־המלאכה שבבית חיים־צבי עפיל ליסד במז'יריטש בנק לאשראי, שיהיה מסונף לברית הפיקוח של הקואופרטיבים היהודיים בפולין (ורשה, רימר־סקה 6) וכן לבנק לקואופר. (ורשה, סנטורסקה 32).

היוזמים הראשיים היו מנהלי הארגון של הסוחרים הזעירים ובעלי־המלאכה. מיד שוגרה לורשה משלחת של שני אנשים, אהרן גוברמן וישראל פולישוק, כדי לסדר את כל הפורמליות הדרושות לפתיחת הבנק וכן כדי לקבל מקסימום הלוואות מאת ה„ג'וינט".

מיד ניגשו לרישום חברים לבנק, ששמו נקרא בישראל: בנק קרדיטובי במז'יריטש, קואופ. בע"מ. ה' בן־ציון מצמן היה המפקיד הראשון שהכניס סכום כסף ניכר וכן התחילו לגבות מניות חברים בסך 25 זל. והוחל בחלוקת הלוואות בשיעור 250 זל.

במשך זמן קצר הצליח הבנק לרכוש לעצמו אימון ושם טוב וכתוצאה מכך התחיל לקבל הלוואות גדולות מקרן ה„ג'וינט" בריבית קטנה ולמועדים ארוכים. בגלל עבודתם המסורה של יוזמי הבנק ומנהלו רכשה אוכלוסית מז'יריטש נכס יקר בדמות מוסד כספי חשוב, שהושיט עזרה כספית לרבים לצורכי הרחבת מסחרם ומלאכתם וריבוי פרנסתם.

והואיל והעסקנים הציבוריים בעיר היו בין חברי הבנק ומנהליו, היה הבנק בית־ועד לכל מיני עסקנות ציבורית וכל המפעלים העירוניים הציבוריים נחתכו במעון הבנק כמו: קרן־קיימת, קרן היסוד, ביה"ס „תרבות", ה„ישיבה" וכד'. באופן כזה הבנק ריכז את כל צורכי העיר החשובים, שתמיד הוכתרו בהצלחה.

וזאת רשימת ההנהלה, המועצה, ועדת הביקורת, וחבר העובדים:

ההנהלה: לוי קמיניק (יו"ר), דוב קנטור (מזכיר), אהרן גוברמן, ישראל פולישוק, יוסף רובינ־שטיין, מרדכי חייט, צבי גלמן (ארגנטינה).

המועצה: חיים־צבי עפיל (יו״ר), בן־ציון מצמן (מזכיר), משה טייצ׳ר, מיינע פינקלשטיין.

ועדת־ביקורת: יהושע הימברג (מזכיר), לייב קיפרווס, אברהם זבודניק, יעקב־יוסף אלייסקר, זוסיע קוזיול, צבי פלוסקר (קנדה), צבי זוליער.

חבר עובדים: בן־ציון מצמן (גזבר), אח״כ שני בניו מאיר וצבי מצמן. יעקב זילברשטיין (מנהל חשבונות), יהושע זילברשטיין (מזכיר), דובה פלוסקר (קורספונדנטית), ברוך (זיידל) כ״ץ (גובה).

הבנק נפתח בביתו של הרשיל ברוטמן (הרשיל אבא׳ס), אח״כ הועבר לביתו של קופיל פלוסקר. מוסדות הבנק פעלו רבות לטובת הבנק. המועצה וועדת הביקורת התאספו לישיבותיהם בכל יום ראשון בשבוע לשם מילוי תפקידיהם. חברי ההנהלה מסרו מזמנם היקר ערב ערב מספר שעות שלא על מנת לקבל פרס. הם היו עוסקים בצורכי ציבור באמונה.

הבנק התקיים משנת 1928 עד שנת 1939, היינו משך של 11 שנה, בהצלחה רבה. בשנת 1939, בבוא הסובייטים לעיר, הולאם הבנק ובבית זה נקבע המשרד של בסיס הממשלה הסובייטית.

שרגא זבדי

אלו דברים שאין להם שיעור!

אנשי מז׳יריטש הישרים והתמימים התמסרו בכל ימות השנה בשעות הפנאי לכל מיני מעשים טובים ולא הבדילו בין מצוה קלה לחמורה, בין בגוף ובין בממון, בין אדם למקום ובין אדם לחברו. וכל זאת קיימו לא לפי צו ופקודה, אלא מרצונם הטוב ולפי דרישת הזמן והמקום.

בימי מלחמת העולם הראשונה, בשנת 1915, כשזועות המלחמה נחרתו עמוק בלב כל יהודי ממז׳יריטש וגם הפיצו ענגים שחורים על כל אורחות החיים אשר בעיירה, התחילו לזרום „עריקים" צעירים מערי הסביבה, שלא רצו לשפוך דמם בעד רוסיה האנטישמית. האנשים שהשתמטו מעבודת הצבא שמעו, כי מז׳יריטש היא מקום מתאים לגור במחבואים, ויהודי העיירה הצטיינו כדרכם כ„מכניסי אורחים", אם כי בעד קבלת אורחים כאלה היה צפוי לכל יהודי לפחות שלוש שנות מאסר, וכל בית היה פתוח לכל יהודי נודד ונצרך לסעד וללינת לילה. לעתים קרובות בקרו בעיירה פלוגות של קוזקים לשם חיפוש אחרי יהודים „עריקים", שכונו אז בשם נסתר „טשיזשיקעס". באמתלא כזאת שלחו הקוזקים את ידיהם בבזה ובשוד חנויות וגם הטילו עונשים קיבוציים על העיירה בכל חומר האכזריות. ואף כשנכשלו המתחבאים ונגלו ע״י הקוזקים וישימו תושבי העיירה מס וקיימו פדיון שבויים, והנחבאים ניצלו והמשיכו את אורח חייהם בסתר.

בכל שבת בצהרים היו מתאספים כל עם בעלי־המלאכות לבית־הכנסת הגדול לשמוע תורה מאחיהם למקצוע פרוי־צ׳יק החייט, שהיה קורא לפניהם שעור ב„עין יעקב" וב„משניות" ומסביר להם בשפה קלה, פשוטה ועממית.

בשנת 1915, כשצבאות רוסיה נחלו את נצחונם הזמני על צבאות אוסטריה וגרמניה ומדי יום ביומו נלקחו בשבי רבים מחיילי האויב, נקבעה תחנת מעבר לשבויים גם במז׳יריטש. אז התעורר לפעולה הנוער במז׳יריטש במטרה לעזור לשבויים מבני אחינו שלא קטן היה מספרם. נבחרה ועדת פעולה, שהחליטה, כי העזרה הראשונה שהשבוי זקוק לה היא נקיון, כי השבויים מלאים זוהמה. כל פעם שבאו שבויים לעיירה הסיקו את בית המרחץ וכל הנוער התגייס לעבודה זו ואף הושיטו להם עזרתם בשפשוף גופם שזמן רב לא באו מים חמים עליו וגם הזמינו ספר „לבית־המרחץ" לתספורת ולתגלחת. כן הטילו על כל בית־אב לתרום לטובת השבויים זוג לבנים נקיים ושלמים ואת הלא נקיים שהשבויים השאירו מסרו לכובסת והשתמשו בהם בשביל שבויים אחרים. אחרי שהשבויים החיו את נפשם בנקיון גופם כבר עמדו ע״י בית־המרחץ יהודים וכל אחד הזמין לו אורח לארוחת־ערב וללינת לילה. למחרת הבוקר קבל כל שבוי יהודי תבשיל חם לארוחת־הבוקר. וכל אחד נפרד בהתרגשות רבה ממדת הכנסת האורחים שנהגו בהם ובהבטחה שלא לשכוח את העיירה הזאת לנצח.

וכשעמדו השבויים בבוקר בסך והמשיכו בדרכם הלאה בלטו היהודים מתוך השורות בנקיונם ובתסרוקתם הנאה, שעלו מן הרחצה וזוהמה אין בהם, וכל משפחה ששבוי לן בביתם בליל זה, עמדו להפרד מאורחם בנפנוף ידים ובידידות רבה.

במצות בקור חולים ולינת הצדק התעסקו רוב אנשי העמל והעבודה, שהפעילים ביניהם הזכורים לטובה היו: ר׳ אפרים גילפיקס וסגניו ר׳ לייב צנטר ויוסיל „דער שווארצער". וכשחלה אחד מהחברה מובטחת היתה לחולה עזרה ממשית, כגון לינת לילה של חברים לפי התור וגם תשמישי רפואה שהיו נמצאים ברשותם. מדי שנה בשנה בראש־חודש שבט היו מתאספים כל החברים וסדרו מסיבה מסורתית במאכל ובמשתה ובאיחולים מחבר לחבר לנהורא מעליה ובריות גופא.

וגם בהבאת שלום בין אדם לחברו. —

היו מקרים, כנהוג, שפרצו מריבות או אי־הבנה בין

שני שותפים במסחר, או אפילו מריבה משפחתית, בעניני ממון בין אדם לחברו והגיעו לפלילים. לצורך זה היתה קיימת בזמנה ועדה של שופטים מומחים בדת ובמשפט, שהיו פוסקים את הדין לפי חוקי התורה ולפי השכל וההגיון ורוח הזמן. בועדה הזאת השתתפו: ר׳ צבי שטרנשיס, ר׳ לוי קמיניק, ר׳ אהרון גוברמן וישראל פולישוק.

הקהילה הקדושה במז׳יריטש גדול רקמה את מסכת חיי הכלל לפי מדות המוסר והצדק. וברית־אחים היתה קיימת בין אדם לחברו במשך דורות באהבה ובמסירות, שכולם היוו כעין משפחה אחת גדולה ושכולה אין בהם עד שעלתה עליהם יד הכורת והכריעתם לטבח וכל בית ישראל יבכו את השריפה אשר שרף ה׳.

יוסף קוצ׳ר

על מפעלים ומוסדות צבוריים

זוכר אני את העיירה משנת 1915. עיירה קטנה עם כל המסורת של עיירה בווהלין על כל מוסדותיה ומפלגותיה; השתייכתי למעמד הבינוני והייתי קרוב לציבור הפועלים ולעניים שבעיר, ואני רוצה להעלות פה כמה זכרונות מהמוס־דות ומהמפלגות השמורים בזכרוני.

שנת 1916, ערב חג הפסח. מנהג ישן הוא בישראל לאסוף מעות־חטין בשביל עניי העם לחג הפסח. בין נכבדי העם שעמדו אז בראש המפעל הזה זוכר אני את בצלאל מליאר, יהודי בעל הדרת פנים, „עשיר גדול", כפי שאמרו עליו אז, במשפחה הגדולה שלו. באותו ערב חג הפסח החלטנו גם אנחנו הצעירים להשתתף במפעל הזה, ואחרי ישיבות אחדות החלטנו לא רק לחלק קמח אלא לתת מצות אפויות. לצורך זה יסדנו חוג חובבי הבימה וכמה שבועות לפני זה חזרנו על ההצגה הראשונה בבית ר׳ יעקב רובינשטיין, ששם התאספו כל משכילי העיר וקיבלו אותם בסבר פנים. ואז עלתה השאלה איפה לארגן את ההצגה ולא נמצא בעיר מקום אחר אלא בבית־הכנסת הגדול בעזרת־נשים. מבין חברי החוג נבחרה משלחת לר׳ בצלאל מליאר לבקש ממנו שירשה לעשות בבית־הכנסת את ההצגה שכל הכנסתה מוקדשת למפעל של מעות־חטין. הצעתנו עשתה עליו רושם גדול והוא ענה שלמען דבר־מצוה כזה הוא לא רק מסכים אלא אף יעזור לנו בכל מה שנרגיש צורך, כגון קרשים לעשית הבמה וכיו״ב. 4 שבועות לפני חג הפסח שכרנו דירה בבית משה זבודניק, הדבקנו מודעות בכל בית־כנסת, שכל צעירי העיר יועמדו לרשותו של הועד המטפל באפית מצות בשביל עניי העיר. ואיזה עונג היה לראות באיזה התלהבות כל צעירי העיר מבני עשירים ועד בני העניים עבדו במשך 4 שבועות במפעל בשתי משמרות. הבחורים אספו עצים והבחורות עבדו באפית המצות ולכל נצרך נשלחו המצות הביתה, לפי הרשימה שבידי הועד שקבלנו ממליאר, היו בין המקבלים אנשים שנחשבו לסוחרים ולהם נשלחו המצות בסתר כדי שלא לביש אותם.

מפעל שני. אחרי מלחמת העולם הראשונה ה„ג׳וינט" ארגן בכל עיר ועיר בפולין עזרה למען היתומים שנשארו אחרי המלחמה. גם בעיירה שלנו נוסד ועד כזה שלי היה הכבוד להיות בין ראשי המפעל הזה משך 15 שנות קיומו. בתכניתו היה לדאוג לילדים (שהיו בערך 70—80): להלבישם, ללמדם לא רק בבתי־ספר אלא גם מקצוע, לארגן בכל קיץ מחנה נופש בשבילם. 50% מהתקציב הדרוש היה נותן הג׳וינט בתנאי שה־50% האחרים נסדר בכוחותינו שלנו. ואני זוכר את האספה שהיתה בבית־המדרש בה נציג הג׳וינט הסביר לנאספים את המטרה. באיזה התלהבות כל אנשי עירנו קבלו את ההחלטה הזאת, העשירים והעניים, הבוגרים והצעירים. פעמים בחודש נערכה ישיבת הועד בבית בתיה הלפרין שבו נדונו עניני המפעל בכובד ראש הראוי. כל מי שקבל את ההזמנה לישיבת הועד ראה בזה חובה קדושה וכבוד גדול, ולא היה מקרה שמי שהוא יסרב לקחת חבל במפעל שנתארגן בשביל הועד למען היתומים. מזכיר הארגון היה אז הח׳ פרידעל גורנשטין, שהקדיש כל שעותיו הפנויות מעבודה לא רק למזכירות אלא גם לארגן את הזוגות וגם לשתף עצמו באוסף הכספים. תושבי העיר תרמו למפעלי הארגון לא מאונס אלא מרצונם הטוב, כי הרגישו בהתחיבות כלפי הילדים שנשארו בלי הורים ושאין מי שישגיח עליהם.

ברצוני לציין כאן באיזו התלהבות התיחסה העיירה למפעל הועד: פעם אחת לרגל חג הסוכות, הוחלט להלביש את הילדים לקראת החורף הבא. 50% מההוצאות קבלנו כרגיל מהג׳וינט בבד ובאריג אך התשלום לחייטים ולסנדלרים היה על חשבוננו. הישיבה החליטה לארגן הצגה. שבועים לפני ההצגה נמכרו כל הכרטיסים, וראוי לציין כי אז מכרנו כרטיסים לא רק לפי מספר המקומות שהיו באולם אלא מכרנו יותר מזה, ואם לא הספיקו המקומות גם כן לא היו תרעומות ותלונות עלינו. בזמן ההצגה, בין מערכה למערכה, הוטל עלי התפקיד למסור לקהל על מטרת ההצגה וכשגמרתי את הדו״ח שלי אני זוכר באיזו התלהבות הקהל החל לזרוק כסף על הבמה, שהכסף הספיק כדי 50% מהמפעל והותר.

הילדים אשר היו בפיקוח „היתומים־קאמיטעט" למדו בבית־ספר „תרבות" והועד שלם בעדם. הועד ארגן ארוחת בוקר בשבילם, חלב ולחמניות בחמאה. נשי הועד היו באות לפי התור לחלק את הארוחה אך הילדים התביישו לאכול, כי שאר הילדים לא אכלו אתם יחד אלא הביאו אוכל משלהם. וכדי שלא לבייש ועד היתומים, יחד עם ועד ההורים של בית הספר, החליטו שגם שאר הילדים לא יביאו ארוחת־בקר מהבית, אלא יאכלו כולם יחד מאותה הארוחה שנותנים לילדים היתומים, כמובן בעד תשלום.

עסקנות צבורית מעשית

מפי ר׳ אריה־שאול כספי

דוגמא נאה לטיפוס בלתי נפוץ בימים ההם של יהודי בן־טובים, בן־תורה, עוסק בצרכי ציבור באמונה וחובב ציון ומתישב בה — הוא ר׳ אריה־שאול כספי (זילברמן). נולד בעיירה קטנה בפולסיה למשפחה מיוחסת של רבנים גאונים, נתחנך על ברכי התורה והמסורת וכבר בגיל בר־מצוה היה ראוי להוראה. אך במות עליו אביו ללא עת נאלץ בתורת הבן הבכור להירתם בעול הפרנסה, כדי לעזור לאמו האלמנה בכלכלת שמונת היתומים הקטנים. אכן ראו ברכה בעבודתם ואף הצליחו לקבל מורה קבוע לביתם שלימד וחינך את הילדים בדרך התורה והמצוות.

כשהגיע אריה־שאול לפרקו, נשא לו לאשה את בתו של ר׳ משה פרנקל מנכבדי מז׳יריטש, ובשנת העשרים קבע את מושבו שם. כמנהג הימים ההם קבע לו האברך עתים לתורה ולתפילה וגם לעיסוק בצרכי ציבור, ושמו יצא לתהילה בעיר. בימים ההם נוסדה במז׳יריטש קופה להלוואות ולגמילות חסדים וכאשר בקשו אדם מוכשר ומהימן להפקיד בידו את הכסף הציבורי שמו הכל עיניהם באריה־שאול ששימש להם גזבר משך שנים מספר וכלכל את מעשיו בחריצות ובתבונה.

אחרי מלחמת העולם הראשונה, בהתיצב גבולות עמים, התחיל מפעל הצלת הישיבות בערים שנשארו מעבר לגבול הרוסי לרגל האיסור שנגזר שם על לימוד התורה. לילה־לילה הובריחו למז׳יריטש בחורי־ישיבה ומוריהם שהוסתרו מעיני הרשות. פעם אחת, בלילות החורף הקרים, עברו ארבעים תלמיד ביחד עם ראש הישיבה שלהם ומחמת הכפור הגדול הגיעו רובם קפואי ידים, רגלים ואפים. ר׳ אריה־שאול ורעיתו נכנסו בעבי הקורה ובתנאים של סכנת נפשות מפני העין המשגחת של הרשות הזעיקו רופאים ורפואות והצילו אותם. יום אחד, בשוב ר׳ אריה־שאול מנסיעה לרגל עסקיו, נודע לו שהרב העילוי נתפס למלכות ונכלא בבית הסוהר ברובנה. מיד נכנס לפעולד „לא נח ולא שקט עד ששידל בדורון ובתחינה את ראש המשטרה שבכבודו ובעצמו נסע לרובנה והוציא את הרב מהכלא. מרובנה נסע הרב לעיר איוורא ע״י וילנה ושם יסד ישיבה גדולה.

ר׳ אריה־שאול הצטיין גם בחיבתו הגדולה לציון ושאף לעלות אליה ולהשתקע בה. הוא תרם והתרים לכל מפעל לאומי ולא נרתע גם מלמסור טבעות זהב וכסף משובצות לטובת המגביות. בעצם הוא שאף מתמיד לקנות לעצמו חלקת אדמה ולו גם על שמו של גוי לפי חוקי המקום, אך משנשמעה בשורת בלפור, ראה בה פעמי גאולה והתכונן לעלות. אך שלח לפניו את בנו הצעיר שעלה בין ראשוני העולים ממז׳יריטש. אחרי הבן עלה האב שהצליח להוציא את משפחתו, קרוביו ומכיריו מהגולה שבזכותו ניצלו מההשמדה וכולם זכו להיות בין בוני הארץ ולראות בנחמתה בשוב ד׳ את שיבת ציון.

אמנם חבלי קליטה קשים עברו על ר׳ אריה־שאול עד שהגיע אל המנוחה ואל הנחלה, אך מעולם לא התאונן וקבל הכל באהבה. כיום הוא גאה על התלאות הרבות שכבר חלפו ושמח משנה שמחה על שחבלי היסורים הפכו בשבילו לחבל נעים במדינת ישראל המשוחררת, ותפילה בפיו של ר׳ אריה־שאול, שבימיו ובימינו תיושע יהודה וישראל בגאולה שלמה עם משיח צדקנו ובנין בית מקדשנו.

פרק ו

באספקלריה של החיים

רשימות הווי ופולקלור

ר׳ אהרן גארדא, רופאו של המגיד ממז׳יריטש — א. רכטמן. / תקופת ה„סליחות" — א. צווייג. / ל״ג בעומר בעיירה — מ. מצמן. / הצגת ה„ספקטקל" הראשון — ש. זבדי. / ברחובה של עיר — צ. מצמן. / מפלאי התחבורה במז׳יריטש — מ. מצמן. / אנשי ה„פאלוש" — במז׳יריטש — ב״צ בר־עקיבא. / זר דמויות — י. פולישוק. / חנה :די זאגערן" — ז. פדרמן (קיפרווס). / זיוול הסבל — י. כוכבי (שטרנשיס). / דברי פולקלור מפי יהודי מז׳יריטש — ש. זבדי.

א. רכטמן (ניו־יורק)*

ר׳ אהרון גארדא — רופאו של המגיד ממז׳יריטש

בשהותי באוסטראה שבווהלין עם האכספדיציה האתנו־גרפית של ש. אנסקי ז״ל בשנת 1913, ראיתי בבית־העלמין הישן מצבת־אבן שקועה חציה באדמה. האותיות החרותות על גבה כבר נימחו מרוב ימים, רוח וגשם, אך בכל זאת עוד אפשר היה לקרוא את הכתוב:

פ״נ הישיש הזקן שהלך ושימש חכמים,
אשר שימש להרב בוצינא קדישה מ״מ דק״ק מעזריטש,
מ׳ אהרן במו״ה שמשון דאקטאר גארדא,
נפטר כ״ו אדר שני תק״ע לפ״ק תנצב״ה.

ועל אותו „דאקטאר גארדא" (בפי העם דאקטאר גארדיס) סיפרו לנו ישישי אוסטראה מעשה־פלאים זה:

פעם באו לדין לפני הצדיק ר׳ דוב בר, המגיד ממז׳יריטש, שני סוחרים אמידים, שהיה להם סכסוך בדיני ממונות. אחד מהם היה מחסידי מז׳יריטש והשני מתנגד גמור. סידרו את טענותיהם לפני הרב המגיד והוא תיווך ביניהם. למחרת באו שניהם לקחת ברכת הפרידה והמגיד בירך אותם בדרך צלחה, ובפנותו אל המתנגד, גחן עליו ואמר בלחש:

„זכור תזכור ואל תשכח, כי כל חולה מתרפא לא רק מהרפואות והסממנים של הרופא, אלא גם בזכות הרופא גופא. כי מלאך טוב מלווה כל רופא — ואת רופא המלך מלווה תמיד המלאך רפאל בעצמו".

שמע המתנגד ויצא מלפני המגיד בבת־צחוק על שפתיו: דבר שאין לו שחר מאת „רבי" של חסידים, משול כעדשה לכותל!.. ישב בעגלתו שחיכתה לו לפני בית המגיד ושב לביתו ולעסקיו. ולא זכר הגביר המתנגד את דברי המגיד וישכחם!

ויהי מקץ שנתיים ימים והמתנגד נפל למשכב ומחלתו גברה עליו מיום ליום עד שהרופאים אמרו נואש לחייו — חולה נוטה למות... יום אחד, כשמידת חומו עלתה למעלה ראש ולא ידע באיזה עולם הוא מרחף, נצנץ פתאום כעין ברק במוחו ונזכר בדברי המגיד, „שאת רופא המלך מלווה תמיד המלאך רפאל בעצמו" — אזר את שארית כוחו, קרא אליו את אשתו ובניו וציווה אותם למהר ולשלוח שליח מיוחד לעיר הבירה פטרבורג, לא לקמץ בהוצאות ולהביא אליו את רופאו הפרטי של המלך — הוא הד״ר גארדא, שהיה מפורסם כמומחה גדול בכל רחבי מדינת רוסיה.

ויצא השליח מבוהל ודחוף כדבר הגביר החולה, ואחרי השתדלויות רבות וסכומי כסף עצומים, עלה בידו להביא מפטרבורג את הד״ר גארדא המפורסם — רופא המלך. בדק הד״ר גארדא את החולה ונוכח לדעת, שאין תרופה למחלתו וכי שעותיו ספורות. קרא לאשת החולה ולבניו לחדר שני וגילה להם את האמת המרה: „החולה גוסס, ואני הנני רק רופא חולים ולא מחיה מתים". אסף את מכשיריו, נפרד מתוך ברכה ופנה לצאת.

אך טרם דרכו רגליו על מפתן הבית, העיף ד״ר גארדא מבט אחרון לצידו של החולה, ומה גדלה השתוממותו בראותו, שעיני החולה פקוחות לרווחה ומכוונות מבטן ישר אליו... בתמיהה רבה ובהתפעלות עצומה חזר הד״ר ג. על עקביו, ניגש אל מטת־החולה והופתע עוד יותר בהבחינו את השינוי

*) הרשימה נדפסה בשם אומרה ברשותו האדיבה של ד״ר יום־טוב לוינסקי, עורך „ידע־עם".

לטובה. מיהר הד״ר ג. ושלח להביא סם־מרפא, ובינתים טיפל בחולה ולא גרע עין ממנו, ולגודל תמהונו ראה, שמרגע לרגע מצבו הולך וטוב.

והיה אך טעם החולה כף אחת משיקוי־הרפואה שהביאו — שבה אליו רוחו ובקול חלש ביקש מאת הד״ר ג. לכוף אליו את ראשו וסיפר לתוך אזנו את דבר ביקורו לפני שנתיים אצל המגיד ממז׳יריטש, ואיך הצדיק ציווה עליו בשעת פרידתו לזכור ולא לשכוח, כי „את רופא המלך מלווה תמיד המלאך רפאל בעצמו״, וכי הציווי הזה נעלם מזכרונו כל אותו הזמן ורק כעת, כשגברה עליו מחלתו נזכר בו פתאום, ולרגל זאת הטרידהו מעיר הבירה לבוא אליו.

דבריו של המגיד ישרו בעיני הד״ר גארדא, שרשם אותם במלואם, מלה במלה, לתוך פנקסו ביחד עם שמו ושם עירו של המגיד — ושב לביתו פטרבורגה. ואותו המאורע עם החולה שנטה למות, וביחוד דברי הנבואה של המגיד, נכנסו עמוק לתוך לבו של הד״ר ג., לא הרפו ממנו ולא נתנו לו מנוח. לבו התחיל להימשך למז׳יריטש... לצדיק, והוא נעשה מלאנכולי, התהלך כצל ופניו עצובים.

זמן קצר אחרי־כן — כך מוסר סיפור העם — עזב הד״ר גארדא את בית־המלך, בא למז׳יריטש ופנה אל הרב המגיד בזו הלשון: „רבי! באתי אליך, כדי שתרפא את נשמתי החולה, ואהיה מאושר אם תרשה לי לרפא את גופך הקדוש... רבי! רצוני להשאר אתך תמיד!״ והמגיד הסכים.

כעבור ימים אחדים פרק מעליו הד״ר גארדא את בגדי השרד שלו עם אותות־הכבוד שעליהם, הסיר את חרבו מעל ירכו, לבש בגדי־חסידים מסורתיים והיה לרופא הרבי ואנשי חצרו. את שעותיו הפנויות היה קובע ללימוד תורה ולתשובה, לתפילה ולמעשי צדקה. והד״ר ג. חי במז׳יריטש משך כל ימי חייו של המגיד.

אחרי הסתלקותו של הרב המגיד נתמנה הד״ר גארדא מטעם קהילת אוסטראה לרופא העיר והסביבה. והיה יושב בבית־המדרש על התורה ועל העבודה, וכשהיו אנשי העיר צריכים לו, היו הכול יודעים היכן למצוא אותו.

הד״ר גארדא האריך ימים עד זקנה ושיבה, ובמותו הביאוהו למנוחות ברוב פאר וכבוד בין גדולי אוסטראה ורבניה.

אברהם צווייג

תקופת ה„סליחות״

חדש אלול הגיע, ומיד תקף פחד נסתר את העיירה על כל שכבותיה, — הנה הולך ומתקרב יום הדין. ומאימתא דשמיא האם לא יחולו לבות צאצאי רב בר המגיד ממז׳יריטש ונכדי שאר גדולי היהדות הדתית שמוצאם מעיירה זו! עיירה שבעת העוני והרוגז במלחמתה המתמדת לקיומה הקשה קותה בלב תמים וצנוע לתנות את צרותיה ומר לבה לפני ה„כביכול״. תקופת ה„סליחות״ שימשה כעין הכנה שבפרוזדור כדי להכנס לטרקלין של יום הדין עם כל מוראותיו.

זכורני, תקופת הסליחות שהצטיינה על פי רוב בגשמיה המרובים והרוחות המבשרות את בואו של הסתיו. שלוליות המים שהצטברו קמעה קמעה היו לרפש גדול, ששמו הלך לפניו כרפש המז׳יריטשאי המפורסם. כדי לעבור את רחובותיה וסמטותיה הצרות והעקלקלות של העיירה בלי שתכשל ותפול אפים ארצה או שתדרוך מבלי משים על אבן סמויה מן העין או שתתכבד במנה הראויה לשמה של התזת מי־רפש צריך היית להתברך בכשרון אקרובטי ולקיים מה שכתוב „מקפצים על ההרים ומדלגים על הגבעות״...

גם מזג האויר הסתוי שהחל בשלהי דקיטא הוסיף על כל המסתורין שאפף אותך בימי הסליחות, ביחוד בלכתך בחצות עם פנס־הנר בידך לבית המדרש וקולות המתפללים בקעו מכל בתי־הכנסת המוארים. ומה פחד לבך עת עברך את בית־הכנסת הגדול, שלפי האגדה נבנה לפני בערך כ־200 שנה ע״י בעל־האחוזה של העיירה, הגרף למשפחת סטצקי. קדושתו ומסתוריותו של בית־הכנסת הזה היו לאין שעור, ואפילו מזוזות לא נקבעו בפתחיו כנהוג, כדי לא לגרוע מקדושתו. זכורני, כיצד אנחנו התינוקות של בית רבן היינו משוחחים על האגדות הנוראות המתהלכות בקשר לבית כנסת זה, כגון: שליטתם הבלתי מוגבלת של שוכני עפר על הבית הזה, תפילתם בצבור כביכול ועוד. וכל אחד הוסיף משלו בהתאם לרוח הדמיון השורה עליו. ביחוד גדלה השפעת המקום בתקופת הסליחות עת הנסתר בו היה מרובה מהנגלה. ואל תהא רבותא בעיניך, כי מתפללי בית־הכנסת הזה הם דוקא מפשוטי העם, אנשי העמל והעבודה, כי תפילתם לפעמים יותר צרופה משל אחרים, ובשופכם את מר לבם הדואב לפני הבורא תבעו את עלבונם.

זכורני, עת התקדש החג ב„ימים הנוראים״, ומכל קצות העיירה החלו נוהרים לבתי־הכנסת, אנשים נשים וטף, בחינת „בנעורינו ובזקננו נלך״. אז ראית והרגשת בעליל את דבקותם ללא סייג של אנשי העיירה בקונם, ובפיהם הודיה זכה וצנועה על שנת חיים שעברה ובקשת חתימה טובה לשנה הבאה. אך כנראה הקב״ה אטם את אזניו משמוע את אנקותיהם בצר להם וללא עול בכפם נגדע פתיל חייהם ע״י צפרני המשחית.

מרדכי מצמן

ל"ג בעומר בעיירה

חג־החופש והגאוה הלאומית היה ל"ג־בעומר בעיירה. זכורני עוד בשנת 24—1923, כשלמדתי בחדרו של שניאור המלמד, אנו התינוקות של בית־רבן התכוננו במשך כמה שבועות לחג הזה. החל מפסח התחלנו לספור „ספירה" עד שהגיע היום הנכסף. בבוקרו של ל"ג־בעומר הסתדרנו בשתי שורות, כשבראש צעד הרבי ואחריו שלושת עזיו. לכל אחד קשת וחץ וצידה לדרך. כך הגענו אל מחוץ לעיר לעמק המלבנה. העזים השתוללו ואנחנו אחריהן. זה היה היום היחידי בשנה, שיצאנו לחופש מהאויר המחניק של „החדר". גם הקנצ'יק של הרבי נעלם באותו יום. רגשותינו ומאויינו העצורים כל השנה, מצאו פורקן באותו יום בחיק הטבע. בשעות הצהרים התישבנו על הדשא והרבי ספר על שמעון בר יוחאי. המבט של הרבי לא היה זועף כמו בכל יום והיתה לנו הרגשה חפשית וחגיגית עד שחזרנו הביתה.

החל משנת 30—1929 קיבל חג ל"ג־בעומר בעיירה צביון חדש. תלמידי ביה"ס „תרבות" וחברי הסת. הנוער התאספו לחצר ביה"ס ומשם יצאה התהלוכה דרך כל רחובות העיר. בראש צעדה התזמורת והמתופפים, אחריהם ביה"ס, השו"הצ, גורדוניה, החלוץ־הצעיר ובית"ר. כולם לבשו תלבושת אחידה (חולצות לבנות ומכנסים או חצאיות כחולים). יהודי העיירה סגרו לשעה קלה את חנויותיהם, בעלי־המלאכה עזבו את סדנותיהם ויצאו לחזות בתהלוכת הנוער היפה, על תלבשתו האחידה ודגליו המתנוססים ברמה. הגויים בשוק הסתכלו והתלהבו „ז'ידובסקה־וויסקו" (צבא יהודי). ולנו הנוער היתה ההרגשה כאילו השתחררנו מכבלי הגלות וצועדים חפשים לארץ־ישראל.

כדאי לציין, שלמרות שלא ניתנה רשות מהשלטונות הממשלתיים הפולניים לעריכת התהלוכה, הצליח תמיד ר' אהרן גוברמן לקבל רשיון מקומי ממפקד המשטרה, שהעלים עין מהתהלוכה. את כל היום בילינו בעמק־המלבנה במשחקי ספורט, כדור־רגל והקשבנו להרצאות מעניני־דיומא. שיא החגיגות היתה משמשת הרצאת מורה ביה"ס (בעיקר נחרתו בזכרוני הרצאותיו של המורה בורשטין הנמצא אתנו בארץ) על הקק"ל ולאחריה הפצת הסרט. ברצון שלשל כל יהודי את פרוטותיו לקופסת הקק"ל ובלבו תפילה: מי יתן ויצליח הנוער להגאל מהגלות ולחיות חיי חופש בארץ אבות, כי אנו הזקנים כבר נכלה את שארית ימינו בגלות המשעבדת.

איש לא העלה על דעתו, שכעבור שנים ספורות ימצאו כל יהודי העיירה את סופם הטראגי באותה הדרך לנבירקוב, בה צעדנו זקופים וגאים בחגיגות ל"ג־בעומר.

שרגא זבדי

הצגת ה„ספקטקל" הראשון

אחד הפרקים שמשתקפים בהם חיי הנוער בעיירה, שהתנער לעבודה תרבותית בימים שאחרי המהפכה. בשנת 1917 הגעגועים לחיי דרור וחופש הגיעו גם ללבותיהם של הנוער המז'יריטשאי, שלא פיגר אחרי הזרם הכללי של רוח החופש וההתקדמות. והנה הגיעו שמועות, שבעירות הסמוכות התארגנו במות תיאטרליות להצגת „ספקטקלים" (מחזות), שיש בהם משום פעולה תרבותית־חינוכית וגם שכרם בצדם לטובת קרן זו או אחרת. ובמז'יריטש חי בזמן ההוא בחור, שבקיאותו גדולה בארגון הצגות תיאטרליות ושמו היה יצחק „ישיבה־בחור" מקוריץ. בעזרתו התארגן הנוער „החובב" ללהקה של שחקני הבמה והתחילו להתמסר לחזרות בהצגת המחזות „דער דאקטאר" מאת שלום עליכם, ו„דאס אייביגע ליד" למארק ארנשטיין וכד'.

כדאי להזכיר מי ומי היו חלוצי הבמה הראשונים או ה„קאמעדיאנטן", כפי שקראו להם בעיירה, שהעיזו להציג בפעם הראשונה במז'יריטש: ברוך זילברשטיין, משה ושלמה ברובשטיין, יצחק ישיבה־בחור, המשורר מאיר טשודנר מקוריץ וצבי גילמן. מהבחורות השתתפו אז בפעם הראשונה: פייגה'לה גוז, צפורה פרייארמאן, שיינדל ברוטמן, רחל רובינשטיין, וסוניה סרוליעביץ (עתה שכנאי).

לפי מנהג־הימים ההם פתחו כל נשף ואספה בשירת התקוה והמרסלייזה, הימנון המהפכה. לשם כך הזמינו את בנות העיר ליסד מקהלה, אך לגודל צערנו הבנות לא ידעו לפתוח פה בשירה מקהלתית והחובבים נמצאו במבוכה ללא מוצא. אסיפות הלהקה התקיימו בביתו של הצלם ישראל פרלצווייג, שדירתו היתה בבית מאטיל שולמן, ובשכנות קרובה היה גר הנפח הנוצרי בשם מורבסקי. בנו של מורבסקי זה, שהשתייך לאגודה האוקראינית „פרוסביטא" וידע פרק בשירה, שמע איך שמסרסים ומסלפים את ניגון המר־סלייזה, נכנס אלינו ובקש רשות להשתתף בישיבה ולהאזין. כאשר שמע שכנור וקטרוס ללווי מקהלה יש לנו, אך מקהלה אין,

מחוסר קולות של בנות לשירה, הוא הציע לפנינו תכנית כזאת. מכיון שהזמן של עכשיו הוא ימי חופש ודרור לכל העמים, כיהודים כאוקראינים, לכן אין יותר טוב משיתוף פעולה. הואיל והאוקראינים מכינים הצגת המחזה „ליל מאי" של גוגול, אך קשה להם לארגן את הצד הטכני, לכן העצה היעוצה לשני הצדדים היא: עזרה הדדית. אנחנו נושיט להם את עזרתנו בסידורים הטכניים והם ישלחו לנו „שיקסעס" מנוסות במקהלה לעזור לנו בשירה. מחמת כוחותינו הדלים נענינו להצעתו של מורבסקי; אך נתעוררה השאלה של שירת „התקוה". לבסוף נמצא מוצא גם לזה: העתקנו את „התקוה" באותיות רוסיות ושננו להן את המנגינה. עשינו חזרות בלוית הכנור ע"י ישראל פרלצווייג ובלוית הקטרוס והתכנית עלתה יפה, ונתקיים בנו הפתגם: „אז ס׳איז ניטא קיין מיידן טאנצט מען מיט שיקסעס".

חברנו החביב מר יחזקאל מאליאר בא לעזרתנו בענין אולם להצגה והרשה לנו להשתמש בצריף שעמד בחצר ביתו וכן הרשה לנו לקחת קרשים ממחסנו לבמה, לפי הצורך ובלי כל תשלום. הסדרן האחראי היה מר אהרון גוברמן. ההצגה התחילה בשירת התקוה כדרוש. כל הקהל כיבד את השירה בעמידת דום ואיש מהנוכחים לא הרגיש בדבר, שמאחורי המסך עמדו שיקסעס ושרו את ההימנון הלאומי שלנו. אחרי שגמרנו את ההצגה שלנו עלו האוקראינים על הבמה המוכנה והציגו את המחזה שלהם, וגם הם הצליחו מאד בהצגתם.

חברי להקת „חובבי הבמה" במז׳יריטש
למעלה: מרדכי זילברמן, נטע מבלודוב, יחזקאל מליאר
למטה: יצחק „ישיבה־בחור", שלמה ברובשטיין, ישראל פרלצווייג

צבי מצמן

ברחובה של עיר

פיציע המשוגע

בין האטרקציות המושכות את לב הנערים היתה חברתו של פיציע המשוגע.

מלונו הקבוע היה ספסל בפינת „עזרת הנשים" של הקלויז הטריסקי, שבמדרגות עץ מרובות היו עולים אליה. בשעות היום היה נוהג לשבת על המדרגות ולהסתכל בבנין בית־המרחץ אשר ממולו. הפצעים שטרם הגלידו והתחבושת שעל פניו נבעו בעצם ממקור זה, מבית־המרחץ. בעלותו שם על „האצטבה העליונה" לחטוף זיעה, נתחשק לו לעשות מעשה־קונדס ולקפוץ למטה. תוך כדי מחשבה התחרט על מעשהו זה,

אך היה כבר מאוחר מדי: במהירות הבזק נתגלגל למטה בריסוק אברים. קרה נס, ואולי זכות־אבות עמדה לו שיצא חי מן ההרפתקה, רק הפצעים והכאבים בכל האברים הציקו לו לא מעט.

בהתעטף עליו נפשו היה מוציא את כנורו המסתורי ומעניק לבריאה ולדורשי טובתו ממיטב מנגינותיו.*) אוכל היה מסכים לקבל רק מידי יחידי־סגולה, וזה לעתים נדירות. — אז היה פורש לפינה מרוחקת וטועם מן המאכלים בלי שתראהו בכך עין זר.

בעונת הקיץ היה נוהג לקבל מישרת שומר בגן סטצקי מידי נפתלי ואברהם חיה איליעס, חוכרי הגן. קרה פעם ונפתלי העמיד סולם גבוה ליד אחד העצים ועלה לבחון חוג אשר השתתף. גם בטכניקה היה כוחו רב. פירק והרכיב כל מכניסמוס, יצר והמציא חידושים מורכבים ומסובכים. עם התפשטות מלחמת העולם חדרה הרוח של התמודדות גם לעיירתנו. הנערים הלכו והתפלגו למחנות וניהלו ביניהם מלחמות לפי כל כללי האיסטרטגיה והטקטיקה. הרוח החיה בכל זה היה שמואליק. הוא הצליח להרכיב מכונת יריה פולטת אבנים שהיתה מבטיחה את הנצחון על היריב ולמעשה הצד אשר השכיל למשוך לצדו את שמואליק הוא היה הזוכה בקרב. גם אוירון פלא מעץ ופח יצא מתחת ידו והעסיק את הצעירים בכל שעותיהם הפנויות. להצלחה רבה זכתה מלכודת היונים מלוחות עץ ושערות זנבי סוס שהותקנה על ידו לפי הזמנת חבריו.

דמות ידועה בעיר, פיציע המשוגע

את טיב הפירות. בעלותו על השלב האחרון גילה פתאום שהסולם נוטה לנפול, אזר את שארית כוחותיו ונאחז בסבך הענפים של צמרת העץ. קריאותיו לעזרתו של השומר הלכו וגברו ופיציע עמד והסתכל במחזה בהנאה. נפתלי שינה ושילש את צעקותיו אך פיציע לעומתו טען: אני מקבל שכר בעד שמירה ואותה אני מקיים, אולם לא הותנה אתי ולא הוטל עלי להרים סולמות ואיני מוכן לעשות דבר החורג מגדר תפקידי. ימים רבים אחרי המאורע היה פיציע חוזר ומספר על המקרה ושואל: הצדק פיציע או לא?

ידיד ורע

חברי שמואליק נכטנשטין היה ה„בצלאל" של העיירה. הליכותיו היו משונות ותמוהות כדרך רוב האמנים. היתה לו ידיעה בכל מקצוע. ידע את מלאכת הצילום, לנגן בכנור ובכל כלי נגינה אחר. היה שחקן תיאטרון מהמעולים בכל

*) בשעת הנגינה היה מרים את הכנור מעל לראשו, כדי להסתיר את תנועת אצבעותיו מעיני־הרואים, מחשש שלא יתגלו להם סודות האמנות.

ציד יונים

על גג בית־הכנסת הגדול ובעליתו מצאו להן מחסה יונים צחורות כשלג, שחורות מזהיבות ומגוונות בעלות שלל צבעים מרהיבי עין. נפשנו כלתה אליהן, אך לא היה לאל ידנו להשיגן. כמה מאושר הוא האדם אשר זכה וברשותו שובך יונים. מספיק הלא רק זוג אחד שיטיל ויתרבה ואחרי זמן הנה לפניך כמה זוגות ואלה שוב מתרבות והגג עם העליה מלאות יונים. חבל רק שלאושר זה זכו הגויים בלבד ובשבילנו זה אך חלום יפה. פעם, מצוידים במלכודות לפי תכניתו של שמואליק, החלטנו להגשים את החלום. היינו קמים עם עלות השחר, מתחמקים בלאט מן הבית, מניחים בקרבת בית שלום גיל או ישראל אהרון פינקלשטיין את המלכודות ועומדים ליד כניסת אחד הבתים ומצפים למה שיעלה לנו המזל. פתאום הלך ונשמע מתוך נבכי הערפל רחש משק כנפיים. יונים צוהלות, זכות ורעננות רחוצות טל בוקר ירדו על האדמה ובשקט חגיגי התפזרו ברחבי הככר והשוק. נשימתנו נעצרת. מן המארב צופים היינו ורואים את מעטה הקטיפה של נוצותיהן הרכות על כל גווני קסמן, את עיניהן הזוהרות והתמימות,

את גינוני החן שלהן ואת פיותיהן החמודים המנשקים את האדמה לקראת כל גרגיר תבואה. במתיחות עצומה עקבנו אחרי תנועות רגליהן הזריזות והקשבנו לקול המיתן הנעים.

שמואליק נכטנשטין

אולם לא האירה לנו השעה, ברגע שהתקרבו למלכודת ואנחנו כבר על סף האושר, הופיעה פתאום אפקה שואבת המים עם האסל והדליים על שכמה והבעיתה את היונים אשר פרשו כנפיהן וחזרו למעונן, וגם אנו חזרנו לביתנו מאוכזבים ומיואשים.

עורפי כלבים

מזמן לזמן באה לעיירה, תוך סיבובים בערי המחוז, קבוצת עורפי כלבים. את העגלה הבנויה בצורת תיבה על גלגלים היו עוצרים באמצע השוק. העגלה שימשה בית־כלא לכלבים החטופים, תחנת ביניים עד להוצאתם להורג. שני שליחים יצאו ובידיהם מוט ארוך וחבל עשוי לולאה נפתחת ומתהדקת קשור לקצהו. בהתקרב התלין לעבר כלב משוטט היה מושיט את המוט, מושך בחבל וכורך אותו מסביב לצוארו של הכלב, העניבה מתהדקת וכאן מתחילה להתחולל הדרמה. הקרבן הרגיש באסונו והתחיל ליליל ולהתחנן, הסתכל סביבו בעינים מעוררות חמלה, השתולל ותוך מאבקו על חייו הלך ונסחב עד לעגלה ואחרי שנזרק לתוכה גורלו נחרץ. ידידות גדולה לא היתה קיימת בין תושביה היהודים של העיירה לבין הכלבים. פחד מצד היהודים ומשטמה הדדית העיבה על יחסי שכנותם. אם נזדמן פעם לבן העיירה לעבור את ה„זסטביה" או את הרחוב של הגויים, שהקביל עם העיר החדשה, היתה אימה כפולה אוחזת ומרעידה את כל ישותו: הפחד מפני הגוי והפחד מפני הכלב. לא פעם שימש הכלב שליח השנאה של הגוי אשר שיסה אותו ביהודי. אותו הכלב בעבור עליו גוי היה מכשכש בזנבו לאות ידידות ונובח בטון של חיבה והכנעה, אך לא כן בעבור יהודי על פניו, שאז היו עיניו נדלקות בשביבי שנאה. הנביחה היתה תוקפנית ועוינת ולא פעם דרושה היתה התערבותה של גויה זקנה אשר לא דעך בה רגש החמלה כדי להציל את המצב. אולם למרות כל זאת בהגיע „היום השחור" לכלבים כשארבה להם הסכנה מכל צד היו היהודים מגלים אהדה לנרדפים ורגשי שנאה ותיעוב לתליינים.

מרדכי מצמן

מפלאי התחבורה במז׳יריטש

מעשה ביהודי מז׳ריטשאי, שחיפש תחבורה לנסיעה דחופה לרובנה לרגל עסקיו. ובימים ההם עוד אין אוטובוס בעיירה. כיתת היהודי את רגליו לכפר זסטאויה, הלך מבית לבית ושום גוי לא רצה לנסוע, כי אותו יום ראש־השנה לנוצרים היה. אחרי עמל רב ותמורת תשלום כפול נעתר איבן אחד לבקשתו, רתם את סוסיו לעגלת־החורף ויצא לדרך בחשכת הליל. לפנות בוקר הגיעו לכפר סיניאו. פתאום נעצרו הסוסים ולא אבו להמשיך, ירד איבן מדוכנו לתהות על קנקנם של סוסיו ולא ידע מה קרה להם. והנה מה שנתגלה לגוי זה: חברו סטפן שוכב באמצע הדרך שיכור כלוט, פניו פצועים ובקבוקים שבורים סביבו בשלג. הסתכל איבן בפני חברו סטפן, נאנח מרה ואמר: הוא נהנה לכל הפחות מהחג ואני צריך בגלל כמה רובלים של הז׳יד הארור לחלל את ראש־השנה...

עשרות בשנים רגילים היו יהודי העיירה לעשות את דרכם לרובנה „בעגלה ובזמן קריב". כלומר בימות הקיץ היתה אורכת נסיעה כזאת כשתים־עשרה שעה, אולם בימות הסתיו, כשמי הגשמים ריככו את האדמה וכל הדרך הפכה לבוץ טובעני, ארכה אותה נסיעה גם עשרים וארבע שעות. בסוף החורף, אחרי הפשרת השלגים, היתה הדרך ממש בחזקת סכנה, ולא פעם קרה, שהסוסים נכנסו למים עד הצואר והנוסעים בוססו שעה ארוכה בבוץ, עד שבעמל רב נחלצו ממנו והצליחו להגיע עיפים ורצוצים... בחזרה הביתה.

בתחבורה החזיקו שתי דינסטיות של עגלונים: משפחת כ״ץ, שמקצוע זה עבר בירושה מהאב רפאל לבנים יצחק ויעקב, ומשפחת ריימן או כפי שכינוהום: „וואוו־טשיק", שמהם האחים זלמן ולייבל חלשו על הדרך לרובנה והאח גודל החזיק במונופול את הקשר לעיר הסמוכה קוריץ.

מי יודע כמה זמן עוד היו יהודי העיירה מתענים בתחבורה זו של המאה ה־19, אלמלא קם להם גואל ומושיע ע״י השותפות לאוטומובילים, שנוסדה ע״י ב״צ מצמן וקופיל כ״ץ, שצירפו אליהם גם את העגלונים יצחק ויעקב כ״ץ, כדי שלא לקפח את פרנסתם ושלא להשיג גבולם. יום חנוכת האוטובוס הראשון הוא יום האחד בינואר 1927. היה זה חג

ושמחה לכל העיירה, כל התושבים, מקטן ועד גדול, אנשים, נשים וטף, התאספו באמצע השוק ליד ביתו של קופיל כ״ץ, כדי לקבל את פני האוטובוס. משנראה האוטו באופק ונשמעה צפירתו, הריעו כל הנאספים בקול תרועה ושמחה. זקנים בירכו שהחינו, קטנים וגדולים עמדו והשתאו על מראהו המשונה של רכב זה, שאינו רתום לסוסים ובכל זאת נוסע. ככתוב: „לא בחיל ולא בכוח כי אם ברוחי״...

היה זה יום חורף נאה. ב״צ מצמן פקד על הנהג לערוך טיול חנם סביב העיר לכל דכפין, האמיצים מבין הקהל נכנסו הראשונים וערכו טיול סביב העיר. האחרים הססו בתחילה, אך אחרי שנוכחו לדעת שהראשונים חזרו בשלום, בקשו גם הם לשתפם בטיול. וכך נהנו אותו יום מאות יהודים מנסיעה ראשונה בימי חייהם באוטובוס. עד מהרה התרגלו יהודי מז׳יריטש להשתמש באוטובוס לנסיעותיהם לרובנה, לעריכת קניותיהם ולהחזירתם באותו יום הביתה.

הגויים שבכפרים הסמוכים לא רצו בתחילה להשלים, שהאוטו יעבור בקרבת שדותיהם, שמא יביא „שד״ זה קללה ליבול אדמתם. מה עשו? — עמדו וחפרו תעלה עמוקה בדרך לכפר בלודוב, כדי שהאוטו ישקע בו ולא יוסיף קום. עשרות אוקראינים מהכפר עמדו מרחוק מזוינים באתים וקרדומות, כדי לנפץ את ה„סאמופר״ לרסיסים ברגע שיפול לתעלה. הנהג המנוסה, בראותו את הסכנה, לחץ על הדוושה והצליח בצורה אקרובטית לעבור את התעלה, הגויים הצטלבו שלוש פעמים, נכנעו ולא הוסיפו עוד להלחם נגד הרכב החדש.

ב״צ בר־עקיבא

אנשי ה„פאלוש״ במז׳יריטש

לא על אנשי „הכותל המזרחי״ המכובדים ובעלי „העליות השמנות״ נרחיב כאן את הדבור, לאלה ימצאו בודאי גואלים, ברצוני לציין את האנשים, שזמן התפילה היה עובר עליהם ב„פלוש״ בשיחות על ירידים, על מחירי סוגי סוסים ועגלות או על גשמים עזים שירדו וקלקלו את הדרכים. מסתפקים היו הללו בשלש הקפיצות ל„קדושה״, בהשתתפות ב„ברכו״ וגם בענית אמן אחרי החזן לסירוגין. בחלקם נפלו העליות של „רביעי״ ו„התוכחה״ שרוב בעלי־הבתים ובעלי־הדעה סרבו להתכבד בהן.

בין האנשים האלה היו שני זקנים, האחד יונה׳לה והשני הניך׳ל, שניהם בעלי־עגלות וסוסים, אך לא בעלי־עגלות רגילים המעבירים משאות וסחורות מרובנה למז׳יריטש או מעיר אחרת לשניה, אלא תפקידם העיקרי היה לספק חמר שחפרוהו מהמכרות בדרך מניבירקוב. זה היה חמר מיוחד שהתאים להכשרת התנורים לפסח וגם לסתימתם בכל יום ששי שלא יאבדו את החום, וה„צ׳ולנט״ יתבשל כדין וינעם לחך ביום השבת. ידעו כולם שאמנם עבודה זאת קשה ומפרכת ויש בה אפילו סכנת נפשות, כי במכרות הללו היו קורים מקרי מפולת ופעם אחת הוציאו אחד מהם מתחת למפולת וגושי החמר חצי חי. אך דבר שבקדושה כרוך בה, כי אכילת „צ׳ולנט״ הן מצוה היא, שאפילו ה„אינטליגנטליך״ לא היו מזלזלים בה. היתה גם ההרגשה הכללית, כי הזקנים האלה מספקי החמר עוסקים כאילו בעבודה צבורית, גוי שרצה להתחרות בהם לא הצליח והוכרח למשוך ידיו מזה. מכאן יובן שהם היו המועמדים המתאימים לקבל את פרשת „התוכחה״, אך לא לעולם חוסן — בימי המרידות והמהפכות ברוסיה התמרדו גם בניו של יונה׳לה אחרי שאחד ממחרחרי הריב הסית אותם בגבאי ונגמר הדבר בכך שהגבאי היה נאלץ לקבל להבא את „התוכחה״ לעצמו.

בין אנשי ה„פלוש״ היו גם „חובבי חזנות״ ואלה שמות־יהם: יואליקיל הכלי־זמר, חיים לוזיניס, אהרן יונה׳לס לוביש ועל כולם המכובדים שביניהם דוד׳קה אוקושקה וווובטשיק. חזן כי בא לעיירה, אלה היו דנים אותו לחסד או לשבט. זכורני שפעם בא חזן לעיירה ועל ראשו כפה גבוהה „מעשה כומר״ וזקני העיירה לא קבלוהו בסבר פנים יפות, ואף הביעו דעה שלא יתנו לו לעבור לפני התיבה להשמיע מנגינותיו. מה עשה החזן? בקש שיתנו לו להשמיע את ה„לכו־נרננה״ שלו חינם אין כסף. מאחר ששמעו שמסכים החזן להתפלל שלא על מנת לקבל פרס, הרשו לו והסכימו שיראה במה כוחו גדול. החזן, שפיקח היה, בא ביום ששי לבית־הכנסת הגדול שכבר היה מלא מפה לפה, השמיע קטע מ„לכו־נרננה״ והפסיק. ששאלוהו על שום מה הפסיק, ענה: „עכשיו אתם יכולים לדון ביניכם אם אני מוצא חן בעיניכם אם לא, ואל תבואו אלי אחר כך בטענות שמנגינותי לא נעמו לכם״. — „כן, המשך!״ צעקו כולם. — „אם כן״, אמר, „הריני רוצה מאה רובל״. לשמע הסכום הזה נבהלו ולא רצו להבטיח לו. התחילו מתדיינים והביעו דעה בעד ונגד והדבר לא היה נגמר בשלום אלמלא „חובבי חזנות״ ההם, שהכריעו את הכף וגזרו על הגבאי שיצוה להמשיך בתפילה.

בנבכי נשמתם של יהודים אלה קינן ניצוץ של קדושה למרות מעשיהם בימות החל. ובסוף ימי המלחמה הראשונה היו פעילים בשטח הבטחון השתתפו בהגנה על העיירה, ובעזרתם הברחנו גונדא שלמה של קוזקים שרצו לשדוד, ובכלל אפשר לזקוף הרבה פעולות חיוביות על חשבונם.

תהיה נפשם צרורה בצרור נשמותיהם של כל הקדושים שנפלו בידי הצורר.

יעקב פולישוק

זר דמויות

א. בתיה „די לאנגע" (הארוכה)

איש לא ידע את מספר שנותיה של בתיה. אשת מדות וחסונה כגבר ואף נחונה בקול של גבר, ובכלל היה משהו מפחיד במראה החיצוני המגושם, אך לעומת זאת היתה נודעת כיראת שמים, ובסרגה גרב נצחי היתה מספרת סיפורי־מעשיות מנפלאות הצדיקים השגורים בפיה תמיד.

בבית־הכנסת היתה מכניסה תחת כנפיה את כל הנשים שלא ידעו להתפלל מתוך הסידור והיתה משמשת להם לפה. כולן הסתכלו בפניה בשעת התפילה ועשו כמעשיה, ביחוד בימים נוראים, עת המחזור הגדול היה פרוש לפניה. אם מחתה דמעה בתפילת „הנני העני ממעש" מיד כולן ניגבו דמעות לרוב, ואם בכתה בכי של ממש בתפילות „ונתנה תוקף" ו„אל תשליכנו" פרצה יללה עצומה בעזרת נשים שהכרח היה להשתיקה ע"י מכות במחזורים בעזרת הגברים.

בכלל הצטיינה בתיה בידיעותיה בסידור, במחזור ובשאר ספרי הקריאה לנשים מנה אחת אפים מכל שאר הנשים ואף ללחוש על „עין הרע" ידעה. אם רק מישהו הרגיש את עצמו שלא בטוב או אם פיהוק תקפו מיד פנו לבתיה „די לאנגע", ואחרי שהיא „לחשה" על „עין הרע" נסתלק המיחוש כאילו בידים נלקח.

ב. יוסי׳לה „דער שווארצער" (השחור)

לא נודע בעיירה מקום מוצאו של יוסי׳לה ואי מזה בא. יום־יום עם שחר נראה עם טליתו תחת בית שחיו כשהוא חוזר מהתפילה עם המנין הראשון בבית־הכנסת הגדול. מפעל חייו היה לאסוף את חבורת „אומרי התהילים". בסערות רוח ובסופות שלג, בשבתות ובימות החול היה משכים לחלונותיהם של יהודי העיירה ומפזם בניגונו הערב והמסורתי: „עורו יהודים, קומו לעבודת הבורא, כי לכך נוצרתם"!..

עבודת קודש זו היתה מונופולין בידו וראה את עצמו מאושר, שתפקיד יקר זה הופקד בידו באין מתחרה לו, ואמנם מילא אותו במסירות נפש ובדחילו ורחימו.

ג. ר׳ יצחק־אהרן

משונה מאד היה ר׳ יצחק אהרן ומשונות הליכותיו. מעולם לא ראו אותו הולך או נוסע בעסקי פרנסה, אלא תמיד היה עסוק בעניני עניים. כל מעשי צדקה וחסד שבעיירה, כגון: הכנסת כלה, הכנסת אורחים, מעות עצים, מעות חיטין וכיו"ב היו תחת פיקוחו. בביתו היו חדרים רבים ודלתות רבות בהן, ובכל דלת נכנסו ויצאו כל מיני עניים ומוכי גורל וליד השולחנות הערוכים סעדו תמיד אורחים וסתם אנשים.

הוא עצמו היה עומד עליהם ומוסר פקודות לילדים: בלומה, משה׳קה — הביאו אוכל, תנו לזה, הגישו לזה, עד מתי יחכה עני לכף תבשיל? לא פעם ממש נאבקו עמו אנשי העיר על הזכות להכניס אורח לביתם.

ד. שיבה׳ניו די רביצין (הרבנית)

אשה ידועה בעיירה היתה שיבה׳ניו „די רביצין". נשים וצעירות למדו אצלה „עברי" ותפילות. היתה עניה וגלמודה ללא משפחה או פנה משלה ואת כל חייה הקדישה למצוה זו.

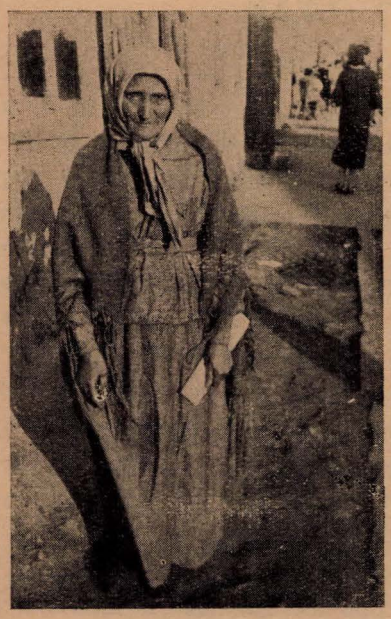

אם כי פרנסתה היתה על לימוד זה, לא מנעה תורה מאלו הנשים שידן לא השיגה לשלם לה שכר־לימוד או לקנות סידור. היא היתה מעודדת אותן בדברי ניחומים באמרה: התפללי, בתי, לאלוהים, שירחם עליך, על בעלך ועל ילדיך.

בהיותה בעצמה בתולה זקנה היתה שומרת על המצוה לשמח חתן וכלה. ומנהג היה בידיה לבוא לכל משתה חתונה ולצאת ב„ריקוד־מצוה". לא היתה חתונה בעיירה ששיבה׳ניו הרבנית לא היתה שם, אך לא שהתה שם זמן רב ולא כל שכן שלא שעתה לשמחה ולהוללות של ממש, אלא קיימה את המצוה והלכה לה כלעומת שבאה.

זהבה פדרמן (קיפרווס)

חנה „די זאגערין"

זכורה אשתו הזקנה של ר׳ יצחק־לייב, המכונה בפי הבריות חנה „די זאגערין" על שום אומנותה. — בימים ההם היו נשים רבות שלא ידעו לקרא „עברי", וכשהגיעו „הימים הנוראים" התאספו הנשים בקלויז המאקארובי וחנה היתה קוראת מתוך המחזור בקול רם והנשים ענו אחריה במנוד ראש. גם בליל תשעה־באב התאספו הנשים בביתה לשמוע מפיה מגילת „איכה" ואגדות החורבן.

הגדילה לעשות חנה „די זאגערין" בחודש אלול, עת עלו אנשי העיירה להשתטח על קברי אבות, כי מלבד ידיעותיה ב„מענה־לשון" ובשאר התחינות הראתה בקיאות רבה גם במציאת כל קבר וקבר ושמשה „כלי־קודש" ומורה דרך לכל באי בית העלמין.

משהגיע תורי לעלות ארצה הבעתי לפניה את רצוני להשתטח על קבר אבי ז״ל. היה זה לפני חג הפסח והדבר הפליא את חנה לא מעט, כי לעת כזאת, שאינה לא אלול ולא יום חופה, יש את נפשי לעלות ל„קבר אבות". אחרי שהסברתי לה את סיבת הדבר לא ירדה עדיין לסוף דעתי, אך נעתרה לבקשתי. משנגשנו לקבר אבי הודיעה לו בחגיגות רבה שבתו הנוסעת לארץ־ישראל באה להפרד ממנו, ובשעה שהיא אמרה „מענה־לשון" כמקובל, השתטחתי על הקבר ובכיתי בכי מר, כי היתה לי ההרגשה ששוב לא אזכה לעשות כן לעולם.

מבית־הקברות הלכתי עם חנה לביתה ושם נפרדנו והחלפנו ברכות בלבביות יתירה. היא ברכתני ב„צאתך לשלום" ואני אחלתי לה „להתראות בארץ־ישראל". היא ענתה „אמן" בדביקות גדולה, כמו אחרי „ברכה" של מצוה, בלי שתשיג בדיוק את מהותה.

י. כוכבי (שטרנשיס)

זייוול הסבל

רבים הם היהודים, שבקושי הוציאו את לחמם לקיום משפחתם הדלה. אולם בולט מכולם היה זייוול, שחי חיי עמל מיגיעת כפיו. רבות הן המלאכות שהיה עוסק בהן. — זמן רב היה שואב מים. מוט עץ חבוש היה על שכמו ולצדיו שני דליים והיה צועד פעם ממשאבת המים שבשוק ופעם מהמשאבה שליד מיכל מאירס. בהגיע החורף ומדת הקור היתה עולה קפאה המשאבה. בבוקר־בבוקר בשעה חמש היו מתאספים שואבי המים למיניהם ומבעירים אש לחמם את המשאבה. עמד לו זייוול בבגדו הדל כשהוא כולו רועד מקור, ובהגיע תורו היה יורד לאט־לאט ושואב וחוזר חלילה, ובהגיעו בשלום חייב היה לברך „הגומל".

רצוץ ויגע היה חוזר לחדרו הצר והדל שבבית ה„הקדש". אשתו של זייוול, צנומה ורזה, כולה מסירות לילדה, שתקנית שאינה מרבה לדרוש. אולם ר׳ יצחק־אהרן ידע את הסוד, שמכל המלאכות, שזייוול עוסק בהן, אין לו די כסף לזוג מגפיים לחורף ועליו חלה המלאכה לפנות לאמידי העיר שיתרמו לעזרת עניי עמם.

ביום בהיר אחד החליף זייוול את מקצועו והיה לסבל. תארו בנפשכם, וכי יש טעם בדבר לקחת עגלה, כדי להביא שק מלח מחנותה של ינטה גנעסי׳ס הלא לזה ישנו זייוול הסבל. בימי החורף עמוס זייוול שק מלח ועליו להגיע עמו לרחוב השוק דרך סימטת שואל׳יק זילברשטיין. השלג הורק מתחת לרגליו, הקרח כולו מחליק־מבריק, עוד מעט ומעדו רגליו וישבור אחת מהן. הידאג מישהו למשפחתו העניה? אך זה לא חשוב, העיקר הוא לקיים את בני־ביתו איך שהוא מיגיע כפיו.

לזייוול עוד הכנסות צדדיות. כי ימות מישהו בעיירה, זייוול חפר לו „קרקע". בקיץ אין זאת אלא עבודה רגילה, אך לא כן בחורף כשהאדמה קפואה ואז אין לקנא בו. אך מי יהרהר בקושיי העבודה, הרי לכך נוצר זייוול, שישרת את בני העיירה. דוד המלמד היה משתפו גם בטהרת המת ולפעמים גם הזמינו להחזיק את מוטות החופה.

כאלה היו חיי זייוול. יום אחד הצטנן, התחיל משתעל, אך המשיך לעסוק במלאכותיו הרבות. לא עבר יום וזייוול כרע נפל עם משאו, נפל למשכב שממנו לא קם עוד.

שרגא זבדי

דברי פולקלור מפי יהודי מז׳יריטש

במז׳יריטש חי יהודי אחד משכבות העם בשם פרויקה. ממקצועו, היה בנאי בלתי מאומן (א קאליקע). כשעבד אצל מישהו בתיקון, הטיח נפל מהקיר ביום המחרת. כשבעל־הבית בא אליו בטרוניה על עבודתו הקלוקלת וטען שעבודתו החזיקה מעמד רק יומים, ענה הבנאי ואמר: עבודתי החזיקה מעמד בביתך לפחות יומים, ואילו תשלומך לא החזיק מעמד בביתי אלא יום אחד בלבד.

* * *

פעם קבל בנאי זה עבודה אצל אכר אחד — לבנות תנור להסקה לימי החורף. וכדרכו בקודש לא הצליח התנור, לפי מיטב חוסר ידיעתו במקצוע, והתנור מילא עשן את כל פינות הבית. כשהגוי בא אליו בצעקות: פרויקע, הנך סנדלר ולא בנאי! היתכן, הדלקתי את התנור והבית נתמלא עשן! נזף בו פרויקע ואמר לו אוקראינית: „כיבא טי טאפיש"! כלומר, אין זאת אלא הנך מדליק בו אש, והוסיף להסביר לו דרך משל: גוי טפש, הנך מתפלא, כשאתה מדליק סיגריה אינה מעלה עשן? על אחת כמה וכמה שאתה מדליק תנור כה גדול, אין פלא שמעלה עשן.

* * *

מעשה באומן זה, ששכר לו שני ערלים לעזור לו בעבודתו. מטבעו לא אהב לשלם שכר־עבודה לפועליו, יש סבורים שלא הספיק לו הרווח לתשלום לפועלים. אחרי ככלות העבודה דרשו הפועלים הגויים את שכרם והוא דחה אותם באמתלא ליום המחר. כשהגויים דרשו ממנו איזו ערבות שמחר יסלק את המגיע להם, הוא פנה אליהם בהצעה נבונה לטובתם: אם חוששים אתם, שלא אסלק לכם ביום המחר את המגיע לכם, אזי ליתר בטחון השאירו אצלי את כלי־העבודה שלכם ומעתה תהיו שאננים שהתשלום מובטח לכם. הגויים השאירו את הכלים „ליתר בטחון", ועד שתבעו ממנו ימים וחדשים את התשלום הרי גם את הכלים לא ראו במהרה.

* * *

*) במז׳יריטש היה ישיש מופלג בשם ר׳ פנטולציק, שהגיע לזקנה של מאה ועשר שנים. זמן ממושך מאד היה מוטל על ערש דוי. בערב יום הכפורים בא ר׳ שאול לבקרו ולברך אותו בחתימה טובה, ברפואת הנפש ורפואת הגוף, ולבסוף בירך אותו שיחיה ויגיע לשנה הבאה. נאנח הישיש ר׳ פנטולציק ואמר: תאמין לי, שואליק „סערדצע" (לבתי): „זאל איך אזוי דערלעבן איבער איאר, ווי איך וויל שטארבן" — כלומר: שכה אזכה לחיות לשנה הבאה, כשם שאני רוצה כבר למות.

הסוחר ר׳ משה יהודי פיקח היה ומומחה לכלי־עץ מתוצרת הכפריים. כשבאו אליו לקנות כלי־עץ איזה שהוא ובקש מחיר מופרז, בקשו ממנו שיקח מחיר „ברחמנות". אזי ר׳ משה הסביר לקונה, שהוא אינו מפריז במחיר כלל וכי הוא מוכן ומזומן למכור לו „נאמנות", ברווחים של עשרה אחוזים, וזה לכל הדעות אינו רווח מופרז. הקונה האמין ושלם לו את המחיר המבוקש. כשנגמרה הקניה פנה הקונה אל ר׳ משה בהתפעלות, ושאל ממנו אם הרווח של עשרה אחוזים מספיק לפרנסתו. ענה לו ר׳ משה, כי לפי חכמת המתימתיקה שלו עשרה אחוזים משמע עשרת מונים.

* * *

באחד מימי הסתיו נסעתי לקוריץ עם בעל־העגלה גודיה וופטשיק׳ס. בין הנוסעים נמצא נוצרי חנוני של דברי טבק בשם סוסיק. בכפר יאניבקע ירד סוסיק לרגעים מספר לצורך אישי ולראשו חבוש כובע של יהודים. כשראוהו ה„שגצים" הזאטוטים של הכפר, וכדרכם לכבד יהודי, רגמוהו באבנים. התפלא סוסיק לנבזות הזאת וגער בהם: זאטוטים טפשים שכמותכם, מדוע אתם מידים בי אבנים וכי יהודי אנוכי? ענו הזאטוטים ואמרו: כובעך מעיד עליך מי אתה. פנה אליו אחד הנוסעים, מובן יהודי: „פאניה" סוסיק, עליך להרגיש טעמו של יהודי הסובל גלות. הנך רק נוסע בעגלה בין יהודים וחבוש כובע של יהודים ובעד זה הנך מרגיש עלבון, אך לא לעולם יקוים המנהג התפל הזה. יבואו זמנים, כשיבוא המשיח היהודי, יתחלפו „היוצרות". ה„שגצים" הזאטוטים האלה, יגדלו ויסבלו עול גלות תחתנו. וה„שגצים" שלנו יעמדו על פרשת דרכים וירגמו את הגויים באבנים.

* * *

סוחר־תבואה התלונן בפני על המסחר הקשה והמיגע הזה וכי תמיד הוא סובל מחסור במזומנים. הוא פסק פסוקו ואמר: כדי שסוחר־תבואה יצליח בעסקיו ויתפרנס יפה, הוא זקוק לשלוש סגולות, ואלו הן: עושרו של קורח, גבורתו של עשו ובניו של המן. ודודו בעל־הגוף נתברך בשלוש הסגולות הללו, ולכן הוא באמת מצליח בעסקיו תמיד.

* * *

סוחר אמיד מוכר־תבואה סח לי: הצלחתי ב״ה לחנך את בני ולעשות מהם חומר אנושי ראויים למסחר. א) בני הבכור מעמיס שק חיטה או שיפון בן שמונה „פוד" על שכמו בלי שום התאמצות וזה כאין וכאפס בעיניו. הוא גם מקובל ומכובד בעיני הערלים של כפרי ברייניעב ובלודוב.

ב) בני השני תגרן מושלם במסחר התבואה בחנות. הוא מכיר בפרצופו של הערל באיזו מדה הוא זקוק למזומנים ולפי זה הוא כבר יודע ללחוץ עליו בשעת הדחק.

ג) הבן השלישי יודע חשבונות על בורים, הן בעט והן במוחו, והוא מקובל ומכובד אצל סיטונאי תבואות ברובנה המחוז. הוא נחשב אצלי על־כן האינטליגנטי ביותר.

ד) ואילו מהבן הרביעי לא שבעתי נחת הרבה, כי הוא מוסר את כשרונותיו המצוינים לדברי הבל, שאין להם ערך. תמיד הוא עסוק בלימודים, מדי בוקר הוא מתמסר לעתון וכל ערב הוא מתעסק בקריאת ספר. מזה בודאי לא תצמח כל טובה למסחר. כל זה הוא למורת רוחי, כי הוא ישאר לא־יוצלח כל ימיו, „ער וואקסט ניט קיין לייט!".

*) מפיו של הישיש ר׳ שאול כספי.

מז׳יריטש בחורבנה

פרק ז

חורבן ושואה

פליטי חרב מספרים

שבעת כרובי־זוהר של דבורה אוקושקה — ש. זבדי. / פרשת השואה — א. זינמן. / המשלוח הראשון — ח. שטרנשיס. / זכרונות מימי ההשמדה — נ. גולדפרב־רוטנברג. / מזכרונותיה של ניצולה — ס. רוטנברג־אוסטרובסקי. / עדות מזוועות מז׳יריטש — מתוך „ילקוט ווהלין".

שרגא זבדי

שבעת כרובי־זוהר של דבורה אוקושקה

קינה

מה אשוה־לך ואוחמך, בתולת בת־ציון,
כי גדול כים שברך, מי ירפא־לך!
(איכה ב, יג)

לא! לא תרגענה הדמעות הרותחות, האומללה באמהות, אחות׳ לא רוחמה!
לא מנוחה ומרגוע לנשמתך הסוערת, שכולה ונודדת, אם לא נוחמה!
תני חופש לדמעותיך, למען תזולנה ותזולנה לנאד הדמעות הנצחי של עמנו,
כי נענשת ממרומים על חטאים בל ידעום, שבצלם יהודיה נבראת עלי אדמות.
כי כל פשעך הוא, שנולדת דבורה ולא פאראסקה, זעומת־יה, חלאת־אדם.
כי נקטפו שבעת כרובי־זוהר שלך הקטנים, שדמותם לנגדך בהקיץ ובחלום,
וירדו שבעתם אלי שאול. ויחדלו להשיק בכנפיהם הרכות...

המיתם מגיא התופת תישמע בארצנו, קול ענות חלושה, לאמור ולאמור:
„בשדות נבירקוב גדלנו וכפרעושים רדפונו שודדי יום, חלאת אדם;
רוחות סער ואיבה כתרונו כטפילים וכצנינים היינו בעיני הזאבים הטורפים;
שמש הכפר לא חממתנו, רק איומים ואכזריות של שכנינו בני חם ועמלק"...
ובידי רוצחים נקטפו שבע נפשות רעננות, בני אם שכולה, הזועקת מרה:
„שומו שמים! הביטו וראו! האם יש נוחם לשברי? אלהי, איכה?
אברהם אבינו עמד בנסיון להקריב קרבן יחיד, וניצל בחסדי שמים,
ואנוכי, האם האומללה, שבעה קרבנות הקרבתי לשטן ולמשחית.
כצאן לטבח הובלו, ביחד עם קדושי מז׳יריטש למקום, שכל באיו לא ישובון.
ושאלתי האין סופית היא: מה פשעם ומה חטאתם? על מה ולמה?"...

גם בגירושך בערבות סיביריה לוו אותך הגעגועים על פרי־בטנך העזובים
ונחלי דמעות נזיל עמך על מר גורלך, אם לא רוחמה, אם נדחה,
ועם כל קדושי וטהורי מז׳יריטש יוקדשו שבעת קרבונותיך הטהורים.
ומקברותם יצמחו פרחי־שושן, מור ובושם מצרור נשמותיהם הזכות,
וריח ניחוחם יגיע אלינו, למשאת נפשם, לכרמל, לשרון ולנגב.
וזכרונם לא ימוש מלבנו ונצרור בצרור החיים את נשמתם...

אסתר זינמן

פרשת השואה

שנת 1942. יום שלישי, שלושה ימים לפני חג השבועות תש״ב, יצאה הפקודה, שמאתיים יהודים יתאספו ברחבת בית־הספר ואתים בידיהם, כדי לצאת לנבירקוב לעבודה של שלושה ימים. אימה נסתרת השתררה בעיירה, הרגשה פנימית בלתי ברורה העיקה על הלב ובישרה בשורות רעות. אנשים רבים פחדו לצאת לעבודה ואף החלו להסתתר, ואילו אחרים החליטו להיענות לקריאה פן יבולע להם. בין האחרונים היה שלום איינזנברג, שאמר: „העבודה חובה היא ואין אתה בן־חורין להיפטר ממנה, ואם גם ניתנה הבטחה לפרנסנו בלחם, מאי נפקא מינה היכן נעבוד?!..״ מלבד זאת הרי העבודה לא היתה ענין של בחירה חפשית, ומי שלא הלך מרצונו הטוב — מעם ביתו נלקח בכוח. בעלי פרויקה עבד אז ב„חצרו״ של סטצקי, וכאשר באו לקחת את שלמה גורביץ, שהתגורר בביתי ולא נמצא, לקחו אותי תמורתו. אחר־כך מצאו את שלמה, שהסתתר במחבוא ולקחו גם אותו. שכנתנו, בתה של סוניה „די בעדערין״, הניקה את תינוקה בשעה שבאו לקחתה לעבודה, אך ניתקו ממנה את התינוק בכוח ומסרוהו לאמה חאסיה ואותה לקחו. האם הזקנה התחננה, שיקחו אותה במקום בתה וניאותו לבקשתה, אך את הבת לא שחררו.

בשעה שאספו את היהודים מהבתים ומהרחובות והוציאום לעבודה, הבחינו השוטרים והנה יהודים אחדים חומקים ומסתתרים מפניהם בסמטאות הצדדיות, ועד שניפנו לטפל בהם עלה בידי לברוח ולהיחבא בדירו של קולקר. משם התבוננתי בעד החרכים וראיתי שיירת האנשים, שהוצאו לעבודה ושמספרם עלה על המכסה, שהוכרז עליה באופן רשמי. ביניהם היו זקנים וחלשים, כמו: דבורה׳קה גלזר, זלאטה שטיינדיל, שיינדל פרסמן ואח׳. במהירות הבזק חלפה המחשבה במוחי, שהכוונה האמיתית היא לא העבודה, אלא — המוות!..

בימים ההם עבדו בנבירקוב כמאתיים גברים ונשים וביניהם בתי דוניה וכן יהושע זינמן ובנו ישראל ושתי בנותיו דבורה וזיסל. אחר שטרנספורט האנשים עבר ונעלם מן העין, מיהרתי לצאת ממחבואי והגעתי לביתי. אחוזת אימה ובעינים מפיקות פחד מוות, עמדתי על עמדי שעה ארוכה, כשמסביבי נתקבצו שכנים אחדים. מחשבה קשה ניקרה במוחנו: ילדינו נמצאים שם בעבודה... ישראל זינמן, אשר נסע בשעה זו בפקודת שני גרמנים מטחנת הקמח המז׳יריטשאית לנבירקוב, נזדמן לו לראות בדרך קבוצה גדולה של אנשים בעבודת כריית בורות. נפחד עד מוות חזר העירה והודיע קצרות: „יהודים הצילו את נפשותיכם, כורים בורות!..״ ובמהירות רבה חזר בדרך אחרת לנבירקוב להזהיר את האנשים העובדים שם, שלא ישובו העירה בדרך הבורות, אך אהה! היה כבר מאוחר מדי. — כל העובדים כבר סיימו את עבודתם וחזרו דוקא בדרך המסוכנת, מקום שם נעצרו ליד הבורות וגם בתי בתוכם.

בינתים מלאה העיר שוטרים אוקראיניים ואנשי ס.ס. גרמניים במדים שחורים. אנשים הסתתרו בכל מיני מחבואים ולא נראתה נפש חיה ברחוב. בעלי ובתי לא חזרו ואני ובני יענקילי בן ה־9, משלא נמצא לנו מקום מחבוא, נשארנו בבית בלב שבור ונדכא. משהחשיך מעט לקחתי את ילדי בזרועו והתחלתי לרוץ לידידים מבין הגויים, שיחסי שכנות טובה שררו בינינו מתמיד. אך ראה זה פלא, כל הידידים הגויים היו בין־יום לחיות יער. לא זו בלבד, שלא הניחו לי לדרוך על סף ביתם, אלא עמדו במבואות העיר עם מוטות בידיהם והחזירו את היהודים הנסים העירה. בלית ברירה עשיתי את דרכי בסמטאות צדדיות חזרה הביתה, מקום שם ישבנו כל הלילה ערים ונפחדים מקול עלה נידף.

למחרת היום היה מראה העיירה כעין בית־עלמין גדול, שום אדם לא נראה ברחוב ואף לא שוטר. חמקתי מן הבית

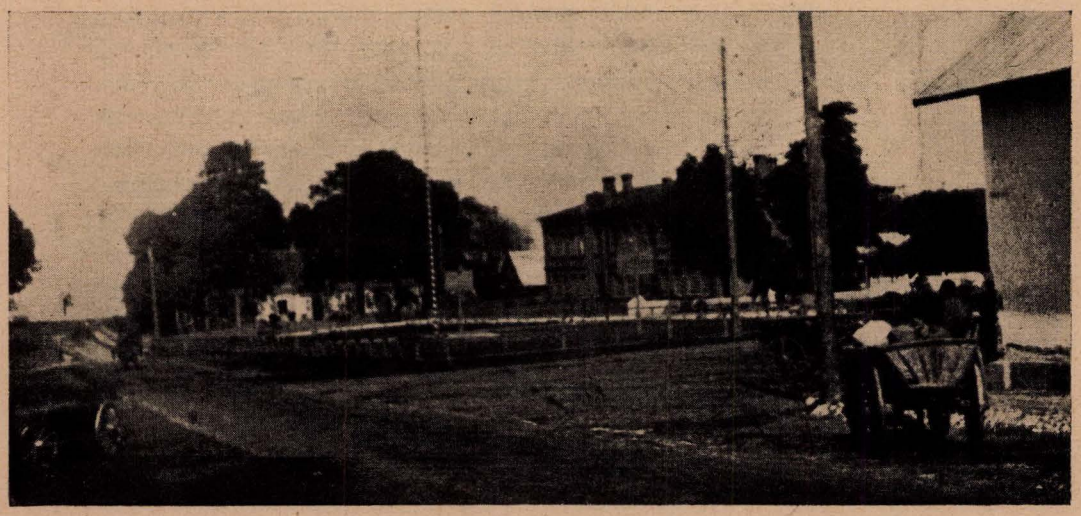

כיכר הריכוז
מכאן יצאו יהודי מז׳יריטש לדרכם האחרונה...

ובכליון עינים ציפיתי לראות, אולי ישוב מישהו מן העבודה. גם ברכה זינמן וועלי שטרנשיס, שגם הן חיכו לבוא ילדיהן, הצטרפו אלי וביחד טיכסנו עצה בדבר מקום מחבוא. והנה הגיע בעלי פרויקה, אולם בתנו דוניה וכן חנה׳לה בתם של וועלי, טרם שבו, אך ניחמנו את עצמנו, שבודאי הגרמנים הסתירו את בנותינו, מאחר שהעריכו אותן מאד. אחרי שנרגענו קצת, הלך פרויקה לתור אחרי מחבוא ואמנם מצא כזה במרתפה של וועלי, שהיה מלא מים. מעל למרתף היה מחסן תבואה ובאותו בית היה גם הדואר וכן התאכסנו בו גרמנים ואחד מהם בשם קובלר, שיחסו ליהודים היה באופן יחסי טוב יותר. הוצאו לבנים אחדות מקיר המרתף, ואחרי שחדרנו דרך החור שנוצר אל מתחת לרצפה של מחסן התבואה, הוחזרו הלבנים למקומן. בגמר עבודת החירום חזר פרויקה לעבודה, כפי שהבטיח לקובלר, שאך חסד עשה עמו בשחררו אותו לשעה קלה, כדי לדאוג לבטחון משפחתו.

מחבואנו שמתחת לרצפה היה כה נמוך, שלא היתה כל אפשרות ישיבה ובקושי הסתדרנו איך שהוא בשכיבה. לתינוקה של וועלי נתנו פרוסת לחם ומעט מים שלא יבכה, ואילו ליענקילי שלי נתנו קרום של לחם למציצה, והזהר הזהרנו אותו, שבתורת ילד גדול עליו להיות די נבון לדעת, שהשתיקה יפה במקום זה ובתנאים אלה. אני וועלי שכבנו צמודות לחרכים הצרים והשקפנו לשלושת רוחותיו של הבית: לרחוב הראשי, לסמטה מול פסיוטה פינקלשטיין ואל האפר (באלאניע). בביתה של פסיוטה גר גוי ובגלל עובדה זו התחבאו בבית זה יהודים רבים.

עד יום רביעי אחר־הצהרים שררה בעיר דממת מות, רק פה ושם שוטט שוטר, אולם בשעות בין הערבים הופר השקט, משנראה מחנה יהודים מובלים בכביש ארבעה־ארבעה בשורה ובראשים מורדים. ממחבואנו יכולנו להכיר ולזהות כל אחד ואחד. חיים־הירש שטרנשיס חג ונע בלכתו כעומד לנפול, שניאור המלמד תש כוחו במדה כזאת, שלא יכול להדביק את קצב ההולכים בשורה ונורה בדרך והושלך כנצר נתעב לאחד הבורות שליד המלבנה של שלום ליסאק. אך יצא יצאו את העיר, התחילו השוטרים מחפשים בעיר אחרי יהודים מסתתרים. ביום החמישי בבוקר נתגלו והוצאו כל היהודים, שהתחבאו בביתה של פסיוטה: זלאטה „די קאוואליכע", גוראלניק ושלושת ילדיו, שתי האחיות מה„בויד" ואח׳.

לפנות ערב של אותו יום ראינו לתמהוננו, והנה יהודים אחדים מובלים בחזרה העירה, וביניהם: שיינדל פרסמן, זלאטה שטיינדיל ואח׳. אך לבנו נצבט וממש ניתר ממקומו בראותנו, והנה שוטרים גרמניים מובילים ארבע בנותינו: דוניה זינמן, דבורה זינמן, חנה שטרנ־שיס ופייגה כ"ץ. כפי שהתברר אחר־כך הובאו העירה, כדי לגלות את מחבואי הזהב תמורת הבטחת־כזב שפלה להשאירן בחיים. משנכנסה חנה שטרנשיס אל הדיר עם האת בידה, לא יכלה אמה לשלוט ברוחה ובקול לא שלה קראה: „חנה׳לי!" לא חשבנו כלל על הסכנה הצפויה לחיינו, חיש־מהר הוצאנו את הלבנים ויצאנו ממחבואנו, כדי להצטרף אל בנותינו לחיים ולמוות, אך לגודל צערנו כבר לא מצאנו אותן. החלטתי לחכות לקובלר, אולי יעלה בידי תמורת כופר נפש לפדות על־ידו את בנותינו. אולם הוא טען, שמעשה כזה מצדו מסכן את חייו שלו ויעץ לבקש את חסותם של איכרי הסביבה, שהתרוצצו בעיר כעורפי כלבים, בחפשם אחרי יהודים מסתתרים.

אחרי שנוכחנו לדעת, כי אבד לנו מנוס, ירדנו בחזרה למרתף אל ילדינו הקטנים, אולי זכות־אבות תעמוד לנו והם לפחות יחיו לפנינו, לאחר שנתרחש נס ולא הרגישו בנו בהסתובבנו בחוץ למרות הסכנה, שארבה לכל יהודי מידי הרוצחים האוקראיניים. בלב שבור ורצוץ שוב נצמדנו אל החרכים, לראות את הנעשה בחוץ ולעקוב בעיני רוחנו אחרי בנותינו, שלרגע אחד ניתן לנו להזין עינינו בהן לפני שהובלו בדרכן האחרונה. בינתים הובלו בידי הגויים חיים־דוד גלזר וסוניה ברויטמן שנמצאו במרתף, וביום שישי בבוקר ראינו, והנה מכוניות־משא אחדות מלאות זקנים, חולים וילדים וכן כל אלה, שהוחזרו העירה לשם גילוי הזהב ובנותינו ביניהם, שרומו בדרך כה שפלה ונבזית, שספק גדול הוא אם הג׳ונגל הפראי יוכל לספק דוגמה בולטת יותר של התעללות אכזרית מזו של הגרמנים, שבמשך דורות הצליחו להאחיז עיני עולם בתרבות אירופית כביכול. כמאסף לכל המחנה של הלקוחים למוות נסעו על אופנועים אנשי הגסטאפו, שקראו והריעו מדי פעם בפעם קריאות עידוד וזירוז:

כל היהודים למוות!..

ה„אקציה" הראשונה, שנערכה ביום שישי, הוא יום ראשון של חג השבועות תש"ב (1942), ארכה משעה 10 עד 12 בצהרים. לפי פקודה פשטו כולם את בגדיהם והתיצבו ליד הבורות המוכנים. עשרה־עשרה הושלכו לתוך הבור ונורו ממכונות יריה. עליהם הושלכו שכבות נוספות של עשרה עד שנתמלאו שלושה בורות: באחד גברים ונערים, בשני נשים ונערות ובשלישי ילדים וילדות קטנים. לילדים רבים „מרחו" מתחת לאף, כדי להקהות את חושיהם, אך כאשר הזמן המיועד ל„אקציה" התקרב לקיצו, הורמו שאר הילדים בצורה אכזרית על החניתות והושלכו לבור. נשארו עוד הילדים התאומים של אברהם ניסנהולץ, שישבו ושיחקו לתומם על שמיכה הפרושה על הארץ. ידם של הרוצחים עיפה מהטבח ואיש ס.ס. גרמני הכריז, שכל אשר ידבנו לבו להשליך את הילדים הבורה, יקבל את השמיכה בתור פרס. איכרה אחת מילאה בהתנדבות את השליחות השטנית ובאה על שכרה.

לרחל המילדת ולאסתר רובינשטיין הבטיחו להשאירן בחיים בתנאי, שילמדו את מקצוען לבנות הגויים ושימסרו את ילדיהן ל„אקציה", אך הן סירבו והושלכו יחד עם כולם. כן הובאו והושלכו לבור יולדות עם יונקיהם הרכים, ביניהן רייזל קמינשיין. כאשר מלאה השעה שתים־עשרה, ציווה המפקד הגרמני על הפסקת־אש, ובאופן אישי בירך את שנים־עשר היהודים, שנותרו אחרי הטבח ביניהם היו: מיכלה בורשטיין, זהבה אוסטר, סוסיל שווארץ ואח׳. הבורות כוסו מיד בשכבת סיד, שהוכן מראש למטרה זאת, ובשכבת עפר למעלה נסתם הגולל על למעלה

מאלפיים נפש, שהוכרעו לטבח באקציה הראשונה. כפי שנמסר מפי עדי ראיה, הורקדה ונסדקה האדמה שמעל לקברות האחים במשך שלושה ימים תמימים, עד שאחרוני הקרבנות נפחו את נשמותיהם הטהורות.

היהודים האומללים, שנשארו אחרי ה„אקציה" הראשונה, קיבלו פקודה להירשם ב„קומנדנטורה" ולעבוד בנאמנות. העבודה הראשונה, שנפלה בחלקם, היתה מיון הבגדים שהובאו מגיא ההריגה וכן עבודות כפיה אחרות, שהוכרחו לעשותן עד מועד ה„אקציה" השניה, שממנה נותרו רק שנים מתוך שנים־עשר שרידי האקציה הראשונה, והם: מיכלה בורשטיין וזהבה אוסטר, שאחרי טלטולים רבים ותלאות קשות הגיעו ארצה.

גם וועלי ואני יצאנו מן המרתף, יחד עם ילדינו הקטנים, אחרי צום של ארבעה ימים. נרשמנו ב„קומנדנטורה" ועברנו לגור בגיטו יחד עם כל השרידים. מותר היה להביא אתנו רק דברים שאפשר לקחת בידים, אך מה לקחת קודם? אם מטה להניח עליה את הראש, המעט עצים לבשל משהו, כדי לשמור על החיים נטולי הטעם והתוכן? והנה נגעצו עיני חסרות המבע בתמונת בתי, שנקרעה ממני ביד אכזרית, והחלטתי לקחת קודם כל את התמונה וגם וועלי עשתה כדוגמתי. וכך, עם התמונות ביד כלוות בר־מינן יקר בדרכו האחרונה, הגענו לגיטו, שהשתרע באזור ה„שול־גאס" וכן ב„באד־גאס" עד לביתו של שואל שטיינדיל.

אם כי עמד אז יום קיץ נאה והשמש, כמו להכעיס, זרחה בעליצות, היתה הדרך מכוסה מעטה שלג לבן... של נוצות, שהגויים פיזרו מהכרים ומהכסתות של היהודים, בהעדיפם לקחת רק את הצפיות. נתיב היסורים שלנו מן הבית לגיטו עמד בסימן מוות כבר מהרגע הראשון. — בהגיענו לביתו של אברהם שולמן, נתקלנו בהלוויה מיוחדת במינה: ארבע נשים, מאטיל גורוויץ, כפי שכינו לאשתו של אברהם שולמן, בתו קיילה, פסי שטרנשיס ועוד אשה, נשאו בשמיכה את בעלן ואביהן אברהם שולמן שנהרג בביתו; בתוך הגיטו באה לקראתנו הלוויה שניה של סוסל שווארץ, ששרדה מהאקציה הראשונה, ובלכתה לרישום נהרגה ע"י שוטרים אוקראיניים. בכלל היה עיקר עיסוקם של תושבי הגיטו לקבור את מתיהם מלפניהם ומקום למטרה זאת נמצא בגנו של יעקב יאניווקער־רובינשטיין. גם בגנו של שואל שטיינדיל הקרוב ניכרו קברים בשביל יעקב־יוסי בייגילס ואשתו ואחרים, שבהינצל מצפרוני המוות ביום האקציה מצאו את מותם בבתיהם.

בלכתי בחזרה לביתי, כדי לקחת מהדברים הנחוצים ביותר לקיומי, פגשתי את הגרמני קובלר, שעדיין התיחסתי אליו באימון. אחרי שתיניתי לפניו את רוע מצבי עם אבדן בעלי ובתי, ניחם אותי ואמר: „יד לפה, בעלך חי וישוב אליך". ואמנם, בהכנסי הביתה הגיע לשם גם בעלי, שקובלר הסתיר אותו ביחד עם ארבעה יהודים אחרים. היה לנו יסוד לחשוב אחד את השני למת, ולכן היתה פגישתנו זאת שלאחר יאוש, כאילו קמנו לתחית המתים. נפלנו אחד על צוארי השני ומיררנו בבכי על מצבנו בכלל ועל מות בתנו בפרט, ובלב פצוע ושותת דם הלכנו בכיוון הגיטו. זה היה ביקורנו האחרון בביתנו, מאחר שחיש־מהר ניתפש הבית ע"י משפחת איכרים.

בגיטו התאכסנו בבית של אברהם ושלמה שטיינ־דיל, ששרדו מהאקציה הראשונה. בסך־הכל נשארו בחיים אחרי האקציה הראשונה 950 נפש, שרוכזו בבתים של רחוב אחד או שנים. בכל חדר התגוררו משפחות אחדות כך, שלא היה די אויר לנשימה וכן לא היתה כל אפשרות לשמור על נקיון כלשהו. אין צורך לאמר, שלא היה זכר לסבון והשתמשו לצורכי כביסה בחמר לבן. כך „הסתדרו" איך שהוא חיי הגיטו העלובים, שהמוות היה טוב מהם. לפי פקודת הגרמנים נבחר שוב „יודנראט" שבהרכבו היו: ישעיה רובינשטיין — קומנדנט, יודל ווייגר — עוזר, חיים קראמר (שמשון׳ס) וצעירים אחדים — גדליה זילברשטיין, הנוך קראמר ואח׳. תפקידם העיקרי היה לשלוח אנשים לעבודה, להחרים חפצים שונים ולהמציאם לגרמנים וכו׳. מילוי פקודותיהם של הגרמנים היה כרוך תמיד בסבל רב ועינויי נפש ללא נשוא מצד חברי היודנראט, שנאלצו לספק לעבודות שונות אנשים שבורים ורצוצים בגופם וברוחם או לגייס כסף וחפצי־ערך אצל אנשים חסרי כל. תושבי הגיטו ראו בסבלותם של חברי היודנראט והשתדלו לעזור להם ככל האפשר במילוי תפקידם. שיעשענו את עצמנו בתקוה הקלושה, שהגרמנים יעמדו בהבטחתם וישאירו אותנו בחיים, ובשארית כוחותינו ביצענו את כל העבודות ובסבלנות רבה מילאנו אחרי כל הגזירות הקשות, שיצאו מלפני השליטים העריצים והאכזריים.

בדרכנו לנבירקוב לעבודת יומנו, עברנו ליד קברות האחים הגדולים, שדם קרוש עוד ניבט אלינו מתוך האדמה הסדוקה. השתטחנו על הקברים, נשקנו את האדמה ובכינו, גברים אמרו „קדיש", והתקדמנו לעבודתנו איש איש במקצועו: חייטים, סנדלרים ומסגרים עבדו בבתי־מלאכה, נערות צעירות סרגו סווטרים וכפפות בשביל החיילים, אנשים ונשים באים בימים תלשו את העשבים שבצדי הכבישים והמדרכות. כן העסיקו אותנו בפירוק הבתים, שהיהודים התגוררו בהם. הבית הראשון היה של זלמן טסלר, שפורק בשביל החובש גורוכוביטש לשם הפיכתו לרפת. הוא ובנו היו העסקנים הראשיים ב„ראדא" (מועצה) וכן שיתפו עצמם באופן פעיל בהכנת ה„אקציה". אחרי כן הועמדנו לרשותם של הגויים, שעברו אתנו מבית לבית, עד שכל אחד בחר לעצמו בית כרצונו, ואנחנו בכוחנו הדל וברוחנו הנכאה פירקנו את בתי היהודים והכשרנו אותם לנחלה לגויים, שרצחו וגם ירשו. כך משכנו יום ליום בגיטו, שלמרבה הצפיפות הובאו אלינו יהודים מכל כפרי הסביבה.

יום אחד נודע לנו, שהביאו למז׳יריטש את כל יהודי מאטיעווקע והשליכום למרתף שמתחת לקושציול, אחרי שטפלו עליהם „עלילת־דם" בדבר רצח נער נוצרי. שלושה ימים הוחזקו במרתף האפל ללא אוכל ושתיה בציפיה לגורלם המר. כל זה הגיע לידיעתם של תושבי הגיטו, אשר הטיבו להבין, שגורלם היום עלול להיות גורלנו מחר. ובוקר אחד, בלכתנו בדרך לנבירקוב לעבודה, ראינו בור־קבר חדש, מקום שם נורו

ונקברו יהודי מאטיעווקע, עשרים במספר. ככה התהלכנו בגיטו בבחינת מתים חיים, בשארית כוחנו שרכנו את ד׳כנו אל ומהעבודה, תוך הכרה מלאה למה שצפוי לנו ושממנו אין מנוס ומפלט. נערות אחדות הצליחו לסדר לעצמן תעודות „אריות״ ולהימלט לגרמניה, גברים אמרו תהילים יצמו צומות שלוש פעמים בשבוע, נשים צמו פעמיים בשבוע, — התפללו וציפו לנס מן השמים. בלב שלם חפצנו, שיהיה חלקנו עם המאושרים המעטים, שזכו לחלות בגיטו, למות מוות טבעי ולבוא לקבר ישראל. בין אלה היו: שיינדל אנדרעסיעווער־גולדפרב, שלייאין — חתנו של יוסיל ספוז׳ינר ואח׳. הכול הלכו ובכו אחרי הלוויתם, אך לא על מותם בכינו, אלא על שלא זכינו גם אנחנו לכך.

בוקר אחד הגיעה פקודה לשלוח גברים לעבודה בבית־הקברות בעקירת מצבות, גידורים וכו׳. בלב חרד ובידים רועדות עקרנו אבני־זכרון של אבות אבותינו, „אוהלים״ של צדיקים, ורמסנו רגבי עפרם, — והמתים לא מיחו והצדיקים החשו לנוכח חילול קברותיהם מידי בניהם ונכדיהם עצמם. סוג זה של עבודה נטע בלבנו את ההכרה, שאלה הם ימינו האחרונים. בימים אלה סופחו אלינו יהודים מטוטשין, שמסרו ידיעות בדבר גידור הגיטאות בכל עיירות הסביבה. אנשים שמו נפשם בכפם, ותוך סכנת נפשות חיבלו תחבולות בריחה, בלי לדעת כיצד ולאן.

מאורעות אלה התרחשו לפני „ימים־נוראים״ של שנת תש״ג (1942). לעולם לא אשכח את התפילות האחרונות של ראש־השנה ויום־הכיפורים בביתו של שואל שטיינדיל. התפילות קורעות הלב והנפש בקעו ועלו עד לב השמים, אך שערי הרחמים לא נפתחו. למחרת יום הכיפורים הלכנו לעבודה כמעט יום ביומו, אך בחלל האויר של העיירה היתה תלויה איזו הרגשה מעיקה, ותנועה חשודה של שוטרים וגויים, שהסתובבו כציפורי־טרף מעל לשדה־קטל, אך הוסיפו חיזוק להששותינו ולמחשבותינו הנוגות. פעם אחת, בלכתי לעבודה, פגשתי את המורה לופשנסקי, שאמר לי: „היזהרי, הימים ספורים!״... בראש מורד המשכתי את דרכי למקום העבודה, בהובילי את יענקילי עמי. בהגיעי למקום כבר מצאתי אנשים רבים והבאתי לידיעתם את החדשה האחרונה, למען ידעו וייזהרו.

בשעה ארבע אחר־הצהרים התקרב אלי בעלי פרויקה ואמר: „עזבי את העבודה ונלך הביתה, בין כך ובין כך נבוא על שכרנו מחר־מחרתיים...״ מלים אלו עשו להן כנפיים ועברו במחנה מפה אל פה. כולם עזבו את העבודה וחזרו לגיטו, מקום שם מצאנו מהומה גדולה בעקבות הידיעה העגומה שהסתננה לשם. החלה מנוסת בהלה, מי ליערות ומי למכרים מבין הגויים ורבים סתם נסו בלי לדעת לאן. מאימת המוות נסתתרה בינתם של אנשים, ובבהלה שהשתררה אבדו נשים לבעלים ובעלים לנשים. ילדים קטנים הונחו ליד בתיהם של גויים, כדי להקל על הבריחה. בהיותנו כבר מחוץ לעיר נזכר בעלי בקופסה עם דברי כסף, ששימר במקום סתר, וחזר העירה לקחתה, בהשאירו אותי ואת הילד ברפתו של איכר.

בעוד בעלי בושש לבוא, נכנסה אלי אשת האיכר ובשורה בפיה: „רוצי ככל שרגליך תוכלנה לשאתך, הגרמנים הקיפו את הגיטו, ואני יראה להחזיקך אצלי״. בלית ברירה לקחתי את הילד והתחלתי לברוח דרך השדות. בכל פרשיות הדרכים עמדו על משמרתם שוטרים ואיכרים והחזירו פליטים יהודיים העירה או שהמיתום במקום. אחרי מאמצים גדולים וקשים נמלטתי מזעמם של השומרים ועשיתי את דרכי לידידנו נעוורובסקי שבכפר סויפע, שלפי ההסכם היה עלי לשוב ולהיפגש שם עם בעלי. בינתים ירד הלילה, ואני והילד נשארנו ללינת לילה באחת החפירות בשדה, כשאפילת הלילה מחסה לנו מפני רודפינו מבקשי נפשנו. אך הנה קפא דמי בקרבי בשמעי צעדים מתקרבים והולכים, אולם למזלי היה זה גוי מוכר ממשרתי ביתו של נעוורובסקי ושאחותו עבדה בזמנה כעוזרת בביתי. הוא העבירנו לחפירה אחרת בטוחה יותר ואף הביא לנו לחם ובקבוק מים.

למחרת בשעה 10—11 לפני־הצהרים, הגיעו לאוזני בהפסקות קצרות קולות טרטור של מכונות־יריה, שכל־כך נחרתו בזכרוני ממאורעותיה של האקציה הראשונה. ברור היה לי, כפי שלצערי גם נתאמת אחר־כך, שהיתה זאת ה„אקציה״ השניה לחיסול השאריות של גיטו מז׳יריטש. היה זה ביום ראשון של סוכות תש״ג (1942), שבו נערך הטבח השני ושבו ניספו יהודי מז׳יריטש האחרונים, כאלף נפש במספר, שנותרו מהטבח הראשון, שנערך בחג השבועות של שנת תש״ב (1942) ושבו ניספו כאלפיים נפש.

הקיץ הקץ על קהילת מז׳יריטש העתיקה והמיוחסת, שמאות בשנים שימשה אבן־חן, שהאירה באור יקרות בכתרה של ווהלין היהודית המעטירה. ארורה אדמת הנכר הבוגדנית, שפלטה מתוכה את בניה־בוניה ללא רחמים וללא בושה ושבמקום חיק אם חם ורחום היתה להם קבר קר ואכזרי. המעטים ששרדו מהשואה ושראו את מז׳יריטש בחורבנה, עוד לא נתמלאה סאת סבלם. כאברים מדולדלים של משפחות גדולות לפנים, ניטלטלו טלטלת גבר בגלות רוסיה ובמחנות גרמניה, ולא פעם היו חייהם תלויים להם מנגד, עד שאחרי תלאות קשות הגיעו ארצה. אין זאת אלא חסד עשתה עמנו ההשגחה, בהשאירה לנו שרידים אלה, למען ימסרו עדותם על חיי ההוד ומות הגבורה של קהילת מז׳יריטש המפוארת, שהיתה ואיננה עוד.

חיים שטרנשיס

המשלוח הראשון

משרק נכנסו הגרמנים לעיירה, נפל פחדם על כל התושבים היהודיים ו„מרה־שחורה" השתררה במקום. ואמנם התחילו ימים קשים מאד, שהצדיקו את הפחד. אחרי שחלפו שלושה חודשים הרי שוד ורצח וגזירות רעות שונות, שבהם נפלו קרבנות יהודיים רבים, באה הפקודה לשלוח מאה (ושישים?) יהודים לעבודה בקיוב למשך חודש ימים.

אחרי קשיים גדולים ערך ה„יודנראט" את רשימת היהודים, שביניהם היה גם כותב הטורים האלה. כאשר הגיעה שעת הפרידה מהורי וממשפחתי היה „תשעה־באב" בבית, שכן כולם בכו עלי כבכות את המת. היתה אז תקופת החורף בגבורתה וימי כפור ושלג עמדו בכל עיצומם האירופי. הובילו אותנו ברגל לרובנה, מלווים ע"י שוטרים אוקראיניים מזוינים. אחרי לילה איום, שבו הובילו אותנו כבהמות, הגענו למקום והוכנסנו לבית־ספר עזוב תחת משמר כבד של משטרה יהודית.

בינתים הובאו לרובנה מחנות נוספים של יהודים מקוריץ, טוטשין ועיירות אחרות שבסביבה וכעבור יומיים הוכנסנו לאוטובוסים ותחת משמר גרמני יצאנו בדרך לקיוב. זה היה יום־ראשון אחד של שנת 1941. הנסיעה עברה ללא תקלות מיוחדות והשתעשענו בתקוה, שחודש העבודה יעבור מהר ונחזור לבתינו בשלום.

לעת־ערב הגענו לקיוב, מקום שם קיבלו את פנינו ב„ברוך־הבא" נלהב. — כאשר רק יצאנו מהאוטובוסים, מיד כיבדו אותנו במכות רצח. במקלות חובלים חרשו על גבנו ועל ראשנו עד שהביאו אותנו למחנה העבודה. כינסו אותנו לאולם אחד, שבו הצטופפו מאות איש עד בלתי יכולת לנשום. באולם זה נערך מפקד הביקורת. ליד שולחן אחד ישבו גרמנים ואוקראינים, שעיניהם ירקו אש והכרת פנים של סדיסטים העידה על תאוות רצח. כל אחד מאתנו חייב היה לגשת לשולחן זה, לשפוך את צרור האוכל שהביא עמו ולהריק את הכיסים. בתורת אישור קבלתם הומטרה על כל אחד מנה הגונה של מכות, ועד שלא ראוהו מתבוסס בדמו לא הניחו לו לעזוב את השולחן.

אחרי ה„ביקורת", עוד באותו לילה, הוציאו אותנו לחצר, שהיתה מוקפת שלוש גדרות־תיל גדולות ושמשמר חזק הופקד עליה מכל צד. כאן חיכתה לנו „קבלת־פנים" שניה. — אוקראינים וגרמנים פקדו עלינו לרוץ מסביב לחצר ובאלות שבידיהם זירזו אותנו לקפוץ ולכרכר, לשיר ולרקוד ולצעוק „הללויה". עם זאת הנחיתו עלינו מכות נאמנות ובקולות תופת צעקו: לרקוד! לשיר!.. מחזה אימים זה ארך כשעה ואחרי־כן הזעיקו אותנו פנימה ופקדו „לישון!"...

בבוקר שוב העירו אותנו וסחבונו ממצענו בקולות פראיים. את הבגדים הטובים ואת המגפיים לקחו מאתנו וחילקו לנו במקומם סחבות בלויות ונעלי־עץ. וכך הוחל חודש העבודה המובטח. — כל בוקר הוציאו אותנו ליער גדול, מקום שם הועסקנו בהטענת קורות עצים בנות 30—40 מטר אורך. מאחורינו עמדו גרמנים, שניפנפו מעל לראשינו מוטות־אלון עבים, שנחיש ונמהר מעשנו.

תמורת עבודה קשה ומפרכת זאת קיבלנו מנה יומית של 200 גרם לחם וליטר אחד של תערובת מים וסובין גסים. תזונה זאת בתוספת מכות, שהיו עיקר לחם חוקנו, השפיעה באופן הרסני על מצב בריאותנו וכתוצאה מכך מספר העובדים הלך ופחת מדי יום ביומו. הראשונים מבין אסירי מז׳יריטש נפלו שני בניו של סאני מאשקעס מנדיל ואביגדור. אחריהם נפח את נשמתו קופל פלוסקר וגציה בתיה׳ס נורה.

אחרי חודשיים של עבודה ביער העבירו אותנו למחנה־עבודה אחר שליד הנהר דניעפר, מקום שם הועסקנו במשיית קורות־עצים מהנהר ובנשיאתם על שכמנו אל מקום תעודתן לצורכי בניית גשר. המשגיחים הגרמניים רדו בנו בפרך והיכו אותנו באלות גומי ממולאות חוטי־ברזל, צעקו, גידפו ואיימו במוות. לעתים קרובות מאוד אף קיימו את איומיהם. את וועלוול „טוביה דעם רב׳ס", ראובן יהושוע׳ליס וחיים בענצי אנשיל׳ס השליכו למים והטביעום. גרמני בשם מוריטץ השליך גם אותי פעמיים אל המים, אך ניצלתי בשחיה.

כך נמשך הזמן תוך סבל ויסורים וקרבנות חדשים לבקרים. אני וחברי יעקב קוזיול קברנו בשבוע אחד את מאיר רושיפקר, ישראל׳יק גולדמן, איצי גולדמן, דוד כארבאש, יודל בורקה, שלום עפ־על, שמואל׳יק גבאי, אברהם הוניקמן. אמרנו „קדיש" אחריהם ובכינו בשקט על מותם, שהגרמנים לא יתפשונו בכך. אני עצמי כבר הייתי נפוח בלי יכולת ללכת, אך דודי זלמן שטרנשיס ניחמני, שכל זה יחלוף ועוד אזכה לשוב הביתה. פעם אחת הוא עסק בקבורת פגר של סוס והחביא את הכבד ונתחי בשר אחדים, שאכלנו אותם בצנעה. זמן־מה אחר־כך עקרו הגרמנים מפיו בכוח את שיני הזהב וגרמו לו עינויים כאלה, שמרוב יסורים מת תחת ידיהם. משה ביקלמן נהרג בשעה שגרמני למד עליו לקלוע למטרה. אחר־כך מתו טוביה גנעסיס וצאליק קאפ־טאניק.

גם יאשע קוזיול כבר נפרד מיאשע יוקיליס בהתכוננו למוות, אך מקרה טוב הציל אותו. הוציאו עשרה אנשים ואותנו בתוכם, כדי לעבוד במטה הגרמני ברחוב „קרעשצ׳אטיק" בקיוב. שם פינינו את השלג מהחצרות, ניסרנו עצים להסקה וכרגיל ספגנו מכות. ליד הגשר שעל הדניעפר התנהלה העבודה באכזריותה האיומה. והנה קרבה המקרה, שקויפה איציק סטויפינער׳ס נעלם מהעבודה

וכעונש על כך הוציאו להורג תחתיו עשרה יהודים, שביניהם היו: אחיו שלמה, חיים יענטי׳ס — קופרשמיד, אייזיק קמינשיין ושמחה „דער זאוואד־טשיק״, שרוסקו ע״י כדורי־נפץ.

אני ויעקב קוזיול המשכנו לעבוד עוד במטה הגרמני. כאשר האביב התקרב והשלגים התחילו להפשיר, קשתה עבודתנו מאוד. סחבנו את השלג מהחצרות בארגזים גדולים, שלעתים לא יכולנו להזיזם ממקומם. השוטרים היכו מכות־רצח ואנו סחבנו בשארית כוחנו. עוברים ושבים, שראו את עינויינו, בכו מרוב חמלה וזרקו לנו לחם, אך אסור היה לנו להרימו מפחד להיירות במקום.

פעם בשובי מהעבודה הרגשתי כאבים גדולים בבטני ושוטר הרגיש בכך. בבואנו למחנה תפשו תשעת האחרים את מקומם ואותי הביאו בפני מנהל המחנה והלה הודיע לי, שמחר בשעה 12 אייר. הלילה עבר עלי בנדודי־שינה וחיכיתי לגזר־דין המוות. למחרת הלכו כולם לעבודתם ואני ועוד מועמדים אחרים חיכו לשעה המיועדת. אולם ברגע האחרון לא אבדו עשתונותי ולמרות העובדה, שהייתי נפוח־כפן וחלש כילד קטן, ניגשתי למנהל המחנה ובהציגי לפניו את שרירי ידי המאומצים שכנעתי אותו, שעודני צעיר ודי חזק ומוכשר לעבודה. למזלי היטה אוזן קשבת לדברי, הרביץ בי כעשרים וחמש אלות־גומי עד שהיה צורך להשיב את נפשי במים. אך נשארתי בחיים וכאשר חברי שבו מהעבודה התנשקנו מרוב שמחה.

המשטר במחנה היה בלתי אנושי ושתי מטרות הונחו ביסודו. ראשית לסחוט מהאנשים כמה שאפשר יותר עבודה ושנית לענותם במדה כזאת, שבמשך זמן קצר ייספו ויפנו מקום לאחרים שיבואו. כעבור זמן קצר מיינו את המחנה, שמנה בתחילה 2000 יהודים, לשתי קבוצות, שמהן האחת הגדולה נעלמה מיד ובשניה הקטנה נשארו רק 30. מהמז׳י־ריטשאים נשארו כותב השורות, יאשע קוזיול, יאשע „צאליק דעם זאוואדטשיק׳ס״, יענקעלע יאס־קעס, אבא „דער קאוואל״, יאשע ברוך יעקב לייזער׳ס, משה „דער בעקער״, פיני קופר־שמיד, הרשיל קמינשיין, יאשע קארפ.

העבודה בבניית הגשר נסתיימה ושלחו אותנו לעיר פערעיאסלאוו לסלול דרך. העבודה במקום החדש היתה אף היא קשה ומרה, אולם הרשו לנו מזמן לזמן להחזיר על הכפרים ולבקש לחם, גם המשטרה היתה הורגת בשבילנו כלבים ומביאה פגרי סוסים לאכילה. מהמז׳יריטשאים המעטים ששרדו, מת יאשע קארפ מחולשה והרשל קמינשיין נורה לא רחוק מהעיר זולוטונוש, בשעה שהלך עם עוד יהודי לבקש לחם.

כך המשכנו עד שנת 1942, שעה שבין הגרמנים השתררה מבוכה לרגל המצב בחזית. אנשים התחילו לברוח. אני ויענקעלע יאסקעס ברחנו ליער גדול, שבו הגענו למחנות פרטיזאנים ועל ידיהם לצבא הרוסי. חודשיים היינו עם הפרטיזאנים ביער, השתתפנו בפעולות שונות נגד הגרמנים, עד שנתקבלנו בצבא הסדיר ונשלחנו לחזית לנינגראד. לפני אסטוניה אבד לי יענקעלע יאסקעס ואני נפצעתי קשה. אחרי ששכבתי תשעה חודשים בבית חולים בלנינגראד, ביקשתי לשולחני שוב לחזית בתקוה, שע״י כך יעלה בידי לאסוף ידיעות כלשהן ממקומותינו ומאנשינו. ואמנם באתי בקשר עם אמי פעסי שטרנשיס, אחי ברוך ומשה אפשטיין מהצבא הפולני, שצורפתי אליו בשנת 1944.

פעילותי בין הפרטיזאנים ביערות ובצבא, ששם זכיתי לנקום ברוצחים הגרמניים את נקמת היהודים בכלל ושל יהודי מז׳יריטש בפרט, קובעת פרק בפני עצמו. מכל אסירי מז׳יריטש, שנשלחו לקיוב נשארו רק אני ויעקב קוזיול, שאחרי תלאות וטלטולים רבים זכינו להגיע לישראל העצמאית ולהשתתף בבנינה.

ניוניה גולדפרב־רוטנברג

זכרונות מימי ההשמדה

אם כי הגורל מנע ממני להיות עמם ברגעיהם האחרונים, הרי לא מנע ממני את מר גורלם של שארית הפליטה וכמוהם סבלתי נוראות במרחק־מה מהם, בעיירה היהודית דומברוביצה שעל־יד סרני, עקב הנשאי לאחד מתושביה והעתקת משכני סמוך לבוא השואה.

עם הורי וקרובי במז׳יריטש עמדתי בקשרים במשך תקופה די ארוכה לאחר הכיבוש הגרמני ובתור שכזאת הרינו מרשה לעצמי להגיש את האבן הצנועה אך רווית הדמים שלי למצבת הזכרון הגדולה והנצחית לקדושי עירנו. ואף כי לא נחנתי בכשרון סופרים, אמסור את הדברים והעובדות כהוויתם וכהשתלשלותם בנאמנות ובכנות ככל האפשר.

הורי גרו בכפר אנדרוסיובה הסמוך למז׳יריטש. אבי דוד גולדפרב ז״ל, היה ידוע בעיירה בכנויו ר׳ דוד האנדרוסיובי. הוא היה בעל בעמיו מכובד, מקובל ואהוב על כל תושבי העיר והסביבה, כיהודים כנוצרים. הוא חכר אחוזות מהפריצים שבסביבה ואף היה בעצמו בעל אחוזה פרטית די נכבדה בכפר פודליסק אשר בקרבת העיר. היה מומחה ומנוסה בעניני משק ומסחר וגם ידוע בנדבנותו. גם אמי שיינדל ז״ל היתה מחוננת בלב טהור וישר והיתה אשה בעלת תכונות טובות כך, שלא פסקה מביתנו רגל כל יהודי נצרך ונדכה, ומשלוח עצים להסקה מהכפר לעניי העיר בימי החורף הקרים והקשים היה מנהגם מדי שנה בשנה.

ומצרכי צבור אחרים גם כן לא מנעו את ידם, הן במתן לבוש והן בנדבה במזומן, כפי שידם משגת. ובכלל ביתנו היה תמיד פתוח לרווחה לכל זקוק לעזרה ועצה, וכל הנכנס בו לא היה שב ריקם. היו לי עוד שני אחים יקרים, אוסיקוב וריה ז״ל, שנשארו עם ההורים בבית ואני נישאתי לאיש לפני פרוץ המלחמה בשנת 1939 ועברתי לגור לבעלי בעירה היהודית הסמוכה דומברוביצה. כידוע פרצה מלחמת העולם השניה ב־1 בספטמבר 1939 וכבר ב־17 בו היו צבאות ברית המועצות בפולין המתמוטטת. עם מפלת הפולנים עזב גם אחי בוריה את הבית באנדרוסיובה ועבר למרכז ברובנה, בה שימש כעורך עתון סוביטי.

תקופת השלטון של ברית המועצות במקומותינו נמשכה כשנתיים. היתה זו תקופת ביניים ומעבר אל העתיד הגורלי שנשא בחובו את סכנת הכליון וההשמדה. ישבתי אז עם כל שאר אחינו היהודים בעיר כעל הר געש העומד לפרוץ כל רגע. הפרשה הנוראה והאיומה אשר לא שיערנוה מראש התחילה עם גמר תקופת המעבר הזו, בפרוץ מלחמת היטלר־סטלין ביוני 1941. הצבא האדום נסוג בבהלה ובאנדר־למוסיה ואנו נשארנו לחסדם של האוקראינים צוררי היהודים. היתה זאת תקופת מעבר ללא שלטון, לית דין ולית דיין. קצרה מאד אך הרת סכנות וציפיה דרוכה וממרטת עצבים לקראת הבאות. עברו עלינו ימים ולילות של עינויים ללא נשוא אשר לא נתנסינו בהם עד כה. השלטון עבר בינתיים לידי האוקראינים והגרמנים טרם הגיעו, אך הרדיפות והצרות התחילו כבר מבעוד מועד. נשארנו במקום עם כל היהודים מבלי לדעת מה ילד יום ובהתנחם רק עם הגורל המשותף המיועד לכולנו. היהודים היו מוזמנים מדי יום ביומו לשליטים החדשים להתגולל עליהם ולהתנפל עליהם על לא עוול בכפם, כי כל כוונתם היתה לביזת רכוש היהודים ולכן האשימום בהסתרת נשק וכדומה ושיחררו אותם רק לאחר קבלת השילומים תמורתם. אך רע ומר היה גורלם של אלה היהודים, אשר ידם לא היתה משגת לשלם תמורת נפשם ולא יכלו לפדות את עצמם. אותם עינו ימים ארוכים בכל עינויי גוף ונפש עד ללא נשוא והיו מושלכים רצוצים ושבורים החוצה.

הצבא הגרמני הלך והתקרב ועוד היום תאחזני צמרמורת מדי הזכרי בכניסתם העירה. כבר ביום הראשון לבואם לקחו בני ערובה יהודיים וכבר בו ביום נפלו קרבנותינו הראשונים. האור חשך בעדנו וכל התקוות נגוזו. שחה קומתנו וכולנו התהלכנו באימה ופחד, שקועים בעצבות ואבל כבד וחדלי אונים. ניתכו עלינו מיד כל הגזירות וההפליות. חופש התנועה הוגבל ולאחר השעה שבע בערב לא העזנו לצאת החוצה, הקניות בשוק נאסרו עלינו והנסיעה ברכבת לא כל שכן. החופש נשלל ממנו, בבית וברחוב, ודמנו נעשה הפקר לכל רוצח וגזלן.

באותו פרק זמן ניתק גם הקשר הישיר, אשר היה קים ביני ולבין הורי ובני משפחתי ובמשך תקופה מסוימת לא ידעתי שום דבר מהנעשה אצלם ואף לא יכולתי להעביר אליהם ידיעות, אף כי הפרידו בינינו רק כמאתיים קילומטרים.

בשלהי 1941 הבטיחו הגרמנים עצמאות למערב אוקראינה והתחילו גם לשחרר את שבויי המלחמה שלהם. לבי דפק כהולם פעם בראותי את השבויים האוקראיניים החוזרים לבתיהם, שפשר הדבר נתברר לי רק לאחר מכן.

בינתיים האיר לי מזלי ונמצאה אשה נוצריה, שהסכימה לסור בדרכה אל הורי במז׳יריטש ולמסור להם דרישת שלום וידיעות מאתנו ואולי גם להביא ידיעה מהם, מובן תמורת שכר טרחה הגון ויפה. הייתי מאד קשורה לבני ביתי ולבני עירי וכל הזמן הרהרתי בהם ובגורלם.

זמן קצר אחרי צאת השליחה למז׳יריטש, ביום שבת רגיל ואפור, עמדתי עצובה ומדוכאת על מרפסת ביתנו והרגשתי במבטי בן אדם. היה זה איש צעיר לבוש בגדים קרועים, אשר ריתק את מבטיו אלי וחיוך לבבי השתפך על פניו. פניתי ממנו מתוך חשד וחרדה, אך הצעיר לא הרפה ממני והתקרב עוד יותר לביתנו. הסתלקתי הביתה ובשובי לא מצאתיו כבר. הוא עלה בינתיים במדרגות ודפק לביתנו. הדלת נפתחה והוא עמד לפני שוב עם בת הצחוק הלבבית על פניו. צעקות פרצו מגרוני בשטף רב ורעדה אחזתני. התחלתי לצעוק בו... בו... בו... מבלי יכולת להעלות את שמו המלא על שפתי. לא הכרתיו גם לראשונה, כי מעולם לא תארתי לי את בורה שלנו במצב אומלל ועלוב שכזה. אחי בורה היפה וההדור בלבושו וכעת המעונה והנרדף כחית השדה. אחי הבין להתפרצותי וכדי להרגיעני מסר לי שההורים הם בחיים. הוא אמר לי, שבני ביתנו נמצאים כבר בגיטו במז׳יריטש וחיים אצל שיקה השוחט. הוא חזר לביתנו יחד עם כל האוקראינים מהשבי הגרמני. אצל הורינו בבית היה רק שעות ספורות. הוא לא יכול להשאר אתם, כי יהודים לא חזרו מהשבי הגרמני ואילו ראוהו האוקראינים והיו מוסרים לגרמנים, כי אז לבטח היו שמים מיד קץ לחייו. ההורים שקיבלו בינתיים גם את הידיעה מאתנו על ידי השליחה, יעצו לו להסתלק מהבית וללכת אלינו לדומברוביצה, מקום אשר אין האוקראינים מכירים אותו. הוא סיפר לי על מצבם האיום והנורא של הורי וכל יהודי מז׳יריטש, היושבים בגיטו. האם שכבה על ערש דוי מפאת מחלה. החורף היה קשה ללוא נשוא. הקור לא הרפה ועצים להסקה לא היו. רעבו וגם קפאו מקור. סבלו ממחלות ועינויים קשים. אך הרהרתי בלבי, העיקר שהם בחיים ואולי עוד יבוא יום גאולה וישועה. אחי בורה הוריד אצלם את מדי הצבא מעליו וקיבל תמורתם מעיל ומכנסים קרועים. לבנים לא היו כבר בשבילו ואף מעיל ארוך שיגן עליו מפני הקור לא נמצא בבית. הוא היה כחודשיים בשבי הגרמנים, חי בלי גג לראשו ומזונות לשבור את מצוקת הרעב שלו, הוא שכב ימים כלילות בתוך השלג וניזון מגרגרי השדה. במחנה הפרידו ביניהם לפי מוצאם הלאומי והוא הצהיר על עצמו כעל אוקראיני. הוא ידע את שפתם מימי נעוריו ואף את מנהגיהם למד, אך להתיצב בפני ועדת הרופאים לקבלת צו השחרור לא יכול. והצילו ידידו פדיה האוקראיני מטרנופול, שאתו התידד מזה זמן רב. במצב יאוש זה, בחוסר כל מוצא התוודה לפניו והוא גם ניאות להתיצב במקומו. הוא הביא לו גם את תעודת השיחרור המקנה לו את זכות השבות למולדת, לאוקראינה. בורה חזר

אמנם כאוקראיני, אך לא ידע להעריך כראוי את תעודת החיים והשתקע אצלנו. יתכן ורגשי אהבת המשפחה התגברו על השכל הישר והאפילו על ההגיון וריתקוהו אלינו.

אך הימים לא ארכו והגיעתנו ידיעה על האקציה והשמדת היהודים ברובנה. מיד לאחר זה התחילו מגיעות ידיעות ובשורות רעות על השמדת היהודים במקומות מגוריהם השונים. הרגשתי את הצורך הרב בהעברת ידיעה על בוא האח ואולי עוד יותר על קבלת ידיעה מהם. פחדתי מאוד לגורל היהודים במז׳יריטש. אחרי חפושים רבים ומיגעים מצאתי סוף־סוף איש נוצרי הגון וטוב שהסכים להביא ידיעה ממני להורי בגיטו מז׳יריטש תמורת תשלום נכבד ורב. שלחתי להם בהזדמנות זו גם חבילת מצרכי מזון וכעבור שבוע חזר השליח בשלום. הוא התרשם מאוד מגלויי המסירות של הורינו אל ילדיהם והבטיחם לבוא שוב. הוא קיים גם את הבטחתו ומדי שבועיים יכולתי לשלוח להם מכתבים ומצרכי מזון. אמי היתה כבר חולה אנושה, מרותקה למטתה, אך היא היתה בהכרה מלאה עד הרגע האחרון. המכתבים שהגיעוני בישרו רעות. האב כתב אולי בהסתר מהאם: „ילדי היקרים, לנו רע מאוד. האם חולה אנושה. אני משתדל להשיג בשבילה את הכל, אך היא אינה רוצה לקבל ולאכול. היא אוכלת ונזונה רק מהמשלוחים שלך, את הסוכר ואת העוגיות שלך היא מסתירה מתחת לכר שלה, את החמאה הטריה, שהשגתי בשבילה ממש בסכנת נפשות, היא דוחה ואוכלת רק את החמאה אשר קיבלה ממך. אני מבשל, מכבס ועושה את כל העבודות בבית אשר מימי לא התנסיתי בהם. כל זה אהוב עלי, היות ואמה היקרה שלנו מדריכה אותי בהן. אתם, ילדי היקרים, הנכם צעירים עדיין, יתכן ותצליחו לעמוד בפני כל הקשיים הללו ולהשאר בחיים, אל תשכחונו, חפשו אותנו בכל מקום, הן בחיים והן במתים.״

האם כתבה גם כן ובמכתבה האחרון בישרה: „ילדי היקרים, אני כה חולה, לו ראיתם אותי לא הייתם מכירים אותי. אף אני לא אוכל כבר להכיר את עצמי, אני שוכבת כפופה ומכונסת בתוכי כתינוק הקטן. איפה הן ידי ואיפה הן רגלי? אני מתכוננת לדרך ארוכה, שאיפתי היחידה היא להפרד מכם, האזכה עוד לכך? מסופקני.״ זה היה מכתבה האחרון מאפריל 1942.

בחודש מאי שלחתי שוב את השליח עם מכתב ומשלוח מזונות וחכיתי לשובו. חכיתי יותר מהרגיל והוא לא בא. הגיעתנו הידיעה בדרך המקרה שגם במז׳יריטש היתה כבר ה„אקציה״ והיהודים הוצאו להורג. הבינותי, לכן, את סיבת אי בואו של השליח. אחי בורה החליט להסתכן וללכת אליו הביתה שלא היה רחוק ממנו, הוא חזר והודיע שאת האדם לא מצא בביתו, אך מראה פניו העיד, כי גם הורינו היקרים אינם כבר יותר בחיים. חליתי מרוב התרגשות ושכבתי במיטה. הוא הסתיר במשך זמן די רב את הידיעה הנוראה מפני, אך לא יכול היה לעמוד בפני עינויי וגילה לי את הדבר. השליח הביא אתו מכתב, אך הפעם לא מהורי כי אם משיקה השוחט, אשר ניצל בדרך נס יחד עם אחד מילדיו וחמותו הזקנה בעת ה„אקציה״ הראשונה, שבה אשתו ושני ילדיו נהרגו. הוא הודיע לנו במכתב: „לדאבוני עלי להודיעכם, כי ביום ז׳ בחודש סיון חל יום הזכרון לאביכם דוד ואחיכם יוסף ז״ל, כי ביום י״ח בו בחודש חל יום הזכרון לאמכם שיינדל ז״ל, שנפטרה במותה הטבעי״. נוסף לזה נמסר לשליח שלנו ע״י שיקה השוחט, ש„האקציה״ במז׳יריטש נתקיימה בחודש מאי 1942, שנהרגו בה למעלה מ־1500 יהודים קדושים בני עירנו. ניצלו בינתיים רק אלה אשר הצליחו להסתתר. את אבי הוציאו בכוח מהבית וסחבוהו, הוא המסכן התחנן בפני הרוצחים להשאירו על יד אמנו החולה, אך הם הכוהו וסחבוהו. את מטת האם הפכו והפילוה ארצה מתעלפת מרוב חולשה וחוסר אונים. הרוצחים חשבוה למתה והשאירוה במקום. האח יוסף הסתתר על אחד הגגות בחצר, אך הם גילוהו והורידוהו משם, האח הרגיש את מותו הקרב ומרוב יאוש הספיק עוד להכריז בקומה זקופה: „היטלר יפול, הוא מוכרח לנפול וסופו לנפול...״ אחרי הדברים הללו ניגר דמו כמים בחצר ונספג לאדמה.

האם חזרה בינתיים לחיים ושאפה רוח, נודע לה על רצח אבינו, על גופת אחינו המתגוללת בחצר ועל הריגת כל היהודים. היא ביקשה לערוך לכל הפחות קבורה אנושית לבנה. אחד עשר יום אחרי טבח היהודים במז׳יריטש נפחה אף היא את נשמתה ומתה. קבורתה של אמנו ז״ל, המסכנה והיקרה, סימלה גם את קבורת כל 1500 הקדושים והשתתפו בהלויתה כל שרידי וניצולי ה„אקציה״ הראשונה. חמותו הזקנה של שיקה השוחט ביקשה את השליח למסור לי את הדברים הללו: „תגיד נא לבתה, שאני מאחלת לי מות וקבורה אנושית כזו כמו שהיא זכתה להם״.

אלו הם קשרי האחרונים עם בני מז׳יריטש עירנו ומאז והלאה הדריכני הגורל האיום בכיוון אחר ושונה לגמרי. שאיפתי היחידה מני אז והלאה היתה להשאר בחיים ולזכות להיות עוד פעם אחת במז׳יריטש ולהשתטח על קברי הקדושים שלנו והורי היקרים.

לא יתכן גם לעבור בשתיקה על סופו האומלל של אחי בורה. יצאנו היחידים מגיטו דומבורוביצה, נכנסנו אתו גם לגיטו ויסוצק, אך הוא יצא משם בשליחות וה„אקציה״ היתה עוד טרם חזר. אנחנו ברחנו גם מגיטו ויסוצק אך הפעם בלעדיו ודרכינו נפרדו. מפי מכרים נודע לי, שבורה אחי הצליח להצטרף לחבורת פרטיזנים ושירת אצלם כמתורגמן. פעם בשובו למטה בלילה, לבוש בבגדי הטומאה של הצבא הגרמני, חמד לו לצון אחרי פעולת נקם מוצלחה, וענה בגרמנית לבקשת הסיסמה, כדור פגע בו כתגובה מבפנים וקיפח את חייו הצעירים לאחר שלושת ימי התפתלות במכאובים קשים. כה אומלל היה סופו למרות הסיכויים הרבים להשאר בחיים.

ת. נ. צ. ב. ה.

סוניה רוטנברג־אוסטרובסקי

מזכרונותיה של ניצולה

קשה להעלות בזכרוני את כל פרשת התלאות שעברה על משפחתי, הורי, אחי ואחיותי, בטרם ניספו. רצה הגורל שאשאר לבדי מכל משפחתי הגדולה והמסועפת. אבי נלקח שלושה ימים לפני חג השבועות ביחד עם רבים אחרים לחפירת בורות בנבירקוב, בלי שאיש ידע לאיזה עבודה נחטפו האנשים. רק אחרי יומיים כשהאנשים לא חזרו לבתיהם, התחילו להת־לחש על האסון הממשמש ובא, ואז החלטתי לברוח לגוי מכיר בכפר דניצ׳וב. אחר שהותי במחבוא שבוע ימים נודע לי, שאפשר לחזור העירה, וכאן נגלה לי האסון הגדול: רוב היהודים הושמדו בנבירקוב וביניהם אבי, אמי, שתי אחיותי ואח עם כל משפחותיהם. מכל המשפחה נשארו בחיים רק אחי נחום ודודתי בתיה ליסיצה. יחד עם כל הנותרים בחיים עברתי לגור בגיטו וכל יום היינו יוצאים בליווי משטרה אוקראינית לעבודת־פרך. את הדרך הלוך ושוב (כ־25 קמ״) עשינו יום־יום ברגל. השלמנו עם מר גורלנו, אך הרגשנו שגורל אחינו שהושמדו צפוי גם לנו, וככה עבר כל הקיץ כחלום בלהות.

בסוף הקיץ התחיל הנוער להתארגן לבריחה מהגיטו, סיפרו על פרטיזנים הנלחמים ביערות, אך חסרה היתה יד מרכזת, שאלמלי כן יכלו רבים לברוח. מתוך הכרה שאין לי מה להפסיד, החלטתי לעזוב את הגיטו ולנדוד בדרכים והתחלתי ללכת בכיוון לאוסטראה. הייתי אז בת שש־עשרה וסיפרתי שאני נערה אוקראינית, שברחתי מהרכבת שהובילה צעירים וצעירות לעבודת־כפיה בגרמניה. אחרי שבועיים של נדודים הגעתי לכפר מיליאטין, במקרה נזדמנתי למשפחה אוקראינית שחיפשה עוזרת והצעתי להם את שרותי. בזמן הראשון קשתה עלי מאוד העבודה, כי לא נתנסיתי במשק־בית כפרי, אולם עשיתי את כל המאמצים למצוא חן בעיני מפרנסי. לא פעם שמעתי מתלחשים בכפר שאני יהודיה, אך מבטאי האוקראיני שדברתי הצילני. למדתי את כל התפילות של הפראבוסלאבים וכל יום־ראשון הלכתי לכנסיה והתפללתי כנוצריה אדוקה. בערב־פסח אף הלכתי להתוודות לפני הכומר ובכלל עשיתי הכול, כדי לסלק את החשדות שאני יהודיה. קשה לי היום להבין איך יכלתי לחיות חיי אנוסה, אך כנראה שהרצון לחיים התגבר על הכול.

בראשית 1943 התחילו ה„בנדרובצים״ לפקוד את הכפר. הם הרגו מספר משפחות של פולנים ושרפו את רכושם. למחרת באו לבית שבו התגוררתי ואסרו אותי. הובילוני למפקדת ה„בנדרובצים״ מתוך חשש שאני יהודיה, אולם אחרי חקירה של כמה שעות הצלחתי לשכנע אותם שאני אוקראינית מהעיירה וינ׳יצה, שהתחנכתי בבית־יתומים ברוסיה. ב־4 לפנות בוקר שוחררתי וחזרתי למיליאטין ומאז היו לי הרבה לילות נדודי שינה. אחרי חודש שוב אירעה לי תקלה, כאשר נזדמן לכפר אוקראיני, שלמד יחד אתי בבית־הספר בזמן

שרידי ההשמדה שהגיעו הראשונים ארצה
יושבים (מימין): בריל סמורוז׳וב, חיים ברנשטיין, אסתר זינמן, גולדה אוסטר
עומדים (מימין): גילפיקס, שלמה גילפיקס, ישעיהו זינמן, פניה רובינשטיין, אהרן אוטניק.

שלטון הרוסים, הוא הכירני ואמר שאני ממז׳יריטש. חששתי שהפעם בא קיצי, אך למזלי עבר המקרה ללא תגובה. כנראה שהאוקראיני שוכנע שטעה ולא הודיע לממונים עליו על מקום המצאי.

כך המשכתי בעבודה עד שחרור המקום ע״י הסובייטים ולא האמנתי, שעוד אזכה לפגוש יהודים ולחיות בין יהודים. פעם עוררתי חשד אצל בעל־הבית, כשהתחלתי מתוך שינה לדבר אידיש. למחרת התחיל בעל־הבית לחוקרני מניין לי שפת אידיש. בעמל רב שכנעתיו, שלמדתי כמה מלים גרמניות מהגרמנים. אחרי השחרור הייתי אובדת עצות ולא האמנתי שנשארו יהודים בחיים. חשבתי להישאר בכפר בין האוקראי־נים, אולם אחרי שהרוסים התחילו לאסור את האוקראינים, ששיתפו פעולה עם ה„בנדרובצים״, החלטתי לעקור מהכפר ועברתי לאוסטראה, שגם שם עוד התחפשתי לאוקראינית. רק לאחר שנודע לי, שלמז׳יריטש חזרו כמה שרידים, חזרתי למז׳יריטש ויחד עם כולם המשכתי לנדוד, עד שהצלחתי לעלות ארצה.

עדות מזועות מז׳יריטש

מיכליה שרייבר, בת שמחה בורנשטיין, מוסרת: הנני ילידת מז׳יריטש שליד קוריץ בווהלין.

אחרי תלאות לאין שיעור הגעתי לארץ ואני באה לספר קצרות ממה שראו עיני — עיני עדה יחידה שברחה מבורות השחיטה הראשונה ושרדה בין היחידים מגיא ההריגה של מז׳יריטש:

הגרמנים נכנסו למז׳יריטש בסתיו של 1941. איש לא ידע מה יביאו לנו השליטים החדשים. בראשית פעולותיהם כינסו את כל יהודי העיירה ורשמו אותם, מספרם הגיע ל־3500 נפש. הם הקימו משטרה של אוקראינים בהנהגה גרמנית, ולאחר זמן מועט מינו כמה יהודים מקומיים לשמש להם „יודנראט״, כמו שנהגו במקומות אחרים. בין הנבחרים היו אברהם שווץ, ישעיהו רובינ־שטיין, יהוד׳ל ווינר ואחרים. שווץ, שידע גרמנית, היה המתרגם ואליו הביאו הגרמנים את תביעותיהם מיהודי העיירה. ותביעות היו רבות: אנשים לעבודה ולשרות, כסף וזהב, כלים, פרוות, מגפים, סדינים ועוד ועוד. ואם קשה היה ליהודים למלא את הדרישות — פי כמה קשה היה לנציגיהם מה„יודנראט״ לפנות לאחיהם בענין מילוי הדרישות התכופות עד שבאחד הימים, כשנתבעו לשלוח מאה ועשרים איש לעבודה לקיוב — איבד שווץ את עצמו לדעת במשרד השלטון המקומי.

כששה־שבעה חדשים נשאו היהודים בעול הנאצים הקשה, נוצלו ושועבדו עד היסוד. והנה — בסוף אייר תש״ב התחילו לתפוס אנשים ברחובות העיירה, והצעירים הוצאו גם מן הבתים, כביכול לשם מלויי עבודה בניפוי תבואות בכפר ניבירקוב הסמוך, אך כעבור שלושה ימים נודע מפי שוטר אוקראיני, כי החוטפים נצטוו לחפור מספר בורות ליד ניבירקוב והם לא חזרו עוד. קמה בהלה בעיירה ופחד נפל על כל היהודים; רבים התחילו להסתתר ולברוח, בהרגישם כי קרוב הקץ, ואמנם הרגשתם לא רימתה אותם.

ביום ששי א׳ שבועות תש״ב הוקפה העיירה ע״י משמר והוצאה כמחצית האוכלוסיה היהודית שבה, שהשוטרים האוק־ראינים הצליחו לתפוס ולעצור. האומללים הובלו למקום משרפות הלבנים שליד הכפר ניבירקוב, מרחק שבעה ק״מ מהעיירה, מקום־ישוב פולנים ואוקראינים, שבו עמדו קסרקטינים של הפולנים ונתפסו ע״י הצבא הגרמני. ללא שהיות רבות נצטוו המרוכזים על משפחותיהם וטפם לפשוט את בגדיהם, ואז נצנץ במוחי כברק הרעיון לברוח... לאן לא ידעתי, אך חוש פנימי דחפני לסור הצדה ומעט מעט התחלתי להתרחק, כשרעש ובכיות ממקום הריכוז מלווני. בתחילה לא שמו לב אלי, המתחמקת, אך בדרך נעצרתי והובלתי בידים גסות למשטרה שבעיירה. שם מצאתי כמה מצעירי העיירה: שתי האחיות פרידמן, האחיות אוסטר, יצחק גלזר, משה שרייבר ואח״כ הובאו דינה קלורפיין ואח׳ ומספרנו הגיע לשלושה־עשר (ששה נערים ושבע נערות), כולנו מבוהלים ורצוצים.

אחרי שעות אחדות הובאו למשטרה בעגלות בגדי המושמדים. השוטרים פקדו עלינו להוריד ולמיין את הבגדים. הכרתי ביניהם את בגדי אבי ואת שמלת אמי ומרוב כאב והתרגשות התעלפתי. כששבה אלי רוחי המשכתי בעבודה. הופיעו „גויות״ וקבלו מהשוטרים כמה בגדים תמורת ביצים וחלב שהביאו להם. עם ערב ניתן לי ולאחרים סרט לבן לשרוול, המעיד על שייכות למשטרה, וניתן לי ללכת לביתי. עברתי כמעט בריצה ברחובות שהיו ריקים, אי שם הסתובבו נוצריות שחיפשו עוד בבתי היהודים. פגשתי את סוסיל שחיפשה את בתה ונורתה לעיני, עת שבתה רצה אליה מצד סמטה, חיפשתי פני יהודים, כי ידעתי שאחדים עוד מסתתרים, עד שהגעתי לביתנו העזוב והפרוץ, שמראהו היה כלאחר פוגרום, ומצאתי בו גויה מחטטת בפינות וגרשתיה. כארבעה חדשים בערך עבדתי ליד המשטרה, עד שהרגשתי כי הכובשים מתכוננים לשחיטה שניה. ידעתי כי בקסרקטין של הגרמנים בכפר ניבירקוב עובדים כמה יהודים והתחמקתי מן המשטרה והצלחתי להכנס לעבוד שם. העסיקוני בכביסה, בנקוי ושרותים שונים, העבודה היתה קשה והתנאים לא קלים. והנה באחד הימים רמז לי חייל גרמני אחד, כי טוב אעשה אם אסתלק מכאן בעוד מועד, שכן זוממים להשמיד את שארית היהודים. מה יכולתי לעשות? גיליתי את הדבר לשאר

היהודים שהיו שם ונדברנו להמלט, פנינו היו ליער הסמוך מצד לודביפול, ושוב התחילה פרשת נדודים ותלאות. וכאן אציין שמשה שרייבר הציע לישעיהו רובינ־שטיין, מטובי מז׳יריטש, לצאת אתנו ליער, אך הוא סירב באמרו: ברצוני להשאר עם מנין אחרון של בני עיירתנו האומללים.

ואמנם כעבור ימים מספר, ביום ו׳ ראשון לסוכות, הגיעו לאזנינו יריות רבות, ומפי גויים שעמדנו אתם בקשרים נודע לנו, כי שאר היהודים של מז׳יריטש 900 נפש בערך, הוצאו באותו יום להורג, ובזה נסתם הגולל על קהילת מז׳יריטש. ואנו חבורה קטנה בהסתיבבנו ביער, מצאנו גם אחרים מבני העיירה (ביניהם אסתר זינמן ובנה הקטן, שנקלט בין רועי הכפר). הסבל היה גדול והפחד גדול ממנו, חיינו בבור ורעדנו לכל רשרוש שעורר חשד ובהלה.

נוסף לגרמנים שוטטו אז בסביבה הבנדרובצים (אוק־ראינים), שהפילו את פחדם על יהודים וסבלנו מהם לא מעט. מחבורתנו הקטנה ביער נפלו רבים במקרים שונים עד שעלה בידינו להצטרף למחנה פרטיזנים, ולסוף לצבא האדום. מניצולי מז׳יריטש נשארו בחיים כמה עשרות בלבד. אני נפגשתי עם שלושים מהם בדרך נדודי, כעשרים מביניהם הגיעו כבר ארצה. מן מאה האנשים שגורשו או נמלטו לרוסיה — מתו כמחציתם, ויתרם הגיעו למז׳יריטש.

אני ויצחק בבצ׳וק ממז׳יריטש הגענו ביאנואר 1944 יחד עם הצבא הסוביטי לעיירה. נקראנו להשתתף בפלוגה שחקרה את פשעי הנאצים והאוקראינים, מסרנו עדות וידיעות, נלקחנו להראות את מקום ה„בורות" — קברי־האחים שנמדדו במעמדנו. אורכו של הבור הגדול היה 22 מטרים. הבורות היו מחושבים לכל 3500 נפש של העיירה. בשעת ההשמדה הורדו גברים וילדים מבוגרים לחוד ונשים עם ילדות לבורות מיוחדים, במדרגות שהוכנו בשעת החפירה. כל ארבעה שירדו לבור נורו בבת אחת. הם, הגויים, תיארו את המחזה כאיום, וכמעשה הגרמנים בלבד, כאילו הם נקיים ממנו. בנוכחותנו נחקרו כמה גברים ונשים מכפר ניבירקוב, אשה אחת הוכתה קשות על שלא רצתה לגלות מי הם רוצחי שני הילדים של ריסיה קליקה, אשת אברהם ניסנהולץ, שהיו עטופים בשטיח יקר לפני הרצחם, ושהמנצחים על השחיטה הציעו את השטיח למי שיגש וירצחם, ואז נדחפו כל הגויים למעשה ולריוח זה, והיא לא גילתה. נשארתי לעבוד במוסד סוביטי של השלטון המקומי. הראיתי על האוקראיני שידעתיו כמהנדס לתכנית הבורות והוא נלקח למקום בלתי ידוע. גם משפחתו נשלחה מן העיירה ע״י הרוסים.

קשה היה לחיות בעיירה, צל המושמדים רדף אותנו, לא היה כל טעם להמשיך לחיות בה ועזבנוה, כשפנינו למולדת הנכספת.

מתוך „ילקוט ווהלין"

צעירי מז׳יריטש — מגיני ארץ
יושבים (מימין): בנימין קופרשמיד, אהרון אוטניק, בוזי שפיגלמן, חיים ברנשטיין
עומדים (מימין): צבי פולישוק, זליג פודיסוק, חיים שטרנשיס, מרדכי מצמן, אברהם גיסיס

פרק ח

הצרורים בצרור החיים

לעילוי נשמות

אישים ומשפחות לפי סדר א—ב. / נר תמיד לנעדרים אשר בארץ. / רשימת קדושי מז׳יריטש. / / סדר הזכרת נשמות. / ציונים ותאריכים לזכרון.

אישים ומשפחות

לפי סדר אלף־בית

הרה״ג ר׳ שלמה גורדין

רבה האחרון של מז׳יריטש

קולות יריות והשתוללות של הרוצחים הפרועים לשמצה, מעורבים באנקתם של הקרבנות — זקנים וצעירים, אמהות ויונקי שדים — שהושלכו בידים טמאות לבור קבר... מתוך סערת ההפיכה של גופות, עפר, דם ואש ותמרות עשן קול ברמה נשמה — הרב ר׳ שלמה, רבה האחרון של מז׳יריטש, מבכה על בני עירו...

— רבון העולמים! הבט משמים וראה מה שעוללו הזאבים הטורפים לצאן מרעיתך, כי עליך הורגנו ועל קידוש שמך. דונם ממרום שבתך על דם בניך ובנותיך שנשפך כמים על לא עוול בכפם. שפוך עליהם זעמך וחרון אפך ותשמידם מתחת שמיך... מלאכי רחמים! פתחו לנו שערי שמים וקבלו את נשמותיהם של בני מז׳יריטש הקדושים והטהורים, שיצאו ב„אחד״, ותצררו אותן בצרור החיים יחד עם נשמותיהם של האבות והאמאות וצדיקי העולם...

הרב ר׳ שלמה גורדין, שעלה על כסא הרבנות של מז׳יריטש בהיותו בן 23, היה נצר למשפחת רבנים ינאונים ידועי שם. בקי וחריף בכל מכמני התורה, בהלכה ובקבלה וכן רכש לו ידיעות רחבות בשטח ההשכלה הכללית. בהיותו בעל נפש עדינה ושאר־רוח נתחבב מאד על הכל, ואף הוא הראה יחס של חיבה יתירה לכל, אהב שלום ורדף שלום וקירב את הבריות לשמים ולמעשים טובים.

הרב ר׳ שלמה הצטיין כמטיף ומגיד מישרים בחסד. מדי שבת בשבתו נשא מדברותיו לפני קהל ועדה בפרשת השבוע ומעניני דיומא. מלבד דברי דרוש וסברא נאומיו הכילו ניתוח מעמיק של שאלות החיים, שבהן הראה הבנה מלאה לצרכי הזמן והמקום האקטואליים. גם בני־נוער בעלי השקפות מתקדמות נמשכו לבית־הכנסת להאזין לדבריו, שהפיקו רצון והשאירו רושם טוב על כל שומעיהם.

גאוותו של הרב ר׳ שלמה היתה על בני עירו תמימי הדרך וגאוותם על רבם הצעיר בשנים והזקן בחכמה, ששמו הטוב יצא לתהילה. הוא הנחה אותם במעגלי צדק בחייו ונלווה עליהם בנתיב היסורים האחרון. הנאהבים והנעימים בחייהם ובמותם לא נפרדו...

היה בעל לאשה ואב לארבעה ילדים. מהשחיטה הראשונה ניצל, בהסתתרו יחד עם בני ביתו במרתף, אך מהשניה לא עלה בידיהם למלט נפשם. כשמשכוהו ויעלוהו ממחבואו יחד עם משפחתו ויהודים אחרים, אמר: „יהודים, גזירה היא מן השמים על חטאינו שבידינו, קבלוה״!.. ובקריאת „שמע ישראל״ הובלו לבורות ע״י השוטרים האוקראיניים בערב סוכות תש״ג (1942).

יעקב פולישוק

●

אוצ׳ניק קויפה ומשפ׳

ברחוב האלר מס. 14 גרה משפחת אוצ׳ניק. אבא היה תמיד עסוק מאד בעבודתו, כדי לפרנס את ששת ילדיו, גם אמא לא נחה, אם כי הילדים עזרו תמיד בבית אחרי שחזרו מהלמודים. אולם בזמן האחרון המצב נעשה קשה, ואז החליטו היהודים לקנות אדמה ולעבדה. האדמה הזאת נמסרה בחוזה לשתים עשרה שנה. אנו כמובן שגינו בעשותנו זאת, אך האחרים לא למדו משגיאותינו וכמעט רוב היהודים אנשי

העיר קנו אדמה. כל השבוע היו עוסקים ויגעים מהבוקר עד חשכת הלילה ולא היה זמן לחשוב על בעיות חשובות.

הנוער בכל זאת השתדל בימי השבת, כשההורים היו בבית, להסביר להם את המצב לאמתו ולהוכיח שכל העבודה אינה כדאית וכן גם שהרווחים הם אפסיים, כי על הר געש אנו יושבים. לדוגמה חזרו על המקרה שקרה עם שושנה גכמן, שנפלה בביתה בשעה שישבה וקראה בספר על יד השלחן וכל בני הבית סביבה. פתאום קפצה ממקומה ואחרי רגעים אחדים מתה. נבהלה כל המשפחה, שמלכתחילה חשבו שזה בא לה מהתרגשות, אולם אחרי זמן נוכחו לדעת שהגורם היה קצין פולני שעבר על יד ביתם וניסה את רובהו להניף מול הדלת וכתוצאה מזה אחד מהכדורים פגע בה ונכנס לתוך בטנה. עוד הרבה סופר על הדברים האלה והבנים טענו: „אנחנו אורחים פה".

ההורים לא הסכימו אתם, לא הבינו שככל עמים כן גם אנחנו צריכים לבנות את ארצנו למרות כל הקשיים העומדים בדרך, וגם לא נתנו רשות לילדים לנסוע ולעבוד קשה. ומה לומדים אנחנו מאז — שלשת אלפים יהודים נפלו על לא עוול בכפם וביניהם גם המשפחה הזאת. הבת הבכורה חנה עם הילדים, למרות שהשתדלה להסתיר אותם מהשודדים אשר התנפלו עליהם, גם הבעל שלה יוסף גסיס לא עזב אותם לרגע — עבד קשה מאד בתנאים של סכנה במקום נסתר. לפתע תקפה מחלה את ילדיהם והם היו מוכרחים לצאת ולחפש רופא — ומצאו את אנשי היטלר, השודדים תוקפים את הילדים ואת ההורים, ואז סדרו את כל הנשארים בשורות: ההורים מצד אחד ובצד השני הילדים, ובחפירות אשר הכינו התחילו לזרוק מקודם את הילדים. חנה אשר אהבתה הגדולה לילדים היתה כה רבה, כשראתה מרחוק שהשודד מושיט את ידו לילדיה קפצה מהר ממקומה עליו — ומאז נשארה ביחד עם ילדיה בחפירות, גם הבעל שלה יוסף נפל ע״י שודדים כי הוא רץ להציל אותם.

נשארה לי מהם רק התמונה: — זה הבן שלה, השניה היתה בת חמודה וטובה. אינני יכולה להמשיך, כי אהבנו מאד אחד את השני במשפחתנו וכאב גדול נשאר בלבי לתמיד — ואין דבר אשר ירפא אותה מכה: זאת היתה אחותי — חנה. אין ביכולתי לכתוב על כל המשפחה, כי לא ידוע לי על מצבם, איך נפלו מהשודדים אבא, אמא והאחים.

מ. ברנשטיין־אוצ׳ניק

●

אייזנברג-פרנקל-קנטור

החוט המשולש

מוצאה של משפחה מסועפת ומסונפת זאת, שמנתה למעלה ממאה נפש, הוא מהכפר ספוז׳ין שע״י מז׳יריטש.

משפחה זאת התנחלה בכפר כעובדי־אדמה עם התחלת ההתישבות היהודית בווהלין. אם כי חלק מהמשפחה עזבה את הכפר עם התחלת מלחמת העולם הראשונה מפחד הגייסות ועוד לפני זה, הרי ישיבת המשפחה בכפר נמשכה ללא הפסק עד הפרעות בימי פטלורה, היינו עד שנת 1919. משם עברו בני המשפחה למז׳יריטש, רובנה, אוסטראה ועוד.

אבות המשפחה חינכו את ילדיהם ברוח התורה והמסורת, רובם למדו בישיבות והיו בני תורה, חסידי טריסק אדוקים ובכלל יהודים טובים ונאמנים וביניהם עשירים ומכובדים ומקובלים על הבריות.

בני המשפחה מהדור המבוגר היה פעיל במז׳יריטש, כדרך הימים ההם, בבתי־כנסת, במפעלי צדקה וכו׳ והרימו את תרומותיהם ביד נדיבה לצורכי הציבור השונים בעיר. כן שיתפו עצמם באופן פעיל בכל מפעלי העיר ובחיי התרבות שלה. ואילו הדור הצעיר מבני המשפחה היו כולם פעילים במפלגות הציוניות ותנועותיהן, כמו „התאחדות", „השומר הצעיר" ועוד. היו בין מיסדי בית־הספר „תרבות" והנושאים בעול קיומו וכן היו הרוח החיה בין האינטליגנציה היהודית בעיירה.

ראוי לציון דוב קנטור, חתן בבית אייזנברג, שהיה עסקן ציבורי וציוני מובהק, פעיל בתנועה הציונית, בקרן הקיימת ובבית־הספר „תרבות".

חבל על דאבדין ולא משתכחין.

יעקב

ממשפחות אייזנברג־פרנקל־פינקלשטיין

בוים יעקב ודבורה

יעקב בוים היה ידוע במז׳יריטש כאציל־רוח, משכיל, איש תרבות ומעורה בחוגים הטובים של העיירה. היה מאותם הטיפוסים היהודיים הטובים, השכיחים כל־כך בעיירות היהודיות הקטנות, שקיפחו את עתידם באפרוריותה של העיירה הקטנה. כדרך המשכילים מסוג זה היה ציוני נלהב, שתמיד תרם ביד נדיבה לקרנות הלאומיות ולכל המפעלים הקשורים בבנין הארץ.

בוים יעקב, אשתו דבורה ובתם פניה

אם כי מטבעו בחל במסחר, שהיה למורת רוחו, אנוס היה להתפרנס מחנות. אולם שלא כדרך הסוחרים נהג בחנותו מנהג של חסידות מופרזת ביחס לקביעת מחירים ורווחים, דבר שעמד למכשול בדרך להצלחתו. וכאשר ביום מן הימים אמרה לו קונה מבנות האיכרים שהוא „יהודי רמאי", נתחמץ עליו לבו על כבוד ישראל שחולל ועל כבודו שלו כיהודי. דבר זה לא נתן לו מנוח עד שקם ועשה מעשה: חיסל את חנותו והיה למנהל חשבונות.

כל ימיו שאף וקיוה בכל לבו, שיבוא יום ויזכה לעלות עם אשתו לארץ משאת נפשו, אך לא נסתייעה מילתא וניספה עם אשתו ביחד עם כל קדושי מז׳יריטש, בלי להשאיר זכר.

כותבת השורות האלו עבדה בחנותו של אדם יקר זה עד עלותה ארצה. במשך זמן קצר זה התידדתי עמו ועם אשתו דבורה בשל יחסם ומדותיהם הטובות. ובאין להם גואל ומודע אני רואה חובה לעצמי להעלות את זכרם ולהנציח את שמם על דפי ספר הזכרון לקהילת מז׳יריטש.

יהי זכרם ברוך!

צפורה פרבר

●

בקרמן אשר־זליג וצפורה ומשפ׳

בין המשפחות בעלות מדות טובות במז׳יריטש היתה ידועה משפחת אשר־זליג וצפורה בקרמן, שמנתה ארבע בנות, והן: רבקה, גולדה, רחל ואלקה ושני בנים — משה ויעקב־זאב. רבקה, שהיתה הבכירה, ובעלה שמואל אוטשעניק התמסרו לכל פעולה ציבורית ובטוב לבם עזרו לכל נצרך. כן היו תמיד בין הראשונים לכל פעולה ציונית בלי הבדל מפלגה. בימי הכבוש הסוביטי מצאו את מותם מידי שונאי־ציון שהעלילו עליהם לפני השלטונות.

הצעיר מבין הבנים יעקב־זאב לא חס על כספו וזמנו ומעולם לא סירב לשמש פה ולנהל משא־ומתן עם השלטונות הפולניים במקום, כדי לעזור לבני עמו מבלי לקבל שכר. אם המשפחה צפורה, הבן יעקב־זאב והבת הצעירה אלקה גורשו ע״י הסוביטים לערבות קזכסטן. מרוב תלאות, נדודי דרך, רעב וקור חלתה האם ומתה בנכר;

בקרמן רחל

הבן יעקב־זאב אבדו עקבותיו ולא נודעו עד היום; הבת אלקה, כותבת השורות האלה, נמצאת בארץ ומבכה את מר גורלה עם שאר אבלי ציון וירושלים.

אלקה בקרמן

●

ברדח יצחק ומלכה ומשפ׳

משפחת ברדח היתה בין מאות המשפחות שהוכרעו לטבח בימי השמדת גיטו מז׳יריטש.

אבי המשפחה יצחק והאם מלכה היו ידועים כחובבי ציון. אחיה של מלכה היה בין ראשוני העולים לארץ אחרי מלחמת העולם הראשונה. כל ימיהם חיו בתקוה לעלות ארצה

ולהתישב בה, אולם דחו את מימוש שאיפתם עד שילדיהם יגדלו קצת. בינתים קיימו קשרי־רוח עם הארץ: תרמו לבנינה, שמחו בשמחתה וכאבו את כאבה.

הם היו, כדבר המשורר, בבחינת „לבם במזרח והם בסוף מערב", אך מכיון שדחו את עלייתם לארץ משאת נפשם איחרו את המועד. ויד הכורת עלתה עליהם ועל שלושת ילדיהם ועשתה בהם כלה ביחד עם כל קדושי מז׳יריטש.

תהיינה נשמותיהם צרורות בצרור החיים.

ניסן זבודניק

●

ברויטמן הרשל אבא׳ס ומשפ׳

ברצוני להעלות זכרונות על ביתנו מיום שאני זוכרת אותו עד עזבי את עיירתי בעלותי ארצה.

כל אחד בעיירה הכיר את הרשל אבא׳ס: יהודי ירא־שמים, שאהב לעזור לשני, חסיד מקרובי ועם זאת בעל דעות מתקדמות. נתן אפשרות לילדים וגם לנכדיו ללכת לתנועות נוער ציוניות, דבר שבבתים אחרים החרימו. בזכותו אחי ז״ל למד לנגן על כנור אשר יהודים בזמנו הביטו על זאת בעין לא יפה. הוא הבין תמיד לנפש הצעירים והיה מקובל עליהם. כאשר ארגנו ספרית תרבות בעיירה קמו יהודים בבתי־הכנסת ורצו ללכת לשרוף את הספריה בטענה שהילדים יסטו מדרך הישר וילכו בדרכים לא טובות. רק הודות להתערבותם של כמה אנשים, שביניהם היה גם סבא, לא בוצע הדבר. אחר כך כל ילדי העיירה ינקו מברכת השפה העברית ותרבותה.

אחרי מות אבי עלתה אמי ארצה לבן אחי, ד ש ה, שהיה בה מקודם. כעבור שנים מספר מתה אמי, ואני ודשה נשארנו מכל המשפחה, שאר היקרים נספו בימי השואה.

בימי מלחמת העולם הראשונה, היו עוברות שיירות שבויים גרמניים. בני־הנוער השתדלו להוציא את היהודים מבין השבויים והיו שולחים אותם לבית־מרחץ וחלקו להם לבנים להחליף שאספו בבתים, ואחר כך סדרו אותם בבתים ללינה. תמיד נפל בחלקנו לאכסן בביתנו אורח שכזה. מקרה אחד עדיין שמור בזכרוני. היה זה בבוקר אחד, קם משנתו חיל שלן אצלנו ופנה לאבי עליו השלום בזו הלשון: בעל־בית יקר, הנני להודיעך, שלא עצמתי עין כל הלילה. אבי שהדבר פגע בו שאל לפשר הדבר, ואז השיב האורח: לא מפני שהמטה לא היתה נוחה, להיפך, היה לי יותר מדי טוב, לכן השתדלתי לא להרדם ולהרגיש את התענוג של מטה כזו אחרי חדשים של חפירות. את המטה לאורחים כאלה היה אבי בעצמו מציע ולא סמך בזה על איש מבני הבית.

זכור לי מקרה אחר, שהיו צריכים לבוא למז׳יריטש פליטים מ ג ר ו ד נ ו.

היה זה ערב ליל שבת. אותו יום ששי היה אצלנו כמו לפני חתונה. אמי עליה השלום אפתה ובשלה ואבי היה המנצח על המלאכה ודאג שלא יחסר דבר. ר׳ י צ ח ק־א ה ר ו ן שלח בלון גזוז ושני היהודים האלה השתדלו לקבל את פניהם בסבר פנים יפות, דאגו לאכסנם ולכל יתר הדברים ושלא ירגישו שהם זרים בעיירה.

אבי היה חברם של זקנים וצעירים גם יחד. תמיד השתדל לסגל את עצמו לתנאי כל חברה. חבריו של אחי ש מ ח ה תמיד צרפו את אבא לחברה שלהם. כל יום שבת אחרי התפילה היו מתאספים אצלנו בבית ואמא עליה השלום היתה עורכת את השולחן והיתה מגישה לכבודם כל מה שהיה בבית. הם היו מתיחסים בכבוד רב כלפי אבא המנוח.

אותם המנהגים היה אבא נוהג — כלפי חברי וחברותי. תמיד היה קורא אותם בשמות חיבה כמו, לאהק׳לה, רחל׳ה פייג׳לה וכך הלאה. תמיד השתדל להבין את נפש הנוער. הוא

משפחות ברויטמן וגלזר

היה אומר לנו: קינדערלאך, אין אנוכי יכול לדרוש מכם שתחשבו כמוני, כשם שאתם אינכם יכולים לדרוש ממני לחשוב כמוכם.

כשנזדמן עובר־דרך לבית, מעולם לא שאל אם יש דבר מה בבית, אלא היה פונה לאיש: לך ליטול ידים! ילדים ערכו את השלחן! כמה עבודה ומרץ השקיע אבי ביחד עם שני חבריו יצחק־אהרון ושלמה גרשקיס עליהם השלום, כדי להקים את בנין הקלויז המאקארובי. לילות שלמים בחושך בבוץ ובגשם, התהלכו שלושת היהודים האלה לאסוף כספים בשביל הבנין.

הוא עצמו הסתפק במועט, לא היה אץ להעשיר וגם לא היה כזה. אך נפש עשירה כן היתה לו. עדיין חרותים במוחי ערבי מוצאי־שבת. אחי שמחה המנוח היה מנגן בכנור ואחותי דבור׳קה היתה שרה יפה מאד, ואבא היה מצטרף אף הוא ושר בקול שני ובבית אז השכינה היתה שורה. אני וגם דאבה עוד היינו קטנות ולא עלה בדעתנו, שמוצאי־שבת יכול להיות אחר, ובודאי שבכל בית יהודי מקבלים את השבוע החדש בצורה כזו.

על שמחה אחי.

שמחה היה יקר לא רק אצל ההורים, כי אם גם אצל כל המשפחה.

הוא למד אצל המלמדים הטובים ביותר בימים ההם, למד לנגן על כנור, היה מקובל בחברה ולא היה דבר יקר בשבילו. נשא לאשה את תהילה ונולדו להם שני ילדים: סוניה היפה והמתוקה ודשה יבדל לחיים. הם חיו חיים שקטים אך יחד עם זה קשים מאד. תיכף אחרי החתונה התחיל להיאבק עם גורלו, מזלו לא שיחק לו בשום דבר, ותמיד היתה הקערה הופכת על פיה. ולבסוף תהילה מתה עליו, דשה עזב את הבית ושמחה עם סוניה חכו לרוצח ובצורה כה טראגית קפחו את חייהם. סוניה יכלה להציל את עצמה, היא ברחה יחד עם פניה רובינשטין, רק בהגיעה לנובוגראד־ווליינסק נזכרה על מי היא השאירה את אבא וחזרה, באמרה: מה שיהיה עם אבא יהיה עמי ואכן כך היה... לא זכו אפילו להכיר את משפחת דשה וסופם היה כה מר...

חיים־דוד ודבור׳קה גלזר ומש׳

כמה שהכירו את חיים־דוד לא הכירו אותו די. הרי היה מלא וגדוש ובקיא בתלמוד.

הוא לימד אבות ובנים וכלם יצאו ממנו ברכוש גדול. לא הרגשתי אותו בתור גיס, תמיד נחשב לי בתור אח, דבור׳קה אחותי היתה סמל הטוב. תמיד הרגישה חובה לזולת והיתה מוכנה לעזור לו.

אצל מי שהיא גרה, נחשבה לא לשכנה, כי אם לבת. עברו עליה שנים קשות. די להזכיר שמששה ילדים נשארו לה שלושה ומאלה האחרונים זכתה להרבה נחת... אך היד הפושעת לא פסחה גם עליהם וקצרה את קציר הדמים בהם.

עלי נשאר רק לציין בדאבון לב שהיו — ואינם... לילדינו לא נשאר אפילו תיאור כלשהו על קרובים יקרים אלה שכל כך מסורים היו לנו. אוי לנו שזכינו לכך... אך שומה עלינו להמשיך ולחיות בלעדיהם.

יפה ברויטמן־יזרעאלי

●

ברנשטיין—גיל—טייצ׳ר

א. ברנשטיין שמואל׳יק והינדה ומשפ׳

אחד מבתי האב הרבים במז׳יריטש, ששימשו דוגמה לחיים יהודיים ישרים ותמימים. הצטיינו באהבת הזולת ובדאגה לנצרך בכל לבם ונפשם ובדרך זאת אף חינכו את ילדיהם. מעולם לא ישבו לשולחנם עם ילדיהם לאכול את סעודתם, בשבת או בימות החול, עד שלא היו בטוחים, שגם הילדים העניים והעזובים, שלא נתברכו בשולחן משלהם, קיבלו את הדרוש להם.

התמסרו לעסקנות ציבורית, בעיקר בשטח הצדקה והחסד, כמו עבודה למען היתומים וכו׳. הם עשו כל המאמצים ולא חסכו כל עמל, שלילדים היתומים והעזובים יהיה בית משלהם, שבו ירגישו חמימות ביתית ושלא יחסר כל בו.

החיים היהודיים היפים, שזרמו להם בערוצים של חן וחסד ורחמים, היו לצנינים בעיניהם של צוררי ישראל והרימו עליהם את ידם הגסה והטמאה להכריתם. עיירתנו מז׳יריטש חרבה ואיננה עוד ואבותינו היקרים הושמדו באכזריות גדולה ולא נשאר מהם שיור אלא לבנו הדוי וכאבנו האנוש.

רחל סמבורסקי

ב. גיל שלום ורבקה ומשפ׳

השבר הגדול שקרה ליהודים, למשפחתי ולבני עירי, אינו נותן לי מנוח. יום יום, שעה שעה עולים בזכרוני כל מיני תמונות וזכרונות.

אין ביכולתי להעלות את הגיגי לבי על הנייר, כי האסון הוא כה גדול, הכאב אנוש והפצע טרי. כלום אכשר היה להאמין שאחרי השמדת הורי, אחי ואחיותי היקרים והאהובים אוכל להמשיך לחיות. רק הרצון העז לבנות בית לעמי, שיוכל לקלוט את קיבוץ הגלויות, נתן לי ולשכמותי את הכוח להמשיך בחיים.

וכי מי יכול לשכוח את אבא ואמא שעמלו כל השנים רק למען הילדים, בדאגה נאמנה שיהיה להם די צרכם.

וכה רבו הכשלונות שעברו עלינו. גניבות, התנפלויות בדרכים וכו׳, והעיקר מחלת אחי בריל. 14 שנה חלה בקדחת והרופאים החליטו שאין תרופה אחרת אלא לנתחו. איזה מאמצים עשינו, כדי להציל את בריל, ממש הרסנו את מטה לחמנו לרגל הוצאות הריפוי, והנה באה יד זדונית ורצחה אותו מיד אחרי שהתחיל לבנות לו קן משפחתי ביחד עם חסיה אוסטר, ולא זכה ליהנות משמחת החיים.

רחל׳ה, ומלכה׳לה, כמה מסורים היו לבית, משכו בעול הפרנסה, סבלו ביחד עם כולם במסירות ואהבה, הדודה מניה מבלודוב היתה גלמודה, בדאגתה הרבה לכל המשפחה מצאה ענין וכולנו היינו ילדיה. הדודה רוחציה נשארה אלמנה. סבלה הרבה מגידול הילדים ולא זכתה לנחת מהם.

ארורה תהיה היד שרצחה נפשות כה יקרות.

הורי, אחי, אחיותי וכל יקירי, תמיד תהיו חרותים בלבי. קדושים אתם, זכרכם יהיה שמור אתנו לעד.

חיה סבוראי־טייצ׳ר

ג. טייצ׳ר משה וגולדה ומשפ׳

ישרים ותמימים ושמחים בחלקם. עמלו הרבה כל ימי הייהם. לא שאפו להתעשרות קלה, רק חיים פשוטים חיו ולזה גם חינכו את ילדיהם. אחי היחידי דוב, חבר „גורדוניה", מיטב זמנו מסר להסתדרות זו, התחנך וחינך לעליה לא"י ועל סף עליתו־גאולתו נרצח בין כל קדושי העיר.

הורי חיה, שלום ורבקה גיל היקרים, שתורה והשכלה שימשו בהם יחד, גם נאמנות למסורת וגם דרך־ארץ. שבעו סבל וקשיים רבים בחייהם, אך גם שאיפה נאמנה לארץ. אני נזכר איך התחנן האב שלנו שיעשו הכל שיזכה לעלות לא"י, מוכן לעבוד כל מיני עבודות והאמין שיוכל לקיים את עצמו ומשפחתו מעבודה, ולא זכה. ועכשיו כל הקרובים והרחוקים, המבוגרים והצעירים, כולכם יקירי ואהובי, איכם? מה חטאתם ומה פשעתם שנגדעתם בטרם זמן ביד זדונית ופושעת. לא נשכחכם. זכרכם יירשם וישתזר בתולדות תנועת התקומה בישראל, בקיבוץ גלויות ובביצור המדינה.

ישראל סבוראי־טייצ׳ר

משפחות ברנשטיין—גיל—טייצ׳ר

גלריה של אישים

א. אהרון גוברין

דמות אצילה ובעל הדרת פנים היה ר׳ אהרן גוברמן, אשר בגבה קומתו ובחסון גוו היה מראהו כמראה אציל אירופי. ואם נציין את סגולותיו המיוחדות, כגון: מרצו הרב ואומץ לבו, פקחותו ולבו היהודי החם והער לכל דבר ציבורי מועיל, הרי שלא היה כמוהו שליח־ציבור ושתדלן, אשר לפני שליטים יתיצב והיה להם לפה ולמליץ בכל עניני הציבור. ושומעים היו לו בכל משרדי הממשלה ובמוסדות הציבור, מאחר שהכל כבדוהו והעריצוהו על יושרו וטוהר לבו ובכל אשר יפנה יצליח, אם בדרישתו להקלת נטל המסים ואם לביטול גזירה כלשהי.

בפעולותיו הציבוריות לא ידע ר׳ אהרן גוברמן ליאות. מקומו היה בין נכבדי העיירה בכל המוסדות הציבוריים שמז׳יריטש נתברכה בהם, היה הרוח החיה בכל מפעל לטובת הכלל שהזמן גרמו. מלבד זאת הקדיש מזמנו לטובת הקרנות הלאומיות וגם בכל שטחי העבודה הציונית המעשית וכן בתחית השפה העברית ותרבותה לא נעדר מקומו. בודד היה ר׳ אהרן במערכה בין בני דורו וגילו, שראו את עולמם במיקח־

וממכר ובמעט גבאות. הם לא יכלו להבין איך אדם רציני ופקח כמותו עושה מעשי־נערות ומוסר מזמנו ומרצו לקרן־קיימת, לקרן־היסוד, לספריה וכיוצא באלה „דברי הבל", שאינם בחזקת „בעלי־בית׳יש", וזה יחד „עם כל הנערים".

גוברמן אהרן, אשתו פראדל ובנם שלמה (סיומה)

כדרכו בקודש לא הלך ר׳ אהרן רק בתלם הקיים, אלא היה תמיד הראשון שנתן ידו לכל דבר חדש ומתקדם, ובמקום שאין איש השתדל להיות האיש היוזם והמחדש. כן הוא היה בין ראשוני היוזמים לייסוד בנק אשראי (קרדיטובי) בעיירה, ועשה את העבודה באופן יסודי ומתוכנן, בחינת סוף מעשה במחשבה תחילה. הוא נתן עינו ביעקב זילברשטיין המשכיל, שהיה אז מחוסר עבודה, ודאג להכשרתו לתפקיד מנהל החשבונות של הבנק. ליתר בטחון קם ונסע אתו לעיר קוריץ הקרובה והעמידו לבחינה לפני מנהל הבנק הידוע מר יהושע זלצמן, ורק אחרי שהלה חיווה את דעתו על ידיעות המועמד והמליץ על כושרו וחריצות ידו בהנהלת חשבונות, נמסר לידיו התפקיד האחראי וכל חברי ההנהלה סמכו ידיהם עליו. מר גוברמן, שהיה למנהל הבנק, לא חסך עמל ושקד על התפתחותו והצליח לקשור קשרים עם הבנק המרכזי לאשראי אשר בורשה, שקיבל את הבנק המז׳יריטשאי כסניף שווה זכויות וחובות. התוצאות החיוביות מפעולה חשובה זו לא איחרו לבוא. הסוחרים והחנונים המקומיים, שנמצאו במצוקה כספית מתמדת ונזקקו לאשראי בבנקים אשר ברובנה, קמה להם ההרווחה בבנק המקומי.

כנהוג בימים ההם, מילאה „חובבות הבמה" תפקיד חשוב בחיים הציבוריים והלאומיים. — אם מטה ידו של אחד מתושבי המקום והיה זקוק לעזרה הגונה, מיד נתעוררו החובבים והציגו „ספקטקל" (הצגה), שכל הכנסתו היתה קודש למטרה זאת. קופת ההסתדרות הציונית, בית־הספר או הספריה כי נתרוקנה בא ה„ספקטקל" ומילא את החסר. ר׳ אהרן, שמטבעו לא היה בז לשום פעולה ציבורית, היה מושיט את עזרתו גם לחובבים אלה ופרש את חסותו עליהם מקנאת ה„בעלי־בתים" והחרדים, שלא ראו בעין יפה את הצגות ה„טריאטר" והשתדלו להפריע ככל אשר השיגה ידם.

בשנת 1917, בנשוב רוחות חדשות בעיירה, התארגנו צעירים אחדים ללהקה דרמטית קבועה והתכוננו לשורת הצגות כמו: „דער דאקטאר" לשלום עליכם, „דאס אייביקע ליעד" למרק ארנשטיין, דקלום „די גרינע" ע"י המשורר העברי מקוריץ מאיר טשודנר וכו׳. והנה קפץ עליהם רוגזם של הקנאים שהסיתו בהם את „פני" העיירה, שה„שטיק" שעומדים להציג הוא נגד התורה והמוסר ואין להרשות פריצת גדר חלילה.

משנתקלו הצעירים בהפרעות רציניות מצד המבוגרים שחיבלו בתכניתם בכל הדרכים הכשרות והבלתי כשרות, שמו את פעמיהם אל ר׳ אהרן גוברמן, היחידי שבין ה„בעלי־בתים" שיבין לרוחם. ר׳ אהרן מיד השקיע את עצמו במפעל נועז זה, עודד את רוחם של הפעילים ובעצמו עשה הכל למען הצלחת המפעל התרבותי. ואמנם הצליחו הצעירים בעזרתו להיחלץ מן המיצר ולעלות על דרך המלך, וכאות הוקרה על עזרתו שמו את ר׳ אהרן למנהל הלהקה ומיצגה בפני השלטונות והצנזורה.

עשרות בשנים פעל ר׳ אהרן לטובת הציבור המז׳יריטשאי, כשעטרת שיבה בראשו ושלהבת נעורים בלבו. ביזמתו ומרצו, בהעזתו ויושרו שימש דוגמה לאחרים והקים דור של עסקנים בצרכי ציבור באמונה. זכרו הטהור יהיה שמור בלבם של מעריציו ומוקירי שמו ביחד עם זכרם של כל קדושי מז׳יריטש שנהרגו בשואה הגדולה.

ייזכר פה לטובה בנו שלמה, שנספה בגלות רוסיה, הי"ד.

ב. ר׳ אפרים גילפיקס (פרויטשיק דער שניידער)

בחוגי בעלי־המלאכה של מז׳יריטש התחנך וגדל ר׳ אפרים גילפיקס, שמאחרי „שער און אייזן" של שלחן החייטים נלקח אחר כבוד להיות מורם, מחנכם ומדריכם של צבור העובדים. הוא קבל חינוך מסורתי בבית אביו וב„חדר", ובהיותו מחונן בכשרונות נעלים הצליח לספוג תורה ולשמור עליה, ללמוד וללמד. הוא היה מעורב בדעת עם הבריות ובפקחותו היה מבדח ומעודד את אחיו בעלי־המלאכה העמלים שראו בו את מנהיגם הרוחני. בכל מקרה ציבורי או משפחתי שאלו לעצתו ולחוות דעתו. פתגמו השגור תמיד היה: „פרויקע היט בתוך עם החיטים, בתוך עמי אנוכי יושב ואותם אנוכי אוהב".

הוא היה היחידי בין בעלי־המלאכה בעיירה, ששקד על העיון בספר ובעתון, היה בן־בית בתנ"ך וגם בתלמוד. הוא ראה גם חובה לעצמו להפיץ מעינותיו בתורה ובידיעות בין פשוטי־העם הרחוקים מכל מלה מודפסת. וכך היה נוהג לקבץ את כל יגיעי הכוח, המשובעדים לעבודתם המפרכת כל ימות השבוע, ולהפיח בהם רוח תורה המשמחת לב יהודי.

ומנהג היה, שבכל שבת אחרי הצהרים היו מתאספים כל עם בעלי־המלאכה והעובדים לבית־הכנסת הגדול, וגם אחדים מבין ה„בעלי־בתים" והסוחרים לשמוע תורה מפיו של פרויקה, שביאר את פרשת השבוע ופירש את ההפטורה לשומעיו. ביחוד מצא והדגיש את המקומות שבהם בלט המוסר היהודי והרוח הסוציאלית של הנביאים בהשוואה למושגי הצדק והיושר האחרונים. ודבריו היוצאים מן הלב נכנסו אל הלב, וכל שכבות העם כיבדו והעריצו את האיש הישר עד מאד.

אולם הוא שילם בעד כל זה מחיר יקר מאד בזמנו ובבריאותו. מאהבתו וחמלתו נהנה כל מסכן־חלכה ומעצתו הנבונה שאב עידוד ונחמה כל סובל, אך היה רופא ולא לו, וחייו הפרטיים היו מרים ומלאי סבל. מחלה ממארת וצער גידול בנים היו מנת חלקו. זכורני כשבקרתי בשמחת נשואי בנו, שהשתתפו בה רבים מחשובי העיר, עסקניה ונכבדיה, שהביע את סיפוקו בשמחה רבה ואמר: „וזה חלקי מכל עמלי"...

בחצי ימיו נפטר מן העולם ונדם קולו. ומאז העדרו הורגש בצבור בעלי־המלאכה חסרונו. ונתיתמו כל בעלי־המלאכה, ממנהיגם הרוחני, שהיה להם כאח וכרע, פאר של חברת „עמך" במז׳יריטש.

ג. יהושוע הימבר

איש שתרם מזמנו לחברה ולאיש הפרטי, איש שמילא את חובתו המלאה לתנועה הציונית, ששימש בה כמזכיר בכל המוסדות הלאומיים ובמפעליהם לקח חלק פעיל. אהוב על כל חבריו ומכריו, כי כולו ענווה והסברת פנים. הוא הושיט עזרה לכל סובל ומדוכא, אך מטבעו בחר להתרחק מן הפרסום. אחרי כל פעולה ציבורית או ציונית לא החזיק טובה לעצמו ועוד היתה ידו נטויה לפעול מחדש. ואמנם, בכל מקום ומקום שעזרתו היתה נחוצה, לא ישב באפס מעשה. את כל הטרדות והעבודה הקשה קבל על עצמו באהבה ומתוך הכרת חובה כלפי הכלל ותועלתו.

געגועיו לציון מילאו כל נימי נפשו, ואי־יכולתו לעלות לישראל מסיבות משפחתיות גרמה לו צער ומרירות. לעומת זאת לבו היה מלא שמחה בקראו בגליון „הפועל־הצעיר" על התקדמות ארצנו, על הקמת כל קבוצה, מושב או משק זעיר. יהושע הימברג העמיד עצמו בשורה הראשונה של מיסדי ומטפחי בית־התרבות בבית חיים־הירש אפיל של פעילי תחית השפה העברית, וכיו"ב מפעלים, שהכשירו את הלבבות במז׳יריטש לחיזוק הפעולה הציונית, לביסוס התרבות העברית ולעידוד העליה ארצה לבנותה ולהיבנות בה.

יהושע נשא בקרבו נפש עדינה ולב טהור לאהבת האדם מכל השכבות, כי נתמזגו בו עבודה וכשרון־המעשה לטובת הכלל והפרט. בכל אלה מצא טעם חיים וסיפוק נפשו הטהורה. אחינו יהושע! מיטב חזונך — חייך, ותפארתך — עצם היותך...

נזכור את רעיתו גיטל לבית ווייסמן, את אמו הנדיבה לאה הימברג, הנשים השקטות והענוות, שפעלו רבות לעזרת עניים ומדוכאים, ואחיו הציוני דוד הימברג.

ד. גנסיה ווייסברג וארבעת בניה

על שבר בית נאמן ליהדות ולעם, משפחה יקרה ונבחרת, תבכה נפשנו במסתרים.

גנסיה ווייסברג נודעה בעיירה כאשה צדקת וחסודה בכל מה שנוגע בין אדם למקום, וכן הצטיינה וקנתה לה שם טוב במעשיה הטובים, בטוב לבה וביושר דרכה עם כל מי שנברא בצלם. במגעה עם אנשים שפתיה דובבו תמיד ברכות ואדיבות ועדינות לשב ולצעיר יחד. עם השואה הגדולה המר לה גורלה והקריבה למולך ארבע נפשות יקרות, פרי בטנה, ארבעה בנים כארזים.

הבן הראשון, יודל גנעסיס, קנאי לציונות ולשפה העברית והשתתף בפועל בכל הקרנות הלאומיות. היה מועמד לעליה לישראל בשנת 1926, אך מסיבות משפחתיות לא זכה לעלות ולהיות בין בוני הארץ כרצונו ומשאת נפשו. יחד אתו ניספו אשתו יטה ובניהם יוסף ולאה. הבן השני, משה גנעסיס, היה חסון כארז, איש ישר דרך, פיקח וטוב לב, וידיד אמת לכל מי שהכיר אותו. נלוו אליו אל הבור אשתו לאה׳צי ובתו שיינדל. השלישי אלתר, לא נגרע חלקו משני אחיו הגדולים במדות ובמעשים טובים. בילה את ימי חייו הקצרים ביושר ואמת והלך לקראת מותו הטראגי יחד עם אשתו מלכה. הרביעי, טוביה, שעוד רווק היה, נתחבב על כל מי שבא עמו במגע, כי היה מקבל כל אדם בסבר פנים יפות. התכונן לעלות ארצה, אך גורל האדם הסמוי מן העין, לא נתן לבצע את תכנית חייו. כשישבו ארבעת האחים סביב השולחן בשבת ומועד, והשירה והזמרה של „זמירות" פרצה מתוך גרונם החוצה בהתלהבות חסידית — כי כולם היו נאמנים ליהדות ושומרי מסורת אבות — היתה השכינה שרויה בבית והשמחה היתה פורצת החוצה ומשרה רוח של נשמה יתירה ועונג רוחני סביבתם. נזכור לטובה ונפקוד אותם ביחד עם כל קדושי מז׳יריטש.

ה. יודל ווייסברג (גנעסיס)

אביו היה תלמיד־חכם ויקר רוח ומעלותיה של אמו אף הן ראויות לציון ולברכה. יודיל היה בין החברים הפעילים הראשונים של ההסתדרות הציונית במז׳יריטש. מטבעו צנוע היה, ישר דרך ואציל הנפש. עוד משחר ילדותו ינק ממקורות היהדות המסורתית, וכשגדל התמסר לרעיון הציוני בלב ונפש. הוא התעניין וחיטט במכמני הלאומיות שלנו ודלה משם ידיעות ואהבה רבה, לנכסינו הלאומיים בכלל ולמפעל הציוני בפרט. במפלגה הציונית נהג בעניוות יתירה התאמץ לא להיות בין ראשי המדברים ולא רדף אחרי הפרסומת. שתקן היה תמיד והאזין בהקשבה למה שחברים מדברים, אולם בכל פעולה מעשית השתתף ברצון. הוא השתדל תמיד למלא את חובו למפלגה לטובת העם והארץ יותר ממה שנתן לחייו הפרטיים.

רגשי געגועים היו חבויים בעומק לבו לארץ־ישראל וחכה בקוצר רוח לבוא הרגע המאושר והמוכשר לעליה, וכשנתארגנה הקבוצה הראשונה בשנת 1925 לנסוע ארצה יודיל נסע לרובנה והיה בין המועמדים לעליה לארץ. אולם מצבו המשפחתי לא הרשה לו זאת, וגם פרנסתו היתה דוחקת, וכך עוכבה

משפחת גנסיה ווייסברג

עליתו. אך יודיל לא נואש וקוה להגיע למטרתו הנכספת, לעלות ולהתישב במושבה ולהתמסר אך ורק לחקלאות, כי מאס במסחר. ומה מאוד נדהם בשמעו כי נפסקה העליה.

אחרי זמן מה נרשם באגודת נוער „העובד" וחשב, כי בדרך זו יוכל להיות מועמד לעליה, אך כל מאמציו עלו בתוהו וגדולה היתה מרירות נפשו על כך. הוא חלם תמיד על התחדשות הכלל והפרט בחיק המולדת, על חיי עמל ועבודה כשרה, חיי תרבות עברית, חיים של אמת ברוח נביאינו החוזים הקדמונים. הוא הגה על עבודה במעדר ובפטיש, לחצוב סלעים ולרטש אבנים.

דואב לבנו על השמדת אדם יקר זה, שלא זכה להשתתף אתנו בבנין ארצנו.

ו. צבי זוליר

הצבי ישראל! על במותינו חלל,
איך נפלת בגיבורים!

היה מן הטפוסים המעולים, צנוע, מכובד ומכבד את הבריות, עניו ואציל רוח, בן־בית בכל הליכות התנ"ך והתלמוד, חובב ספרות ומתענין לחקור ולדעת את כל היסודות של חכמת ישראל. הוא בא אלינו מעיר אחרת והתאזרח בחיי העיירה ובתנועה הציונית. השכיל להרחיב ולהגביר את פעולות הקרנות הציוניות והיה בין ראשי הנואמים והמארגנים של כל פעולה שהזמן גרמה. סיסמתו בעבודה היתה: כי הדרך לציונות היא קשה, אך נעימה לכל המאמינים ברעיון ומכבדים את עתיד העם במולדתו. והתנועה דורשת מאתנו ע ב ו ד ה אחרי יום ע ב ו ד ה, כי זה משפטה וחוקתה של הציונות.

הוא חרד ברצינות לאימת המצולות הקודרות של הוויתנו הגלותית, ובשל החרדה הזאת לגלות השחורה התהלך בעצבות נפשית מתמדת. כל ישיבה שישבנו בחברתו לרגל פעולה ציונית או חברתית מקומית, היתה לנו שעה חגיגית, כעין הרגשה של שבת ביום חול. כשנמאסו עליו חיי המסחר הזעום היהודי וסבל החיים החילוניים היה מעיק עליו, אז מצא את סיפוקו עם חבריו במפלגה הציונית. בשעה זו התלבש לבוש של אופטימיות וראה בחזונו את כוחו הנעלם של עם ישראל. ובאמונתו הגדולה בחזון הגאולה הפיח גם בנו רוח של התעוררות לאומית, שכולנו ראינו את האור החדש מציון. בראותו שבין אלה הנמצאים מחוץ למחננו שורר רקבון וניוון לאומי ואנושי גם יחד, התיאש משכניו הסוחרים האמידים הבזים לציונות ולעקרונות הלאומיים, והם נחשבו בעיניו כסוגדים לעגל הזהב.

כיהן אצלנו בכהונת יושב־ראש קבוע ותמיד דרש עבודה פעילה וערה מכל חבר, כי היה מאמין אמונה שלמה בציונות העולה שלבים שלבים. האמין בעצמו ודרש מאחרים ללכת בדרך זאת מחיל אל חיל להצלחה בטוחה. ובין בוני ארצנו

ייזכר וייפקד שמו של החולם הצנוע אך הפעיל וידיד ורע לכל השבים לציון. לא יישכח שמו של צבי זוליר, כי מדי דברי בו זכור אזכרנו. תהמה עלי נפשי השוממה וייזכר פסוק שהיה רגיל בפיו:

אלמונים חוסמים את דרכנו ואין נותנים לנו להתפתח,
כי אין אנו בני בית כאן, כזוחלי אשפתות אנו,
ולעולם לא נהיה פה בני־בית ואזרחים,
ולכן רגלינו צועדות קדימה, ורק קדימה!..

ז. אסתר זילברשטיין

אסתר זילברשטיין, היתה דמות מוכרת בין כל חוגי העיירה בשל מקצועה המכובד כרופאת שינים, וביחוד בגלל אצילות רוחה וטוב לבה. בעלת קומה זקופה, הופעה אצילה וחן יהודי היתה שופעת הוקרה וחיבה על סביבה.

ביחוד היתה מפורסמת ביחסה הנלבב בחוגי העמלים ודלת העם. אם פנה אליה אחד מעניי העיר בענין ריפוי שינים היתה מקבלת אותו בסבר פנים יפות, עושה מיד את הטיפול הדרוש בלי לשאול קודם למחיר עבודתה.

גם הליכותיה ומנהגיה בביתה ובחברה היו דרכי נועם, טוהר לבב, פשטנות והכרת חובה, ששימשו דוגמה ומופת לרבים. בהגיע ימי ההשמדה והשואה פנו אליה השלטונות בדרישה ללמד את מקצוע ריפוי השינים לשתי חניכות נוצ־ריות תמורת הבטחת חייה. אולם אסתר דחתה בגאון את הדרישה והשיבה בשאט־נפש להבטחה, ודמות נאצלת זאת מצאה את מותה הטרגי יחד עם כל הקדושים והטהורים של עירנו.

ח. יעקב זילברשטיין

דמות אצילה ומאצילה. הליכות חייו היו בשובה ונחת, אך למען עבודה תרבותית וציונית היה זריז וקל כנשר ובשביל הקרנות הלאומיות לא ידע ליאות. רבות פעל בגביית כספים לטובת קרן־היסוד, היה מבקר קבוע בספריה, מזכיר ומארגן קפא״י. רב היה חלקו בייסוד בית־הספר „תרבות״ והתמסר לעניני תרבות בכלל. ארגן בכל חג ומועד חוג למשפט־ספרותי. כשנוסד בנק הפועלים בא״י התמסר לרעיון הזה בהתלהבות והפיץ בשקידה רבה בין התושבים מניות של בנק הפועלים בתשלומים. בקורת רוח מיוחדת קרא בגליונות „הפועל־הצעיר״ על הקמת מושב או קבוצה בא״י.

כל זה פעל ועשה לא רק מתוך חובה קדושה כמצווה ועושה, כי אם מתוך אהבה עמוקה לכל מפעל לאומי. וכן דרש גם מחבריו עבודה ומעשנם מתוך הכרה ואהבה גם יחד. יעקב הגה וגם הצליח לפתוח במז׳יריטש סניף למשרד הארץ־ישראלי להגירה, שהוא שימש כמזכירו. בעמקי המחשבה רבים הם המחזיקים לו טובה על התורה ועל העבודה שלמדו ממנו, ועיקר תורתו היתה: לא בנאומים, כי אם במעשים תיבחן הפעולה, והיה לא רק נאה דורש אלא גם נאה מקיים. הוא ידע לרתום את עצמו לעבודה מעשית, כגון: הפצת שקלים, הפצת מניות לבנק הפועלים וכד׳. בכל מקרה שנתקלנו בפעולה שביצועה היה קשה ביותר אמרנו: אל יאוש, „דרך כוכב מיעקב״.

אלו היו סגולותיו החשובות: עצמאי במחשבתו ותקיף ברצונו, וסיסמתו השגורה בפיו היתה: „אמור מעט ועשה הרבה״, כי השעה דוחקת, ועל־כן היה יעקב לסמל במפלגה. וחבל שלא זכה לעלות לארץ ולהשתתף בבנין המדינה. הוא שהיה מן הראשונים ליציקת היסודות למפעל הציוני, לא זכה לראות בבנינו.

ט. שאול זילברשטיין

נצר ממשפחת רבנים. בילדותו למד בישיבה ונתחנך בבית אביו שומר גחלת מורשת אבות. אביו השתעשע בתקוה, כי עתיד בנו להיות רב בישראל, אך בסתר לבו בחר לו שאול בדרך אחרת, קרא בהחבא ספרי השכלה ועד מהרה עזב גם את ספסל הישיבה.

והנה זימן לו המקרה להפגש עם המשורר מאיר טשודנר מקוריץ, שחזר מאודיסה הנודעת בימים ההם כמרכז לתורה ולהשכלה. שאול גילה לפניו את צרת נפשו, שחשקה נפשו בתורה, אך אין ידו משגת באין לו תקוה לתמיכה כלשהי. טשודנר התענין בצעיר, הדריכהו בעצה טובה איך להגיע ל„חברת מפיצי השכלה״ באודיסה, וביחוד לימד אותו פרק ב„כך דרכה של תורה: פת במלח תאכל, ומים במשורה תשתה, ועל הארץ תישן, וחיי צער תחיה, ובתורה אתה עמל״...

שאול שמע בקולו של טשודנר, נשא את פניו לאודיסה וקיים שם תורת רבו כהלכה. מ„חברת מפיצי השכלה״ קבל שלושה רובל לחודש ובהמלצת מנהל בית־מדרשו קבל עבודה ספרותית אצל המשורר שמעון פרוג, וכך צעד לקראת מימוש שאיפותיו, ואמנם עלה בידו לגמור את חוק לימודיו בהצלחה רבה.

בשנת 1917, בהתחולל המהפכה הרוסית, חזר הביתה והתחיל לעבוד כמורה במז׳יריטש, מקום שם התחבב על כל תלמידיו בשל תורתו הרבה שקנה והקנה ועד מהרה שמו יצא לתהילה בסביבה וקבל עבודת הוראה בערים אחרות.

לתקופות החגים היה חוזר הביתה לחוג בחוג משפחתו והנוער המז׳יריטשאי שמח להזדמנות לבלות בחברתו הנעימה. הוא הפיץ סביבתו חיבה לארץ, להשכלה ולתרבות, נערכו חגיגות נאות לכבודו וערבי ספרות, הומור, סטירה ופולקלור בהשתתפותו ולהנאתם של חוגי הנוער. ערבי תרבות אלה שמשו מקור השראה לזמן ארוך, ואחרי חזרו לעבודתו בערי הסביבה המשיכי צעירי מז׳יריטש ללכת לאורו ולהתחמם לאשו.

אילן רב שרשים זה, שעתיד גדול היה נשקף לו, נגדע בעודו באיבו. הוא נפטר בשנת השלושים לחייו ולא זכה לראות בהגשמת תקוותיו ושאיפותיו — ללמוד וללמד ולהפיץ אור תורה והשכלה בין חוגי הנוער.

י. יהושע השוחט

בין „כלי־הקודש" של מז'יריטש מן הראוי לפקוד במיוחד את יהושע השוחט, שאם כי לא היה מז'יריטשאי מנעוריו, הרי נאחז ונקלט בה והיה כאחד מאתנו ונתחבב על תושבי המקום בגלל הליכותיו ומעשיו הטובים ובגלל מדותיו התרומיות.

יהושע השוחט היה בן למשפחה מיוחסת של שו"ב־ים מהעיירה הסמוכה הושטש. בנעוריו ספג ידיעות יסודיות במקורות היהדות ותרבותה. בהשקפותיו על החיים ועל בעיות היהודים היה „בן־זמננו" מובהק, למרות עמדתו המחייבת כ„כלי־קודש". רחש חיבה מיוחדת לתחית עם ישראל, ארצו ותרבותו ובסתר לבו אף חלם על עליה לארץ־ישראל. בפני אנשי סודו היה מגלה את מאוויי נפשו לעלות ולהצטרף לקיבוץ דתי ולעסוק בחקלאות, כי בזה נוח לו לאדם ונוח לו לעם כולו. אך לא ניתן לו להגשים משאת־נפשו ואף לא לעסוק בשטח הפעולות הציוניות במקום, בחששו מפני קנאת אנשי מקצועו ומעשי נקם מצדם.

אולם אברך הגון וישר זה מצא אפיק אחר לפעולה לטובת הכלל — עזרה לזולת. בבקשו פיצוי מה לתוחלתו הנכזבה התמסר למעשי צדקה וחסד בכל חום נפשו והיה כאח וכרע נאמן בכל מקום שנדרשה עזרתו. מטבעו היה עניו ושפל־רוח והיה מקדים פני כל נצרך בסבר פנים יפות, ואכן עשה גדולות אם גם לא בז לקטנות.

בכל שעה פנויה ממלאכת הקודש שלו היה רץ לאיזה דבר־מצווה: להחיות נפש חולה, להביא עזרה וסעד לבעל־בית „יורד" הזקוק למתן בסתר וכיו"ב. משפגשוהו רץ ברחוב כשארשת רצינית על פניו ושאלוהו: לאן הריצה הזאת, ר' יהושע, בשעת הבוקר המוקדמת? היה עונה בחיוך לבבי על שפתיו: „אט אזוי לויפט מען"... והעלים מהשואל לאן פניו מועדות.

אך די לחכימא ברמיזא. לעולם לא היה זקוק השואל לתשובתו המפורשת של השוחט. ידועה היתה מטרת ריצתו, שאין לגלותה ברבים, כדי לא לבייש. וכשם שקנאי היה לדבר חסד שבין אדם לחברו, כן היה זהיר במצווה קלה כבחמורה שבין אדם למקום. ואנו מבכים על בן־עיר אהוב ועדין־נפש, שנפשו צרורה בצרור קדושי מז'יריטש.

יא. גולדה רובינשטיין

גולדה רובינשטיין, קנתה לה שם טוב בעיירה בפעילותה בשדה העבודה הלאומית והתרבותית. עם היווסד ההסתדרות הציונית בעיירה היתה בשורותיה הראשונות והראתה מסירות ונאמנות לעבודה למען הקרן הקיימת ולכל פעולה ציונית אחרת.

היא נתנה את ידה להרחבת הספריה בביתו של חיים־הירש. מדי ערב ביקרה במועדון הציוני והשתתפה בפועל בדיונים ובויכוחים בכל השאלות האקטואליות שנתעוררו. ביחוד הקדישה את מרצה ולהט נעוריה להצגת ה„ספקטקלים", שהשתתפה בהם בכשרון רב.

גם בביתה, שהיה בית ועד לחובבי תרבות ושוחרי הרעיון הלאומי, קיבלה כל אחד בהסברת פנים ומתוך שמחה, ועל־כך כיבדוה כל מכריה.

מה ידאב הלב על אבדן נפש יקרה ונאד דמעות מוקדש לזכרה.

שרגא זבדי

גולדמן שלמה (גערשקעס) ומשפ'

אני עצמי תושבת אוסטראה לשעבר, אך חלק ונחלה היו לי גם במז'יריטש, הלא הם דודי הזקן ר' שלמה גולדמן (גערשקעס), אחי סיומה רונדל שנשא לאשה את חייקה בתו של מוטיל בורקא (אמעריקא־נער) ואחותי פולה שנישאה לגרשון לאגער. לרגל קשרי משפחה אלה הייתי מבקרת לעתים קרובות בעיירה, בה שהיתי תקופות ממושכות למדי, לקחתי חבל בכל פעולות הנוער המקומי והשתתפתי בהצגותיהם, עד שראיתי את עצמי כאחת מבנות הנוער המז'יריטשאי וכן הייתי בעיניהם.

דודי ר' שלמה היה נודע בעיירה כיהודי תלמיד־חכם, שמקומו היה ב„קלויז" המקרובי, שם בילה את רוב שעות היום על התורה ועל העבודה, ללמוד וללמד, שכן רבים ובי־ניהם גם נוער היו מתאספים ב„קלויז" לשמוע דף גמרא מפיו של ר' שלמה הזקן. היה מכובד מאד על הבריות וביחוד בעיני הרב ששיתף אותו בכל ענין ציבורי, כגון: איסוף כספים להחזקת ה„תלמוד־תורה", מעות חיטין וכיוצא באלו צרכי ציבור. כל תושבי העיירה התברכו בר' שלמה בחייו ופטירתו עשתה רושם גדול על כולם. משפחת גולדמן היתה מסועפת מאד.

אחרי מותם של דודי ר' שלמה ודודתי ברכה ואחרי שאחותי עברה לגור לכפר סולפא, נשארו בעיירה רק אחי סיומה עם אשתו חייקה, שהיו כבר הורים לשלושה ילדים. מאז נעשו ביקורי בעיירה נדירים יותר, ביחוד אחרי שנישאתי ללודז וקבעתי שם את מקום מגורי. הפעם האחרונה שנזדמן לי להיות במז'יריטש היתה בשנת 1940 בזמן הכיבוש הרוסי. בעת ההיא נאסר גיסי גרשון לאגער ונשלח לסיביר ושם מת.

אחי סיומה רונדל ומשפחתו ואחותי פולה לאגער עם משפחתה נספו יחד עם כל קדושי מז'יריטש הי"ד. נמסר לי, שאחרי השמדת כל יהודי העיירה נמצאה ילדה בת 8 תועה ברחובות ומחפשת מקלט בין בתי העיירה הריקים מיהודים עד שמצאו אותה הרוצחים האוקראיניים והרגוה, וזאת היתה לפי התיאור הילדה של אחותי או של אחי.

בלומה גורוס (רונדל)

גורביץ דוד ורבקה

הרבה משברים חומריים וגם כספיים עברו על המשפחה השקטה והצנועה הזאת, אך המכה החזקה ביותר היתה בזמן שנלקח מהם בנם יחידם צ ב י. הוא גויס על ידי הצבא האדום ומאז לא נודע למשפחתו שום דבר על גורלו.

משפחת דוד גורביץ

ראש המשפחה דוד, אשתו רבקה, בתם פיגה׳לה ובת־הזקונים רחל׳ה, שתלו בה הרבה תקוות, נרצחו על ידי האיכרים הפורעים ביום הראשון של חג־הסוכות בתעלות הביוב, שהמשפחה כולה התחבאה שם. יהי זכרם ברוך.

מרים קלינפלד

●

גורנשיין איטה ומשפ׳

גורנשטיין איטה נולדה בשנת תר״מ — 1880 בברודי (אוסטריה). משחר ילדותה חלמה להיות מורה ומאז החלה לספוג השכלה פדגוגית. בסיום למודיה בב״ס ריאלי ובסמינר פדגוגי ב־1904 באה האשה הצנועה ובעלת הנימוסין עם בחיר לבה — שויתרו על תענוגות הכרך — להתישב בעיירתנו. עם בואה חיפשה אידיאל ממשי בחייה שבשבילו כדאי למסור את הכוחות והמרץ. במבטה הבהיר ראתה את צמאון הנוער לדעת וביחוד בין בנות העיירה. „לא יתגשם שום אידיאל אם לא יימצא לו גואל״, והחליטה להקדיש למטרה זו את כשרונותיה הפדגוגיים. היא באה, במגע עם אחדים מאנשי ההוראה בעיירתנו שקבלו את הרעיון הנעלה והחשוב של פתיחת בית־ספר לבנות. ואחרי עבודת ההסברה בין ההורים, שהאירה את רוחם בשכלה למען חיסול הבערות ע״י הקנית הידיעות האלמנטריות — נפתח בית־הספר.

עולם חדש נגלה לבנות העיירה, בפעם הראשונה נפגשו עם מציאות החיים והבחינו בניגוד הגדול שבין אותו עולם בו הן גדלו ובין העולם שראו עכשיו. וזה הודות ליזמתה הפוריה של האשה אמיצת הלב ומסירותה.

לא הסתפקה בזה. אחרי כמה שנות נסיון החליטה, לשביעת רצונם של התלמידים וההורים, להרחיב את בית־הספר הקיים לקואדוקציוני.

עם הצטרפות כוחות חשובים בהוראה, מרכזת היא את ההנהלה בידיה, ובה״ס הזה, שבו חונכו וטופחו עשרות תלמידים־ות, התפתח בעיירתנו כאחד התאים החיוניים ביותר. ושוב הודות למרצה ולכשרונותיה של האישה שידעה להגשים ולבצע.

ככה חלפה תקופה של 12 שנות עבודה קונסטרוקטיבית עד שבאו ימי המלחמה העולמית הראשונה, שהביאו לחיסול המבצע החשוב שבו השקיעה את מיטב יכולתה ורצונה. ובזה נשלמה תקופה חשובה בחייה *) — האשה המסורה למשפחתה בלב ונפש, לא ישבה גם אז בחיבוק ידים. כדי להקל על המצב החומרי ולשפר תנאי החיים של המשפחה, השתתפה באופן פעיל בדאגת הפרנסה. בהליכות ביתה ובפשטות חייה ידעה תמיד להסתפק ביש. מעולם לא התאוננה על גורלה, עד היום הטרגי, הוא כ״ח תשרי תרפ״ב, שבו נפטר בעלה הטוב.

בדומיה נשאה האשה האומללה את עול חייה הקשים אחרי מות בעלה. עשתה את כל המאמצים, ניצלה את כל התנאים והאפשרויות, והצליחה להשתלט על הקשיים והסי־בוכים שנתקלה בהם. עשתה את הכל, מה שהיה לאל ידה לעשות, כדי לא להפסיק את ילדיה מלימודיהם. החינוך המודרני, אך על בסיס המסורת היהודית שקבלה מהוריה, מסרה גם לילדיה. ובקושי גידלה אותם עד התבגרותם.

*) מן הראוי להזכיר בהזדמנות זו את תרומתם של חבר המורים: גלזר חיים דוד, גוז פיגה, זילברשטין שייליק, ליסיצה לייב ורובינשטין רחל.

משפחת גורנשטיין
האם איטה, הבנות חסיה וטייבל. הבנים שלום, זאב ופרידל (שלושתם בארץ)

ומה עז היה רצונה לקיים מצוות צדקה ונכונותה לעזור לזולת מעל ליכולתה. טבעית ולבבית אל כל אדם ועל מדות תרומיות אלו הוקירוה וכבדוה כל מיודעיה ומכיריה.

והנה בא החורבן הגדול לעולם וביחוד ליהדות אירופה. הלב רעד והתכוץ לשמע הידיעות הנוגות האלה. הלב נתאבן למראה האימים שעין אדם לא ראתה כמוהם. ובקבר אחים ענקי, בין ששת המיליונים ההרוגים והשחוטים, מצאה את מקומה האם הנאמנה לילדיה, האישה המסורה לבעלה ויקרת הנפש לכל אדם.

אישיותה תאיר באורה וזכרה יחיה בינינו.

בעלה גורנשטיין יונה־צבי נולד בשנת תרל"ב 1872 בדובנה (פולין). איש בעל לב טוב ומדות, ישר דרך וצנוע, מקובל ומכובד על כל אנשי עיירתנו. נפטר בלא עת בכ"ח תשרי תרפ"ב 1922. יהיה זכרו ברוך!

בין מיליוני הצעירים־ות עולי הימים, שכל כך רצו לחיות את חייהם שנגזלו מהם באופן ברברי ע"י הנאצים האכזריים ועוזריהם, נמצאות האחיות „הנאהבות והנעימות שבחייהן ובמותן לא נפרדו", טייבל וחסיה גורנשטין.

ברגלים כושלות ובראש מורד ממאנים להתנחם על הנשמות הצעירות והטהורות שנעקרו בגילן הרך, ובאופן כה טראגי. לא ימוש זכרונן מלבנו לעולם.

פרידל גורנשטיין

●

בית ר' אהרן זילברשטיין

אבינו ר' אהרן זילברשטיין היה נצר ממשפחת רבנים עתיקה, בר־אורין ותמים דרך. בשעות הפנאי רכון על גבי הגמרא ולומד בשקידה ובעיון. אמונתו השלמה באה לידי גילוי ברגעים הקשים ביותר בחייו, כגון במות עליו בנו יחידו שנקטף באביב ימיו, שתגובתו הראשונה היתה: „ה' נתן ה' לקח, יהי שם ה' מבורך". בכוח האמונה הגדולה ידע לשאת כל סבל בשקט ובגאון. אחרי ויכוחים עם בניו המת־קדמים, וביחוד עם בנו בכורו, היה פונה לאמא בזו הלשון: סבא סבר, שאבותינו היו צדיקים, אנחנו — יהודים, ילדינו — בני יהודים, ונכדינו — „גאט ווייסט". והכל מתוך רוח טובה ומזג טוב.

אבינו היה עניו וצנוע בהליכותיו. היה בורח מכל כבוד או עמדה ציבורית, המביאה כביכול כבוד לבעליה. מעולם לא הסכים להיבחר כגבאי בבית־הכנסת או לקבל על עצמו כל משרה ציבורית אחרת. זכור לי מעשה בהזמנה לברית־מילה אצל קרובי משפחה. שקל אבי בדעתו ומצא, שבלי ספק ירצו לכבדו ב„מצוה" וע"י זה יקופח אחד מקרוביו, וגמר אומר לא ללכת כלל. לעומת זאת היה פעיל בעסקי צדקה, שאין עמם שכר וכבוד, — פעל במגבית של מעות־חיטין וידע בעדינותו הרבה לעזור ל„יורד" מבלי לפגוע ברגשותיו, וסתם מעשי צדקה וחסד, כמו: אורח לשבת, עזרה ליתום, תמיכה לנצרך וכו'.

רבות התמונות, הקשורות עם אבינו, שלא תמושנה לעולם מזכרוני. קריאת המגילה בערב פורים בפני קהל שכנים וידידים, דמותו הפטריארכלית בליל ה„סדר" החגיגי וקולו הערב בחלק השירי של ההגדה. וכמה גאים היינו על הצלחתו כבעל־תקיעה בבית־הכנסת הגדול! וחרדת הקודש שבה הכניס אבינו כל אחד מילדיו למצוות הצום ביום הכיפורים והעידוד המוסרי הכרוך במעשה, הטפת המוסר האבהית מלאת ההגיון והגישה...

זכורים לי הויכוחים שניהל בטוב טעם ודעת עם אחי אחרי שעזב את ה„ישיבה" והפליג לאודיסה להיות סטודנט.

משפחת אהרן זילברשטיין

למרות השקפותיהם השונות בתכלית השינוי העריצו ואהבו זה את זה עד שבצדק כינו אותם: נפש אחת בשני גופים. בכלל השתדל לחנך את ילדיו בדרך פדגוגית ושתל בלבנו את מדות היושר והאמת.

נקרא על שם ר׳ אהרן מקרלין והרבי מסטו־לין. נפטר בשנת תר״ץ ביום ובחודש ואף בגיל שבו מת הרבי.

אמנו גולדה, בת הרבר׳ שמואל זילברשטיין מקוסטופול, היתה ההתגלמות של אשת־חיל יהודיה. במדותיה ובתכונותיה היתה בת־לויה נאמנה לאבינו. צופיה הליכות ביתה בשכל ובתבונה ועוזרת לו במעשי צדקה וחסד.

בחינוך הילדים ידעה לתת תוכן מעשי למלים „שמע בני מוסר־אביך ואל תטוש תורת־אמך״. וגם אחרי שכל הילדים גדלו והיו לאנשים הוספנו לפנות אליה בכל שאלות החיים, כדי לשמוע „תורת־אם״ מפיה. זכתה לעלות ארצה ולשמש ראש משפחה לארבע בנותיה גיטה, מרים, שרה, ואסתר.

נפטרה בהרצליה בשיבה טובה בשנת תש״ח, ולמרות רצונה להיקבר על הר הזיתים ליד אחיה הצעיר נתן זילברשטיין, שנפל על משמרתו במאורעות תרצ״ז, הובאה למנוחות במושבה.

אחרי שכל האחיות זכו לעלות ולראות חיים בארץ במחיצתה של אמא, תבכה במסתרים נפשנו על אחינו היחידי, שאול, המשכיל ויקר הרוח, שנקטף בגיל השלושים בעיר רובנה בשנת תרפ״ח. אשתו צוניה לבית מוסמן ובתו היחידה רוזה (רוז׳קה), שנשארו אחרי מותו, נספו בגיטו רובנה בעתת ההשמדה ההמונית.

יהי זכרם ברוך לעד.

מרים מצמן לבית זילברשטיין

●

זילברשטיין אפרים ומשפ׳

אבי היה יליד מז׳יריטש, שבה חי והתחנך עד שהת־חתן לזויהיל עם אשה מבית ווייגשלבוים, משפחה מסועפת בעיר הזאת משך דורות רבים. אבי החזיק ביחד עם שותף מקוריץ טחנת־קמח בקופיטוב שבסביבת קוריץ, ששם היה שוהה כל ימות השבוע לרגל עבודתו וחוזר הביתה רק לשבתות.

בזמן הקרבות בין הצבא הסובייטי ובין הכנופיות השונות שהשתוללו בסביבה, נרצחו כ־900 יהודים צעירים ע״י גשר ז׳יטומיר בעוון קומוניזם כביכול, וכ־200 אחרים נכלאו במחנות אסירים, שעקבותיהם נעלמו. אחי יעקב, זאב וישראל, שגם הם נאסרו ושוחררו אחרי השתדלויות רבות, היו כמעט הצעירים היחידים, שנשארו בחיים וניצלו מידיהם של הרוצחים האוקראיניים, צמאי הדם היהודי מדורי דורות, וכן אחותי גולדה.

בעת המאבק הרוסי־פולני על חבל ווהלין, נהרסה כמעט כל העיר מאש ההפגזה ההדדית ושאר בתי העיר עלו באש ובתוכם גם ביתנו. מאין לנו עוד חלק ונחלה בעיר הזאת ברחנו בדרך משובשת ומסוכנת לעיר קוריץ הכבושה בידי

משפחת אפרים זילברשטיין

הפולנים, ששם חיכה לנו אבינו בביתו של יוסף מליאר, שותפו לטחנת הקמח. שם קבלנו תעודות פולניות ועברנו להשתקע במז׳יריטש, עיר מולדת אבי.

במז׳יריטש התחלנו בחיים חדשים בידים ריקות ובחוסר כל ואף בלי לבוש לבשרנו. משפחת אבי במקום באה לעזרתנו, וביחוד דודתנו רחל יעקב־לייב׳ס, עסקנית ציבורית ידועה במז׳יריטש, ומשפחת קופל פלוסקר, שעזרו לנו לעמוד על הרגלים ולהיכנס מחדש למסלול החיים התקינים. במז׳יריטש המשיכה משפחתנו לחיות ולעבוד עד בוא השואה הגדולה, שבה ניספו יחד עם כל קדושי מז׳יריטש.

מיכל זילברשטיין ז״ל

•

זינמן יעקב ובתיה ומשפחתם

משפחת זינמן היתה אחת המשפחות הגדולות והענפות ביותר במז׳יריטש. ההורים הישישים, חמשת הבנים והבת עם משפחותיהם מנו 43 נפשות וביחד עם המשפחות הקשורות אתם בקשרי חיתון מנו כהנה וכהנה. כולם טוו חיי משפחה יהודיים שלווים, ביקרו בשבתות ובחגים אצל ההורים הזקנים, שרוו נחת מבניהם, נכדיהם וניניהם. מקור פרנסתם היה המסחר והתקיימו בהרחבה, שיתפו עצמם בפעולות ציבוריות וחברתיות וידם היתה פתוחה לכל דבר צדקה וחסד.

ואלה המשפחות לבית זינמן, שהוכרעו לטבח ביחד עם כל הקדושים של קהילת מז׳יריטש, ע״י הרוצחים האכ־זריים, הגרמניים והאוקראיניים, בימי ה„אקציות״ הראשונה והשניה, הי״ד.

א. הסב יעקב זינמן והסבתה בתיה (אלתה) מתו מוות טבעי לפני המלחמה.

ב. בתם היחידה שרה ובעלה זוסיה לוי ושלושת בניהם חיים, משה ויעקב. התפרנסו מתעשיית שמן וגריסים. הושמדו בטבח ההמוני ב„אקציה״ הראשונה.

ג. משפחת יהושע זינמן. — אבי יהושע הצטיין באהבת הזולת וכן היה אהוב על הבריות. הושיט ידו לכל פעולה ציבורית וחברתית. היה שותף בטחנת הקמח הישנה וכן היה בעל חנות של קמח. ניצול מהטבח הראשון והסתתר במרתפו הגדול של הימברג יחד עם אחותו זיסלבת ה־20. אך האוקראינים, שבאו לשדוד בקרבת המקום, הרגישו בהם והזעיקו את הגרמנים. הם הוצאו משם ביחד עם עוד 50 יהודים, שהובלו לקבר־אחים ביום 30 בספטמבר 1942, שבוע ימים אחרי האקציה השניה.

אמי ברכה ושני אחי התאומים, יעקב ופסח בני ה־8, ניסו להימלט מהבית בשעה שה„גסטאפו״ הקיפה את העיירה. אך אוקראיני אחד, שהתגורר בביתנו, הראה לגרמנים את מקום מחבואם ונתפשו. פסח הקטן, שהתחנן לפני התלינים, נדקר בפגיון, והאם על הבנים נלקחה לריכוז המוות ביום 23 במאי 1942.

אחותי דבורה בת ה־21 נתפשה בין ראשוני היהודים לחפירת הבורות במלבנת נבירקוב, שמשם כבר לא חזרו. לדאבון לבי חזיתי במו עיני בהתעלל הרוצחים הפראיים בגופותיהם ובנשמותיהם של קדושי משפחתי, שהובלו כצאן לטבח אל קברות האחים.

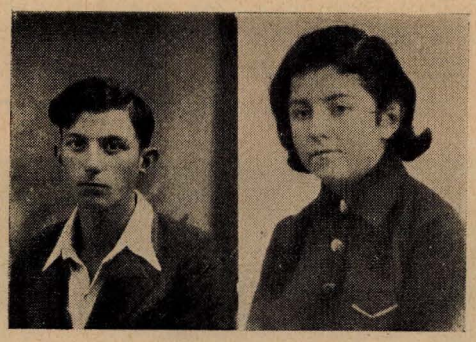

דבורה זינמן ויהושע פולישוק

ד. משפחת יוסף ורבקה זינמן. — סבי יוסף זינמן ואשתו רבקה היו ג״כ בין חמישים היהודים, שהוצאו מהמרתף הגדול של הימברג. היה אדם מכובד וישר מטבעו, התפרנס מחנות קמח.

ה. דודי ודודתי אליק ואודל ליברטוב. בנותיהם שפרה ובתיה ובנם בן השנתיים הושמדו בטבח הראשון. עסקו במסחר זעיר.

ו. משפחת חיים ובבצה זינמן. — חיים ובבצה והאם הישישה דבורה הושמדו בטבח ההמוני ב„אקציה״ השניה. משלח־ידם היה מסחר בקמח.

ז. משפחת מרדכי ופריידה זינמן. — מרדכי (מוטיל) זינמן היה בעל ביח״ר לשמן וגריסים בעיר החדשה והתפרנס בכבוד. פריידה היתה נודעת בעיירה כאשה מכובדת וטובת לב. ביתה היה פתוח לכל נצרך וכל הנכנס יצא שבע ומעודד. הושמדו ביחד עם קדושי מז׳יריטש

פריידה זינמן, בתה מחלה וחתנה דוב גליק

בטבח הראשון. בתם מחלה, בעלה דוב גליק ובתם הקטנה גני ניספו בגיטו סרני.

ח. משפחת אפרים זינמן. — בעלי אפרים התעסק במסחר תבואות וכן היה בעל חנות מכולת. היה ידוע בעיירה בנדבת לבו והיה אהוד על הבריות. יומיים אחר הטבח ההמוני נתפש ע״י הרוצחים האוקראיניים ליד ביתו של שמואל־לייזר פודיסוק בשעה שניסה להימלט על נפשו. נרצח באכזריות רבה ונקבר בגינת בית־הספר.

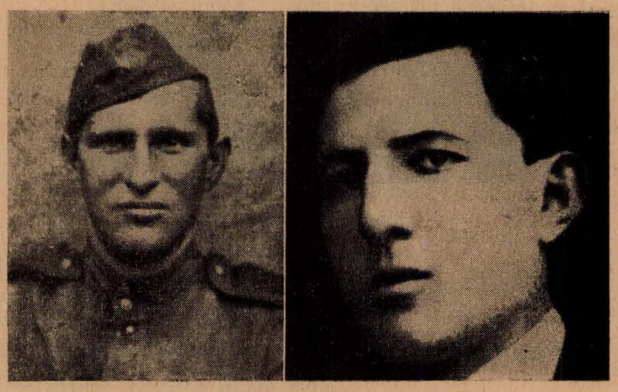

אפרים ובנו פנחס זינמן

בני המבוגר פנחס (בוזיע) נפל בקרבות נגד הנאצים בשנת 1944, כשידו היתה נטויה לנקום את נקמת הקדושים של בני משפחתו ועירנו. היה בן מסור למשפחה. מגיל 12, בעודו תלמיד בבית־הספר „תרבות", השתדל לעזור במסחר ולכל הנוגע לבית. היה חבר נאמן בתנועת „השומר הצעיר" ושאף לממש את הרעיון שלמענו פעל ולעלות לארץ־ישראל.

בתי בלומה (דאָניע), בת קרוב ל־18, נלכדה בידי האוקראינים, בדרכה חזרה מהעבודה ביחד עם עוד 20 איש, לחפור את קברות האחים במלבנה. שלושה ימים עבדו בלי לחם ומים ולבסוף מצאו את מותם באותם הבורות שניכרו על־ידיהם. יום לפני ההשמדה הובלה דוניע העירה ביחד עם עוד שלוש נערות — דבורה זינמן, פייגה כ״ץ וחנה שטרנשיס — שתגלינה את אוצרות הזהב והתכ־שיטים הטמונים בבתיהם תמורת הבטחה לשחררן. כמובן שהרוצחים לא עמדו בהבטחתם ולמחרת הובילו אותה ביחד עם השארית האחרונה של יהודי העיירה להשמדה. הצטיינה בכשרונות נפלאים לכתיבה ובאמנות הציור. גם בזמן הגיטו כתבה תיאורים מעניני דיומא, שזכו להצלחה רבה, אך לדאבוני לא נשתמרו עמי מחמת תלאות הדרך שעברו עלי.

ט. משפחת חיים־צבי ורוסיה עפעל. — משפחת עפעל היתה אף היא משפחה ענפה של ארבעה בנים וששׁ בנות. סבי חיים־הרש היה עסקן ציוני וגם שיתף עצמו בכל פעולה ציבורית. ביתו היה פתוח לרבנים, לחסידים, לחלוצים ואף המוסדות הציוניים של העיר השתכנו בבית זה, אשר אמרו עליו שהוא „שער העליה".

בתם היא אמי ברכה, בתם שרה ומשפחתה באנו־פולי, בתם חוה ובעלה אליק מאלכסנדריה, בתם דובה ובעלה זלמן מקוריץ ובנם חיים־צבי, בנם שלום ואשתו יוכבד (יוכה) ליסק ושתי ילדותיהם שולמית ו־?

בנם שלום נפל בין ראשוני הקרבנות של מז׳יריטש, בעת שנלקח בין 160 איש לעבודת כפיה בקיוב, שמשם לא חזרו. אשתו יוכה ליסק ושתי בנותיו הושמדו יחד עם הסבתה רוסיה ב„אקציה" הראשונה.

הבת הניה נפלה בין קרבנות נבירקוב, שבדרכם חזרה מהעבודה נעצרו לחפור את קברות האחים.

י. משפחת ישראל וזלאטה פולישוק. — דודי ישראל (סרולקה) היה אדם משכיל ידוע בכשרונותיו וקל־עט בשפות לועזיות, בעברית ובאידית. משלח־ידו חנות נעליים. נפטר לפני המלחמה בעודו צעיר. אשתו זלאטה המשיכה בניהול החנות ובחינוך הילדים הקטנים עד שכלתה עליהם הרעה בעת הטבח הראשון.

משפחת חיים־צבי עפעל

הבת רוזה ובנה הצעיר הושמדו ברובנה. הבנות דבורה ורחל הושמדו בטבח הראשון. בנם יהושע נפל בקרבות נגד הנאצים במלחמה העולמית.

אסתר,ישראל וישעיהו זינמן

●

ציון לנשמת ר׳ עקיבא בר׳ נתנאל ז״ל, המכונה ״זיידיל דער מוליער״.

מלאכה נקיה, מלאכה קלה
לעולם את בנו ילמד האדם. —
סבי השאיר את אבי ביתמותו
ולא זכה לקיים את דברי החכם.

ובחדשי הקיץ, עת השמש לוהטת,
בחומר ובלבנים, חול, וסיד,
אבא הניח נדבך על נדבך
ובפיו פסוקי תהלים, מזמורי דוד.

עבודה קשה, עבודה מפרכת,
בכפרים נדחים ורחוק מביתו,
הסתפק במים ובפת לחם חרבה,
לא התגעל בטריפה ושמר על דתו.

ככה הביא את לחמו בנפשו,
חוסך מלחמו ועוניו הוא מסתיר,
לגדל ילדיו לתורה ולעבודה
בבית־ספר עם בני עשירי העיר.

ובערוב יומו, עת ביתו התרוקן מבניו,
כקן שנטשוהו צפריו־גוזליו,
השיב נשמתו לבוראו־ליוצרו,
נשמה טהורה, נשמה בלי רבב...

בר־עקיבא בן־ציון

●

זמילמכר — נחום „דער מלמד״ ומשפ׳

אבי זקני, הוא אבי אמי נחום זמילמכר, שנפטר לפני למעלה מחמישים שנה, היה ידוע כאיש תם וישר, חסיד ויראי־שמים, שהלך לעולמו בדמי ימיו, והוא רק בן 32 שנה במותו.

הדור הישן במז׳יריטש זכר את סבי בכינויו „נחום דער מלמד״ וכשמו כן היה. אכן ידוע היה כיהודי בן־תורה, ללמוד וללמד, שרוב אנשי העיר שלחו את בניהם ללמוד תורה מפיו. שלא כדרך המלמדים האחרים לא היה קפדן, אלא כשם שהיה נעים הליכות לבריות כן היה נוח לתלמידים. אמי ידעה לספר, כי בשנים המעטות, שחיתה במחיצת אביה, היו רבים מתדפקים על דלתות ביתם, כדי לשאול בעצתו בענינים שבין אדם למקום ובין אדם לחברו ואפילו בין אדם לרשות.

ימי חייו הקצרים היו מאבק אחד קשה לקיום משפחתו ממקור האכזב של המלמדות, שלא פירנסה את בעליה. גם אורח־חייו המיוחד גרם לקיצור ימיו. אחרי שהתיש את כוחו בתורה לתלמידים, עשה לילות כימים ללימוד תורה לשמה. סיגף את גופו בתעניות בכל יום שני וחמישי, בטבילות בקיץ ובחורף, בעריכת „חצות״ בכל לילה וכו׳.

בשנת השלושים ושתיים לחייו, ביום ג׳ לחנוכה בירך על הנרות בכוונה ובדביקות וקולו מילא את חלל הבית יותר מאשר בזמן מן הזמנים. ואך כילה את ברכת הנרות הרגיש ברע, צעד בצעדים מזורזים בכיוון מטתו, צנח עליה בלי אומר ודברים והחזיר את נשמתו הטהורה. הוא השאיר אחריו אלמנה, פייגה, ושתי בנות, אמי גולדה ז״ל ואחותה חיה תיבדל לחיים.

ימים קשים באו לאמי זקנתי במות עליה מפרנסה, אך קיבלה עליה את הדין והשלימה עם גורלה המר. בהיותה אשה יודעת־ספר, דבר נדיר בקרב הנשים בימים ההם, הקנתה תורה לנערות ישראל והוציאה מזה מחיתה ואת מחית שתי בנותיה. עד מהרה יצאו לה מוניטין בעיירה ״פייגה די רביצין״. כממשיכה נאמנה של מסורת בעלה המנוח „נחום דער מלמד״.

בימי הפרעות שלאחר מלחמת העולם הראשונה לקתה הפרנסה בבתי היהודים ונתמעטו גם הכנסותיה. אך למרבה

משפחת יוגה פלדמן

סבלה ודאגותיה חלתה במחלת הטיפוס, ודלקת הריאות שבאה בעקבותיה שמה קץ לחייה. בת 45 היתה במותה.

סמוך לפטירתה של זקנתי העתיקה אמי את מושבה ממז׳יריטש ועברה לגור בעיירה הסמוכה סלישטש, לאחר שנישאה לאבי, תושב המקום ההוא, שאף הוא נתיתם מהוריו בצעירותו.

בפרוץ מלחמת העולם השניה, ואני אז בן 18 שנה, נפרדתי ממשפחתי וברחתי לברית המועצות מפחד הגרמנים המתקרבים. הורי מיאנו להצטרף אלי, כי כרבים אחרים לא האמינו בשמועות על מעשי הגרמנים ביהודים בארצות כיבושיהם.

וכך נרצחו בידי הנאצים הארורים, יחד עם כל יהודי העיירה אבי יונה בן אברהם פלדמן בן 53, אמי גולדה (באבעלי) בת נחום בת 52, אחותי פייגה בת יונה וגולדה בת 14.

זכרם שמור עמי לנצח!

נחום פלדמן

●

זמילמכר — סבתא אסנה והנהגותיה

כל יום שישי אחר הצהרים היתה מחזירה על פתחי הבתים, אוספת חלות, מעשי אופה וכו׳ בשביל עניים, שלא היה בידם להכניס את השבת.

סבתא אסנה

במשך כל חודש אלול היתה יוצאת יום־יום לבית־העלמין, להיות מדריכתם של הבריות לקברות אבותיהם, לאמר תחינה ולהיות מליצת־יושר בין החיים והמתים.

בין ראש־השנה ליום־כיפור היתה אוספת שעוה מנשי העיר, כדי להכין ממנה „נרות־נשמה". ערב יום־כיפור הלכה עמהם לבית־הכנסת „לייגן קנייטלאך" ולהתפלל לאורם לשנה טובה.

ערב תשעה־באב התקבצו בביתנו נשים, מהבתים הסמוכים, התישבו על דרגשים ועל הארץ מסביב לסבתא אסנה, שקראה לפניהן מתוך ה„צאנה וראנה" את האגדות על חורבן בית־המקדש.

עצה טובה, בדוקה ומנוסה, מסרה לי סבתא אסנה, כיצד להינצל מצמאון ביום תענית. — בסיום הסעודה המפסקת לשתות שבע פעמים מסביב לכוס. כל העושה כן מובטח לו צום קל.

סבתא אסנה היתה אומרת: „חמישה קצוות כבר עברנו וכעת הגענו לקצה השישי והאחרון". קצה אחד — זוהי גלות ישראל בכל קצות העולם. 2 קצוות — אלה הגרמנים בעלי 2 המצחות, 3 קצוות — זהו המן הרשע, שלזכרו אוכלים „המן־טאש" בעל 3 קצוות, 4 קצוות — אלה הפולנים, שכובעיהם בעלי 4 קצוות, 5 קצוות — זהו הכובע הסובייטי, והקצה השישי תהיה מדינת ישראל, שסמלה „מגן דוד" בעל 6 קצוות.

ברוך כ״ץ

●

טייצ׳ר חנציה ובתה הנציה

אמי חנציה היתה חובבת־ציון בעלת חזון והכרה, ואחרי שאני עליתי ארצה, שאפה בכל לבה לממש את חזונה ולעלות עם כל משפחתה. בינתיים הגיעה שעתו של פנחס לעלות ונתחזקה תקותה, שהוא יעלה את כולם ונחיה ונעבוד ביחד.

אמי קראה ספרים מהספריה המז׳יריטשאית וידעה לספר את תוכנם לשמחת מאזיניה. כן קראה בקביעות את ה„היינט" והתענינה ביחוד בידיעות ובמאמרים על הנעשה בארץ.

טייצ׳ר חנציה ובתה הנציה

והנה זכתה סוף־סוף להגשים את חלומה ובשנת 1935 עלתה ארצה יחד עם אבי. הם הסתדרו באופן עצמאי ולמרות קושיי הקליטה הרויחו למחיתם והרגישו עצמם מאושרים, שלא נזקקו לעזרת הילדים.

אך שמחתה של אמא לא היתה שלמה כל עוד נשארה בחו"ל בת־זקוניה היא אחותי הקטנה הנציה. כתבנו לה מכתבים והאצנו בה לבוא אלינו ולהשלים את המשפחה, אך לגודל צערנו הגיעה התשובה, שהיא חולה מאד.

זה היה בשנת 1938, עת אפשר היה עוד לעשות טיולים לאירופה במחירים זולים. אמי לא חשבה הרבה ונסעה לבקרה, במחשבה להביאה אתה לכשתבריא, אך לא כן זימן לה הגורל. — בינתיים פרצה המלחמה והן נעצרו והושמדו שם.

בת 56 היתה אמי במותה, הי"ד.

צפורה פרבר־טייצ'ר

●

יצחק שו"ב

בשכנות לביתנו שעל שפת הנהר, שרק חיץ דק מפריד בינינו, גר דודי (אחי אבא) ר' יצחק שו"ב, יהודי טפוסי בעל עינים חולמות השופעות אהבה ללא סיג לזולת. שתי אומנויות קודש היו לו: שוחט וחזן, שהיוו את כל ישותו ויהיו למזיגה שלמה אחת. החולין שבו התמזג עם חיי הקודש והרוח עד ללא התמצאות בתחומין שביניהם. מי לא יזכור טקס חופה־וקידושין שנערך ע"י בית־הכנסת הגדול, וקולו הגברי החזק נשמע למרחקים, בעת שהיה מהנה בשירתו את הזוג תחת חופתם בלווית קהל החוגגים. ובהגיע הימים הנוראים החייה את אומנותו השניה, היינו: היה מהנה בפרקי חזנות כיד הדמיון הטובה עליו את קהל כמה בתי־מדרשות, לפי תור התפילות, ויש שהיה גם ממציא כמה פרקי זמרה משלו.

ר' יצחק התמים והצנוע היה ידוע בחוג מקורביו כמכניס אורחים קבוע. כל נדכה ומוכה גורל מעניי העיירה ומחוצה לה מצא לו בביתו מחסה וארוחה ביד רחבה. לא פעם פרצה מריבה בביתו בגלל זה, כי עיפה נפשם מהטיפול המתמיד באורחים אך הוא עמד על שלו, אל אף ותרנותו הידועה בענינים שבחיי יום־יום. — „מהי בינתך והשגתך במהות המצוה של האכלת רעבים והלבשת ערומים?", היה פונה ברוגז מדומה לזוגתו, כשבת צחוק תמידית מרחפת על פניו ופיזום של זמר מסתנן מבין שפתיו.

ר' יצחק שו"ב, למרות עמלו הרב הקשור בכהונותיו, לא פסקה משנתו מפיו בכל שעת פנאי.

ראוי לציין, כי למרות אדיקותו הקנאית של ר' יצחק שו"ב ליהדות ולמסורתה — ראה זה פלא — ילדיו חונכו ברוח ציונית־לאומית ללא כל התנגדות מצד האב. תפישתו את הציונות וא"י היתה מעין כמיהה מיסתורית לשיבת־ציון בבחינת „ותחזינה עינינו בשובך לציון". זכורני כיצד תקפה אותו לפעמים מין התרגשות פתאומית כלפי ציון וסגולותיה, ואז פיו מלא שבח ותהילה לכל העבר המפואר של הארץ וביחוד על אוירא דא"י המחכים והמבריא. ואמנם היה נוהג מדי שנה בשנה לקיים מצוות טעימה מפירות הארץ.

תיזכר פה העובדה המעציבה, שבתו חוה היתה מראשוני־קרבנות הנאצים, שנהרגה בנסותה למלט את נפשה לכפר הסמוך. גופתה היתה מוטלת מספר ימים עד שאחרי השתדלויות רבות הרשו להביאה לקבר ישראל.

ר' יצחק שו"ב בעל הנפש העדינה ומשפחתו הושמדו יחד עם כל קדושי העיירה.

חוה קנטור־צווייג

●

ליסק שלום וגולדה ומשפ'

לא פעם עוברת המחשבה במוחי, מה עכשיו במז'יריטש? האם באמת הכל שומם ואין נפש יהודית חיה? ועולים בעיני רוחי מראות ממראות שונים: הרחוב עם בתי הכנסיות במוצאי שבת וחג כשהם הומים ממאות המתפללים ובית הכנסת הגדול פאר העיר. ולפני עוברים החברים, משפחותיהם הענפות, כל אנשי העיר הגדולים והקטנים כמו חיים עומדים לפני. וביתנו שמחוץ לעיר עם „הצגלניה" ובני משפחתנו שלא זכו לעלות ארצה ונספו ביחד עם כל קדושי העיר.

משפחתי, משפחת ליסק. — כל הבנים והבנות שאפו לעלות ארצה ורק טענת אמא על „תכלית" עצרה את הבנות לעלות ארצה. ילדינו גדלו מחוץ לעיר והיו גאים ובריאים

משפחת שלום ליסק

בגופם וברוחם. המצב הכלכלי בבית היה טוב והשאיפה לעלות ארצה לא היתה מסיבה כלכלית. את האהבה לארץ ישראל ירשנו מאבינו שלום ז״ל שהיה אוהב את הארץ ומתגעגע עליה לא רק כיהודי אדוק ויודע ספר. אבינו נתפש לציונות עוד מתקופת חבת ציון. היה מקבל באופן קבוע את העתון „הצפירה״ והיה הולך ברגל העירה מרחק הגון כדי להביא את העתון.

כשגדלנו היה הגן שלנו מקום הפגישה של הנוער בו התקיימו החוגים והפגישות, בעיקר של „השומר הצעיר״, ובכל יום הדהדה בגננו שירת התקוה ותחזקנה. זה היה המקום היחידי בעיר בו הרגיש נוער יהודי את עצמו טוב מחוץ לעיר. כשהייתי בשנת 1930 בבקור בבית היה המצב בעיר קשה, הנוער הלך והתנון בלי מטרה ובלי עבודה פרודוקטיבית. הרצון לעלות היה חזק, אך גם בארץ היה המצב קשה מאוד. ואני, לא היה לי האומץ והאחריות להגיד: עלו וסבלו שם. עם כל הקושי היו החיים במז׳יריטש קלים לאין ערוך בהשואה לחיי הכפר או הקבוץ בארץ, ואני את חיי העיר לא הכרתי. כנראה שכך נגזר. ערים ועיירות, משפחות וקהילות שלמות אבדו. ואנו כאן רק שרידים, נהיה ראויים לקדושינו ונעלה את זכרם בכל עת.

א. ליסק

●

מצמן בן־ציון ומשפחתו לבית אבותיו

מנהג נאה נהג אבינו מורנו בן־ציון מצמן ז״ל בהתקדש ליל הפסח. בטרם הסב עם בני ביתו לעריכת ה„סדר״ היה הולך בלוית בניו לאביו אברהם־ברוך ז״ל לקדם את פניו ופני ביתו בברכת „מועדים לשמחה״. סבא היה מיסב אותה שעה בראש השולחן לבוש קיטל לבן ונוהג גדולת מלכות, כשרעיתו מנוחה יושבת לימינו וקורנת באור החג. ליד השולחן הערוך בטוב טעם תפשו מקומם בתו הנדיל לימין בעלה יעקב ועל ידם בנותיהם הרכות. הבית מלא אור ושמחה ופני סבא מאירים בברכו את הבאים. פיו מפזם נעימות־חג והוא מהרהר בשעה זו על אביו ואמו ר׳ שבתאי ואיטה מאנופולי, שזכו לשיבה טובה ויושבים עכשיו בביתם בפיטסבורג אשר בארה״ב ועורכים את הסדר בחברת משפחת בנם הדגול הרשיל, שיצאו לו מוניטין כנדבן גדול; על בתו עלקע, שאף היא הרחיקה נדוד, על אחותו חיה־בינה ומשפחתה, על אחיו מנדיל וביתו, על בנו הרשיל וביתו. —כולם בארה״ב; על אחותו טובת הלב פריידל, שגילתה יחס אם לכל אנשי המשפחה ואשר נשארה מבודדת עם בעלה באנופולי שברוסיה; על אחותו אסתר אשר בנתה ביתה באוסטראה ושם נתפרסמה בפקחותה הרבה ובהליכותיה האצילות, על בעלה משה מנכבדי העיר ועל בניהם ובנותיהם החביבים. המשפחה גורלה כגורל רוב משפחות יהודיות, מפוזרת בין עמים וארצות, אך רוח החג מכנסת רחוקים, מאחדת לבבות ומשרה הרגשת נוכחות נעדרים.

אבינו היה גאה על משפחתו, אהב את כולם וכן היה אהוב על כולם. אליו היו פונים בעצה ועל־פיו כלכלו את הדברים. בעל יזמה היה ובעל מעוף וידע לנהל אורח־חיים לאור מיטב ערכי היהדות והאנושות. הגינות ויושר לב ליוו את מעשיו והיה שומר תורה ומצוות לכל פרטיהן ודקדוקיהן מתוך להט נפשי וסוד המצוה של „וחי בהן״. היה מחשובי העיר ונכבדיה, ניהל עסקים רחבים ולרגל מסחרו נסע למרחקים. ישב בראש מועצת הבנק בעיר ודעתו בעניני ציבור היתה בעלת משקל. כהלכות גוברין יהודאין ראה את עיקר ייעודו בחינוך ילדיו. מורים בעלי השכלה גבוהה היו משתקעים בעירנו כשחלק הארי מתקציבם היה מכסה אבא ז״ל. תפקידיו ודאגותיו של אבא לילדיו הוכפלו מיום כ״ב מרחשון תר״פ שבו נפטרה עלינו אמנו היקרה חסיה־עטיל בת ר׳ יחיאל מיכל. אמא ז״ל היתה ישרה וטובה, דמות בולטת בעיר וסמל של אם יהודיה מסורה. ביום ובלילה, בימי חול ובשבת וחג, תמיד נשאה בעול הבית והאצילה עליו מרוחה. עם הסתלקותה נשאר אבא בודד בלב ים וששה יתומים נתונים לעול טיפוחו ולהשגחתו. אהבת הילדים היתה המקור ממנו שאב אבינו כוחות במאבקו עם קושיי החיים, ולנו שימשה שמש מרפא לנפשנו והאירה את דרכנו בימים טרופים וקשים. קרובי המשפחה עמדו לימין אבא והוכיחו בעת צרה מסירותם ונאמנותם הגדולה. בית סבתא איטה־רייזל סיפק לנו חמימות משפחתית ולבביות רבה ונהגנו לבקר בו בכל שבת אחרי סעודת־הצהריים ולהתבשם מאוירתו. סבתא התפנתה מה„טייטש־חומש״, שהיתה שקועה בקריאתו, כדי לכבדנו בפירות־שבת. הדוד ישראל׳יקרא אותה שעה לפני אשתו שרה־רבקה מיצירות הספרות וגם אנו הקשבנו ונהנינו. הדוד דוד היה לומד דף גמרא בניגון חם כשרגש הנאה ונחת משתפך על פני אשתו אסתר. הדודה רבקה היתה חוקרת בינתיים מהן דרישותינו ומשתדלת למלא את רוב משאלותינו. רוחו של סבא יחיאל־מיכל היתה שוררת עוד בכל פנות הבית. בעתות פנאי היתה סבתא מספרת לנו סיפורים מושכים את הלב על סבא ר׳ מאיר ואשתו הינדה, על אחיה זיידיל שהשתקע עם אשתו רבקה ובנותיהם סוניה וצענה בעיר רובנה ואחרי מותו עלתה המשפחה לארץ־ישראל.

גם אצל הדודה שרה׳קה, אחותה של סבתא לאה׳צע, מצאנו הרגשת בית ובצל קורתו בילינו שעות רבות. היו גם תקופות שלמדנו בחדר של בעלה, שלמה יעקב איצי׳ס, ונהנינו מיחס מיוחד. רוח של תורה, דאגה לזולת ומסירות אפפה את הבית הזה.

למשפחת אייזנברג היינו קשורים קשר משפחתי ונודעה לנו חיבה גדולה אליה. השעות שבילינו בבית ישעיהו ויהודית או בבית פריידיל פרנקל ואביה פסח־וולף או בבית נעחע וברל קנטור היו לנו שעות שמחה והתרוממות הנפש. ישעיהו ובניו שמאי וליאוע אייזנברג עלו לעושר ולגדולה והעתיקו את מושבם לערים רובנה ואוסטראה ובעתות חג ושמחה משפחתית היו מופיעים בעיר בפאר והדר, בכרכרות מהודרות והיו מפזרים כסף רב לצרכי צדקה ולמוסדות העיר.

שנים מספר אחרי שאבא נתאלמן נשא אשה שניה, את שרה־חסיה בת הניך ועטיע, אשר השכילה לקיים יחסים לבביים וידעה להמשיך את מסורת הבית ברוח של

מסירות ואהבה, שהוסיפו לשכון בו. ממנה נוספו לנו שלוש אחיות — לאה, עטיל ואיטה, כולן אהובות ונעימות, מצטיינות בלימודים ובחברה.

אחותנו הבכורה רבקה נשאה על שכמה חלק גדול מעול הבית ומילאה את תפקידיה באהבה ובמסירות. ידענו להעריך את הקרבתה והיתה אהובה על כולנו וביחוד על אבא. מה רבה היתה שמחתו של אבא כשזכה ליום הגדול של נישואי רבקה בתו עם בחיר־לבה שלום בנדל מאוסטראה. שבעת ימי המשתה נערכו ברוב פאר ושמחה לקרואים וגם לעניי העיר. ראויה היתה אחותנו הטובה רבקה ובעלה שלום עדין הנפש וטוב הלב לכבוד זה ולהערצה הרבה שרחשנו אליהם. גם אחרי נישואיה המשיכה לגדל את אחיה, איכסנם בביתה ואיפשרה להם להשתלם בלימודים או במקצוע. בת יחידה נולדה להם, חסיה׳לע החביבה והנחמדה. אבינו שבע נחת רב מהם ומשאר ילדיו שהלכו והצטיינו בשטחים רבים. אולם נבצר ממנו להמשיך וליהנות משנות שמחה בחיים, ביום כ״ה תמוז תרצ״ב פקד את ביתנו האסון הגדול ונפטר אבינו היקר. כל העיר בכתה את מותו ויחד עם ביתו התאבל מר על האבידה הגדולה, חברו וידיד נפשו הרב שלמה גארדין, שהספידו בדמעות ובלב שבור.

החיוניות הרבה הטבועה עמוק בנפש הילדים היא שעמדה להם לא להישבר תחת נטל היגון והסבל, כדי להמשיך בדפוסי החיים הקבועים ולקוות לימים טובים מאלה. אמנם העליזות שהיתה שוררת קודם־לכן, סרה ונעלמה מן הבית. אפילו אחינו מנדיל, שנודע בעליצותו הרבה ובחדוות החיים שציינה את רוחו, גם הוא הרצין ובגר בטרם זמן וקוי פניו העידו על דאגות לב ומשבר נפשי חמור. מנדיל היה המוכשר מכל הבנים. זריז היה ומלא מרץ וחיים, פיקח ושנון, אהוב על הבית ועל חוגים רחבים בעיר. ידע לבצע כל מלאכת־מחשבת, למד מתוך נסיון עצמי לנהוג במכונית והיה יעיל בכל תפקיד ובכל עבודה. הוא מצא את אושרו בנישואין בגיל צעיר עם אהובת לבו שרה. בת יחידה נולדה להם, חסיה׳לה היקרה. כזוג יונים ניהלו את חייהם בשקט ובשלווה וביתם היה קן של אהבה ומסירות.

גם מאחינו הצעיר יוסי ניטלה שמחת העלומים. בשחר נעוריו התחיל לדאוג ל„תכלית", נסע לאוסטראה לאחותנו רבקה ושם עסק ברכישת מקצוע. בעל נפש תמימה היה וטוב לב, מסור למשפחה ולחברים. חלום חייו היה להתכונן ולעלות לארץ־ישראל.

האחיות לאה, עטיל ואיטה היו גם הן חדורות תקוה זו ושאפו בכל לבן להשיג מטרה נעלה זאת. לאה למדה בגמנסיה ברובנה והיתה למופת לחברותיה וחבריה במזגה הטוב, בכשרונותיה המעולים ובאהבתה את השפה והמולדת העברית. עטיל, שגמרה את בית הספר „תרבות" בהצטיינות, העבירה את ניירותיה לגמנסיה „נורדיה" בתל־אביב, מקום שם נתקבלה כתלמידה — ואלמלא המלחמה שהקדימה את בואה ארצה, היתה זוכה להגשים חלום חייה. איטה׳לה היתה תמימה ושקטה והתחבבה מאוד על המורים והתלמידים בבית־הספר, על אנשי הבית ועל כל קרוביה, ביחוד היתה קשורה אליה דודתה גיסיה שגילתה יחס ער והקרבה נפשית לכל הבנות. בגילה הרך ידעה כבר איטה׳לה לרקום תכניות נועזות על עליה לארץ־ישראל. מי פילל בימים אלה, שהולכת ומתקרבת סופה כזאת, אשר תאכל בכל פה את כל החלומות והתקוות! לא עלה על דעת איש שעמים ייהפכו לחיות טרף ובאכזריות שטנית יובלו לטבח אנשים ונשים, זקנים וטף, וכל משפחתנו המפוארת על זקניה ועולליה תיכרת ותושמד בידי זדים וטמאים.

משפחת בן־ציון מצמן

בתום המלחמה לקטנו ידיעות על גורלם המר ונודע לנו שאמא שרה־חסיע מתה מיתה טבעית בזמן הכיבוש הרוסי וסבא אברהם־ברוך מת גם הוא מיתה טבעית בימי שלטון הנאצים. מנדיל גויס על ידי הרוסים לצבא ועל יד נובוגרד־וולינסק נורה עם כל אנשי הרכבת שנתפסה בידי הנאצים. יוסי ניסה פעמיים להמלט לוילנה בזמן הכיבוש הרוסי, כדי להגיע משם לארץ־ישראל, ופעמיים נתפס והוחזר. גויס לצבא הרוסי, שירת בגדוד טנקיסטים בצ׳ליאבינסק והוא בין הנעדרים. רבקה ושלום הושמדו בגיטו אוסטראה. את בתם חסיה׳לה שלחו למז׳יריטש מתוך תקוה מעורפלת, שאולי תציל שם את חייה הצעירים, אך הושמדה יחד עם כל משפחתנו בגיטו מז׳יריטש בזמן ה„אקציה" השניה. הדודים ישראל׳יק ודוד עם משפחותיהם נמלטו אל היערות, נתפסו והוצאו להורג. חוץ מאלה, אשר נשארו לפליטה בארצות־הברית ובארץ־ישראל, הושמדה כל המשפחה. יהי זכרם ברוך ושמור בלבנו לנצח. ארורה תהיה יד הכורת, ישיגם אף אלוהים וישמידם מתחת שמי ד׳.

האחים: מאיר, צבי ומרדכי מצמן

●

מריאל דוד ושרה ומשפ׳

כשרידה יחידה ממשפחתנו הגדולה, שניספה בידיהם המתועבות של הצוררים הגרמנים ועוזריהם האוקראינים, חובה עלי להנציח את זכרם של יקירי ואהובי, שאינם עוד אך רוחם מרחפת תמיד לנגד עיני.

לראשונה תיזכר אמי שרה, שנתאלמנה מבעלה אחרי מלחמת העולם הראשונה עם שלושה ילדים קטנים. בקשיים רבים גידלה אותנו, ימי־רעב רבים עברו עלינו, אך לא נפלה למעמסה על אחרים, בעצמה נשאה את סבלה בלי שהשכנים ידעו את מצבה לאמיתו, נפשה סלדה מהבעת הצער „נעביך". כאשר אחי מוטי ליקט והביא הביתה שיבולים, בעצמה דשה אותן וטחנה את הגרעינים לקמח, אפתה ממנו פיתות להשיב נפשנו ואף פרסה לחמה לעניים.

מעולם לא אבדה תקותה ואמונתה באלהים, שישועתו קרובה לבוא. כאשר אחי מוטי התחייב בגיוס לצבא, הלכה לבית־העלמין, השתטחה על קברות הצדיקים והתפללה לשחרורו. בשובה הביתה היה בטחונה שלם, שתפילתה נתקבלה, וכאשר אחי באמת שוחרר ראתה בזה אצבע אלהים.

למרות עניותה היתה עוסקת במתן צדקה וכן קיימה מצוות אחרות שטיבן צדקה וחסד. לנה ליד מטות חולים, ליותה מתים לבית־הקברות, שמחה בחתונות של עניים וכיוצא באלו דברים שאין להם שיעור.

ייזכר לטוב גם חותני ודודי דוד „דער מלמד" ז״ל. קשה לי להעלות על הנייר כל פרטי מעשיו הטובים, עסקנותו לטובת הציבור ואורח חייו של איש חסיד זה. כל אנשי העיר מקטן ועד גדול הכירו אותו ואת מדותיו הטובות עם אלהים ועם אנשים.

בטרם עלות השחר כבר צעד עם הטלית ותפילין תחת ידו לפתוח את בית־הכנסת הגדול. יום שישי, לפני הדלקת הנרות, הולך לו דוד המלמד לבוש בגדי שבת בין החנויות ומכריז: „לבית־הכנסת!" בחתונות ניהל כמנצח את סדרי השמחה וגם בהלוויה נראה עם הקופסה ביד ומכריז בקול נוגה „צדקה תציל ממות".

בתפקידיו הציבוריים הרבים סימל וגילם באישיותו את קהילת מז׳יריטש וחייה הציבוריים היהודיים. ועם היפסק חיי הקהילה נקפד גם פתיל חייו, הנאהבים והנעימים בחייהם ובמותם לא נפרדו.

יעלה זכרו של אחי מוטי ומשפחתו. היה איש עמל, שעבד מבוקר עד ערב, כדי לפרנס את משפחתו מיגיע כפיו. לא קפץ את ידו מלתת לקרנות הלאומיות ולמפעלים אחרים לטובת ארץ־ישראל. לא זו בלבד שלא התנגד לכך אלא אף

דוד „דער מלמד" ואשתו שרה

עודד את אשתו חיה להשתתף בכל מיני מפעלים לטובת ארץ־ישראל. את ילדיו שלח לבית־ספר תרבות וחינכם לחיבת הארץ במטרה להמשיך חייהם בארץ משאת נפשם. אולם לשברון לבי לא זכו לכך ונשמותיהם הצעירות בכוח גס נותקו מגופותיהם הרכים ללא עת.

ולבסוף תיזכר אחותי לאה הצעירה והיפה עם משפחתה, בעל וארבעה בנים יפים ואהובים. תמיד חלמו ושאפו לחיות ולעבוד בארץ ישראל, אך לא כן זימן להם הגורל המר, ביחד עם כל קרובינו היקרים נפלו על מזבח שנאת האדם בידי שליחיו של אויב האנושות, הי״ד.

רחל מריאל

פודיסוק שמואל־לייזר ודינה ומשפ׳

אבי זקני ר׳ יהודה־אריה בר׳ בנדט הסופר מברזנה עבר אחרי חתונתו למז׳יריטש, ואף־על־פי שהיה סופר סת״ם התמסר גם לעבודה של ממש ולמד את המקצוע של חוט־וחבל, וסבתא שמרה על עסקי החנות, כמנהג היהודים בימים ההם.

מרבית זמנה היתה סבתא מוסרת לעבודה ציבורית ויחד עם האשה הצדקנית חיה־דוואסיה היו משגיחות על עניי העיר, שלא השיגה ידם לאפות חלות לשבת ואף לא יכלו לבקש נדבה. כבר היה להן מספר קבוע של תורמות, שהיו אופות כל יום שישי מי שתי חלות ומי שלוש קטנות ולא שאלו בשביל מי, מעין „מתן בסתר״. אנחנו הקטנים היינו יוצאים כל יום שישי אחר־הצהרים לאסוף בשק את החלות, והיו גם כאלו שהביאו בעצמן. וכך היו משתדלים לשלוח לכל הנצרכים את החלות הביתה, כדי שלא להלבין את פניהם.

כאשר הגיעו ימי אלול ועשרת ימי תשובה, היו עסוקות כל הימים בפעולות צדקה וחסד לרגל צרכי החג. בימים ההם הצטרפה סבתי לחנה איציק לייבס וביחד היו הולכות לבית־העלמין לעזור למבקרים למצוא את קברי הנפטרים. לעירנו כידוע היתה הזכות שבבית־העלמין שלנו מצאו מנוחתם צדיקים גדולים, שרבים ביקשו להשתטח על קבריהם. הן היו מראות על כן למבקרים את הגישה אליהם וגם עזרו בהדלקת נרות נשמה באוהליהם.

תיכף אחרי ראש־השנה התחילו לאסוף שעווה בשביל נרות ליום־כיפור ולזכות גדולה נחשבה אצלנו הפעוטים, השתתפותנו בעבודת קודש זו. כן מצאה לה סבתא עבודות של מצוה אחרות, כגון: עזרה לכלה עניה או ליולדת עניה, שלא היה ביכולתן לעמוד בהוצאות הדרושות.

אבי־זקני היה יהודי חרד ושומר מצוות. כמעט עד סוף ימיו שימש בעל־קורא בלי כסף וכן בימים נוראים היה בעל־שחרית בלי כסף. כן היה שותף לפעולותיה של סבתא בשטח העזרה לנצרכים.

אבי ואמי, שלא היו בין העשירים, השתדלו לתת לילדיהם חינוך יהודי מסורתי. אם כי לעתים דבר זה הכביד על תקציבם הדל, חסכו מפיהם ושילמו שכר־לימוד בזמן. כל תקוותם היתה, שנזכה לעלות לארץ־ישראל, ואמנם בהזדמנות הראשונה עזרו לי בכל כוחותיהם לעלות, בתקוה, שגם הם יזכו לחיות שארית ימיהם בארץ יחד עם ילדיהם. אך לצערנו הרב השיגתם יד הצורר ונגדעו יחד עם כל בית־ישראל.

יהי זכרם ברוך!

לוח לזכרון

אבי זקני ר׳ יהודה־אריה, אמי זקנתי בת־שבע, אבי שמואל־אליעזר, אמי דינה, אחותי בתיה עם בעלה יעקב קופייקה ובנם יצחק־אהרן, שנפלו מידי הנאצים ושכנינו הגויים עוזריהם, הי״ד.

יעקב וזליג פודיסוק

●

פיקסמן שלמה ושרה ומשפ׳

נר למשפחה

כולם נצבים מול עיני, את כולם אני רואה כאילו בכונה התכנסו בסך, ובמבטם הם מחזירים אותי לעבר הבלתי נשכח, מחזירים הם אותי אל חיקם. הרגשת החום הביתי מתעוררת בי, כאילו מעולם לא נפרדתי מהם. — הנה אבא עומד ומסתכל בי בהדרת פניו המפיקים אור ויראת כבוד, ומבטו מביע שמחה עצורה ודמעה חמה מתגלגלת מעיניו הקורנות אור ויורדת על זקנו הארוך, שיש בו חן יהודי מיוחד ושפתיו מדובבות בלחש ובהתרגשות את המלים שאני שומע ומרגיש אותן: „בני חזר אלי״.

ואמא מלאת החן האמהי בפניה האצילות ובמבטה החודר, שמטפחת משי חגיגית לראשה, ובלי אומר ודברים שולחת ידיה אלי ומחבקת אותי ברוך ובחמימות ומתוך השקט אומרת: „מיין פויגעלע, דו ביסט צוריק געקומען״.

ואחיותי, שלושתן לפי הסדר, נופלות על צוארי ובנ־שיקותיהן החמות ובדמעות גיל ושמחה מרטיבות את פני, וככה זה נמשך עד שאחותי אסתר כאילו נזכרה באיזה שהוא דבר ובאופיה החזק מתגברת על רגשות הלב ואומרת: „נו, מספיק, מספיק להתרגש, הלא הוא שוב אתנו ושוב נהיה יחד, אל נפריע את שמחתנו בהתרגשות יתר על המידה״. אך אין זה משפיע על זלאטה, שידיה החמות צמודות אלי בכל החמימות. וחנה׳לה, שכל כך מסורה היתה לי, מתיפחת, מחזיקה בשתי ידי ואינה מסירה את מבטה ממני, ואינה זזה ממקומה, וכולה אומרת: „אחי הוא, שלי הוא לעולם, לא אפרד ממנו עוד״.

זאת כנראה היתה מחשבת כולנו, אז כשחזרתי אליהם מארץ־ישראל במרס 1939.

לא, לא שערנו שזאת היא פגישתנו האחרונה!..

י. פיקסמן

●

פרנקל משה ורבקה ומשפ׳

הורי, ר׳ משה ורבקה (ריבה) פרנקל, מותיקי התושבים במז׳יריטש, היו ידועים בכינוים בורוכביץ ע״ש זקני ז״ל. משלח־ידם היה המסחר ושמם הלך לפניהם כסוחרים אמידים, אנשים שקטים, יראים ושלומי אמוני ישראל.

עם העליה הרביעית (1926) עליתי ארצה עם בעלי אריה־שאול כספי־זילברמן ועם בתנו ברכה, לאחר שבנינו דוד ודוב כבר נמצאו בארץ מזה ארבע שנים.

מאז הגיענו ארצה השתדלנו בכל האפשרויות וההזדמנויות להעלות משפחות קרובינו ומקורבינו מהגולה. ואמנם רבים

זכו ועלו על־ידינו, אך לצערי עוד נשארו רבים בעמק הבכא וביניהם: אחותי חנה קמיניק ובתם בתיה, משפחת זולר ומשפחת אייזנשטיין — קרובים מצד הורי, וכן נשארו שם קרובים ממשפחת בעלי, שיד הצורר היתה בהם לכלותם.

ת. נ. צ. ב. ה.

טובה כספי־זילברמן (ריבה׳ס)

●

צווייג ר׳ מנחם־מנדל

רב מנחם־מנדל היה שקט וענו־רוח, הצטיין בפק־חותו היהודית הטפוסית והיה ידוע בבדיחותיו השנונות מלאות ההומור היהודי. מצא את מקומו בכל חברה שהזדמן לשם והצליח לבדח את לב כל מכיריו באמרות היהודיות העממיות שהתהלכו בין אנשי עיירות ווהלין בימים ההם.

אמרותיו אלו שמשו לפעמים סממני מרפא לו ולזולתו והיה נרגע מהן הרגעה פורתא מכל טרדותיו ודאגותיו הרבות. בהיותו סוחר יערות לא היה באמידים, בניגוד לאנשי מקצועו שאף הצליחו לצבור הון במסחר זה. הודות לקשריו עם סוחרים ואישים חשובים אחרים בעולם המסחר ידע להתנער מכל הקרתנות, שהיתה מנת חלקם של רוב תושבי העיירות ולקלוט לתוכו מקצת מרוח ההתקדמות והציוויליזציה, ביחוד בענף המסחר.

עקב התעסקותו זו לא היה שוהה בביתו משך זמן רב, ואף הרחיק נדוד ועד לעיר גדיניא הגיע עם רפסודות העצים, בעברו כמעט כל נהרות פולין בשהייה בלתי פוסקת של ששה חדשים רצופים. זכורני, כי בהגיע „הימים הנוראים" פשט את בגדי החול והטרדה ומהר למשפחתו ולחוג מרעיו, כדי לחוג בצותא את החגים. בהזדמנות זאת היה מהנה את כולנו באוצר חדש של בדיחות ואמרות שונות כשבת־צחוק מלבבת לא פסקה משפתיו.

יחסו של אבא לציונות, לא״י ולתרבות עברית היה יחס של געגועים כמוסים, שמקורם יותר בעמקי הנפש מאשר בהכרה המציאותית. זכורני זמן פרידתנו בעלותי ארצה לפני 20 שנה על־יד תחנת הרכבת ברובנה. פרץ בבכי מר קורע לב ואמר: „בני, אתה נוסע עכשיו לארץ הקדושה שאליה אנו מתפללים כל ימות השנה ואני שוב חוזר לעמק הבכא של העיירה המתנוונת עם שטף סבלותיה וצרותיה. מי יתן ויהיה לאל ידי אי־פעם להגיע אליה ולחיות בה את שארית חיי." אלא שלא זכה... פתיל חייו נגדע יחד עם שאר קדושי העיירה.

יהי זכרו ברוך!

אברהב צווייג

צרור נפשות

א. בצלאל מליאר

בצלאל (צאלי) מליאר נחשב בין המשפחות המיוחסות והמכובדות במז׳יריטש. הוא זכה לשני שולחנות של תורה ועושר וחי חיים יהודיים יפים ושלוים „חסידיש און נגידיש" ביחד עם משפחתו בת שש נפשות: הוא ואשתו חנה, שתי בנותיו שיינדיל ובתיה ושני בניו דוד ויחזקאל.

כל ילדיו קיבלו חינוך טוב לתורה ולמעשים טובים ושמם הלך לפניהם כבני טובים. צאלי מליאר היה נודע בנדבנותו ותרם ביד רחבה לקרנות ולמפעלים הציוניים וכן לצורכי העיר ולכל דבר צדקה וחסד.

בתו בתיה אלפרין נודעה בעסקנותה הציבורית, ביחוד בשטח העבודה לטובת היתומים והילדים העזובים והעניים.

ב. בתיה אלפרין

בתיה אלפרין, בתו של צאלי מליאר, קנתה לה שם בעיר בעסקנותה הציבורית. ביחוד התמסרה לעבודת פיקוח על יתומים וילדים עזובים. עושה ומעשה ע״י גיוס נשים עסקניות אחרות והפעלתן לעזרה בעבודתה החשובה. ביניהן היו: רבקה אוצ׳ניק, איטה גורנשטיין, דבורה׳קה פינקלשטיין, בתיה רובינשטיין ואח׳. בכל מיני הזדמנויות ואופנים אספו כספים לטובת היתומים וילדי העניים, הן ע״י גביית תרומות שבועיות קבועות והן ע״י מפעלים חד־פעמיים לפי צורך השעה, כמו הצגות, נשפי־תה, הגרלות וכו׳.

אך לא רק לאיסוף הכספים דאגה בתיה אלפרין, אלא גם לתיכנון יעיל של הוצאתם. יחד עם הועד למען היתומים במקום התאימה את שיעורי הגביה ומועדים לצורכי ההוצאות שעמדו על הפרק. והצרכים היו מרובים, כמו: הלבשת הילדים והנעלתם, תשלום שכר־לימוד והחזקתם בבית־ספר „תרבות", הבראת הילדים החלשים בקייטנות בחודשי הקיץ וכו׳.

רבה ושלימה היתה הדאגה, שבשום דבר חיוני לא יהיה ניכר הילד העני בפני העשיר, ביחוד בית חם.

ג. רחל סמולה

רחל סמולה היתה מילדת ידועה במז׳יריטש וגם עבדה בתור שכזאת בבית־החולים בעיר החדשה. נולדה בעיירה ברזנה ובשנת 1919—20 הגיעה למז׳יריטש בשמה

מבית אביה רחל שפירא. אחריה בא משם בחיר־לבה יעקב סמולה, שבהשתדלותה נתקבל לעבודה בבית־החולים יחד אתה וזמן קצר אחרי־כן התחתנו.

רחל סמולה היתה אהובה ומקובלת על כל אנשי העיר מכל הבחינות, ראשית כמילדת מומחית ממדרגה

יעקב ורחל סמולה

ראשונה וכן כאדם טוב ומסור לבריות. אחרי שעות העבודה בבית־החולים עסקה גם בפרקטיקה פרטית וכאן היתה ההזדמנות להכיר את טוב לבה, ביחוד ביחסה למחוסרי האמצעים.

בעלה יעקב סמולה עזב את עבודתו בבית־החולים ועבר לעבוד בקהילה היהודית. בהיותו מחונן בכשרון הדיבור הצליח בפניותיו אל השלטונות בקשר לרשיונות, מסים וכיוצא באלו טיפולים שבין יהודי לממשלה.

יעקב ורחל היו מעורבים בין החברה הטובה בעיר וביתם היה פתוח לכל דורש וכן לכל מתרים לטובת ארץ־ישראל ולכל דבר צדקה בעיר. אחרי שנולדו להם שתי בנות יפות כרמליה ושולמית הגיע אושרם לשיאו, וכך זרמו להם חייהם באוירה של הרמוניה מלאה, תרבות ועבודה פוריה לטובת הכלל והפרט, בימי הפולנים והסובייטים ואף בראשית שלטון הגרמנים.

כאשר נכנסו הגרמנים היתה ראשית פעולתם להרחיק את כל היהודים ממשרותיהם הציבוריות. רק שתי נשים יצאו מכלל גזירה זאת והן רחל סמולה המילדת ואסתר רובינשיין רופאת השיניים, שנשארו על כנן לשירותה של האוכלוסיה האוקראינית. לעומת זאת יעקב סמולה הוצא להורג כבר בימים הראשונים, וזה מידי הקומנדנט האוקראיני מאקאר מוראווסקי, שעד בוא הגרמנים היה מבאי ביתו ונחשב לחבר טוב וידיד.

אחרי מות בעלה נאלצה רחל להמשיך ולעבוד במקצועה. ובבוא יום הפקודה, כשבאו להוציא מבית־החולים את היולדות היהודיות ותינוקותיהן, לא נשאו פנים לעובדת שלהם ולקחו קודם כל את שתי בנותיה של רחל, בהבטיחם לה להשאירה בחיים, כדי שתלמד את מקצועה לבנות האוקראינים, אך רחל סירבה להיפרד מבנותיה, ובחבקה אותן אחת אחת מכל צד, צעדה יחד אתן בנתיב היסורים של כל קהילת מז'יריטש לבורות.

ד. יעקב ודבורה פינקלשטיין

מוזיע, בנם של יעקב ודבורה'קה פינקלשטיין, יכול היה להישאר בחיים בדומה לרבים אחרים, שהצילו את עצמם ע"י בריחה לפנים רוסיה, אלמלא המקרה המיוחד שקרהו. —

בזמן בריחת הצעירים לרוסיה, יחד עם הצבא האדום שנסוג מפני הגרמנים, עזב גם הוא את מז'יריטש והצטרף לבורחים. בהיותו שם החליט לדחוק את הקץ ולהבריח את הגבול הרוסי ליד העיר טהרן, במטרה להגיע לארץ־ישראל. אולם לאסונו נתפס ע"י שומרי הגבול ונשפט ל־10 שנות מאסר.

זמן קשה עבר אליו בבית־הסוהר בארץ נכריה ללא מכר וגואל. עם בוא שעת השחרור בשנת 45—1944 הגיעני מכתבו ביחד עם רבים אחרים, שהוא בצרה גדולה ומבקש עזרה דחופה בזכות אמו דבורה'קה, שהקדישה את חייה לעזרה לילדים נצרכים.

דאגתי מיד לשליחת עזרה דחופה וכן הודעתי על קיומו ומצבו לגולי מז'יריטש ברוסיה, שאתם עמדתי בקשר מכתבים בעת ההיא, אולם עקבותיו נעלמו ולא נודעו עוד עד היום.

אסתר זינמן

קילמכר משה ורחל ומשפ'

ראש המשפחה משה ב"ר ישראל קילמכר. נפטר י"ב בתמוז תרצ"ט (1939). השאיר אחריו את אשתו האלמנה רחל (ראכטשע) ושלושה יתומים קטנים מלבד הבן הבכור הנשוי. בן 63 היה במותו, אך זכה למות מוות טבעי בביתו ובחיק בני משפחתו המסורים והנאמנים, ולא ראה בעיניו את סופם המר, שהושמדו ע"י צוררי ישראל הגרמניים והאוקראיניים.

הבן הבכור שמעון נהרג בביתו בשוכבו במטתו. בן 40 היה במותו. אשתו מאליה לבית גורפינקל בת 37

משפחת משה קילמכר

וילדותיהם מינדל בת 6 ואלישבע בת 3 ניספו בשואה הגדולה של קהילת מז׳יריטש.

הבן השני נפתלי בן 17 והבת הצעירה חנה׳לה בת 10 הובלו ל„אקציה" ביחד עם אמם ואחיהם הבכור ומשפחתו.

סוניה וורמקלין-קילמכר

●

קיפניס אשר ופייגה

אשר קיפניס, שהיה ידוע בשמו אשר יאכעס ע״ש אמו, נולד בסוף המאה ה־19. גדל בבית אבא, סוחר אמיד בעיירה ועד ימי מלחמת העולם הראשונה לא ידע כל דאגה ומחסור. ככל בני דורו חונך על ברכי לימוד התורה במיטב החדרים שבעיירה, ואף בספרי ההשכלה מצא ענין. בסביבה המחנכת של חיי העיירה היהודית ספג לתוכו את מדות היושר ואהבת הזולת.

תמים היה האיש ומישיר דרכו. בימי עלומיו נתיתם מאמו יאכה, שהיתה בשבילו אבידה ללא תמורה, כי אמו היא שניהלה את בית־המסחר, ששיגשג בגלל אישיותה ויכולתה. אז נכנס גם אשר לנושאים בעול כלכלת המשפחה, נשא את אשתו פייגה והקים בית לעצמו.

אביו התחתן בשנית ואמו חנה קיבלה על עצמה את הנהלת בית־המסחר וקוממה אותו מחדש. שוב המתה החנות מרוב קונים ואבא יכול היה להתמכר למשנתו היומית בבית־הכנסת של חסידי טריסק. בימי מלחמת העולם הראשונה נולדו פייגה׳לה אחותי ואנוכי, אך כילדי המלחמה גורלנו קשה היה. אמי היקרה מתה בגיל צעיר ואף אבינו נרצח ע״י שליחי פטליורא תקופה קצרה לאחר מות אמא. נשארנו גלמודים ואשר אימץ אותנו וראה אותנו כילדיו.

בית־המסחר נהרס, ועל אשר נפל עול פרנסת בני הבית. לא הסכין האיש לדרכי המסחר ולמאבק על הקיום בעולם המסחר המסוכסך של העיירה היהודית הטיפוסית, כשכל סוחר נאבק בפתח חנותו על הקונה ומושכו לעברו. הניח את המסחר והיה לפועל. קשים היו חיי הפועל בכל השטחים ובעיירה כשלנו קשים שבעתיים מחוסר מקומות עבודה חרושתיים או מקומות מסודרים אחרים. אך אשר לא בחל בשום עבודה

אשר ופייגה קיפניס (ניספו)
משה קיפניס (בארץ), אחותו פייגה (קנדה)

גופנית ופתגמו השגור היה: „אין המלאכה מבישת את בעליה, והעבודה מזככת את הנפש". על ברכי תורה זאת חינך אותי. ואמנם שלם היה ברוחו ובנפשו.

על אף קשייו הכלכליים חי חיי נפש רוחניים עשירים ביותר. אהבתו למוסיקה, שירש כתכונה משפחתית, העשירה את רוחו ונפשו, ופתחה לפניו עולם רחב ועשיר. הוא אהב במיוחד את שירי־העם ואת המוסיקה העממית היהודית. הניגון החסידי ופרקי החזנות היו מצטלצלים מפיו בימי חג ושבת ובימי שמחה ציבוריים ופרטיים. ספרות ההשכלה והספרות הציונית, שהיה מרבה לקרוא בתקופה ההיא, הביאה אף לביתו את המחשבה הציונית הלאומית. ועל אף מצבו הכלכלי הקשה טרח לשלוח אותי לבית־הספר „תרבות" הראשון שקם בעיירה, וחינוכי היה עברי. מה שמח בלוותו אותי לקיבוץ ההכשרה של „השומר־הצעיר", אשר נוסד בעיירה, ולאחר מכן כשנסעתי להכשרה החקלאית שבצ'נ־סטוחובה. יום הפרידה בדרך לעליתי ארצה היה יום חג בשבילו והצטער על כך, שהוא גופו אינו יכול לעלות יחד אתי.

עניו ונחבא עשה למען פעולות צדקה בשביל עניי העיירה, ולמרות כל קשייו השתתף באופן פעיל בחיי הציבור בשטחים שונים. כך עשה דרכו איש ישר, יהודי בעל לב חם וחיי רוח עשירים, עד ליום המר שפקד את העדה היהודית בעיירתנו כבכל העיירות והערים שבפולין ובאירופה כולה. לעולם לא ימוש זכרונם היקר מלבנו. תהיה נפשם צרורה בקהל עדת קדושי עם ישראל, שעלו על מזבח שנאת האדם ע"י הרוצחים הנאצים ועוזריהם! דמם לא ישקוט ויזעק אלינו! — הנזכור?

הנזכור את אשר עשה לנו עמלק?

משה קיפניס

●

קלורפיין דוד ויהודית ומשפ'

מז'יריטש, עיירתי הקטנטונת והיפה, מעוררת בי געגועים וזכרונות על משפחתי שמתה מות קדושים בידי הנאצים. שם השארתי את אבי, שלש אחיות ואח קטן, כולם כל כך יקרים ואהובים. את אמי יהודית אינני זוכרת, היא הלכה לעולמה בילדותי, אך את אבי דוד איני יכולה לשכוח. —

מי לא הכיר את דוד מקוריסט, שהיה ידוע כאיש האוהב לעשות טובות לאנשים ולתרום בעין יפה לדברי צדקה ולצרכים לאומיים וצבוריים. הוא אהב לעבור לפני התיבה וכל אחד נהנה לשמוע את תפילתו היפה והברורה בקולו הערב. היה נוהג לקום בלילי שבת אחרי חצות וללמוד. כמה אני מתגעגעת על המנגינות ההן, שהשתפכו בתוך דומית הלילה... הוא הבין לרוח הנוער ואהב לשוחח אתם על ענינים לאומיים. בעיירה שכן קיבוץ „מזרחי", שחבריו אהבו לסור לביתנו ולשוחח עם אבי.

יועלה זכרם הקדוש של בני משפחתנו. —

אחותי הגדולה מלכה עם בעלה אלתר ובתם הקטנה יהודית, אחותי השניה ליבקה והשלישית הצעירה ממני דינה, שתיהן פקחות ורציניות, כדברי כל מכיריהן בעיירתנו, ואחי הקטן יצחק שמת ברוסיה לפי עדות חבריו.

מז'יריטש עיירתי, שאדמתה רוויה מדם קדושנו, יקרה וקדושה בשבילנו. קשה להשלים עם הרעיון האיום שהעיירה, בה נולדתי וגדלתי ובה בליתי את שנות ילדותי ביחד עם כל היקרים לי, נשמדה ואיננה עוד...

טובה חזנצ'וק־קלורפיין

●

משפחת דוד קלורפיין

קמיניק לוי־יצחק וחנה ומשפ׳

כל פעם שאני מתחיל להגות בבית־אבא, מיד מזדקרת ועומדת לפני דמותו האצילה של אבי ר׳ לוי־יצחק קמיניק. בעל הדרת פנים, לבוש מעיל „שלושת רבעי" מ„אלפגא" שחורה, כשצוארון צחור, ענוד עניבה שחורה בעלת נקודות לבנות, בולט מתחתיו. כובע מבד המעיל ומשקפים במסגרת שחם רכובים על אפו. דמות שכולה אומרת הוד. וידע אבא להקפיד על מראהו החיצוני ולנטוע מדה זו גם בילדים. את המימרה „תלמיד חכם שנמצא רבב על בגדו חייב מיתה" שמעתי לראשונה מאבא, בשעה שלמדני פרק בהלכות דרך־ארץ.

היתה באישיותו מזיגה נפלאה של מנהגים ומדות, תפישות והשקפות, שבאותה תקופה לא עלו בבית יהודי מסורתי בקנה אחד. וכשלימות מדותיו בדרך־ארץ כן רוחב לבו ושפע מרצו בשטח העסקנות הציבורית.

שבת בבית — איזו אוירה נעימה! הארוחות של לילות שבת וצהרי־שבת היו מעין מסיבות חג. שירת הזמירות בצותא עשתה עליך רושם של מין מקהלה משפחתית. ולאחר מכן הדיונים. והיה על מה לדון, שכן ליד שלחן זה הסבו: אבא — נציג „המזרחי", אליעזר נציג ה„התאחדות" ורות, תבדל לחיים, נציגת „השומר הצעיר", ובעידנא דריתחא היתה אמא מרגיעה את הרוחות.

ספריה נאה היתה לו לאבא. ארון וכוננית, שהיו מלאים ספרים מסודרים בהבנה רבה, שהורגשה היד המטפלת בהם. הנה עומדים מלאי גאוה ספרי הש״ס בעלי הממדים, ספרות הפוסקים, ספרי התנ״ך, אולם גם „למרנן ורבנן" לסוקולוב וכד׳ לא נפקד מקומם. ספרי חסידים מצד אחד ומלון רוסי־רוסי, רוסי־עברי מצד שני. ספרי קבלה במדף זה, ובשני — שירי ביאליק ומספר קונטרסים מספרות ציונית.

ואם כי תמונות לא היו בבית, הרי בכל זאת לא יכול היה אבא לותר על תמונתו של הרצל, שהתנוססה מעל לכוננית כשמתחתה קופסת קרן־הקימת.

בדרך כלל היה אבא עסוק מאד. ראשית — דאגת הפרנסה בעסק, שנית — עסקנות ציבורית שגזלה ממנו זמן רב. המלה „זיצונג" היה מין שם נרדף לכל העדרו של אבא מהבית. ואם כי איני מכיר את כל הארגונים הצבוריים בימים ההם, הנני זוכר משיחות הבית כי בחלק גדול מהם השתתף באופן פעיל, החל מה„אמריקנר קומיטט" בשלהי מלחמת העולם הראשונה, קרנות על כל סוגיהן, „בנק לקרדיט", שאבא היה ממיסדיו ומיושבי ראשו, וכלה בבית ספר דתי „אור תורה", שגם פה היה בין המיסדים. מאז ומתמיד הנני זוכר את הבית כאכסניה לכל מיני שליחים מטעם המוסדות הלאומיים והקרנות שהיו מבקרים בעיירה.

אם כי עסוק היה ביותר, קבע עתים לתורה ולהרבצתה. ולא לגוי בלבד היתה הספריה, בכל שעה פנויה היה לומד תורה. אם זה בין מנחה למעריב בבית מדרשו של ה„מגיד", אם זה בחנות בחדשי הפגרא ואם זה בשבתות ובמועדים. יום ראשון בשבוע היה, כרגיל, יום־פגרא שהחנויות סגורות בו, והחנונים המצפים ל„קונים" משוחחים בסתר על דא ועל הא, אך אין אני זוכר את אבא באחד מה„רעדלעך" האלה.

הרבצת תורה? — המדובר הוא בחוג המשפחה המצומצם. איני יודע באיזו מדה נהנו אחי המבוגרים, אבל אנכי — הייתי גם תלמידו של אבא.

וכדאי לציין, כי היתה לו גישה ענינית מאד. ידע אבא בצורה רציונלית לחלק את תכנית הלמודים ולגונה. ללמדני סוגיה קשה בגמרא בערבי החורף הארוכים, בשבתות הקיץ — משנה, פרקי אבות וסעיפי שולחן ערוך, ולקרוא בצותא ספורים מהספרות החסידית בלילות שבת. עד היום הנני מרגיש טעמם של שעורים אלה.

אבא אהב מאד חזנות, ואם כי לא היה עובר במיוחד לפני התיבה (פרט ל„אתה הראית" ו„שחרית" בימים נוראים) היה קולו ערב ומוניטין יצאו לו כמבין גדול בחזנות. זוכר אני, כי היה משמיע בבית איזו מנגינה רק אם אנו הילדים היינו מפצירים בו. פטפונים טרם היו אז, אולם גרמופונים, שרמקול בצורת חצוצרה ענקית היה רכוב עליו, כבר היו מצויים. כמובן שגם כלי זה היה בבית ולצדו אוסף הגון של תקליטים. וראה זה פלא — בין התקליטים של קורטין ויוסלה רוזנבלט, סירוטה ואחרים היתה גם סדרת התקליטים של „פאוסט". זכורני, כי בהיותי קטן הבחנתי כי שפת ה„פאוסט" ואופי המוסיקה אינם דומים למנגינות שאר התקליטים והערתי לאבא „טאטע מען זינגט גויאיש" ואבא ידע אז להשיב לי „אבער מ׳זינגט שיין".

אכן, הקדיש אבא הרבה ממרצו וזמנו למען הארץ, אולם לא זכה להגיע אליה. רשיון הכניסה לארץ, שאחי שלמה שלח לנו, מצא את אבא על ערש הדוי, וכך לא נתגשם חלומו הגדול.

ראויים לציון שני דברים עתיקים שהיו בבית. א) קופסת טבק מכסף, שהבעש״ט השתמש בה ועברה בירושה לידו; ב) „קפוטה" של משי של אחד מראשוני החסידות שאף היא עברה בירושה. רות מזכירה לי, כי לפני מותו בקש אבא שיעטפוהו ב„קפוטה" זו לדרכו האחרונה.

אכן, מזיגה נאה של מדות רבות היתה בו. איש זה, נצר לרבי לוי יצחק מברדיטשוב (שעל שמו נקרא אבא) והבעש״ט, התפלל גם בתפילין של רש״י וגם של רבנו תם מצד אחד, וגם ידע לשוחח ברוסית יפה על עניני דיומא עם אנדרייאב מה„בויד" מצד שני; גם להיות חסיד נלהב מבויאן וגם לעשות רבות למען קיומו של קבוץ הכשרה של ה„פועל המזרחי" בעיירה.

אמא, או כפי שקראו לה „חנה ריבעס", היתה אשה פקחית מאד שעזרה לאבא לא במעט בניהול העסק, אולם בעיקר נתגלתה כאשת חיל לאחר מותו של אבי. אבי מת בגיל צעיר, רק עבר את החמישים, ואלמלא מחלה ממארת הרי שיכול היה להאריך ימים (או אולי זכות גדולה עמדה לו שלא „זכה" לימות היטלר). זוכר אני, כשאבא מת והיה מוטל — כל אותו לילה של אור ליום ה׳ — בחדר האורחים הגדול, ישבה אמה ובכתה, חרש בכתה, ללא צעקות ויללות, ללא „פרסומת", כי צנועה היתה. עד היום הזה הנני מרגיש

בהבדל הגדול שחל באמא לאחר מותו של אבא. ממש שנים התהלכה ביגונה וכל זה בצנעה. לא פעם מצאתי את אמא באחת הפינות בוכה, אך משהרגישה בילדים היתה מפסיקה ומיד הייתי מרגיש בכוחה החזק. היא היא אשר ניהלה את העסקים והבית וצעדה בחיים בצעדים מאוששים כשילדים — ואני בן ה־14 בתוכם — לידה.

זכורני כי בערבים היה אבא הולך לישיבות ואנו הילדים לתנועות הנוער. משהיינו מציעים לאמא שתכנס לגב׳ קופר־שטין השכנה, כדי שלא תשאר בודדה בבית היתה אמא עונה: „מה נעשה שם? לדבר רכילות בלבד, מוטב כבר שאשאר בבית ואקרא דבר מה״.

בפרוץ המלחמה הרוסית־גרמנית חזרתי מרובנה הביתה. בקשתי את אמא ואחותי בתיה, כי נברח מפני קלגסי היטלר אל מעבר לגבול הרוסי־הפולני לשעבר. אמא סרבה וענתה לי: „ברצוני לנוח על משכבי ליד אביך והורי, ואתה בני — צעיר הנך עדיין, סע לשלום״ ולא נתקררה דעתה עד שממש גרשה אותי מהבית.

אמא יקירתי, בתי׳לה, מדוע התעקשתן כל כך ולא רציתן לנסוע?

על בתיה אכתוב פה לפני אליעזר ואני שומר על הסדר ברשימה זו לפי גילם של הנעדרים. את, בתי׳לה — מקומך ליד אמא, גם בחיים וגם במות, וגם ברשימה זו.

קודם כל היתה בת ואח״כ נערה, עלמה וכו׳. פירוש הדבר שהיתה מוכנה לוותר על זכויותיה כנערה למען חובותיה כבת. אחרי מות אבא ואנו שנינו נשארנו בבית: אמא, בתיה ואנוכי, לא משה בתיה מאמא כצל מבן אדם. שבועות שלמים לא היתה מבקרת חברות, ובערבים יושבת ליד אמא, עד שאנוכי הייתי מוכיח אותה על כך ואשאר עם אמא, כדי שתצא להפגש עם חברותיה. באותה שנה, שנת האבל, דאגתי מאד לשלומה, דומה היה לי, כי לא תשא את כל זאת.

עדינה מאד היתה, כשרונית, וגם בעלת רצון עז ללמוד, ולא מצאה מנוחה עד שיצאה ל„ירושלים דליטא״ ללמוד בסימינריון למורים. לא אוכל לתאר לי בחורה עדינה זו שהיא מוטלת הרוגה מתבוססת בדמיה.

אליעזר — אתה בכור הבית היית.

עמדתו בבית היתה מיוחדת במינה כעין „שני לאבא״ (על משקל הבטוי של הרבי „שני למלך״). והיתה איזו חלוקת תפקידים בינו לבין אבא. חלקו של אליעזר והשפעתו על עניני הבית לא היו קטנים בכלל. כל ילדי ביתנו שלמדו מחוץ לבית ודאי זכרו אותו בכל רגע לטובה. הוא אשר ידע לדאוג כמעט בכל שבוע לארוז חבילת אוכל מיוחדת במינה ולשלחה לילד שמחוץ לבית, לדאוג כי התמיכה הכספית תגיע במועדה.

את מה שהחסיר בעצמו רצה כי אנו הילדים נשיג זאת בכל מחיר. היה זה בחור יקר וחביב, שהשפיע לא פעם על הורים אחרים, שגם הם ישלחו את ילדיהם להשתלמות.

פעילותו הצבורית היתה עשירה למדי ומסירתו לענין היתה למעלה מן הרגיל. אין להזכר ב„השומר הצעיר״ ואח״כ ב„התאחדות״, בקרנות בבית הספר „תרבות״ ועוד מפעלים מבלי להזכיר את שמו של אליעזר. זוכר אני כי לכשעברתי

משפחת לוי־יצחק קמיניק

לבית הספר „אור־תורה" ו„התחרות" היתה נטושה בין שני בתי הספר — הרגיזה אותי פעילותו של אליעזר למען ביה"ס „תרבות" בעוד שאבא פועל למען ביה"ס „אור־תורה". שאלתיו מהי ההצדקה להשתתפותך בועד ההורים של בית הספר „תרבות" כשאני נמצא כבר מחוץ לכתליו? והוא עניני „ישנם הורים רבים שאין שעתם פנויה לכך והרי ודאי לא יתנגדו שאייצגם שם". אליעזר היה אב־טפוס לעסקן ציוני בעיירתנו. מילים ספורות אלה שכתבתי פה ודאי שאינן עשויות למצות את אישיותו של אליעזר.

אזכיר לטובה את אשתו של אליעזר מניה לבית הוכברג מאוליק ובתם לאה׳לה בת ה־4, שאף הן נהרגו ע"י המרצחים האוקראינים.

ינקום ד׳ את דמם השפוך!

משה אבנון (קמיניק)

●

קמינשיין אהרן ומלכה ומשפ׳

מי יכול היה לשער, שממשפחת קמינשיין הגדולה והמסועפת אשאר אני לבדי כעד ומציב ציון אחרי השמדתם הטראגית.

הורי אהרן ומלכה, בעלי בית־הבד לשמן, שמם הלך לפניהם כאנשי עמל ויגיע־כפיים, וכן חינכו את ילדיהם לעבודה וליושר, לשלום־בית ולמסירות. ביחוד שקדה אמי על חינוכם לסדר ולעזרה הדדית. ואמנם זרמו להם חיי המשפחה תוך עבודה מתמדת, יושר ואהבה, בלי לצפות מראש את האסון הגדול, שירד כחתף על ראשה של משפחה שקטה וענפה זאת.

זכות גדולה נתגלגלה להורי, שנפטרו עוד בטרם עלה היטלר לשלטון ולא ראו באסון הכללי. אולם אחי ואחיותי, הם ומשפחתיהם, ניספו יחד עם כל קדושי העיר.

אחי הבוגר משה, אשתו שרה וילדיהם אייזיק, גיטל וראובן הושמדו ולא נשאר מהם זכר.

אחותי בילה ובעלה יונה קליימן וילדיהם יעקב וחיה. יונה קליימן היה מורה לעברית בבית־הספר העממי הפולני וחינך תלמידים רבים לאהבת ישראל וארצו.

אחי לייבל, אשתו סוסל וילדיהם יצחק וינטה. שנים אחדות היה חבר פעיל ב„החלוץ" והתכונן לעלות ארצה, אך לא זכה.

אחי בריל ואשתו רייזל לבית קופרשמיד, עבדו יחד והושמדו יחד. הנאהבים והנעימים בחייהם ובמותם לא נפרדו.

אחי שלמה ואשתו דבורה וילדתם גולדה גרו בקוריץ והושמדו שם עם בני קהילתם.

אחותי צביה ובעלה אברהם הוניקמן וילדם אהרן הושמדו במז׳יריטש.

אחי הרשיל ואחותי חיה ניספו יחד עם כל קדושי מז׳יריטש.

אלתר קמינשיין

●

קנטור צבי ונחמה ומשפ׳

את דמותו של אבי לא אזכור, כי נפטר בדמי עלומיו. השאיר את אמא אלמנה עם ארבעת פעוטיה ששנה או שנתים מפרידות בין אחד לשני. לפי שיחתם של בני המשפחה נודע לי, כי מוצאו של אבא ממשפחת שוחטים מפורסמים בעיירה, ואביו היה ר׳ אלתר שוחט הידוע. חזקת אומנות זו עברה לאחיו ר׳ גרשון ור׳ יצחק שו"ב. אבא ויתר על זכותו זו והעדיף את המסחר. כמו במסחר כן גם בחייו הפרטיים היה נוח לבריות וקשה לכעוס. יש לציין את נטיתו לנדבנות בהתמידו במתן הלוואות לנצרכים שלא על מנת לקבל פרס. וכשנקטף בדמי ימיו בכו רוב תושבי העיירה על האבדה הזו.

שבעתיים המר אז הגורל לאמא. אמי עדינת הנפש ואצילת הרוח החניקה בתוכה פנימה את שיברה הגדול וגילתה שפע של מרץ ויזמה בכלכלת פעוטיה, חינוכם והדרכתם. יגונה של אמא על מות בעל נעוריה לא פסק ויהי לחלק בלתי נפרד מאישיותה ולא ידעה כל חדוות חיים בכל תקופת חייה. בשקט נפשי למופת נירתמה בעול החיים הקשה, והודות לאופיה המוצק ואצילותה הנפשית ידעה גם להוסיף פרק הגון בחינוך ילדיה שגדלו ללא אב.

פרשת חייה של אמא היא פרשה ארוכה של אשה עבריה אמיצת לב הנושאת בדומיה את סבלה ויגונה הרב.

אחותי איטקה — בעלת שערות הזהב והעינים הבהיר־רות כאילו חיה ניצבת לפני. — לא אשכחך, נפש שקטה וצנועה.

אחותי קבלה את חינוכה בבית הספר הפולני והשלימה את ידיעותיה בתנועת „השומר הצעיר". הצטיינה בחריצותה ובמזג חברתי נוח בתוך חוג נוער זה שאליו השתייכה. נישאה לאיש ונולדו לה שני ילדים שהיו לנחמה פורתא לסבתא

משפחת נחמה קנטור

האומללה. עד בוא יום השואה ונכרתה האם על בתה ונכדיה הזכים על־ידי צפורני הנאצים ועוזריהם האוקראיניים.

„תהי נשמתם צרורה בצרור החיים".

חוה קנטור־צויג

●

קרמר שלום־שכנא ושרה־רבקה ומשפ׳

לזכר אבי מורי, שלום־שכנא בן יעקב־שמשון קרמר, לזכר אמי הורתי, שרה־רבקה בת אסתר־חוה לבית ויינשלבוים, לזכר אחי, חנוך־הניך בן שלום־שכנא קרמר.

משפחה קטנה וצנועה בלב העיירה הקטנה מז׳יריטש. חיתה את חייה היהודיים השלוים, שמחה בשמחתה וסבלה בסבלה.

האב טרוד היה בכל ימות השנה, בין בקיץ הלוהט ובין בחורף הקר, להביא פרנסה לביתו. אך למרות טרדתו המרובה מצא לו זמן פנוי, יום יום, להקדיש לתורה. היה חבר ב„חברת־משניות", באגודת־גמ"ח ולבסוף, עם ייסוד „המזרחי" בעיירה, היה חבר פעיל בהסתדרות זו. תרם בקביעות והתרים אחרים לקרנות הלאומיות שלנו.

האם, אשה שקטה וצנועה, נדיבת לב, ידה פתוחה תמיד לכל נצרך, בין שהוא בן עיר ובין שהוא מעיר אחרת. אורח נודד תמיד מצא סעודתו על שולחנה, בין בשבת ובין ביום חול.

אחי הצעיר, נער נחמד ונבון, למד בהצטיינות ועזר לאבא בכול.

ואת כל אלה כילתה יד השודד... הכול כלא היה... רק הזכרונות...

כרמי יצחק

●

רוטבורד בנימין ופייגה ומשפ׳

אבי בנימין רוטבורד היה יהודי אמיד והתגורר בעיר החדשה. היה חסיד טריסקי ומדי בוא הרבי מטריסק למז׳יריטש התאכסן בביתנו. סבי, שאף הוא היה חסיד טריסקי, היה בא מטוצ׳ין אלינו ואז השמחה היתה במעוננו שלמה. אמי פייגה, מטפחת לבנה לראשה, היתה מאושרת לשרת תלמידי־חכמים בביתה והיתה קורנת מרוב שמחה. בילו בשירה ובריקודים, בדברי־תורה ובהתלהבות חסידית עד ששכחו את הימים האפורים של כל ימות השנה.

כיהודי מכובד על חסידותו ומעמדו שימש שנים רבות כגבאי בבית־הכנסת שבעיר החדשה ופעל הרבה לשיפורו ותיקונו. משבא שמחת־תורה היו מתאספים בביתנו כל מתפללי בית־הכנסת לקידוש, כמנהג, והיו מבלים בשמחה רבה ליד שולחנות ערוכים בכל טוב.

אכן ימים יפים אלה נחרתו עמוק בזכרוני ומי יכול היה לשער, כי ימים טובים אלה ייהפכו לימי אבל ויגון!.. כי הורי היקרים, אחי ואחיותי וכן כל אותם היהודים השמחים והמאושרים כמו: משפחת פנחס שורצמן, משפחות ווינר, גלוזבנד, גרינבלט, רובינשטיין, קמינשיין, רוטנברג ואח׳ יושמדו באכזריות כזאת ע"י הגרמנים והאוקראינים! כי מכל משפחתנו הגדולה אשאר אני היחידה, כעין מצבה חיה על קבריהם, למען ספר כבודם וגדולתם מעל דפי ספר־זכרון למז׳יריטש היפה שהיתה ואיננה עוד!

ואלה בני משפחתנו, שעליהם אני בוכה ולא אמצא ניחומין עד שאראה נקמת דמם הקדוש:

אבי בנימין רוטבורד,

אמי פייגה רוטבורד,

אחותי נחמה ואחי אהרן.

יהי זכרם ברוך!

בלה רוטבורד־סולומיאניק

●

רוטלמן חיים וברכה ומשפ׳

דמות מוכרה במז׳יריטש, אהוב ומכובד על הבריות היה אבי ר׳ חיים רוטלמן. כמו חי הוא ניצב לנגד עיני בקומתו הזקופה, בזקנו המגודל ובעיניו הפקחות המפיקות חמלה וצער לכל סובל ואשר בת־צחוק יהודית לא תמוש מהן. והניגון הנצחי, אשר יפזם מתוך טוב לב, ילווהו בכל אשר ילך ויכריז עליו במז׳יריטש ובכל מקום שהוא: הנה ר׳ חיים רוטלמן.

במה זכה אבי שחיבה יתירה היתה נודעת לו במז׳יריטש ובעיירות הסמוכות? האם בגלל זה שאהב ללמוד דף גמרא? הרי היו בעיירה לומדים גדולים ממנו; האם בשל פקחותו? כלום לא היו רבים שהצטיינו בחכמתם היתירה? — אלא סוד החיבה וההכרה, שהכל היו רוחשים לו, היה נעוץ ברגש האהבה שהיה רוחש לאחרים וביחוד בהתענינותו בגורלם של מוכי גורל.

היה זה אחרי מלחמת העולם הראשונה ואמריקה היתה עדיין סוגרת ומסוגרת. נשים רבות היו מנותקות מבעליהן שמעבר לים ללא מכתב וללא כסף למחיה. והנה הגיע ערב פסח, כל העיירה היתה עסוקה באפיית המצות, ומשהגיע תורו של ר׳ חיים רוטלמן, קם והכריז על הפסקת עבודה ומסר מודעה לנשים „האמריקאיות" בזו הלשון: אני מקווה שאיה"ש מיד אחרי הפסח יתקבלו מכתבים וכספים מבעליכן, אך אם חלילה יתמהמה הדבר זמן מה הריני להלוות לכן

בתורת גמילות־חסד עד שהכסף יבוא. — ואמנם כן, מיד אחרי החג התחילו לבוא הנשים האומללות וקבלו הלוואות בסבר פנים יפות בתוספת ברכות ואיחולים לבשורות טובות מבעליהן. אמי ברכה עמדה לימינו של אבא בקיום מצווה גדולה זאת, וכמה שחילקו וכמה שקבלו בחזרה לא ידענו מעולם.

ענין מיוחד לענות בו היתה גם פרשת הפליטים. משפחות שלמות שנדדו מעיר לעיר עברו בדרכם את מז׳יריטש, בלי שיהיה להם מקום להניח את ראשם ולרבים מהם אף לא היה במה להחיות את נפשם ואת נפש ילדיהם. ר׳ חיים רוטלמן אסף את הפליטים אל ביתו שהיה פתוח לכל דצריך והוא ביחד עם אשתו ברכה דאגו שלא יחסר להם דבר.

בדרך כלל אהב אבי להתענין במצבו של כל אחד — בענין הפרנסה, בריאות הילדים ובכל מה שאפשר לעשות לטובת מישהו. וכמנהגו עם הבריות כן דרכו בקודש. בימים נוראים נשמע קולו הנוגע והלבבי מהקלויז הטריסקאי. בשמחת־תורה שמח ורקד במעגל עד שעה מאוחרת ובלילות הסליחות העיר את השחר ובקול ספוג עצבות אין סופית היה משתף עצמו בצערו של עולם, וניגונו הנצחי פשט את גונו העליז מכל ימות השנה ולבש טון מינורי של תוגה וחשבון־הנפש של עצמו, של כלל ישראל ושל שכינתא בגלותא.

ואי־השקט והדאגה התפשטה ועברה על בני הבית ומלאו את לבותינו ערגה וכמיהה לארץ־ישראל, לבנות ולהבנות בה, בתקוה להגיע אל מנוחת הנפש ואל הנחלה בארץ האבות שלא נוסיף לדאבה עוד. אך לא כן אינה לידינו הגורל.

אמי ברכה בת ר׳ אלתר השוחט היתה אשה בעלת קומה יפה שחן יהודי נסוך על פניה. הצטיינה בפעילותה ובמרצה הן בעזרתה בפרנסת הבית והן בשמשה „עזר כנגדו" לאבי בעניני עסקנות ציבורית, וביחוד בהסברת פנים לבאי ביתנו לשם קבלת עזרה והדרכה בצר להם.

בזכותה שרר שלום־בית בין הילדים, שכיבדוה והעריצוה מאוד וגם השכילה ליצור יחסי שכנות טובה עם כל השכנים מסביב ועם כל מכרינו הרבים בעיר. ביחוד ראוי לציין את עינה הטובה באנשים שעבדו אצלנו, הן מבחינת השכר ההוגן והן מבחינת היחס האנושי אליהם. עובדה היא, שכל עובדינו המשיכו בעבודתם עד שהיו לעומדים ברשות עצמם, או שפתחו עסק משלהם, או שהתחתנו ויצאו לעשות לביתם.

אחותי הבכירה לאה׳קה היתה דומה במראה החיצוני לאמא: בעלת פנים חיניים ועינים שחורות. קבלה השכלה

משפחת חיים רוטלמן

ביתית בלשון העברית, ביחוד התמסרה ללימוד התנ"כ וע"י כך התקשרה בקשר אורגני לכל מה שנוגע לארץ־ישראל ושיתפה עצמה בכל הפעולות למענה. למדה גם את השפה הרוסית, אך לא התקשרה לתרבות הרוסית כמנהג הימים ההם. ספר של קבק ביד אחת, ידיעות מהארץ ביד שניה ותכנית עליה בראשה — זאת היתה לאה'קה תמיד, בלי שים לב לשלטון, זרם, מצב משפחתי וכו'.

ביתה שימש אכסניה נאמנה לכל שליחי א"י, וכמוה כבעלה הציוני הנאמן, יעקב זילברשטיין, היו העוזרים המסורים על־ידיהם, וגם אחרי שהיתה אם לשני ילדים לא שינתה דרכה. עובדה מאלפת: אחרי חתונתה התנגדה לקנית רהיטים בשבילה, כדי לא להתקשר למקום, אך הגורל המר הפליא מכתו והיא עם משפחתה ניספו בשואה הכללית.

אחותי השניה ביילה הטובה באחיות, המסורה בלב ובנפש לבית, להורים, לילדים, לקרובים ולרחוקים. עזרה לילדים בכל הדרוש להם לסידור בחיים ולמימוש שאיפותיהם. אף זכות קיומי כאן בארץ אך ממנה באה לי. בעוזרה לי לנסוע לוורשה ללמוד ואח"כ לעלות ארצה. בכל פעם שאנשי מז'יריטש מתאספים להזכיר את חללי עיירתנו, אני רואה את ביילה ואת לאה'קה צועדות בראש, אך לא כקרבנות אלא כגבורות, ההולכות להניח יסודות לבנין ארץ מולדת, אם לא לעצמן הרי לבאים אחריהן. יפה אמרה לאה'קה: מקנאה אני בכל „שיקצה", שפתרון בעיות עמה וארצה אינו רובץ עליה כשם שהוא רובץ על ראשם של כל צעיר וצעירה יהודיים...

אחי הבכור יצחק המוכשר והנבון, שהיה אהוב על ההורים, על האחים והאחיות ועל כל מכריו. עוד הספקתי לקבל ממנו מכתבים, שבהם הביע את שאיפתו להתראות בארץ, אך משום מה חשתי שאושר כזה הוא ממני והלאה... זכורתני איזה בעל אוהב היה לאשתו ואב מסור לבנותיו והנקל לשער באיזה יסורים על־אנושיים נתייסר בהובילו לטבח את אשתו היקרה ואת בנותיו האהובות רחל'ה וחיה'לה, והוא כנשר יעיר קנו על גוזליו ירחף...

ואחי אשר כתב לי: „מהרי והעלי את חוה'לה ועל־ידה כולנו נעלה". אך אויה לי שאחרתי המועד, כי כבר סגר עלינו המדבר של היטלר וככה נפלו כולם לפי חרבם של טורפי אדם: אחי היקר והנאמן, אשתו המסורה זיסל, שלוש בנותיו חוה'לה מדריכת הנוער, מלכה'לה ששרה לי בע"פ את שירה על ארץ־ישראל ואף פרידה'לה הקטנה שיר על הארץ כתבה לי. כולם כולם לארץ נשאו נפשם, אך רק מרחוק על חמדת סגולותיה חלמו ושרו ואליה לא זכו להגיע...

אחי געציה, שלא ידעתי כמוהו לנפש טהורה. כל טוב לבו של אבא ירש לו לנחלה ואף משלו הוסיף. את חלבו ודמו הקדיש לכיבוש קלוסיבה ורוקיטנה בפולניה ומשם התכונן להמשיך ולכבוש את הגליל והנגב. אך כוחו הפיסי לא עמד לו ומרוב התאמצות חלה והפסיק הכשרתו, אך לא נמנע מלעזור לכל אחד שעמד לפני העליה. בכלל הצטיין בהושטת עזרה לכל נצרך בלי חשבון ובלי גבול ולעתים עד כדי קיפוח פרנסתו שלו. געציה האמון על יושר וצדק מוחלט נפל לידיהן של חיות טמאות.

אשתו המסורה צפורה לבית פלומנבוים לקחה אתה את בנם יחידם מאטילה והלכה לנסות ולפדות את בעלה. מסרה לשוטר אוקראיני את כל כספה וזהבה שהיה ברשותה, כדי לשחרר את געציה מהעבודה. אך האוקראיני קיבל את הכסף ואמר בלעג: „כעת בואי גם את לשם". ומכיון שהמשא־ומתן התנהל בביתו של אחיה שמואל'קה פלומנבוים, צירף הרוצח גם אותו ובני משפחתו.

בן הזקונים בערי'ל'ה, אחינו הקטן והטוב. קיים כיבוד אב ואם ואף אחים ואחיות בכל מאודו. זכור לי היום, שבו נכנס בשמחה הביתה ומשכורתו הראשונה בידו, שהגיש מתנה לאמא לקנית פרוה. בין המגויסים לצבא האדום היה ויצא לרובנה ומאז לא נודע דבר עליו. כפי שמוסרים נפלו כל היוצאים ממז'יריטש באותו יום מפצצות הנאצים שהתקיפו את רובנה.

כזה היה ביתנו וכזאת משפחתנו — בית מלא אורה ותורה, שמחה ותקוה לעתיד טוב יותר לנו, לעמנו ולארצנו. משפחה גדולה של זוג הורים ושמונה ילדים, שרחשה אהבה לכל הנברא בצלם, הושמדה באכזריות ע"י חיות טרף בצורת אדם. רק אני ואחי יעקב נשארנו פה בארץ, כדי לספר גדולתם ותהילתם ולעלות את זכרם הקדוש והטהור של משפחת חיים וברכה רוטלמן שהיתה ואיננה עוד.

בלומה רוטלמן — בן ישראל

●

שטרנשיס הרשל חאסיה'ס

חיי אבי קשורים קשר בלתי מנותק עם חיי עירנו, בכמה מסירות טיפל בעניני מז'יריטש יוכיח האימון שרחשו לו בני העיירה. ברוב ענין היה מקשיב למרי שיחם של עניים ואלמנות וסתם נשים שבעליהן נמצאים מעבר לים. מי מבני עירנו לא ידע, שכתובת נכונה יודע לכתוב רק הרשל־חאסיה'ס. כמעט כל מרכזי היהודים היו נהירים לו אך ורק מהכתובות שהיה כותב, מכתב שאבי היה כותב את הכתובת עליו, נתן את הבטחון בידי השולח שהמכתב יגיע למחוז חפצו... ומי מבני מז'יריטש לא ידע שבדיקת שטרי כסף או כסף סתם אם אינו חס־וחלילה מזויף זה מקצועו של הרשל־חאסיה'ס.

ובאם פרץ איזה שהוא ריב משפחתי או מסחרי הזדרזו לבוא להרשל־חאסיה'ס והוא פשר ביניהם. ובאם מי שהוא רצה לשוחח על ספרות יבוא להרשל־חאסיה'ס והוא יחוה את דעתו בראיות והוכחות חותכות, ובאם תרצו בכך יוציא לכם גליון ראשון של העתון „הצפירה" ושאר עלים־בלים שטמונים היו במגרה שלו בסך, שרק מדי פסח היו ממשמשים ובודקים בהם שמא חס־וחלילה שייר חמץ לא עלה בהם. מדי ערב בעלותו על משכבו היה מוצא איזה עתון

ישן, מציץ בו והיה אומר: זה דומה ליין ישן נושן. בקיא היה בספרות הישנה והחדשה גם יחד. אם מישהו היה סר לעירנו יהיה זה עסקן ציוני או סתם יהודי הגון, הכרח היה לאבי לשוחח אתו בענינים שעמדו ברומו של העולם היהודי. ספר לי פעם אבי שלעירנו בא פעם אנסקי כדי לחקור אם יש בעירנו דברים עתיקים וכן התענין בפלקולור יהודי. הוא התענין מאד בפרוכת רקומה שהיתה בבית הכנסת הגדול ואבי שוחח אתו ארוכות בענין זה.

יהודי אמריקה, אם היה ברצונם לשלוח עזרה למען יהודי מז׳יריטש, שלחו את כספם לפי הכתובת של אבי ורשימה רצופה לו. הלה היה מתרוצץ לפרוט את הדולרים ולחלקם בין אלה הרשומים בדיוק נמרץ.

הרשל־חאסיה׳ס היה ידוע כשליח־צבור בבית־הכנסת דמקרוב בימים נוראים, ידע אבי לשנן את פזמוניהם של טובי החזנים כסגנונם האוריגינלי, החל מזידל רובנר, סירוטה, קוורטין וגמור ביוסעלע רוזנבלט וסתם ניגונים. מה רב היתה ידיעתו ועניגו בנגינה, אולם אפשרות לקנות לו פטפון עם תקליטים לא השיגה ידו. היה חוזר על הפתחים של אחרים ומקשיב וקולט לתוכו. כשפתח ביו״כ ב״כל־נדרי״ או ביזכור היה לב כולם רועד, מפני שידעו ששליח צבור נאמן לפניהם. מי מאתנו אינו זוכר את משוררו הקבוע יענקלע (יעקב איצעס) פיקסמן (בארץ), שהיה מנעים בקולו הרך והערב. וכי אפשר לשכוח את הפזמון „כבקרת רועה עדרו״? נשים התיפחו בבכי וקשב ער השתרר בבית־הכנסת ומחוצה לו.

לא פעם היה מאחר לבוא מהתפילה, ששם התאספו סביבו יהודים ואבי היה קורא לפניהם מאמר חשוב בקשר לארץ ישראל, איזה דעה מוסמכת של אישיות חשובה מאומות העולם בקשר לארץ ישראל. רב היה אימונו בנצח ישראל ובארץ ישראל, אולם כרבים מבני דורו חשב גם הוא שאין זה בשבילו כי אם לדור־הצעיר, בזמן היותי במז׳יריטש בבקורי מא״י שיטח את בקשתו להעלותו לארץ, אך לא עלה בידי.

רב היה כוחו בפלקולור יהודי, וכי אפשר לשכוח השמחות שהיו עורכים ביומא דפגרא, ובפרט בשמחת תורה בבית ליבלע קאשניק; את הקידוש שלו המסורתי ודבריו המבדחים המתובלים בדברי חז״ל.

אינני זוכר מקרה שמי שהוא היה פונה אליו ומבקש את עזרתו שלא היה מסביר לו פנים. הנה עומד לפני עיני אותו נער צעיר ישראל׳קע מאיזומן שבא לביתנו בליל חורף והביא אתו קובץ שירים שחבר, כדי לשמוע את חוות דעתו של אבי. אחרי שקרא בהם אמר לו שימשיך בזה והלה היה בא ואבי מתקן. מרוב התמסרות לצרכי צבור שכח לא פעם את הענינים הפרטיים שלו.

כמה כשרונות נעלים אבדו לנו ללא תמורה. נזכור תמיד את היד הפושעת שגזלה באכזריות את טובי בנינו ואבותינו.

יצחק שטרנשיס (כוכבי)

הערה

הגב׳ פניה רובינשטיין מסרה לנו, כי בשהותה במז׳יריטש בימי השואה והפורענויות, צבי שטרנשיס הקדיש את זמנו לכתיבה ולאיסוף חומר על חיי הגיטו הקשים ללא גבול, שבאו על יהודי מז׳יריטש. החומר היה לא מעט, והנ״ל קיוה, בהגיע קץ היגון, לפרסם את כל פרטי התלאות והשיעבוד מידי ההיטלרים והאוקראינים.

אולם משהרגיש, שמתקרב יומו לחלק את גורלם של כל תושבי העיירה, נמלך בדעתו ודאג שהחומר יישמר למען ייכנס לספר הזכרון. אך מבין היהודים כבר לא נמצא איש בשביל למסור לו את הפקדון החשוב הזה ומסרו על־כן לידיו של הקסיונדז המז׳יריטשאי. ומי יודע כעת את מקום המצאו של הכומר ומה גורלם של זכרונות יקרים אלה!

ש. ז.

●

שפיגלמן דוד וברכה ומשפ׳

שפיגלמן דוד נמנה בין משכילי העיר ומראשוני הציונים, חובב ספר עברי וחוסך מפרוטותיו האחרונות, כדי לחתום על עתון עברי. תמים וישר דרך ובגלל יושרו לא היה מצליח בעסקיו. מעולם לא קיפח את מי שהוא.

חלום חייו היה לעלות ארצה עם משפחתו. היה מאושר, שבתו הבכירה עלתה בתור חלוצה ארצה ונאחזה בה, וקיוה

משפחת דוד שפיגלמן

שימשיך בעקבותיה. מלחמת העולם השניה שמה לאל את תקותו, ניספה עם משפחתו (חוץ מבנו יחידו, שעלה בידו להגיע ארצה דרך רוסיה), יחד עם כל קדושי העיר.

יהי זכרו ברוך!

ב״צ בר־עקיבא

●

שם וזכר למשפחת ר׳ משה זילברשטיין

בבואי להציב שם וזכר למשפחה דגולה זאת, יקשה עלי להעלות על הנייר קוים לדמותו האצילה של ר׳ משה זילברשטיין, שכן תלמיד חכם היה, איש העצה ורב העליליה. כל הבא לשאול בעצתו מיד נוכח לדעת, כי לפניו יהודי יקר־רוח ומכובד, שידיו רב לו בתורה וסחורה, בחינת תפארת שבהוד.

הכרתי אותו בשנת 1915, בשעה שהייתי מבלה בחברת בנו ברוך. בעת ההיא הרב ר׳ אשר זילברשטיין, שטרם נשא אשה, היה סועד על שולחנו של ר׳ משה. התענגתי על שיחתו הפקחית של הרב ר׳ אשר על עניני הזמן ועל חוות דעתו של ר׳ משה בעניני מסחר ופוליטיקה ובמצבם של היהודים בימי מלחמת העולם. עוד הם מתבלים שיחתם בדברי תורה וחכמת ישראל הרגשתי בחוש, כי זהו שולחן אשר לפני ד׳.

ביתו של ר׳ משה זילברשטיין היה לא רק בית־יהודי־מסורתי, אלא גם לאומי וציוני, כפי שניתן להכיר מכוננית הספרים אשר בו. גם עסקי העיר וצורכי הציבור קרובים היו ללבו מאד. כאשר דובר על ארגון קופת גמילות חסדים, היה הוא יוזם הרעיון ואף הרוח החיה, בהדריכו את הועד כיצד להוציא את הרעיון מן הכוח אל הפועל לפי מושגי האשראי והקואופרציה המקובלים.

בעצתו ובהדרכתו קם המוסד והיה לעובדה חיה וקיימת ובהנהלתו המוסרית והישרה התפתח והגיש תמיכה וסעד לכל דורש. ולא רק את המוסד ארגן והדריך, אלא גם את הציבור חינך לתורת האשראי והקואופרציה. חנווני או בעל־מלאכה שנזקק להלוואה היה מקדים ובא לחנותו של ר׳ משה זילברשטיין לשאול בעצתו והלה הדריך את האיש בעצה טובה, כיצד ואיך להתנהג, כדי להשיג הלוואה לזמן ארוך ואיך לתכנן את פרעונה. עם זאת הסביר לו פנים וחזר ושינן לבעל־דברו עד שנוכח לדעת שדבריו הובנו כראוי.

והאיש משה היה מקבל כל אחד בסבר פנים יפות והדריכו בעצה טובה ומועילה. ואם כי בביתו שררה רוח של אינ־טליגנציה לאומית מתקדמת, לא זחה עליו דעתו ונהג עם כל אחד בלי שמץ של יוהרה. וגם בדור השני מורגשת גדולתו של ר׳ משה זילברשטיין.

ראויים לציון יוצאי חלציו, שנתחנכו על ברכי התורה והלאומיות, הלא הם: בנו המהולל ברוך זילברשטיין, הציוני המסור, שתרם מכשרונו כשחקן לטובת המפעלים הלאומיים והציוניים בעיר. גם בנו השני ישראל זילברשטיין לא נגרע חלקו בסגולות ומדות טובות (שניהם בקנדה). בתו הנחמדה והמהוללה פייגה, שהוסיפה כבוד והדר לבית אבא, הושמדה במז׳יריטש יחד עם שתי בנותיה סבינה ורגינה.

רבים ישאו בברכה את שמו וזכרו של איש יקר ורב פעלים, שעסק בצרכי ציבור באמונה.

ש. ז.

שולמן—הורוויץ ומשפחותיהם

לאברהם ויגאל בני, לזכר היקרים, אשר לא זכיתם לראותם ואשר זכרם בל ימוש מלבכם עד דור אחרון.

אבי.

את אבי אברהם־יהודה אהבתי בשל עקביותו הקיצונית לעקרונות. איש משכיל היה, ממשפחה חסידית מיוחסת של שוחטים ורבנים. אחד הדודנים שלי היה הסופר הידוע מרדכי־זאב פיירברג. המזיגה של חסידות והשכלה קבעו את אופיו בגישתו לבעיות קדושה וחולין. שלא כמנהג הימים ההם לא ירד לחיי ילדיו בגלל גישתם הליברלית לבעיות הדת. חונכנו ברוח חיבתו העמוקה לספר ולרעיון הציוני. אישיותו הדגולה קבעה אצלנו, הילדים, רגש הערצה כלפיו. מעולם לא הרים קולו על ילד — מבטו קבע.

משחר נעוריו קיווה לצאת מעמק הבכא של העיירה ולא זכה. ידיים טמאות רצחוהו והוא חולה וחסר אונים, ד׳ ינקום דמו.

אמי.

סמל הרוך והאהבה היתה. טרודה כל ימיה ורתומה לחנות, כדי לעזור לאבינו במאבקו הקשה לפרנסה. עד יומה האחרון ויתרה מפיתה לבני הבית ולזרים עד כדי הקהבה. קויתי שבאחד הימים תעלה ארצה ואשיב לה אהבה תחת אהבה, אך לא זכיתי. מפי עדים שמעתי על דרך יסוריה האחרונה, כורעת תחת עול גורלה המר, שכולה ומעונה. אין תנחומים למותה.

אחיותי.

אסתר וקיילה היו בערך בגילי. אסתר בכירה בשנתיים וקיילה צעירה בשנתיים. גדלנו יחד והתלבטנו יחד באותו מחסור תמידי בבית, אך קווי־אופי מיוחדים היו לכל אחת ואחת.

אסתר, כבכורה במשפחה, שליטה היתה בבית בהיות אמא טרודה תמיד בעול הפרנסה. נבונה היתה ובעלת חוש אסטטי מפותח, שחרג מתחום חיי העיירה. אוהבת הספר הטוב ומשמשת ציר בחוג חבריה. כבר בגיל ההתבגרות דאגה להופעתי המסודרת בחברה. כאבינו שאפה כל ימיה לצאת לעולם הגדול ולא זכתה, אך זכתה בחבר טוב, בבעל מסור, הוא שמחה מילשטיין, הדינמי והיוצר בחיים הציבוריים בעיירה, שתרבותי היה ויד לו בהנחלת התרבות בשכבות העמלות, שלא זכו להגיע לבית ספר תקין. לא פעם נאבקנו בלהט נעורים על הבדלי השקפות, אך הערצנוהו כאשר לא הערצנו את איש מבין הקשישים שבינינו. בנשואיה זכתה לכמה שנות אושר, ילדה ילדים, עד שהמר לה גורלה ושיכלה את שמחה היקר. נחשול הפרעות לא פסח גם עליה ונרצחה על ילדיה.

אחותי קיילה ירשה מאמי את טוב לבה ובעד מסירותה למשפחה שילמה בחייה. כשם שליוותה את אמא כל ימיה כן

ליוותה אותה גם בדרכה האחרונה ושמשה לה משענת ונוחם. היא יכלה לברוח ולהשאר בחיים, אך אהבתה הגדולה לבית קבעה את גורלה המר ועם שרידי העיירה נרצחה בדמי ימיה על ידי חיות אדם על לא עוול בכפה.

דודי.

דוד הורוויץ ומשפחתו

בביתו שרר המחסור, בה בשעה שבית סבא שפע מכל טוב. ועל־כן גם קרובים היו לנו יותר, מובנים ויקרים יותר. הדודה רבקה היתה אצילית, נאה ומלומדת, שופעת חן אישי ובודדה בסביבתה. ילדיה: הרשל׳ה, פייגה׳לה ובת הזקונים רחל׳ה.

הרשל׳ה צעיר ממני בשנים מועטות בלבד וכחבר לאותה תנועה גדלנו באותה אוירה וחיבבתיו יותר מכל בני דודי. בסגולותיו האישיות עלה על כל חבריו: בהשכלתו הרב־גונית, בשכלו החריף, בכשרונו למוסיקה, לציור ולכל מלאכת־יד, ועל כולם יושרו וטוב לבו. עוד בילדותו גאה היה עליו סבא, אשר תמורת פרוטות מועטות שינן בעל פה כל ספר ישעיה ועמד במבחן בכבוד. בכמיהתו לדעת ברח פעם מהבית, כדי להגיע את סבא העשיר לתמוך בו בלימודיו, אך קמצנותו של סבא שמה קץ ללימודיו. אין ספק, כי יד הגורל המר היה במותו בחזית, לאחר שניצל מההשמדה, אך ממאן הלב להינחם.

פייגה׳לה ירשה מאמה אותו רוך אצילי, אשר כה קרוב היה לי בהיותי מחנכה בתנועה. רוצחי אדם לא הבחינו בין טוב לרע ורצחוה נפש בהיותה במחבוא עם כל בני המשפחה.

אברהם הורוויץ ומשפחתו

הפורעים האוקראיניים לא פסחו גם על בית דודי רוציה למרות עסקיו הרבים עם האכרים האוקראיניים. מילדותו שימש ביתו לנו מקלט משפחתי חם. טוב־לב היה, פעיל בעסקיו ומצליח. אך השפע לא פגם בתכונותיו הנעלות. קרובים ויקרים היו לי גם דודתי חסיל וילדיהם חנה׳לה ורחל׳ה, וכואב הלב על אשר חוסלו בצורה כה טרגית שעה שיכלו בנקל להגיע ארצה, אשר בפניהם כבעלי־הון לא היתה חסומה.

שלמה ויהושוע הורוויץ ומשפחתו

עם נשואיו של דודי שלמה נשבה כעין רוח פרצים אביבית לביתם. דודתי רבקה לבית אגרס היתה טובת לב ותרבותית, כמעט שלא התאימה לסביבתה. שלמה יחד עם אחיו הצעיר יהושוע עזרו לסבא להתעשר והגיעו למעמד המשפחות העשירות ביותר בעיירה. נאחזים היו בקרקע, פרו־דוקטיביים, חלוצים הנהנים מברכת האדמה ופרי עמלם. אך בבוא ההשמדה כבר היו נטולי נכסים. הם לא הסיקו את המסקנה בעוד מועד ושלמו בחייהם ובחיי בני משפחותיהם.

דודי יהושוע בנשואיו עם יהודית לבית וינר יצר פרדוקס שקשה היה להסתגל אליו. יהודית חברתנו, אשר יחד גדלנו, היתה לדודתי. אך עוד טרם היה זמן להתרגל לרעיון בא מר המות ורצחה נפש. יהושוע עצמו היה הצעיר בדודי וקרוב לי בגיל ומובן יותר וטוב מאשר האחרים. אהוב היה על חבריו ומעורב בהם, משכיל ופעיל בחיי הבמה בעיירה, אך חסר לו הלהט החלוצי שיניעו לעליה. בדמי ימיו נרצח בידי חיות אדם בנכר, בעיר קיוב, אשר בנעוריו קבל שם השכלתו. ה.י.ד.

ישעיהו שולמן

משפ. אברהם שולמן

שפיגלמן אברהם וחנה־שיינדל ומשפי

אבי אברהם ב״ר אלימלך שפיגלמן,

אמי חנה־שיינדל שפיגלמן,

אחותי מינדל קרמר,

גיסי בוזיה קרמר,

אחי שמואל־אריה שפיגלמן,

אחותי אסנה־רחל שפיגלמן,

אחותי מלכה שפיגלמן,

אחותי דובה שפיגלמן,

בית דודי (אחי אמי) מרקיל ודבורה, ילדיהם חיסל ואברהם ליבזון, גרו במז׳יריטש, סוחרים.

הוריהם: שכנא וחנה אורבוך, בנותיהם בוזיה, מיכל ופערל, סוחרים.

הערכה קצרה על משפחתי.

הורי היקרים, משפחת שפיגלמן, התגוררו בפשוקי הסמוכה למז׳יריטש והיו קשורים לעיירה בעניני מסחר. בזמן המלחמה העולמית הראשונה נאלצו לעזוב את מקום מגוריהם ועברו למז׳יריטש, שם גרו עד סוף המלחמה. אחרי כן חזרו לפשוקי, מקום פרנסתם ורכושם, ולא מעט סבלו שם, בהיותם משפחה יהודית אחת בין מאות אוקראינים, ברוחם היו קשורים למז׳יריטש ותמכו בכל מוסדות הצדקה ובנצרכים בודדים בעיירה. הילדים למדו כל הזמן בבית־הספר והיו חברות בארגוני נוער במז׳יריטש. גם במלחמת העולם השניה עברה משפחתי לגור במז׳יריטש ובגלל היותם מסורים אחד לשני לא עזבו ולא נפרדו. יחד עם כל קדושי מז׳יריטש נפלו בא׳ דסוכות תש״ג ולצערנו הגדול לא נשאר מהם שריד.

יהי זכרם ברוך.

בתם ואחותם חוה־לאה גילברג־שפיגלמן
חתנם צבי גילברג
נכדם ישראל־אריה ורותי גילברג

נר־תמיד

לנעדרים אשר בארץ המה

ברוך גולדמן — נפל על משמרתו

בצ. ה. ל.

ברוך גולדמן נולד במז׳יריטש בשנת 1927. משחר ילדותו חי כיתום במשפחה של ילדים אחדים ואם חורגת. אם כי אביו מנדל גולדמן, בעל בית־בד לשמן, לא דאג לחינוך מיוחד בשבילו, התפתח והיה לבחור שקט ומנומס.

כבר בשנותיו הצעירות עזר ליד אביו בבית־הבד וכמעט שלא הרגישו בו בין הנוער.

בפרוץ המלחמה, כאשר הגרמנים כבשו את מז׳יריטש ועינו את תושבי העיר בסבלותם, עלה בידי אביו להסתתר יחד עם כל ילדיו בזמן הטבח הראשון, ואילו מהשני נמלט בלי בנותיו, רק עם שלושה בנים, שברוך הגדול ביניהם היה בן אחת־עשרה שנה. עד שנת 1944 הסתתרו ביערות וחיו ברעב ובקור, ערומים ויחפים. אחרי גירוש הגרמנים חזרו למז׳יריטש והשתדלו איך שהוא להיכנס למסלול החיים. כל העיר היתה בעת ההיא הרוסה, פרט לרחוב ה„הויף״ וסביבת בית־הבד של קופרשמיד, ששם נשארו הבתים שעברו כמובן לרשותם של השלטונות הסובייטיים.

אביו הסתדר במקצועו בבית־הבד וברוך התחיל לעבוד כטוחן אצל ז׳נקה לומאקין, שהיה כל ימיו מכונאי בטחנת הקמח של שיכר, בויאר ויהושוע זינמן לשעבר. ברוך למד מהר את המקצוע ונתחבב על אדוניו החדשים בעבודתו המסורה והנאמנה. כאשר התחילה הריפטריאציה של אזרחי פולין עבר ברוך עם אביו ועם שני אחיו לפולין, ששם נכנס להסתדרות נוער ובעזרתה עלה בידו בשנת 1945 לעלות ארצה ולהיכנס לקיבוץ כפר־סולד.

בשנת 1946, כאשר הגעתי ארצה יחד עם אהרן אוטניק, נסענו מיד לברוך לראותו ואהרן נשאר אתו. כעבור זמן קצר עזבו שניהם את הקיבוץ ובעזרתם של יוצאי מז׳יריטש בארץ וביחוד של דאשה ברויטמן וחוה גיסיס השיגו חדר בקרית־חיים והשתקעו שם. בסיועו של ניסל זבודניק למד ברוך את מקצוע הטופסנות ואהרן צבעות וכעבור זמן קצר ראו פרי בעבודתם. רכשו

רהיטים חדשים ויפים לחדר וכן כל הצרכים הדרושים לחיים עצמאיים. בבואי לבקרם בדירתם הנאה, רויתי נחת לראותם בהצלחתם, חלף היסורים והסבל שעברו עליהם.

אולם לא ארכו הימים ושני הצעירים גויסו לצ.ה.ל. ונשלחו לחזית הצפונית ע"י נהריה. ברצון ובשמחה הלכו למלא את חובתם להגנת המולדת מפני כנופיות הפולשים הערביים. אך לצערנו הרב לא הצליח ברוך לראות בעיניו את ארצנו המשוחררת והעצמאית. בהתנפל עליהם כנופיה של ערבים מזוינים, ביקש ברוך להתגונן ע"י זריקת רימון־יד שהיה ברשותו, אולם לאסונו נאחז הרימון בשרוולו והתפוצץ בידו, תקלה שגרמה למותו.

כך רצה הגורל, שאחרי התלאות והסבלות שעברו עליו מידי הנאצים והאוקראינים, הציל את חייו כדי להקריבם על מזבח שחרור הארץ והעם.

כבוד ויקר לזכרו!

אסתר זינמן

●

מיכאל זילברשטיין ז"ל

מראשוני החלוצים

באופן פתאומי נלקח מאתנו חבר ורע נאמן.

מיכאל זילברשטיין נולד בשנת 1907 בעיר זוויהיל. בעודנו נער בא לעיירתנו מז'יריטש, בלי כל קושי התערה בין הילדים, התרועע והיה כאחד מאתנו. אך דבר

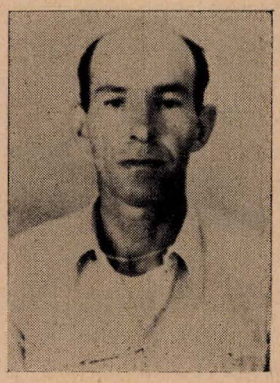

מיוחד היה בו — תמיד חשב וחלם, מלא תוכניות כרימון, והכל מכוון לארץ־ישראל.

למד את השפה העברית והשתמש בה בעודנו בגולה. בשנת 1924, כשהתארגן סניף „החלוץ" בעיר היה מיכאל בין החברים בו ובכל העבודות שנעשו ע"י החלוץ היה הוא המארגן והמגשים. בשנת 1926 היה הראשון בעיירה שיצא להכשרה בקיבוץ קלוסובה. היציאה להכשרה באותו זמן עשתה רושם עז על צעירי העיר ובזה ניתן האות לנוער כולו ללכת בעקבותיו — לצאת להכשרה ולעלות ארצה.

בהכשרה הצטיין ביחסו הטוב לעבודה ולחברים ובעיר־נותו לכל הנעשה בארץ. שם גם מצא את חברתו בחיים, מרים, ויחד התכוננו לעלות. בשנת 1928 אישרו את שניהם לעלות. מלא שמחה קיבל את האישור ותוך זמן קצר עלו שניהם ארצה.

בבואם לארץ נכנסו מיד לקיבוץ גבעת השלושה והיו מאושרים שהשיגו את מטרתם. שמונה שנים חיו בקיבוץ ואחר כך עברו לכפר־סירקין, ששם חיו עד שנותיו האחרונות.

כל שנותיו בארץ עבד קשה והיה שבע סבל. בשקט ובשלוה המיוחדת לו התגבר על כל המכשולים והתלאות, שקרו לו בחיים, מסור למשפחתו ולחבריו. עד הרגע האחרון עבד, עד שביום אחד חזר מהעבודה והוציא את נשמתו. השאיר אשה ושני בנים. יהי זכרו ברוך!

י. סבוראי

●

על רחל (לבית קנטור) כי איננה

ע"י מחלה ממארת נלקחה מאתנו רחל ללא עת. כארבעה חודשים נאבקה עם מר המות ותוכרע. מן הראוי לציין את צלילות דעתה, אופיה המוצק, בתקופת היאבקותה זאת. על הצפוי לה ידעה בעוד מועד... והיא דאגה לסידור מעשי של כל מיני בעיות חשובות, כגון סידור ילדיה בקיבוץ שלא יפלו למעמסה על מישהו, סידורים כספיים שונים ועוד.

כל תקופת הייה המשפחתיים היתה פרשה כאובה אחת. מה רבו יסוריה הנפשיים, שביחד עם מצוקתה הכלכלית העיקו עליה מאוד. לעתים תכופות נאלצה לשמש המפרנסת העיקרית לביתה. תוחלתה ומגמתה בחיים היו לתת חינוך מושלם לילדיה. לא פעם תיארה לפנינו כיד הדמיון הטובה עליה את בנה בן השבע, כיצד יגדל ויהיה לבחור כארז, חייל בצה"ל וכו, ואז נדמה לה תפוג בדידותה ותראה בו נוחם לעברה הקודר. גם בבתה הבכורה בעלת כשרון הציור למופת תשבע נחת בבוא זמנה, ושני ילדיה החמודים האלה יוסיפו כבוד ואושר לאמם הדואבת.

רחל יקירה, איכה נדם קולך ושטף דיבורך הנעים! איכה שקטה לפתע הסערה שבתוכך, ואנחנו הרי הורגלנו לשומעה מתפרצת בצורת מחשבה בהירה, מסבירה ומשכנעת! איכה זה חשכו עיניך חדורי הפקחות — לנצח!..

תמיד יגעה לחפש בכל עת נעימת הצדק ובמשנה מרץ ועוז ידעה גם להגן על דעותיה, כי אור אחד היה פרוש לפניה הוא אור היושר והיחסים התקינים שבין אדם לרעהו. רחל היתה אחת מדמויות העמל והעבודה ותבחר למקום מגוריה את מושבת רעננה ועמל כמעט אל־אנושי השקיעה במשקה הזעיר. ומה רבו תענוגותיה למראה פריחתו של כל שתיל או עץ רך ובאהבה ללא גבול הוסיפה לעבוד אף בהיותה כבר נגועה במחלה, שממנה לא קמה... כי איכה זה לא תעקור את היבלית המפריעה להתפתחות העץ? ונדמה לי, כי עבודות מפרכות אלו שימשו לה מזור ליסוריה הנפשיים הקשים.

בגיל למעלה מעשרים עזבה רחל את תחום העיירה והפליגה לקנדה, כדי לתת פורקן לנפשה הסוערת, ששאפה

ליצירת חיים חדשים. אולם שם לא האיר לה המזל פנים, וכתום שבע שנות שהותה בקנדה, עלתה ארצה ובעזרת קרובי משפחת אמה הכתה שורשים באדמתה. לצערנו הרב התאכזר לה הגורל גם כאן. ספוגת עדנה ואצילות־רוח מופיעה לנגד עינינו תמיד דמותה של ר ח ל, כשבת־צחוק מלבב נסוך על פניה.

תהא נשמתה צרורה בצרור החיים.

א. צווייג

●

אנצל שכנאי

איש העם למען העם

אנצל שכנאי, נצר מגזע ר׳ אהרן הגדול מקארלין זצ״ל, נולד בעיירה טורוב (אוקראינה), גדל והתחנך על ברכי המסורת היהודית וספג אל נשמתו אהבה עמוקה לעם, לקניניו ולערכיו. בעקבות חינוכו היה מצוי אצל המקורות ושלט במכמני השפה העברית וספרותה.

עוד בגיל צעיר נפל בחלקו לטעום טעם גלות מהו, ועל רקע זה נתחשלה רוחו לקראת פעולותיו בעתיד. בימי מלחמת העולם הראשונה היה פעיל בעזרה וסעד לפליטים היהודיים, שגורשו ממקומות מגוריהם ע״י שלטונות הצאר ובימי חילופי המשטרים באוקראינה היה בין מארגני ההגנה העצמית בעירו ומראשי המטפלים באלה, שסבלו מפרעות ומשוד. גם לאחר שנהרג אביו בידי הפורעים המשיך בפעולות אלו, נסע ממקום מסוכן אחד לשני, עזר, עודד והציל. בשנים אלו עוצבה דמותו והותוותה הדרך, שיעבור לו שכנאי בארץ.

בחותרו בכל נפשו ובכל מאודו לקראת גאולת העם, היה פעיל מנעוריו בתנועה הציונית, בשדה התרבות העברית וכו׳, שעל פעולות אלו אף נתפש ונידון למאסר. אחר המהפכה עבר לפולין, ששם נשא לו לאשה את סוניה סרולביץ ממז׳יריטש. בכל להט נפשו השליך עצמו לפעולות הלאומיות והציוניות, שהיו תמצית חייו. היה מורשה לקהק״ל, ב״כ קרן היסוד וכן עשה רבות למען פליטי המלחמה.

בשנת 1919 הגיע לוורשה בדרכו לארץ־ישראל, אך נתעכב שם ועבד ב„נאציאנאל־ראט" היהודי, הושיט מלוא עזרתו לחלוצים העולים לארץ, עד שבשנת 1923 עלה אף הוא בליווית רעיתו סוניה ארצה.

לא עבר זמן רב מיום בואו ארצה, והוא הגיע שוב אל „ספרא וסייפא" כדרכו בקודש. מצד אחד מצא את מקומו במחלקת החינוך של עירית תל־אביב ומצד שני מצא את דרכו אל שורות ה„הגנה" והתמסר לשני תפקידיו במלוא הרצינות והאחריות. בין תפקידיו הפעילים הרבים, שמילא ב„הגנה" כמפקד אזור, סגן מפקד חבל, קצין תרבות וכו׳, הוטל עליו גם הקשה בתפקידים — לטפל כראש „סמך" באזור ת״א במשפחות שכולות ולעשות חסד של אמת עם הנופלים. כאן הראה את גודל אהבתו לחבר ודאגתו לבני המשפחה. אליו ידעו לפנות בשעת מצוקה, ותמיד לבו פתוח, אזנו קשובה וידו נטויה „לסמוך" ולתמוך. על שכמו נשא את העול הכבד של צרות הכלל והפרט. הוא גם יסד קרן פרטית לעזרת יתומים ואלמנות ורבים זוכרים ביראת־כבוד והערצה את דאגתו המסורה להם, כפי שמעידים המכתבים הרבים של יתומים ואלמנות, שנמצאו בעזבונו.

לא במקרה נבחר שכנאי לתפקיד קשה זה, שכן תמיד היה לא רק נאה דורש, אלא גם נאה מקיים וקודם כל מעצמו

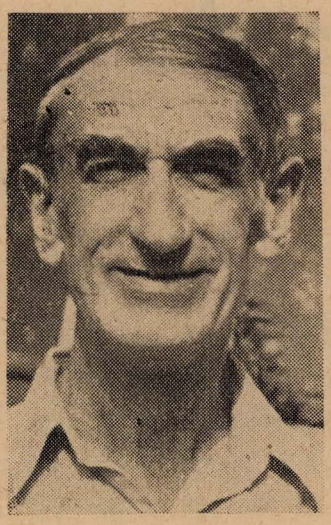

ובגופו ורק אחר־כך ידע לדרוש מאחרים. בהתלהבות ומסירות־נפש היה מופיע בימי קרב מסוכנים לתחום האש ממש, כדי לעודד ולחזק. מעולם לא איבד עשתונותיו, בימים הקשים ביותר מצא דברי נחמה, שהיו למזור ולמרפא לכל נפש.

בימי מלחמת העצמאות התמסר ביתר מאמץ לעזור לבני המשפחות, שבניהן־מפרנסיהן נפגעו או נפלו. בעצם ימי הקרבות מילא את תפקידו בטקט רב ובנאמנות כמודיע למשפחות השכולות על בניהן ובנותיהן, שנפלו על משמר העם והארץ, טיפל בסדרי קבורה ובסידורים כספיים אחרים. כאשר נסתיימה המלחמה המשיך את פעולתו ב„ועד למען החייל" ודאג להנעים ללוחמינו־מגינינו את מילוי תפקידם. שבת־שבת היה עוזב את ביתו ומשפחתו והולך אל מועדון החיילים לערוך להם שולחן וליצור להם אוירה משפחתית־ביתית.

בין פעולה לפעולה עוד מצא לו זמן לעבודת עט חינוכית ברוכה. זמן מסוים כתב בעתון „אומר" את המדור „יום יום בתולדותינו", שבו ליקט מאורעות חשובים בתולדות עם ישראל מראשית ימיו עד התקופה שלאחר קום המדינה.

ביום כ״ט בחשון תשט״ו הלך מאתנו האיש ללא שוב, והוא רק בן 60, אך לא נשכח האדם ופועלו לטרם נמצא האיש תמורתו. רבים מאנשי העיר והארץ הכירוהו והוקירוהו על פעילותו הברוכה, על יושר לבו ועל טוהר כפיו. המונים ליווהו בדרכו האחרונה וכן באו בהמונים ליום הזכרון במלאות שנה לפטירתו, עת נחנך בית התרבות לחייל ברח׳ הירקון 91 ונקרא על שמו של אנצל שכנאי.

השאיר אחריו אשה ובן יחיד אשר אהב, אולם שמו יזכר בכבוד ובברכה בפי רבים, שהיה להם לאב מסור ונאמן.

א. ב.

●

תמונות־זכרון

לציון משפחות

אלון בכות

לזכר נשמות הקדושים והטהורים הי״ד

בספר ירמיהו (ח, כ״ג) מקונן הנביא גם על חורבנו של עם ישראל וקדושיו שקרה בימינו ואומר: „מי־יתן ראשי מים ועיני מקור דמעה ואבכה יומם ולילה את חללי בת־עמי״. אך אין בנו כוח לבכות ולספוד על כל עם ישראל הישרים והתמימים, זקנים ונערים, אבות ואמהות, עוללים ויונקים, קהילות הקודש שמסרו נפשם על קדושת השם, ואין אנו יכולים לשכוח את להט החרב המתהפכת של העריצים האכזריים.

בתוכם גם שכננו הרב הגאון הצעיר הקדוש ר׳ יצחק־שלמה בהר״ר יוסף גורדין זצ״ל, שמספרים עליו, שבשעה שהובילו אותו ביום הרציחה הנוראה אל הבורות, אמר לקהל: „קבלו עליכם את הדין באהבה רבה, כמו התנא הקדוש ר׳ עקיבא, כדי לקיים בשעה האחרונה „בכל נפשך״ — אפילו הוא נוטל את נפשך. ובצאת נשמתו הקדושה של הרב בטהרה קיבל עול מלכות שמים בצידוק־הדין איום ונורא.

אך לא קדוש אחד ולא צדיק אחד נטבח בידיהם המתועבות של פריצי החיות הטורפות מהלכי על שתים ומי יוכל למנותם. תהיה נשמתם צרורה בצרור החיים עם נשמותיהם של הצדיקים והחסידים, וד׳ ינקום נקמת דם עבדיו השפוך ונקם ישיב לצריו וכפר אדמתו עמו, וישראל ישכון לבטח בארץ אבותיו ויעמוד לקץ הימין במהרה ובקרוב.

שאול כספי־זילברמן

משפחת לייבוש איפשטיין

משמאל: האב לייבוש, בת רחל, בן משה (בארץ), בת טייבל (רוסיה), בת חסיה, האם ביובציה.

משפחת גיטל אוקושקה

אשר גיפשטין ואשתו פרדיל וילדיהם חנה, ראובן

משפחת אשר גרשמן

איטה גרשמן בת ראובן ליסק וילדיה יאכע, אייזיק ויעקב

משפחת רבקה ווייגר

אחיות רחל, דובה (למעלה)
וחנה וילנר (למטה)

משפחת יודל ווייסברג (מרוסיבליה)

משכחת שניא־ר־המלמד (סמושקה)
שניא ר ואשתו, בנם ישראל ואשתו,
בניהם שמוליק וחיים, בתם פסיה ושני ילדיה

משפחת אריה ורחל חיטרמן

מיכליה וגדליה זעוו

משפחת קוכל פלוסקר

שרה וישראל פרלצווייג

משפחת יצחק כ״ץ
האב יצחק — נרצח
עומדים (מימין): גרשון — נרצח,
גודל ואברהם (חיים במז׳יריטש),
יושבים (מימין): משה (בארץ),
דוד (חי במז׳יריטש), רות — נרצחה

משפחת פייגה מילשטיין

משפחת חיה כ״ץ

משפחת שמעון קופרשמיד

משפחת לייב קיפרווס

רייזל קופרשמיד

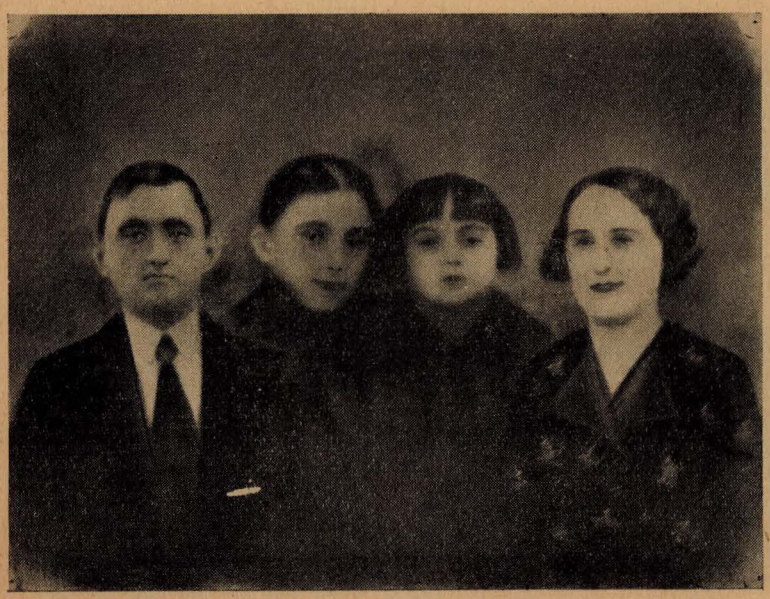

משפחת קוצ׳ר יוסף (בארץ), אשתו חיה ובנותיו פרומה ואיטה הושמדו

יעקב בן מאיר חייט, אשתו רבקה — שחיטה 1

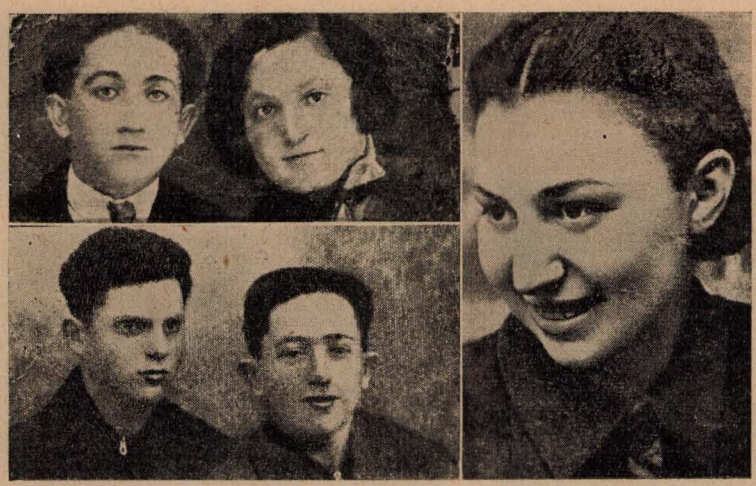

משפחות פרימק־חייט

יוכבד בת ברוך וקיילה פרימק, נהרגה ברובנה בשנת 1942

יעקב וצבי בני לזייר פרימק — שחיטה 2

משפחת יעקב רובינשטיין

יעקב וזלדה רובינשטיין, חיים־דוב וגולדה רוטלמן, רבקה וגדליהו ולכרם, ישעיהו ובתיה, יהושע וסוניה

משפחת שוורצמן

פנחס ופריידל, בנותיהם: טסיל, נחמה

משפחת עקיבא רוטלמן

רשימת הקדושים

של קהילת מז׳יריטש־גדול

חללי גזירות תש״ב — תש״ג

לפי סדר בתי־האב לרחובותיהם

פה עמוד, קורא יקר! ברטט ובחרדת קודש הרכן ראשך, כי המקום אשר אתה עומד עליו בדמם הטהור של קדושים קודש וטוהר!..

איש מז׳יריטש אבל, שכול ויתום, עמוד והתבונן!.. לפניך קברות־האחים הגדולים אשר בנבירקוב ארץ הגזירה, שבהם מצאו מנוחת עולמים אבות ובנים, אמהות ובנות, אחים ואחיות וכל היקר לך. אחרי ששתו את כוס התרעלה מידיהם הטמאות של אויבי העם היהודי עד תומה, החזירו את נשמותיהם הזכות למקור עליון ואת גופותיהם המעונים לבור־קבר!..

אוי לך, כי נבצר ממך להשתטח על קברי־אבות ולחונן עפרם בלתי אם בדפים מקודשים אלה, שנחצבו להם מצבת־זכרון בדם לבם הדווי של בניהם ובנותיהם האבלים. קרע עיניך לרווחה וקרא מצבת־זכרון זו, חרות על לוח לבך את שמותיהם הקדושים והטהורים. העבר במחשבתך למצער חלק מיסורי־התופת שנפלו בחלקם!..

ראה, הם מתבוננים בך, ומבטיהם הנוקבים מזכירים ותובעים... תיקון!..

דא בלייב שטיין, ליבער לעזער! מיט א הייליקן ציטער בייג איין דיין קאפ, ווייל דער ארט, אויף וועלכן דו שטייסט, איז מיט׳ן בלוט פון קדושים געהייליקט געווארן!..

קוק, דו אבל און יתום פון מעזשיריטש!.. פאר דיר זענען די גרויסע ברידער־קברים אין פארשאלטענעם נעווירקאוו, אין וועלכע עס האבן געפונען זייער אייביקע רו עלטערן און קינדער, ברידער און שוועסטער און אלע, וואס זענען דיר טייער. נאכדעם ווי זיי האבן אויסגעטרונקען דעם גיפט־בעכער ביז׳ן לעצט, האבן זיי צוריקגעקערט זייערע נשמות צום הייליקן הימלישן קוואל און זייערע געפייניקטע קערפערס צו דער פינסטערער גרוב!..

ווי צו דיר, אז דו קאנסט ניט גיין אויף קבר־אבות און קושן די הייליקע ערד. זאלן די דאזיקע געדענק־בלעטער זייער קבר און מצבה זיין, אויסגעקריצט מיט׳ן הארץ־בלוט פון זייערע זין און טעכטער. עפן אויף ברייט דיינע אויגן און ליין די דאזיקע געדענק־מצבה, קריץ איין טיף אין הארצן זייערע הייליקע אין פיין געלייטערטע נעמען. לעב איבער אין דיין געדאנק כאטש א קליינעם טייל פון זייערע שווערע ליידן!..

זע, זיי קוקן אויף דיר, און זייערע בוירנדיקע בליקן דערמאנען און מאנען... א תיקון!..

ת׳ נ׳ צ׳ ב׳ ה׳

שנאפר לאוויש ואשתו פייגה; בנם זלמן ואשתו וילדם; בנותיהם העניה, זיסל, גיטל, רבקה; בניהם יוקל ו־?.

זוליר רחל; בנה פיניה; בתה ברכה ובעלה אבא (הנפח); בתה?

ווייגר רבקה; בניה היינוך ודוב; בתה סוניה וילדה נחום.

ווייגר פסח ואשתו גולדה; בנותיהם פינקה ובעלה יצחק רויטלמן וילדיהם רחל וחייקה; לאה ובעלה משה ווייסברג ושתי ילדותיהם; בנם ווייגר יהודה ואשתו מיזיע וילדם.

שוורצמן פנחס ואשתו פריידל; בנותיהם אסתר ונחמה.

רויטבורד בנימין ואשתו פייגה; בתם נחמה ובנם אהרון; נכדתם שרה׳לה.

גלוזבנד יעקב; בתו פייגה; בנו אריה ואשתו אודל ובניהם גרשון, חנן, ישעיהו ו־?

מאירזומן יוסף ואשתו רבקה; בתם העניה ובעלה דוד וילדיהם; בתם דבורה.

רובינשטיין יוסף ואשתו גיטל; בנם חיים ואשתו בוזיה (קאליקה) וילדתם; בתם איטה ובעלה וילדם; בתם איידיה.

רויטברד איטה אשת מנדל; בתם בת־שבע.

קמנשיין אהרון ואשתו מלכה; בנם משה ואשתו שרה וילדיהם אייזיק, גיטל, ראובן; בנם לייבה ואשתו סוסיה וילדיהם עטיה ויצחק; בנם דוב ואשתו רייזל וילדם; בנם שלמה ואשתו דבורה ובתם חייה׳לה; בנם הערשל; בתם ביילה ובעלה יונה קליינמן וילדיהם יעקב וחיה; בתם צביה ובעלה אברהם ובנם אהרון; בתם חיה.

גרינבלט ישראל ואשתו פייגה; בנם שמואל ואשתו רחל (בקרמן) וילדם; בנותיהם בתיה ואיטה; בנם יצחק.

ליסיצה יוסף ואשתו בתיה ובתם; אם בתיה רחל.

פרלצווייג חנציה וקרובתה טובה

פירקעס ליבה; בנותיה שרה ומשפחתה וצייטל.

רוטנברג אהרון ואשתו מנוחה; בניהם ובנותיהם דוב, נחום, יצחק, אליהו, יעקב, איטה, שפרה ומשפחותיהם.

קליינמן דוב (מלמד ושמש בבית־הכנסת) ואשתו אסתר; שתי בנותיהם ומשפחותיהן.

זינמן יעקב ואשתו בתיה

לוי זוסיה ואשתו שרה; בניהם חיים, משה ויעקב.

אוסטר שמאי ואשתו מלכה; בתם חאסיה ובעלה ברל גיל; בנותיהם פייגה, איידיה; קרובתם עטיל.

ארליכמן יעקב ואשתו מנוחה; אחותו?

קיפרבנד זיסל; בתה ברכה ובעלה (סוקעניק מקוריץ).

קיפרבנד באביל; בתה שרה ובנה בעניה.

גרעצ׳אניק שמואל ואשתו טייבל; בנם יונה ושתי בנותיהם.

קיפרבנד לייביש ואשתו איידל; בתם טובה ובעלה שלמה (גוברמן); בתם בייקה ובנם יעקב.

חנה אשת יעקב קיפרבנד; בתה ברינדל ובעלה יחיאל (פיינר); בתה פערל ובעלה אשר (זוליר) ובנם מיכאל; בניה יעקב ואלתר.

סמולה ואשתו רחל; בנותיהם כרמלה ושולמית.

קאליקה בריש ואשתו קלארה.

חיטרמן אריה ואשתו רחל; בניהם חיים ושלמה ומשפחותיהם; בנם זלמן ואשתו שרה קרמר; (בנם יהודה מת ברוסיה).

טסלר ישעיהו ואשתו רוחציה; בתם רבקה ובעלה אפרים (טננבוים) וילדם ישראל׳יק.

פודיסוק יהודה ואשתו בת־שבע.

גיסיס מאיר ואשתו פעסיה; בניהם פסח, יוסף, משה ומשפחותיהם.

וויגמן בנימין ואשתו מלכה; קרובתם רחל (רזניק) ושני ילדים.

ניסנהולץ יוסף ואשתו חסיה; בנם גדליהו ואשתו פייגה; בנם ישראל ואשתו בתיה ובנותיהם מניה וחסיה.

ניסנהולץ אפרים ואשתו שרה; בנם שלמה ואשתו רבקה ושני ילדיהם.

קניגסמן נחום ואשתו גולדה (ניסנהולץ) ובנם.

בקרמן משה ואשתו בת־שבע; ילדיהם אברהם וביילה.

שבע (שיבעניו די רעביצין) ואחיה פיציע.

זעוו יעקב ואשתו חנה־רחל; בתם בתיה (קרימרמן); בנם איינשל; בתם גיטל.

דייטש פנחס ואשתו חסיה; בניהם יונה ומרדכי ובתם חיה.

רויטצימרינג מוטיל ואשתו טובה.

לעקשטיין דוד ואשתו יוכבד; בנם צבי ואשתו רחל ושני בניהם.

רויטבורד יהושע ואשתו נעכה; בנם פנחס ואשתו בלומה וילדיהם; בתם בת־שבע.

צוקר שמחה ואשתו ושני ילדיהם.

חייט מרדכי ואשתו פייגה; בנם אברהם ובתם?

קוגל משה ואשתו ושתי בנותיהם.

פרידמן יוסף ואשתו חייה־דבורה ובנותיהם; רוזה אחות חייה־דבורה.

משפחת אפרים גילפיקס: בנו ישראל ואשתו עטיל וילדתם מינקה; בנו לייבל; בתו ברייגדל וילדה אפרים; בתו גולדה ובנו שמואל.

פליישמן ראובן ואשתו מיכליה; בתם טובה־רייזל ובעלה ירחמיאל (ראפמאן) ובניהם אהרון, ישעיהו, ראובן.

זאבודניק צבי; בתו שיינדל ובעלה ראובן ובנם פרץ; בערל חיליקס ואחותו שיינדל ובעלה אבא; אחותו יענטה ובעלה אליק (סוקניק) ושני ילדיהם.

דייטש אברהם־יצחק ואשתו רחל; בנותיהם צביה וגיטל; בניהם יעקב ואשתו רבקה, הרשל ומשה־לייב.

גרשמן אשר ואשתו מעניה; בנם בצלאל ובתם חנה.

דייטש מאיר־הרש; בתו רייזיל; בנו יעקב ובתו פעסיה.

דייטש מרדכי ואשתו עטיל; בנם דוד ואשתו מרים וילדיהם לייזר, יעקב וגולדה; בנם יוסף ואשתו איידל וילדתם גולדה.

אלייסקער יעקב־יוסי ואשתו פערל; קרובה גיטל ובעלה וילדם.

וייסברג יהודה (רוסיוליר) ואשתו מאטיל; בנם אהרון ובנותיהם פייגה והינדה.

שלייפער פנחס ואשתו רייזל; בנם שלמה ובתם צפורה.

יוקעלעס אייזיק־אליה ואשתו ושני ילדיהם.

יוקעלעס אילקה ואשתו ושני ילדיהם.

יוקעלעס חנן ואשתו רחל.

יוקעלעס מרדכי ואשתו ושני ילדיהם.

יוקעלעס בצלאל ואשתו דינה־לאה; בניהם יעקב ונחשון ובתם מיכליה.

קוזיאל בערל ואשתו פייגה; בתם יענטה ובנם יוקל.

מעציעס יעקב ואשתו באסל; בניהם צבי, יצחק ואשתו אסתר (גולדמן).

שטערנשיס יהושע; בנו מיכאל.

בורשטיין שמחה ואשתו פעסיה; בניהם יוסף ושמעיהו.

בורשטיין שמחה ואשתו לאה; בנם יוסף.

בורשטיין חסיה־גיטל; בנה חיים־לייב; בתה פעסיה וילדה; בתה סטיסיה.

קנייטשער יוסף ואשתו דובה; בתם יוכבד; אמה של דובה — לאה שמעיהכעס.

שוורץ סוסיל; בנה מיכאל; בנותיה איידל ושיינציה.

פולישוק זלאטה; בתה רוזה ובעלה וילדם; בנה יהושע; בנותיהם רחל ודבורה.

בורשטיין גולדה (די בעקערן); בתה חנה ובעלה (סיטערמן); בתה שרה ובעלה גרשון (כ״ץ) וילדיהם.

פרימק יוכבד (בתם של ברוך וקיילה).

פרימק ישראל.

פרימק אליעזר ואשתו אסתר; בניהם יעקב וצבי.

פרידמן יוסף ואשתו שרה; בנותיהם חיה, מניה, חנה ובנם שלמה.

איינבינדר רוסיה; בניה שמואל ולייבל; בתה רבקה.

קילמאכר משה ואשתו רחל; בנם שמעון ואשתו מאליה וילדותיהם מינדל ואלישבע; בנם נחום ומשפחתו; בנם נפתלי; בתם חנה.

צנטר לייבל ואשתו חיה־בילה; בנם זאב ואשתו גיטל וילדם; בנותיהם שרה וחנה.

וילנר מאיר ואשתו ביילה; בנותיהם בלומה, חנה, רחל ודובה.

חייט דוד ואשתו שרה ושני ילדיהם.

זאבודניק יהודה ואשתו חאסיה; בנם פנחס; בתם יענטה.

טייטשר חנציע ובתם הנציה.

פולישוק משה ואשתו ביילה וילדם.

רוזומובסקי אלתה; בנה ברוך ואשתו דבורה ושני ילדיהם.

ברנשטיין שמואל ואשתו הינדה; בניהם יוסף ופיניה.

ליטוואק דוד ואשתו לאה ובתם דבורה.

טייטשר משה ואשתו גולדה; בנם דוב ואשתו וילדם זאב.

בילינסקי שבתאי ואשתו טובה ובנם אשר; אם טובה־ברכה.

פולנסקי יוסף ואשתו רבקה.

קוטליאר בלומה; בניה מאיר ו־? ובתה? שטיינדל זכריה; אחיו זאב.

פרימאק זיידל; בנותיו שרה ורוזה; בנו בוזיה ואשתו בת־שבע (כ״ץ) וילדם.

גלעקער משה ואשתו לאה; בניהם חיים ושמואל; בתם?

גלעקער שלמה ואשתו; בנם חיים ובנותיהם.

גילפיקס משה ואשתו.

קאפטן לייב ואשתו טשרנה; בנותיהם מרים וחיניה; בנם אברהם ואשתו רוסיה וילדיהם בוזיה ובצלאל; בתם?

קרולפלד מנדל (דער כלי־זמר); בנו יואליק ואשתו פייגה ובתם שרה ובעלה יונה (דייטש).

גיטל ישראל׳יכעס, זיידל אוקושקה; בניו אהרן ואברהם; בנותיו דינה, אסתר, הינדה, דוואסיה ולאה; אחיו ישראל ואשתו ושני ילדיו; אחיותיו רבקה ואודל.

קאזיאל בן־ציון ואשתו צביה; בניהם אהרן ו־? אחות בן־ציון חסיה ואמו — ?

אוטניק פייגה־רחל; ילדיה זאב, הינוך ושרה.

קאזיאל זוסיה ואשתו חיה; ילדיהם יענטה, ישעיהו ויקיר.

איידלמאן חיה; בניה צבי ואשתו, מאטיע ובצלאל.

שניידר נוח ואשתו סוניה; בתם הינדה ובנם שמואל.

שניידר אלעזר ואשתו צביה; ילדיהם צבי ושמואל.

דייטש נתן־בער; בניו משה, יוזעפ ואשתו וילדיהם.

כ״ץ יעקב ואשתו מלכה; ילדיהם פייגה ומאיר.

פרעס ישראל ואשתו חנה; ילדיהם געניה ואפרים; אם חנה־בליומה.

ברויטמן שמחה ואשתו תהילה; בתם סוניה.

גופמאן יצחק ואשתו קיילה; בתם באביל; בנם קויפה וילדה פרידה.

רוזנדורן טוביה ואשתו מינדל; בנותיהם פייגה וילדתה, שושנה ובעלה, חסיה; בנם אליעזר ואשתו וילדתם.

בניהם של משה ופניה ברובשטיין: אייזיק, אברהם וישראל.

זאבארין חיה־ביילה; בנה פנחס, אשתו וילדם.

פודיסוק שמואל־אליעזר ואשתו דינה; בתם בתיה ובעלה יעקב (קאפייקה) וילדם יצחק־אהרן.

סוקעניק יצחק ואשתו.

גרשמן אברהם ואשתו מרים־לאה; בתם שרה ובנם ראובן.

דופיין מרדכי ואשתו חיה; ילדיהם קויפה, מישה ונפתלי.

מאריאל דוד ואשתו שרה.

גורנשטיין איטה; בנותיה טייבל ובעלה חיים (שווארצ־מאן) וחסיה.

הוכמן אליעזר ואשתו רייזל; בנותיהם בתיה, מישה, רחל ומשפחותיהם; בניהם דוד ומשפחתו ו־?

גרשפעלד שמואל ואשתו בתיה־ברכה; בנם אהרן ושתי בנותיהם — ?

גרשפעלד זאב ואשתו צפורה; בניהם משה וזייוול; בתם ברייגדל.

גרשפעלד יהושע ואשתו לאה; ארבעת ילדיהם קויפה, משה ו־?

רובנער? אשתו טייבל וילדיהם.
זינמן מרדכי ואשתו פריידה; בתם מאחליה ובעלה דוב וילדתם גיטל.

קופרשטיין מאסיי ואשתו אסתר.

טסלר ישראל ואשתו; בנם דוד ואשתו סוניה ובנותיהם לאה ו־?

●

בעקרמן צפורה; בתה גולדה ובנה יעקב־וואלף.

אייזנשטיין פנחס ואשתו שרה; בנם מיכאל; בנותיהם טשרנה ורבקה.

אייזנשטיין משה ואשתו פייגה; בתם מוסיע.

שטיינווארצל צבי ואשתו דוניה ושני ילדיהם.

ראבין שמחה ואשתו טובה ובתם.

אוקושקה דוד ואשתו לאה.

וועדרא חוה; בנותיהם חיה־שרה וגולדה.

רובינשטין וואלף ואשתו; בנם אליק ובתם מרים.

ראבער בערל ואשתו פערל; בניהם שלום, משה, יעקב ומשפחותיהם; בנותיהם פעסל ובעלה, זיסל ובעלה מאיר (שרייבמן)).

בתיה „די דיוועניערן"; בתה שיינצ'ה וילדתה יענטה.

קליימאן יצחק ואשתו שיינצ'ה.

רוזנבערג חיים ואשתו חיה־שרה ובתם; אחות חיים סאסיל ומשפחתה.

שרייבמן משה ואשתו אסתר; בנם בוזיה; בנותיהם הינדה ובתיה.

גולדמן ליפמן ואשתו שפרה; בנותיהם פרומה וריסיה.

גולדמן יצחק ואשתו חנה; בניהם ישעיהו ומיכאל; בתם ריסיה.

קוטשער חיה; בנותיה פרומה ואיטה.

מילשטיין פייגה; בניה מאטל, שמחה ואשתו אסתר (שולמאן) וילדם משה.

אחות פייגע — טעמע קרופניק.

לרנר אברהם ואשתו נענע; ילדיהם שלמה ופרומה. קארפ ברוך ואשתו גולדה; ילדיהם יעקב, ליבקה ומרדכי.

כ"ץ יצחק ואשתו מיכליה; בתם ריסיה ובעלה וילדם.

כ"ץ משה (יאסיעכעס) ואשתו לאה; אשת לייבעל כ"ץ וילדיה.

יעקב החיט ואשתו דובה ושלושת ילדיהם.

חייט מאיר ואשתו ביילה; בנם אליהו ובתם — ?

יעקב חייט ואשתו רבקה ובנותיהם חיה־לאה, מינדל, שרה, גולדה

מילשטיין שמואל ואשתו וילדיהם; אחיו משה ו־?; אחיותיו גולדה ו־?

וואלף השמש ובנותיו מישקה ואיידל.

מוליעוויטש עטיה ובעלה וילדם.

קראמר חיים (שכנא'ס) ואשתו טעמע; ילדיהם מאטיל, שמשון, בעריל וגיסיה.

אייזנשטיין נחום ואשתו דבורה; ילדיהם איטה, גולדה ושמואל.

אווערבוך שכנא ואשתו סימה; בנותיהם יוכבד וינטה.

מאריאל יהושוע ואשתו שפרינצה; בנותיהם ינטה ועטיל.

ריימאן חיים־בער; בתו אסתר ובעלה.

ריימאן גאדל ואשתו ברכה וילדיהם.

ריימאן יוסף ואשתו וילדיהם.

אוטניק חסיה; בנותיה טייבל ובעלה שמואל וילדם; אודיל, סלובה.

באראז שמואל; בנו חנן ואשתו ובנם משה.

שטיינווארצל הלל ואשתו רייזל; בניהם: משה, הרשיל, הינוך ומשפחותיהם; גרשון ואבא.

וועדרא בנימין (גאדלס) ואשתו אסתר; בנותיהם גולדה ולאנה.

וועדרא חנה (יצחק לייבס).

זאלצמן בן־ציון ואשתו רייזל ושלושת ילדיהם.

חאסיה „די זווילערן" ובעלה ושתי בנותיהם.

גורשטיין חיים (לאזעניוס) ואשתו; בנותיהם: מרים ובעלה; שלמה וילדה; נעסיה, חנה, איטה ומאניה.

●

רוזנשטיין דוד ואשתו אלתה.

אוטשעניק בן־ציון ואשתו באביל; בנם נחמיה ואשתו רוזה ושתי בנותיהם רחל וחנה; בתם חוה וילדתה טאניה.

קראמער מאיר ואשתו חנה; ילדיהם טוביל, הינדה ויעקב.

פיניה באקשענער ובנו אברהם.

הוניקמאן דוד ואשתו קיילה וחמשת ילדיהם

שווארצמן בו־ציון.

ישראל קיציורס ואשתו וילדיהם; אמו של ישראל — ?

זאוואדניק פרויקה ואשתו בריינדיה; בניהם משה, יוקל ומשפחותיהם; בתם גיסיה ובעלה לייב קושניר ושני ילדיהם.

שטיינדל שאול ואשתו חוה; בנותיהם: צביה ובעלה וילדם; רבקה.

קארמן מאיר ואשתו פייגה.

זמילמאכר בן־ציון ואשתו שיינדל ובתם בתיה.

זעוו גדליהו ואשתו מיכליה; בנותיהם שיינצ׳ע, רבקה, גיסיה; בנם וואווע.

רויטלמן עקיבא ואשתו מאטל; בניהם ישעיהו ויצחק; בנותיהם ריסיה, רוזה ושרה.

זאוואדניק משה ואשתו שרה ושלושת ילדיהם.

זאוואדניק אברהם ואשתו פייגה; בתם חיה־ביילה; בנם יצחק; קרובתם — אלמנה ושני בניה: ישראל ובעריל.

זאוואדניק ישראל ואשתו נחמה; בניהם אהרן וגרשון.

אופשטיין לייבקה ואשתו אסנה; בניהם: מולקה ואשתו ושני ילדיהם; חיים ואשתו וילדם; אברהם ואשתו גיטל וילדם מאיר.

שטרנשיס חיים־הערש ואשתו; בנותיהם: חיה ובעלה יהושע (רובינשטיין) וילדיהם; רחל ובעלה חיים וילדם.

שטערנשיס נחום ואשתו שיינדל; בתם סוניה ובנם מאטל.

פיקסמאן שלמה ואשתו שרה; בנותיהם אסתר, זלאטה וחנה.

גארנשטיין פינקה; בנותיה: חסיה ורחל.
בנה שלום ואשתו.

אווערבוך שכנא ואשתו חנה; בנותיהם בוזיה, מרים וציפה.

לייבזון מארקל ואשתו דבורה; בתם חיסל ובנם אברהם.

שפיגלמאן אברהם ואשתו חנה־שיינדל; בניהם שמואל ואריה; בנותיהם: מינדל ובעלה בוזיה (קרמר), אסנה־רחל, מלכה ודבורה.

גילפיקס יצחק ואשתו ברכה; בנם יעקב ואשתו עטיה וילדם מיכאל.

חיה אשת שלמה גילפיקס ובנותיהם מלכה ומינה.

גילפיקס יהושע ואשתו שיינדל; בתם רוסיה ובנם אברהם; סבתא יוסי׳כה.

זילברשטיין אפרים ואשתו חיה; בתם חנה.

זילברשטיין יעקב ואשתו לאה (רויטלמן); ילדיהם נוח ויצחק.

הרב גורדין שלמה ואשתו חיה; ילדיהם ישראל ומרדכי.

קראמר שכנא ואשתו רבקה; בנם הינוך.

סאפוז׳ניק יוסף ואשתו ריקל; הורי ריקל; וואלף ויאכה פעלדנקרייז.

קראמר נפתלי; בניו בעריל ושכנא ומשפחותיהם.

עפעל חיים־הערש ואשתו רוסיה; בנותיהם: חוה ובעלה, דובה ובעלה וילדם, העניה; בנם שלום ואשתו יוכבד (ליסק) וילדתם שולמית.

זאוואדניק מיכאל ואשתו וילדיהם.

אשת יוקל זאוואדניק ושני בניהם.

קופרשטיין מרים; בנה אליהו ואשתו סאליה וילדיהם חיה ומשה.

זעלצהנדלר מוליה ואשתו; ילדתם העניה.

הוקיילע שמחה ואשתו ובתם שיינה.

בורקע בן־ציון ואשתו גולדה; בנם דאשה ובתם זעלדה.

וואלדמן יוסף ואשתו וילדיהם

וואלדמן פרץ ואשתו וילדיהם.

גופבערג מוניש ואשתו; בתם פעסיה.

גופבערג שבח ואשתו ובנם.

גורדין טוביה ואשתו; בנם זאב; בנותיהם מרים וגיטל.

קאמיניק לוי־יצחק ואשתו חנה; בנם אליעזר ואשתו מאניה וילדתם לאה; בתם בתיה.

ווייסבערג גנעסיה; בניה: טוביה, אלתר ואשתו מלכה (קלורפיין) וילדתם יהודית.

זעמילמאכר יהושע ואשתו; בניהם: פרץ ואשתו, ראובן; בתם חסיה.

זעמילמאכר רבקה. (אשת צבי); בנותיה אסתר, שרה, גולדה ואסנה.

זעמילמאכר חיה ובעלה אברהם וילדתם.

גולדמן שלמה; נכדו לאגער גרשון ואשתו פוליה וילדיהם דבורה, חנה, אבא, ברכה, מאיר; מלכה אשת לאה לאגער וילדה. לאגער אבא ואשתו חיה וילדיהם; לאגער שרה; לאגער ראסקה ובעלה.

זאוואדניק נפתלי.

זאוואדניק אהרן.

אופשטיין לייביש ואשתו באבציה; בנותיהם רחל וחסיה.

אווערבוך אפרים; בנו סנדר; בתו דבורה ובעלה יחזקאל וילדיהם יעקב ויחיאל.

רונדל סיומה ואשתו מאליה וילדיהם יעקב, מלכה וברכה.

ריז׳ער פייגה; בנותיה: שרה ובעלה מנדיל מצמן וילדתם חסיה; ביילה.

זוליער צבי ואשתו טובה וילדם שמואל.

ביילה ליבערס; בנותיה ברכה, עטיל ובעלה יוסף.

לייזר חיים־פאליקס ומשפחתו.

משפחת ווישניוועצער.

●

רובינשטיין יעקב ואשתו זעלדה; בנם ישעיהו ואשתו בתיה; בנם יהושע ואשתו סוניה (פינקעלשטיין) וילדם.

וועדרא חוה (אשת יעקב) ושלוש בנותיה.

ברויטמן הרשיל ואשתו טובה; בתם דובה.

קראמר אסתר; בנה טוביל ואשתו רייזיל וילדיהם.

קראמר ישראל ואשתו אסתר וילדיהם

קראמר סוסיל; בנה יוסף ובתה פעריל.

שטיינווארצל צבי ואשתו ליבה וילדיהם.

שטערנשיס בן־ציון ואשתו אלתה; בניהם: ליפמאן ומשה ומשפחותיהם; אברהם, יצחק, שלמה; בנותיהם רחל, צפורה ומשפחותיהם.

קאנטור יצחק (השוחט) ואשתו ביילה; בנותיהם: רבקה ובעלה מנדל שטערנבערג, חוה, חיה; בנם שמחה.

קאנטור נחמה; בתה איטקה ובעלה זינה יאגודה וילדם.

קראמר חיים ואשתו מרים; בניהם הרשיל, שכנא וטוביל; בנותיהם בתיה ו־?.

גרושקה יוסף ואשתו רוחצ׳ה וילדם.

אם יוסף — מלכה; בנה הינוך ובתה באבצ׳ה.

שטיינשניידר שלום (דער בלעכער) ואשתו חיה; ילדיהם עטיל, מלכה, בוזיה, לייזר ועלקה.

פרומאן — ?; בנה בוזיה; בנותיה גולדה ובאבל.

קיפערוואס לייבה ואשתו ציפה; בנותיהם מאניה, פייגה וביילה.

סמושקה שניאור ואשתו ביילה; בניהם ישראל ומשפחתו, שמואל וחיים; בתם פעסיה ומשפחתה.

קופרשמיד בנימין (דער סיצ׳קאר) ואשתו וילדיהם.

גרשון המלמד; בניו יעקב ופרידל; בתו רייזל.

מארשאליק לייב ואשתו ביילה וילדיהם.

זעקצער יהושע (השוחט) ואשתו גיטל; בנם אליהו; בנותיהם לאה ואסתר; אם גיטל — חוה.

משפחת גארבאץ׳.

רויטלמאן חיים ואשתו ברכה; בניהם: אשר ואשתו זיסל וילדיהם חוה, שלמה, פרידה ומלכה; בעריל ואשתו חיה ובתם הינדה; בתם בילה ובעלה אברהם וילדתם שבע׳לה.

זעמילמאכר ישראל (שמש) ואשתו חנה וילדם.

יאסילה מאכליעס ובנו יאנקעלה „דער בלינדער״. גיסיה עטיעס.

●

הימברג לאה; בניה: יהושע ואשתו גיטל ושני ילדיהם; דוד ואשתו טייבל וילדם.

הימברג יצחק ואשתו נעכה; בנותיהם: דובה ובעלה מאטל סוקעניק וילדם; רחל.

זעמילמיל שאול; בתו רוחצ׳ה; בניו משה ואשתו ושני ילדיו; דוד ואשתו מעניה וילדיהם.

גולדמן קויפה.

סנדלר שמחה ואשתו שרה; בנותיהם: שינדל ובעלה יחזקאל קריפקה וילדם יונה; מלכה.

גלוזבאנד בצלאל ואשתו חסיה ושלושת ילדיהם.

פירקעס אשר ואשתו מלכה; בנם זלמן ובתם לאה.

קופרשטיין אפרים ואשתו מרים; בתם פייגה.

קלורפיין דוד ואשתו צביה; בנותיהם: ליבקה, דינה; בנם יצחק.

רייכמן שלום ואשתו צירל; בנם אייזיק ואשתו פרידה ושתי ילדותיהם.

הוקיילע נוח ואשתו.

בורקה מאטל ואשתו פייגה; בניהם יודל, נחום ואשתו; בנותיהם רבקה ובוזיה.

פינקלשטיין יעקב ואשתו דבורה; בתם ביילה (בנם מיזיה נעלם ברוסיה).

פינקלשטיין נחמה; בתה אסתר; בנה משה ואשתו אוציה (טאקסע) ושני ילדיהם.

סקלאווער משה ואשתו ושני ילדיהם.

טאקסי בעריל ואשתו; בתם סוניה ובעלה (מלמד).

גיל שלום ואשתו רבקה; בנם בעריל ואשתו חסיה (אוסטער); בנותיהם מלכה ורחל.

פערשטמאן נטע ואשתו צפורה.

לערנר רחל ופייגה (מבלודאוו).

סמארז׳אוו יהודית.

סמארז׳אוו נטע ומשפחתו.

פינקלשטיין מניה.

גולדמאן ישראל ואשתו העניה (זאסלאווסקי) ושני ילדיהם.

אוטשעניק שמואל ואשתו רבקה.

מאליאר דוד ומשפחתו.

מאליאר יחזקאל.

בוים יעקב ואשתו דבורה; בתם פאניה ובעלה וילדם.

אלפערין צבי ואשתו בתיה; בנותיהם: וויטיה ובעלה דוד אייזנבערג וילדם שוני; פאניה ובעלה שוסטער וילדם.

פערלצווייג פריידה; בניה: אליק ובוזיה; בתה נחמה ומשפחתה.

גון אליהו ואשתו; בניהם: ישראל, ניוניה ושבתאי; בנותיהם: לאה ו־ ?.

גון יהודה ואשתו טשערנה; ילדיהם אנשיל, לאה ואסתר.

גובערמן אהרן ואשתו פראדל; בנם שלמה ואשתו טובה (קיפרמאנד) וילדם.

זעמילמיל חיים ואשתו גולדה; בנותיהם בוזיה ומלכה; בנם בורה.

גלוזבאנד שמשון; בנו אברהם; בתו שרה.

הוניקמאן הערשיל ואשתו שיינדל; בנם אשר ואשתו גיסיה וילדיהם.

ווייסמן אליהו ואשתו וילדם.

ווייסמן רבקה.

פולישוק לייב ואשתו; בנותיהם: שפרה, מינדל; אודיל ובעלה דוב קליינמאן ושני ילדיהם.

פולישוק רבקה (אשת יעקב); בתו חנה.

מצמן אברהם־ברוך ואשתו מנוחה; בתם הענדל ובעלה יעקב למדן וילדיהם ברייגדל, חנה, רבקה ושבתאי.

זילברשטיין וואווע ואשתו אסתר; ילדיהם גדליהו ומאניק.

גורוויץ יהושוע ואשתו יהודית (וינער) וילדם.

גורוויץ שלמה ואשתו רבקה וילדם.

זילברשטיין משה ואשתו טעמע; בתם פייגה וילדותיה רעגינה וסאבינה.

פרעסמאן שיינדל.

גורוויץ דוד ואשתו רבקה; בנם צבי; בנותיהם פייגה ורחל.

גורוויץ אברהם ואשתו חאסל; בנותיהם חנה ורחל.

גיפשטיין יצחק־אהרן ואשתו מלכה; בנם משה׳קה ואשתו חייקה ובניהם נפתלי ויעקב; בתם בתיה ובעלה נחמן ושני ילדיהם; בתם מרים ובעלה צבי יאבקע ושני ילדיהם.

כ״ץ קאפיל ואשתו חיה־שרה ובנם מאיר.

ציטרין משה ואשתו וילדיהם.

קאגאן חנצ׳ה; בתה חיה ובנה ברוך.

אשר (דער שערער) ואשתו ושלושת ילדיהם.

שטערנבערג סאניה ואשתו שרה; בניהם משה־קה, קויפה, אברהם־חיים, גרשון, מנדיל, אביגדור ומשפחו־תיהם.

פלאמענבוים שמואל ואשתו חנה וילדיהם בת־שבע, מאניק, לאה.

רויטלמאן געציה ואשתו צפורה וילדם מדרכי.

שטערנשיס צבי ואשתו ביילה; בנם נטע ובנותיהם חסיה ואסתר.

מייסטער געציה ואשתו ליובה; בנם בומה ובתם מיטיה.

כ״ץ בנימין ואשתו רחל; בניהם: בוזיה ואשתו וילדם; יעקב; בנותיהם ביילה ומלכה.

גולדמאן חיים ואשתו בתיה ובתם רוזה.

מאטל גולדמאן (אשת מנדיל); בנותיה אסתר ונחמה; אחותה רחל.

מצמן שרה־חסיה אשת בן־ציון; בנותיהם: רבקה ובעלה שלום בענדיל וילדתם חסיה; לאה, עטיל, איטה, בנם יוסף.

פרוסקה ליפשה; בניה: דוד ופרידל; בתה — מרים.

●

גולדמאן מעניה־דבורה; בניה יעקב, פסח ואשתו וילדם; בנותיה: חסיה־גיטל ובעלה בן־ציון, שיינקה, גיסיה ופעריל.

ליפיק יצחק; בנו יוסף ואשתו וילדתם; בתם גולדה; ש״ב יוקעליוק צבי.

גולדפארב חסיה־פריידה; בניה: משה ואשתו פייגה וילדיהם; מנדיל; בנותיה רחל, חיה־שרה ובתיה.

פינקלגלוז מאיר; בנותיו: לאה׳קה ובעלה אברהם שוועץ; רחל.

גליקמאן בן־ציון; בנו דוד.
גליקמן יהושוע ואשתו ובנם.

האחים אהרן ומאיר זאוואדניק; אמם ואחותם פעסיה.

קאליקה רבקה; בניה אברהם, יעקב והרשל; בתה נחמה.

סקלאוועד יהושוע ואשתו חנה ושני ילדיהם.

קיפניס אשר ואשתו פייגה.

קונופיאט דוד ואשתו רוסיה וילדיהם.

ריימן חיה־שרה; בנה הרש; בתה זלדה ובעלה וילדם.

ברזניאק משה׳קה ואשתו ביילה ובתם.

צנטער זלאטה ובנה יחיאל; אמה חאסיה.

גולדמן ניסל ואשתו וילדיהם.

ריימן לייבה ואשתו וילדיהם.

אשת בערל גופמן ובתם.

כ״ץ חיה; בנה יעקב ואשתו איטה וילדם נפתלי; בתה רחל.

ביברגאל הרשל ואשתו וילדם.

רויטצימרינג חיים ואשתו מינדל ובנם ניוסיה.

דאקסר אריה ואשתו וילדיהם.

קיילדורף ישעיהו.

ווייסברג יהודה ואשתו יענטה; בתם לאה ובנם יוסף.

גילבורד לייבה ואשתו; בנותיהם אסתר ולאה.

שטערנשיס יצחק ואשתו דוואסיה ושני בניהם.

פרלצווייג ישראל ואשתו שרה; אחותו חיה; ש״ב נכטנשטיין שמואליק.

כארזעס דוד ואשתו וילדיהם.

כארזעס זינדל ואשתו וילדיהם.

אשת זייוול (הסבל) וילדיהם.

צווייג מנדיל ואשתו שניידל; בנותיהם הינדה ובעלה (בורד), מאניה ומיזיה.

ספוז׳ניק יאנקל ואשתו חנה וילדיהם; גיסתו לאה׳ציה

זינמן חיים ואשתו באבציה.

צביה אשת משה זלוטניק וילדם.

גליקמן גרשון ואשתו צביה וילדיהם.

שטערנשיס ליפמן ואשתו אסתר ובנם מרדכי.

רויטנברג שמואל־לייזר ואשתו; בנם יהושוע ומשפ.

צוויינבוים ישראל ואשתו שרה־רבקה; בניהם מאיר, בצלאל ומנדיל.

צוויינבוים דוד ואשתו אסתר; בניהם בן־ציון ומיכאל.

בארדאך יצחק ואשתו מלכה ושני ילדיהם.

●

כ״ץ יצחק (רפאל׳ס) ואשתו פייגה; בניהם משה ו־?;

בנותיהם יוכבד, חנה ויהודית.

ברייגדל רפאל׳ס ובעלה זליג.

מילשטיין שמואל ואשתו בתיה; ילדיהם מאטיע, חיה וגולדה; אמו קריסיה.

גיפשטיין אשר ואשתו פראדל; ילדיהם חנה, ראובן ובן־ציון.

קאליקה רוסיה (אשת אברהמל ניסנהולץ) ושתי בנותיהם.

פלוסקר קאפיל ואשתו אסתר; בנותיהם דובה וחיה; בניהם אפרים ויצחק.

שטערנשיס לייזר ואשתו.

שטערנשיס יעקב ואשתו רבקה וילדיהם.

שטערנשיס ציקה ואשתו וילדיהם

מאטיל אשת מנדיל גולדמן ובנותיהם אסתר ונחמה; אחותה רחל.

האניקמן אלתר; בנו חיים ונכדו אשר; בתו גנעסיה ובעלה בערל וילדיהם; בתו שבע ובעלה מאטיל; בתו בלומה ובעלה וילדיהם.

●

לרנר משה ואשתו גיטל וקרובתם.

גורפינקל שבע (מאיר איצעס) ובנותיה ומשפ.

גבאי משה ואשתו רייזל; בתם נחמה וילדיה; בניהם דוד ושמואליק.

קפלן בערל ואשתו זלאטה; אשת שמואל ובתם.

אשת אליהו גלאטשטיין ובנותיהם.

שטערנברג משה׳קה ואשתו ושני ילדיהם.

שטערנברג אברהם־חיים ואשתו יענטה (ציטרין) ובתם.

פרייערמן יצחק ואשתו רחל ובנם יאניק.

גולדמן מיכאל ואשתו פייגה; בניהם פסח וסיומה; בתם נחמה ובעלה דוד (כארבאש) ושני ילדיהם.

שפיגלמן דוד ואשתו ברכה; בנותיהם חיה, הינדה ושרה.

שטיינשניידר שלום ואשתו ובתם בלהה.

מאירזומן יהושע; בנו יואליק ומשפחתו; בנותיו יוכבד ו־?

קולינר שפרה ובניה לייביש ובוזיה.

זינמן יוסף ואשתו רבקה.

ליברטוב אליק ואשתו אודל; בנותיהם שבע ובתיה; בנם?

גרושקה מאיר ואשתו עטיל; בנותיהם עלקה, חאסיה ו־?

שטיינדל מנוחה ובנה אברהם.

גערשמן יוסף ואשתו איטה; בנותיהם רוזה, עלקה וביילה; בנם יעקב.

גערשמן דוד ואשתו בתיה וילדיהם.

שטיינדל אייזיק ואשתו באבה; בנם וואלף ואשתו וילדם; בתם בלעכט ושני ילדיה לאה ומאיר; בתם ברייגדל.

שטיינדל אהרן ואשתו רחל.

שטיינדל מיכאל ואשתו הענציה ושני ילדיהם.

סמוליאר לייב; בנו משה וילדו לייב; בתו ברכה וילדיה בערל, לייב, ראובן, בוזיה וחנה.

●

שולמן אברהם ואשתו מאטיל; בתם קיילה.

שיכר אשר ואשתו חייקה; בנותיהם בוניה, לאה, רבקה וסוניה ומשפ׳; בנם פרויקה.

בויער ניסל ואשתו גיטל; בנם מאטיע; בתם פריידל ומשפחתה.

געכמן נחמה ובעלה.

אוטניק שבע וילדיה רוסיה ושלמה.

זינמן יהושע ואשתו ברכה; בנותיהם דבורה וזיסל; בניהם יעקב ופסח.

גוראלניק משה ואשתו זלאטה ושלושת ילדיהם.

סקלאווער ראובן ואשתו שפרה; בניהם גודל ומשפ׳; בתם רוסיה.

האניקמן אברהם ואשתו חיה־טובה ושני ילדיהם.

קאנטור בערל ואשתו נעחע; ילדיהם יהושע וחנה.

אייזנברג ריווציה (אשת ישעיהו).

גערשמן איטקה (אשת זוסיה); ילדיהם יאכה, אייזיק ויעקב.

בידרמן שמואל ואשתו וילדם.

אייזנברג יעקב ואשתו מרים.

קראנצברג הרשל ואשתו אסתר ובתם חוה.

זאסלאבסקי שמערל ואשתו פעסיל.

קראנץ בוזיה ואשתו חאסיה (גולדמן) וילדם.

קופרשמיד שמעון ואשתו שבע ואמה גולדה; בנם פנחס ובתם לאה.

קופרשמיד בוזיה ואשתו ושני ילדיהם.

קופרשמיד אסתר ובעלה.

קופרשמיד חיים ואשתו גיטל (גליקמן) וילדיהם.

אוטשניק דבורה (אשת קויפה(ובנם מרדכי.

פולישוק אברהם ואשתו חאסיה; בנם חיים; בנותיהם סוניה ובעלה וילדם, גולדה ורבקה.

זינמן אפרים; בנו פנחס ובתו דוניה.

אייזנברג ישעיהו ואשתו יהודית; בניהם שלום ויעקב; בתם ברייגדל.

גלוזבנד יוסף ואשתו שבע; בנותיהם: שפרה ובעלה (שלייען) וילדם; נעחע ובעלה וילדם; ברייגדל ובעלה (ניסיס) וילדם.

שטיינדל לייביש ואשתו שרה; בנם הינוך ובתם?

שטערנשיס זלמן ואשתו וועליה; בתם חנה ובנם משה׳לי.

פינקלשטיין מיינה ואשתו פעסיוטה ובנם איזיה.

פרענקל פריידל; בתה שרה ובעלה.

גלאזר חיים־דוד ואשתו דבורה; בניהם יצחק ואבא; בתם אסתר.

שרובה לייבה ואשתו לאה ושני ילדיהם.

שטערנברג קויפה ואשתו בוזיה; בנם אברהם ובתם פריידה.

מוליעוויטש ירחמיאל ואשתו סוניה וילדם.

שטיינדל ישראל ואשתו ושתי בנותיהם.

סובול נחמיה ואשתו ושתי בנותיהם

ליסאק שלום ואשתו גולדה; בנותיהם אסתר והעניה.

●

מכפרי הסביבה ומערי הארץ.

גולדפארב דוד ושיינדל (אנדרעסיעוו); בנם אסיק; בנם בורה (נפל בפארטיזנים).

ציטרין משה ואשתו (נעווירקאוו); אמו ואחיותיו ומשפ׳.

גרינשטיין בוזיה (נעווירקאוו) ואשתו וילדיהם.

ירחמיאל (נעווירקאוו).

האחיות ברכה ו־ ? ואחיהם פיניה (בודה).

משפחות שמואל, בערל, יצחק (מאציעיובקע).

קאליקה פסח וחוה (זאליזניצא).

משפחות יהושוע, בערל (קאלאווערט).

הינוך ובנו מרדכי ומשפ׳ (בלודאוו).

בערל וחיים ומשפ׳ (חאריטשע).

משפ׳ גרושקה (רושיווקע).

בתו של אפרים נפתליס ובעלה ובנם בוזיה (רושיווקע).

יהודי הכפרים סיניאוו, מעדוויעדיווקע, יאניווקע ושאר כפרי הסביבה.

יהודים פליטים מערים שונות, ביניהן ורשה, פשמישל, לודז ואח׳ מצאו את מותם בגיטו מז׳יריטש.

על תינוקות של בית רבן הורמה יד התליין...

סדר הזכרת נשמות

מנהג כשר נוהגים שרידי הקהילות, שהושמדו ע״י צוררי ישראל בגזירות תש״ב—תש״ג, להתאסף שנה־שנה במועד קבוע ליום־זכרון (יארצייט) בציבור, כדי להתיחד עם זכרם של קדושי עירם ולהספידם.

נמצא אדם במקום רחוק או סיבה חשובה אחרת עיכבתו, יקיים חובת יום־זכרון ביחידות לפי הסדר הרשום כאן ויכוון לשם התיחדות עם זכרם של קדושי משפחתו, קרוביו, ידידיו וכל תושבי העיר.

יִזְכּוֹר אֱלֹהִים נִשְׁמוֹת אָבִי וְאִמִּי, זְקֵנַי וּזְקֵנוֹתַי, אַחַי וַאֲחִיוֹתַי, דּוֹדַי וְדוֹדוֹתַי, קְרוֹבַי וּקְרוֹבוֹתַי, יְדִידַי וִידִידוֹתַי, שֶׁנֶּהֱרְגוּ וְשֶׁנִּשְׁחֲטוּ וְשֶׁנִּשְׂרְפוּ וְשֶׁנִּטְבְּעוּ וְשֶׁנֶּחְנְקוּ וְשֶׁנִּקְבְּרוּ חַיִּים עַל קִדּוּשׁ הַשֵּׁם וְעַם יִשְׂרָאֵל, שֶׁהָלְכוּ לְעוֹלָמָם. בַּעֲבוּר שֶׁאֲנִי נוֹדֵר צְדָקָה בְּצַד הַזְּכָרַת נִשְׁמוֹתֵיהֶם וּבְשֵׂכַר זֶה תִּהְיֶינָה נַפְשׁוֹתֵיהֶם צְרוּרוֹת בִּצְרוֹר הַחַיִּים עִם נִשְׁמוֹתֵיהֶם שֶׁל אַבְרָהָם יִצְחָק וְיַעֲקֹב שָׂרָה רִבְקָה רָחֵל וְלֵאָה וְעִם שְׁאָר צַדִּיקִים וְצַדְּקָנִיּוֹת שֶׁבְּגַן עֵדֶן וְנֹאמַר אָמֵן.

יִזְכּוֹר עם ישראל את נשמותיהם הטהורות והזכות של רבבות אלפי בניו ובנותיו, אשר עונו בעינויים קשים ואכזריים והושמדו בכל מיני מיתות משונות. מי באש ומי במים, מי בחרב ומי בחיה, מי ברעב ומי בצמא, מי ברעש ומי במגפה, מי בחניקה ומי בסקילה. כולם קדושים וטהורים, רבנים וגאונים, צדיקים וחסידים, סופרים ומשוררים, מנהיגים ועסקנים, תמימי דרך וגומלי חסדים. בזכות עקדתם על קידוש השם ויהדותם תהיינה נפשותיהם צרורות בצרור הגבורים והקדושים של עם ישראל לזכרון עולם.

יִזְכּוֹר כל איש מז׳יריטש בישראל ובארצות הפזורה את אלפי הקרבנות הקדושים והיקרים של קהילת מז׳יריטש המפוארה והמהוללה. אבות ובנים, אמהות ויונקים, זקנים ועולי ימים, בניהם של צדיקים וחסידים ישרים ותמימים, לומדי תורה ושומרי מסורה, עסקנים רחמנים וגומלי חסדים. בדמם הנקי הרוו את קברות האחים באדמת נבירקוב ונפחו את נשמתם בקדושה ובטהרה. בזכות כמיהתם לארצנו הקדושה תהיינה נפשותיהם צרורות בצרור בניה ובוניה, מגיניה ומשחרריה.

אל מלא רחמים, דיין אלמנות ואבי יתומים, אל נא תחשה ותתאפק לדם ישראל שנשפך כמים. תן מנוחה נכונה על כנפי השכינה, במעלות קדושים וטהורים כזוהר הרקיע מזהירים ומאירים, לנשמותיהם של רבבות אלפי ישראל ובתוכם שלושת אלפים בני הקהילה הקדושה מז׳יריטש גדול, אנשים נשים וטף, שנהרגו ושנשחטו ושנשרפו ושנטבעו ושנחנקו ושנקברו חיים, שהלכו לעולמם.

כולם קדושים וטהורים, ובהם גאונים וצדיקים, ארזי הלבנון ואדירי התורה, בגן עדן תהא מנוחתם. לכן בעל הרחמים יסתירם בסתר כנפיו לעולמים ויצרור בצרור החיים את נשמתם, ה׳ הוא נחלתם ויזכור לנו עקדתם ותעמוד לנו ולכל ישראל זכותם.

ארץ אל תכסי דמם ואל יהי מקום לזעקתם. בזכותם נדחי ישראל ישובו לאחוזתם, והקדושים לזכרון תמיד נגד ה׳ צדקתם, יבואו שלום וינוחו על משכבותם, ונאמר אמן.

ציונים ותאריכים לזכרון

- 1 בספטמבר 1939 עברו גייסות הגרמנים את הגבול הפולני.
- 17 בספטמבר 1939 נכנסו צבאות הרוסים למז׳יריטש.
- 22 ביוני 1941 פרוץ מלחמת היטלר־סטאלין והתחלת השואה על היהודים.
- 2 ביולי 1941 הופיע בעיר חלוץ הצבא הגרמני.
- אוקטובר 1941 משלוח ראשון של יהודים ממז׳יריטש למחנה־עבודה בקיוב.
- 1 ביוני 1942, א׳ דשבועות תש״ב — ה„אקציה״ הראשונה.
- 2 באוקטובר 1942, א׳ דסוכות תש״ג — ה„אקציה״ השניה.
- א׳ דחול־המועד סוכות — יום־הזכרון (יארצייט) לקדושי מז׳יריטש.

כתב זאת זכרון בספר ושים באזני ילדיך...

גרויס מעזשיריטש
אין אויפבוי און אומקום

רעדאגירט פון
בן־ציון ח. אילון — באראניק

דער ארון־קודש אין דער גרויסער שול
באַרימט מיט זיין שיינקייט און קונסט

ארויסגעגעבן פון איירגון עולי מז׳יריטש בישראל
מיט דער מיטהילף פון מעזשיריטשער לאנדסמאנשאפט אין קאנאדא
תשט״ז — 1956

קאפיטל איינס

אויפשטייג און אונטערגאנג

אלגעמיינער איבערבליק

במקום הקדמה — רעדאקטאר. / גרויס מעזשיריטש אין אויפבוי און אומקום — א. זינמאן. / דער ערשטער טראנספארט — חיים שטערנשיס. / א פונק אין דער פינסטערניש — י. זינמאן. / געדענק עמלק׳ן — י. זינמאן. / אונדזער שיינע מעזשיריטש — ל. אלפערן־אייזנבערג.

במקום הקדמה

מה טובו אוהליך יעקב, משכנותיך מז׳יריטש!..

קליין ביזטו, אונדזער שטעטל מעזשיריטש, געווען אין פארנעם און אין צאל איינוווינער, אבער ווי גרויס און פרעכטיק ביזטו געווען אין ערליכן, יידישן ארט לעבן. אמת, יושר און גערעכטיקייט האבן געהערשט אין דיינע קליינע, שמאלע געסעלאך. ווי מיט א געטרייע און צערטליכע מוטער האבן זיך דיינע קינדער מיט דיר געצירט, און אויך זייענדיק פארוואַרפן פון דיר אין פרעמדע איבער ווייטע ימים לענדער, האבן זיי זיך תמיד געפרייט און גע׳יחס׳נט מיט דיר.

מעזשיריטשער יידן האבן זיך ניט אויסגעצייכנט מיט קיין רייכטום, נאר מיט גערעכטיקייט און ארנטליכקייט. די ארעמע בעלי־בתים און די הארעפאשנע בעלי־מלאכות און ארבעטער האבן זיך קיינמאל ניט באקלאגט אויף זייער גורל, נאר שטענדיק צופרידן געווען מיט זייער חלק און מיט פרייד און ווירדע געטראגן אין הארצן דעם אידעאל פון אונדזערע אבות:

יגיע כפיך כי תאכל,
אשריך וטוב לך.

און ווירקליך, יעדער שוסטער איז ביי דיר געווען דער שפיגל פון הייליקן תנא ר׳ יוחנן הסנדלר און יעדער הארעפאשניק איז געווען א ר׳ הלל הזקן — פרום, באשיידן און גוט צו גאט און צו לייט.

אין אונדזער זכרון בלעטערן מיר דעם פנקס פון די ניט פארשריבענע זכרונות פון מעזשיריטש. מיר מישן אויף די לעצטע טרויעריקע תקופה פון אונדזערע ברידער און שוועס־טער, פון זייער פריידן און ליידן און מיר ווילן דוקא גארניט פארגעסן, אלעס אלעס זאל ווידער אויפגעלעבט ווערן און פארשריבן און פאראייביקט ווערן פאר אונדז און פאר אונדזערע קינדער.

אט מישט זיך אויף און ס׳שטייט לעבעדיק פאר אונדזערע אויגן א בילד פון די ליכטיק־פריידיקע פרייטיק־צו־נאכטס׳ן, פון די פרעכטיק־שיינע נשמה־יתרה׳דיקע שבת־באטאג טישן, פון די פייערליכע לאנג־אויסגעביינקטע פסח־סדרים און יום־טוב־סעודות. אין יעדן מעזשיריטשער הויז זיצט א ערליכע יידישע משפחה ביים פיין געדעקטן טיש, דער פאטער מיט מלכות׳דיקער מאיעסטעט „אויבן־אן", די מוטער, אנ׳אויסגעצירטע לכבוד שבת און יום־טוב, נעבן אים, און ארום זיי די ליכטיקע און צופרידענע געשטאלטן פון קינדער און אייניקלאך, וועלכע נעמען אויף מיט פרייד און דרך־ארץ די אונענדליכע ליבשאפט, וואס שפראצט ארויס פון נחת׳דיקע און צופרידענע עלטערן, א עכט יידיש פאטריארכאליש בילד פון

אשתך כגפן פוריה בירכתי ביתך,
בניך כשתילי זיתים סביב לשולחנך.

און די נאכמיטאג שטונדן פון שבת׳ים און יום־טובים, ווער קען זיי דען ריכטיק אפשאצן? ווען עלטערן, מידע פון יידישן נחת און גאטס ברכה, שלאפן זייער „שינה בשבת תענוג", לאזן זיך יונגווארג ווייל גיין און פולן אן די גאסן מיט פריידיקן טומל און גערודער. ווער אויף שפאציר, ווער אויף באזוך און ווער אויף פארטיי און געזעלשאפטליך־קולטורעלע פארזאמלונגען. א שטראם פון ברויזנדן יונגן לעבן פולט אן די שטאט און פליסט אריבער ווייט־ווייט אויסער דער שטאט — אין גערטנער און וועלדלאך, אויף די פעלדער און „צעגעלניע"...

און די בלעטער מישן זיך מיט אנ׳אומגעהויערער שנעל־קייט, און די בילדער שוועבן אויגן־שווינדלענדיק פארביי. אט שטייען פאר אונדזערע אויגן די אין טויט־אנגסט פאר־מאטערטע געשטאלטן פון „קדושים"... בוימער בויגן זיך אימה׳דיק און ביקן זיך מיט טיפע זיפצן צו דער ערד.

א בייזער ברויזנדער ווינט שלאגט די רוישנדיקע בלעטער, וועמענס יללה ס׳באגלייט א שטאט יידן, גרויס און קליין, אויף זייער לעצטן טויטן־וועג. די נשמות פון אבות אבותינו נידערן אראפ פון די הימלען און, שוועבנדיק און פלאטערנ־דיק איבער דער צום טויט פאר׳משפט׳ער ציטערנדיקער מחנה, באוויינען זיי מיט א שטילן ניט־ערדישן יאמער די ניט אויסגעלעבטע לעבנס פון זייערע קינדער.

און מיר וועקן און מונטערן אונדזער אלטן זכרון ביז ס׳שטייען פאר אונדזערע אויגן אין זייער פולן גרויל און גרויזאמקייט יענע פינסטערע צייטן מיט בלוט און טרערן געזעטיקטע, און מיט א פון שוידער פארכאפטן אטעם שטייען מיר ביי די גרויסע ניט בא׳מצבה׳טע ברידער־קברים פון טאטעס און מאמעס, שוועסטער און ברידער און קליינע קינדער, וואס האבן נאך ניט געלעבט און געוויס ניט געזינדיקט. אה! ווי שרעקליך עס איז אויפצונעמען די צום טויט דערשראקענע בליקן פון די קליינע פויגעלאך געטוליט צו מאמעס קאלטע שויסן, די כשר׳ע אויגעלאך פון געצערטלטע חיה׳לאך און שרה׳לאך, משה׳לאך און שלמה׳־לאך, וואס גלאנצן צו אונדז מיט פראגע, שרעק און געבעט!..

ווען אלע לעבן געבליבענע מעזשיריטשער יידן אין דער גארער וועלט זאלן זיין דענקער און שרייבער, וועלן זיי ניט אומשטאנד זיין אויסדרוקן און באשרייבן, אפילו נאר טיילווייז, דעם גרויסן צארן וואס האט זיך אויסגעגאסן אויף אונדזערע ליבע און טייערע, וועלכע זענען אן וידוי, נאר מיט א הילכיקן בציבור אויסגעשריגענעם „שמע ישראל״ האלב לעבעדיקע אין די ברידער־קברים געווארפן געווארן. מיר וועלן זיי אייביק אונדזערע לעבנס שולדיק בלייבן, און אייביק וועלן מיר, ביז קינדס קינדער, מחויב זיין זייער הייליקן און העלדישן נאמן אין אונדזערע געדאנקען און הערצער, אין פריידן און ליידן, מיט ווירדיקן דרך־ארץ און ליבשאפט צו דערמאנען.

זאל דאס יזכור־בוך זיין א הייליקער בעכער טרערן, אויסגעוויינטע אויף די נישט געזעענע און נישט באזוכטע קברים פון אונדזערע ליבע און טייערע. לאמיר אליין, און אויך פארזארגן אונדזערע קינדער, יעדעס יאר, אין הייליקן יארצייט־טאג, צוגעבן אונדזערע פרישע ווארעמע טרערן צום אייביקן ניט אנגעפולטן בעכער און זאגן פון טיפן צעב־ראכענעם הארצן

יתגדל ויתקדש שמיה רבה!..

רעדאקטאר

דער פרעזידיום בעת א יזכור־אונט פאר די מעזשיריטשער קדושים

אסתר זינמאן

גרויס מעזשיריטש אין אויפבוי און אומקום

1.

דאס לעבן ביז דעם יאר 1939

געאגראפישע ידיעות

דאס שטעטל מעזשיריטש איז געווען באקאנט אונ־טערן נאמען „גרויס מעזשיריטש", כדי עס אונטער־שיידן פון „קליין מעזשיריטש", וואס איז געליגן נעבן אסטראה. אין דער צייט פון לעצטער פוילישער הער־שאפט אין וואלין האט עס אפיציעל געהייסן „מעזשיריטש נעבן קארעץ", כדי עס אונטערשיידן פון אנדערע שטעטלעך מיטן זעלבן נאמען אין אנדערע געגענטן פון פוילן.

דאס שטעטל איז געליגן הארט ביי דער דאמאלסדיקער פוליש־סאוויעטישער גרעניץ, 20 קילאמעטער פון דער שטאט קארעץ און 40 קילאמעטער פון ראוונע מיט דעם ווייכן וועג און מיטן שאסיי — אביסל ווייטער. פון די שטעטלעך אין דער אומגעגנט פון מעזשיריטש זענען באקאנט געווען בערעזדאוו, האשטש, טוטשין, סע־לישטש און אנדערע.

אנקומענדיק פון ראוונער וועג האבן זיך שוין פון ווייטן געלאזט באמערקן די דריי גרויסע בנינים פון שטעטל, וועלכע זענען געווען: די גרויסע־שול, די פוילישע פאלקס־שולע און דער קאשטשאל. קעגנאיבער דער שול, לענג אויס דער גאס האבן זיך געפונען די פאלאצן פונ׳ם פריץ סטעצקי, דער אייגנטומער פונ׳ם שטעטילשן גרונט.

דאס שטעטל מעזשיריטש האט זיך באקאנט געמאכט אין דער גרויסער יידישער וועלט א דאנק דעם באוווסטן „מעז־שיריטשער מגיד" ר׳ דוב־בער, וועלכער האט דארט געוווינט מיט קנאפע צוויי הונדערט יאר צוריק, און א דאנק וועלכן ווי אויך א דאנק אנדערע צדיקים, וועלכע האבן דארט געלעבט נאכ׳ן מגיד, איז דאס קליינע שטעטל געווארן דער צענטער פון חסידים אין וואלין, פאדאליע און גאליציע.

מעזשיריטש איז איינגעטיילט געווארן אין צוויי זייטן: די אלטע און נייע שטאט, וועלכע האבן זיך פארבונדן דורך דער ברוק־גאס, פון וועלכער עס האבן זיך פארצווייגט ביי־געסלעך באזעצט פון יידישע בעלי־מלאכות. אויסער דער גרויסער שול, וועלכע האט זיך געפונען אין צענטער פון דער אלטער שטאט, האבן זיך דארט געפונען אויך די טריסקער און מאקאראווער קלויזן, דעם מגיד׳ס בית־מדרש, די פוילישע שולע, דער קאשטשאל, די קינא, דער אפטייק ווי אויך אלע האנדלס־געשעפטן. אביסל נידעריקער האבן זיך געפונען די „תרבות" און „אור תורה" שולעס. פון דער אלטער שטאט האט געפירט דער וועג צו דער „גמינע", צו סטעצקיס פאלאצן, צו דער פאסט ווי אויך צו דער אויטאבוסן־סטאנציע.

אויף דער נייער שטאט, אויף וועלכער זייט ס׳האבן אויך געוווינט פול יידן, האבן זיך געפונען דער שפיטאל, צוויי אלייניצעס פון בוימל און גרויפן, וועלכע האבן געערט צו מרדכי זינמאן און אהרן קאמינשיין. אויך איז דארט געווען א באזונדערע שול.

ווי דערמאנט האט זיך דאס שטעטל געפונען אויף סטעצקיס ערד און אלע איינוווינער, יידן און גויים, האבן געצאלט „טשינש", ד.ה. ארענדע־אפצאל. דאס איינמאנען פון טשינש איז ווי געוויינליך געווען אין יידישע הענט, וועלכע זענען פון גאנץ אלטע צייטן באקאנט געווען אלס ארענדאטארס אדער ארענדארן, ווארום וועלכע ס׳האבן זיך געוועבט היבשע קאפיטלען פון יידישן ספעציפישן לעבן, אין וועלכע ס׳האבן זיך אפגעשפיגלט די גוטע און אפט מאל שלעכטע באציונגען פון פריץ צו זיינע יידן בכלל און צו זיינע „מאשקעס" בפרט.

די לעצטע טשינש ארענדאטארן זענען געווען חיים־ברוך חיימענים, וועלכער איז געווען די ערשטע האנט ביי סטעצקין. נאך זיין אריבער פארן קיין ראוונע האט דעם פלאץ פארנומען משה ברוווש טיין, מיט וועלכן ס׳האבן מיטגעארבייט ביים איינקויף און פארקויף פון תבואה אפרים זינמאן און בן־ציון שטערנשיס. נאך משה ברוווש טיינס פלוצליכן טויט האט זיין שטעל פארנומען זיין פרוי פאני, וועלכע איז אויך נאך א קורצער צייט קראנק געווארן און דער אמט איז אריבער אין די הענט פון יצחק־אהרן׳ס איידעם הערשל־צבי יאבקע, וועלכער האט דעם אמט אנגעהאלטן ביז׳ן אנקום פון די סאוויעטן אין יאר 1939.

דאס שטעטל, וועלכעס האט זיך ניט אויסגעצייכנט מיט קיין באזונדער ריינקייט א גאנץ יאר, האט איבערהויפט געליטן אין הערבסט און פרילינג צייט, ווען די בלאטעס זענען געווען אזוי טיף, אז ס׳איז פשוט אוממעגליך געווען אריבער־גיין די גאס. באזונדער געפערליך איז געווען אין די אוונטן, ווען קיין עלקטרישע ווי אויך קיין אנדערע באלייכטונג איז ניט געווען און ס׳האט געהערשט איבעראל א חושך־מצרים. אין יאר 1921—2, ווען ס׳האט זיך איינגעשטעלט די גרעניץ־ליניע צווישן פוילן און סאוויעט־רוסלאנד אויף וואלין, האט זיך די פוילישע מאכט ארומגעקוקט אויף די בלאטעס און אומריינקייט, וועלכע האבן געהערשט אין שטעטל פון אור־אלטע צייטן. פאליציי איז ארויסגעשיקט געווארן אין די גאסן היטן ארדנונג און ריינקייט. מען האט געלאזט ברוקירן די הויפט גאסן און געמאכט טראטוארן נעבן די הייזער און יעדער בעל־הבית איז אויפגעפאדערט געווארן יעדן טאג אויסקערן ארום זיין הויז, פאר ניט אויפירן פון וועלכן ס׳האט געדראט א הארבע שטראף.

אויך צו דער מכת־מצרים פון פינסטערניש איז געקומען אנ׳עק. אברהם שוועץ און רוצע גורוויץ, וועלכע האבן געהאט א מיל מיט אנ׳עלעקטרישן מאטאר, האבן צוגעקויפט נאך א מאטאר און געגעבן עלעקטריש ליכט

אין יעדן הויז ווי אויך אין די גאסן. אזוי ארום איז דאס שטעטל, אונטער דער שטרענגער אויפזוכט פון דער מאכט, געווארן ממש ניט צום דערקענען: ריינע און ליכטיקע גאסן, פול מיט האנדל און מלאכה בייטאג און שפאצירנדע יוגנט אין אוונט.

די באפעלקערונג און איר באשעפטיקונג

די אלגעמיינע באפעלקערונג פון מעזשיריטש, וועלכע האט געציילט אריבער 5000 איינוווינער, איז באשטאנען פון איין העלפט אוקראינער און פאלאקען און איין העלפט יידן, אומגעפער 3000 נפשות אדער 500 משפחות.

די מערהייט יידן האבן זיך באשעפטיקט מיט מסחר, גרויס און קליין, און א היבשע צאל זענען געווען בעלי־מלאכות, וועלכע האבן געארבעט פאר'ן היימישן געברויך און אייניקע אויך פאר „עקספארט", ווי: שטריק, ווינטערדיקע הענטשקעס, קופערטן א.א.וו. נאכדעם ווי די יוגנטליכע האבן אפגעלערנט אין „חדר" עטליכע יאר, העכסטנס ביז דער „בר־מצוה", האבן זיי די עלטערן געמאכט פאר סוחרים אדער בעל־מלאכה'ס, יעדער אין זיין פאך.

די עקאנאמישע לאגע פון די יידישע איינוווינער אין דער נאך־רעוואלוציע צייט איז געווען זייער שווער א דאנק די אפטע מאכט־ענדערונגען, אבער פאר דער צייט פון דער פוילישער הערשאפט, ווען ס'האט זיך סטאביליזירט א נאר־מאלע פאליטישע לאגע, האט זיך געענדערט צום בעסערן אויך די עקאנאמישע לאגע. די פאלאקן האבן דערלויבט פרייען האנדל, וועלכן די יידן האבן אויסגענוצט אזוי ווייט ווי מעגליך. אין אלגעמיין האבן זיך יידן אפגעלעבט מער ווייניקער רוהיק און שיין פאר די ערשטע יארן פון דער באנייטער פוילישער הערשאפט. ווייניקע יידן האבן אויך געארבעט אויף רעגירונגס־פאסטנס, ווער אין געריכט און אין פאסט, ווער אלס אדוואקאט אדער לערער אין רעגירונגס־שולע

די דאזיקע לאגע האט אנגעהאלטן ביז'ן יאר 1937, ווען ס'האט זיך געענדערט אין פוילן דער אלגעמיינער קורס אין באצוג צו יידן. די פאליטיק און צוזאמען מיט איר אויך די עקאנאמישע באדינגונגען האבן זיך געענדערט און ס'האט זיך אנגעהויבן א בולט'ער אנטיסעמיטישער קורס, וועלכער האט זיך פארשארפט אלס מער און מער און וועלכער האט געפירט ניט נאר צום חורבן פון דער יידישער באפעלקערונג, נאר אויך צום אונטערגאנג פון דער גאנצער פוילישער הער־שאפט. ערשטינס זענען דערווייטערט געווארן אלע יידישע אנגעשטעלטע פון די רעגירונגס־פאסטנס, נאכדעם זענען ערטיילט געווארן פאר קריסטן ערלויבנישן צו עפענן געוועל־בער מיט'ן צוועק צו באקעמפן און ארויסשטויסן די יידישע סוחרים פון זייערע אלטע פאזיציעס און צו לעצט איז גע־בראכט געווארן אין באוועגונג די באוווסטע שטייערן־שרויף, וועלכע האט זיך באזונדער ענג איינגעפרעסן אין קערפער פון יידישן סוחר'טום און אים געבראכט צו פולשטענדיקן רואין.

דער אנטיסעמיטיזם, וועלכער איז קיינמאל ניט געווען קיין גאסט אין פוילן, האט אויפגעהויבן דעם קאפ גאנץ אפיציעל. אויף די גאסן האבן זיך באוויזן די באוווסטע פלוג־בלעטלעך „נישט קויפן ביי יידן", „יידן זענען שווינד־לער" א.א.וו. מע האט געפאדערט פון יידישע הויזבאזיצער צו רעמאנטירן דעם פראנט פון זייערע הייזער, וועלכעס דער רוב יידן איז ניט אומשטאנד געווען דורכצופירן, און פאר ניט אויספאלגן די פאראר־דנונג האט מען אראפגעריסן פלויטן, אראפגעווארפן גאנקעס און אויך צעווארפן גאנצע הייזער. צו לעצט איז געקומען דער בארימטער שחיטה־פארבאט, אויף וועלכער גזירה ס'איז גערופן געווארן אנ'אל־געמיינער תענית־ציבור: די יידישע באפעלקערונג אין גאנצן לאנד האבן אויף זיך מקבל געווען ניט עסן קיין פלייש אין משך פון צוויי וואכן, וועלכער פארבאט איז שטרענג אפגעהיט געווארן אפילו דורך קראנקע, פרויען און קליינע קינדער. דאס מאל איז די מאס איבערפולט געווארן און די פארדינטע שטראף האט ניט לאנג געלאזט אויף זיך ווארטן. — גלייך ווי ס'האט זיך געענדיקט דער יידישער תענית האבן היטלערס רויבער־ארמייען אריבערגעשריטן די פוילישן גרעניץ.

דאס געזעלשאפטליכע לעבן און אנשטאלטן

דאס יידישע געזעלשאפטליכע לעבן איז קיינמאל ניט געווען אנטוויקלט אין די יידישע שטעט און שטעטליך פאר דער אלטער רוסישער הערשאפט. ערשט ווען דער וואלינער געביט איז אריינגעפאלן אין פוילישע הענט האט זיך געשאפן דאס ערשטע קערנדל פון יידישן געזעלשאפטליכן לעבן, וועלכעס האט זיך פיין צעוואקסן און שנעל גענומען געבן פרוכט אין דער פארם פון בילדונג און קולטור, נאציאנאלע אנטוויקלונג, געזעלשאפטליכע ערציהונג, פארשיידענע אנ־שטאלטן א.א.וו. אבער דאס אלעס איז שנעל צוטאפטשעט געווארן דורך די גראבע אנטיסעמיטישע שטיוול. די יידישע געזעלשאפטליכע אנשטאלטן, וועלכע זענען געווען אין גאנג פון אנטשטייונגס צושטאנד האבן געכאפט א טויט־קלאפ אזוי, אז זיי זענען פארבליבן קריפלס, ניט געלעבט און ניט געשטארבן, און זענען שוין פארבליבן ביז'ן פולשטענדיקן אונטערגאנג אין א צושטאנד פון אלט־צייטיקע הקדש־אנשטאלטן.

יתומים־קאמיטעט. — כדי צו העלפן דעם ארעמען יידישן קינד, און איבערהויפט דעם יידישן יתום, האט עקזיסטירט א יתומים־קאמיטעט, די אנפירער פון וועלכן ס'זענען געווען די פרויען בתיה היילפערין, איטע גארנשטיין, רבקה אוטשעניק, בתיה רובינ־שטיין, אסתר רובינשטיין, נעכע קאנטאר א.א. פאר די געזאמלטע געלטער האט דער קאמיטעט געצאלט שכר־לימוד פאר ארעמע קינדער און יתומים, געקויפט פאר זיי ביכער און העפטן צום לערנען, פון צייט צו צייט געזארגט פאר קליידונג און שיכונג און אין זומער ארויסגעשיקט די שוואכערע קינדער אויף זומער־קאלאניעס, אין וועלכע די קינדער האבן פארבראכט אויף פרישער לופט און בעסערע באשפייזונג די זומער־סעריען.

הכנסת־אורחים. — לויט׳ן יידישן מנהג פון אלטע צייטן איז געזארגט געווארן פאר ארעמע לייט, הן שטעטילשע הן דורגייענדע. אין שפיץ פון דער טעטיקייט איז געשטאנען יצחק־אהרן גיפשטיין, וועלכער האט אליין געדינט אלס מוסטער פאר אנדערע. קיין שבת האט ער זיך ניט געזעצט צום טיש אהן אנ׳אורח. ער האט אלע מאל געוווסט וועמען עס פעלט אויס צו דער פרנסה, ווער עס איז קראנק און האט ניט פאר עפיס זיך קורירן, ווער עס דארף א קינד חתונה מאכן און צוליב נדן האלט זיך דער שידוך ביי צוגיין א.א.וו. יעדע וואך איז ער ארומגעגאנגען צווישן בעלי־בתים צונויפנעמען ביקור־חולים געלט פאר קראנקע און ארעמע קימפעטארינס. צו דעם צוועק האט ער צוגעצויגן די פרוי לאה הימבערג, וועלכע האט אים געהאלפן זאמלען געלט, פרעגלען „איינגעמאכטס" פאר קראנקע, פארזארגן ארעמע מיט חלה אויף שבת און נאך אזעלכע מצוות.

פון די געזאמלטע שפענדונגען האט ער געגרינדעט אן „הכנסת אורחים", אז ווען אנ׳ארעמאן קומט אין שטעטל זאל ער האבן ווו צו נעכטיקן. יעדן טאג האט ער פארטיילט די ארמעלייט צווישן בעלי־בתים אויף א „טאג־עסן". געוויסע צייטן פון יאר, ווען עס זענען געווען אין שטעטל פול ארמעלייט און ער האט זיך ניט געקענט אליין אפארצן, האט ער זיך גענומען צו הילף הלל ריזילס שטיינ־ווורצל, וועלכער האט אים ארויסגעהאלפן אין זיין ווויל־טעטיקער ארבייט.

לינת־הצדק. — אויסער דעם „הכנסת־אורחים", וועלכער האט אייגנטליך אויסגעפירט די פונקציעס פון פול ווילטעטיקע אנשטאלטן, ווי ביקור־חולים, הכנסת־כלה און אנדערע, האט אויך עקזיסטירט אין מעזשיריטש א באזונ־דערער „לינת־הצדק" אנשטאלט, אין וועלכן ס׳האבן זיך באטייליקט די מערהייט אינווינער פון שטעטל. די אויפגאבן פון דעם אנשטאלט זענען געווען: נעכטיקן נאך דער רייע ביי א קראנקן־בעט, באזארגן ארעמע קראנקע מיט רפואות און רפואישע מכשירים אד״ג.

גמילות־חסדים. — ווי דערמאנט האט יצחק־אהרן זיך ניט באגרעניצט מיט איין געביט. זיין טעטיקייט האט זיך פארשפרייט אויף פארשידענע געביטן און צו יעדער ארבעט האט ער צוגעצויגן אנדערע מענטשן און אויך זיי טעטיק געמאכט. צווישן זיינע געטרייע העלפערס איז ווערט צו פארצייכנען ריקעלע סאפאזשניק, א קינדערלאזע ניט רייכע פרוי, וועלכע איז געווען פארנומען אין געשעפט פון פרימארגן ביז שפעט אין אוונט, וועלכע האט קיינעם ניט ארויסגעלאזט אהן א שיינער נדבה פאר ארעמע און פאר יעדן אנשטאלט.

ווען יצחק־אהרן האט געברויכט עמיצן ארויס־העלפן מיט א גרעסערע סומע געלט פלעגט ער זיך ווענדן צו זיינע „פריוואטע בענק" ווי ריקל סאפאזשניק, מיכל גאלדמאן און אנדרע. ווען ס׳איז אנגעקומען דער טערמין אויף צוריקצאלן פלעגט ער ארויסשיקן אויפ׳ן שטאט צוויי פרויען, יעדע וואך אנ׳אנדער פאו׳ל, וועלכע האבן אפגעמאכט דאס געלט, מיט וועלכן ער האט אפגעצאלט דעם חוב, כדי צו זיין קרעדיטפעיק אויף ווייטער.

ממש א גליק האט געטראפן יצחק־אהרנ׳ען, ווען משה זילבערשטיין האט געעפנט א גמילת־חסדים קאסע ביי זיך אין שטוב. ער איז געווארן גאר א אפטער קליענט אין קאסע, וועלכע איז געווען פון גרעסטן נוצן פאר׳ן שטעטל. א חוץ משה זילבערשטיין האבן זיך אין דער קאסע באטייליקט: משה הארוויץ, צבי שטערנשיס, יצחק רויטלמאן, יודל ווייינער און אנדערע. די קאסע איז געעפנט געווארן מיט דער הילף פון אמעריקאנער שטיצע. משה הארוויץ האט אויך געשענקט אמאשין אויף מצות, די פארדינסטן פון וועלכער זענען געווידמעט געווען פאר דער גמ״ח קאסע.

בילדונג און בילדונגס אנשטאלטן

די בילדונג אין מעזשיריטש, ווי אין אלע אנדערע יידישע שטעטלעך אויף וואלין, האט זיך באגרינדעט איבערהויפט אויפ׳ן „חדר", גמרא־מלמד און „שרייבער". אין דער פוילי־שער תקופה, ווען פול יידישע קינדער האבן באקומען דאס ערשטע מאל אין דער געשיכטע פון מעזשיריטש א רעגולערע שול־בילדונג אין דער פוילישער רעגירונגס פאלקס־שולע, איז אויך אנטשטאנען דער געדאנק פון א יידישער נאציאנאלער פאלקס־שולע „תרבות" און אין לויף פון דער צייט האט דער געדאנק פון שול־בילדונג באהערשט אויך די רעליגיעזע קרייזן, וועלכע האבן געגרינדעט א רעליגיעזע שולע „אור תורה".

צום גיננסטן פון מעזשיריטש זאל דא פארצייכנט ווערן די פארשטענדניש פאר א מאדערנער שולע אלענגערע צייט פאר די „תרבות"־שולן. נאך אין אנפאנג פון יעצטיקן יאר־הונדערט איז געגרונדעט געווארן אין הויז פון חיים רובינשטיין א העברעאישע שולע, וועלכע האט ערפאלג־רייך עקזיסטירט א געוויסע צייט. נאך א רייע יארן פון רעגולערע פאלקס־בילדונג האט זיך אנטוויקלט א נאטירלעכע פאדערונג פאר מיטעלע בילדונג, אבער זייער ווייניקע עלטערן האבן געהאט די מעגליכקייט צו שיקן זייערע קינדער אין די פוילישע אדער העברעאישע גימנאזיעס אין ראוונע,

אבער דאס וואס ס׳האבן פארפעלט די לער־אנשטאלטן אויפ׳ן ארט האבן אויסגעפולט די יוגנט־ארגאניזאציעס, וועלכע האבן אנטוויקלט אין ראם פון זייער ערציערישער ארבעט א דראנג נאך זעלבסט־בילדונג. און ווירקליך האבן זיך אויסגעצייכנט אויף דעם געביט פול יוגנטליכע, וועלכע האבן דורך לעזן און פארטראגן פארברייטערט זייער בילדונג, וועלכע זיי האבן געשטעלט צום דינסט פון דער גאנצער יידישער יוגנט אין שטעטל. צווישן אנדערע זאלן דא פאר־צייכנט ווערן: אסתר רובינשטיין, ראזע רובינ־שטיין, איטע רובינשטיין, פראדל יאנאוו־סקי, פייגע גוז, לאה׳קע רויטלמאן, יהושע הימבערג, יודל ווייינער, לייזער קאמיניק, ישראל זילבערשטיין און אנדערע, פון וועלכע

די פריילינס האבן באקומען רעגולערע שול־בילדונג אויסער דער שטאט.

די „מלמדים", וועלכע האבן זיך באקאנט געמאכט אין שטעטל פאר די לעצטע יארן, זענען געווען: דוד דער מלמד, שניאור, גרשון — דרדקי מלמדים, אין וועמענס „חדרים" ס'האבן געלערנט אלע קינדער פון שטעטל. פון די גרעסערע מלמדים זענען באקאנט געווען: שלמה יעקב־איציס, שמחה ראבין און חיים־דוד גלאזער. דער לעצטער איז געווען מער וועלטליך און געפירט א מאדערנעם חדר, אין וועלכן תלמידים האבן אויך געלערנט שרייבן. די מיידלעך זענען ווי געוויינליך אין חדר ניט געגאנגען, נאר געלערנט דאוונען ביי שיוועניו די רביצן און שרייבן ביי א פריוואטע לערערין.

אין יאר 1924 האט זיך דורך א גרופע עלטערן און געזעלשאפטליכע טוער געגרינדעט א „תרבות"־שולע. די הויפט איניציאטארן זענען געווען: אהרן גובערמאן, יצחק פרייערמאן, דוב קאנטאר, צבי זאלער, ישראל צווייגנבוים, יהושע זינמאן, צבי געלמאן, יוסף קוטשער און אנדערע. עס זענען אויך צוגעצויגן געווארן כוחות פון די יוגנטליכע, וועלכע האבן זיך געווארפן אין דער דאזיקער נאציאנאלער טעטיקייט מיט'ן גאנצן יוגנטליכן ברען און טאקי ארויסגעוויזן גרויסע הילף. צווישן די יוגנטליכע תרבות־טוער זענען ווערט פארצייכנט צו ווערן: פרידל גארנשטיין, לייזר קאמיניק, ישראל זילבערשטיין און אנדערע.

די שולע האט זיך געעפנט מיט הונדערט קינדער אין הויז פון פייגע רובינשטיין אויף דער נייער שטאט און אין פארלויף פון א פאר יאר האט מען געדונגען א גרעסערע הויז ביי שאול שטיינדל, דערנאך האט מען מוסיף געווען נאך א הויז און ווען דאס אלעס איז ניט גענוג געווען איז באשלאסן געווארן בויען אנ'אייגענעם פאסנדן בנין פאר דער תרבות־שולע. ווען די ארבעט האט זיך פארצווייגט האבן זיך אנגעשלאסן אין שול־קאמיטעט אויך פרויען, צווישן וועלכע ס'זענען געווען: אסתר זיל־בערשטיין, רחל פרייערמאן, חסיל גורוויץ, נחמה גאלדמאן, ריבה טעסלער, איטע גארנ־שטיין, ריבה גורוויץ, אסתר זינמאן, נעכע קאנטאר און אנדערע.

ארגאניזאציעס און באוועגונגען

טיילווייז באאיינפלוסט פון דער „תרבות"־שולע ווי אויך דורך אויסערליכע פאקטארן האט זיך אין מעזשיריטש פארשפרייט און אנטוויקלט א פארצווייגטע ציוניסטישע באוועגונג מיט אלע באוווסטע אין יענער צייט שטרעמונגען און פארמירונגען, אזוי ביי עלטערן ווי אויך — און איבער־הויפט — ביי דער יוגנט. עס זענען געזאמלט געווארן געלטער פאר די נאציאנאלע פאנדן ווי אויך אויף אנדערע ציוניסטישע צוועקן, עס האט זיך געפירט א טיכטיקע ערציערישע ארבעט אויפן געביט פון נאציאנאלן און פאר־טייאישן באוווסטזיין מיט דער הילף פון אייגענע כוחות, ווי אויך דורך צענטראלע קרעפטן, מיט וועלכע די באוועגונג איז געשטאנען אין ענגער פארבינדונג. בכלל האט די ציוניס־טישע פארצווייגטע ארבעט אריינגעברענגט פול לעבן און אינטערעס, איבערהויפט צווישן דער יוגנט, און געשטויסן צו אנייעם מאדערנעם לעבן.

צווישן די שטעטילשע כוחות האט זיך לעצטינס אויס־געצייכנט אהרן גובערמאן אלס טיכטיקער טוער. ער

ארגאניזאציע מיטגלידער פון „העובד" צום אפפאר פון דער מאריאל פאמיליע קיין ארץ־ישראל

האט גערופן וועכנטליכע פארזאמלונגען, אויף וועלכע ער האט געפירט וויכטיקע אויפקלערונגס־ארבעט צווישן פרויען, איבערהויפט אויף דער פראגע ווי אזוי צו פארגרעסערן די הכנסות פון קרן־קימת. ענליכע פארזאמלונגען האט ער אויך געפירט אין מענער־קרייזן פאר קרן־היסוד צוועקן. אזוי ארום זענען געשאפן געווארן די ארויפגעלייגטע דורך דער צענטראלע סומען פאר די נאציאנאלע פאנדן און אנדערע פעריאדישע צוועקן. איבערהויפט — וואס איז אפשר ניט ווייניקער וויכטיק — זענען דערווארעמט געווארן יידישע הערצער מיט האפנונג פאר א בעסערע צוקונפט אין א יידישער נאציאנאלער היים.

די יוגנט האט זיך, ווי דער שטייגער אין יענער צייט, איינגעטיילט אין פארשיידענע שטרעמונגען און שאטירונגען. זעענדיק פאר זיך דעם זעלבן אידעאל האבן זיי געשטרעבט צום פארשפראכענעם ענדע־ציל יעדער אויף זיין אייגנארטיקן אופן. אזוי ארום זענען אנטשטאנען די דאמאלס באוווסטע יוגנטליכע גרופן אין דער אלגעמיינער ציוניסטישער באוועגונג, ווי: החלוץ, החלוץ הצעיר, השומר־הצעיר, השומר הדתי, בית״ר, התאחדות, פועלי־ציון, גורדוניה, פרייהייט אד״ג. דאס איז נאך ניט געווען אזוי שלים, אדרבה עס איז געווען א צייכן פון לעבן און באוווסטזיין, דאס וויכטיקסטע איז אבער געווען דאס, וואס ליידער האט ניט געהערשט קיין שלום־בית צווישן די פארשיידענע ארגאניזאציעס און זייער אפט האבן זיי זיך קעגנזייטיק געשטערט אין דער ארבייט און עס איז אפילו געקומען צו געשלעגערייען. אבער דאס איז געווען אנ׳אלגעמיינע ערשיינונג אין יעדן ארט איבער׳ן גאנצן לאנד און צומאל באאיינפלוסט און דיריגירט דורך דירעקטיוון פון ארץ־ישראל קוועלן.

.2

אונטר צוויי אקופאציעס

פוילין׳ס שטראף

ווי נור ס׳האט זיך געענדיקט דער צוויי־וואכן תענית, וואס דאס פוילישע יידנטום האט אויסגערופן אלס פראטעסט קעגן דעם שחיטה פארבאט און אנדערע גזירות, דעם זעלבן טאג פון ערשטן סעפטעמבער 1939, האט היטלער׳ס ארמיי אריבערגעטריטן די פוילישע גרעניץ. ווען ניט די טראגישע רעזולטאטן פון דער דייטשער אקופאציע פאר יידן וואלט מען געזען אין דעם א פארדינטע שטראף פאר דער פוילישער אכזריות׳דיקער באהאנדלונג צו דער יידישער באפעלקערונג. אזוי האבן עס טאקי געזען די פאליאקן זעלבסט, אבער ליידער צו שפעט און אויך ניט מיט׳ן צוועק אויף חוזר בתשובה זיין, נאר אויף צו פארטיפערן דעם האס קעגן יידן, וועלכע האבן מיט זייער תענית און תפילות געבראכט אנ׳אומגליק אויף זייער לאנד.

די סאוויעטן האבן זיך אפיציעל געווענדעט צו דער פוילישער רעגירונג און געבעטן ערלויבניש דורכצוגיין דאס פוילישע לאנד, כדי אפצוהאלטן דעם דייטש פון פארנעמען פוילן. אבער די פאליאקן האבן געענטפערט קאטעגאריש, אז אזוי לאנג ווי דאס פוילישע פאלק לעבט וועלן זיי קיין רוס אויף זייער ערד ניט ארויפלאזן. עס איז געווען געווארן אנ׳אלגעמיינע מאביליזאציע אויף זיך ווידערשטעלן קעגן די אנפאלער, אבער זיי האבן אפילו ניט באוויזן ארויסשיקן די ארמיי צום פראנט, ווייל די דייטשישע בליץ־טאקטיק און די אונגעהויערע ארמייען האבן צו נישט געמאכט די אלטע אפגעשטאנענע פוילישע קאמף־מעטאדן, און אין משך פון בלויז צוויי וואכן זענען די דייטשן שוין געווען ביי דער באשטימטער גרעניץ ביים בוג, לויט׳ן געהיים־אפמאך מיט סאוויעט־רוסלאנד. אויך די סאוויעטן האבן ניט געמאכט קיין לאנגע שהיות און צו דער זעלבער צייט האבן זיי פארנומען זייער חלק פוילן ביז צום באשטימטן גרעניץ־פאס. און די אומגעלומפערט שטאלצע פוילן, וועלכע האט זיך געפילט אזוי העלדיש קעגן די אומבאהאלפענע שוואכע יידן, איז געליגן אונטער די אייזערנע שטיוול פון די היטלער־הארדן פון איין זייט און פונ׳ם היסטארישן רוסישן שונא פון דער צווייטער זייט, און איר נאציאנאלער שטאלץ דערנידעריקט עד לעפר.

די סאוויעטישע הערשאפט

אין פרימארגן פון 17־טן סעפטעמבער 1939, ניט ערווארטנדיק און ניט ריכטנדיק זיך, האבן מיר פלוצים דערזען די רויטע ארמיי, וועלכע איז אריבער די סאוויעטיש־פוילישע גרעניץ און מארשירט ווייטער און ווייטער צום בוג. נאר א קליינע אפטיילונג איז שטיין געבליבן אין שטעטל, כדי איבערצונעמען די מאכט און איינפירן ארדנונג. די יידישע באפעלקערונג, וועלכע האט אין צוקונפטיקן פארלויף פון די געשעענישן געהאט צו פארדאנקען די רוסן פול גערעטעטע יידישע לעבנס, האט אויפגענומען די סאוויעטישע הערשאפט מיט געמישטע געפילן. דער דייטש האט אזוי מצליח געווען צו פארמאסקירן זיינע מערדערישע כוונות, אז ס׳האבן זיך אפילו געפונען אנענגער פון דער דייטשער אוקופאציע.

די מיליטערישע אפטיילונג, וועלכע איז שטיין געבליבן אין שטעטיל, איז גלייך אריין אין דער פאליציי, ארעסטירט אלע פוילישע פאליציאנטן, וועלכע האבן זיך געפונען אויפ׳ן פלאץ און אריינגעזעצט אויף זייער ארט אייגענע מענטשן, אוקראינער און יידן. דאס זעלבע האבן זיי געטון אין פאסט ווי אויך אין דער „גמינע״. גלייכצייטיק זענען זיי אוועק צו סטעצקין, אים ארעסטירט, זיין פרוי און קינדער פארשיקט קיין סיביר און דעם פאלאץ באשטימט פאר א רוסישע גימנאזיע, נאכדעם ווי די פוילישע „פאווישעכנע״ (פאלקס־שולע) איז באשטימט געווארן פאר א אוקראינישע שולע.

נאכדעם ווי ס׳איז איינגעפירט געווארן אין שטעטיל די סאוויעטישע הערשאפט, האט מען זיך גענומען ארגאניזירן דאס געזעלשאפטליכע לעבן אויפ׳ן סאוויעטישן שטייגער. די אלע, וועלכע זענען אנגעמערקט געווארן אלס פיינט פון סאוויעטישן רעזשים, זענען ארעסטירט געווארן און זייערע פאמיליעס זענען פארטריבן געווארן קיין סיביר. אייניקע יידישע פאמיליעס זענען אזוי ארום צובראכן געווארן, צווישן וועלכע

ס׳האבן זיך געפונען חיים קרעמער, וועלכער האט זיך אזוי ארום געראטעוועט מיט זיין גאנצער פאמיליע (היינט אין ישראל), אדוואקאט שטילערמאן, קאליקע, נפתלי קראמער, בעקערמאן א. אנד.

אין דער ערשטער רייע האט מען זיך גענומען צום סוחרים־קלאס מיט׳ן לאזונג: „פראדוקטיוויזירן די געזעל־שאפט״. די גרויסע געשעפטן האט מען גלייך צוגענומען און די קלענערע האט מען אזוי באשווערט ביז זיי האבן זיך ביסלעכווייז אליין ליקווידירט. ביי דער אזוי גערופענער „איבערשיכטונגס־ארבייט״ זענען טעטיק געווען אייניקע יידן, וועלכע זענען געווען אנגעשטעלט ביי דער פאספארטן־אפטיילונג און וועלכע האבן אנגעטון דעם שטעטל גרויסע צרות. יעדער קליינער סוחר׳ל איז בייזוויליק באשטימט געווארן אלס „בורזשוי״ און איז אלס אזעלכער באצייכנט געווארן און ארויסגעגעבענעם דאקומענט, מיט וועלכן מע האט ניט געקענט באקומען קיין פאסטן אויסער שווארצע ארבעט.

און קעגנפאל איז כמעט ניט געשען קיין שום ענדערונג און דער לאגע פון די בעלי־מלאכות, וועלכע האבן זיך ארגא־ניזירט און קאאפעראטיוון און ארטעלן, וועלכע האבן ווייטער געארבעט יעדער ביי זיין פאך, נאר לויט די פאראדנונגען פון קאאפעראטיוו. מער פריוויליגירטע מענטשן האבן זיך איינגעארדנט אלס אנפירער פון אנשטאלטן און קאאפעראטי־ווען, באאמטע, פארקויפערס א.א.וו. און די איבריקע זענען באשעפטיקט געווארן ביי שווארצע ארבעט. עס איז אויך געמאכט געווארן א פארזוך צו ארגאניזירן א יידישן קאלכאז „אויפ׳ן ליס׳ן בארג״. אזוי ארום האט זיך ווי סע איז איינגע־שטעלט א לעבן פון ארבעט און ארדנונג און ביסלעכווייז האט מען זיך גענומען צוגעוויינען צום נייעם רעזשים, ביז ס׳איז און יאר 1941 אנגעקומען די דייטשישע הערשאפט, ברענגענדיק מיט זיך דעם פארשאלטענעם רעזשים פון פארניכטונג און אומקום.

א באזונדער קאפיטל איז געווען די ערציונגס־פראגע, אויף וועלכער די סאוויעטן לייגן ווי באוווסט באזונדערע אכט, מיט דער האפנונג „איבעררעציען״ דעם יונגן דור און מאכן פון אים באוווסטזינקע סאוויעטישע בירגער. די ארטיקע שולעס האט מען גלייך איבערגענומען און זיי פארוואנדלט אין רעגירונגס־שולעס מיט רוסישע, אוקראינישע און יידישע אונטעררריכטס־שפראכן. אין סטעצקי׳ס פאלאץ איז איינגעארדנט געווארן די רוסיש־יידישע גימנאזיע און אין בנין פון דער „פאווישעכנע״ האט מען אריינגעזעצט די אוקראינישע שולע.

אבער דא האט זיך אריינגעמישט די „איבערשיכטונגס־קאמיסיע״, וועלכע האט באזייטיקט די רייכע קינדער פון דער גימנאזיע, ווי אויך די קינדער, וועלכע האבן געלערנט אין די ראוונער גימנאזיעס, וועלכע מע האט געהייסן שיקן אויף שווארצע ארבעט. אבער די גזירה איז ניט פארווירקליכט געווארן. ווען ס׳איז אריבער א מאנאט־צוויי און די קינדער זענען ניט צוגעלאזט געווארן אין די שולעס, איז גערופן געווארן א עלטערן־פארזאמלונג מיט׳ן צוועק זיך באראטן און זען וואס מען קען אויפטון אין דער געשאפענער לאגע. לויט׳ן באשלוס, וואס איז אנגענומען געווארן אויף דער פארזאמלונג, זענען ארויסגעשיקט געווארן צוויי ביטעס צו דער צענטראל־מאכט ווי אויך א דעלעגאציע צום „דעפוטאט טרודיאשטשיכסיא״ אין ראוונע, אין וועלכער עס זענען געווען פארטרעטן בעריל קאנטאר, אסתר זינמאן און שיווע קופער־שמיד, אין רעזולטאט פון וועלכן עס איז ארויסגעגעבן געווארן אנ׳ערלויבניש צו עפענען א פאראלעל־קלאס, אין וועלכן אלע קינדער אן אויסנאם זאלן קענען געגנוסן פון מיטל־בילדונג. דאס שטעטל, און איבערהויפט די קינדער, האבן זיך זייער דערפרייט מיט דער בשורה און די דעלעגאציע איז באדאנקט געווארן פאר איר ערפאלגרייכער מי׳.

דער דייטשישער איבערפאל

לאנג האט די נייע לאגע ניט אנגעהאלטן. אין יאר 1941 זענען די היטלער־הארדעס אריבער דעם בוג און גענומען מארשירן ווייטער קיין רוסלנד, און אין שטעטל איז געווארן א שרעקליכע פאניק. עס איז גלייך ערקלערט געווארן אנ׳־אלגעמיינע מאביליזאציע און פול מיליטער איז ארויסגעשיקט געווארן אויפ׳ן פראנט האפנדיק צו פאריאגן דעם דייטש.

די אוקראינער, וועלכע האבן געהערט דעם דייטשישן לאזונג: פארניכטן אלע יידן און זיי געבן א זעלבסטשטענדיקע אוקראינע צוזאמען מיט׳ן יידישן האב און גוטס, האבן זיך מאסנווייז איבערגעגעבן צום דייטש, נאר די יידן האבן געקעמפט אויף לעבן און אויף טויט. אבער די מפלה איז געווען אונפארמיידליך. א גרויסע טייל מיליטער און אויך די יידן זענען געלאפן צוריק און געבראכט איוב׳ס בשורות פון פראנט, פון וועלכע די פאניק איז געווארן נאך שרעקליכער.

די סאוויעטן האבן געטרייסט די באפעלקערונג און די יידן אליין האבן אויך געוואלט גלויבן, אז מע וועט דעם דייטש פאריאגן. אבער די ווירקליכקייט האט ניט פיל מיטגעהאלפן צו בארוהיקן די צושראקענע יידישע באפעלקערונג. דער פראנט האט זיך שנעל דערנענטערט, מע האט שוין קלאר געהערט די באמבארדירונג פון לוצק, ראוונע און אנדערע שטעט. בליץ־שנעל האבן זיך די געשעענישן אנטוויקלט, די לאגע איז געווארן ערנסט. די פאליציי און אנדערע רעגירונגס־אנשטאלטן האבן זיך גענומען פאקעווען און אלע יידישע אנגעשטעלטע ווי אויך די יוגנט האבן זיך געגרייט לויפן קיין רוסלנד. נור עלטערע מענשן, קראנקע און קינדער זענען געבליבן אויף גאט׳ס בארא־ט, ניט גלויבנדיק אז היטלער וועט אלעמען אויס׳הרג׳ענען.

מע האט צוגעגרייט עסן אויף א לענגערע צייט, די בעסערע זאכן באגראבן אדער פארמויערט און גענומען ווארטן אויפ׳ן אונבאשטימטן גורל. אין שטאט האט געהערשט א טויטע שטילקייט ווי אויף א בית־עולם — אן מיליטער, אן פאליציי אדער חעלכע ס׳איז הערשאפט; טיר און פענסטער פארהאקט און צושראקענע מענטשן האבן זיך פארזאמלט אין די הייזער, זיך געטוליעט מיט בלייכע געזיכטער צו די ראדיא׳ס, פון וועלכע ס׳האבן זיך געטראגן די ווילדע מערדערישע קולות

פון די דייטשן, וועלכע טריומפירנדיק איבער זייערע נצחונות האבן אנגעזאגט, אז די יידן מוזן פארניכטעט ווערן ביז איינעם. אין דער לעצטער מינוט, ווען מע האט שוין געהערט פון דייטשישן אריינמארש קיין ראוונע, האבן זיך נאך פול אנגענומען מיט מוט און זיך געלאזט לויפן, אבער ס'איז שוין געווען צו שפעט. אלע וועגן ארום ראוונע זענען געווארן אומאויפערליך באמבארדירט און די מערהייט לויפנדע זענען געפאלן אויף די וועגן. אויך די אין שטעטל געבליבענע האבן געלעבט אין גרויס שרעק פאר די היימישע אוקראינער, טאמער וועלן זיי איבערפאלן די יידן מיט'ן צוועק צו רויבן און מארדן אין דער צייט פון לית דין ולית דיין. עס איז דעריבער באשלאסן געווארן, אז אלע מענער זאלן ארומגיין ביינאכט אויף דער וואך, אבער די פרויען, וועלכע האבן פאר שרעק ניט געקענט זיין אליין אין די הייזער, האבן זיך אויך אנגעשלאסן אין די נאכט־פאטראלן. אבער דוקא אין דעם פאל איז דער פחד געווען א אומזיסטער, ווייל די אוקראינער האבן צוליב פארזיכטיקייט אדער אנדערע סיבות זיך פארהאלטן רוהיק ביז'ן אנקומען פון די דייטשן.

די דייטשישע הערשאפט

דעם 2־טן יולי 1941, 8 א זייגער אין דער פרי, האבן זיך באוויזן אין שטעטל די ערשטע דייטשישע מאטאציקליסטן. דערזעענדיק זיי איז דאס בלוט פארגליווערט געווארן פון שרעק, און ניט אזוי כדי מפייס צו זיין, נאר גיכער כדי זיך צו שטארקן, איז באשלאסן געווארן זיי מקבל פנים זיין מיט ברויט און זאלץ. צו דעם צוועק זענען אויסגעוויילט געווארן 4 בכבוד'יקע יידן: ר' שלמה דער רב, משה טייטשער, דוב קאפלאן און סאני שטערנבערג.

עס האט ניט לאנג געדויערט און דאס שטעטל איז פול געווארן מיט דייטשישע סאלדאטן אויף מאטאציקלען און פארשיידענע אנדערע. איין טייל פון זיי איז שטיין געבליבן אין שטאט און די אנדערע זענען געגאנגען זייער מארש ווייטער. צוזאמען מיט די דייטשן, ווי אויף א באפעל, זענען אנגעקומען אין שטעטל גויים מיט זעק אין די הענט. מע האט גלייך צוגעפנט די יידישע געשעפטן ווי אויך די געווען־זענע סאוויעטישע קאאפעראטיוון, געלייגט די סחורות און פראדוקטן אין די זעק אריין און אוועקגעטראגן. די יידן האבן זעלבסט־פארשטענדליך ניט געדענקט אפילו זיך ווידערשטעלן, נאר זיך פארשלאסן יעדער ביי זיך אין הויז.

ווען מע איז פארטיק געווארן מיט די געשעפטן האט מען זיך גענומען צו די הייזער. צו ערשט האט נאך אויסגעפעלט די דרייסטקייט און ווי פארשעמט האבן זיי גענומען אויף א לייכטן אופן: שפייז־פראדוקטן, מענער־וועש און איינצעלנע שיינע זאכן, וועלכע האבן זיך געווארפן און די אויגן. ביסלעכ־וויז איז די דרייסטקייט געוואקסן ביי די דייטשן און זייערע באגלייטער, די אוקראינער, און די ווייטערע אפטע באזוכן זענען געווארן וואס ווייטער מער גראב און די פארהאלטונג מער אכזריות'דיק. מע האט שוין אנגעהויבן שניידן בערד, וועמען א גאנצע און וועמען א האלבע. די ערשטע בארד־קרבנות זענען געווען: יצחק דער שוחט און סאני שטערנבערג.

דאן האבן שוין די אוקראינער אנגעהויבן גיין איבער די יידישע הייזער אויף זייער אייגענער אחריות, געראבירט אלעס וואס איז זיי געפעלן, אפילו די עלעקטרישע אינסטא־לאציע אראפגעריסן. הגם דעם נפש האט מען נאך ניט געטשעפעט, דאך איז די לאגע געווארן אונערטרעגליך און מע האט מיט אונגעדולד געווארט, אז סע זאל זיך שוין איינשטעלן א סטאבילע רעגירונג און ארדנונג, וועלכע איז ענדליך געקומען נאך א צוויי־וואכיקע אנארכיע.

אבער קיין ישועות האט מען פון דער נייער רעגירונג ניט דערווארטעט. גלייך נאך זייער אנקומען האבן זיי ארגאני־זירט א אוקראינישע קאמענדאנטור מיט אנדריי ביעלאאושקע פון חאריטשע אלס קאמענדאנט. די ערשטע פאראר־דנונג איז געווען, אז אלע יידן אין עלטער פון 14 ביז 60 יאר, מענער און פרויען, זאלן זיך פארזאמלען אויפ'ן פלאץ נעבן דער „פאוושעכנער שולע". מיט שווערע הערצער האבן זיך אלע יידן פארזאמלט אויפ'ן באשטימטן פלאץ און געווארט אויפ'ן אונבאשטימטן גורל. אויפ'ן באפעל פון קאמענדאנט האבן די אוקראינישע פאליציאנטן אויסגעשטעלט אלע יידן אין רייען, אין וועלכע מע האט אפגעהאלטן עטליכע שעה אין דער ברענענדיקער זון ביז זיי האבן זיך ארויסגעשלאגן פון די כוחות. פארשיידענע געדאנקען זענען דורגעגאנגען אין די מוחות פון די געפייניקטע יידן, ווער ווייסט אויב דאס זענען ניט די לעצטע שעה'ן. ענדליך איז אוועקגעשטעלט געווארן א טיש נעבן דער שולע, צו וועלכן אלע זענען גערופן געווארן צו רעגיסטרירן זיך און זענען פארארדנט געווארן זיך פאר־האלטן רוהיק, אויספולן אלע באפעלן, געטריי ארבעטן און אנטון א „מגן־דוד" אויף דער לינקער האנט, ווי אויך באצייכ־נען מיט א מגן־דוד יעדעס יידישע הויז.

אויך האט דער קאמענדאנט פארארדנט אויסווייילן א „יודן־ראט", וועלכער זאל זיין פאראנטווארטליך, אז אלע באפעלן וועלן אויסגעפירט ווערן פונקטליך. הגם ס'איז געווען גענוג שווער אויפ'ן הארצן בנוגע דער צוקונפט, אבער מע האט זיך געשראקן פאר ערגער און ווען מע איז ארויס בשלום פון דער ערשטער פארזאמלונג האט מען אביסל פרייער אפגעאטעמט און מע האט גלייך אויסגעוויילט א „יודנראט", אין וועלכן ס'זענען געווען:

אברהם שווץ (מאיר דעם ווייסנס איידעם) איז געוויילט געווארן אלס קאמענדאנט און אלס מיטגלידער זענען געווען: אקערמאן, חיים קראמער (שמשון'ס), ישעיה רובינשטיין, ניסיס דער לערער (גלוזבאנד'ס איידעם) און צו זיי זענען באשטימט געווארן אייניקע יידישע פאליציאנטן.

אויף צו מארגן האבן זיך אנגעהויבן די באפעלן, וועלכע זענען ארויסגעגעבן געווארן דורך די דייטשן דורך דער פארמיטלונג פון יודנראט:

1. צונויפטרייבן, יעדער ווער סע האט, א בהמה אדער א ציג אויפ'ן פלאץ נעבן קאשטשיאל.

2. אפגעבן פערד, וועגעלעך, וועלאסיפעדן און אנדערע פאר־מיטלען, וועלכע געפונען זיך אין יידישן באזיץ.

3. אלע ראדיא־אפאראטן אפגעבן אין פאסט.

4. צונויפטראגן צו משה זילבערשטיין אין הויז און אפגעבן דעם דייטשישן קאמענדאנט גאלד, זילבער און אלע ווערטפולע זאכן.

פאר יעדער ניט אויספירונג פון די דערמאנטע באפעלן האט געדראט טויט־שטראף. האבן יידן פארנומען אלעס וואס מען האט פארמאגט און אפגעטראגן, אבי דאס לעבן צו ראטעווען. מע איז געשטאנען אין דער ריי און אין א ריכטיקער דייטשישער ארדנונג אפגעגעבן אלעס. צוזאמען מיט אלע זענען אויך געשטאנען אין דער רייה די שמשים פון די שולן, דוד דער מלמד און יהושוע׳לי דער שמש, וועלכע האבן געבראכט שווערע זעק מיט לייכטער, קרוינען פון ספר־תורה׳ס און אנדערע כלי־קודש.

מע האט קוים אפגעאטעמט נאך די ערשטע באפעלן און ווי א האגל האט זיך א שיט געטון א גאנצע רייע נייע פאראדנונגען און גזירות:

5. זיך מעלדן צום יידישן קאמענדאנט און קעגן א אפצאל באקומען צוויי געלע לאטעס, וועלכע מע איז פארפליכטעט צו טראגן, איינע אויפ׳ן הארץ און די צווייטע אויף דער פלייצע.

6. אפגעבן דער מאכט אלע פוטערס פון מענער און פרויען.

7. אפגעבן קישנס, קאלדרעס און ליילעכער, וועלכע געפונען זיך ביי יידן.

8. אלע מענער־און פרויען־מלבושים, וועלכע זענען און א גוטן צושטאנד, ווי אויך גוטע זאקען, מוזן אפגעגעבן ווערן.

9. צענויפטראגן קופער־און מעש־כלים, סערוויזן א.א.וו.

אזוי יעדער טאג און זיין נייע גזירה. יידן האבן מער ניט געהאט וואס צו געבן, אבער די פאדערונגען האבן ניט אויפגעערט. אברהם שוועץ, דער קאמענדאנט פון יידן־ראט האט נעביך געמוזט אויספולן אלע באפיילן און מיט א שווער הארץ איז ער געגאנגען פון הויז צו הויז, געפאדערט און געטרייסט, זאגנדיק: יידן, גיט אפ אלעס וואס איר האט, כדי צו ראטעווען דאס לעבן, און אז מיר וועלן לעבן בלייבן וועלן מיר האבן אנדערע זאכן.

און ווען דאס יידישע האב און גוטס האט זיך אויס־געשעפט ביזן לעצט, האט מען זיך גענומען צום נפש. אויף א מאל איז ארויס א באפעל צושטעלן 160 יונגע און געזונטע מענשן אויף ארבעט קיין קיעוו. מענשן האבן פארשטאנען, אז דאס באדייט 160 קרבנות, און עס איז געווארן דעם יודן־ראט זייער שווער אויפ׳ן הארצן. מיט וואס קען מען יעצט טרייסטן דעם עולם און ווי אזוי זאלן געוויילט ווערן די 160 מענשן? אבער פול צייט אויף צו טראכטן איז ניט געווען און די רשימה איז צוזאמענגעשטעלט געווארן און די מענשן זענען ארויסגעשיקט געווארן צופוס קיין ראוונע און פון דארט אין פראכט־וואגאנען ווי די בהמות אפגעשיקט געווארן קיין קיעוו.

נאכן אפשיקן דעם טראנספארט מענשן האט דאס אברהם שוועצן זייער געקרענקט. דערצו האבן מוטערס, יונגע פרויען און קינדער געוויינט איבער אים יעדן טאג. ער האט דאס מער ניט געקענט איבערטראגן און קיין באפעלן מער ניט געוואלט אויספולן. עס איז אים אזוי דערגיין צום הארצן ביז איין פרימארגן האט מען אים געפונען אין זיין צימער א פאר׳־סמ׳טן אויף טויט. ער האט זיך דאס לעבן גענומען.

פון די 160 מענשן האבן זיך געראטעוועט דורך אנטלויפן נאך שווערע מאטערניש נאר חיים שטערנשיס און יאשקע קאזיאל, וועלכע געפונען זיך יעצט אין ישראל, פון די אלע אנדערע איז קיין שפור געבליבן.

נאך אברהם שוועץ׳ס טראגישן סוף האט מען באשטימט אלס קאמענדאנט ישעיה רובינשיין. אויך זיין מזל איז ניט געווען בעסער, ווייל די פאדערונגען פון דעם דייטש־ישן און אוקראינישן קאמענדאנטן זענען געווען אזוי גרויס, אז ס׳איז גארניט מעגליך געווען זיי אויספירן. מע האט ישעיה׳ן ארעסטירט אלס ערב ביז די פאדערונגן וועלן דער־פולט ווערן, און פאל ווען ניט האט מען אים געדראט מיט שיסן. נאך דעם פאל מיט שוועצן האט מען זייער געציטערט איבער ישעיה׳ס לעבן און מ׳האט געמאכט די גרעסטע אנשט־רענגונגען צו דעקן די פאדערונגען.

אבער דערמיט האט זיך נאך ניט אנגעפולט די מאס פון ליידן. עס איז ארויס א באפעל, אז יעדן אוונט זאל מען צושטעלן צום אוקראינישן קאמענדאנט צוואנציג יידן, וועלכע מ׳האט א גאנצע נאכט געמאטערט און אויף מארגן זיי אפ־געשיקט אהיים צושלאגענע און צו׳הרג׳עטע, מיט אויסגעדריי־טע הענט און פיס, מיט אויסגעהאקטע אויגן און אנדערע מום׳ען, און דערצו זיי שטרענג פארבאטן צו דערציילן וואס מיט זיי איז פארגעקומען. עס איז ניט דערלויבט געווען קיין דאקטער זיך מיט זיי מטפל זיין, נאר מיט וואסער האט מען זיי די ווונדן געהיילט. לענגער פון אלע איז געליגן צובעט חיים־דוד גלאזער. אלע געפייניקטע האבן נאכדעם דערציילט ווי מע האט זיי געשלאגן און געווארפן, געהייסן טאנצן און זינגען און געצוווּנגען שלאגן איינער דעם אנדערן. ווען זיי האבן אבער דאס לעצטע ניט געקענט דער־פולן, האט מען זיי שוין געוויזן ווי מע שלאגט אזוי, אז זיי זענען ארויס צו׳הרג׳עטע אויף טויט.

ווי גרויזאם די דייטשן זענען געווען, אויספירנדיק מיט דייטשישער פונקטליכקייט די שטן׳יש־טעכניש פאראויס־געזעענע באפעלן, אזוי ווילד־צוישעט זענען געווען די אוק־ראינישע בעלפערס, ווען ס׳איז געגעבן געווארן א מעגליכ־קייט ווידער צו פראקטיצירן מיט בעסטיאלישער אכזריות־דיקייט זייער היסטאריש־נאציאנאלן קצבים־פאך איבער מענש־ליכע קערפערס, נאך א לענגערע הפסקה פון כמעלניצקי, גאנטע און פעטלורע צייטן. נאר ביז ס׳איז געקומען זייער ריכטיקע שעה, האבן זיי דערווייל מיט נישט ווייניקער ווילדער אכזריות־דיקייט אנגעזעטיקט זייער נידריקע חיה׳שע אינס־טינקטן, מאטערנדיק זייערע צוקונפטיקע קרבנות מיט אונ־ענדליכע יסורים, וועלכע זיי האבן דערפונדן אין זייערע קרענקליכע קעפ.

נאך די נאכט־וואקכאנאליעס איבער מענער האבן זיי פארזאמלט אלטע פרויען און מענער אויפ׳ן שקאלע־פלאץ און זיי געהאלטן שעה׳ן לאנג אויף דער זון, כדי זיי פאר־מאטערן. נאכדעם האבן די אוקראינישע פאליציאנטן זיי געצוווּנגען זינגען, טאנצן, שפרינגען, פלעסקען מיט די הענט און שלאגן איינער דעם צווייטן צו דער ווילדער פרייד פון די פויערישע צושויער.

וואס ווייטער אלס ווילדער און אלס גרויזאמער זענען געווארן זייערע באפעלן. די נעכסטע פאראר־דנונג איז געווען, אז אלע עלטערן, וועמענס קינדער זענען אוועק מיט די סאוויעטן קיין רוסלאנד, זאלן צונויפטראגן צום אוקראינישן קאמענדאנט די מלבושים און שיך פון זייערע קינדער. כאטש ניט פול האבן זיי צוריקגעלאזן ביים אנטלויפן, האט מען דאך צונויפגעזוכט וואס מע האט געקענט און געבראכט, וויסנדיק זיכער אז ניט דאס איז דער עיקר. דאן האט זיך אנגעהויבן דער ריכטיקער אקט פון אויספרעגן און נקמה טאטן. מע האט אלעמען אריינגעווארפן אין א פינסטערן קעלער (אין הויז פון ר ח ל ס מ א ל ע די אקושערקע) און מען האט אראפ־געשיקט צו זיי א גרופע פאליציאנטן, וועלכע האבן זיי געפיי־ניקט און צושלאגן אויף אלע אברים.

די צוואנגס־ארבעט

די צוואנגס־ארבעט איז געווען דער געמיינסטער אקט, וואס די דייטשן זענען באגאנגען איבער די צום טויט פאר־אורטיילטע יידן. האלטנדיק אין טאש דעם טאטאלן טויט־אורטייל איבער דער יידישער באפעלקערונג, וועלכן זיי האבן געדארפט אויספירן אין א פונקטליך פאראויסגעזעענעם טערמין און פלאץ, האבן זיי דערווייל אונמענטשליך ספעקולירט מיט די קערפערס און נשמות פון די יידן, וועלכע האבן געזען אין דער ארבעט א שאטן פון האפנונג. דער רעזשים איז געווען ניט נאר ווי אין צוואנגס־ארבעט לאגער, נאר ווי אין א אפריקאנישן שקלאפן־לאגער, אין וועלכן א מענטשליכער לעבן האט געהאט א ווערט פון א חיה, וועלכע האט געקענט יעדע מינוט דערשאסן ווערן, ווען נאר ס׳האט זיך אויסגעוויזן דעם אוקראינישן שקלאפן־טרייבער, אז ער איז ניט מער ארבייטס גרייט אדער אזוי זיך, כדי אנשרעקן די אומגליקליכע קרבנות און אנהאלטן די נויטיקע פסיכאלאגישע אטמאספער פון אונטערטעניקייט און דענקענלאזיקייט.

עסן איז מער ניט געווען קיין ארטיקל, וועלכן מע האט געקאנט קויפן. ערשטנס האט מען צוגערויבט אלע קויף־מיטלען, ווי געלט און ווערט־זאכן, און צווייטנס איז שטרענג פארבאטן געווארן דער קויף און פארקויף פון שפייז־ארטיקלען. כדי אויפהאלטן אויף א קורצע צייט א וועלכע ס׳איז ארבייטס־פעהיקייט איז אויסגעטיילט געווארן א הונגער־ראציע פון 200 גראם שווארץ ברויט טעגליך, אבער אפט איז דאס אויך ניט געגעבן געווארן, און ווען יא איז דאס געווען פארבונדן מיט פול מי און דערנידעריקונג. שעה׳ן לאנג זענען פרויען און מיידלאך געשטאנען אין דער רייע אין שניי און פראסט, און ווען א אוקראינישער פאליציאנט האט געזען א יונגע פרוי האט ער זי אומגעווארפן און געקאטשעט אין שניי ווי מען קאטשעט א פאס.

טאג־טעגליך האט מען ארויסגעטריבן די יידן צו פאר־שיידענע ארבעטן אויף די פעלדער, גערטנער, צו די האפן אדער צו הויז־ארבעט, ווי וועש וואשן, פאדלאגעס וואשן, קלאזעטן רייניקן א.א.וו. מע האט געשפאנט מענער אין די וועגן אלס פערד צו פירן האלץ און תבואה. א בעסערער פאליציאנט האט געטריבן צו דער ארבעט ווי די כוחות האבן געטראגן, אבער די מערסטע האבן געטריבן איבער די כוחות, און ווער ס׳איז אפגעשטאנען האט געקריגן מערדערליך געשלאגן. דער ארבעסט־טאג האט געדויערט פון זון־אויפגאנג ביז זון־אונטערגאנג. יעדן איז באשטימט געווארן א שטח, און ווער ס׳האט ניט באוויזן אויספולן די נארמע איז געהאלטן געווארן ביז שפעט אין דער נאכט. די יונגע מיידלאך האט מען באזונדערס געמוטשעט ביי דער ארבעט אזוי, אז זיי זענען צוריקגעקומען מיט געשוואלענע פיס, ניט קענענדיק רירן קיין אבר. דאס טרייבן פון דער ארבעט איז געווען פיל ערגער און אפט פלעגן זיך ניט צוריקקערן אייניקע יידן, וועלכע די פאליציאנטן האבן אויפ׳ן וועג דערמארדעט.

און דער צייט ווען אלע זענען געווען ביי דער ארבעט, האט מען פריי געראבירט אין די הייזער. גרופעס גויים זענען ארומגעגיין מיט אוקראינישע פאליציאנטן אדער דייטשן איבער די אפענע יידישע הייזער, צווארפן ווענט, געעפנט פאדלאגעס און גרונטליך געזוכט באהאלטענע זאכן, און ווי נאר מע האט עפיס געפונען, האט מען גלייך אוועקגעפירט אויף די צוגעגרייטע וועגענער.

אויך אין די ווייניקע נאך־ארבעט שטונדן איז די לאגע געווען אונערטרעגליך. די שאנדע צו טראגן די געלע לאטע איז געווען גרויס און יעדער גוי האט געלאכט פון יידישן בייז־ווונדער. ווער שמועסט ווען עמיצער האט אין איילעניש אנגעטון אנ׳אנדער מלבוש אן דער לאטע, האט ער געקריגן געשלאגן. אויפ׳ן טראטואר האט א ייד ניט געטארט גיין, נאר אין מיטן וועג ווי די בהמות. מע איז דעריבער געזעסן אין די הייזער פאר שאנדע און פאר מורא, אבער קיין עסן איז ניט געווען אין שטוב, ווייל דער האנדל מיט שפייז איז געווען שטרענג פארבאטן. זייער זעלטן האט זיך אריינגע׳גנב׳עט א גויע אין א יידישער שטוב מיט א ברויטל אדער א פלאש מילך, פאר וועלכן זי האט געקריגן באצאלט מיט א מלבוש, אבער ווי איז געווען ווען מע האט דאס באמערקט. אויך דאס האלץ האט מען צוגענומען פון די יידישע הייזער ביז׳ן לעצטן שפענדל, כדי סע זאל ניט זיין מיט וואס צו קאכן אדער זיך אנווארמען.

.3

דער אומקום

יאר 1942. דינסטיק, דריי טעג פאר שבועות, איז ארויס א באפעל, אז 200 יידן זאלן זיך פארזאמלען אויפן שולע־פלאץ מיט זאסטופער, כדי צו גיין קיין נעווירקאוו

אויף ארבעט אויף דריי טאג. א געהיימער פחד איז געפאלן אויפ׳ן שטעטל, א אינערליכער פארגעפיל האט אנגעזאגט א בייזע בשורה. מענטשן האבן מורא געהאט ארויסגיין צו דער ארבעט און מע האט זיך גענומען אויסבאהאלטן. אייניקע האבן זיך געשטארקט און דערקלערט, אז זיי וועלן יא גיין. צווישן די לעצטע איז געווען שלום איזנבערג, וועלכער האט דערקלערט: ארבעטן מוז מען דאך און ברויט האט מען צוגעזאגט מיטפירן, וואס־זשע איז דען דער אונטערשייד ווו מע וועט ארבעטן?!..

איבעריקנס, עס איז סיי ווי קיין ברירה ניט געווען, ווער ס׳איז ניט געגאנגען פרייוויליק האט מען פון די שטיבער מיט גוואלד ארויסגענומען. מיין מאן פרויקע האט דאן געארבעט ביי סטעצקין אין הויף, און ווען מע איז געקומען נעמען שלמה גורוויץ, וועלכער האט געוווינט ביי אונדז און מע האט אים ניט געפונען, האט מען מיך גענומען אויף זיין פלאץ. נאכדעם האט מען געפונען שלמה׳ן אין שטאל און אים אויך צוגענומען. אונדזער שכנה, סאניע דער בעדערינס טאכטער, האט געזויגן איר קליין קינד ווען מע איז איר געקומען נעמען צו דער ארבעט, האט מען פון איר דאס קינד אוועקגעריסן און אפגעגעבן איר מוטער חאסיה און זי גענומען צו דער ארבעט. איר מוטער חאסיע האט געפרווט בעטן, מען זאל זי נעמען אנשטאט דער טאכטער, האט מען זי גענומען, אבער די טאכטער נישט אפגעלאזט.

ווען מ׳האט צוזאמענגענומען אלע יידן פון דער גאס און זיי געטריבן צו דער ארבעט, האבן די פאליציאנטן באמערקט אין ארומיקע געסלאך נאך יידן. און בשעת זיי האבן זיך א לאז געטון צו זיי איז מיר דער ווייל געלונגען זיך ארויסדרייען און אוועק צו קאלקערן אין שטאל. פון דארט האב איך ארויסגעקוקט דורך די שפארינעס און געזען די מחנה מענטשן, וועלכע מע האט געטריבן מיט די זאסטופער, פול מער אין צאל ווי מע האט געמאלדן און צווישן וועלכע ס׳זענען געווען עלטערע און שוואכע מענשן, ווי דבורה גלאזער, זלאטע שטיינדל, שיינדל פרעסמאן און אנדערע. בליץ־שנעל איז מיר דורכגעלאפן אין מוח א געדאנק, אז מע מיינט ניט קיין ארבעט, נאר... טויט!..

צו דער זעלבער צייט האבן געארבעט אין נעווירקאוו א 200 יידן מענער און פרויען און צווישן זיי מיין טאכטער ווי אויך יהושע זינמן מיט זיינע צוויי טעכטער און זון, דבורה, זיסל און ישראל. נאכדעם ווי דער טראנס־פארט מענטשן איז אריבער, בין איך ארויס פון שטאל און שנעל אוועק צו זיך. א דערשראקענע בין איך שטיין געבליבן נעבן שטוב, געל ווי וואקס און מיט אויסגעלאשענע אויגן, און נעבן מיר אייניקע שכנים פון ארום. א שווערער געדאנק האט געעקבערט אין מוח: אונזערע קינדער זענען דארט ביי דער ארבעט...

ישראל זינמאן, וועלכער איז צו דער זעלבער צייט געפארן מיט צוויי דייטשן פון נעווירקאוו אין מעז־שירישער מיל, האט צופעליק אנגעטראפן אויפ׳ן וועג א מחנה מענטשן ביי דער ארבעט. צו זיין גרויסן שרעק האט ער געזען ווי זיי גראבן גריבער... א טויט בלאסער איז ער געקומען אין שטאט און מודיע געווען: „יידן, ראטעוועט זיך, מע גראבט גריבער!... און שנעל איז ער צוריקגעלאפן קיין נעווירקאוו אויף א אנדער וועג, כדי צו ווארענען די ארבעטער, אז זיי זאלן ניט א היים גיין דורכ׳ן וועג ווו מע גראבט, אבער ליידער איז שוין צו שפעט געווען. אלע ארבעטער זענען שוין א היים געגאנגען און טאקי מיט דעם געפערליכן וועג, ווו זיי זענען אלע פארהאלטן געווארן ביי די גריבער און מיין טאכטער צווישן זיי.

דערווייל איז דאס שטעטל פול געווארן מיט אוקראינישע פאליציאנטן ווי אויך דייטשישע ס.ס. לייט אין שווארצע מונדירן ווי די מלאכי־חבלה. מענטשן האבן זיך פארשטעקט אין פארשיידענע באהעלטענישן און אויף דער גאס האט זיך ניט באוויזן קיין יידישער נפש. מיין מאן און טאכטער האבן זיך ניט צוריקגעקערט און איך מיט מיין קליינעם 9־יעריקן קינד יאנקעלע, ניט געפונענדיק קיין באהעלטעניש, זענען געבליבן אין שטוב מיט צובראכענע צום טויט דערשראקענע הערצער. ווען די נאכט איז צוגעפאלן האב איך גענומען דאס קינד פאר׳ן הענטל און זיך געלאזט לויפן צו גויאישע פריינד, מיט וועלכע איך בין געווען אין גוטע באציונגען, זיי געלד געבארגט, סחורה אויף קרעדיט געגעבן א.א.וו. אבער אויף א מאל זענען פון אלע גויאישע פריינד ווילדע חיות געווארן. ניט נאר זיי האבן אויף זייער שוועל ניט ארויפגעלאזט, נאר זענען געשטאנען אונטערן שטאל מיט דרענגען און געטריבן יידן צוריק אין שטאט אריין. בלית ברירה האבן מיר זיך דורך אונטערשטע געסלאך פאר׳גנב׳עט צוריק א היים און איבערגעזעסן די נאכט, עס איז זיך לייכט פארצושטעלן מיט וועלכע געמיטער...

אויף צו מארגנס האט דאס שטעטל אויסגעזען ווי א בית־עולם. מע האט ניט געזען קיין לעבעדיקן נפש ווי אויך ניט קיין פאליציאנט. איך בין ארויס פון שטוב און גענומען ארויסקוקן, פילייכט וועט ווער אנקומען פון דער ארבעט. אויך ברכה זינמאן און וועלי שטערנשיס, וועלכע האבן אויך ארויסגעקוקט אויף זיירע קינדער, זענען צוגעקומען און מע האט צוזאמען־געקלערט איבער דער ביטערער לאגע און ווו מע קען זיך באהאלטן. אין דעם איז געקומען מיין מאן פרויקה, אבער אונדזער טאכטער דאניע ווי אויך חנה׳לה די טאכטער פון וועלי שטערנשיס זענען אלץ ניט צוריקגעקומען. מיר האבן זיך זעלבסט בארויקט אז די דייטשן האבן זיכער אויסבאהאלטן אונדזערע קינדער, ווייל זיי האבן זיי זייער געשעצט.

זיך אביסל בארויקט איז פרויקע אוועק זוכן א פלאץ אויף זיך באהאלטן און געפונען ביי וועלי שטערנשיס אין קעלער, וועלכער איז געווען פול מיט וואסער. איבערן קעלער איז געווען א מאגאזאן פון תבואה און אין זעלבן הויז איז געווען די פאסט. אויך האבן דארט געקווארטירט דייטשן און איינער פון זיי קאוולער, וועלכער האט זיך באצויגן בעסער צו יידן און איבערהויפט צו אונדערע קינדער. מיין מאן האט ארויסגענומען עטליכע ציגל פון קעלער־וואנט און דורך דער לאך זענען מיר ארונטערגעקראכן אונטער דער פאדלאגע פון מאגאזאן און צוריק פארלייגט די ציגל, דאן

איז פרויקע אוועק צוריק צו קאוולערן, וועמען ער האט צוגעזאגט צוריקקומען צו דער ארבעט.

זיצן אין דער באהעלטעניש האט מען ניט געקאנט, האבן מיר זיך ווי עס איז איינגעארדנט ליגנדיק. וועלי׳ס קליינעם קינד האבן מיר געגעבן ברויט מיט וואסער, אז ער זאל ניט וויינען, און מיין יאנקעלען האבן מיר געגעבן א שקארקע צום סמאקען און אים ערקלערט, אז אלס א עלטערער יונגל וועט ער אליין פארשטיין, אז מע דארף שווייגן. און איך מיט וועלין זענען מיר געליגן און ארויסגעקוקט דורך די שפארונעס און דריי זייטן פון שטוב: אויף דער הויפט גאס, אין געסל צו פ ע ס י ו ט ע פ י נ ק ל ש ט י י ן און אויף דער באלאניע. ביי פעסיוטען אין הויז האט געוווינט א גזי, צוליב וואס פול יידן האבן זיך דארט אויסבאהאלטן.

ביז מיטוואך נאכמיטאג האט געהערשט א טויטע שטיל־קייט, נאר ווו ניט ווו האט זיך ארומגעדרייט א פאליציאנט. אבער אין די פארנאכט שעה׳ן איז די שטילקייט איבערגעריסן געווארן און ס׳האט זיך באוויזן א מחנה יידן געטריבן אין מיטן וועג צו פיר אין א ריי מיט אראפגעלאזטע קעפ. פון אונדזער באהעלטעניש האבן מיר געגוי דערקענט יעדן באזונדער. ח י י ם־ה ע ר ש ש ט ע ר נ ש י ס האט זיך גע־וואקלט גייענדיק ווי אט פאלט ער, ש נ י א ו ר ד ע ר מ ל מ ד איז געווען אזוי שוואך, אז ער האט ניט געקענט מיטגיין און מע האט אים אויפ׳ן וועג דערשאסן און אריינגעווארפן אין א ראוו אויף דער צעגעלניע נעבן ש ל ו ם ל י ס א ק. נאכדעם ווי די צום טויט געטריבענע יידן זענען ארויס פון שטאט האבן די פאליציאנטן געגומען זוכן יידן אין די באהעלטענישן. דאנערשטאג פרי האט מען געפונען און ארויסגעטריבן אלע יידן, וועלכע האבן זיך באהאלטן אין פעסיוטעס הויז: ז ל א ט ע ד י ק א ו ו א ל ע כ ע, ג ו ר א ל נ י ק מיט דריי קינדער, צוויי שוועסטער פון דער בויד און אנדערע.

דאנערשטיק פארנאכט האבן מיר באמערקט ווי מע פירט אייניקע יידן צוריק אין שטאט אריין און צווישן זיי ש י י נ ד ל פ ר ע ס מ א ן, ז ל א ט ע ש ט י י נ ד ע ל און אנדערע. אבער ווי דערשלאגן זענען מיר געווארן, זעענדיק צו אונדזער גרויסן אומגליק ווי דייטשן פירן פיר מיידלאך, וועלכע זענען געווען אונזערע קינדער: ד א נ י ע ז י נ מ א ן, ד ב ו ר ה ז י נ מ א ן, ח נ ה ש ט ע ר נ ש י ס און פ י י ג ע כ״ק. דאס האט מען זיי געפירט זיי זאלן ווייזן פארגראבן גאלד, פאר וועלכן מע האט זיי צוגעזאגט כלומר׳שט לעבן לאזן. ווען חנה שטערנשיס איז אריין מיט א זאסטופ אין שטאל, האט זיך איר מוטער וועלי ניט קעקאנט באהערשן און ניט מיט איר קול אויסגעשריגן: חנה׳לה!.. מיר האבן זיך ניט גערעכנט מיט׳ן געפאר, וואס האט אונדז געדראט, און צונעמענדיק די ציגל זיך געגומען ארויסריקן פון באהעלטעניש, אבער ליידער האבן מיר שוין אונדזערע קינדער ניט געטראפן. וועלי מיט איר קינד איז ארויס נאך מיר, נאר מיין קליינער יאנקעלע האט ניט געוואלט ארויס און מיט שרעק גערופן צוריק. אין האב זיך געשלאגן מיט דער דעה צו גיין גע׳הרג׳עט צו ווערן צוזאמען מיט דער טאכטער צו בלייבן מיט יאנקעלען, אפשר וועט ער כאטש לעבן בלייבן. איך האב באשלאסן אפווארטן קאוולערן, אפשר וועט זיך מיר איינגעבן אויסקויפן די פיר מיידלאך, אבער ער האט גע׳טענה׳ט, אז אזא זאך קאן אים קאסטן זיין אייגן לעבן און מיר געהייסן זיך ווענדן צו די גויים, וועלכע זענען ארומגעלאפן ווי די היצלעס זוכנדיק באהאלטענע יידן.

זעענדיק אז קיינער קען אונדז ניט העלפן, זענען מיר אראפ צוריק אין קעלער, נישט קענענדיק ביישטיין דעם רחמנות איבער די קליינע קינדער. עס איז שווער זיך פארצושטעלן דעם נס, וואס איז געשען, וואס מע האט אונדז ניט געכאפט, ווען מיר האבן זיך ארומגעדרייט אויף דער פריי, ניט אכטענדיק די געפאר. און מיר האבן ווייטער גענומען ארויסקוקן מיט צובראכענע הערצער, ווי נאכפאלגנ־דיק אונזערע פארלארענע טעכטער. אין צווישן האבן מיר באמערקט ווי מע פירט ח י י ם־ד ו ד ג ל א ז ע ר מיט ס א נ י א ב ר ו י ט מ א ן, וועלכע מ׳האט געפונען אין א קעלער, און אנדערע. צומארגנס, פרייטיק פרי, האבן מיר געזען ארויספארן עטליכע לאסט־אויטא׳ס פול מיט אלטע, קראנקע און קינדער ווי אויך די אלע, וועלכע מ׳האט צוריקגעפירט זוכן גאלד און אונדזערע קינדער צווישן זיי, וועלכע מ׳האט אזוי געוויסנלאז און שפל׳דיק אויסגענארט. צום שלוס זענען נאכגעפארן אויף מאטאציקלען די „געסטאפא״ באגלייט מיט מוזיק (!), אויסרופנדיק פון צייט צו צייט: אלע יידן צום טויט!..

די „אקציע״, וועלכע איז פארגעקומען פרייטיק דעם ערשטן טאג שבועות תש״ב (1942), האט געדויערט פון 10 ביז 12 אין דער פרי. מ׳האט אלעמען אויסגעטון נאקעט, אריינגעווארפן אין גרוב צו צען אין א ריי און מיט מאשין־געווער זיי באשאסן. אויף זיי האט מען געווארפן א צווייטע שיכט פון צען א.א.וו. אזוי האט מען אנגעפולט דריי גריבער, אין איינער מענער מיט יונגלאך, אין א צווייטער פרויען מיט מיידלאך און אין א דריטער קליינע קינדער. אייניקע קינדער האט מען אונטערגעשמירט אונטער די נעזלאך, כדי זיי צו פארטשאדען און אנדערע ווידער האט מען בעסטיאליש אויף שפיזן גענומען און אין גרוב געווארפן. א צווילינג קינדערלאך פון א ב ר ה ם נ י ס נ ה א ל ץ זענען געזעסן אויף א קאלדרעלע נעבן גרוב און זיך אומשולדיק געשפילט. א דייטשישער ס.ס. מאן האט אויסגעשריגן, אז ווער ס׳וועט די קינדערלאך אין גרוב אריינווארפן, וועט באקומען דאס קאלדרעלע אלס באלוי־נונג. א גויע האט די טייוולאנישע שליחות פרייוויליק אויס־געפירט און דעם לוין באקומען.

ר ח ל די אקושערקע און א ס ת ר ר ו ב י נ ש ט י י ן האט מען געוואלט לעבן לאזן מיט׳ן באדינג, אז זיי זאלן אויסלערנען גוי׳שע שיקסעס דעם פאך און זיי זאלן אפגעבן זייערע קינדער צו דער „אקציע״, אבער זיי האבן זיך אפגעזאגט און זענען אומגעקומען מיט אלע צוזאמען. אויך זענען געבראכט געווארן אייניקע קימפעטארינס מיט זייערע ניי־געבוירענע פיצלאך און געווארפן געווארן אין גרוב אריין, צווישן זיי ר י י ז ל ק א מ י נ ש י י ן. ווען דער זייגער איז געווארן 12, האט דער דייטשישער קאמענדאנט א באפעל געגעבן: „אויפהערן שיסן!״, און ער האט גראטולירט די 12 פארבליבענע יידן,

צווישן וועלכע ס׳זענען געווען: מיכלע בורשטיין, זהבה אוסטער, סאסל שווארץ און אנדערע. די גריבער האט מען גלייך פארשאטן מיט פאראויס צוגעגרייטן קאלך און פון אויבן ערד. גאנצע דריי מעת־לעת האט זיך די ערד איבער די ברידער־קברים געהויבן און געשפאלטן ביז די האלב־לעבעדיקע קרבנות האבן אויסגעהויכט זייער לעצטן הייליקן אטעם.

די אומגליקליכע פארבליבענע האבן באקומען א באפעל זיך פאררעגיסטרירן אין דער קאמענדאנטור און געטריי ארבעטן. די ערשטע ארבעט איז געווען צו סארטירן די מלבושים, וועלכע מע האט צוריקגעבראכט פון די טויטע, ווי אויך אנדערע שווערע ארבעטן, וועלכע מע האט זיי געצוווּנגען צו טון ביז דער צווייטער „אקציע", נאך וועלכע ס׳זענען ניצול געווארן פון די צוועלף געבליבענע בלויז צוויי מענשן: מיכלה בורשטיין און זהבה אוסטער, וועלכע האבן זיך נאך פארשיידענע וואנדלונגען און מאטער־נישן דערלאנגט קיין ישראל.

אויך איך און וועלי זענען ארויס פון קעלער מיט אונדזערע קינדער נאך א פיר־טאגיקן תענית, זיך פאר־רעגיסטרירט און זיך אריבערגעצויגן אין געטא. עס איז דערלויבט געווען מיטנעמען מיט זיך נאר דאס, וואס מע האט געקאנט טראגן אין די הענט. אבער וואס זאל מען נעמען פריער? צו א בעט צום שלאפן, צו א ביסל האלץ עפיס אפקאכן צום דערהאלטן דאס מיאוס געווארענע לעבן? אין דעם שטיי איך מיט פארשטארטע אויגן און קוק אויפ׳ן בילד פון מיין טאכטער, וועלכע איז אזוי אומ׳ברחמנות׳דיק אוועקגעריסן געווארן פון מיר. איך באשליס קודם כל אריבערטראגן דאס בילד. אויך וועלי באשליסט דאס זעלבע, און טראגנדיק די בילדער ווי מע טראגט א בר־מינן, לאזן מיר זיך גיין אין געטא, וועלכע האט פארנומען די שול־גאס ווי אויך די באד־גאס ביז שואל שטיינדלס הויז.

ניט קוקנדיק דערויף, וואס סע איז געווען א שיינער זומערדיקער טאג און די זון האט צו׳להכעיס׳דיק געשיינט, איז דער וועג באדעקט געווען מיט א ווייסן שניי... פון פעדערן, וועלכע די גויים האבן אויסגעשאטן פון די יידישע בעט־געוואנט, צורויבנדיק בלויז די ציכן. צוקומנדיק ביז אברהם שולמאנס שטוב, האבן מיר אנגעטראפן אויף א אייגנארטיקע לוויה: פיר פרויען, מאטל גורוויץ, ווי מע האט גערופן אברהם שולמאנס פרוי, זיין טאכטער קיילה, פעסיע שטערנשיס און נאך א פרוי האבן געטראגן אין א דעק זייער מאן און פאטער אברהם שולמאן, וועלכן מע האט גע׳הרג׳עט ביי אים אין הויז. שוין אנקומענדיק אין געטא זעען מיר טראגן א צווייטן מת, סאסל שווארץ, וועלכע האט זיך געראטעוועט פון דער אקציע און אויפ׳ן וועג צו דער רעגיסטראציע איז זי גע׳־הרג׳עט געווארן דורך אוקראינישע פאליציאנטן. אנקומענדיק אין געטא האבן מיר געזארגט צוערשט מקבר זיין די טויטע, א פלאץ פאר וועלכע עס איז געפונען געווארן ביי יעקב יאניווקער־רובינשטיין אין גארטן. אויך אין שכנות׳דיקן גארטן פון שואל שטיינדל זענען געגראבן געווארן קברים פאר יעקב־יוסי ביגיליס מיט זיין פרוי און אנדערע, וועלכע לעבן בלייבנדיק נאך דער אקציע האבן זיי זייער טויט געפונען אין זייערע הייזער.

גייענדיק צוריק צום שטוב עפיס נויטיקעס צו ברענגען האב איך באגעגנט דעם דייטש קאוולער, צו וועלכן כ׳האב נאך אלץ געהאט צוטרוי. איך האב אים געשילדערט מיין ביטערע לאגע פארלירנדיק מיין מאן און טאכטער. ער האט מיך געטרייסט און געזאגט: „שא, דערצייל ניט קיינעם, דיין מאן לעבט און וועט קומען צו דיר". און ווען איך בין אריין אין שטוב, איז ווירקליך אנגעקומען מיין מאן, וועלכן קאוולער האט אויסבאהאלטן מיט נאך פיר יידן. מיר האבן גערעכנט איינער דעם אנדערן פאר טויט און אונדזער באגעגעניש איז געווען דעריבער פונקט ווי מיר זאלן צוריקקומען פון קבר. מיר זענען זיך געפאלן אויף די העלדזער און זיך שטארק אויסגעוויינט אויף דער ביטערער לאגע בכלל און אויפ׳ן טויט פון אונדזער טאכטער, און מיט פארביטערטע צובראכענע הערצער זיך געלאזן גיין אין געטא. צוריק צו אונדזער הויז האבן מיר שוין ניט געקאנט צוקומען, ווייל עס איז אויף שנעל פארנומען געווארן דורך א גוי׳שע פאמיליע.

אין געטא האבן מיר געוווינט אין הויז פון אברהם און שלמה שטיינדל, וועלכע זענען לעבן געבליבן פון דער ערשטער אקציע. סך־הכל זענען לעבן געבליבן נאך דער ערשטער אקציע 950 פערזאן, וועלכע האבן זיך קאנ־צענטרירט אין איין גאס הייזער. אין יעדן צימער האבן געוווינט צו עטליכע משפחות, אין וועלכן עס איז ניט געווען קיין לופט צום אטעמען און וועלכן מע האט ניט געקאנט רייניקן. אויך איז ניט געווען קיין זייף אויף עפיס אויסוואשן און מע האט זיך באנוצט מיט ווייסע ליים. אזוי האט זיך ווי עס איז איינגעשטעלט דאס אומגליקליכע אונערטרעגליכע לעבן אין געטא. אויפ׳ן באפעל פון די דייטשן איז געוויילט געווארן אנייער יודן־ראט, וועלכער איז באשטאנען פון: ישעיה רובינשטיין — קאמענדאנט, יודל ווייינער — געהילף, חיים קראמער (שמשון׳ס) און עטליכע יוגנט־ליכע — גדליה זילברשטיין, הנוך קראמער און אנדערע. זייערע פונקציעס זענען געווען שיקן מענשן אויף ארבעט, רעקוויזירן זאכן און צושטעלן צו די דייטשן א.א.וו.

דאס אויספירן די פארשיידענע פאראדנונגען זענען געווען זייער שווער און עס האט זיי געקאסט פול געזונט, ווען זיי האבן געדארפט צושטעלן מענשן אויף די פארשיידענע שווערע ארבעטן אדער צונויפנעמען געלט און זאכן ביי מענטשן צובראכענע און אומגליקליכע, וועלכע האבן שוין גארניט געהאט. מיר האבן פארשטאנען די שווערע אויפגאבע פון יודן־ראט און מיר האבן זיך באמיט צו לינדערן זייערע יסורים. מיר האבן געוואלט האפן, אז לויט׳ן צוזאג פון די דייטשן וועלן מיר שוין לעבן בלייבן און מיט די לעצטע כוחות האבן מיר אויסגעפירט אלעס, וואס מע האט אויף אונדז ארויפ־געלייגט.

גייענדיק קיין נעווירקאוו צו דער ארבעט, זענען מיר פארבייגעגאנגען די דריי גרויסע ברידער־קברים, אויף וועלכע

דאס בלוט איז געווען פארגליווערט אין דער צושפאלטענער ערד. מיר זענען געפאלן אויף די קברים, געקושט די ערד און געוויינט, מענער האבן געזאגט קדיש און מיר זענען ווייטער געגאנגען צו דער טעגליכער ארבעט, יעדער אין זיין פאך. — שניידערס, שוסטערס און שלאסערס האבן געארבעט אין ווארשטאטן, יונגע מיידלאך האבן געשטריקט סוועטערס און הענטשקעס פאר די סאלדאטן, עלטערע מענער און פרויען האבן געריסן די גראזן, וועלכע זענען געוואקסן ביי די זייטן פון שאסייען און טראטוארן. אויך האט מען אונז געשיקט צונעמען די הייזער, אין וועלכע יידן האבן געוואוינט. דאס ערשטע הויז איז געווען פון זלמן טעסלער, וואס מיר האבן צונומען פאר'ן פעלדשער גאראכאוויטש אויף צו מאכן א שטאל. ער מיט זיין זון זענען געווען די הויפט־טוער אין דער „ראדא" און וועלכע האבן זיך טיכטיק באטייליקט אין צוגרייטן די אקציע. נאכדעם זענען מיר געגאנגען פון שטוב צו שטוב, און וועלכע עס איז געפעלן געווארן א גוי, האבן מיר זי פאר זיינעטוועגן צונומען מיט אונדזערע שוואכע כוחות און פארביטערטע געמיטער. אזוי האבן מיר געשלעפט א טאג נאך א טאג אין דער געטא, צו דער ענגשאפט פון וועלכער מע האט אונז נאך צוגעבראכט יידן פון אלע ארומיקע דערפער.

איין טאג האבן מיר זיך דערוווסט, אז מע האט געבראכט אלע מאטיעווקער יידן און זיי אריינגעווארפן אין א קעלער אונטערן קאשטשאל, וועלכע זענען באשולדיקט געווארן אין א בלוט־בלבול, אז זיי האבן גע'הרג'עט א שגץ. דריי טעג זענען זיי געליגן אין פינסטערן קעלער, אן עסן און אן טרינקען, ווארטנדיק אויף זייער טרויעריקן אורטייל. מיר אלע אין געטא האבן דאס אלס געהערט און געוווסט פילנדיק, אז דאס קאן זיין אונדזער גורל אויך. און אין איינעם א פרימארגן גייענדיק צו דער ארבעט קיין נעווירקאוו האב איך געזען א פרישע גרוב, ווו מע האט דערשאסן און באגראבן די מאטיעווקער יידן, צוואנציק פערזאן.

אזוי זענען מיר ארומגעגאנגען אין געטא ווי לעבעדיקע מתים, זיך געשלעפט מיט די לעצטע כוחות צו און פון דער

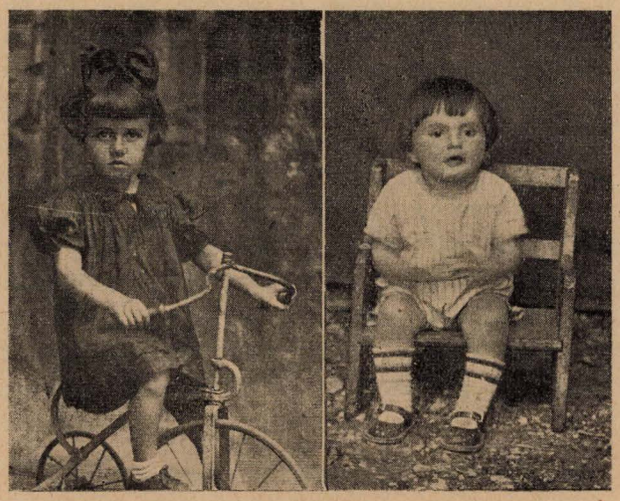

קליינע קינדער, וואס האבן נאך ניט געלעבט און געוויס נאך ניט געזינדיקט...

נישט באצאלטער ארבעט, וויסנדיק און פילנדיק וואס עס ווארט אויף אונדז, און אנטלויפן איז ניטא ווו. אייניקע מיידלאך האבן זיך געמאכט ארישע דאקומענטן און אנטלאפן קיין דייטשלאנד, מענער האבן געזאגט תהילים און געפאסט תעניתים דריי מאל אין וואך, פרויען האבן געפאסט צוויי מאל א וואך, מ'האט גאט געבעטן און געווארט אויף א נס. מיר האבן בלויז מקנא געווען די איינציקע גליקליכע, וועלכע האבן זוכה געווען קראנק ווערן אין געטא, שטארבן מיט א נאטירליכן טויט און געבראכט ווערן צו קבר־ישראל. צווישן די זענען געווען: שיינדל אנדרעסיעווער־גאלד־פארב, שלייען יוסף סאפאזשינערס איידעם א. אנ. מיר אלע אין געטא האבן געוויינט נאך זייער לוויה, אבער ניט אויף זייער טויט, נאר אויף דעם וואס מיר האבן ניט זוכה געווען דערצו.

איין פרימארגן איז געקומען א באפעל ארויסשיקן מענער צו דער ארבעט אויפן בית־עולם, צונעמען מצבות, צוימען אד"ג. מיט שרעק און מיט ציטערדיקע הענט האבן מיר געריסן די מצבות פון אבות אבותינו, שטיבלאך פון צדיקים, און די טויטע האבן זיך ניט געווערט און די צדיקים האבן געשוויגן און געלאזט זיך שענדן דורך זייערע אייגענע קינדער. פון דעם סארט ארבעט האבן מיר פארגעפילט, אז דאס זענען אונדזערע לעצטע טעג. אין דעם זענען געקומען אין געטא יידן פון טוטשין דערציילנדיק, אז מע רינגלט ארום זייער געטא און דאס זעלבע הערט מען אויך פון אנדערע שטעט און שטעטלאך. מענטשן לויפן פון געטא צו געטא ווי די משוגעים, זוכנדיק א וועג זיך צו ראטעווען און ניט וויסנדיק ווו און ווי אזוי.

דאס איז אויסגעפאלן פאר די ימים־נוראים אין זעלבן יאר 1942. איך וועל אייביק ניט פארגעסן דאס לעצטע דאוונען פון ראש־השנה און יום כיפור אין שטוב פון שואל שטיינדל. די הארצרייסנדע תפילות און געוויינען זענען גאגאנגען ביז'ן הימל, אבער די שערי־רחמים האבן זיך ניט געעפנט. נאך יום־כיפור זענען מיר געגאנגען צו דער ארבעט ווי אלע מאל, אבער אין שטעטל האט זיך געלאזט באמערקן א אויסערגעוויינליכע שטימונג און א פארדעכטיקע. באוועגונג פון פאליציאנטן און גויים, וועלכע האבן זיך ארומגעדרייט ווי די רויב־פוגל אויף א שלאכט־פעלד. איינמאל, גייענדיק צו דער ארבעט, באגעגנט מיך דער לערער לאפשאנסקי און זאגט מיר: „פאני זינמאנאווא, זיי פארזיכטיק, די לעצטע טעג!"... מיט א אראפגעלאזטן קאפ בין איך ווייטער געגאנגען צו דער ארבעט, מיטפירנדיק מיט זיך מיין 9־יעריקן יאנקעלע. קומענדיק אויפ'ן פלאץ, האב איך שוין געטראפן פול מענטשן ביי דער ארבעט, וועלכע איך האב מודיע געווען די לעצטע נייעס.

ארום פיר א זייגער נאכמיטאג איז צוגעקומען צו מיר מיין מאן פרויקע און זאגט: „ווארף אוועק די ארבעט און לאמיר גיין א היים, שוין אלץ איינס, מארגן־איבערמארגן וועלן מיר שוין קריגן באצאלט"... די ווערטער זענען אריבער פון מויל צו מויל און באלד האבן אלע געווארפן די

ארבעט און געקומען צוריק אין געטא, אין וועלכער די בשורה האט זיך פארשפרייט ווי אויף פליגל. עס איז געווארן א גרויסע פאניק, מענטשן האבן זיך גענומען לויפן, ווער אין די וועלדער, ווער צו באקאנטע גויים און אייניקע סתם ניט וויסנדיק ווו. מע איז געווען ווי משוגע, מענער האבן פארלוירן פרויען און פרויען מענער, קליינע קינדער האט מען געלאזן נעבן גוי׳שע הייזער אדער אויף די וועגן און אליין ווייטער געלאפן. שוין זייענדיק אונטערן שטאט האט זיך מיין מאן דערמאנט אן א פושקע זילבער, וועלכע ער האט געהאט אין א באהעלטעניש און האט זיך צוריקגעקערט זי נעמען, און איך מיט׳ן קינד זענען געבליבן אונטערן שטאט ביי א באקאנטן גוי אין שטאל. אין דעם קומט אריין די גויע און זאגט צו מיר: „לויף ווו די קענסט, ווייל די דייטשן האבן ארומ־געריגלט די געטא און איך האב מורא דו זאלסט ביי מיר זיין״. ניט האבנדיק קיין ברירה, נעם איך דאס קינד און לאז זיך לויפן דורך די פעלדער. אויף אלע וועגן זענען געשטאנען פאליציאנטן און אוקראינער איינוווינער און געטריבן לויפנדע יידן צוריק אין שטאט, אדער זיי האבן זיי געטויט אויפ׳ן ארט.

אויסמיידנדיק די געפאר בין איך געלאפן ווייטער, ניט וויסנדיק דעם וועג צו אונדזער פריינט נעווארווסקי אין סויפע, ביי וועמען איך האב זיך אפגערעדט צו טרעפן מיט מיין מאן. דערווייל איז צוגעפאלן די נאכט און איך בין געבליבן מיטן קינד נעכטיגן אין פעלד אין א ראוו. פלוצים האבן מיר דערהערט טריט, אבער צו מיין מזל איז דאס געווען א באקאנטער גוי, וועלכער האט געדינט ביי נעווארווסקין און זיין שוועסטער האט געדינט ביי מיר. ער האט מיך איבערגעפירט אין א צווייטן ראוו און מיר געבראכט א גאנץ ברויט מיט א פלאש וואסער.

ארום 10—11 האט זיך געלאזט הערן א שיסעריי פון מאשין־געווער און איך האב פארשטאנען, אז דאס פארענדיקט מען די יידן פון מעזשיריטש. דאס איז אויסגעפאלן דעם 1־טן טאג סוכות, אין וועלכן עס איז פארגעקומען די צווייטע „אקציע״, אין וועלכער ס׳זענען אומגעקומען די רעשט מעז־שיריטשער יידן, וועלכע זענען פארבליבן נאך דער ערשטער אקציע, וואס איז פארגעקומען דעם 1־טן טאג שבועות.

חיים שטערנשיס

דער ערשטער טראנספארט

ווי נאר די דייטשן זענען אריין אין שטעטל, איז געפאלן א פחד און א מרה־שחורה אויף אלע יידישע איינוווינער. און ווירקליך האבן זיך אנגעהויבן שווערע און ביטערע צייטן, וועלכע האבן בארעכטיקט דעם פחד. נאכדעם ווי עס זענען אריבער דריי פיינליכע מאנאטן פון רויב און מארד און פארשיידענע גזירות רעות, אין וועלכע עס זענען שוין געפאלן פיל יידישע קרבות, איז אנגעקומען א באפעל ארויסשיקן 100 (160 ?) יידן פון מעזשיריטש אויף איין מאנאט ארבעט קיין קיעוו.

דער „יודן־ראט״ האט נאך גרויסע שווערקייטן געמאכט די רשימה פון די יידן, צווישן וועלכע אויך איך בין אריינ־געפאלן. ווען איך האב זיך געזעגנט מיט מיינע עלטערן און משפחה, איז געווען ממש תשעה־באב אין שטוב, מע האט מיך באוויינט לעבעדיקערייד. עס איז דאן געווען העכסטער ווינטער און עס זענען געשטאנען גרויסע פרעסט און שנייען, ווען מע האט אונדז געטריבן צופוס קיין ראוונע עסקארטירט פון פול באוואפנטע אוקראינישע פאליציאנטן. נאך א שרעק־ליכער נאכט, וואס מע האט אונדז געטריבן ווי בהמות, זענען מיר אנגעקומען אויפ׳ן פלאץ — א שקאלע שטרענג באוואכט פון יידישער פאליציי.

אין צווישן האט מען געבראכט נאך פארטיעס יידן פון קאריץ, טוטשין און אנדערע ארומיקע שטעטלאך, און אין צוויי טעג ארום האט מען אונדז אנגעפאקט אין דורך דייטשן באוואכטע אויטאבוסן און ארויסגעפירט קיין קיעוו. דאס איז געווען א זונטיק אין יאר 1941. דאס פארן איז אויסגעפאלן גאנץ רוהיק און מיר זענען געווען פול מיט האפנונג, אז דער מאנאט וועט שנעל אריבער און מיר וועלן זיך אומקערן יעדער צו זיין היים.

אויף דער נאכט זענען מיר אנגעקומען קיין קיעוו, ווו עס האט אונדז דערווארטעט א פייערליכער „ברוך־הבא״. ווי נאר מיר זענען אראפ פון די אויטאבוסן, האט מען אונדז גלייך גענומען טרייבן מיט שטעקנס איבער די פלייצעס און איבער די קעפ, מע האט ממש געשניטן שטיקער פון יעדן איינעם ביז מע האט אונדז פארטריבן אין א לאגער. אין איינעם א גרויסן צימער זענען מיר אלע געווען צונויפגעפרעסט ווי די הערינג, אז מע האט ניט געקאנט כאפן דעם אטעם. דא איז פארגעקומען די אזוי גערופענע „רעוויזיע״. ביי א טיש זענען געזעסן דייטשן און אוקראינער מיט מערדערישע סאדיסטישע געזיכטער, און יעדער ייד האט געדארפט צוגיין צום טיש, אויסשיטן דאס פעקל עסן, אויסליידיקן די טאשן און אלס קוויטונג אריינכאפן שרעקליכע קלעפ. ביז וואניט מע האט ניט געזען שפריצן קיין בלוט האט מען קיינעם ניט אפגעלאזט.

נאך דער רעוויזיע, די זעלבע נאכט, האט מען אונדז ארויסגעטריבן אויפ׳ן הויף, וועלכער איז געווען ארומגערינגלט מיט דריי גרויסע פלויטן פון שטעכל־דראט און שטארק

באוואכט. דא האט מען אונדז איינגעארדנט א פרישע אויפ־נאמע. אוקראינער און דייטשן האבן אונדז געיאגט איבערן הויף, באפוילן שפרינגען איינער איבערן צווייטן, געהייסן זיך אננעמען ביי די הענט, זינגען און טאנצן און שרייען „הללויה". דערביי האט מען געשלאגן־גע׳הרג׳עט און מיט ווילדע קולות געשריגן: טאנצן! זינגען!.. דאס האט אזוי געדויערט א שעה צייט און דאן האט מען אונדז צוריק אריינגעטריבן און באפוילן שלאפן.

אין דער פרי האט מען אונדז ווידער אראפגעריסן מיט א געוואלד. אלע בעסערע מלבושים און שטיוול האט מען צוגענומען און אונדז ארויסגעגעבן צעריסענע שמאטעס מיט האלצערנע שיך. און ס׳האט זיך אנגעהויבן דער צוגעזאגטער חודש ארבעט. — יעדן פרימארגן האט מען אונדז ארויסגעפירט אין א גרויסן וואלד, ווו מיר האבן געלאדן גרויסע שווערע קלעצער פון 30—40 מעטער די לענג. אונטער אונדזערע פלייצעס זענען געשטאנען דייטשן און האבן געפאכעט איבער אונדזערע קעפ מיט גראבע דעמבענע דרענגען, אז די ארבעט זאל גיין פלייסיק און שנעל.

צו דיזער שווערער ארבעט האבן מיר געקריגן יעדן טאג 200 גראם ברויט און א ליטער וואסער מיט קלייען פארמישט. די ראציע האט געווירקט רואינירנד אויף אונדזער געזונט און די צאל ארבעטער איז קלענער געווארן פון טאג צו טאג. גלייך זענען אומגעקומען סאניע מאשקעס ביידע זין מענדיל און אביגדור. נאכדעם איז געשטארבן קאפל פלאסקער און געציע בתיה׳ס האט מען געשאסן.

נאך צוויי חדשים ארבעט אין וואלד האט מען אונדז איבערגעפירט אין א צווייטן לאגער ביים דניעפר, ווו מיר האבן געארבעט ביי ארויסציען גרויסע קלעצער פונ׳ם טייך און זיי שלעפן אויף די אקסלען צו זייער באשטימטן פלאץ. די דייטשישע אויפזעער האבן געשלאגן־גע׳הרג׳עט מיט גומינע קישקעס אנגעפולט מיט דראט, געשריגן, געזידלט און געדראט מיט טויט. זייער אפט האבן זיי טאקי זייערע דראונגען אויס־געפירט. — וועלוול טוביה דעם רב׳ס, ראובן יהושוע׳לעס און חיים בענצי אנשיל׳ס האבן זיי אריינגעווארפן אין וואסער אריין און זיי דערטרונקען. אויך מיך האט א דייטש (מאריטץ) צוויי מאל אריינגעווארפן אין וואסער, אבער איך האב מיך געראטעוועט דורך שווימען.

אזוי איז אנגעגאנגען די צייט מיט שווערקייטן און ליידן און מיט פרישע קרבנות יעדן טאג. איך מיט מיין חבר יעקב קאזיאל האבן מיר אין איין וואך באגראבן מאיר רו־שיווקער, ישראל׳יק גאלדמאן, איציע גאלד־מאן, דוד כארבאש, יודל בורקע, שלום עפעל, שמואל׳יק גבאי, אברהם שלויפעס (האניקמאן). מיר האבן געזאגט נאך זיי קדיש און זיי באווייגט שטילערייד, אז די דייטשן זאלן ניט באמערקן. איך זעלבסט בין שוין געווען געשוואלן און ניט געקענט גיין, האט מיר מיין פעטער זלמן שטערנשיס געטרייסט, אז איך וועל דאס אלעס איבערלעבן. איינמאל האט ער באגראבן א גע׳פגר׳ט פערד, האט ער באהאלטן דעם לעבער און אייניקע שטיקער פלייש, וועלכע מיר האבן געגעסן רויערייט. מיט א צייט שפעטער האבן אים די דייטשן מיט געוואלט ארויסגעריסן די גאלדענע ציין און ער איז פון יסורים געשטארבן. משה ביקלמאן איז דער׳הרג׳עט געווארן בשעת א דייטש האט זיך געלערנט אויף אים שיסן אין ציל. נאכדעם זענען געשטארבן טוביה גנעסיע׳ס און צאליק קאפטאניק.

אויך יאשע קאזיאל האט זיך שוין געזעגנט מיט יאשע יוקילעס און געגאנגען צום טויט, נאר א גליק־ליכער פאל האט אים געראטעוועט. — מע האט ארויסגענומען צען מענטשן, און אונדז צווישן זיי, אויף צו ארבעטן אין דייטשישן שטאב אויף „קרעשטשאטיק גאס" אין קיעוו. מיר האבן דארט גערוימט דעם שניי פון די הויפן, געזעגן האלץ און ווי געוויינלאך אויך געכאפט פייערדיקע קלעפ. און ביים בריק אויפ׳ן דניעפר איז אנגעגאנגען די ארבעט מיט איר גרויזאמער שוידערליכקייט. איינמאל האט זיך געטראפן, אז קויפע איציק סטויפענערס איז ניט געבליבן פון דער ארבעט, האט מען פאר אים איינעם געשאסן צען יידן, צווישן וועלכע עס זענען געווען: זיין ברודער שלמה איציק סטויפענערס, חיים יענ־טעס (קופערשמיד), אזיע קאמינשיין און שמחה דער זאוואדטשיק, וועלכע זענען צעשמעטערט געווארן פון אויפרייס־קוילן.

איך און יעקב קאזיאל האבן נאך אלץ פארטגעזעצט די ארבעט אין דייטשישן שטאב. ווען ס׳האט זיך דערנענטערט דער פרילינג און דער שניי האט געגומען לאזן, איז אונדזער ארבעט פיל שווערער געווארן. מיר האבן געשלעפט דעם שניי פון די הויפן אין גרויסע קאסטנס, וועלכע מיר האבן צומאל פון ארט ניט געקענט רירן. די פאליציי האט מערדערליך געשלאגן און מיר האבן געשלעפט מיט די לעצטע כוחות. צופעליקע פארבייגייער, וועלכע האבן צוגעזען אונדזער מאטער־ניש, האבן געוויינט פאר רחמנות און אונדז געווארפן ברויט, אבער מיר האבן ניט געטארט אויפהויבן אונטער דער דראונג דערשאסן צו ווערן אויפ׳ן ארט.

איינמאל, אומקערנדיק זיך פון דער ארבעט, האב איך דערפילט שטארקע קראמפן אין בויך און א פאליציסט האט דאס באמערקט. קומענדיק אין לאגער זענען די 9 ארויף אויף זייער פלאץ און מיך האט מען געפירט צום לאגער־פירער, וועלכער האט מיר דערקלערט, אז מארגן 12 א זייגער ווער איך דערשאסן. די נאכט בין איך שוין ניט געשלאפן און געווארט אויף מיין טויט. צומארגנס זענען אלע אוועק צו דער ארבעט, נאר איך און נאך אייניקע קאנדידאטן האבן געווארט אויף דער באשטימטער שעה. פונקט צען מינוט פאר 12 בין איך געבראכט געווארן אויפ׳ן פלאץ. אין דער לעצטער מינוט האב איך זיך ניט פארלוירן, און ניט קוקנדיק דערויף וואס איך בין געווען געשוואלן פון הונגער און שוואך ווי א קינד, בין איך צו צום לאגער־פירער און, באווייזנדיק צוויי אנגעשטרענגטע מוסקולן אויף די הענט, אים פארזיכערט, אז איך בין נאך יונג און גענוג שטארק צו ארבעטן. צו מיין גליק האט ער אכט געלייגט אויף מיינע רייד, מיר אריינגעווארפן

א 25 גומינע קישקעס ביז מע האט מיך געדארפט מינטערן מיט וואסער, אבער איך בין לעבן געבליבן, און ווען די חברים זענען געקומען פון דער ארבעט, האבן מיר זיך געקושט פאר פרייד.

דער רעזשים אין לאגער איז געווען אונמענשליך און האט באצוועקט צוויי הויפט־צילן. ערשטנס — אויספרעסן וואס מער ארבעט פון די מענטשן און צווייטנס — זיי פאר־פייניקן אזוי, אז זיי זאלן אין א קורצער צייט אומקומען און ברענגען אנדערע אויף זייער פלאץ. די דערנערונג איז באש־טאנען פון א ליטער וואסער מיט שאלעכץ פון קארטאפל, וואס האט געדינט אלס זופ. די רעשט האט מען דערלייגט מיט פייערדיקע קלעפ, צו וועלכע מיר זענען שוין געווען אזוי געוווינט, אז אונדזערע קערפערס האבן שוין מער ניט געפילט קיין ווייטיק, פונקט ווי מע שלאגט אין א שטיק האלץ אריין.

אין א קורצע צייט ארום האט מען צוטיילט דעם גאנצן לאגער אויף צוויי גרופן, פון וועלכע איינע איז גלייך ניט געבליבן, און פון א צאל פון 2000 יידן בערך זענען פארבליבן בלויז 30. פון מעזשיריטשער זענען פארבליבן דער שרייבער פון די שורות, יאשע קאזיאל, יאשע צאליק דעם זאגאטאווטשיקס, יאנקעלע יאסקעס, אבא דער קאוואל, יאשע ברוך יעקב לייזערס, משה דער בעקער, פיניע קופרשמיד, הערשל קאמינשיין, יאשע קארפ.

די ארבעט ביים בויען דעם בריק האט זיך געענדיקט און מע האט אונדז אוועקגעשיקט קיין פערעיאסלאוו בויען א וועג. די ארבעט אויפ'ן נייעם ארט איז אויך געווען שווער און ביטער, אבער מע האט אונדז דערלויבט פון צייט צו צייט גיין איבער די דערפער בעטן ברויט. אויך די פאליציי פלעגט פאר אונדזערט וועגן שיסן הינט און ברענגען גע'פגר'טע פערד צום עסן. פונ'ם ביסל מעזשיריטשער איז יאשע קארפ געשטארבן פון שוואכקייט און הערשל קאמינ־שיין איז געשאסן געווארן ניט ווייט פון שטאט זאלאטא־נאש, ווען ער מיט נאך א יידן זענען געגאנגען זוכן ברויט.

אזוי ארום האבן מיר אנגעצויגן ביז'ן יאר 1942, ווען צווישן די דייטשן האט זיך אנגעהויבן א פאניק. מענטשן האבן גענומען לויפן. איך מיט יאנקעלע יאסקעס זענען מיר אוועק אין א גרויסן וואלד, אין וועלכן מיר האבן זיך צוגעשלאגן צו פארשיידענע גרופן פארטיזאנער און דורך זיי צו דער רוסישער ארמיי. צוויי מאנאטן זענען מיר געווען מיט די פארטיזאנער אין וואלד, אנטייל גענומען אין פארשיי־דענע אקציעס קעגן די דייטשן, ביז מיר זענען אנגענומען געווארן אין דער רעגולערער ארמיי און אוועקגעשיקט געווארן אויפ'ן לענינגראדער פראנט. פאר עסטאניע האב איך פארלוירן יאנקעלע יאסקעס און איך בין שווער פארוווּנדעט געווארן. נאכדעם ווי איך בין אפגעליגן ניין חדשים אין שפיטאל אין לענינגראד, האב איך זיך זעלבסט געבעטן אויפ'ן פראנט, האפנדיק אזוי ארום קומען אין קאנ־טאקט מיט אינפארמאציע קוועלן. און ווירקליך האב איך באקומען א פארבינדונג מיט מיין מוטער פעסיע שטערנ־שיס, מיין ברודער ברוך און משה אופשטיין פון דער פוילישער ארמיי, צו וועלכער איך בין צוגעטיילט געווארן אין יאר 1944.

וועגן מיין טעטיקייט צווישן די פארטיזאנער אין די וועלדער און אין די ארמייען, ווו איך האב זוכה געווען נקמה נעמען אין די דייטשישע מערדער פאר די אומגעבראכטע יידן בכלל און מעזשיריטשער בפרט, איז א קאפיטל פאר זיך. פון די אלע פארשיקטע יידן זענען פארבליבן בלויז איך און יעקב קאזיאל, וועלכע זענען נאך פיל מאטערנישן און וואגלענישן אנגעקומען אין אונדזער אויסגעביינקטן פרייען לאנד ישראל און נעמען אנטייל אין איר אויפבוי.

ישראל זינמאן

א פונק אין דער פינסטערניש

(זכרונות פון א לעבענגעבליבענעם)

ווען דער רויך, וואס איז געהאנגען איבער דער פינסטערער גרוב ווי א פעטע כמארע, האט עטוואס נאכ־געלאזן, האט מען ערשט געקענט זען די פארשמאכטע דריי נפשות ליגן צונויפגעפרעסט. די געקנייטשטע בלאסע געזיכט־ער מיט די אויסגעטרוקנטע לאנגע העלזער שטופן זיך ארויס פון אונטער דער דיקער שיכט גנוי. פון די צעשראקענע אויגן פליען גלאנצנדיקע פינקען אויף דער רייצענדער ערד, וועלכע האט זיך מיט א ליבן שמייכל אנגעטון אין אירע באליבטע רייצנדע מלבושים. די דריי סקעלעטן אטמען א מינוט פריי, זאנפן אין זיך אריין דעם שארפן ריח פון דעם גארטן ווּוקס און פלוצלינג האט זיי א ציטער ארום־גענומען און ווי שווערע שטיינער זענען זיי אין גרוב צוריק אריינגעפאלן. און לאנג צו זיך ניט געקענט קומען. שווארצע געשפענסטער האבן זיי געשווּנדלט פאר די אויגן, פיגורן פון מענטשנפרעסערס אין ברוינע מונדורן מיט שווארצע האקנקרייצן האבן אנגעפילט דעם געדאנק. ס'זענען פארביי פאר מיינע אויגן די אלע אומגליקליכע, די אלע קדושים, וואס שרייען צו אונדז און בעטן זיך: ברענגט אונדז צו קבר ישראל, מיר ווילן נישט פארגעסענע אוועקגיין פון דער וועלט. גיט אונדז צוריק לעבן און לאזט אונדז רעדן... רעדן

און דערציילן אויף אונדזער לשון, וועגן אונדזערע לעצטע מינוטן... ווי אזוי די מענטשנפרעסערס האבן זיך געשפילט מיט אונזערע לעבנס, געשאכטן אונזערע קינדער, געשענדעט אונדזערע פרויען און טעכטער, געברענט אונדזערע לייבער, געטרעטן אונזערע הייליקייטן. מיר ווילן נקמה נעמען אין די רוצחים פאר דעם אומשולדיקן בלוט...

געווען איז דאס אין די לעצטע טעג פון סעפטעמבר יאר 1942, דאן ווען די פרישע וואונדן האבן געשמערצט דאס לייב און טיפע ווייטיקן האבן געדרוקט דאס הארץ, זענען מיר דריי הילפלאזע יתומים, ישראל זינמאן, מיכלה בורשטיין און משה שרייבער אין א פינצטערן בונקער געליגן. מיר האבן דורכגעריסן די מערדערישע קייט, און אין די טיפע לעכער און וועלדער געזוכט זיך א באשיצונג. דער גורל האט אונדז פארווארפן אין אן אלטע צעבראכענע קלוניע, אן אייגנטום פון אן אלטיטשקער גויע. זי האט אונדז אין שטאל פון בהמות א גרוב געלאזט מאכן. פארשמאכטערייט האבן מיר זיך צונויפגעקורטשעט אין דעם קליינעם גרוב, באדעקט מיט א דיקע שיכט גנוי, וואו די בהמות האבן אויפן קאפ געטאפטשעט. אבער דער דראנג צום לעבן בלייבן האט באקעמפט די ביטערע מאטערנישן. מיר האבן זיך געקוויקט מיט דער ווארעמער קארטאפלע, וואס די באשיצערן האט אונדז אין האנט געגעבן. א געשטיקטע הייסע לופט האט אונז געדרוקט, אבער מיר האבן זיך פרובירט טרייסטן מיט פארשיידענע זכרונות פון דער פארגאנגענהייט, כדי ארויסשלאגן אויף א ווײלע די גרוילקייט פון געדאנק.

ווען איז דאס געווען? געווען בין איך א זאטער א אנגעטוענער ביי מיינע ליבע עלטערן... די שטוב איז באלויכטן מיט א פרייליכע שבת'דיקע פרייד. יעדער ווינקעלע האט געזויבערט אין שטוב. די עלטערע שוועסטער האט מיט איר דינער ציכטיקער שטימע דעם ערב שבת אויפגענומען. די צווייטע שוועסטער האט דער מאמען די ליכט צום טיש געהאלפן שטעלן. די צוויי יונגע ברידערלעך זענען מיט א נייגיריקייט געזעסן און צוגעקוקט ווי די מאמע בענטשט ליכט. דער טאטע איז פון שול געקומען און מיט א פרייליכן שמייכל אונדז גוט שבת געזאגט און יעצט איז דאס מיט דעם חלום אוועק... די ליפן זענען מיר פאטרוקנט, ס'איז שוין אזוי שפעט און קיינער ברענגט ניט דאס ביסל עסן. באשטימט וועלן מיר היינט שוין הונגעריק בלייבן. ווייזט אויס אז א אומגליק האט שוין פאסירט ביי זיי. און ווער ווייסט, אפשר האבן שוין ווידער די דייטשן ארומגערינגלט דאס דארף און קיינער קען פון שטוב ניט ארויסגיין. יעצט אין פאל פון א רעוויזיע, וועלן מיר אנטדעקט ווערן. אונדזער בונקער איז אויף א אפענעם פאלץ, קיין רעזערווע גרוב האבן מיר אפילו ניט אויף דעם פעלד. אבער ס'איז שוין צו שפעט. מיין הארץ זאגט מיר, אז ס'איז שוין די לעצטע שפיל אין לעבן.

צו וואס זאלסטו אזוי קלערן זאגט משה. נאך וואס אויסשטעלן אויף שלעכטן? וועסט שוין זען, אז די אלטעטשקע גויע וועט באלד א גוטע בשורה ברענגען, אז ווידער זיינען די רויטע פארטיזאנער אין דארף געווען. מ'הערט יעדן טאג א גרויסן רויש פון די עראפלאנען. די שווערע הארמאטן שיסערייען דערנענטערן זיך, ווייזט אויס אז די מערדערס קריגן יענע מפלה. איך גלויב גאר, אז ס'איז אזוי פינסטער דעם תלין אין די אויגן, אז ער האט שוין פון לאנג פארגעסן אין די פינסטערע לעכער. נאך וואס פלאגן מיר זיך דא אונטער דעם גנוי? די בהמות וועלן נאך א ליאדע טאג איינליגירן דעם קבר, און דאן וועלן מיר אריינפאלן צו די רוצחים אין די הענט. מיר האבן שוין פון לאנג באדארפט אופזוכן די רויטע פארטיזאנען און זיך פאריניקן מיט זיי. אויפטון העלדישע טאטן, פארניכטן דעם שונאס שפייז־געביידעס, שיסן זיי ווי הונט. און אויב פאלן פון דעם מערדערס קויל זאלן מיר כאטש וויסן פאר וואס! ניט אויסשטרעקן דעם האלז צו דעם תלין! מיכלע האט זיך א טרייסל געגעבן, א שאס!.. דאס לשון איז אפגענומען געווארן ביי איר. ש.ש.ש... נאך אמאל... קינדער, לאמיר זיין גרייט, איינפאקן די טארבע ברויט, אפשר וועלן מיר דארפן אנטלויפן; זאגט אונז משה.

שווערע טרעט זיינען צוגעגאנגען צו דעם שטאל. די אלטעטשקע איז צוגעפאלן צו דער גרוב און מיט א צעשראקענער שטימע אריינגעשריגן צו אונז: געסטאפא! זיי רויבן אלעס אוועק, די לעצטע בהמה נעמען זיי ארויס פון שטאל. מיט שפיזן שטעכן זיי אין דער ערד און זוכן, אנטלויפט, ווייל דער טויט וועט אונז אלע טרעפן. פארשטיינערט זענען מיר געבליבן. וואוהין לויפט מען? דאס דארף איז ארומגערינגלט, די אוקראינישע פאליציי לויפט ווי די הונט איבער די פעלדער. קיין אויסוועג איז נישט געווען, לויפן גלייך אין פייער. מיר האבן באדעקט דאס פנים מיט א אלטע זאך און זיך געלאזט לויפן איבער די פעלדער צוזאמען מיט די אנטלאפענע איינוווינערס פון דארף, וועלכע זיינען אויך פון שרעק צומישט געווען. די אויסגעמאטערטע פיס האבן געזינקען אין דעם טיפן שניי, דער פראסט האט געסמאלעט, נור דאס פארהארטעוועט לייב האט ניט געפילט די קעלט. פינקען זיינען פון די אויגן געפלויגן, ניט וויסנדיג וואוהין דער־ווינט יאגט אונז. דאס דארף איז שנעל געבליבן אונטער אונדז ביז מיר האבן באמערקט א סטערטע שטרוי און צו איר זיך געלאזט. דא האבן מיר זיך ווידער צונויפגעפרעסט, צוזאמגעדריקט... ווען די נאכט איז צוגעפאלן האבן מיר ווידער זיך געלאזט איבער די פעלדער צוריק אין בונקער, מיר זענען ניט זיכער געווען צי מ'האט אים ניט אנדעקט. און אפשר איז מען פארזעצט אונז כאפן? אבער ס'איז נישט געווען ווען צו טראכטן, קיין אנדער אויסוועג האבן מיר ניט געהאט. מיר האבן זיך צוריק אין בונקער דערשלאגן. און אויך דאס מאל זענען מיר פארהיט געווארן פון שונא'ס הענט.

ענדע מערץ 1943 — ס'איז שוין א האלב יאר אז מיר מאטערן זיך. די פרילינג זון האט אירע שטראלן אריינגעלאזט אין דעם קליינעם גריבל און אונז די בשורה געבראכט, אז מער וועלן מיר ניט קענען דא בלייבן. טאג טעגליך קומען פאר גרויסע רעוויזיעס אין דארף. מיר מוזן אנטלויפן אין די וועלדער, דארט ווו אין די יוגנטליכע יארן האבן מיר פערבראכט אויף די זומער־קאלאניעס פון „השומר הצעיר" און פון די שולן. יעצט זענען די דאזיקע וועלדער —

פארוואנדלט געווארן אין באשוץ פלעצער פאר די אנטלא־פענע יידן, וואס האבן דורכגעריסן די מערדערישע קייט. פארטיזאנער קעמפערס האבן זייער ביטערן קאמף פון די וועלדער געפירט קעגן די נאציס. אויך אונזער דראנג איז שטארק געווען — זיך פאריינקן מיט די פרייע קעמפנדע כוחות. זייער שווער און פרעמד זענען געווען פאר אונדז די וועגן דערלאנגען זיך צו די וועלדער. מיר האבן אנגעהויבן זיך גרייטן אין ווייטן וועג. א ביסל ברויט האבן מיר געהאט, וואס די אלטיטשקע גויע האט אונדז נאך מיטגעהאלפן ביז דעם לעצטן טאג פאר דעם ארויסגאנג. און אין איינע פון די נעכט, ווען א רעגנדל האט שוין צוגעקאפעט, זענען מיר ארויס פון בונקער דורך זייטיקע וועגן און דורכ־שניידנדיג די פעלדער האט אונדז דער גורל געפירט אין ריכטונג פון בוידער וואלד. אלע מאל האבן מיר זיך אויף א ווייילע צוגעזעצט אפרוען. ס׳האט זיך געדאכט, אז דער אויסגעשטערנטער הימל קומט דיר אנטקעגן און ווייזט אונז דעם געזוכטן וועג. נאך עטלעכע שעה גאנג זענען מיר אין א קליין וועלדל אנגעקומען. פון גרויס מידקייט האבן מיר זיך צוגעזעצט אויף א פען און נישט געפילט ווי מיר זענען אלע אנדרימלט געווארן. פלוצים האט אונז א קול פון פאסטעכלאך אויפגעוועקט. פון גרויס שרעק זענען מיר זיצן געבליבן אויף דעם פען נישט וויסנדיק וואו מיר געפונען זיך. מיר האבן געוואלט זיך באהאלטן אונטער די בוימער, ס׳זאל חלילה אונז קיינער נישט באמערקן, אבער ס׳איז שוין געווען צו שפעט. די פאסטעכלאך האבן אונדז שוין באמערקט און דערנענטערטן זיך צו אונדז. זיי האבן געקוקט אויף אונדז מיט איבערגעשראקענע אויגן. און פאר שרעק האבן זיי זיך צוריק געצויגן, זעענדיק, אז מיר האלטן א מעסער, וואס האט אונדז גענוצט צום שניידן ברויט. צווישן די פאסטעכלאך איז געשטאנען א קלענער קינד. און מיט אזעלכע בעקאנטע רחמנות אויגן האט ער געהאלטן אין איין קוקן אויף אונדז. עפעס האט דאס הארץ געפילט אייגנס. זעענדיק דאס קינד, וואס לאזט ניט אראפ קיין אויג פון אונדז, זיינע שיכעלאך און דאס לעדערנע היטעלע וואס ער טראגט, זענען מיר אזוי קענטלעך געווען... פארשטיינערט בין איך געבליבן און דאס הארץ האט אין מיר געוויינט. מיכלה מיט משה זענען צומישט געווארן נישט וויסנדיק וואס איז געשען מיט מיר. איך האב זיך אויפגעהויבן פון פלאץ און געלאזט זיך צוגיין צו דעם קינד. אין דעם מאמענט האט ער א רוף געטון צו די שקצים־לאך: „לאמיר אנטלויפן פאר די באנדיטן!״ איך האב פון טיפן הארצן ארויסגעשריגן: יאנקעלע! יאנקעלע דער מומע אסתר׳ס. דאס קינד האט פארפירט די פאסטעכלאך ווייט פון אונז, און אליין זיך פון זיי ארויסגעדרייט און פאר־סאפעט צו אונדז געקומען צולויפן. א לעבעדיקע בשורה האט ער אנגעזאגט: די מאמע געפונט זיך דא אין וואלד. דעם ערשטן צוזאמענטרעף אין וואלד מיט מיין מומע אסתר, מיט איר יינגסטן זון יאנקעלע, וואס איז דאן האלט געווען 9 יאר איז שווער צו שילדערן. בעת היטלר האט אומגעבראכט אלע אונדזערע טייערע פון מעזשיריטש און בלויז איינציקע עלטערן — מוטערס האבן באוויזן מיט זייערע אייגענע כוחות ראטעווען זיך מיט א קינד, האט דער גורל געפירט, אז די מומע אסתר מיט איר זון יאנקעלע זיינען געווען פון די איינציקע לעבעדיקע עדות, וואס וועלן דערציילן פאר דער וועלט די שרעקליכע געשעענישן. דאס איז אויך געווען פאר אונז דער ערשטער צוזאמענטרעף מיט א אידישן פריינד נאך א קנאפ יאר ווי מיר זענען אויסגעבאהאלטן געווען. ווען די נאכט איז צוגעפאלן האט אונדז די מומע אריינגעפירט אין א געדיכט יונג וועלדל, ווו בלויז ביינאכט פלעגן מיר דארט שלאפן און בייטאג זענען מיר פארשטעקט געווען אין די לאזעס און באגנעס, ווו קיין מענטשליכע פוס האט אין די פלעצער נישט געטראטן. פאר אונז און פאר דער מומע איז דאס געווען דער זיכערסטער פלאץ. מיר האבן זיך שנעל באקענט מיט די טאפאגראפישע באדינגונגען פון די פארווארפענע פלעצער וואו מיר האבן זיך געדארפט אויפ־האלטן. זייענדיק אין וואלד, האבן מיר זיך געטראפן אין צופעליקע באגעגענישן מיט די געציילטע אידן פון מעז־שיריטש, וואס האבן געפינען זייער באהעלטעניש דורך פארשידענע וועגן. ווי שמעון און שבע קופרשמיד מיט זייער טאכטער לאה, וואס זענען דערמארדעט געווארן פון די בענדעראווסקע באנדעס אויף דער שוועל פון באפרייונג. פון די אידן, וואס מיר האבן געטראפן אין וואלד, זיינען אויך געווען דוד יוסקע דעם מילער׳ס מיט זיין פרוי און קליינע קינדער, וואס האבן געווינטערט אין וואלד. אין הונגער שרעק און קעלט זענען זיי אין די לעצטע טעג פאר דער באפרייאונג צוזאמען מיט נאך 50 משפחות פון קליינע קינדער אריינגעפאלן אין די הענט פון די אוקראינישע באנדעס, וועלכע האבן זיי מיט קאלט געווער אומגעבראכט. צוזאמען מיט אונז זיינען אויך געווען אין די וועלדער משה גלעקער מיט יהושע עסעצ׳קעס און אין די לעצטע טעג פאר דער בעפרייונג זענען זיי אומגעקומען.

דאס איז געווען פאר אונז די גרויזאמסטע צייט, ווען די אוקראינער מיט די פאלאקן האבן זיך געגנזייטיג געשאכטן און געברענט די דערפער, און די היטלעריסטן האבן געב־רענט די וועלדער, כדי נאכזוכן די פארטיזאנער, וואס האבן געקעמפט קעגן זיי. דאס זענען שוין געווען די לעצטע טעג פאר דער נאצישער חיה. נאך דער גרויסער מפלה, וואס זיי האבן געקריגן אויף דעם סטאלינגראדער שלאכט און אויף דעם 1־טן אוקראינשן פראנט. דערפרייט זענען געווארן אונדזערע הערצער הערנדיק די שווערע הארמאטישע שיסונ־גען מיט דעם רויש פון די סאוויעטישע עראפלאנען. וואס יאגן און דערשלאגן דעם ביטערן שונא. די איינציקע שטרע־בונג איז געווען ביי אונז איבערלעבן און ארויסגיין אויף דער פרייהייט און נקמה נעמען אין די וויסטע מערדער דאס אומשולדיג פארגאסענע בלוט פון אונדזערע טייערע און ליבע און דעם חורבן פון אונדזער געבורטס־שטאט מעזשיריטש.

ישראל זינמאן

געדענק עמלק׳ן!...

צען יאר זענען קוים פאריבער זינט דעם גרויסן חורבן. פריש זענען נאך אין אונדזער געדאנק די זכרונות פון די דריי טויזנט יידן, וועלכע האבן אנגעפולט אונדזער געבורטס־שטאט מעזשיריטש מיט לעבן און ליכט, ליבשאפט און ווארעמקייט. פון יענעם לעבנס־קוואל האבן מיר געשעפט צוזאמען מיט אונדזערע עלטערן, לערערס און פירערס פיל־פיל יארן, אבער אויף אמאל זענען מיר פארבליבן אזוי עלנד און פאר׳יתום׳ט. עס איז דעריבער אונדזער הייליקער חוב פארטזעצן און אויספירן די גייסטיקע ירושע פון אונדזערע נאנטע און ליבע: א אונענדליכער ווילן פאר עקזיסטענץ אין אונדזער אייגן לאנד און א ווירדיקע פארערונג פון זייער הייליקן אנדענק.

ס׳איז זייער שווער צו נעמען אויפ׳ן געדאנק דאס גרויליקע בילד ווי מע האט טאטע־מאמעס מיט קינדער אויף דער צעגעלניע ווי די שאף צו דער שלאכט געטריבן. זייערע הארצרייסנדע קולות, וועלכע האבן געקענט די הימלען אויפ־רייסן, האבן די שטיינערנע הערצער פון די רוצחים ניט גערירט. זיי זיינען גרויזאם אריינגעשליידערט געווארן אין די גריבער, פון וועלכע זייער נישט דערהערטער ווייי־געשריי וועקט און רופט צו אונדז: ג׳עדענק עמלק׳ן!..

דעם 25־טן מאי 1942, דריי טאג פאר שבועות תש״ב, האט זיך דער גרויסער אומגליק אנגעהויבן, ווען מע האט פארנארט די ערשטע צוויי הונדערט יונגע מענטשן מיט זאסטופער אין די הענט, אויף דער נעווירקעווער צעגעלניע ארויסגעטריבן צו גראבן די ברידער־קברים. אין שטאט איז געווארן א שרעקליכע בהלה. עלטערע און קינדער האבן געזוכט מיטלען ווי זיך צו ראטעווען, אבער ליידער איז שוין געווען צו שפעט, אלע וועגן זענען געווען געשלאסן. די דייטשישע און די אוקראינישע פאליציסטן זענען ארומגעלאפן ווי די בייזע הינט און יעדער ייד, וואס האט זיך זיי באוויזן אין די אויגן, איז דורך זיי פארשלעפט געווארן אין באוווסטן קעלער פון דער געוועזענער נ.ק.וו.ד. אויך יעדער קריסט איז געווען א שפיאן און א שטן, מיט אונגעדולד האבן זיי געווארט אויף דער שעה, ווען זיי וועלן קאנען איינטינקען זייערע הענט אין יידיש בלוט און ראבעווען יידיש גוטס. הונדערטער יונגע שקצים האבן זיך פרייוויליק געמאלדן אין דער געסטאפא אין פארגעלייגט זייער מיטהילף אין דער „אקציע״ אויף יידן.

פרייטיק, דעם 1־טן טאג שבועות, 4 א זייגער פארטאג, האבן פינף הונדערט דייטשישע געסטאפא־לייט, אוקראינישע פאליציאנטן און פרייוויליקע מערדער דאס שטעטל באלאגערט און מיט וויסטע קולות געשריגן: יידן, ארויס צום טויט!.. מע האט ארויסגעשלעפט אלטע און קראנקע מענטשן פון די שטיבער און ווער ס׳האט אויסגערעדט א ווארט האט מען אים נאך געפייניקט און געשלאגן. שכנים פון מיין גאס האבן מיר דערציילט, אז ווען מען האט געכאפט מיין מוטער ברכה מיט מיינע צוויי ברידערלאך פסח און יעקב, האט זיך פסח׳ל, א קינד פון אכט יאר, געבעטן מען זאל אים לאזן גיין נעמען א שטיקל ברויט. דערויף האט אים דער רוצח א שטויס געטון מיטן געווער אין געזאגט: „דו קליינער יודע, ערד וועסטו עסן!״ אזוי האט מען די יידן, ווי שאף צו דער שחיטה, אויף דער נעווירקעווער צעגעלניע פארטריבן. צוויי שעה האט די געסטאפא באשטימט פאר דער „אקציע״, נאך וועלכער עס זענען פארבליבן צוועלף יידן.

דער געסטאפא קאמענדאנט, וועלכער איז פאראנטווארט־ליך געווען פאר דער „אקציע״, האט באפוילן איבערר־ייסן דעם מארד און געהאלטן פאר די פארשטארבענע א פייערליכע אפשידס־רעדע, געמישט מיט איראנישן געלעכטער, און אזוי געזאגט: „מיר האבן היינט פרילינג, אלס ארום לעבט און בליט, נאר איר יונגע בלומען וועט אין דער ערד פוילן, און איר, צוועלף גליקליכע יודן, וועט לעבן בלייבן און פריי זיין״. די פארבליבענע אומגליקליכע עדות האבן געזען ווי מע האט געצווינגען די מאמעס אויסטין נאקעט זייערע קינדער און זיי אריינווארפן אין גרוב.

עטליכע טעג נאך דער שחיטה האט מען דאס געראט־עוועטע ביסל יידן ווידער אין געטא צענויפגעטריבן. מיר האבן זיך פרובירט טרייסטן, אז דאס איז געווען אנ׳אומפאר־מיידליכער אומגליק און אז די משפחות זענען אומגעקומען אויף קידוש־השם. מיט פחד איז מען צו דער ארבעט יעדן פרימארגן געגאנגען אין מיט גרויס שרעק איז מען ביינאכט שלאפן געגאנגען.

אין די ימים־נוראים האבן זיך די יידן פארזאמלט אין הויז פון „יודנראט״, ווו ס׳איז איינגעארדנט געווארן א תפילה בציבור. הארציקע תפילות, געמישט מיט בלוטיקע טרערן, האבן זיך געריסן צו די הימלען בעטנדיק אויפ׳ן לעבן און אויף א אויסלייזונג פון די מערדערישע הענט. אין איינעם פון די טעג איז אריינגעקומען דער לאנדווירט פון שטאט און זיך אנגערופן מיט א ציניש געלעכטער: „נארישע יידן, נאך וואס אייער דאוונען? איר זענט שוין סיי ווי געשטאר־בענע מענשן, דער גזר־דין איז שוין און פאראויס באשטעטיקט — פארניכטן ביזן לעצטן יידן!״..

זייער שווער איז צו ברענגען פאר׳ן מויל די פיין און נויט פון די איינצעלנע געראטעוועטע יידן, וואס זענען לעבן געבליבן נאך דער גזירה. שווער איז צו גלויבן, אז דאס בין ווירקליך איך ווי אויך אנדערע, וואס ברענגען ארויף די זכרונות פון אונדזערע נאענסטע און ליבע, וואס זענען פאר־ניכטעט געווארן צו זאמען מיט אונדזער געבורטס־שטאט מעזשיריטש.

לאה אלפערן־אייזנבערג
ווינניפעג

אונדזער שיינע מעזשיריטש

די שיינקייט פון אונדזער חרוב געווארענער שטאט מעזשיריטש־וואלין איז מיר טיף איינגעקריצט אין מיין זכרון. —

נאך דער ערשטער וועלט־מלחמה, ווען מיר האבן געקריגן די באלפור־דעקלאראציע, האבן מיר געגלויבט באמונה שלמה, אז דער מאנדאט וועט אויסגעפירט ווערן כדת וכדין. ניט קוקנדיק דערויף, וואס מיר זענען אזוי פול מאל אפגענארט געווארן קריגנדיק הנחות נאר אויף פאפיר, האבן מיר ניט פאראויסגעזען, אז מיר וועלן דארפן דורכמאכן אזוי פול צרות און פורעניות.

דער גרעסטער טייל פון אונדזער יוגנט זענען געווען ציוניסטן, וועלכע האבן געארבעט פאר קרן־קימת און קרן־היסוד. דער כוח פון אונדזער גלויבן אין שיבת־ציון האט אונדז געגעבן מוט אנגיין מיט אונדזער ארבעט. אונדזער פארזיצער איז געווען א אלטער מאן פון דער משכילים־עפאכע — מאיר פינקלגלאז, מאיר דער ווייסער.

פון ווארשעווער מרכז איז אנגעקומען צו אונדז די ידיעה, אז דעם 1־טן מערץ 1925 וועט מען לייגן דעם ווינקל־שטיין פון דעם העברעאישן אוניווערזיטעט. אין אוונט האבן מיר זיך פארזאמלט אין אונדזער לשכה. די הערצער פון אונדזערע חברים און חברות זענען איבערפולט געווען מיט הייליקער פרייד, אז נאכדעם ווי מיר זענען אלע מאל אויסגעשטעלט געווען אויפ'ן חסד פון „נומערוס קלאוזוס", ד.ה. א פראָצענט־נארמע פאר יידישע סטודענטן, וועלן מיר האבן אונדזער אייגענע הויך־שולע באגלייך מיט אלע פעלקער. אונדזער יוגנט, וואס האט אזוי געגארט נאך בילדונג, וועט מער ניט דארפן שמאכטן אלס „עקסטערנע" און אויך אונדזערע וויסנשאפטלער וועלן ניט דארפן אוועקגעבן זייער לערע פאר פרעמדע פעלקער.

אונדזער יושב־ראש האט מיט באגייסטערונג געגעבן צו פארשטיין, וואס דער טאג מיינט פאר'ן יידישן פאלק בכלל און פאר דער יוגנט בפרט. זיין שיינע ווייסע בארד האט אים צוגעגעבן א הייליקן אויסזען, זיין פנים האט געשטראלט פון פרייד. אויך די אנדערע מיטגלידער פון קאמיטעט, צבי זאליער, יהושע הימבערג, יעקב זילבער־שטיין און אנדערע, וואס זענען צווישן אונדזערע קדושים, האבן צוגעגעבן זייער חלק פאר דעם אומפארגעסלעכן אוונט. נאכדעם האט מען זיך אוועקגעלאזט אין א הוירא. ניט געקוקט אויף זיין עלטער האט ר' מאיר מיטגעטאנצט מיט די יונגע און זיין פנים האט געשיינט מיט אינערליכע פרייד, וואס האט געשיינט פון א שיינער יונגער נשמה.

ציוניסטישע יוגנט אין א ל"ג־בעומר אויספלוג, 1917

קאפיטל צוויי

אמאל און היינט

פאקטן און דעראינערונגען

א בעכער טרערן — ש. אופשטיין. / אין דער אלטער היים: 1. א פאגראם, 2. די „תרבות"־שולע — צ. געלמאן. / זכרונות פון א מאל: 1. דאס יאר 1919, 2. אין זכות פון שבת, 3. דער אויספלוג — ל. אלפערן־אייזנבערג. / איבערלעבענישן פון א מעזשיריטשער — א. זינמאן. / צווישן אומקום און רעטונג — ב"ש פרעסמאן־מיכאלי. / דער פארטיזאן — פון „חורבן קארעץ".

שמעון אופשטיין
(קנדה)

א בעכער טרערן

אויף דער פראגע פון מיין פארשניטענער היימאט — מאין באת? — פון מעזשיריטש. מעזשיריטש מיין שטעטעלע, ווי איך בענק נאך דיר; ווי איינגעבאקן ביזטו ביי מיר אין הארצן נאך פון יענע גוטע צייטן! מעזשיריטש! די לומדים פון מגיד׳ס שטאט, דאס זאגט אזוי פיל, און איבער אלעמען דער אייביקער עדות, די שלשלת, ד.ה. די גאלדענע קייט פון תורה, חכמה און מוסר האט זיך געצויגן ביז דער צורר ימ"ש האט אויפגעהויבן זיינע טמא׳דיקע הענט און זיי אומגעבראכט.

דאס איז מיין בענקעניש און קורצער ווי־געשריי פון א אנגעווייטאגטן הארצן, וועלכע עקבערן מיין נשמה און אומשולדיקן געוויסן. אויף דער ניט פארענטפערטער פראגע פונעם פארוואַרפענעם עמיגראנט, וואס מיט א קימא־לן פון 28 יאר צוריק האט דער עמיגראנטישער מלאך הגואל מיך אריבערגעווארפן פון מיין היימשטאט מעזשיריטש אין דער ווייטער קאנאדא. אבער דעם אמת וועל איך ניט לייקענען, אז דאס ביסל רוחניות וואס איך פארמאג האב איך נאר געגאסן פון מיין אלטער היים מעזשיריטש, און נאך דער רוחניות וועל איך ניט אויפערן צו בענקען.

עס שטייען נאך פאר מיינע אויגן מיינע גייסטיקע מורים און מדריכים, וואס איך שעפ עד היום פון זייערע גייסטיקע אוצרות און וועלכע האבן מיר געלערנט און באלויכטן מיין לעבנס־וועג. מכל מלמדי השכלתי: דער פרעכטיקער געשטאלט פון מיין טייערן ניט פארגעסענעם רבי"ן ר׳ שלמה יעקב איציס ז"ל, דער ליכטיקער געשטאלט פון שמחה ראבין ז"ל. אויך גיס איך אריין אין לאגל פון טרערן דעם טייערן אנדענק פון מיינע געליבטע לערער, וואס זייער גייסטיקע און מאדערנע יניקה האט דאן משפיע געווען אויפ׳ן יונגן דור. דאס זענען די געשטאלטן פון שואל זילבערשטיין און דוד מאגילאנסקי ז"ל. דער ניט פארגעסענער ערציער ר׳ חיים־דוד גלאזער, וואס אלע תלמידים זיינע זענען דערצויגן געווארן צום נאציא־נאלן געדאנק. ער האט איינגעפלאנצט מדות טובות בין אדם לחברו און ליבע צום יידישן פאלק און צום יידישן לאנד, נאך דעם לאנד, וואס ער האט געשטרעבט און געבענקט אבער ניט זוכה געווען צו קומען אהין.

ודמעותי הנאמנות תגולנה על קבריהם של הקדושים והטהורים, שמתו על קידוש השם ונשמתם בגן־עדן. יהי חלקם עם כל הנאמנים לציון ולעם ישראל, יהי זכרם ברוך. וכל אנשי מז׳יריטש יכבדו את זכרם הנערץ בסוד קדושים רבה מדי שנה בשנה.

צבי געלמאן
ארגענטינע

אין דער אלטער היים

1. א פאגראם

אין ווינטער פון 1917־טן יאר, באלד נאך דער פעברואר רעוואלוציע, האט מען אין מעזשיריטש אנגעהויבן רעדן, אז מע האט מורא פאר א פאגראם. מע איז געקומען צום באשלוס: אזוי ווי אין נאענטן דארף סאמאסטריל שטייט א פאלק קאזאקן, וועט מען בעטן ביים פאלקאוניק ער זאל שיקן אן „אטריאד" קאזאקן אופן יאריד, וואס האט געזאלט פארקומען אין דער זעלבער וואך, כדי צו באשיצן די יידישע באפעלקערונג פון פאגראם.

דער פאלקאוניק האט געהאלטן ווארט און האט טאקי צוגעשיקט אויפ'ן יאריד א 20 קאזאקן. דער טאג איז געווען א שיינער, א פראסטיקער און די גויים פון די דערפער זענען זיך אנגעפארן אויפ'ן יאריד זייער פיל, ווי עס האט זיך ארויסגעוויזן טאקי מיט'ן געדאנק צו רויבן יידיש גוטס. די קאזאקן זענען געשטאנען און אכטונג געגעבן. עס האט זיך אנגעהויבן פון אהרן הובערמאנס קלייט, וועלכע איז געווען דער ערשטער קרבן אויף צעראבירט ווערן, און דער־נאך האט זיך עס איבערגעווארפן אויך אויף אנדערע געשעפטן ווי צבי זאליער, לוי קאמיניק, לייבע קאש־ניקס און דערנאך צו חיים־צבי עפעל און אברהמל שטערנשיס. צו מיין קלייט איז מען אויך צוגעקומען אבער מיך האט געראטעוועט א גוי פון ליפקע, טאראס דער „סטארשינא" מיינער א קונה פון א סך יארן. ער האט אויסגעשפרייט די הענט איבער די פארמאכטע טירן און האט ניט צוגעלאזט די פאגראמשטשיקעס.

און די קאזאקן זענען געשטאנען און געקוקט און האבן ניט געלאזט די יידן זיך פארטיידיקן. אט אזוי האט מען געראבעוועט ביז פארנאכט, ווען עס זענען ארויס די יידן מיט די מעזשיריטשער „מעשטשאנעס" און פארטריבן די גויים פון שטאט.

2. די „תרבות"־שולע

די „תרבות"־שולע ביי אונדז אין שטעטל איז געגרינ־דעט געווארן אין 1925־טן יאר דורך דער איניציאטיוו פון א גרופע, וועלכע איז באשטאנען פון פאלגענדע פערזאנען: מאטיל חייט, חיים קאליקא, חיים־דוד גלא־זער, צבי זאליער, יהושע הימבערג און דער שרייבער פון די שורות. איך געדענק ווען מיר זענען געפארן קיין ראוונע בעטן לערער פון ועד החינוך, האט מען אונדז געשיקט פאר א שול־לייטערן א גאליציאנער לערער'ן, פריילין פרוכטער. ווי נאר זי איז אפגעווען אין בית־הספר אכט טאג, האבן שוין די קינדער דערציילט, אז זיי דארפן פאר איר ניט מורא האבן, אזוי אז זי פלעגט דארפן אריינ־קומען אין קלאס מיט א שטעקן. דערפאר אבער פאר א „מנהל

קרן־קיימת קאמיסיע

פנימי״ האט מען אונדז געשיקט זייער א פיינעם און געביל־דעטן יונגנמאן, ה׳ ראבינאוויטש מיט זיין פרוי, אויך א לערער׳ן, ביידע פון ווילנע. ער איז געווען א זייער גוטער פעדאגאג, וואס האט געמאכט פון דעם בית־ספר טאקי א מאדערנע שולע.

נאר די מאטעריעלע זייט פון בית־ספר איז ניט געווען אזוי גלענצנד, ווייל דער שכר־לימוד האט ניט געקענט דעקען די הוצאות. עס האט אלע מאל ביים ענדע יאר אויסגעפעלט געלט אויף באצאלן די לערער אזוי, אז מיר האבן געמוזט זוכן מיטלען ווי אזוי צו דעקן דעם דעפיציט. מיר פלעגן איינארדנען פארשטעלונגען מיט די קינדער פון בית־ספר צוויי מאל א יאר: א פורים־באל ווי אויך ענדע יאר. אויך פלעגט מען דאוונען אין בית־ספר א גאנץ יאר און די נדרים זענען געגאנגען פארן בית־ספר. אזוי האבן מיר געקעמפט און געשאפן זייער א שיינע מאדערנע העב־רעאישע שולע ביי אונדז אין שטעטל. דער ועד ההורים פון נאך מיין אפפארן פון מעזשיריטש איז באשטאנען, לויט יוטה דערציילט מיר, פון פאלגנדע פערזאנען: יעקב זילבערשטיין, וואווע זילבערשטיין, יצחק פרייערמאן, בערל קאנטאר, שמואלקע פלא־מענבוים און אנדערע, געזעלשאפטליכע טוער וואס האבן שטענדיק אין זינען געהאט אויפהויבן דעם חינוך און קולטור אין אונדזער שטעטל.

לאה אייזנבערג־אלפערן
ווינניפעג

זכרונות פון אמאל

1. דאס יאר 1919

געווען איז דאס עטליכע טעג פאר יום־כיפור, די באלשעוויקעס האבן אנגעגרייפט די פאלאקן ביז ווארשע און פון דארט מיט אימפעט געלאפן צוריק. מע האט געוווסט, אז מע וועט נאך האבן אויסצושטיין גענוג צרות פון דעם צוריק גייענדיקן חייל.

ערב יום־כיפור איז אריין אין שטאט פיל חייל. אין יעדן הויז האט מען פאר זיי געמוזט קאכן און מע האט ניט געהאט קיין מעגליכקייט עפיס צוגרייטן פאר׳ן תענית. צו כל־נדרי איז געווארן שטילער, די יידן האבן באצאלט דעם קאמענדאנט, אז ער זאל זיכערן די רוהיקייט, אז מע זאל כאטש קענען גיין אין די שולן צו כל־נדרי.

די מוטער האט אפגעבענשט ליכט און מיר האבן פאר־האנגן די פענסטער, אז מע זאל ניט זען קיין שיין, די עלטערן זענען אוועק צו כל־נדרי און מיר זענען געבליבן אין הויז, שרעקנדיק זיך פאר׳ן אייגענעם שאטן. מיר זענען ארויס אין הויף. די נאכט איז געווען זייער א פינסטערע, שווערע געדיכטע וואלקנס האבן איינגעהילט די שטאט, און יעדער טרעט און שארך האבן אויף אונדז אנגעווארפן א שרעק.

שטייענדיק אונטערן טויער האבן מיר געזען א בילד, וועלכעס איך וועל קיינמאל ניט פארגעסן. — דריי סאלדאטן האבן געפירט א פרוי און מיר האבן פארשטאנען וואס דאס באדייט... עס האט ניט לאנג געדויערט און ס׳האט זיך דערהערט א קנאל פון ביקסן, וואס האט פארענדיקט א מענטשליך לעבן. ווען די עלטערן האבן צוריקגעקערט פון שול, האבן זיי אונדז ניט דערקענט פאר שרעק.

די נאכט איז אריבער רוהיק. אויף מארגן האבן מיר זיך דערוווסט, אז די פרוי וועלכע מע האט געשאסן, האט זיך פארזינדיקט מיט א ווארט. זי איז געווען דעם גאנצן טאג פון ערב יום־כיפור ארעסטירט ביי מיין זיידן פסח וואלף אייזנבערג אין הויז, וועלכער האט געוווינט צוזאמען מיט זיין טאכטער פריידל און אירע קליינע קינדער. די מומע פריידל האט צו כל־נדרי געמוזט קאכן פאר די סאל־דאטן און איבערגעלעבט ניט ווינציג שרעק.

דעם גאנצן טאג יום־כיפור זענען געגאנגען אפגעשטא־נענע סאלדאטן, וועלכע האבן געזוכט און גענישטערט אין די הייזער. ביי אונדז אין הויז האבן זיי צוריסן קושנס זוכנדיק געלד. מע איז שוין געוויינלאך אין שול ניט געגאנגען, אפקומענדיק בלויז מיט שרעק.

געוויס איז דאס קיין פארגלייך צום לעצטן חורבן, וואס דאס יידישע פאלק האט דורכגעמאכט, פארלירנדיק 6 מיליאן קדושים, און אונדזערע הייליקע און טייערע צווישן זיי.

2. אין זכות פון שבת

די געשיכטע וואס איך דערצייל דא, איז איינע פון די צענדליקער געשיכטעס פון יאר 1919, אין דער צייט פון דער באלשעוויסטיש־פוילישער קריג. מעזשיריטש איז געווען א דורכגאנג פונקט פאר די מחנות סאלדאטן, וואס זענען געגאנגען צום פראנט און צוריק, ווי אויך א מיטלפונקט פאר פראוויאנט און אמוניציע.

מיר האבן געוווינט אין א שיין הויז מיט א גרויסן גארטן אין א זייטיקער גאס. די באקוועמליכקייט פונ׳ם הויף מיט א ברונעם וואסער האט געצויגן דאס אויג פון די

סאלדאטן. די פאלאקן האבן פארנומען די שטאט און רעגירט אכט מאנאטן. אין א שיינעם יוני׳דיקן פרימארגן איז געווארן א בהלה אין שטאב־קווארטיר פון די פאלאקן. אין משך פון עטליכע שעה האבן זיי אפגעצויגן פון שטאט אויפ׳ן וועג קיין ראוונע און מיט זיי זענען אויך מיטגעפארן פול פון די פוילישע איינוווינער. א גאנצן מעת־לעת זענען געגאנגען פוילישע סאלדאטן, מיטנעמענדיק יידיש האב־און־גוטס, וואס זיי האבן נאר געקענט פארכאפן. די באלשעוויקעס האבן זיי האסטיק אנגעגרייפט און זיי האבן זיך געשלאגן אין מיטן שטאט, איבערלאזנדיק פול הרוגים. די יידישע איינוווינער האבן דורכגעלעבט טויט־שרעק, אויפ׳ן צווייטן טאג זענען שוין די באלשעוויקעס געווען די בעלי־בתים.

אין א פאר טאג ארום, שבת אין דערפרי, זענען אנגע־קומען אויף אונדזער הויף א מחנה קאזאקן מיט פערד און פירן געפאקט מיט פראוויאנט און געווער. מיר האבן קיין צייט ניט געהאט צו אנטלויפן, אבער איך מיט מיין שוועס־טער, קוזינעס און שכנות פון דער גאס האבן דורך א הינטער־טיר זיך ארויסגע׳גנב׳עט און זיך באהאלטן אין א הייזקע ביי אונדז אין הויף, וואס האט אויסגעזען ווי א שטאל. קיינעם פון די קאזאקן איז ניט איינגעפאלן, אז דארטן באהאלטן זיך מענטשן. אין הויז זענען געבליבן די עלטערן מיט מיין קליינער שוועסטער און א אייניקל ווי אויך מיין עלטערער ברודער.

א טייל פון די קאזאקן זענען אוועק האלטן וואך און די איבעריקע האבן זיך גענומען בעל־הבית׳עווען... זיי האבן מיט גרויס האס און ווילדער נקמה געבראכן מעבלען און אלעס וואס זיי האבן געזען, דער קלאנג פון וועלכן האט זיך דערטראגן ביז צו אונדזער באהעלטעניש, און מיר האבן געשוידערט פאר שרעק. זיי האבן באפוילן אונדזער מוטער שעכטן עופות און מאכן א מאלצייט, אבער זי האט זיך אפגעזאגט, ווייל עס איז געווען שבת. דער פאטער איז געווען אין שול און דער ברודער, זעענדיק וואס עס קומט פאר, האט זיי פארגעלייגט, אז ער וועט פאר זיי גרייטן א מאלצייט. ער האט זיך גלייך גענומען צו דער ארבעט און אלעס צוגעגרייט, אבער די קאזאקן האבן גע׳טענה׳ט, אז דער ברודער האט זיי געוואלט סם׳ען. א גליק וואס זיי האבן אים געהאט אוועקגעשיקט אויסער דער שטאט אויף ארבעט, אנדערש וואלטן זיי אים געוויס דערשאסן. זיי האבן דעריבער געוואלט אויסלאזן זייער ווילדע רציחה צו דער מוטער. עס האט ניט געהאלפן דאס ווייגען פון די קינדער און זיי האבן זיך גענומען זי באשטראפן מיט טויט. דאס אייניקל אברהם׳ל האט זיך ניט פארלארן און דורך א זייטיקן פענסטער אונדז צו וויסן געגעבן אין וואס פאר א סכנה די באבע געפונט זיך.

מיר זענען אלע ארויס פון באהעלטעניש, מיט א אנשטעל אז מיר ווייסן פון גארניט, און מיט די קאזאקן זיך חבר׳יש באגרוסט און זיי דערציילט, אז מיר קומען אן פון דער ארבעט פון א גאנצע וואך אין דארף. זיי האבן פאר אונדז פארקלאגט אונדזער מוטער און דעם ברודער. מיר האבן מיט געמאכטער קאלטבלוטיקייט זיי אויסגעהערט און זיי געגעבן צו פארשטיין, אז מיט הרג׳ענען א מענטשן וועלן זיי

ווייניג פראפיטירן. מיר האבן זיי פארגעלייגט צו פארבעסערן און זיי האבן מסכים געווען. מיט זייער א שווערן געמיט האבן מיר זיך גענומען צו דער ארבעט, באקן און קאכן. דערווייל איז דער טאג ניט געשטאנען, און ווען אלס איז געווען גרייט, האבן מיר סערווירט טישן מיט בראנפן און וויין. זיי האבן אונדז אויך געלאדן צו דער סעודה. די שרעק איז ניט געווען צו באשרייבן. זייענדיק אפגעריסן פון שטאט האבן מיר קיינעם ניט געקענט צו וויסן געבן, מיר האבן נאר געהאפט אויף א נס, אז מיר זאלן קענען אנטלויפן...

פלוצים איז אריין א קאזאק און געמאלדן, אז די פאלאקן האבן ארומגערינגלט דעם דערבייאיקן וואלד און זעקס פון זייער אפטיילונג זענען שוין טויט און נאך מער פארוווּנדעט. ניט אויסריידנדיק קיין ווארט זענען די קאזאקן ארויס פון הויז, געשפאנט די פערד און אין עטליכע מינוט איז ניט געבליבן פון זיי קיין שריד ופליט, דאס עסן און טרינקען איז געבליבן אויפ׳ן טיש ניט בארירט. מיר זענען אלע געבליבן פארגליווערט אויפ׳ן ארט פאר גרויס פרייד, נאר די מאמע האט זיך ניט פארלארן און צו אונדז אזוי געזאגט:

„קינדער, דאס איז אינ׳ם זכות פון הייליקן שבת!“..

3. דער אויספלוג

פון „השומר הצעיר“

דאס איז געווען אין חודש יולי 1927. דער „השומר הצעיר“ איז געווען גוט ארגאניזירט, די אנפירער האבן אויסגעפירט א גוטע ערציערישע ארבעט, איינפלאנצנדיק אין די קינדער א טיפע ליבשאפט צו ארץ־ישראל און צוג־רייטנדיק א געזונטע פראדוקטיווע יוגנט. די קינדער זענען געווען איבערגעגעבן צו זייערע אנפירער מיט ליבע און רעספעקט. מיר איז אויסגעקומען ביי צו וווינען איינע פון די אינטערעסאנטע אויספלוגן אין באדיאר וואלד, געווידמעט דעם „איינשווערן“ פון נייע שומרים און שומרות.

אין א שיינעם זוניקן פרימארגן זענען אנגעקומען אין וואלד עטליכע וואגנס מיט פראוויאנט און אלע נויטיקע זאכן פאר אויפשטעלן ביידלאך. די קינדער זענען ווי געוויינ־ליך אנגעקומען צופוס געקליידעט אין שומרישע מונדירן. אויף א פאסנדן פלאץ זענען אויפגעשטעלט געווארן ביידלאך און איינגעארדנט א פעלד־קוך. אין מיליטערישער ארדענונג און דיסציפלין האבן זיי באקומען אויסגעטיילט די מאלצייטן.

אויסער די געוויינליכע איבונגען האבן זיי זיך באשעפ־טיקט מיט לעקציעס לויט א באשטימטן פראגראם. די עלטערע שומרים און שומרות, וואס האבן געקאנט גוט עברית האבן געלערנט די נייע, אלס לויט די אינסטרוקציעס און לערן מאטעריאל, וועלכן זיי האבן באקומען פון ווארשעווער מרכז.

דער שבת איז דורך געגאנגען מיט וואלד־שפאצירן און לעקציעס. איך מיט מיין מוטער, וועלכע האבן זיך געפונען אין וואלד „אויף דאטשע“, זענען געקומען שבת אוונט אין „קעמפ“ אלס געסט. עס איז געווען א ערליך בילד. די נאכט איז געווען א פינסטערע, דער הימל איינגעהילט אין געדיכטע

וואלקנס. די שומרים זענען געזעסן ארום א ברענענדן פייער, וועלכעס האט געברענט האסטיק און מיט קנאק אזוי, אז מע האט ניט געהערט דעם רויש פון די בוימער.

א הייליקער ציטער האט אלעמען ארומגענומען, ווען מע האט אנגעהויבן די צערעמאניע פון איינשווערן די נייע שומרים און שומרות. מיט אויפגעהויבענע הענט צו דער שבועה, האבן די יונגע פנימער געשטראלט פון אינערליכער פרייד. נאך דער שבועה האט מען געזונגען „תחזקנה", „התקוה" און אנדערע שומרישע לידער, וועלכע האבן אפגע־הילכט ווייט אין דער טיפעניש פון וואלד.

נאך א הארציקן „הוירא"־טאנץ, וועלכער האט געדויערט אן איבעררייס ביז פארטאג, האט מען געטרונקען די לעצטע פעלד־טיי און זיך גענומען פאקן צום צוריק־מארש אין שטאט אריין.

אויספלוג פון „השומר הצעיר" אין וואלד.

אסתר זינמאן

איבערלעבענישן פון א מעזשיריטשער

איבערלעבענישן פון א מעזשיריטשער

מיין איינציקע האפנונג איז געווען זיך דערשלאגן קיין סויפע צו אונדזער פריינט, דעם פריץ נעווערווסקי, ווו איך האב זיך געדארפט טרעפן מיט מיין מאן. אבער ווען איך בין געקומען מיט'ן קינד קיין סויפע האט מיך דערווארט א גרויסע אנטוישונג. — דער פריץ האט זיך פארשלאסן אין שטוב און מיך ניט געוואלט דערקענען. ווען איך האב אים אנגעקלאפט אין פענסטער און געבעטן הילף, זענען ארויס צוויי דינער מיט אנגערייצטע הינט, כדי מיך איבערגעבן דעם סאלטיס, וועלכער זאל מיך אפפירן צוריק אין שטאט אריין.

איך האב געכאפט דאס קינד און אנטלאפן מיט אלע כוחות, ביז מיר זענען אנגעקומען צו א ריטשקע און האבן זיך באהאלטן צווישן די קושטשעס. דעם פריץ'ס דינער זענען פארביי געלאפן און האבן אונדז ניט באמערקט. אין א שעה ארום זענען מיר ארויס פון באהעלטעניש און זיך געלאזט לויפן צו די וועלדער. נעבן זשארנאווקע זענען מיר אריין אין ערשטן יונגן וועלדל און זיך געזעצט אפרוען און קלערן וואס צו טון ווייטער. ניט ווייט פונ'ם וועלדל האב איך באמערקט א שיקסע, וואס האט געגראבן קארטאפל אין פעלד. איך האב זיך אנגענומען מיט מוט און בין צוגע־גאנגען צו איר און פארגעלייגט אונדזער דינסט פאר'ן עסן. די שיקסע איז אוועק פרעגן אירע עלטערן און באלד צוריק געקומען מיט א הסכמה. עס איז אפגעמאכט געווארן מיט'ן גוי, אז איך וועל אכטונג געבן אויף זייער קינד אין שטוב בעת זיי ארבעטן אין פעלד און יאנקעלע וועט פאשען די „כודאבע".

אזוי זענען אריבער פיר וואכן, מיר האבן אויסגעפולט אונדזער ארבעט באמונה און אויך די גויים האבן מקיים געווען זייער הבטחה. מיר האבן געהאט צו עסן און איבער־הויפט א מקום מנוחה, ווו מיר זענען געשלאפן אויף דער ערד אויסגעשפרייט מיט שטרוי. איך האב נאר געקלערט ווי ארום מודיע זיין מיין מאן ווו איך געפון זיך. און ווען אלס איז שוין געווען אזוי ווייל און גוט האט זיך דער שטן אריינגעמישט און מיט אמאל איז אלס קאליע געווארן. — דער בעל־הבית האט געווארפן אן אויג אויף מיר, און ווען איך האב זיך ווידער־געשטעלט, האט ער מיך מיט'ן קינד ארויסגעטריבן פונ'ם שטוב.

און ווידער האב איך זיך געפונען אין וואלד, ניט וויסנדיק ווו און ווען מע קען זיך זעצן אפרוען. אין דעם האב איך באמערקט א שטיבל ניט ווייט פונ'ם וואלד, האב איך זיך איינגעשטעלט און צוגעגאנגען בעטן ברויט. די גויע האט מיר געגעבן און דערביי מיך געווארנט זיין פארזיכ־טיק, ווייל איר זון איז א „בענדעראוויעץ". אויפ'ן צווייטן טאג, זיצנדיק אין די קושטשעס, האב איך געהערט טרעט פון אייניקע מענטשן. ווען איך האב זיך פארזיכטיק צוגעקוקט האב איך באמערקט א גרופע מעזשיריטשער יידן: ל י ט מ א ן ש ט ע ר נ ש י ס, פ ע ס י ע ש ט ע ר נ ש י ס מיט איר מאן און צוויי יונגלאך, זייער שוועסטער ר ח ל מיט איר מיידל. ווען זיי האבן מיך דערזען האבן זיי מיר דערציילט, אז זיי בלאנדזשען אין וועג און זענען געבליבן מיט מיר. די שטערנ־שיסעס זענען געווען גוט אנגעטון און געהאט מיט זיך קליינע פעקעלאך זאכן ווי אויך א קוישל מיט קארטאפל, וועלכע זיי האבן צוזאמענגענומען אין פעלד. מידע און הונגעריקע האבן זיי אנגעקליבן שטיקלעך האלץ און גענומען מאכן א פייער אפצוקאכן די קארטאפל. איך האב זיי געווארנט דאס ניט טון, אבער זיי האבן מיך ניט געפאלגט. און ווירקליך, ווי נאר דאס פייער האט זיך צעברענט, האבן זיך באוויזן זעקס גרויסע שקצים, וועלכע האבן זיך פארגעשטעלט אלס פארטיזאנער. זיי זענען אפגעזעסן מיט אונדז און פריינדליך געשמועסט קעגן א האלבע שעה און פלוצלינג האט זיך איינער אויפגעהויבן און א זאג געטון: „חברה, צו דער ארבעט!".. אויף זיין רוף האבן זיך אלע אויפגעהויבן און אנשטעלנדיק רעוואלווערן האבן זיי אויסגעשריגן: „הענט ארויף!" איך האב א וווּנק געטון יאנקעלען ער זאל זיך באהאלטן אין די קושטשעס, אבער זיי האבן אים צוריק־געקערט. דאן דראענדיק מיט שיסן האבן זיי אלעמען אויס־געטון כמעט נאקעט און אלס אריינגעפאקט אין א זאק און צולעצט האבן זיי ווידער אנגעשטעלט די רעוואלווערן צום שיסן. מיר האבן אויפגעהויבן א געוואלד און אויף אונדזער געשריי זענען געקומען צולויפן גויים פון פעלד, פאר וועלכע די שקצים האבן זיך דערשראקן און אנטלאפן מיטנעמענדיק אלס.

האבנדיק געלערנט א גוטע לעקציע האבן מיר זיך צוטיילט: זיי האבן זיך בארוועסע און האלב נאקעטע געלאזט אין דער ריכטונג פון וואלד און איך מיט'ן קינד זענען אוועק אין ערשטן וועלדל, ווו מיר האבן באקומען ברויט פון דער גויע. אנטרעפנדיק איר טאכטער, וועלכע האט געפאשעט די בהמות, האב איך איר געבעטן זי זאל מיר שיקן איר מוטער. די גויע איז גלייך געקומען, אונדז ארויסגעוויזן איר פריינטליכקייט, דערלויבנדיק אונדז בלייבן אין וועלדל און פארשפרעכנדיק אונדז פון צייט צו צייט צו ברענגען עפיס עסן. א לענגערע צייט האב איך זיך אויפגעהאלטן מיט'ן קינד אין וועלדל, און די גויע האט אונדז געבראכט א שטיקל ברויט, א פאר קארטאפל און א פלאש וואסער. אזוי האבן מיר זיך ארומגעבלאנקעט טאג און נאכט איבער'ן וועלדל און ווען מיר זענען מיד געווארן, זענען מיר איינגעשלאפן אויף דער פייכטער ערד. ווען איך האב זיך ארומגעקוקט אין דער געגנט, האב איך געזען נאך שטיבלעך אין וועלכע כ'פלעג זיך אריינכאפן גאנץ פארטאג מיט'ן קינד בעטן א שטיקל ברויט. מיט דער צייט האב איך קענען געלערנט, וועלכע גויים זענען ארעמליך און וועלן אונדז ניט אויסגעבן. זיי האבן מיר אויך דערציילט, אז אין וואלד געפונען זיך א סך יידן.

איינמאל, ווען איך בין געגאנגען שפעט אין אוונט בעטן ברויט, זענען מיר אקעגן געקומען צוויי מענטשן. איך האב זיך זייער דערשראקן, אבער ווען איך האב באמערקט, אז אויך זיי האבן זיך ווי צוריק געהאלטן האב איך פארשטאנען, אז דאס דארפן זיין יידן. ווען מיר האבן זיך דערנענטערט, האב איך דערקענט י ה ו ש ו ע ע ס י ט ש ק ע ס און מ ש ה ג ל ע ק ע ר, וועלכע זענען אויך געגאנגען זוכן ברויט. זיי האבן מיר דערציילט, אז זיי זענען ארויס די לעצטע פון געטא, אין וועלכער מע האט צווארפן די הייזער. אין ש ו א ל'ס שטוב האבן זיך פארמוירט אייניקע יידן, און ווען מע האט זי צונומען, זענען זיך די יידן צולאפן. צווישן זיי איז אויך געווען מיין מאן פ ר ו י ק ע, אבער לויפנדיק האט מען אים גע'הרג'עט. די ביטערע ידיעה וועגן זיין טראגישן טויט האט מיך אינגאנצן צוזאמענגעבראכן און אפגענומען דעם לוסט צום לעבן, וויסנדיק אז פריער אדער שפעטער וועט אויך אונדזער סוף קומען.

איך האב אנגעהויבן וואס ווייניקער ארויסגיין פון וואלד, שפארנדיק די שטיקלעך ברויט מיט די פאר קארטאפל, אז זיי זאלן געגנוג זיין אויף א לענגערע צייט. אבער אין קורצן האט שוין דער וואלד אויך אויפגעהערט צו זיין א זיכערער פלאץ. ווען די דייטשן האבן אויסגעפונען, אז אין וואלד געפונען זיך אנטלאפענע יידן פון מ ע ז ש י ר י ט ש, ק א ר ע ץ, ט ו ט ש י ן, ה א ש ט ש, ר א ו ו נ ע, ס ע ל י ש ט ש און אפילו פון ווייטן פוילן, האבן זיי צוזאמען מיט דער אוקראינישער פאליציי באלאגערט דעם וואלד און דערמאר־דעט די געכאפטע יידן. ביי איין גרויסער „אבלאווע" האבן זיי אויסגע'הרג'עט 2000 יידן, און נאך אייניקע קלענערע „אבלאוועס" האבן זיי געגלויבט, אז זיי האבן שוין מער ניט וואס צו זוכן אין די וועלדער. דאן האבן אנגעהויבן די אוקראינישע פאליציסטן, צוזאמען מיט פרייוויליקע רוצחים, זוכן יידן אויף אייגענער האנט, זיי ארויסבאקומען פון די גריבער און הרג'ענען. ר ו צ ע ג ו ר ו ו י ץ מיט זיין פרוי ח א ס י ל און צוויי טעכטער האבן זיך אויסבאהאלטן אין

א גרוב ביז די מערדער האבן דעם גרוב אויסגעפונען און אין אים אריינגעשאסן. בלויז חאסיל איז געפאלן טויט און רוצה מיט די טעכטער זענען לעבן געבליבן און זיך ווייטער באהאלטן אין א אנדער גרוב. אבער רוצע האט שוין ניט לאנג עקזיסטירט. — גייענדיק קיין סויפע בעטן ברויט האבן אים די גויים געכאפט, אים אוועקגעזעצט נעבן ברונעם אין מיטן דארף, ווו מע האט אויך געבראכט אברהם דעם בעדער מיט זיין איידעם. צוערשט האט מען זיי אכזריות'דיק ארויסגעריסן די גאלדענע ציין, דערנאך האט מען פון זיי געשניטן שטיקער אברים־ווייז, ביז מע האט זיי גע'הרג'עט און נעבן א בוים אויפ'ן וועג באגראבן. גורוויצעס מיידלאך און רבקה דעם בעדערס זענען לעבן געבליבן אין די גריבער נאך א שטיקל צייט, ביז די בענדעראווצעס האבן ווידער דעם וואלד באלאגערט און אויסגעמארדעט כמעט אלע יידן. אין דעם איבערפאל זענען געפאלן יהושע שטערנשיס און זיין זון מיכל, גורוויצעס מיידלאך חנה'לה און פייגעלע און רבקה פאלישוק, ווי אויך א סך יידן ניט פון מעזשיריטש. די מיידלשע טויטע קערפערס זענען דורך די רוצחים געשענדעט געווארן און דאן זענען אלע טויטע קערפערס אויסגעלייגט געווארן אויפ'ן וועג אין וואלד און ווען די גויים זענען געפארן נאך האלץ זענען זיי געפארן איבער די קערפערס ווי איבער א בריק.

פון מיין באהעלטעניש צווישן די הויכע לאזעס און לעפוכעס האב איך דייטליך געהערט דעם געפילדער פון די אבלאוועס און די ווייי־געשרייען פון די קרבנות. ווי נאר כ'האב געהערט א טומל האב איך זיך גלייך פארשטעקט מיט'ן קינד אין די לאזעס, ריזנענדיק דערביי ביז איבער די קני אין זומפ. איין מאל האט געדויערט דאס ווילדעווען פון די מערדערס אין וואלד גאנצע דריי טעג און מיר זענען געזעסן אין די לאזעס אן עסן. אין דעם איז אנגעקומען דער ווינטער און עס האבן זיך געשטעלט שנייען, קעלטן און פרעסט. פארשיידענע חיות פלעגן דורכלויפן נעבן אונדז, אבער דער עיקר האבן מיר מורא געהאט פאר וועלף. ווי נאר ס'איז טונקל געווארן האבן מיר אנגעצינדן א קליין פייערל, נעבן וועלכן מיר האבן זיך געווארמט און זיך געשיצט פון וועלף, וועלכע האבן זיך געדרייט ארום אונדז אבער ניט געוואגט צוקומען צוליב'ן פייער.

אזוי האבן מיר זיך געמאטערט א גאנצן ווינטער. וואנדערנדיק אין וואלד, פלעג איך אפט באגעגענען פעסיע שטערנשיס, וועמענס פיס זענען געווען פארוויקלט מיט שמאטעס. מיר פלעגן דערביי זיך אראפרעדן פון הארצן וועגן אונדזער פינסטערן גורל. איינמאל, זיצנדיק ביים פייער האט א פונק מיר פארברענט מיין איינציק קליידל און איך האב ניט געקענט ארויסגיין פון וואלד בעטן א שטיקל ברויט. אבער נויט ברעכט אייזן, ניט האבנדיק קיין ברירה, בין איך אין א פינסטערער נאכט צוגעגאנגען צו א גוי'שער שטוב און געבעטן אן אלט קליידל. א שיקסע האט פארלאנגט איך זאל איר אוועקגעבן מיינע גאלדענע ציין וועט זי מיר געבן צוויי ארשין לייוונט. א פארביטערטע האב איך זיך צוריק־געקערט אין וואלד אריין, אבער ווען כ'האב ניט געזען קיין אנדער אויסוועג, האב איך גענומען דרייען און רייסן מיינע גאלדענע „קאראנקעס", ביז ס'האט זיך מיר איינגעגעבן נאך פיל שמערצן און ליידן זיי ארויסרייסן צוזאמען מיט די ציין, פאר וועלכע איך האב באקומען די צוויי ארשין לייוונט מיט א נאדל־פאדעם און כ'האב מיר אויפגעגייט א קליידל.

אבער דער ריכטיקער ווינטער איז ערשט פאראויס. צוליב די פרעסט און שניי־זאוויערוכעס איז אונמעגליך איינזיין אין וואלד, אבער עס איז אויך געפערליך געווען ארויסגיין פון וואלד, ווייל די סמנים אויפן שניי האבן אונדז געקענט אויסגעבן. פיל מענטשן זענען טאקי דער־פרוירן געווארן אויף טויט. מיט אמאל האב איך באמערקט, אז מיין יונגל איז ווי א שטיק האלץ און קען ניט רירן מיט קיין אבר. ניט אכטנדיק אויף דער געפאר האב איך אים געכאפט אויף די הענט און געלאפן מיט אים צו דער ערשטער גוי'שער שטוב. דער גוי מיט זיין פרוי האבן גענומען פון מיר דעם יונגל, אים געריבן דאס לייב מיט שניי און אים געטרייסלט אזוי לאנג, ביז ער האט א קרעכץ געטון און געקומען צו זיך. איך האב מיך צוריקגעקערט אין וואלד, ווו די זעלבע זאך האט זיך איבערגע'חזר'ט אייניקע מאל. אפט מאל פלעג איך זיך שפעט אין אוונט אריינכאפן מיטן יונגל אין א שטאל פון בהמות אדער חזירים און דארט איבערזיצן די נאכט, אדער אין בעסטן פאל זיך איינגארען אין שטרוי אין איינשלאפן. מיר זעלבסט זענען שוין לאנג די פיס מיט די אויערן געווען ווי אפגעשטארבן, אבער דאס ערגסטע איז מיר ערשט געשטאנען פאראויס, ווען כ'האב באקומען צוויי רויזן אויף ביידע פיס, וועלכע זענען געשוואלן געווארן, נישט צום גיין און נישט זיך אהינטון מיט זיי.

קריכנדיק אויף אלע פיר אין שניי און פראסט, האב איך זיך פארשלעפט מיט'ן יונגל צו א פאליאק, וועלכער האט אונדז אריינגעלאזט אין א שטאל מיט היי, ווו ער האט אונדז געהאלטן דריי טעג און עסן געגעבן. נאר ווען דער יונגל, נישט האבנדיק מער קיין געדולד צו ליידן, האט געוויינט און דערקוטשעט, האט דער פאליאק מורא געהאט טאמער וועט מען דערהערן און אים אויסגעבן, האט ער אונדז געהייסן גיין. פארלאזנדיק דעם פלאץ האב איך באגעגנט אן אנדערע פוילישע פרוי, וועלכע האט מיר צוגע־זאגט אויסברענען די רויזן פאר באצאלט. האבנדיק באהאלטן מיט זיך א גאלדענעם בראש און א זייגערל, האב איך איר אוועקגעגעבן דעם בראש און דאס זייגערל האב איך א נעכסטן מאל אוועקגעגעבן פאר איבערזיין א נאכט אין א שטוב אין א צייט פון א שרעקליכער זאוויערוכע, ווען מע האט קיין משוגענעם הונט ניט ארויסגעלאזט.

די ווונדן אויף די פיס האבן נאך אנגעהאלטן ביז זומער. פול מיט שמערצן בין איך צוריק אוועק אין וואלד און ווייטער געשלאפן אין די קאפיצעס היי. ניט איינמאל פלעגן זיך הינט דערלאנגען צו מיין אויסגעבעטלטן ברויט און אים אויפעסן און דאן האבן מיר אינגאנצן געהונגערט. אפט מאל פלעגט אנא, די גוי'ע מיט וועלכער כ'האב זיך צום

ערשטן באפריינדעט, אונדז ברענגען ביינאכט א שטיקל ברויט, אבער ווען איר מאן דאנילא האט זיך דערוווסט איז ער געקומען אונדז זוכן. ער האט געקלאפט און געשטור־כעט מיט א שטעקן אין דער קאפיצע היי, ביז איך האב גוט דערפילט דעם שטעקן אין דער זייט און אויסגעשריגן פון ווייטיק. האט ער אונדז ארויסגעשלעפט פונעם היי און צוריק פאריאגט אין די לאזעס אריין, ווו מיר האבן געמיינט, אז דא וועט שוין זיין אונדזער סוף. אויפ'ן צווייטן טאג האט אונדז אנא אפגעזוכט, אונדז פארגעלייגט צוריקגיין אין די קאפיצעס היי, פארשפרעכנדיק פועל'ן ביי איר מאן דאנילא, ער זאל אונדז מער ניט טשעפן. אזוי זענען מיר ווייטער געשלאפן ביינאכט אין היי און בייטאג בין איך געגאנגען זוכן ברויט און קארטאפל, צוריקקערנדיק זיך אפט מאל ניט טויט ניט לעבעדיק, געיאגט פון גויים מיט העק און מיט שטעקנס. איין נאכט האבן מיר ביידע לאנג ניט געקענט איינשלאפן, אבער מיר האבן ניט גערעדט אויס פארזיכ־טיקייט. אין דעם האב איך געהערט יאנקעלעס קול: „מאמע, מאמע, כ'האב מורא, עמיצער גלעט מיר איבערן פנים". פארזיכטיק האב איך ארויסגעקוקט פון מיין באהעלטעניש און, ווען איך האב זיך איבערצייגט אז ס'איז קיינער ניטא, האב איך אים געהייסן איינשלאפן. אבער דאס קינד טענה'ט דאס זייניקע, אז א מענטש גלעט אים איבערן קאפ און זאגט אים: „זיי רוהיק מיין קינד, וועסט אלעס איבערקומען". איך האב געגלויבט, אז דאס איז א גוטער סימן און אים געזאגט, אז דאס איז א גוטער מלאך געקומען אונדז טרייסטן, אז מיר וועלן אלעס בשלום איבערלעבן.

איך האב דערציילט אנא'ן דאס געשעעניש מיטן קינד, פון וועלכן זי איז שטארק איבערראשט געווארן און דאס איבערגעגעבן איר מאן. ווען זיי זענען געגאנגען זונטיק אין קלויסטער האבן זיי עס דערציילט דעם גלח, וועלכער האט זיי געזאגט, אז די יידן, וועלכע קומען אום אויף קידוש השם, זענען הייליקע מענשטן און עס איז א מצוה זיי צו העלפן. דאנילא האט זיך דאס אריינגענומען אין געדאנק און נאך דעם זעלבן טאג האט ער געשיקט אנא'ן נאך אונדז און דערקלערט, אז ער וויל האבן די מצוה אונדז אויסצוהאלטן. ער האט אונדז אפגעהאלטן א פאר טעג אין שטוב, אבער אויס מורא פאר א שטראף, האט ער אונדז געבעטן זיין בייטאג אין וואלד און אויף ביינאכט קומען שלאפן. כאטשע מיר האבן שוין מער ניט געברויכט מורא האבן פאר דאנילאן, אבער די עלנטקייט און נויט, דער פחד פאר מענטשן און פאר א שארך פון בוים האט אונדז אזוי דערשעפט, אז ניט איינמאל האבן מיר באשלאסן זיך גיין איבערגעבן צו דער מאכט און מאכן אן עק צו די ליידן.

איינמאל, גייענדיק צו די קאפיצעס שלאפן, איז אונדז אקעגנגעקומען א מענטש. איך האב זיך זייער דערשראקן, אבער איידער איך האב צייט געהאט זיך צוריקציען, האב איך דערקענט שמעון קופערשמיד. מיר האבן זיך זייער דערפרייט און ער האט מיר דערציילט, אז אין סוספע ביי א גוי געפונט זיך זיין פרוי שיווע און זיין טאכטער לאה'קע און ביי א צווייטן גוי זיין זון נוניע, וועלכע ער דענקט אריבערברענגען צו מיר. אין א צייט ארום איז ער ווידער געקומען, אבער אליין, ווייל ער האט ניט געקענט אריבערפירן זיין פאמיליע. מיט א צייט שפעטער האב איך אנגעטראפן אסתר פינקלשטיין מיט איר ברודער משה'ס מיידעלע. זי האט מיר דערציילט, אז זי האלט זיך אויף אין נעווירקאווער געגנט און אז איר איינציקער ציל אין לעבן איז צו ראטעווען דאס 5־יעריק מיידעלע. איך האב זי באגעגנט נאך עטליכע מאל ביז כ'האב געהערט, אז די בענדעראווצעס האבן זי ארויסגענומען מיט'ן קינד פון א גוי'שער שטוב, זיי אוועקגעלייגט איבער א קלאץ און מיט א האק זיי אפגעהאקט די קעפ. נאכדעם האב איך באגעגנט חיים רויטצימרינג, וועלכער איז צופעליק געקומען אין דער געגנט. ער איז די גאנצע צייט געזעסן מיט א סידור'ל אין האנט און געזאגט תהילים ביז איינמאל, גייענדיק צו זיינע באקאנטע גויים אין סויפע בעטן ברויט, האט מען אים געכאפט און גע'הרג'עט.

ענדליך איז דער שווערער ווינטער אריבער און מיין באוועגונג צווישן די גויים איז לייכטער געווארן. איך האב מער ניט געוואלט אננעמען קיין געבעטלט ברויט, אנשטאט דעם האב איך פארגעלייגט ארבעט אלס נייטארן. דאס רוב גויים האבן מורא געהאט זיך איינשטעלן דאס לעבן, אבער פון צייט צו צייט האב איך אנגעטראפן אויף א גויע, וועלכע האט מסכים געווען און מיך אוועקגעזעצט אויפ'ן בוידעם, ווו כ'האב פאר זיי געגייט א גאנצע וואך. דערפאר האב איך מיט'ן קינד באקומען עסן און געשלאפן אויפ'ן בוידעם. איינמאל האט מען מיך אויפגעזוכט, איך זאל גיין ארבעטן פאר א שייגעץ צו דער חתונה. מע האט מיר צוגעזאגט זיין פאראנטווארטליך פאר מיין זיכערקייט און יאנקעלען האט מען אנגעטון פאר א פאסטעכל און אים געשיקט פאשען די בהמות צוזאמען מיט די שקצימלאך. איינמאל זייענדיק אין וואלד מיט די בהמות האבן זיי באמערקט אונטער א בוים דריי מענטשן, וועלכע יאנקעלע האט גלייך דערקענט אלס יידן. מורא האבנדיק, אז די שקצימלאך זאלן זיי ניט אויס־געבן, האט ער זיי איינגערעדט אז דאס זענען פארטיזאנער, וועלכע קאנען זיי הר'ענען. ווען זיי זענען אנטלאפן מיט די בהמות גאנץ ווייט, האט זיך יאנקעלע מיט אן אויסרייד צוריקגעקערט צו די יידן, וועלכע זענען געווען: ישראל זינמאן, מיכלע בורשטיין און משה שרייבער. די פרייד פון דער באגעגעניש איז געווען זייער גרויס און ישראל האט אנגעשריבן א פאר ווערטער און מיר איבער־געשיקט מיט יאנקעלען.

איך האב מודיע געווען דער גויע, אז איך מוז דרינגענד ערגיץ צוגיין און מיר זענען אוועק צום באשטימטן פלאץ. מיר זענען זיך געפאלן אויף די העלדזער און לאנג ניט געקענט רעדן פאר פרייד. ווען מיר האבן זיך בארוהיקט, האב איך זיי אוועקגעפירט אין די לאזעס און זיי געהייסן זיצן רוהיק און ווארטן ביז איך וועל קומען און געבן א באשטימטן סיגנאל. אין אוונט בין איך צו זיי געקומען, מיר האבן זיך אויסדערציילט איינער דעם צווייטן אלע פאסירונגען ביז שפעט אין דער נאכט, און זייענדיק זיכער, אז אלס ארום שלאפט שוין, האב איך זיי געפירט און

אויסגעוויזן אלע פארבארגענע וועגן און שטעגן, און צו מארגנס האב איך זיך צוריקגעקערט צו מיין ארבעט. ווען איך בין צו פיל באקאנט געווארן אלס די „זשידיווקא זכלאפטשיקאם", האב איך אוועק געגעבן יאנקעלען צו א גוי פאר א פאסטעך, כדי זיך ניט ווארפן אין די אויגן צו פיל. אויך פעסי שטערנשיס האט אפגעגעבן איר ברוך'ן פאר א פאסטעך און אליין געגאנגען נייען צו די גויים. זייער אפט האבן מיר איבערגעארבעט יידישע קליידער און פון טליתים האבן מיר געמאכט פאדשעווקעס און בלוזעס פאר די גויעס.

מיט דער צייט זענען געקומען צו אונדז שמעון קופערשמיד, וועלכער האט געבראכט זיין פרוי שיווע מיט זיין טאכטער לאה'קע, ווי אויך ראני, לייבקע דעם קצב'ס שנור, האט זיך צו אונדז דערלאנגט. שמעון קופרשמיד איז נאכדעם גע'הרג'עט געווארן אויפ'ן וועג קיין מעדוויעדיווקע, גייענדיק זוכן ברויט. מיר האבן זיך אלע געהאלטן ווי איין משפחה, צוזאמען געזארגט פאר עסן און אין צייט פון אן איבערפאל אויפ'ן וואלד האבן מיר זיך צוזאמען באהאלטן אין די לאזעס. זיצנדיק אין די לאזעס, האבן ישראל זינמאן און משה שרייבער געפלאכטן קאשעקעס מיט פאסטעלעס, וועלכע מיר פלעגן אויסבייטן ביי די גויים אויף ברויט און קארטאפל. אזוי האבן מיר געצאנקט אין וואלד אין הונגער און אין קעלט און איבער הויפט אין גרויס שמוץ, מענטשן זענען פאראומרייניקט און קראנק געווארן, פון וועלכן פיל זענען אומגעקומען, ווי בן־ציון שטערנשיס טאכטער רחל, ליטמאן שטערנשיס און אנדערע. אין משך פון דער צייט זענען מיר אזוי אויסגעמאגערט געווארן, אז קוים וואס די הויט האט צוזאמענגעהאלטן די ביינער.

צו דיזער צייט האבן זיך אייניקע אוקראינישע פירער ארומגעזען, אז די דייטשן האבן זיי אפגענארט און זיי די פארשפראכענע זעלבסטשטענדיקע אוקראינע ניט געגעבן, נאכדעם ווי זיי האבן זיי געהאלפן אויסראטן די יידן. עס האט זיך ארגאניזירט א אוקראינישער פארטיזאנען שטאב, וועלכער האט זיך באמיט צוריק געווינען די אויסבאהאלטענע יידן אויף זייער זייט. אבער די יידן האבן ניט געגלויבט די אוקראינער, וועמעס הענט זענען געווען איינגעשמירט אין יידיש בלוט. איינמאל, ווען ישראל זינמאן, משה גלעקער און יהושע עסיטשקעס האבן זיך ארויסגעכאפט זוכן עסן האבן זיי די אוקראינער פארהאלטן און אין עטליכע טעג ארום זענען זיי צוריקגעקומען פיין באקלייידעטע און מיט פרייליכע געמיטער געבראכט די פאראדנונג, ארויסגיין פון די באהעלטענישן און אנהויבן ארבעטן יעדער נאך זיין פארלאנג און פעהיקייטן. איך און ראני זענען אוועק אויספארשן די זאך, אבער ליידער האבן מיר זיך נישט אומגעקערט צו זאמען, וויל ראני איז גע'הרג'עט געווארן דורך בענדעראווצעס ביים ראנד פון וואלד.

נאכ'ן אפגעגעבענעם גרוס, אז אלץ זעט אויס וואר, זענען אייניקע אוועק קיין הארארדישטש זיך באזעצן אויפ'ן ארט פון די פאליאקן, וועמען די אוקראינישע אויפשטענדער האבן פארטריבן פון זייער גוטס מיט מארד און פייער.

צווישן זיי זענען געווען: ישראל זינמאן, משה שרייבער, מיכלע בורשטיין און ניוני קופערשמיד. דארט זענען שוין געווען פול יידן, וועלכע האבן דארט געלעבט און געארבעט, געמאכט א שול, ממש א קליין יידיש שטעטעלע. דאגעגן איך, פעסיע שטערנשיס און שיווע קופערשמיד האבן באשלאסן בלייבן אין וואלד ביז די לאגע וועט קלאר ווערן. אין דעם זענען אנגעקומען נייע געשעענישן. די פארטריבענע פאליאקן, וועלכע זענען אוועק אין די שטעט, פלעגן קומען ביינאכט און ברענען גוי'שע דערפער. איינמאל, ווען איך האב געארבעט אין זשארנאווקע, אין דעם זעלבן הויז ווי ברוך שטערנשיס האט געדינט אלס א פאסטעך, האבן די פאליאקן אונטערגעצונדן ביינאכט דאס גאנצע דארף. זיי האבן פארבונדן די טירן פון דער שטוב, ווו איך און די גויע זענען געשלאפן, ווי אויך פון דער קלוניע, ווו ברוך איז געשלאפן, און אונדז אונטערגעצונדן. עס האט אונדז געלונגען אנטלויפן דורך א פענסטער, אבער לויפנדיק האט מען דער גויע מיט איר קינד גע'הרג'עט און איך בין בשלום אריין אין א הויכער תבואה אויפ'ן פעלד. אויך ברוך'ן איז געלונגען אנטלויפן דורכן דאך און מיט ברענענדיקע מלבושים אויף זיך איז ער ניצל געווארן. מיט די פעלדער בין איך געלאפן צו מיין יאנקעלע און ווען איך האב זיך דערנענטערט צום ארט איז שוין די גאנצע שטוב געווען אין פלאמען. צום גליק בין איך אפגעקומען מיט בלויז שרעק, און ווען ס'איז געווארן טאג זענען דעם גוי'ס קינדער, און צווישן זיי אויך יאנקעלע, אנגעקומען פון וואלד, ווו זיי זענען אוועק דורך א טירעלע פון דער קלוניע ווי נאר זי האט אנגעהויבן ברענען.

איך האב גענומען מיין קינד און אוועק מיט אים צוריק אין וואלד, ווו ישראל זינמאן און ניוני קופערשמיד זענען אפט געקומען אונדז באזוכן. איך האב ווידער אנגעהויבן גיין אויף ארבעט, אבער אין א ווייטערן דארף. אבער די שטילקייט האט ניט לאנג אנגעהאלטן. די דייטשן האבן ארויסגעשיקט א שטראף־עקספעדיציע קיין סעקיטשין, ווו ס'האט זיך געפונען דער אוקראינישער שטאב, און האבן געטון מיט די גויים דאס זעלבע וואס מיט די יידן. זיי האבן אלע גויים מיט זייערע ווייבער און קינדער אויסגע'הרג'עט און דאס גאנצע דארף ווי אויך אייניקע דערפער ארום פארברענט. ווען ס'איז ווידער שטיל געווארן און איך האב אנגעהויבן גיין אויף ארבעט, האב איך מיר אנגעפרעגט א שווערן טיפוס, מיט וועלכן איך בין אפגעליגן זעקס וואכן ביי א גויע, וועלכע האט אויף מיר רחמנות געהאט און מיך געהאלטן ביי זיך. פאר דער צייט פון מיין קרענק האבן זיך אנגעהויבן די גרויסע היסטארישע געשעענישן. די סאוויעטישע ארמיי האט זיך אנגעהויבן דערנענטערן, פאר וועלכע די דייטשן האבן גענומען אפטרעטן. אבער שוין אויפ'ן שוועל פון אויסלייזונג איז נאך פאר די פארבליבענע צעבראכענע יידן ניט אנגעפולט געווארן דער בעכער צרות, וועלכן זיי האבן געמוזט אויסטרינקען ביז צום ביטערן סוף. די בענדעראווצעס, וועלכע עס האט ניט געלוינט, אז די פארבליבענע יידן זאלן עדות זאגן וועגן זייערע גרויל־טאטן, זענען באפאלן דאס דארף הארא־

דישטש, ווו זיי האבן אויף א גרויזאמען אופן אויסגע־שאכטן 200 יידן. ישראל זינמאן איז צום גליק געקומען מיך באזוכן צוזאמען מיט ניוני קופערשמיד און אזוי ארום ניצל געווארן.

ניט קענענדיק זיך קיין עצה געבן מיט מיר, ווייל איך בין נאך אלץ געליגן אין אונבאוווסטזיין, איז ישראל מיט ניונין אוועק אין וואלד, מיטנעמענדיק מיט זיך יאנקעלען, וועלכער איז נאך איין נאכט צוריקגעקומען צו מיר. אין דער צייט זענען די בענדעראוועצס געגאנגען פון שטוב צו שטוב זוכן יידן. זיי האבן געפונען שיוע קופערשמיד מיט איר 17־יעריקע טאכטער לאה׳קע און איין מיידל פון פשעמישל, האבן זיי ארויסגעפירט און זיי גע׳הרג׳עט. ווען זיי זענען אריינגעקומען אין הויז, ווו איך בין געליגן, און זעענדיק מיין צושטאנד האבן זיי געזאגט: „זי איז שוין סיי ווי א טויטע" און האבן מיך ניט געטשעפעט. יאנקעלע האט אין צווישנצייט זיך ארויסגערוקט פון שטוב און זיך באהאלטן.

ווען די סאוויעטן האבן פארנומען זשארנובקע און ישראל איז געקומען מיך זען, בין איך שוין געווען נאכ׳ן קריזיס און יאנקעלע איז שוין געליגן אויף טיפוס, נאר ווען דער גויעס קינדער זענען אויך קראנק געווארן האט זי מיר שוין געהייסן פארלאזן די שטוב. צו דער צייט האבן שוין די סאוויעטן אפגענומען די גאנצע געגנט און ישראל איז שוין געווען אין מעזשיריטש. ער האט אבער ניט געקענט קומען נאך מיר, און זייענדיק געצווונגען פארלאזן דער גויעס הויז, האב איך זיך קראנקערהייד געשלעפט צופוס מיט׳ן קינד אין משך פון צוויי טעג, נאך אכצן חדשים פון אנאויפערליכן געראנגל צווישן לעבן און טויט, פארלירנדיק מאן און טאכטער און אלע ליבסטע — מ׳שטיינס געזאגט צוריק א היים... דאס הויז איז געווען פארנומען דורך אייניקע יידן, וועלכע האבן זיך דארט באזעצט, אבער עס האט זיך געפונען א פלאץ אויך פאר מיר מיט״ן קינד.

ווען איך בין אביסל געקומען צו די כוחות, בין איך ארויסגעגאנגען באטראכטן דעם גרויסן חורבן. — דאס געוועזענע געדיכט באזעצטע שטעטל האט אויסגעזען ווי איין גרויסער בית־עולם און די קלאגעדיקע חורבות האבן אויסגעזען ווי קברים אויפ׳ן פעלד. אבער שווערער פון אלעס האט געדרוקט דער אינערליכער געפיל, אז דער באדן, אויף וועלכן איך טרעט, איז אנגעזאפט מיט יידיש בלוט, און די לופט, מיט וועלכער איך אטעם, איז פול מיט די לעצטע גסיסה געשרייען פון אונדזערע ליבע און טייערע. ווי דערנער אין די אויגן זענען געווען די הייזער, וועלכע זענען געווען באזעצט פון גויים, וועלכע האבן געמארדעט און אויך גע׳־ירש״נט. אלע שולן זענען געווען צענומען, חוץ די גרויסע שול, וועלכע איז אויסנווענ׳ק געבליבן גאנץ, אבער אינעווע־ניק האט זי אויסגעזען חרוב און וויסט אן דעם שיינעם ארון־קודש און וועלכע איז פארוואנדלט געווארן אין א מא־גאזאן פון תבואה.

אין א פאר וואכן ארום האבן די סאוויעטן דערקלערט א מאביליזאציע און געכאפט אלע יונגעלייט, צווישן זיי לייבע אוטניק און די ערשט פון טיפוס אויפגעשטאנענע ישראל זינמאן און ניוני קופערשמיד. עס האט ניט געהאלפן קיין בעטן, אז זיי קאנען נאך אויף די פיס ניט שטיין, און מע האט זיי אפגעשיקט אויפ׳ן פראנט, ווו זיי זענען גלייך פארוווּנדעט געווארן. דורגעדרינגען מיט גרויס צער אויף די אומגליקליכע לעבן געבליבענע און מיט טיפער בענקשאפט נאך די טראגיש אומגעקומענע בין איך געגאנגען באזוכן די גרויסע ברידער־קברים, וועלכע זענען שוין פארוואקסן געווען מיט גראז און בהמות מיט חזירים האבן זיך געפאשעט אויף דער הייליקער ערד. איך האב זיך גוט אויסגעוויינט און בשעת מעשה געפאסט א באשלוס, זיך משתדל זיין פאר דער מאכט, מע זאל דעם פלאץ ארומגרויזען און אן אלגעמיינע מצבה שטעלן. איך האב זיך געווענדעט צום „ראיספאלקאם", מע זאל ערלויבן צוזאמענעמען אלע ביינער פון די צעווארפענע קברים און זיי ברענגען צום גרויסן ברידער־קבר, וועלכער זאל ווי געעריק ארומגע־גרויזעט ווערן און אויף וועלכן מע זאל אן אנדענקס־טאוול אלס מצבה אויפשטעלן. מיין ביטע איז אנגענומען געווארן. עס איז אראפגעקומען א פראקוראר מיט א ספעציעלע קאמיס־יע, וועלכע זענען געגאנגען אין באגלייטונג פון אלע יידן צו די קברים. מע האט ארויסגעטריבן גויים און גויעס מיט זאסטופער צום אויפגראבן די גריבער. מיט פארבונדענע נעזער און מיילער האבן זיי געגראבן ביז מ׳איז צוגעקומען צו די טויטע קערפערס, וועלכע זענען געליגן נאקעטע איינער אויפ׳ן צווייטן מיט די פנים׳ער אראפ. מיר האבן נאר דערקענט רחל די אקושערקע, וועלכע האט מיט ביידע הענט ארומגענומען אירע צוויי טעכטערלאך. מענער האבן געזאגט קדיש בציבור און נאכדעם ווי מיר אלע האבן זיך גוט אויסגעוויינט, האט מען צוריק פארשאטן די גריבער, און די קאמיסיע האט באפוילן מאכן א פלויט מיט א מצבה.

נאך איין נחת האבן מיר דערלעבט. ווען אין שטעטל האט זיך אפגעשטעלט א גרויסע אפטיילונג סאלדאטן, צווישן וועלכע עס האבן זיך געפונען א סך יידישע אפיצירן, וועמעס הארץ האט געווייטיקט אויפ׳ן גורל פון די יידן, האבן זיי דורכגעפירט א ריי נקמה־אקטן אין די מערדער. צו דער צייט האט זיך דער פראנט היבש דערווייטערט אין דער ריכטונג צו בערלין און די רעגירונג איז טעטיק געווארן אויפ׳ן געביט פון אויפזוכן די איינטיילנעמער אין דער דייטשישער מארד־אקציע און זיי באשטראפן. גאנצע דערפער גויים האט מען ארויסגענומען, געשלאגן, אין די קעלערס געווארפן און אויף סיביר פארשיקט. די הויפט פארברעכער האט מען אין מיטן שטאט געהאנגען. מיר האבן ארויסגעוויזן דער מאכט די גרעסטע הילף אינעם אויפזוכן די מערדער און עדות זאגן, צווישן וועלכע עס זענען געווען: איך, משה שרייבער, מיכלע בורשטיין, מאניק אווער־בוך און ניוני גאלדפארב.

ווען די פאסט האט אנגעהויבן קורסירן, האבן אנגעהויבן אנקומען בריוו פון צעבראכענע משפחות, וועלכע זענען געווען צעשפרייט אין ווייטן רוסלאנד. יעדער האט געצאפלט און געהאפט אפזוכן עלטערן, קינדער, שוועסטער און ברידער, אבער ליידער האב איך זיי קיין גוטע בשורות ניט געקענט

אנזאגן. מיט גרויס אונגעדולד האב איך געווארט אויף בריוו אויך פון מיינע זין בוזי און בערל ווי אויך פון מיין משפחה, אבער ליידער איז דערווייל גארניט אנגעקומען. מיט דער צייט האב איך זיך באקאנט געמאכט ביי דער מאכט, אז איך באשעפטיק זיך מיט אפזוכן פארלוירענע יידן, האבן זיי מיר אפגעגעבן פיל בריוו, צווישן וועלכע כ׳האב געפונען בריוו פון מיינע זין, צו וועלכע איך האב גלייך אנגעשריבן די בשורה אז איך לעב. מיין זון בוזי איז אוועק אויפ׳ן פראנט נקמה נעמען פאר׳ן טויט פון פאטער, שוועסטער און גאנצער משפחה און איז געפאלן אין יאר 1944 ביי סמאלענסק.

ביסלעכווייז האבן אנגעהויבן קומען קיין מעזשיריטש די אנטלאפענע און עוואקואירטע יידן, אבער זעענדיק דעם גרויסן חורבן, האבן זיי ניט געקענט בלייבן אין מעזשיריטש און זיך אפגעשטעלט אין ראוונע, ווי עס האבן אויך געטון די יידן פון די ארומיקע שטעטלאך. איך ווייטער האב זיך באגעגנט מיט אפענע דראונגען מצד די גויים פאר אויסגעבן דער מאכט די מיטארבעטער מיט די דייטשן און האב אויך געמוזט פארלאזן מיין הויז און אוועק קיין ראוונע. אבער אויך אין ראוונע האבן מיר זיך קיין רו ניט געקענט געפונען, ארומדרייענדיק זיך איינצעלנע פאר׳יתום׳טע יידן איבער די ליידיקע גאסן פון דער גרויסער שטאט. איך האב דאן באשלאסן אויסנוצן די רעפאטריאציע־מעגליכקייטן קיין פוילן מיטן געדאנק פארטזעצן דעם וועג קיין ארץ־ישראל. מיינע וואנדערונגען און וואגלענישן איבער דייטשלאנד אין אנדערע לענדער ביז מיין אנקומען קיין ארץ־ישראל — איז א קאפיטל פאר זיך.

בת־שבע פרעסמאן—מיכאלי

צווישן אומקום און רעטונג

א קאפיטל זכרונות

מיט א קלאפנדיק הארץ און מיט א ציטערנדיקע האנט נעם איך שרייבן זכרונות וועגן דער גרויסער טראגעדיע, וואס איז געשען מיט א שטעטל יידן און צווישן זיי מיינע בעסטע און טייערסטע. צוויי ליכטיקע געשטאלטן שוועבן פאר מיינע אויגן און פאדערן מיר אויף צו פאראייביקן זייער אפערוויליקייט און אונענדליכע טריישאפט, וועלכע געבן מיר דעם נויטיקן מוט צום שרייבן.

די ערשטע איז געוויינטליך אונדזער ליבע מוטער שיינדל פרעסמאן, וועלכע האט ביז איר לעצטן אטעם־צוג אין די נעווירקאווער גריבער־קברים נאר געזארגט פארן מאן און די קינדער, אז עס זאל זיי ניט געשען קיין שלעכטס. די צווייטע איז די איידעלע מאטילדא, וועלכע איז אונדז געווען א צווייטע מוטער און וועלכע האט מיט מסירות נפש אויסגעפולט דעם אנזאג פון אונדזער מוטער — ראטעווען איר קינד. מיט מיין קינדערשן שכל האב איך ניט באגרייפט די ערנסטקייט פון מאמענט, אבער אן אונקלארער געפיל האט מיך באהערשט, אז עטוואס אויסערגעוויינליכעס קומט פאר ארום מיר און אינסטינקטיוו האב איך ענג געקלעפט אין דער מוטער און מאטילדא׳ן אלס מיינע באשיצער.

צוערשט האבן מיין פאטער גדליה און מיין שוועסטער דינה פארלאזט דאס שטעטל, דערנאך די סאוויעטן, אויף וועמענס פלאץ עס זענען אנגעקומען דייטשן שכור׳ע פון נצחון. פון איין זייט האט די מוטער געזארגט איבערן גורל פון מיין פאטער און שוועסטער, פון וועמען עס זענען ניט געווען קיין שום ידיעות, און פון דער צווייטער זייט די אלגעמיינע יידישע לאגע פאר דער דייטשישער הערשאפט. עס איז געשאפן געווארן דער „יודנראט״ און מע האט אנגע־הויבן שיקן אויף ארבעט, באגלייט מיט רויב, מארד און שרעק, אבער צו קיין אלגעמיינער קאטאסטראפע איז עס נאך ניט געקומען, איבערהויפט פאר קינדער.

יידן האבן זיך פארהאקט אין די הייזער הונגעריקע און דערשראקענע און אין מיין קינדערשער פאנטאזיע האבן זיך געוועבט חלומות, אז די שרעקליכע דייטשן וועלן אוועק און עס וועלן ווידער קומען נארמאלע צייטן און מיר׳ן גיין אין שולע אזוי ווי געווען. אבער ביסלעכווייז האבן מיר אנגע־הויבן צו פארשטיין, אז די אלע שרעק זענען בלויז אן אנהויב און די גרויסע טראגעדיע קומט ערשט אן. עס זענען אנגע־קומען ידיעות וועגן „אקציעס״ אין ארומיקע שטעט, וועלכע האבן דערווייל אויסגעמיטן מעזשיריטש. די מוטער איז נאך אלץ געווען שטארק ווי אלע מאל און אויך געשטארקט אנדערע.

מיט א מאל איז אנגעקומען די ידיעה וועגן דער אויס־מארדונג פון ראוונער יידן. איך בין אהיים געלאפן פון רחל׳ע גורביץ, ווו איך האב זיך געשפילט, און האב געפונען די מוטער ליגן אויף דער ערד מאכטלאז פון וויינען און רופנדיק אן אויפער צו מאטילדא׳ן: „דער סוף איז געקומען, דו מוזט ראטעווען דאס קינד!״.. איך און מאטילדא האבן זיך באמיט איר בארוהיקן אבער אומזיסט. מיר האבן אוועקגעשיקט א שליח קיין ראוונע ברענגען ידיעות פון דער משפחה, וועלכער האט ליידער געבראכט נאר די טרו־יעריקע באשטעטיקונג, אז דער פעטער יאנקל, די מומע דבורה און פאניא מיט׳ן קינד לעבן שוין ניט מער. פון דעמאלס האט זיך שוין די מוטער מער ניט בארוהיקט.

נאך דריי פיינליכע מאנאטן זענען אריבער, און ענדליך איז געקומען דער טאג, וועלכן מע האט ניט געוואגט צו גלויבן אז ער איז געקומען. ווען מע האט שוין געכאפט

מענטשן אין גאס אויף גיין גראבן די גריבער, האט מען אינערליך זיך נאך געפרוווט טרייסטן, אז עס וועט נאך געשען א נס. ווען איך און מאטילדא זענען פארנאכט א היים געקומען האבן מיר געטראפן דאס הויז אפן — מע האט די מוטער צוגענומען... די נעכסטע פאר טעג זענען אריבער אין גרויל, שרעק און האפנונג. מע האט אונדז צוגעזאגט זי באפרייען פאר גאלד. מאטילדא האט צונויפגעזאמלט אלץ וואס איז געווען אין שטוב און אויך אירס צוגעלייגט — און מע האט זי געבראכט. איך האב געהאט דאס גליק נאך איין מאל א קוק טון אויף איר. ווי פארענדערט זי איז געווארן אין משך פון די 40 שעה! פארברענט פון דער זון, קוים וואס זי שטייט אויף די פיס פון הונגער, דארשט, שווערע ארבעט און שרעק... אזוי איז זי שטיין געבליבן אויף דער שוועל ווי א פארגליווערטע און אויסגעשריגן צו מיר: „מיידל ארויס!" אויס געוווינהייט האב איך געפאלגט. ווען איך האב זיך צוריקגעקערט האב איך זי שוין מער ניט געטראפן — מע האט זי צוגענומען מיט'ן גאלד...

אין עטליכע מינוט ארום איז מען געקומען מיך זוכן, אבער ניט געפונען. איך האב מער ניט פארשטאנען וואס עס קומט פאר און איך האב געפאדערט, אז מאטילדא זאל מיך פירן צו דער מוטער. זי האט זיך געבעטן און געדראט מיט זעלבסטמארד אויב איך וועל איר ניט פאלגן, און דאס לעצטע האט געווירקט. נאך דריי מאל איז מען געקומען מיך זוכן, אבער מאטילדא האט מצליח געווען מיך אויסבאהאלטן און איך בין דאך ניצל געווארן. אזוי זענען אריבער נאך דריי חדשים. אין געטא האט מען זיך געגרייט, צוגעגרייט עסן און געגראבן בונקערס.

איין טאג איז געקומען צולויפן פאניא רובינשיין און אונדז באפוילן גלייך פארלאזן די שטאט. מיר האבן געפאלגט און אין איילעניש פארגעסן מיטנעמען עפיס געלט. מיר האבן זיך געמוזט צוריקקערן אין שטאט, ווו עס איז שוין פארגעקומען די ליקווידאציע פון די יידן.

און מיר האבן אנגעהויבן וואנדערן פון ארט צו ארט. מאטילדא איז קראנק געווארן און קוים געקאנט גיין. מיט די לעצטע כוחות האבן מיר זיך דערשלאגן קיין קוואסי־לאוו, ווו מיר זענען אפגעווען א פאר וואכן, נאכדעם קיין ראוונע. איך האב פיגורירט אלס מאטילדא'ס טאכטער און מע האט אונדז ביידע געוואלט אפשיקן קיין דייטשלאנד, אבער מאטילדא האט מורא געהאט טאמער וועל איך זיך אויסמיידן מיט מיין פאטער. מער זענען געקומען קיין זדאלבונאוו, ווו מאטילדא האט באקומען ארבעט און א צימער, אבער זי איז שוין געווען האפנונגסלאז קראנק. איך בין געלאפן אין „געביטסקאמיסאריאט", ווו מע האט מיך געקענט אלס די קליינע „פאלקסדויטשע", און איר באזארגט מיט א פלאץ אין שפיטאל, אבער עס איז שוין געווען צו שפעט. זי איז געשטארבן אין גרויסע ווייטיקן און דער גרעסטער ווייטיק אירער איז געווען, וואס וועט זיין מיט מיר.

איך בין דעמאלס אלט געווען דרייצן יאר און געבליבן גאנץ אליין. א שטיקל צייט האב איך געארבעט ביי דער באן אלס א טאלמעטשערן. ווען ס'איז געקומען א באפעל ארויספארן קיין דייטשלאנד אלס פאלקסדויטשע בין איך אנטלאפן. איך האב זיך איינגעארדנט ביי הויז־ווירטשאפט, ווו איך האב געארבעט ביז'ן אנקומען פון דער רויטער ארמיי —

און איך בין פריי געווארן און נאך פיל מי אנגעקומען אין ישראל, ווו איך געפין זיך צוזאמען מיט מיין פאטער און שוועסטער, אבער ליידער אן מיין טייערער מוטער.

דער פארטיזאן

באריא גאלדפארב, דער זון פון דוד און שיינדל גאלדפארב פון אנדרוסיעווי, א דארף נעבן מעזשירטש. פון קינדווייז אן האט ער איינגעזאפט אין זיך די פרייע לופט פון דער ריינער אפענער נאטור און צוזאמען מיט איר א טיפן געפיל פאר פרייהייט און שרעקלאזיקייט. ווען ער איז עלטער געווארן האבן אים די עלטערן געשיקט לערנען אין ראוונער „תרבות"־גימנאזיע, ווו ער האט ארויסגעוויזן גרויסע פעהיקייטן און זיך באליבט געמאכט ביי די שטאטישע חברים און פריינט, נאכדעם ווי ער איז געווען א בן־בית אין דארף.

אין דער נאטור־שולע פון דארף האט ער אויך ארויסגעוויזן גרויס פליקהייט און זיך אויסגעצייכנט אין שווימען און רייטן, רודערן און פעכטן און איז פאר'שם'ט געווען אלס גבור־חיל. זעלבסט פארשטענדליך, אז אזא סארט ערציאונג האט אויסגעווירקט איר איינפלוס אויף באריא'ן, וועמענס ארט דענקען און רעאגירן אויף פאקטן איז געווען גאנץ אנדרערש ווי פון א דערשראקנעם געטא־ייד. עס איז דעריבער נאטירליך, אז ווען די גורל'דיקע געשעענישן פאר יידן זענען געקומען, האט ער ניט פיל געקלערט און גלייך אוועק צו די פארטיזאנער, וועלכע האבן געווירקט אין דער סביבה.

דארט האט ער ארויסגעוויזן פיל טעטיקייט און זיך אויסגעצייכנט מיט גבורה און געשיקטקייט. שנעל איז ער געווארן א קאמאנדיר פון א אפטיילונג און פון זיינע העלדישע נקמה־אקטן האבן זיך געטראגן לעגענדעס אין דער גאנצער געגנט. אין שווערער מי אבער פריי האט ער דורכעמאכט די גאנצע מלחמה, אבער אויפ'ן ראנד פון נצחון האט אים דער גורל געטראפן און ער איז געפאלן פון א פריינטליכער קויל.

צוריקקערנדיק פון א זיגרייכע נאכטטעטיקייט, האט ער זיך דערלויבט א שפאס און אויף דעם רוף פון דער וואך האט ער געענטפערט אין דייטש. דער פאטראל האט אים אנגענומען אלס שונא

און געשאסן די פאטאלע קויל, וועלכע האט געמאכט א טראגישע ענדע צו א רומפול לעבן.

זיינע עלטערן און ברודער אסיק זענען אומגעקומען אין מעזשיריטשער געטא. די מוטער איז געשטארבן. פון דער גאנצער משפחה איז פארבליבן נאר איין טאכטער ניוניה, וועלכע געפונט זיך אין ישראל.

מיר געבן דא פראגמענטן פון בוך „חורבן קארעץ" דערציילט פון אינזש. מ. גילדענמאן („דיאדיא מישא"), ווו עס ווערן געשילדערט די העלד־טאטן פון פארטיזאן באריא גאלדפארב.

רעדאקטאר

— — — „זאלבע אכט גייען זיי ארויס פון א וואלד, לויפן שנעל אריבער דעם וועג און דערנענטערן זיך שוין צו די אפגעהאקטע בוימער, וועלכע ליגן אנגעוואלגערט אויף דער צווייטער זייט וועג... עס דערהערן זיך עטליכע שאסן, נאר זיי זענען שוין אריין אין דער געדיכטעניש פון די צווייגן און פארנעמען א פארטיידיקונגס־פאזיציע... די דייטשן גרייפן אן... באריס, וועלכער פירט אן מיט דער גרופע, הייסט שיסן פארזיכטיק, ווייל זיי האבן ווייניק קוילן. דער שונא ווערט מיט יעדער מינוט אלץ אגרעסיווער... באריס גיט א באפעל צוגרייטן די גראנאטן... די דייטשן שפרינגען ארויס פון זייער באהעלטעניש און לאזן זיך לויפן איבערן וועג צו אטאקירן די פארטיזאנער... עטליכע גראנאטן פליען אין דער ריכטונג פון די אונגרייפער... אויסנוצנדיק די בהלה, לויפן די פארטיזאנער שנעל אדורך דעם פרייען פלאץ, וואס טיילט זיי אפ פון א צווייטן בארג אפגעזעגענע בוימער, הינטער וועלכע עס הויבט זיך אן א געדיכטער וואלד... באריס לויפט דער לעצטער; ער הערט די ווילדע געשרייען פון די פארוווּנדעטע דייטשן... ער פארהאלט זיך א ווײַלע צוליב א גראבן דעמב, וואס ליגט אויף דעם וועג... נאר אריבערקריכן איבער אים, און זיי זענען געראטעוועט... איין פוס האט ער שוין אריבערגעווארפן איבער דעם בוים... ער דערפילט פלוצלינג א שארפן ווייטיק אין לינקן ארעם... געלע און רויטע קרייזן הויבן אן שוועבן פאר זיינע אויגן און — וואס ווייטער געדענקט ער נישט...

— — — — — — — — — — — — — — — —

דער אפיציר איז צוגעגאנגען צום פענסטער און האט אים אויפגעפראלט. צוזאמען מיט דעם שטראם פרישע לופט האט זיך אריינגעריסן אין צימער דער ריח פון בליענדיקע אקאציעס. ער האט זיך אוועקגעזעצט אויפ'ן פענצטער און באפוילן באריסן זיך אוועקשעלן אקעגן אים. דרייענדיק מיט צוויי פינגער דעם שפיצרוט, האט ער זיך געווענדעט דורך דער טאלמעטשערין צו באריסן:

— דו ביזט נאך יונג. דו קענסט און דארפסט נאך לעבן און ברענגען נוצן דיין פאלק. דו האסט זיך געלאזט פארפירן דורך די „יידן־קאמוניסטן", וועלכע האבן געוואלט פארוואנדלען אייער אוקראינע אין אן עקספערימענטאלן פעלד פאר סטאלינס ווילדע אידייען. איצט האט אונדזער פירער באפרייט אייער לאנד פון דער באלשעוויסטישער פעסט, און מיט דער הילף פון אייער פאלק וועט ער אויפשטעלן אן אומאפענגיקע זעלבסטשטענדיקע מלוכה.

ער ווייסט נישט אז איך בין א ייד, האט באריס א טראכט געטאן מיט צופרידנהייט.

— לייג זיך איבער — האט דער דייטש פארטגעזעצט מיט א געמאכטער פריינטליכער שטים, און ווענדנדיק זיך צו דער אוקראינערין האט ער צוגעגעבן: ברענגט צו אים די קראנקן־שוועסטער, זי זאל אים איבערבינדן די ווונד. גיט אים אפעסן, און דאן פירט אים אריין אין מיין קאבינעט אויף דעם פארהער.

— — — — — — — — — — — — — — — —

דער קאמענדאנט האט אויפגעעפנט די אויגן און נישט בייטנדיק זיין פאזיציע זיך געווענדעט צו דער אוקראינערן:

— פרעג אים, ווי פילט ער זיך?

די דאלמעטשערין האט איבערגעזעצט די פראגע אויף אוקראיניש.

— איך פיל זיך גענוג שטארק, אויף אויסצוהאלטן אייערע גרעסטע פייניקונגען און נישט פאררעטן קיינעם פון מיינע חברים — האט געענטפערט באריס.

— ער זאגט, אז ער פילט זיך בעסער, הער קאמענדאנט — האט געזאגט די דאלמעטשערין — און ער דאנקט אייך דערפאר, וואס איר האט אים געשיקט די קראנקן־שוועסטער.

באריס, וועלכער האט פערפעקט באזעסן די דייטשישע שפראך, איז דערשטוינט געווארן פון דער איבערזעצונג פון דער אוקראינערן און האט ניט געוווסט מיט וואס דאס צו דערקלערן.

— אויב ער וועט ענטפערן אויפריכטיק אויף מיינע פראגן, וועל איך אים האלטן נאך א קורצע צייט פארשפארט און דערנאך ארויסלאזן אויף דער פריי — האט פארטגעזעצט דער קאמענדאנט.

נאך איידער די אוקראינערין האט באוויזן צו איבער־זעצן דעם אפיצערס רייד, האט באריס שוין אויסגעשריגן:

פון רעכטס: נאניא גאלדפארב (אין ישראל), עלטערן דוד און שיינדל אומגעקומען, באריא געפאלן אין פארטיזאנען.

— אומזיסט אייערע רייד! איך ווייס וואס מיר דער־ווארט, איר מעגט שוין צוטרעטן רייסן מיין פלייש און ברעכן מיינע ביינער, אבער געדענקט, אז אייך דערווארט אין דער נאנסטער צוקונפט נאך פיל ערגערס!

— וואס זאגט ער? — האט געפרעגט דער קאמענדאנט.

— ער זאגט, אז ער פילט זיך נאך זייער אפגעשוואכט און דערשעפט, און בעט אייך, אז איר זאלט אים א טאג־צוויי לאזן צורו, און דאן וועט ער אייך גערן געבן די נויטיקע אינפארמאציעס.

באריס האט געוואלט אויסשרייען, אז נישט דאס האט ער געזאגט, נאר אן אינערליכער קול האט אים דיקטירט זיך אפצוהאלטן דערפון און ער האט בלויז געקוקט אויף דער אוקראינערן מיט פארוווּנדערונג.

— — — — — — — — — — — — — — — —

באריס האט ניט געהערט ווי דער דייטש, וואס באוואכט אים, האט א פאר מאל אויפגעעפנט די טיר און האט אריינ־געקוקט אין צימער. — — — ער איז געווען איצט אין זיינע חלומות אין זיין היימאט־דארף אנדרוסיעוו נעבן שטעטל מעזשיריטש אויף וואלין... עס איז ערב יום־כיפור... זיין פאטער און מוטער, אנגעטאן אין יום־טוב׳דיקע מלבושים קלייבן זיך גיין אין שטעטל צו כל־נדרי... באריס ליגט אין עס־צימער אויף א קאנאפע... דער פאטער ווענדעט זיך צו אים מיט א ביסל א בייזלעכער שטים: נאך לאנג וועסטו ליגן? צוליב דיר וועלן מיר פארשפעטיקן, מיר האבן דאך איבער דריי קילאמעטער צו גיין... באריס וויל זיך אויפהויבן און קען נישט... דער גאנצער קערפער איז ווי מיט בליי אנגעגאסן און קען נישט רירן מיט קיין אבר... פון א זייטיקן צימער גייט אריין די אוקראינישע דאלמעטשערין מיט א ווייס, זיידן טיכל אויף דעם קאפ, מיט א קליין מחזור׳ל אין דער האנט: צעטשוכע זיך, פארטיזאנער, די צייט איז קורץ — — —

א שטארקע שיין פון אן עלעקטריש לעמפל האט אים א בליץ געטאן אין די אויגן און ער האט זיך אויפגעכאפט פון שלאף. די אוקראינערין, וואס ער האט אקארשט געזען אין חלום, איז געשטאנען איבער אים איינגעבויגן, און הינטער איר איז געשטאנען א באוואפנטער דייטש.

— אט דא האסטו א קאלדרע — האט זי געזאגט מיט א סודות־פולער שטים — וועסט זי אויפוויקלען ווען מיר וועלן אוועקגיין. דו וועסט גיין גלייך פאר זיך ביז עס ענדיקט זיך דער גארטן, דארט אויף דעם שליאך וועל איך דיר אפווארטן.

— — — — — — — — — — — — — — — —

— דערלויב מיר דיר צו דאנקען. איך וועל אייביק געדענקען, אז דו האסט מיך געראטעוועט פון א זיכערן טויט. זאג מיר ווער ביזטו, פון וואנען שטאמסטו און ווי רופט מען דיר. איך וויל וויסן וועמען איך האב צו פארדאנקען מיין לעבן. איך וויל וויסן דעם נאמען פון דיר, וואס איך וועל אייביק טראגן אין הארצן.

— נישט דו מיר, נאר איך דיר דארף דאנקבאר זיין, וואס דו האסט מיר געגעבן די מעגליכקייט זיך ארויסצורייסן פון דעם גהינום, אין וועלכן איך האב זיך געפונען אין משך פון אנדערטהאלבן יאר — — — איך בין א טאכטער פון אן ארעמען יידישן שניידער פון א קליין שטעטל אויפ׳ן דניעפר און מיין נאמען איז ר י י ז ע ל ע א ס ט ע ר מ א ן.

קאמיטעט פון „ליגע פארן ארבעטנדן ארץ־ישראל".

קאפיטל דריי

צום אייביקן אנדענק

פערזאנען און משפחות

פערזאנען און משפחות נאכ׳ן א״ב. / אנדענק טאוול. / רשימה פון יארצייטן. / בילדער פון לאנדסלייט. / גרינדער און באגרינדער. / נאכווארט.

אופשטיין לייב און אסנה

מיין פאטער לייבקע דער קצב און מיין מוטער אסנה האבן געפירט א יידיש הויז און געגעבן זייערע קינדער א יידישע ערציאונג ווי אויך בילדונג אין דער לאנד שפראך.

זייער היים איז אלע מאל געווען אפן פאר אורחים און דורכפארנדיקע ישיבה־בחורים, וואס האבן געלערנט אין קארעצער ישיבה. זיי האבן געגעבן מיט דער פולער האנט פאר שטאטישע דרינגענדע באדערפענישן. פון זייער הויז איז מען קיינמאל ניט ארויסגעגאנגען מיט ליידיקע הענט. איבערהויפט מיין מוטער, געדענק איך, איז געווען א זייער מיטפילנדע פרוי מיט א גוט הארץ.

מיינע ברידער, מאלקע, חיים, אברהם, מיין שוועסטער מעמצע זענען אלע אומגעקומען פון די היטלער מערדער.

ערע זייער אנדענק!

יצחק אופשטיין
(וויניפעג)

אייזנבערג ישעיה, יהודית און פאמיליע

מיין פאטער ר׳ ישעיה בר׳ פסח־זאב און מוטער יהודית אייזנבערג האבן געוווינט אין דארף סאפאזשין נעבן מעזשיריטש. אונדזער היים איז געווען אן עכט ארטאדאקסישע, הגם די עלטערן האבן באזעסן די לאנד שפראכן רוסיש און פויליש. וווינענדיק אין דארף האבן זיי צוזאמען מיט די אנדערע פאמיליעס פון די אייזנבערגס גענומען די בעסטע מלמדים און לערערס פאר די קינדער און זיי געגעבן גוטע ערציאונג.

נאך דער ערשטער וועלט־מלחמה האבן מיר זיך איבער־געצויגן קיין מעזשיריטש. אונדזערע עלטערן האבן זיך גיך אריינגעפאסט אין שטאטישן לעבן, אנטייל גענומען אין דער אויסהאלטונג פון ביקור־חולים, תלמוד־תורה, הכנסת־אורחים אד״ג. אויך איז מיין פאטער געווען א אנגעזעענער בעל־הבית אין טריסקער קלויז און גענומען א טיכטיקן אנטייל אין אירע ענינים.

אלס וואלד־סוחר איז ער א גאנצע וואך ניט געווען אין דער היים, נאר געקומען אויף שבת׳ים און יום־טוב׳ים, די פרייע צייט פון וועלכע ער האט פארבראכט אין קלויז ביים לערנען. אויך אין דער היים איז אונדזער פאטער געוווינט געווען זיצן איבער א ספר. די שבת׳דיקע פארטאגן, סיי ווינטער און סיי זומער, קלינגען מיר נאך אין די אויערן ווי ער פלעגט מעביר זיין די סדרה און אנדערע זאגעכצן און לערנען.

בשעת פוילנס הערשאפט האבן אונדזערע עלטערן אנטייל גענומען אין די וואלן צום סיים, ניט קוקנדיק דערויף, וואס זיי האבן ריזיקירט דערמיט מיט דער פרנסה, ווייל דער פריץ פון דער שטאט איז פאראינטערעסירט געווען, אז זיין פארטיי, וועלכע איז געווען זייער פיינדליך צו יידן, זאל האבן די מערהייט. זיי האבן מיטגעארבעט אין פרייער פראפאגאנדע פאר׳ן בלאק, וואס יידן מיט אוקראינער האבן געשלאסן, כדי ניט פארלירן א פארטרעטער אין סיים.

אונדזער ברודער שלום־פנחס איז געווען גוט געלערנט אין תלמוד ווי אויך אין אלגעמיינע וויסנשאפט. פון זיין פריער יוגנט איז ער געווען אין וואלד אלס בראקער אין וועלכן פאך ער איז געווען זייער בקי. זיין גוט הארץ

פאר דער פאמיליע און אויך פאר פרעמדע איז געווען באוווסט. ער איז אלע מאל גרייט געווען ארויסהעלפן יעדן איינעם מיט וואס נאר מעגליך.

אונדזער שוועסטער ב ר י י נ ד י ל איז אויך געווען פיין געבילדעט, אנטייל גענומען אין ציוניסטישער ארבעט ווי אויך אין שטאטישע אנגעלעגנהייטן, ווי הילף פאר קראנקע און ארעמע אד"ג. אין מעזשיריטש איז ארגאניזירט געווען א קאמיטעט פון עלטערע פרויען, די אנפירערין פון וועלכן איז געווען ר ח ל י ע ק ב - ל י י ב ' ס. דער קאמיטעט האט געהאט די אויפזיכט, אז ארעמע און קראנקע זאלן קריגן שפייז און אנדערע הילף. מע האט באשטייערט די פאמיליעס פון דער שטאט און פארלעך זענען געגאנגען יעדע וואך צונויפ־זאמלען די באשטייערונג ווי אויך זענען געשיקט געווארן פארלעך אין די הייזער פון קראנקע, זיי צו העלפן סיי בייטאג און סיי ביינאכט. אויך קרעמערס, וואס האבן געדארפט מאכן א לעבן, זענען ארויסגעהאלפן געווארן דורך די מיט־גלידער פון דעם קאמיטעט, וועלכע האבן זיי באפרייט אויף עטליכע שעה אא"וו. און דער ארבעט האבן אנטייל גענומען מיין מוטער און מיין שוועסטער.

אונדזער ברודער י ע ק ב. ביז 13 יאר האט ער געקריגן א יידישע דערציאונג ביי גוטע לערער און מלמדים אין תלמוד, עברית און ליטעראטור. פון 13 יאר האט ער געלערנט רוסיש, באזוכט די ראוונער גימנאזיע ביז דעם 8־טן קלאס. אין דער צייט פון דער פוילישער הערשאפט איז זייער שווער געווען פאר יידישע סטודנטן אנקומען אין אוניווערזיטעט, איז ער געצוווּנגען געווען צו ענדערן דעם פלאן פון זיין שטודיום. ער איז געווען א יאר אין דאנציגער גימנאזיע, דערנאך אין ווילנער לערער־סעמינאר, געענדיקט אן העב־רעאישן לערער־קורס. צו ענדע האט ער אנגענומען א פאסטן אין א בית־ספר און גענומען אנטייל אין ציוניסטישער טעטיקייט.

ער איז אומגעקומען צוזאמען מיט דער גאנצער פאמיליע.

לאה'קע אייזנבערג—אלפערן
(וויניפעג)

די מומע איידיע

אין א שכנות'דיקן דארף, נאענט פון מעזשיריטש, איז געליגן דאס דארף „טאפטשען". דארט האט געוווינט א פרוי מיט איר מאן. די פרוי האט געשטאמט פון מעזשיריטש און מע האט איר גערופן א י י ד י ע ט א פ ט ש ע נ ע ר, וועלכע האט אין זיך געהאט אלע גוטע מעלות. יעדער מעזשיריטשער ייד, וואס איז פארביי געפארן דאס דארף טאפטשען, האט געמוזט אפשטייגן ביי דער מומע איידיע. באלד האט זי דעם יידן מקבל פנים געווען מיט א ברייטן „ברוך־הבא", אויסגעפרעגט וואס עס הערט זיך אין מעזשיריטש בכלל, נאכהער, ר' קרוב גייט דאוונען, דערלאנגענדיק דעם מאן'ס טלית אוז תפילין, און גייט וואשט זיך, און זי האט מקיים געווען די מצווה פון הכנסת אורחים.

זי פלעגט זיך נוהג זיין שיקן אין שטאט אריין פראדוקטן פאר נויטבאדערפטיקע און ארעמע. זי איז געווען א קינדער־לאזע, אבער זי האט געזאגט, אז זי זארגט פאר מער קינדער ווי אן אנדער מאמע. זי האט טאקי זוכה געווען א סך נפשות מחיה זיין ביז א טיפער עלטער. איר שפריכווארט איז געווען: אז מע בעט זיך אויס א געלייגער, אויף דער וועלט, שלאפט מען רוהיק אויף יענער וועלט.

לכל בני משפחתנו מצבה פה נקים לזכרון עולם:

ר' משה־יעקב ב"ר פנחס אופשטיין,
ר' ברוך ב"ר משה־יעקב אופשטיין,
לייביש ב"ר משה־יעקב אופשטיין,
האשה טויבע בת ר' ישעיהו,
הנדיבה איידיע בת ר' ישעיהו מטאפטשען,
העלמה פעסיע בת ר' משה־יעקב אופשטיין.
ת. נ. צ. ב. ה.

שמעון אופשטיין
קנדה

אקאשקע זיידל און פאמיליע

ביז דער מלחמה האבן מיר געלעבט אין נ ע ו ו י ר־ק א ו ו, געהאט א ווירטשאפט מיט זייער ווילע קינדער, געצויגן די פרנסה פון געוועלב און געווען זייער צעפרידן פונעם פאמיליע לעבן. מיט'ן אנקום פון די סאוויעטן האבן מיר דאס געוועלב ליקווידירט, אבער מע האט דאך געדארפט עסן, האב איך צו ביסלעך פארקויפט „שניט־סחורה" און טיכלעך. די גוי'שע שכנים האבן אנגעוויזן און מע האט מיך פארשיקט קיין א ו ר א ל אויף 5 יאר, ווו איך האב זייער שווער געארבעט, אבער נאך שווערער איז געווען מיין געפיל, אז איך בין אזוי ווייט פארוואורפן פון מיין מאן און קינדער.

מיין עלטסטע טאכטער ד י נ ה' ל ע, וואס איז דאמאלס אלט געווען 13 יאר, האט מיר געשריבן: טייערע מאמע מיינע, שטארק זיך, אין גיכן וועסטו זיין מיט אונדז צוזאמען. דערווייל האט זיך אנגעהויבן די קריג מיט די נאציס און

איך האב שוין פון מיין פאמיליע גארניט געהערט. ווען מע האט מיך באפרייט אלס פוילישע בירגערין, בין איך אוועק אין א קאלכאז, ווו איך האב געארבעט און געהאפט אז דער קריג זאל זיך ענדיקן.

גלייך ווי איך האב געהערט, אז ראוונע איז שוין באפרייט געווארן, האב איך שוין אנגעהויבן שרייבן און זוכן מיין פאמיליע. דריי מאנאטן האב איך געווארט אויף אן ענטפער, ביז איך האב באקומען די פינסטערע בשורה, אז מיין מאן מיט די קינדער ליגן אלע גע׳הרג׳עט אין איין גרוב אויף דער צעגעלניע. איך בין געפאלן אין אונמאכט און בין אפגעליגן קראנק צוויי וואכן. איך האב געזען, אז אלץ פאר מיר איז געענדיקט, אויב א מאמע האט פארלארן א מאן מיט זיבן קינדער, האט מער ניט קיין צוועק צו לעבן און האב געדענקט וועגן זעלבסטמארד.

דערווייל האב איך באקומען א בריוו פון אסתר זינ־מאן, אין וועלכן זי האט מיך אביסל געשטארקט און גערופן צוריק צום לעבן און קומען קיין ארץ־ישראל, ווו איך וועל נאך קאנען נוצליך זיין פאר עמיצן, און אפשר וועל איך נאך עמיצן אפזוכן פון מיין פאמיליע. אירע ווערטער האבן אויף מיר געווירקט און איך האב מיך געלאזט אויפ׳ן וועג קיין ישראל, ווו איך געפון זיך היינט און וואס די שטרעבונג אהער איז גרויס געווען ביי מיר אין דער פאמיליע פון אלע יארן, אבער ניט אויף אזא אופן.

דבורה אקאשקע

גוראלניק משה און זלאטע

משה גוראלניק איז געווען א געבוירענער א קארעצער. ער איז אריבערגעפארן קיין מעזשיריטש מיט זיין פרוי זלאטע און צוויי טעכטערלאך בערך אין יאר 1929־30. ער איז געווען פון פאך א שמיד, האט ער געקויפט א פלאץ אויף האלער־גאס, ווו ער האט זיך אויפגעשטעלט א קוזניע צום ארבעטן ווי אויך א קליינע ווויינונג געמאכט. צו דער צייט איז ביי זיי א זון געבוירן געווארן, ווערנדיק אזוי ארום א בעל־משפחה פון 5 נפשות.

משה מיט זיין פרוי זלאטע האבן געפירט א זייער אנשטענדיק לעבן און א דאנק זייער גוטהערציקייט האבן זיי זיך געטיילט מיט יעדן נויטבאדערפטיקן מיט וואס זיי האבן נאר געהאט. זלאטע האט זיך אפגעגעבן מיט געזעל־שאפטליכע ארבעט, און ווען נאר מע האט געדארפט טון פאר׳ן בית־הספר, פאר יתומים אד״ג, איז זלאטע שטענדיק גרייט געווען צו געבן און זאמלען ביי יענעם.

אזוי האבן זיי געפירט א באשיידן אבער אנשטענדיק לעבן ביז די היטלער־מערדער זענען געקומען. ביז דער שחיטה האט מען משה׳ן געפייניקט מיט פארשיידענע שווערע ארבעט, נאכדעם האט מען אלץ ביי זיי אוועקגערויבט און צום סוף גע׳הרג׳עט זיין פרוי מיט די קינדער. ער אליין איז א פארביטערטער געבליבן אין געטא און ווייטער געשמידט פאר די מערדער. ער האט אלע מאל געזאגט: „סיידן איך וועל ניט לעבן, אבער אויב יא וועל איך נקמה נעמן פאר׳ן אומשולדיק בלוט פון מיין פרוי, קינדערלאך און אלע יידן״.

פון דער צווייטער שחיטה איז אים טאקי געלונגען אנטלויפן אין וואלד, ווו ער איז אנגעקומען אין א פארטי־זאנען אפטיילונג פון אוקראינער. משה האט צוזאמען מיט זיי זייער פיל אויפגעטון. יעדער פלאץ אין מעזשיריטש און ארום איז אים געווען באוווסט און יעדן מערדער האט ער געקענט און געדענקט, מיט וועלכע ער האט זיך אפגערעכנט. ערשטנס איז ער געקומען מיט א גרופע פארטיזאנער אין דארף חארישטע, ווו זיי האבן גע׳הרג׳עט דעם קאמענדאנט אנדריי בילאושקא, דעם מערדער פון מעזשיריטשער יידן, נאכדעם האט ער געצינדן מאגאזאנען מיט תבואה און אמוניציע און נאך אזעלכע זאכן.

צום באדויערן זענען די פאררעטערישע אוקראינער פאר־טיזאנער ניט לאנג טריי געבליבן זייער מיטקעמפער און אים גע׳הרג׳עט. אזוי האט געלעבט און אומגעקומען דער העלד פון מעזשיריטשער יידן — משה גוראלניק.

כבוד זיין אנדענק!

אסתר זינמאן

דייטש מרדכי

מרדכי דייטש איז באקאנט געווען אין מעזשיריטש ניט נאר אלס ארנטליכער בעל־מלאכה, וואס האט געמאכט אן ערליכן לעבן פון „יגיע־כפים״, נאר אלס „אב־מלאכה״, ד.ה. דער פאטער און פארזארגער פון אלע בעלי־מלאכות.

ער איז געווען דער הויפט איניציאטאר ביים גרינדן דעם האנטווערקער פאראיין און א דאנק זיין טיכטיקייט איז ער געווייט געווארן פארזיצער, וועלכן אמט ער האט פארנומען אלע יארן, אויספירנדיק אים אויפ׳ן בעסטן אופן און צו דער צופרידנהייט פון אלע חברים.

אבער ניט נאר אין די רייען פון פאראיין האט זיך דייטש אויסגעצייכנט, אויך אויסער׳ן פאראיין האט ער געזארגט און געטון פאר די בעלי־מלאכות אלץ וואס נויטיק און מעגליך. ער איז געווען זייער פארשטייער אין שטייער־אמט, אז מע זאל חלילה קיינעם ניט קריוודען, ווי אויך

א ריכטיקער פארטרעטער און פארמיטלער ביי דער מאכט אין אלע ענינים פונעם פאראיין בכלל און פון יעדן מיטגליד באזונדער.

די מאכט האט זיך מיט זיין ארנטליכקייט גערעכנט און זיינע בקשות אלע מאל גוט געמאכט. אויך האבן די חברים זיך באצויגן צו אים מיט צוטרוי און דאנקבארקייט פאר אלע זיינע באמיהונגען און געזען אין אים זייער ריכטיקן שליח־ציבור און טריבון.

פאמיליע פון מאטל דייטש

וויגמאן בנימין און מלכה

א באשיידענע קינדערלאזע משפחה, וועלכע האבן גע־זארגט זיך איבערלאזן א שיינעם נאמען דורך מצוות און מעשים טובים. מ ל כ ה פלעגט אויפטון גוטע זאכן אין געהיים פאר׳ן מאן און ב נ י מ י ן — אין געהיים פאר׳ן ווייב. ביידע צוזאמען דאקעגן האבן זיי באשלאסן געבן א ספר־תורה אין שול אריין און דאביי מאכן א שמחה פונקט ווי א חתונה ביי א קינד.

די גאנצע שטאט מענטשן זענען איינגעלאדן געווארן אלס מחותנים, וועלכע האבן זיי אפגעגעבן „מזל־טוב" און זיך געפרייט מיט זיי צוזאמען. ווען מע האט געפירט דעם ספר אין שול אריין האט מען געטאנצט דעם גאנצן וועג.

דאן האבן זיי גענומען צוויי ארעמע יתומים צו זיך און זיי דערצויגן אזוי ווי אייגענע קינדער. איינע ר ח ל ר ע ז נ י ק זייערע אן אייגענע פון ט ו ט ש י ן און דעם צווייטן פ ס ח (פ י י ס י) ב ע ר נ ש ט י י ן. זיי האבן זיי אויסגעהאלטן מיט עסן, קליידונג און לערנען און א היבשע מאס טרייהייט און ליבשאפט. ווען רחל איז אויסגעוואקסן האבן זיי איר חתונה געמאכט און איר פארזארגט מיט א געשעפט און דירה. זיי האבן פון איר דערלעבט צוויי אייניקלאך.

בנימין איז געשטארבן מיט א נאטירליכן טויט און מלכה איז געגאנגען מיט די קינדער און אייניקלאך צו דער שחיטה ערב שבועות 1942 צוזאמען מיט אלע מעזשיריטשער יידן.

פ י י ס י ן האבן זיי דערצויגן און אים אנגעטרויט אנטייל נעמען און פירן זייערע געשעפטן. ער האט זיך געראטעוועט דורך רוסלאנד און דורך ט ע ה ע ר א ן איז ער צוזאמען מיט נאך קינדער געקומען קיין ישראל.

אסתר זינמאן

ז י נ מ א ן ד א נ י ע

א טאכטער פון פ ר ו י ק ע און א ס ת ר ז י נ מ א ן, פון וועלכע דער פאטער איז טראגיש אומגעקומען פון מערדער־ישע הענט, בעת ער האט פארזוכט צו לויפן פון דער מעזשיריטשער געטא און די מוטער איז נאך פיל איבער־לעבענישן אין די וועלדער און וואנדלונגען איבער רוסלאנד, דייטשלאנד און אנדערע לענדער אנגעקומען אין ישראל.

פון די פיר קינדער איז איין זון גע׳הרג׳ט געווארן פון א באמבע און די טאכטער ד א נ י ע איז אומגעקומען צעזאמען מיט די מעזשיריטשער קדושים, און צוויי זון האבן זיך גערעטעט דורך לויפן און אויך אנגעקומען אין ישראל. אין איר טאגע־בוך האט א ס ת ר ז י נ מ א ן געבראכט די שוי־דערליכע און אויספירליכע באשרייבונג וועגן מעזשיריטש

ביז און נאכ׳ן חורבן, פון וועלכע אייניקע קאפיטלען ווערן געבראכט אין דעם יזכור־בוך.

פון די קינדער זינמאן, וועלכע האבן אלע באקומען א פיינע ערציהונג און בילדונג, איז די טאכטער דאניע געווען די געראטענסטע און פעהיקסטע פון אלע. זי האט זיך אויך אויסגעצייכנט מיט איר שיינקייט און מיט איין פארשפרעכנדן קינסטלערישן טאלאנט צום שרייבן, צייכנען, טאנצן אד״ג. מיטן אנקומען פון די דייטשן האט זי איבער־געריסן אירע לימודים אין דער ראוונער תרבות־גימנאזיע און געטיילט דעם אלגעמיינעם ביטערן גורל פון אלע מעז־שיריטשער יידן ביי דער שווערער צוואנגס־ארבעט.

ניט אכטענדיק די ביטערע ארבעט, פון וועלכער זי פלעגט צוריקקערן א היים שפעט אין דער נאכט א צעבראכענע, האט זי געפירט א סקעטש־בוך, אין וועלכן זי האט באשריבן די שלעכטע צייטן: דאס אויפפירן זיך פון די דייטשן, דאס לעבן אין געטא אא״וו. אירע ארטיקלען זענען געגאנגען פון האנט צו האנט און געדינט אלס א שטראל פון ליכט אין די פינסטערע באדינגונגען און אויך א טרייסט אויף בעסערע צייטן. הערשל חאסיס, וועלכער איז באקאנט געווען אין שטעטל אלס ליבהאבער און מבין פון געשריבענעם ווארט, פלעגט אפט שיקן נאכפרעגן אויב דאניע האט אנגעשריבן א נייע זאך, כדי עס באקומען צום לעזן.

ווען די מוטער איז געלאפן אין די וועלדער נאך דער טאכטערס טויט האט זי מיט זיך גארניט מיטגענומען, נאר די שריפטן פון איר טאכטער, וועלכע זי האט מיט ליבשאפט און בענקשאפט געטוליעט צו זיך אלס איינציקער אנדענק. אין איינעם פון די שווערע מאמענטן, ווען איר לעבן איז געווען אין סכנה, האט זי די שריפטן פארשטעקט אונטער א בוים, און ווען זי איז פריי געווארן האט זי זיי צוריק־באקומען, דענקענדיק מיט דער צייט זיי אפדרוקן. אבער ליידער האט מען איר אויפ׳ן וועג קיין ישראל בארויבט פון אלעס וואס זי האט מיט זיך געהאט און אויך די באליבטע שריפטן.

בלויז פון זכרון גיט איבער די מוטער אייניקע פערזן פון א גרעסער ווערק אנגעשריבן נאכ׳ן פארניכטונג פון די ראוונער יידן, אין וועלכן זי באשרייבט די גרויליקע איינ־צלהייטן פון דער אונמענשליכער „אקציע״ און שרייט אויס איר יונג פילנדיק הארץ נאך נקמה.

נאך ראוונער שחיטה...

עס איז כדאי דאס צו באשרייבן,
ס׳זאל פאר איין אנדיינק בלייבן.
אויב איבערלעבן וועט אונדז זיין באשערט,
וועט דאך ניט זיין פארווערט,
דאן וועלן מיר דאס לעזן אין גרויס פריידן,
און זיך דערמאנען די געפעלטע ליידן.
ווען אבער חלילה ניין —
און מיר וועלן פון דער וועלט גיין,
צי קענט איר, ליבע מענשן, דענקען
און מיר איין טרייסט־ווארט שענקען,
אז פון טויזנטער וועט כאטש איינער בלייבן,
וועגן די שרעק דערציילן און באשרייבן...
— — — — — — — — — — —
צי וועט די וועלט גאר שווייגן,
דאס פארשניידן אזוי פיל יונגע צווייגן,
אומשולדיג יידיש בלוט ווי וואסער פארגאסן,
וואס האבן נאך פון לעבן ניט גענאסן...
אה גאט פון נקמה, באווייז דיין ווינדער,
אויף די מענטשן־חיות, מערדער פון קליינע קינדער...
— — — — — — — — — — —

ב. א.

כ״ץ נפתלי און חייקע

ווען מיין פאטער ע״ה איז נפטר געווארן בין איך אלט געווען בלויז 12 יאר, און אלץ וואס איך געדענק וועגן אים, האב איך געהערט פון מענטשן אין שטאט.

און עלטער פון 36 יאר איז ער נפטר געווארן, איבער־לאזנדיק א שם טוב אלס געטרייער מאן און פאטער צו זיין משפחה און בכבוד׳יקער בעל־הבית אין שטאט. ער איז באקאנט געווען אלס נפתלי דער וואטנמאכער, פון וועלכער מלאכה ער האט מפרנס געווען בכבוד א משפחה פון זעקס נפשות און אויך געשפענדעט פאר ארעמע און צרכי ציבור.

ער איז געווען א חסידישער ייד, געדאוונט אין צוויי פאר תפילין, אין דער פרייער צייט פון ארבעט האט ער אריינגעקוקט אין א ספר, האט זיך אויסגעצייכנט מיט עניות און אנדערע מדות טובות און אין דעם גייסט האט ער דערצויגן זיינע קינדער. א שאד וואס מיר האבן ניט זוכה געווען צו געניסן מער פון זיין חינוך, אבער ווייל איז צו אים, וואס ער האט ניט געזען דעם אומקום פון זיין משפחה אין 21 יאר ארום דורך די ווילדע מערדער.

נאך היינט שטייט פאר מיינע אויגן דאס בילד פון מיין פאטער אויפ׳ן טויטן־בעט. ער איז קראנק געווארן אויף א שווערן טיפוס, און זייענדיק א שטארקער בעל־אמונה, האט ער זיך געראנגלט מיט דער קרענק מיט אלע כוחות. איין נאכט האבן מיר געהערט ווי ער קרעכצט און שרייט זייער שטארק. מיר זענען צו צו אים און געפרעגט וואס איז געשען, אויף וועלכן ער האט געענטפערט: „איך האב זיך געראנגלט מיט׳ן מלאך־המוות, וואס האט געוואלט נעמען מיין נשמה. איך האב געשריגן און גע׳טענה׳ט, אז איך וועל ניט דערלאזן, אז ער זאל מיך צונעמען און איבערלאזן אן אלמנה מיט 6

קליינע קינדער. און ווירקליך איז ער אריבער דעם קריזיס בשלום און איז געזונט געווארן. אבער אין צוויי יאר שפעטער איז ער ווידער שווער קראנק געווארן אויף טיפוס, פון וועלכן ער איז שוין ניט מער אויפגעשטאנען.

מיין מוטער, וועלכע איז געבליבן א יונגע אלמנה, ניט געוווינט צו ארבעט אבער מיט א סך ליבשאפט, האט געמוזט שפייזן און דערציען זעקס קליינע קינדער. שנעל איז דער נאמען חייקע די בעקערן אזוי באקאנט געווארן ווי פריער נפתלי דער וואטנמאכער. אפט מאל האט זי דורגעווייקט די דייזשעס טייג מיט הארציקע טרערן, אבער די שטאט האט גערן געגעסן דאס ברויט פון א פרוי, וואס האט ליבערשט מיט שווערע מי געשפייזט אירע קינדער איידער אנקומען צו מענטשן. ניט איינמאל האבן מיר פאר־זוכט דעם טעם פון הונגער, אבער דערפון האט קיינער ניט געוווסט, און די קינדער האבן אויף זיך מקבל געווען די גזירה, ניט וועלנדיק מצער זיין די מוטער.

ווען די קינדער זענען עלטער געווארן, איז דער מוטער אביסל לייכטער געווארן. איך בין ארומגעגאנגען אין די נאנטע דערפער מיט א זאק אויף די פלייצעס און אויסגעביטן פארשיידענע קלייניקייטן אויף פראדוקטן. טראץ דעם אלעמען איז די מוטער געווען פול מיט לעבענספרייד אין זיך תמיד באמיט שאפן א ווארעמע ליבע אטמאספער אין שטוב. זי איז אונדז געווען ניט נאר א ליבע מאמע, נאר אויך א גוטע געניטע לערערין.

פאר דער צווייטער וועלט־מלחמה, ווען די קינדער האבן אנגעהויבן פארדינען, האט זיך אנגעהויבן א בעסערע צייט פאר דער מוטער, וועלכע האט שוין געקענט זיך אפרוהען פון דעם שטענדיקן עול און שווערער ארבעט. מיין ברודער יעקב האט חתונה געהאט אוז געבארן א זון נפתלי נאך אונדזער פאטער, די שוועסטער בת־שבע האט חתונה געהאט און געבארן א טאכטער, און די יונגערע רחל האט אויך געהאלטן ביי חתונה האבן. אבער דא האט אויסגעבראכן די צווייטע וועלט־מלחמה, איך און מיין ברודער צבי (אין אמעריקע) זענען מאביליזירט געווארן אין דער רויטער ארמיי, וואס א דאנק דעם זענען מיר לעבן געבליבן.

די מוטער, ברידער און שוועסטער, וועלכע האבן ערשט געדארפט אנהויבן לעבן, זענען געפאלן פון די נאצישע רוצחים און דעסטגלייכן אונדזער גאנץ גרויסע משפחה, וואס האט געציילט מער פון 100 נפשות, זענען טראגיש אומגע־קומען צוזאמען מיט אלע מעזשיריטשער יידן.

זאל זייער אנדענק געהייליקט זיין אויף אייביק!

ברוך כ״ץ

רחל יעקב־לייבס

א באשיידענע און איידעלע פרוי פונעם עכט בעלי־בתיש׳ן קלאס. זייענדיק אליין פון א פיינעם אפשטאם האט זי אויף זיך גענומען די דיסקרעטע מיסיע אנטקעגן קומען און ארויסהעלפן „יורדים" און געהיימע נויטבאדערפטיקע, וועמען דער גורל האט אראפגעזעצט פון זייער מדרגה. ווען רחל האט זיך דערוווסט וועגן אזא מענטשן, האט זי גלייך אנגענומען מיטלען אים צוריקשטעלן אויף די פיס און אים ברענגען צו א זיכערן צושטאנד. איר מיטארבעטערן, וואס האט איר געהאלפן אין ראט און טאט, איז געווען טויבע זילבערמאן.

זיי האבן שוין אלע מאל געוווסט וועגן אלע נויטבאדערפ־טיקע, געהאט אן אפן אויג און אין געהיים געטון אלעס און אין דער ריכטיקער צייט.

אין יאר 1919, ווען אין מעזשיריטש זענען געווען פיל היימלאזע פון זוויהיל, און אין שטעטל האט געהערשט א טיפוס עפידעמיע, האט רחל געזארגט צוערשט אז דער קראנקער זאל געזונט ווערן און דערנאך, אז דער געזונט געווארענער זאל קריגן אן הלוואה און זאל קאנען קומען צו זיין פריעריקן מצב פון פרנסה.

אזוי האט זי איר לעבן געווידמעט פאר מעשים־טובים, ווי הלואות און גמילות־חסדים, הכנסת־כלה און ביקור־חולים אד״ג. ווען זי איז געשטארבן האבן פיל געהאלפענע פאמיליעס נאך איר געוויינט און איר נאכגעזאגט שבחים.

ש. ז.

קאנאדא און אמעריקא

גאז — זילבערשטיין פייגע

עס איז פאר מיר א גרויסער ווייטיק צו שרייבן וועגן פייגען 12 יאר נאך איר טויט. אבער עס איז פאר מיר אויך א גרויסער כבוד צו זיין איינע פון אירע נאענסטע פריינד, זינט דעם ערשטן טאג פון מיין קומען קיין קאנאדא.

איך האב געטראפן פייגען אין יאר 1921 אין טאראנטא (קאנאדא), ווען אירע עלטערן האבן געוווינט אין שכנות מיט מיין ברודער, צו וועלכן מיר זענען געקומען פון פוילן. פייגע, הערנדיק פון אונדזער קומען, איז געקומען אונדז מקבל פנים זיין און פון דאן אן האב איך געזען פייגען יעדן טאג ביז דעם לעצטן טאג פון איר יונג פארשניטענעם לעבן.

פייגע איז אליין געווען קוים זעקס מאנאטן אין לאנד, ווען איך האב איר באגעגנט, אבער זי איז שוין געווען גוט

באקאנט אין פיל יידישע קרייזן און זייער באליבט. זייער הויז איז שטענדיק געווען פול מיט מענטשן, און צו איר גרויסן שבח זאל פארצייכנט ווערן, אז זי האט אויפגענומען מענטשן פון יעדער שיכט און קלאס מיט דער זעלבער פריינטליכקייט. פאר יעדן האט זי געהאט א פארשטענדיקונג און א גוט ווארט און יעדן האט זי געהאלפן מיט ראט און טאט.

דאס איז אלץ געווען איידער באריס איז געקומען קיין קאנאדא, א. פארשפיל צו איר חלום וועגן א גליקליך לעבן מיט באריסן. צו מיין גרויסן גליק בין איך געווען אויך ביי דעם מאמענט ווען פייגעס לעבן האט זיך פארפאל־קאמט. זי האט חתונה געהאט מיט ברוך זילבערשטיין, געבוירן א קינד, געשאפן א ווארעמע היים, ווו זי האט ערשט געקאנט זיך אפגעבן מיט מענטשן. זי פלעגט שטענדיק טראכטן וועגן אירע פריינט, וואס זענען שטארק פארנומען מיט זייערע משפחות און געשעפטן, און זי פלעגט זיי קומען צו הילף אין פארשיידענע וועגן. זייער אפט פלעגט זי זיי אוועקנעמען פון זייער שווערן יאך אויף אייניקע שטונדן, כדי זיי זאלן זיך אביסל דערפרישן און קענען ווייטער אנגיין מיט זייער נייעם און גאנץ שווערן לעבן אין א ניי לאנד. איך בין געווען איינע פון די פריינט און איך וועל עס קיינמאל ניט פארגעסן און מיט גרויס דרך־ארץ דערמאנען איר נאמען.

ווען דאס לעבן איז געווען גוט צו איר, האט זי געהאט אן אויטאמאביל, און ווען זי פלעגט פארן אין גאס, פלעגט זי זיך אלע מאל ארומקוקן, צו איז עמיצן שווער צו גיין, איז עמיצער שלעכט אנגעטאן און אפשר דארף עמיצער א פאר דאלער צו איינקויפן שפייז פאר זיך אדער זיין משפחה. און זי פלעגט זיי שטענדיק געפונען, פונקט ווי זיי וואלטן געווארט אויף איר, זיי אריינגעמען אין אויטא און יעדן איינעם פארלייכטערן זיין לאגע. פיל האבן זי אפילו ניט געקענט און ניט געוווסט איר נאמען און זי זיי אויך ניט, אבער ביי דער טייערער מענטשליכער נשמה האט דאס ניט

פייגע גאז־זילבערשטיין.

געמאכט קיין אונטערשייד. זי פלעגט זיך אפט אויסדרוקן פאר מיר, אז גאט איז גוט צו מיר דארף איך זיין גוט צו מענטשן.

עס דערמאנט זיך מיר אן ערב פסח, ווען עס איז אריינ־געקומען צו מיר א פריינט און זיך פארקלאגט, אז ער האט ניט אויף פסח. איך האב געוווסט, אז ער איז אויך פייגעס א פריינט, האב איך אים געהייסן ווארטן און געגאנגען זיך מיישב זיין מיט פייגען. ווען איך האב איר אנגערופן דעם נאמען האט זי מיר געזאגט, אז ער האט ערשט פארלאזן איר הויז מיט א סומע געלט, אבער דאך האט זי מיר געגעבן נאך געלט פאר זיינעט וועגן און געהייסן אים ניט זאגן פון וועמען.

מע וואלט געקאנט אנשרייבן א גאנצן בוך פון פייגעס מענטשליכע באציאונג צו מענטשן, איך ווייס אבער ניט אויב עס איז כדאי זיך איבער צו חזר׳ן. זאל נאר געזאגט ווערן צו איר שבח, אז הלואי זאלן אירע קינדער האבן גע׳ירש׳נט אירע גוטע מדות און פייגע זאל קיינמאל ניט פארגעסן ווערן. איך וויל נאר דערמאנען אירע ציוניסטישע אקטיוויטעטן. זי איז געווען דינאמיש און ענליך צו איר אידעאל. זי פלעגט באגייסטערן דעם צווייטן מיט איר מוט. איר הויז איז שטענדיק אפן געווען פאר פארזאמלונגען און אויף איר ווארט האט מען אויסגעשטעלט.

זי איז געווען פרעזידענטן אין דער הדסה ארגאניזאציע, ווו זי האט פיל בייגעטראגן. זי האט אבער געזוכט אן אנדער וועג צו פארווירקליכן איר ציוניסטישן אידעאל און האט זיך אנגעשלאסן אין דער פרויען פיאנערן ארגאניזאציע. זי האט געארבעט אינטענסיוו און אונערמידליך און פאר איר טויט איז זי געווארן פרעזידענטן פון דער ארגאניזאציע. זי האט געהאט גרויסע פלענער פאר איר אויסדערוויילטער ארגא־ניזאציע און די פלענער זענען אונטערגעגאנגען צוזאמען מיט איר חשוב׳ן יונגן לעבן.

זי האט נאך מיטגענומען מיט זיך אויף איר אומגליקליכן וועג איר עלטערן זון, וועלכער איז געווען מיט איר אין דעם זעלבן אויטאמאביל. דער גרויסער פארלוסט פילט זיך נאך ביז היינטיקן טאג, כאטשע עס זענען שוין אריבער 12 יאר. ניטא ווער עס זאל פארנעמען איר פלאץ ניט צווישן אירע פריינט און ניט אין דער ארגאניזאציע. עס איז אונמעגליך צו באשרייבן דעם אומגליק, וואס האט געטראפן איר משפחה דורך איר טויט און על אחת כמה וכמה איר חבר אין לעבן. זאל זיי גאט אלעמען טרייסטן און זאלן דערלעבן נחת אין די פארבליבענע קינדער, וועלכע זאלן זיין די יורשים פון אירע מעשים טובים און רייכן גייסט.

גאלדע מאטלעוו

★

אט זענען זיי די דריי: פרוי גארנשטיין, חיים־דוד גלאזער און פייגעלע גאז. אלע זענען זיי געווען לערערס אין דער שולע פון פרוי גארנשטיין. עס זענען נישט געווען פיל אזעלכע פרויען ווי פרוי גארנשטיין, וועלכע האט זיך אויסגעצייכנט מיט בילדונג, ענערגיע און שפראך וויסנשאפט. חיים דוד גלאזער איז געווען דער

ערשטער מאדערנער לערער, וועלכער האט איינגעפירט די העברעאישע שפראך אלס לער־פאך אין זיין חדר. און פייגעלע גאז איז געווען די לערערין פון רוסיש.

אבער ניט נאר א לערערין איז געווען פייגעלע גאז. זי איז געווען פאר אונדז פיל מער. זי האט געעפנט פאר אונדז א פענסטער, דורך וועלכן מיר האבן געזען די גרויסע וועלט און וואס עס קומט דארט פאר. פייגעלע צוזאמען מיט רחל רובינשטיין האבן אונדז פארזאמלט אלע שבת און געליינט פאר אונדז דערציילונגען פון דער ליטעראטור אדער אויסצוגן פון דער פרעסע און אונדז געגעבן צו פארשטיין אלע פראגן און בראבלעמען.

פייגעלע האט געוועקט אונדזער מחשבה. זי האט אונדז געלערנט רוסיש, אבער די שפראך איז נאר געווען אן אויסערליכער אינסטרומענט צום אינערליכן נאציאנאלן אינ־האלט פון יעדער דערציילונג אדער ליד. זי האט אונדז אויך ארויסגענומען אויסער דער שטאט, ווו מיר האבן געזען די נאטור אין איר גאנצער פראכט. דארט האבן מיר קענען געלערנט בוים, בלום און פויגל.

איך דערמאן מיך ווי איך האב געפילט אויף די אויסערן שטאטישע אויספלוגן, וואס זי האט איינגעארדנט פאר די שילער. איך האב פשוט געדענקט, אז די גאנצע שיינע וועלט געער צו פייגעלע גאז, און ווי דאנקבאר איך בין געווען, וואס זי האט אונדז גענומען פאר שותפים צו איר און דערמעגליכט אונדז נהנה זיין דערפון צו גלייך מיט איר.

א ליבשאפט אן גרעניץ האט געהערשט צווישן די שילער און איר, און ווי אנטוישט און פאר׳יתום׳ט האבן מיר געפילט, ווען מיר האבן זיך דערוווסט, אז פייגעלע גאז האט פארלאזן מעזשיריטש.

בלומה רויטלמן־בן־ישראל

גאלדמאן — עפעל מלכה

מלכה גאלדמאן־עפעל

אונדזער אויסדריקליכער וווּנש, עס זאל זיין צום אייביקן אנדענק דער טייערער נשמה פון מ ל כ ה ע פ ע ל, פרוי פון פ ס ח ע פ ע ל יבדל לחיים.

געבוירן אין מעזשיריטש, געוווינט אין אמעריקע (ניו־יארק), וועלכע איז אפגעריסן געווארן פונעם לעבן אין די בעסטע פרילינג־יארן. ווייניק האט זי געלעבט, נאר פיל געליטן, איר הארץ איז פארוווּנדעט געווען פון אפטע הארץ־אטאקן.

זייענדיק שטענדיק געשעצט און געליבט פון איר מאן, משפחה, לאנדסלייט און אלגעמיינע סביבה, פארצייכנען מיר דא אינעם יזכור־בוך, אלע מיר, באווירקטע פון טיפער בענק־שאפט און הערצליכע געפילן נאך דער קריסטאל ריינער נשמה, וואס האט מיט ווירדע געטראגן דעם נאמען מ ל כ ה.

די נאבעלע פרוי, וואס איז געבענטשט געווען מיט מענטשליכער גאנצקייט און איר איידעלע הארץ האט זיך ליידער איינגעבראכן פאר דער צייט. מלכה איז געווען באשאנקען מיט א איידעלע נאטור און טיף רירנדע הומאני־טארע געפילן. זי איז געווען וואך צו יעדן ליידנדן פון איר גרויסער משפחה לאנדסלייט פון מעזשיריטש, יעדן מיטגע־האלפן מיט א ברייטער האנט. ניט ווייניקער האט זי אויך געלייסטעט פאר סתם נויטבאדערפטיקע מענטשן.

אירע איידעלע מדות און ווונדער שיינע מעשים זענען און וועלן בלייבן טיף איינגעקריצט אין אונדזער אלעמענס זכרון אויף אייביק. ווען טרויער און אומעט דרוקט און לאסטעט אויף אונדז צוליב דעם גרויסן פארלוסט, געפונען מיר טרייסט און מוט אינעם אנדענק פון איר געטרייער ערליכער יידישער נשמה.

ת. נ. צ. ב. ה.

אליק גליקשטיין
(רמת גן)

ניסנהאלץ מרדכי (מאטיל)

געקומען קיין ווינינפעג פאר דער ערשטער וועלט־מלחמה. נאך דער מלחמה, ווען עס איז געווארן די ערשטע מעגליכ־קייט צו קומען אין קאנטאקט מיט מעזשיריטש, האבן זיך די מעזשיריטשער לאנדסלייט ארגאניזירט און באשטייערט,

מאטיל ניסנהאלץ

כדי דאס געלט ארויסשיקן פאר הילף די נויטבאדערפטיקע. אין מעזשיריטש גופא האט זיך אויך ארגאניזירט א קאמיטעט פון עטלעכע פרויען און מענער, צו וועלכע מע האט געשיקט דאס געלט, אז זיי זאלן פארטיילן צו די וואס נויטיקן זיך.

מאטיל ניסנהאלץ האט זיך איבערגעגעבן מיט דער גאנצער ענערגיע, ער איז אויסגעקליבן געווארן ערשטער פרעזידענט פון דער לאנדסמאנשאפט, ניט קוקנדיק דערויף, וואס ער איז געווען שוואך אין געזונט.

א חוץ דער הילף, וואס מע האט געשיקט פאר קראנקע און נויטבאדערפטיקע, ווי אויך מעות־חיטין, איז מאטיל געווען דערפאר, אז מע זאל גרינדן אין מעזשיריטש א גמילות־חסדים קאסע, כדי דער מיטל־קלאס, ד.ה. דער סוחר, דער קרעמער און אויך דער בעל־מלאכה, זאלן מיט א גמילות חסד קאנען אנהאלטן זייער עקזיסטענץ און געבן זיי די מעגליכקייט צו פילן, אז זיי נעמען ניט קיין קצבה.

דעם פלאן האט מען געמוזט אויסקעמפן, ווייל אייניקע זענען געווען געגן. ער האט ניט נאכגעגעבן און מיט דער הילף פון אייניקע פרויען האט מען דעם פלאן דורכגעפירט. עס איז געווען א גרויסע הומאניטארע הילף פאר א סך מעזשיריטשער יידן. אבער ליידער איז מאטיל אוועקגענומען געווארן אין זיינע יונגע יארן, 6 טאג אין חודש אייר תש"ד (1944).

עס איז געווען א פארלוסט ניט נאר פאר זיין פרוי און קינדער, נאר אויך פאר אונדזערע לאנדסלייט און פאר דער וויכטיקער ארבעט, וואס ער האט אנגעפירט מיט אמת'ער ליבע און הארציקייט.

ערע זיין אנדענק!

לאה'קה אייזנבערג־אלפערן

קאנטאר ר' דוד און אדיל

געקומען קיין ווינינפעג אין 1905 אלס שוחט. ער איז געווען א ברויזנדער כאראקטער, פול מיט לעבן. ער איז ניט

ר' דוד קאנטאר

געווען קיין בעל־פחד, אז ער זאל פארשווייגן וועגן כשרות אין שטאטישע ענינים. דער יונגער יידישער ישוב אין ווינינפעג האט אנגעהויבן א ביסל פארקוקן פון כשרות, און איבערהויפט זענען געווען גרויסע מחלוקת'ן צווישן רבנים און שוחטים. עס האט אים ניט אפגעשראקן בלייבן אן פרנסה. ער האט אויסגעקעמפט, אז פון ניו־יארק האט מען ארויס־

אדיל קאנטאר

געשיקט דעם עלטסטן רב פון דעם ועד הרבנים, וועלכער האט אויסגעפארשט און אויסגעפונען, אז ר׳ דוד קאנטארס איז דער גרעסטער שוחט און א בקי אין כשרות, ווי אויך פעסטגעשטעלט, אז זיין קאמף איז א גערעכטער.

זיין גוט הארץ האט מיטגעפילט ארעמע בחורים, וואס האבן געוואלט לערנען שחיטה. ער האט מיט זיי געלערנט ביז זיי האבן באקומען סמיכה און זיי באזארגט מיט די נויטיקע ספרים און חלפים אן קיין שום שכר.

זיין היים, א דאנק זיין פרוי אדיל, איז געווען אפן פאר לאנדסלייט און אויך פאר יעדן, וואס האט געזוכט א רעכט יידישע אטמאספער אין די יארן פון דער ערשטער עמיגראציע, און מע האט געפונען ביי די קאנטארס א היי־מישע כשר׳ע היים.

גאט האט זיי געבענטשט מיט א שיינער דערצויגענער יידישער פאמיליע, זיי האבן זיך אפגעזאגט פון זייערע וויכטיקסטע לעבנס באדערפענישן, כדי צו דערציען געלע־רנטע פראדוקטיווע קינדער פאר זיך און פאר׳ן כלל.

ר׳ דוד איז נפטר געווארן אין עלטער פון 88 יאר, ד׳ חשון תשי״ד (1953).

אדיל בת ר׳ פסח־זאב קאנטאר איז נפטר געווארן אין עלטער פון 89 יאר, כ״ג טבת תשט״ו (1955).

לאה׳קה אייזנבערג־אלפערן

ישראל

טייטשער ר׳ ברוך

איינער פון די לעצטע מאהיקאנער פון אלטן חסידישן מעזשיריטש איז נפטר געווארן אין ישראל ט׳ טבת תשט״ז אין טיפער עלטער.

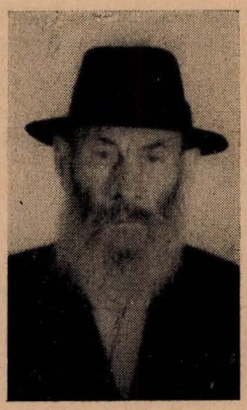

ברוך טייטשער

ר׳ ברוך איז געבוירן געווארן אין מעזיריטש אין יאר 1872 ביי עכט רעליגיעזע עלטערן און איז דערצויגן געווארן אופ׳ן אלטן שטייגער צו תורה און סחורה.

אבער זיין געהיימע שטרעבונג איז געווען פארן קיין ארץ־ישראל און זיך מפרנס זיין פון יגיע־כפיים אין הייליקן לאנד. אין יאר 1935 האט ער זוכה געווען זיין אידעאל צו פארווירקליכן. ער איז געקומען אין לאנד צוזאמען מיט זיין פרוי חינצה, זיך באזעצט אין א קליינעם צימער אין תל־אביב, ווו זיי האבן זיך מפרנס געווען בכבוד.

איין טאג האט זיין פרוי באשלאסן זיך אומקערן קיין פוילן צו ברענגען זייער טאכטער הענצע, וועלכע איז דארט פארבליבן נאך זייער אוועקפארן. דער אלגעמיינע אומגליק האט זיי דארט פארכאפט און זענען אומגעקומען צוזאמען מיט אלע מעזשיריטשער יידן.

ר׳ ברוך האט זייער פיל געליטן פונעם אומגליק וואס האט אים געטראפן און שטענדיג גערעדט דערפון מיט ווייטיק. ער איז אריבער ווינען צוזאמען מיט זיין זון אברהם, ווו ער האט געפונען א ביסל נחת און טרייסט אינעם זון, שנור און אייניקלאך.

עס איז אוועק פון אונדז א פרומער און ארנטליכער מאן, וואס איז באליבט און געשעצט געווען פון אלעמען.

ת. נ. צ. ב. ה.

י. סבוראי

אנדענק־טאוול

נאך די ערשטע גרינדערס פון מעזשיריטשער לאנדסמאנשאפט אין ווייניפעג — קאנאדא

פיאנערן, וואס זענען געקומען פאר דער ערשטער וועלט־מלחמה פון מעזשיריטש־וואלין קיין ווייניפעג־קאנאדא. אין דער צייט פון דער מלחמה האבן זיי געגרינדעט די מעזשיריטשער לאנדסמאנשאפט אין ווייניפעג, און גלייך ווי די מלחמה האט זיך געענדיקט, האבן זיי אנגעהויבן שיקן הילף און קליידער פאר די נויטבאדערפטיקע אין מעזשיריטש.

אלע אונטן דערמאנטע זענען געווען איבערגעגעבענע חברים, זייערע היימען זענען געווען אפן פאר פארזאמלונגען און טיי׳ס, כדי צו שאפן געלט פאר הילף־צוועקן לטובת די לאנדסלייט אין מעזשיריטש. אויך האבן זיי באשלאסן צו שאפן א ליי־קאסע אין מעזשיריטש, און מיט דער הילף פון טיכטיקע כלל־טוערס אויפ׳ן ארט איז אין 1936 די קאסע געעפנט געווארן. די קאסע האט באצוועקט צו לינדערן די לאגע פון מיטל־קלאס סוחרים און בעלי־מלאכה, אז זיי זאלן מיט א גמילות־חסד קאנען אנהאלטן זייער פרנסה־סטאנדארט. אחוץ דעם האט מען איבערגעשיקט קיין מעזשיריטש געלטער פאר פערזענליכע שטיצע, וואס דער מעזשיריטשער קאמיטעט אויפ׳ן ארט פלעגט פארטיילן אלס מתן בסתר.

אזוי האבן די מעזשיריטשער לאנדסלייט אין קאנאדא ניט פארגעסן זייער אלטע היים און ארויסגעהאלפן זייערע לאנדסלייט מיט׳ן גאנצן הארצן און מיט א אפענער האנט.

לאמיר ערן זייער אנדענק!

חיה בת אברהם קופערבאנד,
דוד בר׳ יצחק־אריה קאנטאר, שוחט,
מרים בת צבי דיין,
חיה בת מתתיהו ריטשמאן,
מיכל בר׳ ישראל טעסלער,
רבקה טעסלער,
מרדכי ניסנהאלץ,
יעקב שוסטער,
ביילע בת משה עפעל,
בנימין ורחל קאפלאן,
שיבע קארמאן,
מיכל בר׳ יעקב זאפראן,
נחמה בת יהודה־מאיר זאפראן,
שמערל יאנאווסקי,
מינדל יאנאווסקי,
מרדכי בוקבינדער,
דינה בת אברהם אוקיילע,
ברוך אוקיילע,
מרדכי ואיידל שוסטער,
בתיה ושמעון סמאלא,
זאב בר׳ משה בורקע,
פייגע־רחל רוטבארד,
יעקב בר׳ שמואל גערשפעלד,
זעלדע בת שמואל גערשפעלד.

רשימה פון יארצייטן

נאך מעזשיריטשער לאנדסלייט נפטר געווארענע אין קאנאדא

אווערבוך אליהו צבי	נפטר	י״ח אדר תשי״א,	1951
בוקבינדער מירל בת איציק־יצחק	„	כ״ב טבת תשט״ו,	1955
גראטש צבי בר׳ אליהו	„	י״ח אב תשי״ב,	1952
גלאדשטיין חיה־בילה ובעלה ישראל	„	כ׳ אב תשי״ג,	1953
לערנער דינה בת משה	„	י״ג חשון תשי״א,	1950
סטיין פרץ בר׳ אברהם	„	י״ד סיון תרצ״ג,	1933
סטיין אברהם בר׳ פרץ	„	י״ח שבט תשי״ד,	1954
קליינמאן מרדכי בר׳ פייביש	„	ט״ו חשון תרע״ה,	1914
קליינמאן פריידע בת שלמה	„	ה׳ כסלו תר״פ,	1919
קליינמאן מאיר בר׳ מרדכי	נפטר	ד׳ תשרי תשי״א,	1950
קושניר רייזע בת יהושוע	„	י״ד ניסן	—
קושניר שלמה בר׳ חיים־מאיר	„	ה׳ חשון	—
קושניר עטיל בת מאנוס	„	ב׳ תמוז	—
רעזניק שמאי בר׳ ברוך־יצחק	„	י״ח תשרי	—
רעזניק חיה־לאה	„	ו׳ טבת	—
רובינשטיין דוב בר׳ גדליה	„	י״ד אב תשי״ג,	1953
שטיינדל אייזיק־יצחק בר׳ שלמה			
שטיינדל ציזע בת נתן־לייביש	„	ב׳ אלול	—

בילדער פון לאנדסלייט

נפטר געווארענע אין ווייניפעג

זעלדע גערשפעלד יעקב גערשפעלד

דינה לערנער

דוב רובינשטיין

משה און חנה קופער

משה קופער איז געווען אין ווייניפעג פון די ערשטע פיאנערן מיט עטליכע און פערציק יאר צוריק.

חנה קופער מיט איר פאמיליע זענען געקומען קיין ווייניפעג נאך דער ערשטער וועלט־מלחמה. מיט איר גאנצער ענערגיע האט זי זיך אריינגעווארפן אין דער ארבעט פון דער לאנדסמאנשאפט. מיט אירע שוואכע כוחות האט זי געוועקט און אויפגעפאדערט, אז מע זאל שאפן געלט און שיקן קיין מעזשיריטש פאר די נויטבאדערפטיקע. אויך האט זי איבערגעשיקט פיל פעקלאך קליידונג צו טשערנע אברהם דעם מגיד׳ס, אז זיי זאלן צוטיילן פאר די וואס נויטיקן זיך.

די לעצטע יארן, ווען חנה קופער האט איר שיין פאר־לארן, האט זי ניט אויפגעהערט צו פאדערן פון די מעמבערס פון דער לאנדסמאנשאפט, אז מע זאל אנגיין מיט דער הילף־ארבעט אן איבעררייס. שוין ליגדיק אין בעט קראנקערהייד, האט זי אפגעהאלטן ביי זיך נעבן בעט פארזאמלונגען און געהאלפן מיט אירע טיכטיקע עצות. יעדע אונטערנעמונג פון דער לאנדסמאנשאפט האט זי באגעגנט מיט פרייד.

אויך האט זי פיל אויפגעטון ביים אריבערברענגען עמיגראנטן פון מעזשיריטש. איר היים איז שטענדיק אפן געווען פאר זיי, זי האט געזוכט און געשאפן פאר זיי ארבעט און בכלל געהאלפן יעדן איינעם מיט ראט און טאט. איר איידעם אליהו־הערש אווערבוך איז געווען איר ארויסהעלפער און סעקרעטאר אין איר נאבעלער מענטש־ליכער ארבעט.

יעצט, ווען משה און חנה קופער ליגן ביידע אין טיפער עלטער אין מושב־זקנים־שפיטאל, איז עס אונדזער חבר׳ישער חוב צו דערמאנען און פארצייכנען אין אונדזער בוך זייערע פארדינסטן און מענטשליכע טריישאפט, מיט וועלכע זיי האבן זייער לעבן אויסגעפולט.

לאה׳קע

נאכוואָרט

צום אפשלוס קומען מיר אפגעבן א דין־וחשבון זיך און אלעמען וועגן דער וויכטיקער „יזכור״־אונטערנעמונג, וועלכע גייט שוין אן אריבער דריי יאר.

דער שרעקליכסטער צורר־ישראל פון אלע צייטן האט אין זיין קרענקליכן מוח פארטראכט אפצומעקן די שיינע יידישע קהילה אין מעזשיריטש און ניט איבערלאזן פון איר קיין זכר. אבער נצח ישראל לא ישקר — ווענינקע איבער־בלייבער נאך דער גרויסער קאטאסטראפע האבן זיין שטן׳ישן פלאן פארשטערט.

נאך אן אנגעשטרענגטער ארבעט פון אייניקע יאר שטייט ווידער פאר אונדזערע אויגן יענע שיינע מעזשיריטש, ווו מיר זענען געבוירן און דערצויגן געווארן; ווידער זעען מיר די אלטע ווארעמע היימען מיט זייער עכט יידישן ארט לעבן, די טייערע געשטאלטן פון אונדזערע טייערע פרומע עלטערן און ליבע טיכטיקע ברודער און שוועסטער. ליידער איז עס נאר א מאנומענט, אבער א ווירדיקער מאנומענט, וועלכער וועט דינען אלס זכר און אפשפיגלונג פאר אונדז און פאר די קומענדיקע דורות וועגן אונדזער שיינעם יידישן און מיוחס׳־דיקן אפשטאם.

אבער פון דער צווייטער זייט האבן מיר אביסל איבערגע־שעצט די כוחות, גייסטיקע און מאטעריעלע צוגלייך, וועלכע האבן נאך אונדזער אויסרעכנונג געדארפט שטיין צו אונדזער דינסט און הילף. מענטשן האבן זיך ניט אפגערופן גענוג און אין צייט, מיט שריפט און געלט, צוליב וועלכן מיר זענען אין לעצטן מאמענט, צוליב מאנגל אין מיטלען, געווען גע־צווונגען צו באגרעניצן דעם פארנעם פונעם בוך. אויך זענען צוליב דער זעלבער סיבה פיל אפטיילונגען פון בוך ניט גענוג באהאנדלט און באלויכטן געווארן. איבערהויפט טוט אונדז זייער לייד, וואס דוקא די משפחות־אפטיילונג, וועלכע מיר האבן געשטרעבט אויסצופולן פאר יעדן פרייז און מי, איז ניט גענוג פאלקאם, און דאס צוליב מאנגל אין מיטהילף אדער פארנאכלעסיקונג מצד די משפחה־מיטגלידער אליין, וועלכע ווייסן זעלבסט און פארשטיין, אז אפילו ביים בעסטן ווילן איז דאס ניט אויספירבאר מצד יחידים אליין. מיר שטעלן פעסט מיט א געוויסער סאטיספאקציע, אז דאס אפענע בוך איז אויפגענומען געווארן מצד אלע מעזשיריטשער מיט א גרויסער מאס התלהבות און אפילו מיט א געפיל פון חרטה מצד יעניקע, וועלכע האבן באצייטנס ניט געזארגט צוצושטעלן דעם נויטיקן מאטעריאל וועגן זייערע משפחות און וואלטן דאס יעצט גערן גוט געמאכט, אבער ליידער איז שוין צו שפעט, און יעדנפאלס ניט פון אונדזער שולד.

באזונדערס מוזן מיר אונטערשטרייכן, אז בנוגע דער לייסטונג פון אונדזערע לאנדסלייט אין קאנאדא, ווי אויך אין אנדערע אויסלענדישע צענטערן, זענען מיר ניט ווינציק איבעררראשט. מיר זענען טיף איבערצייגט געווען, אז דער ווירדיקסטער מאנומענט נאך דער טראגיש אומגעקומענער קהילה יידן פון מעזשירטש איז א „יזכור־בוך״ ארויסגעגעבן אין הייליקן לאנד, ווהין יעדער ערליכער און נאציאנאלער ייד האט געשטרעבט צו קומען צו קבר־ישראל, און אין דער שפראך, אין וועלכער עס ווערט איבעראל אויסגעקריצט דער אויפשריפט אויף יעדער מצבה. דאך האבן מיר טיילווייז געקורצט דעם העברעאישן טעקסט און טיילווייז גענומען אויף זיך דעם עול פון באזונדערע הוצאות, כדי צו שאפן א יידישע

אפטיילונג אינעם בוך צום גינסטן פון אונדזערע לאנדסלייט אין אויסלאנד. מיר האבן געגלויבט, אז זיי וועלן ריכטיק אפשאצן אונדזער טאט און אונדז אמווענ̇יקסטן אומקערן די באזונדערע אויסגאבן, וועלכע מיר זענען ניט אומשטאנד אליין צו לייסטן. אבער ליידער האט זיך אונדזער האפנונג ניט פארווירקליכט און אלס רעזולטאט דערפון האבן מיר כמעט אין לעצטן מאמענט געמוזט היבש קורצן די יידישע אפטיילונג אין פארגלייך מיט׳ן פאראויסגעזעענעם פלאן.

עס איז דעריבער אונדזער חוב צו פארצייכנען מיט באפרידיקונג די אונדערמידליכע לייסטונג פון אונדזער חשוב׳ער לאנדס־פריינט לאה׳קע איזנבערג־אלפערן, וועלכע איז יארן־לאנג סעקרעטערין און פאקטישע פירערין פון מעזשיריטשער לאנדסמאנשאפט אין ווינ̇יפעג. מיט טיפער פארשטענדעניש פאר דער זאך האט זי, טראץ איר שוואכן געזונט־צושטאנד, זיך געשטעלט אין שפיץ פון דער קאנאדער מיטארבעט פאר דעם „יזכור־ברוך״. זי האט ניט נאר געגרופן און געפאדערט פון די לאנדלייסט אנטיילנעמען אין דער חשוב׳ער ארבעט, נאר אויך אליין, און כמעט די איינציקע, אונדז וויכטיקע מאטעריאלן צוגעשיקט און אויך געזארגט פאר געלט־מיטלען. ליידער האט זיך איר געזונט־צושטאנד פלוצלינג פארערגערט און ניט מער דערלויבט אנגיין מיט איר אונטערגענומענע אויפגאבע. יעצט איז קענטיק ווי וויכטיק און טייער זי איז געווען פאר אלע, ווען זי האט געארבעט מיט׳ן פולן שווונג פאר דער לאנדסמאנ־שאפט אויפ׳ן ארט און פאר אונדזער זאך אין ישראל, און ווי ליידיק עס איז געווארן דער פלאץ, ווען זי קאן ניט מער אנגיין מיט דער ארבעט.

זאלן דא אויך פארצייכנט ווערן די נעמען פון אייניקע מעזשירטשער לאנדסלייט אין טאראנטא, וועלכע האבן זיך געעריק אפגערופן אויף אונדזער אויפפאדערונג און אונדז ארויסגעהאלפן מיט שפענדונגען פאר דעם „יזכור־בוך״. אין שפיץ פון דער ארבעט איז געשטאנען ה׳ ברוך זילבער־שטיין, וועלכער האט זיך אליין באשטייערט און אויך צו־זאמענגענומען און איבערגעשיקט דעם ביישטייער פון ה״ה ישראל זילבערשטיין, בנימין קאפער און י. ב. לאבאטא.

פאר די אלע, וועלכע האבן זיך אקטיוו באטייליקט, טראגן מיר ארויס אונדזער אויפריכטיקן דאנק און אנער־קערונג. בנוגע די, וועלכע האבן זיך נאך ניט באטייליקט, ווילן מיר האפן, אז זיי וועלן דאך אפשאצן אונדזער חשוב׳ע ארבעט און ניט אויפהאלטן זייער נויטיקע מיטהילף.

לעצטנס האבן געוויילט אין ישראל אונדזערע חשוב׳ע לאנדסלייט ה׳ שלמה קאפער און פרוי פון ווינ̇יפעג. זיי האבן זיך צוזאמענגעטראפן אין א היימישער ווארעמער מעזשיריטשער אטמאספער אין תל־אביב און אין חיפה, ווו

געזעגנונגס־אוונט אין חיפה פאר פאמ. קופער

זיי האבן קענען געלערנט אלע אונדזערע פראבלעמען אויפ׳ן ארט, ווי אויך אונדזער אויפריכטיקע שטרעבונג ארויסקומען פון דער יזכור־אונטערנעמונג בכבוד. מיר האפן און גלויבן, אז זיי וועלן אפגעבן דעם ריכטיקן גרוס און באריכט וועגן אלץ און אלעמען.

נאך דער התנצלות לייגן מיר פאר דעם „יזכור־בוך" אונדזערע מעזשיריטשער לאנדסלייט אין ישראל און אין אויסלאנד.

יזכור־בוך קאמיטעט
אין ישראל

לאה׳קע בת ישעיהו אייזנבערג־אלפערן ז״ל

מיט׳ן לעצטן זייטל פונ׳ם „יזכור״־בוך איז אונדז אנ־געקומען די טרויעריקע ידיעה, אז כ״א שבט תשט״ז, דעם 3־טן פעברואר 1956, איז לאה׳קע געשטארבן. א לעבן און א לעבנס־אויפגאבע צוזאמען — ווי סימבאליש! אירע לעצטע יארן האט זי געווידמעט און אקטיוו מיטגעארבעט אינעם אויפשטעלן די מצבה פאר דער מעזשיריטשער טראגיש אומגעקומענעך יידישער קהילה, אבער ווי טרויעריק איז צו דענקען, אז דער בוך וועט זיין אן אנדענק נאך לאה׳קען, וועלכע איז אויך טראגיש און פאר דער צייט אפגעריסן גע־ווארן פונעם לעבן, ניט זוכה זייענדיק צו זען די פרוכט פון איר ארבעט.

צוריק מיט אריבער 25 יאר האט לאה׳קע פארלאזט מעזשיריטש, ווו זי האט איבערגעלאזט אן אנגעזעענע מיוחס׳־

לאה׳קע אייזנבערג־אלפערן

דיקע משפחה, וועלכע זי האט נאך באוויזן צו פאראייביקן אינעם בוך, און אויך יחוס עצמי און א אייגענעם שם־טוב אלס אינטעליגענטע און באוווסטזיניקע טוערן פאר דער אויפלעבונג פון יידישן לאנד, פאלק און קולטור. זי האט פיל מיטגעארבעט פאר די נאציאנאלע פאנדן און פאר אלץ, וואס איז פארבונדן מיט׳ן אויפבויענדן זיך לאנד, און צו לעצט אויך געקריגן א סערטיפיקאט קיין ארץ־ישראל, ווו זי האט געדענקט צו פארווירקליכן איר לעבנס־אידעאל. אבער די ווירקליכקייט איז אנדערש אוועקגעגאנגען, און אויף די פליגל פונעם לעבנס־גורל איז זי אנגעקומען קיין קאנאדא.

אין ווינניפעג האט זי זיך גלייך געשטעלט אין שפיץ פון אן אונדערמידליכער לעבנסלענגליכער ארבעט פאר דער מעזשיריטשער לאנדסמאנשאפט, פאר וועלכער זי איז געווען ניט נאר סעקרעטארין, נאר אויך א מוטער. זי האט געזארגט פאר קאנסטרוקטיווער, הומאניטארער און מאראלישער הילף פאר די מעזשיריטשער און בכלל נויטבאדערפטיקע אין ווינניפעג, ווי אויך פון ווייטן — פאר די לאנדסלייט אין ישראל. זי איז געווען דער לעבעדיקער גייסט און פארשטייער פון דער גאנצער לאנדסמאנשאפט און פול בארעכטיקט צו רעדן און טון אין זייער נאמען.

ווען זי האט אין די לעצטע יארן געטון פאר׳ן בוך, אריבערגיסנדיק אין אים פון א טיף פילנדיק הארץ אונ־ענדליכע ליבע פאר מעזשיריטש און מעזשיריטשער, האט זי שוין געטראגן אין זיך דעם קערן פון איר קרענק. עס איז דעריבער א כבוד און א חוב פאר יעדן מעזשיריטשער אין ישראל און אין יעדן ארט, ווו מעזשיריטשער געפונען זיך, צו האבן ביי זיך אין הויז דעם „יזכור״־בוך, וועלכער איז אן אייביקע מצבה פאר מעזשיריטש און אויך א גייסטיקע צוואה פון אן אויפריכטיקער טוערן פאר מעזשיריטש און איר בוך.

ב. א.

תוכן הספר • אינהאלט

פרק א

בשערי הספר / אקדמות ומבואות

		עמוד
פתח דבר	מאת העורך	10
מגמתנו	בשם וה״ס מרדכי מצמן	14
ציון ומורה דרך	נ. פלדמן	15
לנו ולבנינו אחרינו	מ. כספי־כ״ץ	18
מפת מז׳יריטש גדול	פרידל גורנשטיין	19
ממעמקים (קינה)	שרגא זבדי	22

מז׳יריטש בבנינה

פרק ב

אלה תולדות מז׳יריטש / זכרונות מימים ראשונים

		עמוד
„המגיד ממז׳יריטש״	בן־ציון ח. אילון	30
מז׳יריטש גדול (סקירה כללית)	אסתר זינמן	39
מקומה של מז׳יריטש וייחוסה	בן־ציון בר־עקיבא	47
ממראות העיירה	יעקב פולישוק	51
אנשי מז׳יריטש היקרים	ישראל סבוראי (טייצ׳ר)	54
באוירה של אנטישמיות	מרדכי מצמן	55
מז׳יריטש—רובנה	אריה אבטיחי	58
זכרון למז׳יריטש בספרות	בן־ציון ח. אילון	59

פרק ג

מקרוב ומרחוק / זכרונות מימים אחרונים

		עמוד
תחת שני כיבושים	אסתר זינמן	66
„באחת מאלה הערים הברוכות...״	צבי מצמן	75
מז׳יריטש עיירתי	זהבה פדרמן (קיפרווס)	79
פרקי זכרונות	יעקב פולישוק	83
לקח השביתה הראשונה	ש. זבדי	87
עיירתי, מה אהבתיך!	יפה יזרעאלי	90
הכרזת „חרם״	ש. זבדי	94
ממז׳יריטש עד ארץ־ישראל	צפורה פיסצקי (זב)	94

פרק ד

באהלה של תורה / בתי תפילה, חינוך ותרבות

		עמוד
בתי־הכנסת ובעלי־בתיהם	חיים בר׳ נטע קאשקע	98
„חדרים״ ו„מלמדים״	העורך	102
„מלמדים״ במז׳יריטש	אברהם צווייג	102
זכרונות מה„חדר״	גדליהו ברויטמן	106
„יהודים של שבת, יהודים של יו״ט, יהודים של נשמה יתירה...״	צבי מצמן	106
משעורי־ערב עד בי״ס עברי	בן־ציון בר־עקיבא	114
בית־הספר הראשון לבנות	ברכה פרנקל (מיכאלי)	115
גן־הילדים במז׳יריטש ומיסדיו	בלומה רוטלמן (בן־ישראל)	118
בית־הספר העברי „תרבות״	אסתר זינמן	119
הנוער העברי ובית־הספר העברי	אליעזר רובינשטיין	123
בית־החינוך הדתי „אור־תורה״	משה אופשטיין־אריון	126
חיי התרבות בקרב הנוער	אברהם צווייג	130
בשולי הבעיה של החינוך	מרים כגן־זבודניק	131
תזמורת המיתרים במז׳יריטש	אברהם צווייג	134

פרק ה

בשדה התחיה הלאומית / א. התנועה הציונית, ב. מפעלים ומוסדות

		עמוד
אגודת „בני ציון"	ברכה פרנקל־זילברמן	138
צעירי־ציון ופועלי־ציון	ב"צ בר־עקיבא	139
מפלגת „פועלי־ציון" והסתדרות הנוער „פרייהייט"	יוסף קוצ'ר	139
תנועת „השומר הצעיר"	מרדכי מצמן	143
הרהורים על ה„קן"	יעקב פרנקל	146
זכרונות מימי „החלוץ"	יצחק כוכבי	147
הסתדרות הנוער „גורדוניה"	אברהם צווייג	151
קיבוץ הכשרה „קדימה"	צבי גילברג (טוצ'ין)	155
ביה"ר	חיים שטרנשיס	158
„בזכרנו את ציון"	צבי מצמן	159
עסקנים ומוסדות ציבוריים	אסתר זינמן	163
בנק קרדיטובי	ברוך (זיידל) כ"ץ	166
אלו דברים שאין להם שיעור	שרגא זבדי	167
על מפעלים ומוסדות	יוסף קוצ'ר	170
עסקנות ציבורית מעשית	אריה־שאול כספי	171

פרק ו

באספקלריה של החיים / רשימות הווי ופולקלור

		עמוד
ר' אהרון גארדא — רופאו של המגיד ממז'יריטש	א. רכטמן (ניו־יורק)	174
תקופת ה„סליחות"	אברהם צווייג	175
ל"ג בעומר בעיירה	מרדכי מצמן	178
הצגת ה„ספקטקל" הראשון	שרגא זבדי	178
ברחובה של עיר	צבי מצמן	179
מפלאי התחבורה במז'יריטש	מרדכי מצמן	183
אנשי ה„פאלוש" במז'יריטש	ב"צ בר־עקיבא	186
זר דמויות	יעקב פולישוק	187
חנה „די זאגערין"	זהבה פדרמן (קיפרווס)	190
זייוול הסבל	י. כוכבי (שטרנשיס)	190
דברי פולקלור מפי יהודי מז'יריטש	שרגא זבדי	191

מז'יריטש בחורבנה

פרק ז

חורבן ושואה / פליטי חרב מספרים

		עמוד
שבעת כרובי־זוהר של דבורה אוקושקה	שרגא זבדי	198
פרשת השואה	אסתר זינמן	199
המשלוח הראשון	חיים שטרנשיס	207
זכרונות מימי ההשמדה	ניוניה גולדפרב־רוטנברג	210
מזכרונותיה של ניצולה	סוניה רוטנברג־אוסטרובסקי	215
עדות מזועות מז'יריטש	מתוך „ילקוט ווהלין"	219

פרק ח

הצרורים בצרור החיים / לעילוי נשמות

		עמוד
אישים ומוסדות לפי סדר אלף־בית		
הרה"ג ר' שלמה גורדין	יעקב פולישוק	222
אוצ'ניק קויפה ומשפ'	מ. ברנשטיין־אוצ'ניק	222
אייזנברג־פרנקל־קנטור	יעקב	223
בוים יעקב ודבורה	צפורה פרבר	226
בקרמן אשר־זליג וצפורה	אלקה בקרמן	226
ברדח יצחק ומלכה ומשפ'	ניסן זבודניק	226
ברויטמן הרשל אבא"ס ומשפ'	יפה ברויטמן־יזרעאלי	227
חיים־דוד ודבור'קע גלזר	יפה ברויטמן־יזרעאלי	230
ברנשטיין שמואליק והינדה	רחל סמבורסקי	230
גיל שלום ורבקה ומשפ'	חיה סבוראי־טייצ'ר	230
טייצ'ר משה וגולדה ומשפ'	ישראל סבוראי־טייצ'ר	231
גלריה של אישים	שרגא זבדי	231
א. אהרון גוברמן	——	231
ב. ר' אפרים גילפיקס	——	234
ג. יהושע הימברג	——	235
ד. גנסיה ווייסברג וארבעת בניה	——	235
ה. יודל ווייסברג (גנעסיס)	——	235
ו. צבי זוליר	——	238
ז. אסתר זילברשטיין	——	239
ח. יעקב זילברשטיין	——	239
ט. שאול זילברשטיין	——	239
י. יהושע השוחט	——	242
יא. גולדה רובינשטיין	——	242
גולדמן שלמה (גערשקעס)	בלומה גורוס (רונדל)	242
גורביץ דוד ורבקה	מרים קלינפלד	243
גורנשטיין איטה ומשפ'	פרידל גורנשטיין	243
בית ר' אהרן זילברשטיין	מרים מצמן (זילברשטיין)	246
זילברשטיין אפרים ומשפ'	מיכל זילברשטיין ז"ל	247
זינמן יעקב ובתיה ומשפ'	אסתר, ישראל וישעיהו זינמן	250
ר' עקיבא בר' נתנאל ז"ל	בר־עקיבא בן־ציון	254
זמילמכר נחום „דער מלמד"	נחום פלדמן	254
זמילמכר — סבתא אסנה	ברוך כ"ץ	255
טייצ'ר חנציה ובתה הנציה	צפורה פרבר־טייצ'ר	255
יצחק שו"ב	חוה קנטור־צווייג	258
ליסק שלום וגולדה ומשפ'	א. ליסק	258
מצמן בן־ציון ומשפחתו	מאיר, צבי ומרדכי מצמן	259
מריאל דוד ושרה ומשפ'	רחל מריאל	263

		עמוד
פודיסוק שמואל־לייזר ודינה	יעקב וזליג פודיסוק	266
פיקסמן שלמה ושרה ומשפ׳	י. פיקסמן	266
פרנקל משה ורבקה ומשפ׳	טובה כספי־זילברמן (ריבה׳ס)	266
צווייג ר׳ מנחם־מנדל	אברהם צווייג	267
צרור נפשות	אסתר זינמן	267
א. בצלאל מליאר	——	267
ב. בתיה אלפרן	——	267
ג. רחל סמולה	——	267
ד. יעקב ודבורה פינקלשטיין	——	270
קימלמכר משה ורחל ומשפ׳	סוניה וורמקלין־קילמכר	270
קיפניס אשר ופייגה	משה קיפניס	271
קלורפיין דוד ויהודית ומשפ׳	טובה חזנצ׳וק־קלורפמן	274
קמיניק לוי־יצחק וחנה ומשפ׳	משה אבנון (קמיניק)	275
קמינשיין אהרן ומלכה ומשפ׳	אלתר קמינשטיין	279
קנטור צבי ונחמה ומשפ׳	חוה קנטור־צווייג	279
קרמר שלום־שכנא ושרה־רבקה	כרמי יצחק	282
רוטבורד בנימין ופייגה ומשפ׳	בלה רוטבורד־סולומיאניק	282
רוטלמן חיים וברכה ומשפ׳	בלומה רויטלמן בן־ישראל	282
שטרנשיס הרשל חאסיה׳ס	ש. ז.	286
שפיגלמן דוד וברכה ומשפ׳	ב״צ בר־עקיבא	287
שם וזכר למשפ׳ ר׳ משה זילברשטיין	ש. ז.	290
שולמן הורביץ ומשפ׳	ישעיהו שולמן	290
שפיגלמן אברהם וחנה־שיינדל	משפ׳ גילברג־שפיגלמן	294
נר־תמיד לנעדרים אשר בארץ המה		
בדוך גולדמן — נפל על משמרתו	אסתר זינמן	294
מיכאל זילברשטיין ז״ל — מראשוני החלוצים	י. סבוראי	295
על רחל (לבית קנטור) כי איננה	א. צווייג	295
אנצל שכנאי — איש העם למען העם	א. ב.	298
תמונות־זכרון לציון משפחות		299—312
אלון בכות — לזכר נשמות	שאול כספי־זילברמן	299
מצבת זכרון	——	314
רשימת הקדושים	——	315—334
סדר הזכרת נשמות	——	335
ציונים ותאריכים לזכרון	——	335

אין אויפבוי און אומקום

קאפיטל איינס

אויפשטייג און אונטערגאנג / אלגעמיינער איבערבליק

		זייט
במקום הקדמה	רעדאקטאר	342
גרויס מעזשיריטש אין אויפבוי און אומקום	אסתר זינמאן	346
דער ערשטער טראנספארט	חיים שטערנשיס	371
א פונק אין דער פינסטערניש	ישראל זינמאן	375
געדענק עמלק׳ן	ישראל זינמאן	382
אונדזער שיינע מעזשיריטש	לאה אייזנבערג־אלפערן	383

קאפיטל צוויי

אמאל און היינט / פאקטן און דעראינערונגען

		זייט
א בעכער טרערן	שמעון אופשטיין	386
אין דער אלטער היים	צבי געלמאן	387
זכרונות פון אמאל	לאה אייזנבערג־אלפערן	390
איבערלעבענישן פון א מעזשיריטשער	אסתר זינמאן	394
צווישן אומקום און רעטונג	בת־שבע פרעסמאן־מיכאלי	406
דער פארטיזאן	פון „חורבן קארעץ״	407

קאפיטל דריי

צום אייביקן אנדענק / פערזאנען און משפחות

		זייט
מעזשיריטש		
אופשטיין לייב און אסנה	יצחק אופשטיין	414
אייזנבערג ישעיה און יהודית	לאה׳קע אייזנבערג־אלפערן	414
די מומע איידיע	שמעון אופשטיין	415
אקאשקע זיידל און פאמ׳	דבורה אקאשקע	415
גוראלניק משה און זלאטע	אסתר זינמאן	418
דייטש מרדכי	ז.	418
וויגמאן בנימין און מלכה	אסתר זינמאן	420
זינמאן דאניע	ב. א.	420
כ״ץ נפתלי און חייקע	ברוך כ״ץ	422
רחל יעקב־לייבס	ש. ז.	424
קאנאדא און אמעריקע		זייט
גאז־זילבערשטיין פייגע׳	גאלדע מאטלעוו/בלומה רויטלמן	424
גאלדמאן־עפעל מלכה	אליק גליקשטיין	428
ניסנהאלץ מרדכי (מאטיל)	לאה׳קע אייזנבערג־אלפערן	430
קאנטאר ר׳ דוד	לאה׳קע אייזנבערג־אלפערן	430
ישראל		
טייטשער ר׳ ברוך	י. סבוראי	432
אנדענק־טאוול	גרינדערס פון לאנדסמאנשאפט	434
רשימה פון יארצייטן	לאנדסלייט אין קאנאדא	434
בילדער פון לאנדסלייט	נפטר געווארענע אין וויניפעג	436
משה און חנה קופער	לאה׳קע	438
נאכווארט	יזכור־בוך קאמיטעט	438
לאה״קע בת ישעיהו אייזנבערג־אלפערן ז״ל	ב. א.	442